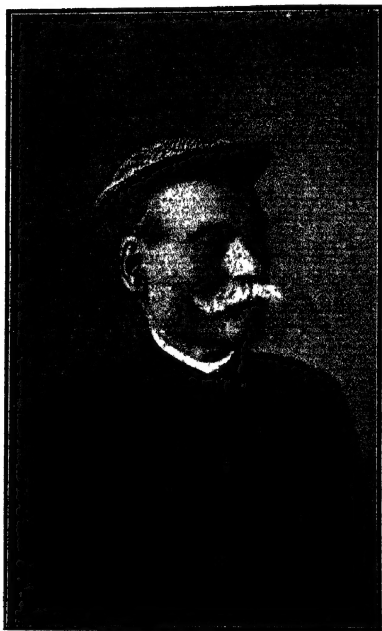

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

क्रम संख्या ४२०५
काल न० २८१
खण्ड ३५५

स्वर्गवासी साधुचरित श्रीमान् डालचन्दजी सिंघी

बाबू श्रीबहादुर सिंहजी सिंघीके पुण्यश्लोक पिता

जन्म-वि. सं. १९२१, मार्ग. वदि ६ 卐 स्वर्गवास-वि. सं. १९८४, पौष सुदि. ६

दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय
स्व. श्रीबाबू बहादुरसिंहजी सिंघी

अजीमगज कलकत्ता

जन्म ता २८-६-१८८५]

[मृत्यु ता ७-७-१९३४

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

*****[ग्रन्थांक ४]*****

नागेन्द्रगच्छीय - श्रीमदुदयप्रभसूरिरचित

धर्माभ्युदय महाकाव्य

SINGHI JAIN SERIES

*****[NUMBER 4]*****

DHARMĀBHYUDAYA MAHĀKĀVYA

OF

ŚRĪ UDAYAPRABHA SŪRI

कलकत्ता निवासी

साधुचरित-श्रेष्ठिवर्य श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी पुण्यस्मृतिनिमित्त

प्रतिष्ठापित एव प्रकाशित

सिंघी जैन ग्रन्थमाला

[जैन आगमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, कथात्मक — इत्यादि विविधविषयगुम्फित;
प्राकृत, संस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगुर्जर-राजस्थानी आदि नानाभाषानिबद्ध, सार्वजनिक पुरातन
वाङ्मय तथा नूतन मनोवैज्ञानिक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थमाला.]

प्रतिष्ठाता

श्रीमद् - डालचन्दजी - सिंघीसत्पुत्र

स्व० दानशील - साहित्यरसिक - संस्कृतिप्रिय

श्रीमद् बहादुर सिंहजी सिंघी

प्रधान सम्पादक तथा संचालक

आचार्य जिन विजय मुनि

(सम्मान्य नियामक-भारतीय विद्या भवन - बंबई)

सर्वप्रकार संरक्षक

श्री राजेन्द्र सिंहजी सिंघी तथा श्री नरेन्द्र सिंहजी सिंघी

*

प्रकाशनकर्ता

सिंघी जैनशास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्या भवन, मुंबई

प्रकाशक - जयन्तकृष्ण, ह. दवे, आनंदरी रजिष्टार, भारतीय विद्या भवन, चौपाटी रोड, बंबई. नं. ७

मुद्रक - प्रारंभिक १-८ फार्म, रामचंद्र वेल् शेडगे, निणयसागर प्रेस, २६-२८ कोलमाट स्ट्रीट, बंबई

क्षेत्र संपूर्णग्रन्थ मुद्रक - डा. गुलाबचंद देवचंद, महोदय प्रिंटिंग प्रेस, भावनगर (सौराष्ट्र)

नागेन्द्रगच्छीय-श्रीमदुदयप्रभसूरिरचित

‘संघपतिचरित’ अपरनामक

धर्माभ्युदय महाकाव्य

*
* *

सं पा द क

सभाष्यविद्वतिसमवेत ‘वृहत्कल्पसूत्र’ तथा ‘वसुदेवहिंडी’ आदि

अनेक ग्रन्थ सशोधक-सपादक

दिवंगत मुनिमतल्लिक श्री चतुरविजयजी

तथा तदीयशिष्याग्रणी

जैनागमवाचनाविनिश्चायक विद्वद्बलभ

मुनिपुङ्गव श्री पुण्यविजयजी

प्रकाशक

सिंघी जैनशास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्या भवन

बंबई

विक्रमाब्द २००५]

प्रथमावृत्ति, पचरात प्रति

[१९४९ ख्रिस्ताब्द]

ग्रन्थांक ४]

सर्वाधिकार संरक्षक भा वि. भ

[मूल्य रु. ८-८-०]

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

अस्ति बह्मभिषे देवो सुयसिद्धा मनोरमा । सुशिंदाबाद इत्याख्या पुरी वैभवशालिनी ॥	१
बहवो निवसन्त्यत्र जैना उकेशवंशजाः । धनाढ्या नृपसम्मन्या धर्मकर्मपरायणाः ॥	२
धीढालचन्द इत्यासीत् तेष्वेको बहुभाष्यवान् । माधुवत् सचरितो यः सिंघीकुलप्रभाकरः ॥	३
बाह्य पृथ्वागतो यश्च कर्तुं व्यापारविस्तृतिम् । कलिकातामहापुर्यां धृतधर्मांथंनिश्चयः ॥	४
कुशाग्रोयस्त्वबुद्धौ च सहृदया च सुनिष्ठया । उपाज्यं विपुलां लक्ष्मीं कोट्यधिपोऽजनिष्ट सः ॥	५
तस्य मल्लकुमारीति सञ्चारीकुलमण्डना । अभूत् पतिव्रता पत्नी शीलसौभाग्यभूषणा ॥	६
धीबहादुरसिंहाख्यो गुणवोत्तमयस्तथोः । अभवत् सुकृती दानी धर्मप्रियश्च धीनिधिः ॥	७
प्राप्ता पुण्यवता तेन पत्नी तिलकसुन्दरी । यस्याः मौभाग्यचन्द्रेण भासितं तत्कुलाम्बरम् ॥	८
श्रीमान् राजेन्द्रमिहोऽस्य ज्येष्ठपुत्रः सुसिद्धितः । यः सर्वकार्यदक्षत्वात् वक्षिणबाहुवत् पितुः ॥	९
नरेन्द्रसिंह इत्याख्यस्तोऽस्य मध्यमः सुतः । सूनुर्वीरेन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥	१०
सन्ति त्रयोऽपि सपुत्रा आसभक्तिपरायणाः । विनीताः सरला भव्याः पितुर्मौगानुगामिनः ॥	११
अन्येऽपि बहवस्तस्याभवन् स्वध्यादिदानधवाः । धनेर्जनैः समृद्धः सन् स राजेव धराजत ॥	१२

अन्यच्च —

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तत्राप्यासीत् सदाचरी तच्चित्रं विदुषां खलु ॥	१३
नाहंकारो न दुर्भावो न विलामो न दुर्ध्वयः । दृष्टः कदापि तद्गोहे सतां तद् विस्मयास्पदम् ॥	१४
भक्तो गुरुजनानां स विनीतः सज्जान् प्रति । बन्धुजनेऽनुरक्तोऽभूत् प्रीतः पोष्यगणेष्वपि ॥	१५
दश-काकस्थितिशोऽसौ विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादि-साहित्य-संस्कृति-सत्कलाप्रियः ॥	१६
समुच्चलै समाजस्य धर्मस्योत्कर्षहेतवे । प्रचाराय च शिक्षाया दत्तं तेन धनं धनम् ॥	१७
गवाः समा-समित्यादौ भूत्वाऽप्यक्षपटान्वितः । दद्याद् दानं यथायोग्यं प्रोत्साहिताश्च कर्मठाः ॥	१८
एवं धनेन देहेन ज्ञानेन शुभनिष्ठया । अकरोत् स यथाशक्ति सत्कर्मणि सदाशयः ॥	१९
न्याय्यदा प्रसङ्गेन स्वपितुः स्मृतिहेतवे । कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यप्यन्वितयत् ॥	२०
पूज्यः पिता सदैवासीत् सम्यग्-ज्ञानरुचिः स्वयम् । तस्मात् तज्ज्ञानवृद्धयै यतनीयं मयाऽप्यरम् ॥	२१
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुसम्मतिम् । श्रद्धाम्पदस्वमित्राणां विदुषां चापि तादृशम् ॥	२२
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने शा न्ति नि के त ने । सिंघीपदाङ्कितं जैन ज्ञान पीठ मतीष्टिपत् ॥	२३
श्रीमिनिविजयः प्राशो मुनिनाम्ना च विश्रुतः । स्वीकर्तुं प्रार्थितस्तेन तस्याधिष्टायकं पदम् ॥	२४
तस्य सौजन्य-सौहार्द-स्थैर्योदायादिसदृशं । वशीभूय मुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥	२५
कषीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना । रम्य-नौगाङ्क-चन्द्राब्दे तत्प्रतिष्ठा व्यधीयत ॥	२६
प्रारब्धं मुनिना चापि कार्यं तदुपयोगिकम् । पाठनं ज्ञानलिप्सूनां ग्रन्थानां ग्रथनं तथा ॥	२७
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे चैषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥	२८
उदात्तचेतसा तेन धर्मशीलेन दानिना । व्ययितं पुष्कलं द्रव्यं तत्तत्कार्यसुसिद्धये ॥	२९
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकेषां विदुषां तथा । ज्ञानाभ्यासाय निष्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥	३०
जलवाय्वादिकानां तु प्रातिकूल्यादसौ मुनिः । कार्यं त्रिवापिकं तत्र समाप्यान्यत्र चास्थितः ॥	३१
तत्रापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छता । ग्रन्थमालाप्रकाशाय महोत्साहः प्रदर्शितः ॥	३२
मन्द-निधेयैः चन्द्राब्दे जाता पुनः सुयोजना । ग्रन्थावस्थाः स्थिरत्वाव विस्ताराव च नूतना ॥	३३
ततः सुहृत्परामर्शात् सिंघीवंशनभस्वता । भा वि छा भ व ना येयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
आसीत्तस्य मनोबान्धाऽपूर्वा ग्रन्थप्रकाशने । तदर्थं व्ययितं तेन लक्षावधि हि रूप्यकम् ॥	३५
दुर्विलासाद् विषेहन्त ! दीर्घायाश्चामबन्धूनाम् । स्वल्पेनैवाद्य कालेन स्वयं स सुकृती ययौ ॥	३६
इन्दु-सौ-शून्य-नेत्राब्दे मासे आषाढसप्तके । कलिकाताख्यपुर्यां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥	३७
पितृमर्कश्च तत्पुत्रैः प्रेयसे पितुरात्मनः । तथैव प्रपितुः स्मृत्यै प्रकाश्यतेऽधुना पुनः ॥	३८
इयं ग्रन्थावलिः श्रेष्ठा प्रेष्ठा प्रज्ञावतां प्रथा । भूषाद् भूत्यै सतां सिंघीकुलकीर्तिप्रकाशिका ॥	३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । विरं नन्दस्वियं लोके श्रीसिंघी ग्रन्थपद्धतिः ॥	४०

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेदपाटाक्यो देशो भारतविभूतः । रूपाहेलीति सञ्ज्ञायां पुरिका तत्र सुस्थिता ॥ १
सदाचार-लिखितान्यां प्राचीननृपतेः समः । श्रीमच्चतुरसिंहोऽत्र राटोद्गमवधूमिपः ॥ २
तत्र श्रीवृद्धिसिंहोऽभूद् राजपुत्रः प्रसिद्धिमाक । क्षात्रधर्मधनो यश्च परमारकुलाग्रणीः ॥ ३
मुञ्ज-भोजनसुखा भूषा जाता यस्मिन् महाकुले । शिष्यवर्ते कुलीनवं तत्कुलजातजन्मनः ॥ ४
पक्षी राजकुमारीति तस्याभूद् गुणसंहिता । चानुर्य-रूप-कावण्य-सुवाक-सौजन्यभूषिता ॥ ५
क्षत्रियाणीप्रभापूर्णा शौर्योद्दीप्तसुखाकृतिश्च । यां दृष्ट्वैव जनो मेने राजन्यकुलजा त्विधम् ॥ ६
पुत्रः किसनसिंहाख्यो जातस्तयोरतिप्रियः । रणमल्ल इति चान्यद् वञ्चाम जननीकृतम् ॥ ७
श्रीदेवीहंसनामाऽत्र राजपुत्र्यो यतीश्वरः । ज्योतिर्भैषज्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥ ८
आगतो मरुदेशाद् यो अमन् जनपदान् बहून् । जातः श्रीवृद्धिसिंहस्य प्रीति-अद्भुतस्पर्धं परम् ॥ ९
तेनाभाप्रतिमप्रेम्णा स तस्मिन् स्वसन्धिषो । रक्षितः, शिक्षितः सम्पन्नः, कृतो जैनमतानुगः ॥ १०
दौर्भाग्वात् तच्छिष्टोर्भाष्ये गुरु-ततौ दिवंगतौ । विमूढः स्वगृहात् सोऽथ यदृच्छया निनिर्गतः ॥ ११

तथा च -

आन्त्या नैकेषु देशेषु सेविता च बहून् नरात् । दीक्षितो मुषितो भूत्वा जातो जैनमुत्सितः ॥ १२
ज्ञातान्येककाष्ठाणि नानाधर्ममतानि च । मध्यस्ववृत्तिना तेन तत्वातस्वगवेषिणा ॥ १३
अपीता विविधा भाषा भारतीया युरोपजाः । अनेका लिपयोऽप्येवं प्रक-नूतनकालिकाः ॥ १४
येन प्रकाशिता नैके ग्रन्था विद्वत्प्रससिताः । लिखिता बहवो लेखा ऐतिहासव्यगुप्तकृताः ॥ १५
स बहुभिः सुविद्वद्भिस्तन्मण्डलं सत्कृतः । जिनविजयनाम्नाऽसौ ख्यातोऽभवद् मनीषिवु ॥ १६
यस्य तौ विभुर्जि ज्ञात्वा श्रीमद्गाम्भीरमात्मना । आहूतः सादरं पुष्पपत्तनात् स्वयमन्यदा ॥ १७
पुरे चाहम्मादाबादे राष्ट्रीयलिखणालयः । विद्यापीठ इति ख्यात्या प्रतिष्ठितो यदाऽभवद् ॥ १८
आचार्यत्वेन तत्रोच्चैर्निवृत्तः स महात्मना । रत्न-मुनि-सिंघीन्द्रदेव पुरा तत्वा ख्यमन्दिरे ॥ १९
वर्षाणामष्टकं यावत् सम्भूय तत् पदं ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतिसमीचीतवान् ॥ २०
तत आगत्य सैलधरो राष्ट्रकार्यं च सक्रियम् । कारावासोऽपि सम्भातो येन स्वराज्यवर्षणि ॥ २१
क्रमात् ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शान्ति निकेतने । विश्ववन्द्यकवीन्द्रश्रीवीरानन्दनाथभूषिते ॥ २२
सिंघीपर्वयुते जैनज्ञानपीठं तदाश्रितम् । स्थापितं तत्र सिंघीश्रीढाकचन्द्रस्य सुनुना ॥ २३
श्रीबहादुरसिंहेन दानवीरेण भीमता । स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥ २४
प्रतिष्ठितश्च तस्यासौ पदोऽविद्यातृसञ्ज्ञके । अध्यापयन् वरान् क्षिप्यान् ग्रन्थयन् जैनवाक्यम् ॥ २५
तस्यैव वरेणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे ह्येषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥ २६
अथैवं विगतं यस्य वर्षाणामष्टकं पुनः । ग्रन्थमालाविकासार्थिप्रवृत्तिषु प्रयत्नतः ॥ २७
वाण-रत्न-नैवेन्द्रदेव मुंबाईनगरीस्थितः । मुंशीनि विरुद्धयातः कर्णहयालकधीसलः ॥ २८
प्रवृत्तो भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्मितौ । कर्मनिष्ठस्य तस्याभूत् प्रयत्नः सफलोऽभिरात् ॥ २९
विदुषां श्रीमतां योगात् संस्था जाता प्रतिष्ठिता । आरतीय पदोपेत विद्या न व न सम्पन्ना ॥ ३०
आहूतः सहकारार्थं स मुनियेन सुहृदा । ततः प्रभृति तन्नापि सहयोगं प्रदत्तवान् ॥ ३१
तत्रकनेऽन्यदा तस्य सेवाऽधिका रूपेक्षिता । स्वीकृता नम्रभावेन साऽन्त्याचार्यपदाश्रिता ॥ ३२
नन्द-सिंघेन्द्र-चन्द्रदेवैकमे विहिता पुनः । एतद्ग्रन्थावलीस्यैवैकं तेन नम्यभोजना ॥ ३३
परामर्शात् तत्काल्य श्रीसिंघीकुलमात्मता । आ विद्या म न वा येवं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥ ३४
प्रदत्ता दशस्राहणी पुनस्तस्योपदेष्टातः । स्वपितृस्मृतिमन्दिरकरणाय सुकीर्तिना ॥ ३५
दैवादव्ये गते काले सिंघीवर्धो दिवंगतः । यस्तस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यमकरोत् महत् ॥ ३६
पितृकार्यग्रहणार्थं बलशालैकदात्मजैः । राजेन्द्रसिंहमुक्यैश्च सत्कृतं तद्वचस्ततः ॥ ३७
पुष्पछोकपितुर्नाम्ना ग्रन्थमारकृतो पुनः । बन्धुज्येष्ठो गुणज्येष्ठो ह्यर्द्धकलं प्रदत्तवान् ॥ ३८
ग्रन्थमालाप्रसिद्धयर्थं पितृवत् तस्य काक्षितम् । श्रीसिंघीबन्धुभिः सर्वं तद्विग्राऽनुविधीयते ॥ ३९
विद्वज्जनकृताह्वादा सन्निदानमन्दा सदा । विरे नन्दत्वयं कोके जिन विजय आरती ॥ ४०

सिंधी जैन ग्रन्थमाला

अद्यावधि मुद्रितग्रन्थनामावलि

- १ मेरुतुङ्गाचार्यरचित प्रबन्धचिन्तामणि मूल संस्कृत ग्रन्थ.
- २ पुरातनप्रबन्धसंग्रह बहुविध ऐतिहासिक-परिपूर्ण अनेक निबन्ध संक्षेप.
- ३ राजशेखरसूररचित प्रबन्धकोश.
- ४ जिनप्रभसूरिकृत विविधतीर्थकल्प.
- ५ मेघविजयोपाध्यायकृत देवानन्दमहाकाव्य.
- ६ यशोविजयोपाध्यायकृत जैनतर्कभाषा.
- ७ हेमचन्द्राचार्यकृत प्रमाणसीमांसा.
- ८ भट्टाकलङ्कदेवकृत अकलङ्कग्रन्थत्रयी.
- ९ प्रबन्धचिन्तामणि-हिन्दी भाषान्तर.
- १० प्रभाचन्द्रसूररचित प्रभावचरित.
- ११ सिद्धिचन्द्रोपाध्यायरचित भानुचन्द्रगणि-चरित.

- १२ यशोविजयोपाध्यायविरचित ज्ञानविन्दुप्रकरण.
- १३ हरिषेणाचार्यकृत बृहत्कथाकोश.
- १४ जैनपुस्तकप्रशस्तिग्रह, प्रथम भाग.
- १५ हरिभद्रसूरिविरचित धूर्ताख्यान. (प्राकृत)
- १६ दुर्गदेवकृत रिष्टसमुच्चय.
- १७ मेघविजयोपाध्यायकृत दिग्विजयमहाकाव्य.
- १८ कवि अञ्जुल रहमानकृत सन्देशरासक.
- १९ भर्तृहरिकृत शतकत्रयादि सुभाषितसंग्रह.
- २० शान्त्याचार्यकृत न्यायावतारवार्तिक-वृत्ति.
- २१ कवि धाहिररचित पउमसिरीचरित. (अप०)
- २२ महेश्वरसूरिकृत नाणपंचमीकहा. (प्रा०)
- २३ भद्रबाहुसंहिता.
- २४ जिनेश्वरसूरिकृत कथाकोषप्रकरण. (प्रा०)
- २५ उदयप्रभसूरिकृत धर्मोद्गुदयमहाकाव्य.

Life of Hemachandrāchārya: By Dr. G. Buhler.

संप्रति मुद्र्यमाणग्रन्थनामावलि

- १ खरतरगच्छबृहद्गुर्वावलि.
- २ कुमारपालचरित्रसंग्रह.
- ३ विविधगच्छीयपट्टावलिंसंग्रह.
- ४ जैनपुस्तकप्रशस्तिसंग्रह, भाग २.
- ५ विज्ञप्तिसंग्रह - विज्ञप्ति महा लेख - विज्ञप्ति विवेणी आदि अनेक विज्ञप्तिरेख समुच्चय.
- ६ उत्थोतनसूरिकृत कुवलयमालाकथा.
- ७ कीर्तिकौमुदी आदि वस्तुपालप्रशस्तिसंग्रह.
- ८ दामोदरकृत उक्तिव्यक्ति प्रकरण.
- ९ महामुनिगुणपालविरचित जंबूचरित्र (प्राकृत).

- १० जयपाहुडनाम निमित्तशाख. (प्राकृत)
- ११ कोकहलविरचित लीलावतीकथा (प्राकृत).
- १२ गुणचन्द्रविरचित मंत्रीकर्मचन्द्रचंद्रशेखरबन्ध.
- १३ नयचन्द्रविरचित हम्मीरमहाकाव्य.
- १४ महेश्वरसूरिकृत नर्मदासुन्दरीकथा. (प्रा०)
- १५ जिनदत्ताख्यानद्वय (प्राकृत).
- १६ स्वयंभूविरचित पउमचरित (अपभ्रंश).
- १७ सिद्धिचन्द्रकृत काव्यप्रकाशखण्डन.
- १८ जयसिंहसूरिकृत धर्मोपदेशमाला. (प्रा०)
- १९ कौटिल्यकृत अर्थशास्त्र-सटीक.

✽

मुद्रणार्थ निर्धारित एवं सज्जीकृतग्रन्थनामावलि

- १ भानुचन्द्रगणिकृत किंकेविलासटीका.
- २ पुरातन राम-भासादिसंग्रह.
- ३ प्रकीर्ण वाक्य प्रकाश.
- ४ सिद्धिचन्द्रोपाध्यायविरचित वासवदत्ताटीका.
- ५ देवचन्द्रसूरिकृत मूलशुद्धिप्रकरणवृत्ति.
- ६ राजप्रभाचार्यकृत उपवेशमाला टीका.
- ७ यशोविजयोपाध्यायकृत अनेकान्तव्यवस्था.
- ८ जिनेश्वराचार्यकृत प्रमाणसंग.
- ९ महानिशीथसूत्र.
- १० तरुणप्रभाचार्यकृत आचार्यकमालावबोध.
- ११ राठोडवंशावलि.
- १२ उपदेशगच्छप्रबन्ध.
- १३ वर्द्धमानाचार्यकृत शणेरजमहोदधि.
- १४ प्रतिष्ठाशोभकृत सोमसौभाग्यकाव्य.
- १५ नेमिचन्द्रकृत पट्टीशतक (पृथक् पृथक् ३ बालवबोधयुक्त).
- १६ क्षीलांकाचार्य विरचित महापुरुषचरित्र (प्राकृत महाग्रन्थ).
- १७ चंदप्रहचरित्र (प्राकृत).
- १८ नेमिनाहचरित्र (अपभ्रंश-महाग्रन्थ).
- १९ उपदेशपदीका (वर्द्धमानाचार्यकृत).
- २० निर्वाणलीलावती कथा (सं. कथा ग्रन्थ).
- २१ समकुमारचरित्र (संस्कृत काव्यग्रन्थ).
- २२ राजबल्लभ पाठककृत भोजचरित्र.
- २३ प्रमोदमणिक्यकृत वामभट्टालंकारवृत्ति.
- २४ सोमेश्वरकृत सिद्धयुक्तमण्डनवृत्ति.
- २५ समयसुन्दरकृत शृंगारलोकवृत्ति.
- २६ पाणिङ्गल्यदर्पण.
- २७ पुरातन-प्रबन्धसंग्रह-हिन्दी भाषान्तर.
- २८ भुवनभानुचरित्र बालावबोध.
- २९ भुवनसुन्दरी चरित्र (प्राकृतकथा) इत्यादि, इत्यादि-

✽✽

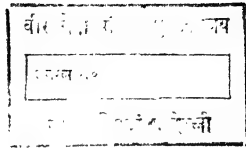
धर्माभ्युदयमहाकाव्य - विषयानुक्रम

सिंधीजैनग्रन्थमाला संस्थापक - स्वर्गस्थ बाबू श्री बहादुरसिंहजी सिंधी

स्मरणाञ्जलि

धर्माभ्युदय - प्रास्ताविक	१ - १०
दिवंगत मुनिवर्यश्रीचतुरविजयजी स्मरण-सुमनाञ्जलि	११ - २९
ग्रन्थपरिचय [ले० श्रीयुत कनैयालाल भा० दवे, पाटण] ...	३० - ४७
१ तीर्थयात्राविधिवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ।	१ - ६
मङ्गलम् ...	१
ग्रन्थकृतः पूर्वाचार्याः ...	१
संघमाहात्म्यम् ...	२
वस्तुपालमाहात्म्यम् ...	२
प्रस्तुतग्रन्थस्याभिधानम् ...	२
वस्तुपालवंशवर्णनम् ...	२
वस्तुपालस्य कुलगुरुवः ...	३
वस्तुपालस्य जिज्ञासा ...	३
राजव्यापारस्य साफल्यम् ...	३
प्रभावना ...	४
ससंघं तीर्थयात्राया विधिः ...	४
२ ऋषभस्वामिपूर्वभववर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ।	७ - २२
अभयंकरगुपचरितम् ...	९ - १७
३ ऋषभस्वामिजन्म-व्रतादिवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ।	२३ - ३६
कुलकराणामुत्पत्तिर्नामयथ ...	२३
धनसार्धवाहजीवस्य ऋषभतीर्थकृतधरितम् ...	२४
४ भरतबाहुबलिवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ।	३७ - ५०
अज्ञारकारकष्टान्त ...	४२
५ शत्रुञ्जयतीर्थोत्पत्ति-ऋषभनिर्वाणवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ।	५१ - ५६
६ भरतनिर्वाणवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ।	५७ - ६०
ऋषभजिननिर्वाणमहोत्सव ...	५७
भरतचक्रवर्तिकेलज्ञान-निर्वाण ...	५९
७ शत्रुञ्जयमाहात्म्योत्कीर्तनो नाम सप्तमः सर्गः ।	६० - ६४
कपदिबद्योत्पत्तिः ...	६१
शत्रुञ्जयतीर्थोद्धारवर्णनम् ...	६२
८ जंबूस्वामिचरितवर्णनो नाम अष्टमः सर्गः ।	६५ - ९६
जंबूस्वामिपूर्वभवचरितम् ...	६५
जंबूस्वामिचरितम् ...	६६
मधुबिन्दुदाहरणम् ...	७०
मधुबिन्दुस्नानकोपनयः ...	७१
कुबेरदत्त-कुबेरदास्यानकम् ...	७१

महेश्वरदाख्यानकम्	७३
कृषिकराख्यानकम्	७३
मांसलोपस्य काकस्याख्यानकम्	७४
वानराख्यानकम्	७५
पुण्यसाराख्यानकम्	७६
राज्ञी-जम्बुकयोराख्यानकम्	७७
विद्युन्मालाख्यानकम्	८३
शङ्खधमकाख्यानकम्	८४
वानराख्यानकम्	८४
बुद्धिभिया आख्यानकम्	८५
वाजिराजाख्यानकम्	८६
पुण्यहीनाख्यानकम्	८८
कूर्माख्यानकम्	८८
मासाहसपक्षिण आख्यानकम्	८९
सोमशनीख्यानकम्	८९
नगश्याख्यानकम्	९१
ललिताशाख्यानकम्	९२
९. तपःप्रभावोपवर्णनो युगवाहुचरितं नाम नवमः सर्गः ।				९७-१०५
१०. नेमिनाथप्राच्यभववर्णनो नाम दशमः सर्गः ।		१०६-११७
११. बभ्रुदेवयात्रावर्णनो नाम एकादशः सर्गः ।		११८-१४५
बभ्रुदेवहिण्टः	११९
चारुदत्तगन्धर्वसेनयोचरितम्	१२१
कनकबलाः पूर्वभवः	१२६
नल - दमयन्तीचरितवर्णनम्	१२७
१२. कृष्णराज्यवर्णनो नाम द्वादशः सर्गः ।		१४६-१५४
१३. हरिविजयो नाम त्रयोदशः सर्गः ।		१५५-१७१
प्रद्युम्नकुमारचरितम्	१५५
प्रद्युम्नस्य पूर्वभवचरितम्	१५७
१४. नेमिनिर्वाणवर्णनो नाम चतुर्दशः सर्गः ।		१७२-१८३
१५. बस्तुपालसंघयात्रावर्णनो नाम पञ्चदशः सर्गः ।		१८४-१९०
प्रथमं परिशिष्टम् - इतिहासविदुपयोगिनां पद्यानामनुक्रमणिका ।				१ - २
द्वितीयं परिशिष्टम् - इतिहासविदुपयोगिनां विशेषनाम्नामनुक्रमणिका ।				३ - ४
तृतीयं परिशिष्टम् - धर्माभ्युदयकाव्यान्तर्गतानां विशेषनाम्नामनुक्रमणिका ।				५ - ७

साधुजनशुश्रूषादि वैद्यावृत्त्य क्रियाचरणप्रवण

मुनिवर श्री रमणिकविजय

स्वीकृत

वार्षिकतप उद्यापन

स्मृत्यर्थ

अक्षयतृतीया, सं. २००५]
वटपट्ट (बडोदरा)

- जि न वि ज य

स्व० बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी

अने

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

—[स्मरणजालि]—

मारा अनन्य आदर्शपोषक, कार्यसाहायक, उत्साहप्रेरक अने सहृदय जेहास्पद बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी, जेम्णे मारी विशिष्ट प्रेरणाधी, पोताना स्वर्गवासी साधुचरित पिता श्री डालचंदजी सिंघीना पुण्य-स्मरण निमित्त, आ 'सिंघी जैन ग्रन्थ माला' नी कीर्तिकारिणी स्थापना करीने, एना निमित्ते दरवर्षे हजारो रुपिया खर्च करवनी श्र्वादर्श उदारता प्रकट करी हत्ती; अने जेमनी आवी असाधारण ज्ञानभक्ति साथे अनन्य आर्थिक उदारवृत्ति जोईने में पण, मारा जीवननो विशिष्ट शक्तिशाली अने बहु ज मृत्युवान् अवशेष उत्तर काळ, ए प्रन्थमाळाना ज विकास अने प्रकाशने माटे सर्वात्मनाए समर्पित करी शीधो; तथा जेमणे आ प्रन्थमाळालुं विगत १३-१४ वर्षांमां आतुं सुंदर, समृद्ध अने सर्वादरणीय कार्यफल निष्पन्न यएलुं जोईने भविष्यमां आना कार्यने वधारे प्रगतिमान् अने वधारे विस्तीर्ण रुपमां जोवानी पोताना जीवननी एकमात्र परम अभिलाषा सेवी हत्ती; अने तदनुसार, मारी प्रेरणा अने योजनाने अनुसरीने, प्रस्तुत ग्रंथमाळानी कार्यव्यवस्था 'भारतीय विद्याभवन' ने समर्पित करी, आना भावी अंगे निश्चित थया हता; ते पुण्यवान्, साहित्यारसिक, उदारमनस्क, अमृता-मिलाधी, अभिनन्दनीय आत्मा हवे आ संसारमां विद्यमान नवी. सन् १९४४ ना जुलाई मासनी ७ नी तारीखे ५९ वर्षेनी उमरे ए महान् आत्मा आ लोकमांशी प्रस्थान करी गयो. तेमना एवा भव्य, आदरणीय, स्मृद्दणीय अने श्लाघनीय जीवनने पोतानी किंचित् जेहात्मक 'स्मरणजालि' समर्पित करवा निमित्ते, तेमनो संक्षिप्त जीवन-परिचय अर्द्ध आपबामां आवे छे.

सिंघीजीना जीवन साधेना मारा खास खास स्मरणोतुं विस्तृत लेखन में हिंदीमां कर्तुं छे अने ते खास करीने सिंघी-जीना ज 'स्मारक ग्रंथ' तरीके प्रगट करवामा आवेला 'भारतीय विद्या' नामक पत्रिकाना त्रीजा भागनी अनुपूर्तिरुपे प्रसिद्ध करवामां आवुं छे. सिंघीजी विषे विशेष जाणवानी इच्छावाळा वाचकोने ए 'स्मारक ग्रंथ' जोवानी भलागण छे.

*

बाबू श्री बहादुर सिंहजीनो जन्म बंगालना मुर्शिदाबाद जिल्लामां आवेला अजीमगंज नामक स्थानमां, संवत् १९४१ मां थयो हतो. तेओ बाबू डालचंदजी सिंघीना एकमात्र पुत्र हता. तेमनी माता श्रीमती मनुकुमारी अजीमगंजना ज बैद कुटुंबना बाबू जयचंदजीनो पुत्री थती हत्ती. श्री मनुकुमारीनां एक व्हने जगतसेठने त्यां परणवेली हत्ती अने बीजी व्हने सुप्रसिद्ध नाहार कुटुंबमां परणवेली हत्ती. कलकत्ताना स्व० सुप्रसिद्ध जैन स्कूलर अने आगेबान व्यक्ति बाबू पूरणचंदजी नाहार, बाबू बहादुर सिंहजी सिंघीना मासीआई भाई थता हता. सिंघीजीनो विवाह, बालचर-जीआंगंजना सुप्रसिद्ध धनाढ्य जैन ग्रहस्थ लक्ष्मीपत सिंहजीनी पांत्री अने छत्रपत सिंहजीनी पुत्री श्रीमती तिलककुंदरी साथे संवत् १९५४ मां थयो हतो. ए रीते श्री बहादुर सिंहजी सिंघीनो कौटुंबिक संबंध बंगालना खाम प्रसिद्ध जैन कुटुंबो साथे गाढ रीते संकळाएलो हतो.

*

बाबू श्री बहादुर सिंहजीना पिता बाबू डालचंदजी सिंघी बंगालना जैन महाजनोमां एक बहु ज प्रसिद्ध अने सचरित पुरुष थई गया. तेओ पोताना एकीला जात पुरुषार्थ अने उद्योगधी, एक बहु ज साधारण स्थितिना व्यापारीनी कोटिमांशी म्होटा कर्तोडाधिपतिनी स्थिति ये पहींच्या हता अने साराय बंगालमा एक सुप्रतिष्ठित अने प्रामाणिक व्यापारी तरीके तेमणे विशिष्ट ख्याति प्राप्त करी हत्ती. एक वखते तेओ, बंगालनो सौधी मुख्य व्यापार जे जूटनो गणाय छे तेना, सौधी म्होटा व्यापारी थई गया हता. तेमना पुरुषार्थधी, तेमनी व्यापारी पेढी जे हरिसिंह निहालचंदना नामे चाल्ती हत्ती ते बंगालमां जूटनो व्यापार करनारी देखी तथा विदेसी पेढीयोमां सौधी म्होटी पेढी गणाय थई हत्ती.

बाबू डालचंदजी सिंघीनो जन्म संवत् १९२१ मां थयो हतो, अने १९३५ मां तेमलुं श्री मनुकुमारी साथे लग्न थयुं. १४-१५ वर्षेनी उमरमां डालचंदजीए पोताना पितानी हुकाननो कारभार, जे ते वखते बहु ज साधारण रुपमां चालतो हतो, ते हाथमां लीधो. तेओ अजीमगंज छोटी कलकत्ता आव्या अने त्यां पोतानी होखियारी अने संत बडे ए कारभारने बीमे बीमे खूब ज वधायो अने अते तेने एक सौधी म्होटी 'फर्म'ना रुपमां स्थापित कर्चो. कलकत्तामां ज्यारे 'जूट सेलर्स एसोसिएशन'नी स्थापना थई त्यारे बाबू डालचंदजी सिंघीने तेना सौधी पहेळा प्रेसीडेन्ट बनाववामां आव्या हता. जूटना व्यापारमां आवी रीते सौधी म्होडें स्थान मेळवीने पछी तेमणे पोतालुं लक्ष्य बीजा बीजा उद्योगो तरफ पण दोर्युं. एक तरफ

तेमणे मध्यप्रांतीया आबेला कोरीया स्टेटमां कोलसनी खाणोना उद्योगनो पावो नांख्यो अने भीजी तरफ दक्षिणना शक्ति अने अकलतरांनां राज्योमां आवेली चूनाना पत्थरोनी खाणोना, तेम ज बेळगाम, सावंतवाडी, इचलकरंजी जेवा स्थानोमां आवेली 'शेकसाइट' नी खाणोना विकासनी शोध करवा पाछळ पोतानुं लक्ष्य परोव्युं. कोलमाना उद्योग अयें तेमणे 'म्रेसर्स डालचंद बहादुरसिंह' ए नामची नवी पेढीनी स्थापना करी जे आजें हिंदुस्थानमां एक अग्रगण्य पेढी गणाय छे. ए उपरांत तेमणे बंगालना चौबीस परगणा, रंगपुर, पूर्णिया अने मालदहा विगेरे जिझाओमा, म्होटी जमीनदारी पण खरीद करी अने ए रीते बंगालना नामांकित जमीनदारोमां पण तेमणे पोतानुं खाम स्थान प्राप्त कर्तुं. बाबू डालचंदजीनी आबी सुप्रसिद्धा केवळ व्यापारिक क्षेत्रमां ज मर्यादित न्होती. तेओ पोतानी उदारता अने धार्मिकता माटे पण एटला ज सुप्रसिद्ध होता - तेमनी परोपकारवृत्ति पण तेठळी ज प्रशंसनीय होती. परंतु, परोपकारक्षुलभ प्रसिद्धिची तेओ प्रायः दूर रह्ये-ता हता. घणा भाणे तेओ गुप्तरीते ज आर्थिकजोने पोतानी उदारतानो लाभ आपता. तेमणे पोताना जीवनमां लखोतुं दान कर्तुं ह्यो पण तेनी प्रसिद्धि के नोंध तेमणे माये ज करवा इच्छी हयो. तेमना सुपुत्र बाबू श्री बहादुर सिंहजीए प्रसंगोपात चर्चा करतां जणाव्युं हतुं, के तेओ जे कांई दान आदि करता, तेनी खबर तेमने पोताने (पुत्रने) पण माये ज गती. आबी तेमनां जाहेर दानो अंगेनी मात्र नीचेना २ - ४ प्रसंगोनी ज माहिती मळो गळी होती.

सन १९२६ मां 'विचारंजन' सेवा सदन माटे कलकत्तामां फाळो करवामां आच्यो ल्यारे एक वार खुद महात्माजी तेमना मकाने गया हता अने ते बखते तेमणे बगर माये ज महात्माजीने ए कार्य माटे १०००० रुपिया आप्या हता.

१९१७ मां कलकत्तामां 'गवर्नमेंट हाउस'ना मेदानमां, लॉर्ड कार्माइकलना आश्रय नीचे रेडक्रॉस माटे एक मेळावळो थयो हतो तेमां तेमणे २१००० रुपिया आप्या हता. तेम ज प्रथम महायुद्ध वखते तेमणे ३,०००,०० रुपियाना 'बॉर बॉण्डस्' खरीद करीने ए प्रसंगे सरकारने फाळामा मदद करी होती. पोतानी छेळी अवस्थामां तेमणे पोताना निकट कुटुंबीजो - के जेमनी आर्थिक स्थिति बहु ज साधारण प्रकारनी होती तेमने - रुपिया १२ लाख व्हंकी आपवानी व्यवस्था करी होती जेनो अमल तेमना सुपुत्र बाबू बहादुर सिंहजीये कर्चो हतो.

बाबू डालचंदजीनुं गार्हस्थ्य जीवन बहु ज आदर्शरूप हतुं. तेमना धर्मपत्नी श्रीमती मणुकुमारी एक आदर्श अने धर्म-परायण पत्नी हता. पति-पत्नी बने सदाचार, सुविचार अने सुसंस्कारनी मूर्ति जेवा हतां. डालचंदजीनुं जीवन बहु ज सादुं अने साधुच अरेंडें हतुं. व्यवहार अने व्यापार बनेमां तेओ अत्यंत प्रामाणिक अने नीतिपूर्वक वर्तनारा हता. स्वभावे तेओ खूब ज शांत अने निरभिमानी हता. ज्ञानमार्ग उपर तेमनी ऊंची अर्धा होती. तत्त्वज्ञानविषयक पुस्तकोनुं वाचन अने श्रवण तेमने अत्यंत प्रिय हतुं. किन्न नगर कॉलेजना एक अध्यात्मलक्षी बंगाली प्रोफेसर नामे बाबू ब्रजलाल अधिकारी - जेओ योगविषयक प्रक्रियाना अच्छा अभ्यासी अने तत्त्वचिंतक होता - तेमना सहवासची बाबू डालचंदजीने पण योगनी प्रक्रिया तरफ खूब रुचि थई गई होती अने तेथी तेमणे तेमनी पासेथी ए विषयनी केठळीक खास प्रक्रियाओनो ऊंडो अभ्यास पण कर्चो हतो. शारीरिक स्वास्थ्य अने मानसिक पावित्र्यनो जेनाची विकास थाय एवी, केठळीक व्यावहारिक जीवनने अत्यंत उपयोगी, योगिक प्रक्रियाओनो तेमणे पोताना पत्नी तेम ज पुत्र, पुत्री आदिने पण अभ्यास करवानी प्रेरणा करी होती.

जैन धर्मना विशुद्ध तत्त्वोना प्रचार अने सर्वोपयोगी जैन साहित्यना प्रसार माटे पण तेमने खास रुचि रहती होती अने पंडितप्रवर श्री सुखलालजीना परिचयमां आय्या पछी, ए कार्य माटे कांईक विशेष सक्रिय प्रयत्न करवानी तेमनी सारी उत्कंठा जागी होती. कलकत्तामां २-४ लाखना खर्च आ कार्य करणां कोई साहित्यिक के शैक्षणिक केन्द्र स्थापित करवानी योजना तेओ विचारी राखा हता, ए दरम्यान सन् १९२७ (वि. सं. १९८४) मां कलकत्तामां तेमनो स्वर्गवास थयो.

*

बाबू डालचंदजी सिंघी, पोताना समयना बंगालनिवासी जैन समाजमां एक अत्यंत प्रतिष्ठित व्यापारी, र्घधर्दशी उद्योगपति, म्होटा जमीनदार, उदारचित्त सदगृहस्थ अने साधुचरित सत्पुरुष होता. तेओ पोतानी ए सर्व संपत्ति अने गुण-वत्तानो समग्र वारसो पोताना एक मात्र पुत्र बाबू बहादुर सिंहजीने सोंपता गया, जेमणे पोताना ए पुण्यश्लोक पितानी स्थूल संपत्ति अने सूक्ष्म सत्कीर्ति - बनेने घणी सुंदर रीते बंधारीने पिता करतांय सवाई श्रेष्ठता मेळवानी विशिष्ट प्रतिष्ठा प्राप्त करी.

बाबू श्री बहादुर सिंहजीमां पोताना पितानी व्यापारिक कुशलता, व्यावहारिक निपुणता अने सांस्कृतिक सजिष्टा तो संपूर्ण अंगे वारसागत रूपे उत्तरेची होती ज, परंतु ते उपरांत तेमनामां बौद्धिक विशुद्धता, कलात्मक रसिकता अने विविध विषयमाहिणी प्राबल्य प्रतिभानो पण उच्च प्रकारनो सजिवेच थयो हतो अने तेथी तेओ एक असाधारण व्यक्तित्व धरावनार महातुभायोनी पंक्तिमां स्थान प्राप्त करवानी योग्यता मेळवी शक्या हता.

तेओ पोताना पिताना एकमात्र पुत्र होबाची तेमने पिताना विशुद्ध कारभारमां नानपणशी ज लक्ष्य आपवानी फरज पळी होती अने तेथी तेओ हाईस्कूलनो अभ्यास पूरो करवा सिवाय कांंजिनो विशेष अभ्यास करवानो अवसर मेळवी शक्या न हतां. छतां तेमनी ज्ञानरुचि बहु ज तीव्र होबाची, तेमणे पोतानी मेळे ज, विविध प्रकारना साहित्यना वाचननो अभ्यास

खूब ज बचनों हतो अने तेवीं तेओ इमेजी उपरांत, बंगाली, हिंदी, गुजराती भाषाओ पण खूब सरस अणता हता अने ए भाषाओनी लक्षाएलें विविध पुस्तकेना बचनमां सतत निमग्न रहेता हता.

नानपणवी ज तेमने प्राचीन वस्तुओना संग्रहनों भारे शोध लागी गयो हतो अने तेवीं तेओ जूना सिक्काओ, चित्रो, मूर्तिओ अने तेवीं बीजी बीजी चीजोंनो संग्रह करवाना अव्यंत रसिक थई गया हता. अवेरातनो पण ते साथे तेमनो शोध खूब बण्यो हतो अने तेवीं तेओ ए विषयमां पण खूब ज निष्णात बई गया हता. एना परिणामे तेमणे पोतानी पासे सिक्काओ, चित्रो, हस्तलिखित बहुमूल्य पुस्तको विगेरेनो जे अमूल्य संग्रह भेगो कयों हतो ते आजे हिंदुस्थानना गम्भागवाला छ्वा संग्रहोंमां एक महत्त्वनुं स्थान प्राप्त करे तेवो छे. तेमनो प्राचीन सिक्काओनो संग्रह तो एटलो बधो विशिष्ट प्रकारनो छे के जेवीं आखी दुनियांमां तेनुं जीजुं के चोथुं स्थान आवे तेम छे. तेओ ए विषयमां एटला निपुण बई गया हता के म्हीटा म्हीटा म्युजियमोंना ब्युरेटो पण बारेंबार तेमनी सलाह अने अभिप्राय मेळववा अयें तेमनी पासे आवता जता.

तेओ पोताना एवा उच्च सांस्कृतिक शोधने लईने देश-विदेशनी आबी सांस्कारिक प्रवृत्तियो माटे कार्य करती अनेक संस्थाओना सदस्य विगेरे बन्वा हता. दाखला तरीके—रॉयल एशियाटिक सोसायटी ऑफ बंगाल, अमेरिकन ज्याॅग्राफिकल सोसायटी न्युयॉर्क, बंगीय साहित्यपरिषद् कलकता, न्युमिसेंटिक सोसायटी ऑफ इन्डिया विगेरे अनेक प्रसिद्ध संस्थाओना तेओ उस्ताही सभासद हता.

साहित्य अने शिक्षण विषयक प्रवृत्ति करनारी जैन तेम ज जैनेतर अनेक संस्थाओने तेमणे मुक्त मने दान आपी ए विषयोना प्रसारमां पोतानी उत्कट अभिरुचिनो उत्तम परिचय आप्यो हतो. तेमणे आबी रीते केट-केटळी संस्थाओने आर्थिक सहायता आपी हती तेनी संपूर्ण याही मळी शक्ती नथी. तेमनो स्वभाव आवां कार्यमां पोताना पिताना जेवो ज प्रायः मीन धारण करवानो हतो अने ए माटे पोतानी प्रसिद्धि करवानी तेओ आकांक्षा न्होता राखता. तेमनी साथे कोई कोई बखते प्रसंगोचित वार्तालाप थतां आबी नाबतनी जे आडकतरी माहिती मळी शक्ती तेना आधारे तेमनी पासेवी आर्थिक सहायता मेळववारी केटळीक संस्थाओनां नामो विगेरे आ प्रमाणे जाणी शकायां छेः—

हिंदु एकेडेमी, दोलतपुर (बंगाल), ६०० १५०००)

सरस्वी उर्दू बंगाला, ५०००)

हिंदी साहित्य परिषद् भवन (इलाहाबाद), १२५००)

बिष्णुद्वानंद सरस्वती मारवाडी हॉस्पिटल, कलकता, १००००)

एक मेडर्निटीहोम, कलकता, २५००)

बंगारस हिंदु युनिवर्सिटी, २५००)

जीबागंज हायस्कूल, ५०००

जीयागंज डेवन् मिशन हॉस्पिटल, ६०००)

कलकता—सुसिंदाबादन जैन मन्दिर, ११०००)

जैनधर्म प्रचारक सभा, मानभूम, ५०००)

जैन भवन, कलकता, १५०००)

जैन पुस्तक प्रचारक मंडल, आगरा, ७५००)

जैन मन्दिर, आगरा, ३५००)

जैन हाइस्कूल, अंबाला, २१००)

जैन गुरुकुल, पाकीताण, ११०००)

जैन प्राकृत कोश माटे, २५००)

ए उपरांत हजार—हजार पांचसो—पांचसोनी नानी रकमो तो तेमणे सैकडोनी संख्यामां आपी छे जेनो सरवाळो दोढ बे लाख जेतलो यवा जाय.

साहित्य अने शिक्षणनी प्रगति माटे सिंधीजीनो जेटलो उत्साह अने उद्योग हतो सेटलो ज सामाजिक प्रवृत्ति माटे पण ते हतो. अनेकार तेमणे आबी सामाजिक सभाओ विगेरेमां प्रमुख तरीके भाग लईने पोतानो ए विषेनो आन्तरिक उत्साह अने सहकारभाव प्रदर्शित कयों हतो. जैन श्रेश्ठांबर कॉन्फरन्सना सन् १९२६ मां मुंबईमां भराएल खाल अभिवेदनना तेओ प्रमुख बन्वा हता. उदयपुर राज्यमां आवेला केसरीवाजी तीर्थना वहीषटना विषयमां स्टेट साथे जे झगडो उभो भयो हतो तेमां तेमणे सीधी बचारे तन, मन अने धननो भोग आप्यो हतो. आ रीते तेओ जैन समाजना द्वितीय प्रवृत्तियोमां यथायोग्य संपूर्ण सहयोग आपता हता परंतु ते साथे तेनो सामाजिक मूढता अने सांप्रदायिक कट्टरताना पण पूर्ण विरोधी हता. बीजा बीजा धनवानो के आगेवानो गणता रूढीमक जेनांमो माफक, तेनो संकीर्ण मनोवृत्ति के अन्धश्रद्धा-पोषक विकृत भक्तिी सर्वथा पर हता. आचार, विचार के व्यवहारमां तेओ बहु ज उदार अने विवेकशील हता.

तेमनुं गृहस्थ तरीकेनुं जीवन पण बहु ज खादुं अने वारिष्क हतुं. बंगालमा जे जातना नवाबी गणता बासावरणमां तेओ जन्म्या हता अने उछर्मा हता ते बातावरणनी तेमना जीवन उपर कधी ज करार नवर बई न हवी अने तेनो लग्नभग ए बातावरणवी तदन अलिप्त जेवा हता. आटला म्हीटा जीमात्र होवा छतां, श्रीमंताईना खोटा भिक्षक के भिक्षा आचंवरवी सेवे छतां दूर रहेता हता. दुर्व्यस अने दुर्व्यसम प्रसे तेमनो भारे तिरस्कार हतो. तेमनी स्थितिना बचनानो उचार सेतानां मोक्ष-शोध, जानन्ह-प्रमीद, भिक्षु-प्रवास, समारंभ-महोत्सव इत्यादिमां कण्ठे रुचिया उदात्ततां होव छे आरि सिंधीजी

लेनाभी तदन विमुक्त रहेता हता. तेमने शोख मात्र सारा बाचननो अने कलाबचस्तुओ जोबा - संप्रहवानो हतो. ज्यारे जुओ खारे, तेओ पोतानी गरी उपर बैठो बैठो साहित्य, इतिहास, स्वापस, चित्र, विज्ञान, भूगोल के भूगर्भविज्ञाने लगात तामयिको के पुस्तको बांचता ज सदा बेखाता हता. पोताना एबा विशिष्ट बाचनना श्रोतने लीधे तेओ इंग्रिजी, बंगाली, हिंदी, गुजराती आदिमां प्रकट यता उच्च कोटिना, उच्च विषयोने लगात विविध प्रकारना सामयिक पत्रो अने जर्नेस् आदि नियमित मगकस रहेता हता. आर्ट, आर्किऑलॉजी, एपीग्राफी, ग्युमिसेंटिक, ज्योग्राफी, आइकोनोग्राफी, डिस्टरी अने माइनिंग आदि विषयोबा पुस्तकोनी तेमणे पोतानी पासे एक सारी खरखी लाइब्रेरी ज बनावी लीधी हली.

तेओ खभावने एकान्तप्रिय अने अल्पभाषी हता. नकामी वातो करवा तरफ के गण्यां सण्यां भारबा तरफ तेमने बहु ज अभाव हतो. पोताना व्यावसायिक व्यवहारनी के विद्याळ कारभारनी बाचतोमां पण तेओ बहु ज भितभाषी हता. परहेतु ज्यारे तेमना प्रिय विषयोनी - जेबा के स्वापस, इतिहास, चित्र, शिल्प आदिनी - चर्चा जो नीकली होब तो तेमां तेओ एटला निमग भई जता के कलाको भा कलाको वही जता, तो पण तेओ तेवी थाकता नहि के कंटळता नहि.

तेमनी बुद्धि अत्यंत तीक्ष्ण हती. कोई पण वस्तुने समजबामां के तेनो मर्म पकडवामां तेमने कभी बार न लगती. विज्ञान अने तत्त्वज्ञाननी गंभीर बावनो पण तेओ सारी पेठे समझी शकता हता अने तेमनुं मनन करी तेमने पचाबी शकता हता. तर्क अने दलीलमां तेओ म्होटा म्होटा कायदाशास्त्रीयोने पण आंटी देता. तेम ज गमे तेवो बालक माणस पण तेमने पोतानी चालाकीभी चकित के मुग्ध बनावी शके तेम न हनुं.

पोताना सिद्धान्त के विचारमां तेओ बृष ज मझम रहेवानी प्रकृतिबा हता. एक बार विचार नकी कर्षा पछी अने कोई कार्यनो स्वीकार कर्षा पछी तेमांभी चलित धवानुं तेओ बिस्कुल पसंघ करता नहि.

व्यवहारमां तेओ बहु ज प्रामाणिक रहेवानी धृतिवाळा हता. बीजा बीजा धनबालेनी भाफक व्यापारमां दबा फटका के साच-झूठ करीने धन मेळववानी तुष्णा तेमने यत्किंचित् पण यती न हती. तेमनी आबी व्यावहारिक प्रामाणिकताने क्खीने इंग्लैंडनी मर्केन्डाइल बैंकनी डायरेक्टरोनी बॉर्ड पोतानी कलकता - बाल्बानी बॉर्डमां, एक डायरेक्टर थबा माटे तेमने खास विनंति करी हती के जे मान ए पहेंलो कोई पण हिंदुस्थानी व्यापारीने मळ्युं न्होतुं.

प्रतिभा अने प्रामाणिकता साथे तेमनामां योजनाशक्ति पण घणी उच्च प्रकारनी हती. तेमणे पोतानी ज स्वतंत्र बुद्धि अने कार्य कुशलता द्वारा एक तरफ पोतानी घणी मोटी जमीनदारीनी अने बीजी तरफ कोलीयारी विगेरे भाईनीक्या उद्योगनी जे सुव्यवस्था अने सुघटना करी हती ते जोहिने ते ते विषयना ज्ञानाओ चकित यता हता. पोताना भरना नामां नाना कामभी ते छेक कोलीयारी जेबा म्होटा कारखाना सुधीमां - के ज्यां हजारो माणसो काम करता होब - बहु ज नियमित, व्यवस्थित अने सुयोजित रीते काम चाल्यां करे तेवी तेमनी सदा व्यवस्था रहेती हती. छेक दरबानभी लई पोताना स्मो-वहीया जेबा समर्थ पुत्रो सुधीमां एक सरलुं उच्च प्रकारनुं शिस्त-पालन अने शिष्ट आचारण तेमने खां देखातुं हतुं.

सिंघीजीमां आबी समर्थ योजनाशक्ति होबा छतां - अने तेमनी पासे संपूर्ण प्रकारनी साधनसंपन्नता होबा छतां - तेओ धमालवाळा जीवनभी दूर रहेता हता अने पोताना नामनी जाहेरातने माटे के लोकोमां म्होटा माणस गणबानी खातर तेओ तेवी कशी प्रवृत्ति करता न हता. राजबाहादुर, राजाबाहादुर के सर-नाईट विगेरेना सरकारी खिताबो धारण करबानी के काठ-म्होलीमां जई आन्दरेबल सेंबर बनबानी तेमने क्यारेय इच्छा बई न हती. एवी खाली आठम्बरवाळी प्रवृत्तिमां पैसानो दुर्भ्यंय करबा करतां तेओ सदा साहित्योपयोगी अने शिक्षणोपयोगी कर्षोमां पोताना धननो सद्ब्यव करता हता. भारतक-बेसी प्राचीन कळा अने तेने लगती प्राचीन वस्तुओ तरफ तेमनी उरकत अनुराग हतो अने तेवी ते माटे तेमणे बाली रूपिया खर्चा हता.

सिंघीजी सायेनो मारो प्रत्यक्ष परिचय सन् १९३० मां शरू थयो हतो. तेमनी इच्छा पोताना सङ्गत पुष्प-श्लोक पिताना स्मारकमां जैन साहित्यनो प्रसार अने प्रकाश थाय तेवी कोई विशिष्ट संस्था स्थापन करवानो हतो. मारा जीवनना सुदीर्घकालीन सहकारी, सहकारी अने सन्मित्र पंडितप्रवर श्री सुखलमजी, जेओ बाबू श्री डाल्बेइजीबा विशेष श्रद्धाभाजन होई श्री बहादुर सिंहजी पण जेमनी उपर टेटलो ज विशिष्ट सद्भाव परगबता हता, तेमना परामर्श अने प्रस्तावणी, तेमणे मने ए कार्यनी योजना अने व्यवस्था हाथमां लेवानी विनंति करी अने में पण पोताने असीदतम प्रवृत्तिना आदर्शने अनुरूप उत्तम कोटिना साधननी प्राप्ति यती जोई तेनो सुवर्ष अने सोळास स्वीकार कयो.

सन् १९३१ ना प्रारंभ दिवसे, विश्वबंध कवीन्द्र श्री रवीन्द्रनाथ टागोरना विभूतिविहारसमा विश्वविख्यात ध्यान्तिजिके-तनना विश्व भारती-विद्या भवन मां 'सिंघी जैन ज्ञानपीठ' नी स्थापना करी अने खां जैन साहित्यना अध्ययन-अध्यापन अने संशोधन-संपादन आदिनुं कार्य चालू कयुं. आ बिरेनी केंदलीक प्राथमिक हकीकत, आ प्रपमाळाना सौधी प्रथम प्रकट बएल 'प्रबन्धविस्तारमणि' नामना प्रथनी प्रस्तावनामां में आपेली छे, तेवी तेनी नहि पुनर्दिष्ट करवानी जरूर नबी.

सिंधीजीये मारी प्रेरणापी, 'सिंधी जैन ज्ञानपीठ' नी स्थापना साये, जैन साहित्यका उत्तमोत्तम ग्रन्थरत्नो जे आधुनिक शास्त्रीय पद्धतिये सुन्दर रीते संशोधित-संपादित करी-करावी प्रकट करवा माटे अने तेम करी जैन साहित्यनी सार्व-जनिक प्रतिष्ठा स्थापित करवा माटे, आ 'सिंधी जैन ग्रन्थमाला' प्रकट करवानी विशिष्ट योजनानो पण स्वीकार कयों; अने ए माटे आवश्यक अने अपेक्षित अर्थव्यय करवानो उत्तर उत्साह प्रदर्शित कयों.

प्रारंभमां, शान्तिनिकेतनने लक्ष्मीने एक ३ वर्षनो कार्यक्रम घडी काडवामां आब्यो अने ते प्रमाणे त्यां कामनो प्रारंभ करवामां आब्यो. परंतु ए ३ वर्षना अनुभवना अंते शान्तिनिकेतन मने मारा पोताना कार्य अने स्वास्थ्यनी दृष्टिये बराबर अनुकूल न लागवापी, अनिच्छाए मारे ए स्थान छोडवुं पळुं अने अमदावादमां, गुजरात विद्यापीठ मा सामिप्यमां, 'अने श्रान्त विहार' वनावी त्यां आ कार्यनी प्रवृत्ति चालु राखी. आ ग्रन्थमालामां प्रकट थएला ग्रन्थोनी उत्तम प्रशंसा, प्रसिद्धि अने प्रतिष्ठा थएली जेईने 'सिंधीजीनो उत्साह खूब बन्यो अने तेमणे ए अंगे जेटलो खर्च थाय टेटलो खर्च करवानी अने जेम बने तेम वचारे संख्यामां ग्रन्थो प्रकट थएला जोवानी पोतानी उदार मनोवृत्ति मारी आगळ वारवार प्रकट करी. हुं पण तेमना एवा अपूर्व उत्साहशी प्रेरार्थि यथाशक्ति आ कार्यने वचारे ने वचारे वेग आपवा माटे प्रयत्नवान रहेंतो.

★

सन १९३८ ना जुलईमां, मारा परम सुहृद् जेही श्रीयुत कन्हैयालाल माणेकलाल मुंशीनो - जेजो ते बळते मुंबईनी काँग्रेस गवर्नमेंटना गृहमंत्रीना उच्च पद पर अधिष्ठित हता - अकस्मात् एक पत्र मने मळयो जेमां एमणे सूचव्युं हतुं के 'सेठ मुंगलाल गोएनकाए जे लख स्वपिधानी एक उदार रकम एमने सुप्रत करी छे जेनो उपयोग भारतीय विद्याओना कोई विकासाल्मक कार्य माटे करवानो छे अने ते माटे विचार-विनिमय करवा तेम ज तदुपयोगी योजना घडी काडवा अंगे मारी अहूर होवापी मारे तरत मुंबई आवतुं विगरे'. तदनुसार हुं तरत मुंबई आब्यो अने अमे बच्च य हाये वेडी ए योजना नी रूपरेखा तैयार करी; अने ते अनुसार, संवत् १९९५ नी कार्तिक सुदि पूर्वमिमाना दिवसे श्री मुंशीजीना निवासस्थाने 'भारती य विद्या भवन' नी एक म्हांडा समारंभ साये स्थापना करवामां आवी.

भवनना विकास माटे श्रीमुंशीजीनो अयाग उपयोग, अखंड उत्साह अने उदार आरम्भयोग जेई, मने पण एमवा कार्यमां यथायोग्य सहकार आपवानी पूर्ण उकंठा थई अने हुं तेनी आंतरिक व्यवस्थामां प्रमुखपणे भाग लेवा लाग्यो. भवननी विविध प्रवृत्तिबोमां साहित्य प्रकाशन संबंधी जे एक विशिष्ट प्रवृत्ति स्वीकारवामां आवी हती ते, मारा आ ग्रन्थमालाका कार्य-हाये, एक प्रकारे परस्पर सहायक स्वरूपनी ज प्रवृत्ति होवापी, मने ए पूर्व-अंगीकृत कार्यमां बाधक न पतां उलटी साधक ज जणार्थे अने तेथी में एमां यथाशक्ति पोतानी विशिष्ट सेवा आपवानी निर्णय कयों. सिंधीजीने ए बडी बस्तुस्थितिनी जाण करवामां आवतां तेओ पण भवनना कार्यमां रस धरावता थया अने एना संस्थापक-सदस्य बनी एना कार्य माटे पोतानी पूर्ण सहानुभूति प्रकट करी.

जेम में उपर जणव्युं छे तेम, ग्रन्थमालाका विकास माटे सिंधीजीनो उत्साह अखंड प्रशंसनीय हतो अने तेथी हुं पण मारा स्वास्थ्य विगरेनी कशो दरकार राख्ता बगर, ए कार्यनी प्रगति माटे सतत प्रयत्न कयों करतो हतो. परंतु ग्रन्थ-मालाका व्यवस्थानो सर्व मारा एकलाना पंड उपर ज आश्रित थईने रह्यो होवापी, मां शरीर ज्यारे ए व्यवस्था करतुं अटकी जाय, त्यारे एनी शी स्थिति थाय तेनो विचार पण मने वारंवार थयां करतो हतो. बीजी बाबु सिंधीजीनी पण उत्तरावस्था होई तेओ वारंवार अस्वस्थ थवा लाग्या हता अने तेओ पण जीवननी अस्थिरतानो आभास अनुभववा लग्या हता. एटके ग्रन्थमालाका भावी विषे कोई स्थिर अने सुनिश्चित योजना घडी काडवानी कल्पना हुं कर्वां करतो हतो.

भवननी स्थापना थयां पछी ३-४ वर्षमां ज एना कार्यनी विद्वानोमां सारी पेटे प्रसिद्धि अने प्रतिष्ठा जायवा लागी हती अने विविध विषयना अध्ययन - अध्यापन अने साहित्यना संशोधन संघादनतुं कार्य सारी पेटे आगळ बघवा लाग्युं हतुं, ए जेई सुहृद्दर श्रीमुंशीजीनी खास आकांक्षा थई के 'सिंधी जैन ग्रन्थमालाका कार्यव्यवस्थानो संबंध पण, जो भवन साये जोडी देवामां आवे तो तेथी परस्पर बनेना कार्यमां सुंदर अभिवृद्धि थवा उपरांत ग्रन्थमालाके स्थायी स्थान मळयो अने भवनने विशिष्ट प्रकारनी प्रतिष्ठानी प्राप्ति थये; अने ए रीते भवनमां जैन शास्त्रोना अध्ययनतुं अने जैन साहित्यना प्रकाशनतुं एक अद्वितीय केन्द्र बनी रह्यो. श्रीमुंशीजीनी ए शुभाकांक्षा, ग्रन्थमाला विचेनी मारी भावी चित्तानी योग्य निवारक लागी अने तेथी हुं ते विचेनी योजनानो विचार करवा लाग्यो. यथावसर 'सिंधीजीने में श्री मुंशीजीनी आकांक्षा अने मारी योजना स्वस्थित करी. तेओ भा. वि. म. ना स्थापक-सदस्य हता ज अने तदुपरान्त श्रीमुंशीजीना खास जेहास्पद मित्र पण हता; तेथी तेमने पण ए योजना बघावी लेवा लायक लागी. पण्डितप्रवर श्रीसुखलक्ष्मी जेजो आ ग्रन्थमालाका आरंभजी अंतरंग हित-चित्तक अने सक्रिय सहायक रक्षा छे तेमनी साथे पण ए योजना संबंधे में उचितपरामर्श कयों अने संवत् २००१ ना वैशाख सुदिमां (मे सन १९४३) 'सिंधीजी कर्षप्रसंगे मुंबई आवेला त्यारे, परस्पर निर्णित विचार-विनिमय करी, आ ग्रन्थमालाका प्रकाशनसंबंधी सर्व व्यवस्था भवनने स्थापन करवामां आवी. सिंधीजीए, ए उपरान्त, ते अवसरे मारी प्रेरणापी भवनने

बीजा १० हजार रुपियानी उदार रकम पण आपी जेना वडे भवनमां तेमना नामनो एक खण्ड बंधाववामां आवे अने तेमां प्राचीन बस्तुओ तेम ज चित्र बिगेरेनो संग्रह राखवामां आवे.

भवननी प्रबंधक समिति ए सिंघीजीना आ विशिष्ट अने उदार दानमा प्रतिघोष रूपे भवनमां प्रचलित 'जैन शास्त्र-शिक्षण विभाग'ने स्थायी रूपे 'सिंघी जैनशास्त्र शिक्षापीठ' ना नामे प्रचलित राखवामां सविशेष निर्णय कयों.

*

प्रथमाळांना जनक अने परिपालक सिंघीजीए, प्रारंभजी ज एनी सर्व प्रकारनी व्यवस्थानो भार मारा उपर मूकीने पोते तो फक्त खास एटली ज आकांक्षा राखता हता के ग्रन्थमाळांमां केम वधारे ग्रन्थो प्रकट थाय अने केम तेमनो वधारे प्रसार थाय. तेमना जीवननी एक मात्र ए ज परम अभिलाषा हती के आ ग्रन्थमाळा द्वारा जेटला बने टेटला सार सारा अने महत्त्वना ग्रन्थो जल्मी जल्मी प्रकाशित थाय अने जैन साहित्यनो खूब प्रसार थाय. ए अंगे जेटलो खर्च थाय टेटलो ते बहु ज उत्साहवी करवा उत्सुक हता. भवनने ग्रन्थमाळा समर्पण करती बखते तेमणे मने कसुं के— 'अखार सुधी तो वषमां सरेशा ३-४ ग्रंथो प्रकट थता आख्या छे परंतु जो आप प्रकाशित करी शक्ते तो, दरमहिने बन्ने ग्रंथो पण प्रकाशित थता जोई हुं धराउं तेम नबी. ज्यां सुधी आपनीं अने मारी जोदगी छे त्यां सुधी, जेटलं साहित्य प्रकट करवा-कराववानी आपनी इच्छा होय ते प्रमाणेनी आप व्यवस्था करो. मारा तरकधी पंसानो संकोच आपने जराय नहीं जणाय'. जैन साहित्यना उदार माटे आवी उत्कट आकांक्षा अने आवी उदार चित्तवृत्ति धरावमार दानी अने विनष्ट पुरुष, में मारा जीवनामां बीजो कोई नबी जोयो. पोतानी हयाती दरम्यान तेमणे मारा हस्तक ग्रन्थमाळा खाते लगभग ५५००० (पोगो लाख) रुपिया खर्च कयां हशे; परंतु ए १५ वर्षना गाळा दरम्यान तेमणे एकवार पण मने एम नबी पूछतुं के कई रकम, कया ग्रन्थ माटे, वधारे त्वचं करवमा आवी छे; के कया ग्रन्थना संपादन माटे, कोने शुं आपवामां आव्युं छे. ज्यारे ज्यारे हुं प्रेस इत्यादिना बीलो तेमनी उपर मोकलतो ख्यारे ख्यारे, तेओ ते मात्र जोईने ज ऑफिसमां ते रकम जुकववामां शेरा साथे मोकली देता. हुं तेमने कोई बीलनी विगत समजाववा इच्छतो, तो पण तेओ ते विषे उत्साह न्होता बतावता अने एनाबी विरुद्ध ग्रन्थमाळांनी साहस, टाईप, प्रिंटींग, बाइंडींग, डेडींग आदिनी बाधतमां तेओ खूब झीणव-टवी विचार करता रहेता अने ते अंगे विस्तारी चर्चा पण करता. तेमनी आवी अपूर्व ज्ञाननिष्ठा अने ज्ञानभक्तिये ज मने तेमना नेहापामां बढ कयों अने तेवी हुं यत्किंचित् आ जातनी ज्ञानोपासना करवा समर्थ थयो.

उक्त रीते भवनने ग्रन्थमाळा समर्पित कयां बाद, सिंघीजीनी उपर जणावेली उत्कट आकांक्षाने अनुलक्षीने मने प्रस्तुत कार्य माटे वधारे उत्साह थयो, अने जो के मारी शारीरिक स्थिति, ए कार्यना अविरत धमवी प्रतिदिन वधारे ने वधारे झटपटी क्षीण थती गई छे, छात में एना कार्यने वधारे वेगवान् अने वधारे विस्तृत बनाववानी दृष्टिये केटलीक विशिष्ट योजना करवा मांभी, अने संपादनना कार्यमां वधारे सहायता मळे ते माटे केटलाक विद्वानोना नियमित सहयोगनी पण व्यवस्था करवा मांभी. अनेक नामा-मोटा ग्रन्थो एक साथे प्रेसमा छपावा आया अने बीजा तेवक अनेक नवा नवा ग्रन्थो छपावा माटे तैयार करवा मांछ्या. जेटला ग्रन्थो अखार सुधीमां कुल प्रकट थया हता टेटला ज बीजा ग्रन्थो एक साथे प्रेसमां छपावा शक थया अने तेवी पण बमणी संख्याना ग्रन्थो प्रेस कांपी आदिना रूपमां तैयार थवा लव्या.

ए पक्षी थोडा ज समय दरम्यान, एटले सप्टेंबर १९४३ मां, भवन माटे कलकत्ताना एक निवृत्त दक्षिणी प्रोफेसरनी म्होटी लाईब्रेरी खरीद करवा हुं लां गयो. सिंघीजी द्वारा ज ए प्रोफेसर साथे वाटाघाट करवामां आवी हती अने मारी प्रेरणाशी ए आशी लाईब्रेरी, जेनी किंमत रु. ५०००० (पचास हजार) जेटली मागवामां आवी हती, सिंघीजीए पोताना तरकधी ज भवनने भेट करवानी अतिमहनीय मनोवृत्ति दर्शावी हती, परंतु ते प्रोफेसर साथे ए लाईब्रेरी अंगेनो योग्य सोदो न थयो अने तेवी सिंघीजीए, कलकत्ताना सुप्रसिद्ध खगंवासी जैन सद्गुरु बाबू पूरणचंद्रजी नाहारनी म्होटी लाईब्रेरी लई लेवा विषे पोतानी सलाह आपी अने ते अंगे पोते ज योग्य रीते एनी व्यवस्था करवतुं माये लीधुं.

कलकत्तामां अने आखाय बंगालमां ए वर्ष दरम्यान अन्न-नुसिंक्षनो भयंकर कराळ काळ वर्ता रखो हतो. सिंघीजीये पोताना वतन अजीमगंज, मुर्शिदाबाद तेम ज बीजां अनेक स्थळे गरीबाने मफत अने मध्यमवित्तोने अल्प मूल्यमां, प्रतिमास हजारो मण धान्य वित्तीर्ण करवानी म्होटी अने उदार व्यवस्था करी हती, जेना निमित्ते तेमणे ए वर्षमां लगभग-धन-साठा व्रण लाख रुपिया खर्च खाते मांभी बाळ्या हता. बंगालना बतनीयोमां अने जमीनदारोमां आवो म्होदो उदार आर्थिक भोग ए निमित्ते अन्य कोईये आप्यो होय तेम जाणवामां नबी आव्युं.

अक्टोबर-नवंबर मासमां तेमनी तथियत बगडवा मांभी अने ते धीरे धीरे वधारे ने वधारे शिथिल थती मई. जान्युआरी १९४४ मां प्रारंभमां हुं तेमने मळवा फरी कलकत्ता गयो. ता. ६ टी जान्युआरीना संस्था समये, तेमनी साथे बेचीने ३ कलाक सुधी ग्रन्थमाळा, लाईब्रेरी, जैन इतिहासना आलेखन आदि अंगेनी खूब उत्साहपूर्वक नातोचीतो करी

પરંતુ તેમને પોતાના ખીચનની અલ્પતાનો આભાસ જાણે થઈ રહ્યો હોય તેમ, વધે વધે તેઓ તેજા ઝડગારો પણ કાઢતા રહેતા હતા. ૫-૭ દિવસ રહીને હું સુંઘઈ આવવા નીકળ્યો ત્યારે છેછીં મુલકાત વચ્ચે તેઓ બહુ જ ભાવભરે છે હૃદયે મને વિદાય આપીને બોલ્યા કે - 'એણે જાણે હવે આપણે ફરી મઠીઠું કે નહિ?' હું તેમના એ દુઃસ્વાદ વાક્યને બહુ જ દયા-આળસ સાંભળ્યો અને ઉદ્વેગ પામતો, તેમનાથી સદાના માટે છૂટો પડ્યો. તે પછી તેમની સાથે મુલકાત થવાનો પ્રસંગ જ ન આવ્યો. ૫-૬ મહિના તેમની તબિયત સારી-નરહી રહ્યા કરી અને આલ્હે સન્ ૧૯૪૪ ના જુલાઈની ૭ મી તારીખે તેઓ પોતાના મિનચર દેહને છોડી પરલોકમાં ચાલ્યા ગયા. મારી સાહિત્યોપાસનાનો મહાન્ સહાયક, મારી અલ્પસ્વસ્થ સેવાનો મહાન્ પરિપોષક અને મારી કૌત્યનિષ્ઠાનો મહાન્ પ્રેરક, સહૃદય સુપુરુષ, આ અસાર સંસારમાં મને શૂન્ય હૃદય બનાવી પોતે મહાશૂન્યમાં મિલીન થઈ ગયો.

સિંધીજીનું જો કે આ રીતે નાશવંત સ્થૂલ શરીર સંસારમાંથી વિહ્વત થયું છે, પરંતુ તેમણે સ્થાપેલી આ ગ્રન્થમાળા દ્વારા પેઢતું યશ-શરીર, સંકલો વળેં સુધી આ સંસારમાં નિયમાન રહી તેમની કીર્તિ અને સ્મૃતિથી પ્રશસ્તિનો પ્રભાવક પરિ-વશ આવી પ્રજાને સતત આપ્યા કરશે.

*

સિંધી જીના સુપુત્રોનાં સત્કાર્યો

સિંધીજીના સર્ગવાસી જૈન સાહિત્ય અને જૈન સંસ્કૃતિના મહાન્ પોષક નરરજની જે મોટી છોટ પઠી છે તે તો કહ્યજવાને પૂરાય તેમ નથી. પરંતુ મને એ જોઈને હૃદયમાં ઝંખી આશા અને આશ્વાસક આનંદાદ થાય છે કે તેમના સુપુત્રો - શ્રી રાજેન્દ્ર સિંહજી, શ્રી નરેન્દ્ર સિંહજી અને શ્રી વીરેન્દ્ર સિંહજી પોતાના પિતાના સુશોભ્ય સન્નાનો હોઈ પિતાની પ્રશિષ્ઠા અને પ્રસિદ્ધિના કાર્યમાં અનુરૂપ ભાગ ભજવી રહ્યા છે અને પિતાની ભાવના અને પ્રશ્નત્તને ઉદારભાવે પોષી રહ્યા છે.

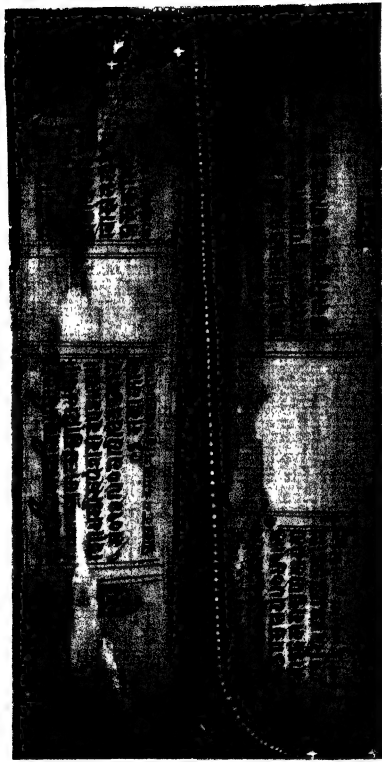
સિંધીજીના સર્ગવાસ પછી એ બંધુઓ પોતાના પિતાના દાન-પુણ્ય નિમિત્ત અર્જામંગલ વિગેરે સ્થાનોમાં ભગમગ ૫૦-૬૦ હજાર રૂપિયા લઈને ગયા હતા. તે પછી થોડા જ સમયમાં, સિંધીજીના મુલકાતાનો પણ સર્ગવાસ થઈ ગયો અને તેથી પોતાના એ પરમ પૂજનીયા દારીયાના પુણ્યાર્થે પણ એ બંધુઓએ ૭૦-૭૫ હજાર રૂપિયાનો વ્યય કર્યો. 'સિંધી જૈન ગ્રન્થમાળા' નો સબલો આર પણ એ સિંધી બંધુઓએ, પિતાજીએ નિર્ધારેલ વિચાર પ્રમાણે, પૂર્ણ ઉત્સાહથી ઉપાધી લીધો છે, અને તે ઉત્તરાન્ત કલકત્તાના 'ઇન્ડિયન રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ'ને બંગાળીમાં જૈન સાહિત્ય પ્રકટ કરવા માટે સિંધીજીના સ્મારકરૂપે ૫૦૦૦ રૂપિયાની પ્રારંભિક ભવદ આપી છે.

સિંધીજીના જ્યેષ્ઠ ચિરંજીવ શાશુ શ્રી રાજેન્દ્ર સિંહજીએ, મારી રચના અને પ્રેરણાના પ્રેમને વશ થઈ, પોતાના પુણ્યશ્લોક પિતાની અશ્વત રચનાને પૂર્ણ કરવા માટે, ૫૦ હજાર રૂપિયાની ઉદાર રકમ ભારતીય વિદ્યાભવનને દાન કરી, અને તેના નવે કલકત્તાની ઉચ્ચ નાહાર લાઈબ્રેરી સહીત કરીને ભવનને એક અમૂલ્ય સાહિત્યિક વિધિરૂપે મેટ કરી છે. ભવનની એ પ્રવ્ય લાઈબ્રેરી 'શાશુ શ્રી મહાશુર સિંહજી સિંધી લાઈબ્રેરી' ના નામે સદા ઓલસાશે અને સિંધીજીના પુણ્યાર્થે એ એક જ્યોત્સ્ના જ્ઞાનપરક બનશે. શાશુ શ્રી નરેન્દ્ર સિંહજીએ, બંગાળની સરાક આસિના સામાજિક અને ધાર્મિક ઉત્થાન નિમિત્તે યોજાના રીતિત્તે એ પ્રશ્નિતિ નાહ કરી હતી, તેને અપનાવી લીધી છે અને તેના સંચાલનનો આર પ્રમુલપણે પોતે ઉપાધી લીધી છે. કન ૧૯૪૪ નવેમ્બર માસમાં કલકત્તાના ધિંગંબર સમાજ તરફથી ઉજવાયેલા 'વીરસાલ્મ અવન્ટી બજોલ્પના પ્રસંગે તેના મલકામાં એળે ૫૦૦૦ રૂપિયા આપ્યા હતા તેમ જ કલકત્તામાં જૈન કેતાંકર જમુદાય તરફથી જોજવા શ્રીરૂપ 'જૈન પ્રવન' માટે ૩૧૦૦૦ રૂપિયા દાન કરી પોતાની ઉદારતાની શુભ શરૂઆત કરી છે. અવિષ્ણમાં સિંધી જૈન ગ્રન્થમાળા' નો સર્વ કાર્યક આર આ વળે બંધુઓએ ઉત્સાહ પૂર્વક સીકારી છેલ્લામાં પોતાની પ્રશંસનીય કમ્પો-ગ્રન્થમાળા પ્રકટ કરીને, પોતાના પિતાના એ પરમ પુણીત વસોમન્દિરને ઉત્તરોત્તર ઉજત શરૂપ આપવાનો શુભ સંકલ્પ કર્યો છે. તથાસ્તુ.

સિંધી જૈન શાસ્ત્ર શિક્ષાપીઠ
આરતીય વિદ્યા ભવન, મુંબઈ }

- જિ ન જિ જ વ સુ જિ

महामात्य अश्वमेधपालना इत्यादिभ्यो न्ययान्त
 यमिन्दुयमहाकाव्य ग्रन्थनाम मयपुनरिचिनी
 नाट्यपत्राय प्रतिमुद्रितम् अन्तिम पत्र

महामात्य अश्वमेधपालना इत्यादिभ्यो न्ययान्त

ધર્માભ્યુદય-પ્રાસ્તાવિક

*

પ્રસ્તુત 'ધર્માભ્યુદય' અપર નામ 'સંઘપતિચરિત' મહાકાવ્યનું સંપાદન-પ્રકાશન કાર્ય ૧૨-૧૩ વર્ષ પહેલાં, વિદ્વદ્ગુરુણ્ય મુનિમતલિક શ્રી પુણ્યવિજયજી તથા એમના સ્વર્ગવાસી શિષ્યવત્સલ ગુરુવર્ય શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજે પ્રારંભ્યું હતું અને ભાવનગરની શ્રી જૈન આત્માનન્દ સભા દ્વારા પ્રકાશિત 'જૈન આત્માનન્દ-પ્રન્થ-રત્નમાલા'ના એક મળકા તરીકે એને પ્રકટ કરવાની યોજના વિચારી હતી. પરંતુ 'સિંધી જૈન પ્રન્થમાલા'ના ગુમ્ફનકાર્યમાં તેમની સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ ભરેલી સ્મૃતિના નિર્દર્શકરૂપે તેમણે પાછળથી એ પ્રન્થને, પ્રસ્તુત પ્રન્થમાલાને સમર્પિત કરવાનો નિર્ણય કરી, તદ્દ્વારા મ્હારા પ્રયત્નો પોતાનો પરમશ્રેષ્ઠાત્મક વાસ્તવ્યભાવ પ્રદર્શિત કરવાનો મનોભાવ પ્રકટ કર્યો. પરંતુ દૈવના દુર્વિલાસથી, પ્રન્થનું મુદ્રણ કાર્ય સંપૂર્ણ થયાં પહેલાં જ, પૂજ્યપાદ શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો અને તેથી કેટલાક સમય સુધી આનું કાર્ય અટકી પડ્યું. પોતાના પરમ ગુરુના વિરહથી ઠ્યાકુલ થયેલા ચિત્તને કાલક્રમે પ્રાપ્ત થયેલી થોડીક સ્વસ્થતા પછી, મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજીએ એનું કાર્ય જ્ઞાનેઃ જ્ઞાનેઃ આગલ ચલાવ્યું અને યથાવકાશ પૂર્ણ કર્યું. આ રીતે અદ્વૈતજ્ઞાનોપાસક એ અનન્ય ગુરુ-શિષ્યની મુપ્રસાદીરૂપે, હવે આ પ્રન્થમણિ જ્ઞાનાભિલાષી જનોના કરકમલમાં ઉપસ્થિત કરતાં મ્હને પરમ આનન્દ અને ઉત્સાહ ધાય છે.

§ ૧. પ્રન્થનું નામકરણ

આ મહાકાવ્યની રચના નાગેન્દ્ર ગચ્છના આચાર્ય ઉદયપ્રભસૂરિયે, પોતાના પરમ ભક્ત, શ્રાવકશ્રેષ્ઠ, ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ગૂર્જર મહામાલ્ય વસ્તુપાલે કરેલા ધર્મના 'અભ્યુદય' કાર્યને ઉદ્દેશીને કરી છે તેથી એનું મુખ્ય નામ 'ધર્માભ્યુદયમહાકાવ્ય' એનું રાસવામાં આવ્યું છે. વસ્તુપાલે, જ્ઞાનુજય અને ગિરનાર તીર્થની યાત્રા માટે જે શબ્દ સંઘો કાઢ્યા હતા અને તે સંઘોના સંઘપતિરૂપે તેણે એ તીર્થયાત્રાઓ દરમ્યાન જે ઉદાર દ્રવ્યવ્યય કર્યો હતો તેને લક્ષીને એનું બીજું નામ 'સંઘપતિચરિત' એનું પણ આપવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રન્થનો વિસ્તૃત પરિચય આપતો એક અભ્યાસપૂર્ણ લેખ, પાટણનિવાસી વિદ્વાન્ લેખક શ્રી કનૈયાલાલ ભાઈશંકર દવેએ લખ્યો છે જે 'ભારતીય વિદ્યા' નામક સંશોધન વિષયક પત્રિકાના, પ્રસ્તુત પ્રન્થમાલાના સંસ્થાપક સ્વ. બાબુ શ્રી બહાદુર સિંહજી સિંધીની પુણ્યસ્મૃતિ નિમિત્તે, મ્હને પ્રકટ કરેલા ૩ આ પુસ્તકમાં પ્રકાશિત થયો હતો. એ લેખમાં અભ્યાસી લેખકે, પ્રસ્તુત પ્રન્થ સાથે સંબંધ ધરાવતી ઘણી સ્ત્રી જ્ઞાતવ્ય વાતો ઉપર બહુ જ સરસ પ્રકાશ પાડ્યો છે; તેથી તે સમગ્ર લેખ આના 'આ મુ સ્વ' તરીકે આ પછી આપવામાં આવ્યો છે. ભાઈ શ્રી કનૈયાલાલે જે અભ્યાસ, ઉત્સાહ, શ્રમ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક એ લેખ તૈયાર કર્યો છે અને તેમ કરીને પ્રસ્તુત પ્રન્થના અધ્યયન-વાચન કરનારાઓને ઉપયોગી માહિતી આપવાનો જે પ્રયત્ન પ્રયાસ સેવ્યો છે, તે માટે હું તેમને અહિં મ્હારા સાર્દ અભિનન્દન આપવાની તક લઉં છું.

§ ૨. મહામાત્ય વસ્તુપાલની મહત્તા

મહામાત્ય વસ્તુપાલ જૈન ધર્મના, અને તે સાથે સમગ્ર ગૂર્જર રાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં, એક અદ્વિતીય વિભૂતિમાન્ વ્યક્તિ થઈ ગઈ. શૌર્ય, સૌંદર્ય, ઔદાર્ય, સૌમાન્ય, સૌજન્ય અને સંસ્કારસૌષ્ઠ્ય આદિ અનેકાનેક લોકોત્તર ગુણોનો તે એક મૂર્તિમાન્ અવતાર હતો. સાહિત્ય, સંગીત અને સ્થાપત્ય જેવા જીવનોહાસનિર્વર્ષક જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો તે પરમ રસિક અને પ્રકૃષ્ટ પ્રોત્સાહક હતો. રાજનીતિ અને રાષ્ટ્ર-વ્યવસ્થાના તંત્રનો તે મહાન્ સૂત્રધાર હતો. સ્વયં શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન્ અને વીર હોઈ, વિદ્વાનો અને વીરોનો મ્હોટો પ્રશંસક, પોષક અને આશ્રયદાતા હતો. તેના માગ્યે તેને તત્કાલીન સત્તા અને સમૃદ્ધિના ચરમ શિલરે પહોંચાડ્યો હતો અને તેનો તેણે સર્વોત્કૃષ્ટ સુકૃતલાભ લીધો હતો. વસ્તુપાલના જેવી, અસાધારણ પ્રકારના ઉચ્ચ ગુણધારક વ્યક્તિયો, મહાન્ ભારતના પ્રમૂત ભૂતકાલમાં ય, વહુ જ વિરલ થયેલી જણાશે. તેને મઝેલી સત્તાનો સદુપયોગ તેણે સ્વકીય રાષ્ટ્રની સુશ્ચિતિ નિર્મિત કરવા માટે કર્યો અને સમૃદ્ધિનો સદ્વ્યય, તત્સમયની પરિસ્થિતિને અનુરૂપ, સર્વલોકોપકારક અને સાથે સુસંસ્કારપરિપોષક એવાં ધર્મસ્થાનોની રચના કરવામાં કર્યો. તેના એવા ઉદાત્તતમ અવદાતોથી આકર્ષાઈ, તદ્વીય સમકાલીન, દેશના શ્રેષ્ઠ કવિયો અને વિદ્વાનોએ તેની સત્કીર્તિ અને સુસ્તુતિના ઉન્મુક્ત ગુણગાન કરનારાં અનેક પ્રશસ્તિકાવ્યો રચ્યાં જેમાંનાં ઘણાં સ્ત્રોત હજી સુધી પણ સચવાઈ રહ્યાં છે. તેવી જ રીતે, તેણે જે અદ્ભુત દ્રઢ સ્ત્રી, સ્થાપત્યકલાનાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રતીકો જેવાં શંતુજય, આયુ, ગિરનાર આદિ તીર્થસ્થાનોમાં જે મઘ્ય દેવમન્દિરો બનાવ્યાં તેમાંનાં પણ ઘણાં સ્ત્રોત, આપણા દેશના સદ્ભાગ્યે, હજી સુધી સુરક્ષિત રહી શક્યાં છે અને જગતના પ્રવાસિયોને પોતાના નિર્માતાની દિવ્યગાથા સંભળાવી રહ્યાં છે. સુકુલો અને સત્કીર્તનો દ્વારા આ જાતનું અમર નામ પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો સંસારના ઇતિહાસમાં વહુ વિરલ થયા છે.

વસ્તુપાલની કીર્તિ-સ્તુતિ કથનારાં જે પ્રશસ્તિકાવ્યો ઉપલબ્ધ થાય છે તે ઘણાનો ટૂંક પરિચય, અમદાવાદની ‘ગુજરાત સાહિત્ય સભા’ના ઉપક્રમ નીચે, સન્ ૧૯૩૩ ના જુલાઈમાં, ‘પ્રાચીન ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસની સાધન-સામગ્રી’ એ નામે મ્હં જે એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તેમાં આપણા પ્રયત્ન કર્યો હતો. એ પરિચય પ્રસ્તુત પ્રશ્નનું વાચન અને અવલોકન કરનારાઓને જ્ઞાસ ઉપયોગી હોવાથી તેમ જ તે અન્ય રીતે પણ અર્થિ વહુ જ પ્રાસંગિક હોવાથી આ નીચે તેનો ઉતારો આપવામાં આવે છે.

*

§ ૩. વસ્તુપાલ — તેજપાલનું કીર્તિકથા-સાહિત્ય

“ચૌલુક્ય વંશના છેલ્લા રાજા, બીજા મીમદેવના સમયનો ગુજરાતનો ઇતિહાસ પ્રમાણમાં સૌથી વધારે વિગતવાળો અને વધારે વિશ્વસનીય પુરાવાવાળો મઝી આવે છે; અને તેનું કારણ, તે સમયમાં થયેલા વાળકથના અવતારસમા ગુજરાતના એ મહાન્ અને અદ્વિતીય બંધુમંત્રી વસ્તુપાલ — તેજપાલ છે. એ એ માર્કિયોના શૌર્ય, વાતુર્ય અને ઔદાર્ય આદિ અનેક અદ્ભુત ગુણોને ઝાંડેને, એમના સમકાલીન ગુજરાતના પ્રસિદ્ધમાન્ પંદિતો અને કવિયોએ એમની કીર્તિને અમર કરવા માટે જેટલાં કાવ્યો, પ્રબંધો અને પ્રશસ્તિયો વગેરે રચ્યાં છે તેટલાં હિંદુસ્થાનના બીજા કોઈ રાજપુરુષ માટે નહિ રચાયાં હોય.

(અ) વસ્તુપાલરચિત નરનારાયણાનંદ કાવ્ય

વસ્તુપાલ મંત્રી જાતે એક સરસ કવિ અને વહુ વિદ્વાન્ પુરુષ હવો. તે પ્રાચીન ગુજરાતના વૈષ્ણ-

જાતીય મહાકવિ માધવી જેમ શ્રી અને સરસ્વતી ધ્વનિનો પરમ કૃપાપત્ર હતો. તેણે, જેમ મંદિરો ચણેરે અસંખ્ય ધર્મસ્થાનો ઉભાં કરી અને અગણિત દ્રવ્ય દાન-પુણ્યમાં સ્વર્ગી લક્ષ્મી દેવીનો યથાર્થ ઉપભોગ કર્યો હતો; તેમ, અનેક વિદ્વાનો અને કવિયોને અત્યંત આકર્ષણ અનન્ય આશ્રય આપી, તેમ જ પોતે પણ કવિતા અને સાહિત્યમાં સ્વચ્છ રસ લઈ, સરસ્વતી દેવીનો તે સાચો ઉપાસક બન્યો હતો. કેટલેક અંશે મહાકવિ માધવે વસ્તુપાલના માનસનો આવર્ષે પુરુષ હોય એમ મને લાગે છે. માધવના 'શિશુપાલવધ' મહાકાવ્યના અનુકરણરૂપે વસ્તુપાલે 'નરનારાયણાનંદ' નામનું મહાકાવ્ય બનાવ્યું છે. એ કાવ્યના અંતિમ સર્ગમાં મંત્રીયે પોતાનો વંશપરિચય વિસ્તારથી આપ્યો છે અને પોતે કેવી રીતે અને કઈ રીતે, ગૂજરાતના એ વંશતના અરાજકતંત્રનો મહાભાર માથે ઉપાડવા અમાત્યપદ સ્વીકાર્યું છે, તેનું કેટલુંક સૂચન કર્યું છે.

(આ) સોમેશ્વરકવિકૃત કીર્તિ કૌમુદી

ગૂજરાતના ચૌલુક્યવંશનો રાજપુરોહિત નાગરવંશીય પંડિત સોમેશ્વર ગૂજરાતના કવિયોમાં શ્રેષ્ઠ પંક્તિનો કવિ થઈ ગયો. એ વસ્તુપાલનો પરમ મિત્ર હતો. વસ્તુપાલને મહામાત્ય બનાવવામાં એનો કાંઈક હાથ પણ હતો. વસ્તુપાલની જીવનકીર્તિને અમર કરવા માટે એણે 'કીર્તિકૌમુદી' નામનું નાનું પણ ઘણું સુંદર કાવ્ય બનાવ્યું. એ કાવ્યમાં, કવિયે પ્રથમ ગૂર્જર રાજધાની અળહિલપુરનું વર્ણન કર્યું. તે પછી તેનાં રાજકર્તા ચાલુક્ય વંશનું અને મંત્રીના પૂર્વજોનું વર્ણન આપ્યું. તે પછી, કેવી રીતે મંત્રીને એ મંત્રીપદની પ્રાપ્તિ થઈ તેનું, મંત્રી થયા પછી સંભાતના તંત્રને વ્યવસ્થિત કર્યાનું, અને તેમ કરતાં શંખરાજ સાથે કરવા પડેલા યુદ્ધનું વર્ણન કર્યું. તે પછી મંત્રીયે શત્રુજય, ગિરનાર અને સોમેશ્વર વગેરે તીર્થસ્થાનોની મોટા સંપ સાથે કરેલી યાત્રાનું સુરમ્ય વર્ણન આપ્યું છે. એ યાત્રા કરી મંત્રી ઝયારે પાછો પોતાને સ્થાને આવે છે તે ટેકાળે કવિ પોતાના કાવ્યની સમાપ્તિ કરે છે. યથી જણાય છે કે વિ. સં. ૧૨૮૦ ની લગભગ એ કાવ્યની રચના થઈ હોવી જોઈએ.

(ઇ) ઠક્કર અરિસિંહરચિત સુકૃત સંકીર્તન

સોમેશ્વરની માફક અરિસિંહ નામના કવિયે વસ્તુપાલના સુકૃતનું સંકીર્તન કરવાની રૂઝાથી 'સુકૃતસંકીર્તન' નામનું અન્વર્થક કાવ્ય બનાવ્યું છે. એ કાવ્યમાં પણ લગભગ કીર્તિકૌમુદી જેવું જ થયું વર્ણન આવે છે. એમાં વિશેષ ઘટલો છે કે, કીર્તિકૌમુદીમાં ઝયારે અળહિલપુરના રાજ્યકર્તા માત્ર ચૌલુક્ય વંશનું જ વર્ણન આપેલું છે ત્યારે આમાં એ વર્ણન અળહિલપુરના સૂઝ સંસ્થાપક વનરાજ પાલકાથી શુરુ કરવામાં આવ્યું છે અને તેમાં પાલકા વંશની પૂરી નામાવલી આપવામાં આવી છે. આ કાવ્યની રચના કીર્તિકૌમુદીના સમય કરતાં સહેજ થોડી પાછળથી થઈ હશે એમ એના વર્ણન પરથી જણાય છે.

(ફ) બાલચંદ્રદ્વરિવિરચિત વસન્ત વિલાસ

કીર્તિકૌમુદી અને સુકૃતસંકીર્તન ઉપરાંત વસ્તુપાલના ગુણોનું ગૌરવ ગાનારં ત્રીજું કાવ્ય બાલચંદ્રસૂરિકૃત 'વસન્તવિલાસ' નામનું છે. એ કાવ્ય, ઉપરના બંને કાવ્યો કરતાં જરા મોટું છે અને એની રચના વસ્તુપાલના સ્વયં પછી, પરંતુ તરત જ, થઈ છે. કવિયે સ્થાસ કરીને મંત્રીના પુત્ર જયન્તસિંહની પરિવૃટ્તિસ્થાતર આ કાવ્યની રચના કરી છે. આ કાવ્યમાં પણ અર્પણવિષય લગભગ ઉપરનાં કાવ્યો જેવો જ છે. વિશેષ એ છે કે, એમાં વસ્તુપાલના સ્વયંની દૃશ્યકત પણ આપવામાં આવી છે. એ કારણથી એની રચના વિ. સં. ૧૩૦૦ ની લગભગ અપ્પણી માની શકાય.

(૬) ઉદયપ્રમદ્ધરિકૃત ધર્માશ્રુદ્ધય મહાકાવ્ય

વસ્તુપાલના ધર્મગુરુ આચાર્ય વિજયસેનસૂરિના પટ્ટધર આચાર્ય ઉદયપ્રમદ્ધરિયે પુરાણપદ્ધતિ ઉપર એક ‘ધર્માશ્રુદ્ધય’ નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે. વસ્તુપાલે સંપત્તિ થઈને, ઘણા મારે આઢંબર સાથે, શત્રુજય ગિરનાર આલિ સીંચોની જે યાત્રાઓ કરી હતી તેનું માહાત્મ્ય જ્ઞતાવવા અને સમજાવવા માટે એ ગ્રંથ રચવામાં આવ્યો છે. વસ્તુપાલની જેમ પુરાણ કાળમાં કથા કથા પુરુષોપ મોટા મોટા સંધો કાઢી એ તીર્થોની યાત્રાઓ કરી હતી, તેમની કથાઓ એમાં આપવામાં આવેલી છે. ગ્રંથનો મોટો ભાગ પૌરાણિક કથાઓથી ભરેલો છે, પણ છેવટના ભાગમાં, સિદ્ધરાજના મંત્રી આશુકે, કુમાર-પાલના મંત્રી ઘાગમટે અને અંતે વસ્તુપાલે જે યાત્રા કરી, તે સંબંધી કેટલીક ઐતિહાસિક નોંધો પણ એમાં આપેલી મળી આવે છે.

(૭) જયસિંહસૂરિકૃત હમીરમદ્મર્દનનાટક

વસ્તુપાલે ગુજરાતના રાજતંત્રનો સર્વાધિકાર હાથમાં લીધા પછી, ક્રમે ક્રમે પોતાના શૌર્ય અને બુદ્ધિચાતુર્ય દ્વારા, એક પછી એક રાજ્યના અંદરના અને બહારના શત્રુઓનું કળ અને જલથી વ્ધન કરવું શુરુ કર્યું. તે જોઈ ગુજરાતના પડોશી રાજાઓ સ્વ સ્વભઠ્ઠી ઠઠ્યા અને તેમણે ગુજરાતમાં પુનઃસ્થાપન થતા સુતંત્રને ડહાલવી પાઢવાના ફરાવાથી આ દેશ પર આક્રમણો કરવા માંડ્યાં. વિ. સં. ૧૨૮૫ ના અરસામાં, દક્ષિણના દેવગિરિનો ચાલુક્ય રાજા સિંહણ, માલવાનો પરમાર રાજા દેવપાલ અને વિલીનો તુરુક સેનાપતિ અમીરે શીકાર—એમ દક્ષિણ, પૂર્વ અને ઉત્તર ત્રણે દિશાઓમાંથી એકી સાથે ત્રણ જલજવાન શત્રુઓએ ગુજરાત ઉપર જઢાઈ લઈ આવવાનો લાગ શોધ્યો. એ મયંકર કટોકટીના જલ્લતે વસ્તુપાલે પોતાની તીક્ષ્ણ જ્ઞાનક્યનીતિનો પ્રયોગ કરી, શત્રુઓને છિન્નભિન્ન કરી નાંખ્યા અને દેશને આઢાદ રીતે જ્ઞાવી લીધો. વિલીના ચાલુક્ય શૈન્યને આજૂની પાસે સજ્જત હાર આપી પાછું હાંકી કાઢ્યું; અને એ રીતે એ તુરુક અમીર, જેને સંસ્કૃતમાં ‘હમીર’ તરીકે સંબોધવામાં આવે છે, તેના મદનું મર્દન કરી ગુજરાતની સત્તાનું મુજ ડઢ્ઢાલ કર્યું. એ આજી ઘટનાને મૂજ જલ્લ તરીકે ગોઠવી, મજ્જના જૈન વિદ્વાન આચાર્ય જયસિંહસૂરિએ ‘હમીરમદ્મર્દન’ નામનું પંચાંકી નાટક જ્ઞાવ્યું. એ નાટકની રચના કરવામાં મુજ્જ પ્રેરણા, વસ્તુપાલનો પુત્ર જયંતસિંહ, જે તે જલ્લતે સંભાતનો સૂજો હતો તેની હતી, અને તેના જ પ્રમુજ્જત નીચે મીમેશ્વરદેવના ઉત્તસજ્જપ્રસંગે સંભાતમાં તે મજ્જજ્ઞામાં આવ્યું હતું. એ રીતે એ એક ઐતિહાસિક નાટક છે, જેને ભારતીય નાટકસાહિત્યમાં અત્યંત વિરલ કૃતિયોમાંની એક કૃતિ તરીકે ગણી શકાય. વસ્તુપાલના જલ્લતની રાજકારણ સૂચવતી જે હકીકતો આ નાટકમાં ગુંથેલી છે તે જીવી કોઈ કૃતિયોમાં નથી મજ્જતી તેથી એ ઐતિહાસમાટે, આ ઘણો ઉપયોગી અને મહત્ત્વનો પ્રબંધ છે. કેટલાક વિદ્વાનોએ, એમાં આપેલી હકીકતોને, જ્ઞાધારે અતિશયોક્તિ મરેલી જ્ઞાવી છે પણ તે જરાજર નથી. મારા મતે ઘનું ઐતિહાસિક મૂજ્જ જ્ઞાધારે ડંજા પ્રકારનું છે.

વસ્તુપાલપ્રજ્ઞસિંચો

ઉપર જે વસ્તુપાલ જિંચેનાં કાવ્યો જ્ઞગેરેનો પરિચય આવ્યો છે તે ઉપરાંત એ મારયંજાન પુરુષની કીર્તિ કથનારી જીવી કેટલીક ડુંકી ડુંકી કૃતિયો મજ્જે છે, જે પ્રજ્ઞ સિંચો કહેવાય છે. એવી પ્રજ્ઞ-સિંચોમાંથી કેટલીક આ પ્રમાણે છે. —

(૮) ઉદયપ્રમદ્ધરિકૃત સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની

ઉપર જર્ણવેલ ધર્માશ્રુદ્ધય કાવ્યના કર્તા ઉદયપ્રમદ્ધરિયે ‘સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની’ નામની ૧૭૯

પદ્યોની એક સંસ્કૃત પ્રશસ્તિ રચી છે. એમાં અરિસિંહના ‘સુકૃતસંકીર્તન’ નામના કાવ્યમાં જેવી હકીકત છે તેવી જ હકીકત સંક્ષિપ્ત રીતે વર્ણવામાં આવી છે. અળહિલપુરના ચાવડા વંશની હકીકત પણ એમાં, ઉત્ત કાવ્યની જેમ, આપવામાં આવી છે અને અંતે વસ્તુપાલે કરાવેલાં કેટલાંક ધર્મસ્થાનોની યાદી પણ આપી છે. કદાચિત્ શત્રુંજય પર્વત ઉપરના આદિનાથના મંદિરમાં કોક ટેકાળે આ પ્રશસ્તિ શિલાપટ્ટર કોતરીને મુકવા માટે બનાવવામાં આવી હોય.

(એ) જયસિંહસૂરિકૃત વસ્તુ પાલ-તેજ:પાલ પ્રશસ્તિ

તેમણે ‘હમીરમદમર્દન’ નામનું નાટક રચ્યું તે જ જયસિંહસૂરિયે ‘વસ્તુપાલ-તેજ:પાલપ્રશસ્તિ’ નામે એક ૧૧ પદ્યોની ટુંકી રચના કરી છે. એમાં અળહિલપુરના ચૌલુક્ય વંશનું, વસ્તુપાલ-તેજપાલના પૂર્વજોનું અને તેમણે કરાવેલાં કેટલાંક ધર્મસ્થાનોનું વર્ણન છે. તેજપાલ ડ્યારે મરુચ ગયો ત્યારે ત્યાં તેણે જયસિંહસૂરિની પ્રેરણાથી, ત્યાંના મુપસિદ્ધ પુરાતન ‘શકુનિકા વિહાર’ નામે મુનિસુવ્રતજિનચૈત્યના શિખરો ઉપર સુવર્ણકલશ અને શ્વજાવંદ વગેરે ચઢાવી એ મંદિરને સ્ત્રૂવ અલંકૃત બનાવ્યું હતું, તેથી તેની પ્રશસ્તિતરીકે આ કૃતિ બનાવવામાં આવી છે.

(ઓ) નરેન્દ્રપ્રભસૂરિવિરચિત મંત્રીશ્વર વસ્તુ પાલ પ્રશસ્તિ

વસ્તુપાલના માતૃપક્ષીય ધર્મગુરુ નરેન્દ્રપ્રભસૂરિયે ૧૦૪ શ્લોકોની એક ‘વસ્તુપાલપ્રશસ્તિ’ બનાવી છે. એમાં ચૌલુક્ય વંશ અને વસ્તુપાલના વંશનું ટુંકું વર્ણન આપી, એ મંત્રીયે જે જે ટેકાળે મુખ્ય મુખ્ય ધર્મસ્થાનો કે દેવસ્થાનો કરાવ્યાં અગર સમરાડ્યાં તેની લંબાણથી યાદી આપી છે. પ્રશસ્તિકાર પોતે જ એ યાદીને વહુ ટુંકી જણાવે છે, છતાં એ વાનવીરે ગુજરાતની પુણ્યભૂમિને અન્ય સ્થાપત્યની વિભૂતિથી અલંકૃત કરવા માટે જે અગણિત લક્ષ્મી સ્વર્ચી છે તેની કેટલીક સારી કલ્પના એ પ્રશસ્તિના પાઠથી થઈ શકે છે.

એ જ આચાર્યની રચેલી ૩૧ પદ્યોની એક બીજી નાની સરસી પ્રશસ્તિ, તથા એમના ગુરુ આચાર્ય નરચંદ્રસૂરિની કરેલી ૨૬ પદ્યોવાળી એક બીજી પ્રશસ્તિ, તેમ જ ‘સુકૃતસંકીર્તિકલ્પોલ્લિની’ના કર્તા ઉદય-પ્રભસૂરિની રચેલી ૩૩ પદ્યોવાળી વસ્તુપાલસ્તુતિ વગેરે કેટલીક અન્ય કૃતિયો પણ મને મઝી છે.

(ઐ) વિજયસેનસૂરિકૃત રેવંતગિરિરાસુ

વસ્તુપાલના ઇતિહાસ માટેની ઉપયોગિતામાં છેલ્લી પણ ભાષાવિકાસના અભ્યાસ માટેની યોગ્યતાની દૃષ્ટિએ એક પહેલી કક્ષાની કૃતિ તરીકે વિજયસેનસૂરિના બનાવેલા ગુજરાતી ‘રેવંતગિરિરાસુ’ની નોંધ પણ આ સાધનસામગ્રી ભેગી લેવી જોઈએ. એ વિજયસેનસૂરિ વસ્તુપાલ-તેજ:પાલના મુખ્ય ધર્માચાર્ય. એમના ઉપદેશને અનુસરીને જ એ બંને માઈથોપેટેલોં બધાં સુકૃતનાં કાર્યો કર્યાં હતાં. એમના કથનને માન આપીને જ વસ્તુપાલે સૌથી પહેલો ગિરનારની યાત્રા માટેનો મોટો સંઘ કાઢ્યો. એ સંઘમાં સ્ત્રીવર્ગના ગાયા માટે, ગિરનાર વગેરેનું સુંવર વર્ણન ગુંથી, એ રાસની રચના કરવામાં આવી છે. એમાં વિશેષ ઐતિહાસિક સામગ્રી જડતી નથી છતાં એનું ઐતિહાસિક મૂલ્ય આ દૃષ્ટિએ વિશિષ્ટ છે જ અને ગુજરાતી ભાષાની એક આદ્યકાલીન કૃતિ તરીકે તો એની વિશિષ્ટતા સર્વોપરી ગણી શકાય.

(અં) જિનમદ્રકૃત નાના પ્રબંધાવલિ

વસ્તુપાલના પુત્ર જયન્તસિંહના મળવા માટે સંવત્ ૧૨૧૦ માં, ઉપર્યુક્ત ઉદયપ્રભસૂરિના શિષ્ય જિનમદ્રે અનેક કથાઓના સંપ્રદાયાળી એક પ્રંથરચના કરી છે જે સ્તંડિતરૂપમાં મને પાટળના મંડા-રમાંથી મઝી આવી છે. એમાં પૃથ્વીરાજ ચાહમાન, કનોજના જયન્તચંદ્ર, અને નાઢોલના લાલળ-

રાવ ચોહાળ બગેરેને હમતા કેટલાક ऐतिहासिक પ્રબંધો પણ આપેલા છે. ‘પ્રબંધવિભાગમણી’ના કર્તાની સામે આ પ્રબંધાવલિ હોય એમ લાગે છે, પટલું જ નહિ પણ કેટલાક પ્રબંધો તો તેમણે એમાંથી જ નકલ કરી લીધેલા હોય તેવું પણ સ્પષ્ટ થાસે છે. ચંદ બરદાશના નામે ‘ચટેલા અને દિવી ભાષાના બાધ કાવ્ય તરીકે ઓઝાસતા ધૃત્વીરાજ રાસોના કર્તૃત્વ ઉપર કેટલોક નવીન પ્રકાશ આ પ્રબંધાવલિ ઉપરથી પડે છે. ‘જ સંપ્રદાઈ, ઘણું કરીને પાછાથી કોઈયે વસ્તુપાલના જીવનચરિત્રને લગતી પણ કેટલીક વિશિષ્ટ દલીલો આપેલી છે જે ऐतिहासिक દૃષ્ટિએ ઘણી મહત્વની છે.’ (વક્ત નિબંધ, પૃ. ૧૭-૨૨)

*

વસ્તુપાલની કીર્તિકથા કથતું આ બધું (ઉપર જણાવેલું) કાવ્યાત્મક તથા પ્રશસ્ત્યાર્થક જે સાહિત્ય છે તેને જો એક પ્રકીર્ણ સંગ્રહસ્વરૂપ ગ્રન્થમાં સંકલિત કરી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તો તે ઇતિહાસના અભ્યાસિયોને બહુ ઉપયોગી થાય તેમ છે, તેથી એ દૃષ્ટિએ પ્રસ્તુત ગ્રન્થના પરિશિષ્ટતરીકે તે બધા સાહિત્યને પણ એક જુદા (બીજા) ભાગરૂપે પ્રકટ કરવાનો મ્હારો વિચાર થયો અને તે મ્હં સુદ્ધન્મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજીને નિવેદન કર્યો. તેમને પણ એ વિચાર બહુ ઉપયુક્ત જણાયો અને તેથી તેમણે પોતે જ એ બધી પ્રશસ્ત્યાદિ કૃતિયોનું પણ સંશોધન અને સંપાદન કાર્ય સહર્ષ સ્વીકારી હૈં પૂર્ણ કર્યું છે. હવે પછી થોડા જ સમયમાં એ બીજો ભાગ પણ વાચકોના કરકમઝમાં ઉપસ્થિત થશે.

§ ૪. ગ્રન્થકારનો થોડોક પરિચય

ગ્રન્થકાર ઉદયપ્રભસૂરિ એક સમર્થ વિદ્વાન્ અને પ્રતિભાસંપન્ન સારા કવિ હતા, એ તેમની કરેલી રચનાઓના અવલોકન ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં પણ તેમની પ્રાસાદિક ભાષાપ્રમુતા અને ઓજઃપૂર્ણ આલંકારિક રચનાશૈલીનો સરસ પરિચય મળે છે. એમનો એક બીજો મ્હોટો ગ્રન્થ તે ‘ઉપદેશમાલા’ ઉપરની ‘કર્ણિકા’ નામની વિસ્તૃત વૃત્તિ છે. ય્યોતિષશાસ્ત્ર વિષયનું તેમનું પાંચિત્ય પણ બહુ ઉચ્ચ કોટિનું હતું તેની પ્રતીતિ તેમના રચેલા અને જૈન વિદ્વાનોમાં બહુ પ્રિય અને પ્રસિદ્ધિત મન્થતા ‘આરંભસિદ્ધિ’ નામના ગ્રન્થ ઉપરથી થાય છે.

એ આચાર્ય, મહામાતૃય વસ્તુપાલના કુલના વિશિષ્ટ ધર્મગુરુ હતા. એમના ગુરુ વિજયસેનસૂરિ અને પ્રગુરુ હરિભદ્રસૂરિ, તત્કાલીન અળહિલપુરના જૈન સમાજના એક પ્રમુખ આચાર્ય ગણાતા. પાટણના પંચાસર પાર્શ્વનાથના રાષ્ટ્રપ્રસિદ્ધ અને રાજ્યપ્રસિદ્ધિત જૈન ચૈત્યના એ અધિનાયકો હતા. ઉદયપ્રભ સૂરિ અને તેમના ગુરુ વિજયસેનસૂરિ વસ્તુપાલના કુટુંબના અત્યંત શ્રદ્ધાભાજન આત્મ સાધુ પુરુષ જેવા હતા. ઉદયપ્રભસૂરિના વિદ્યાભ્યયનમાં વસ્તુપાલે ઘણી ઘણી રીતે સહાયતા આપેલી હોય એમ જણાય છે. ‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ નામના ગ્રન્થમાં સંગૃહીત ‘વસ્તુપાલ-તેજઃપાલપ્રબંધ’માં (પૃ. ૬૪) જણાવ્યું છે કે—વસ્તુપાલે ઉદયપ્રભસૂરિના વિદ્યાભ્યયન અર્થે, ૭૦૦ યોજનના વિસ્તાર-શાઝા આ દેશના કોઈ પણ ભાગમાં રહેલા સમર્થ વિદ્વાનોને બોલાવી બોલાવીને એકત્ર કર્યા હતા અને તેમની પાસે ઉદયપ્રભસૂરિનું વિદ્યાભ્યયન કરાવ્યું હતું. વિગેરે. આ ઉપરથી એ પણ જણાય છે કે પ્રાચીન સમયમાં જૈન સાધુ-યતિજનોના વિદ્યાભ્યયન માટે શ્રાવક વર્ગ કેટલી કાઠજી છેતો હતો અને કેવા પ્રકારની સાધનસામગ્રીની યોજના કરતો હતો.

એ પ્રબંધમાં ઉદયપ્રભસૂરિની વિદ્યાભ્યયન વિષેની ઉત્કટ અમિરચિનો એક પ્રસંગ આલેખવામાં આવ્યો છે જે બહુ જ રમુજ મરેલો અને રસોત્પાદક છે.

૧ સિંધો જૈન ગ્રન્થમાલના દ્વિતીય મળિ તરીકે પ્રકાશિત થયેલ, પ્રસ્તુત લેખક સંપાદિત.

૬૫. ઉદયપ્રભસૂરિનું ચાચરીયાકની કથાનું શ્રવણ કરવા જવું

પાટળમાં (કે પછી ધોલકામાં ?) એક વચ્ચત કોઈ મહાવિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ પण्डित, જે ચાચર માંડીને કથા કરવાનો વ્યવસાય કરતો હતો તે આવ્યો અને શહેરના કોઈ વધુ ઉપયુક્ત સ્થાનમાં વેસીને રાત્રિના પહોરમાં લોકો આગલ પોતાની કથા કરવા કાલ્પો. તેની કથા કહેવાની શૈલી અને વચન-ચાતુરી વધુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની હતી. તેથી નગરમાં તેની કથાની ખૂબ ક્ષ્યાતી થઈ રહી અને રોજ હજારો લોકો તેની કથા સાંભળવા મેળા થવા લાગ્યા. ઉદયપ્રભસૂરિના સાંભળવામાં પણ તેની એ ક્ષ્યાતિ આવી અને તેથી તેમને પણ તેની કથા સાંભળવાની ખૂબ ઇત્કંઠા થઈ. પોતે એક પ્રસિદ્ધ જૈન યતિનાયક હોવાથી તેમ જ વસ્તુપાલ જેવા મહામાત્સ્યના વહુમાન્ય ધર્મગુરુ હોવાથી, એ બ્રાહ્મણ પण्डितની કથામાં સામાન્ય શ્રોતાજન તરીકે પ્રકટ પણે જઈને વેસવાનું તેમના માટે ઉચિત ન હતું. તેથી તેઓ વેષપરાવર્તન કરીને પ્રચ્છન્નપણે તેની કથા સાંભળવા અને વચન ચાતુરીનો અનુભવ લેવા જવા લાગ્યા. એક વિવસે રાત્રે મહામાત્સ્ય વસ્તુપાલ, ગુરુવન્દન નિમિત્તે, તેમની પોષધશાલામાં આવ્યો. પટ્ટશાલામાં જ્યાં બુદ્ધગુરુ વિજયસેનસૂરિ બેઠા હતા ત્યાં તેમને વંદના વિગેરે કરીને, પછી જે ઓરડામાં ઉદયપ્રભસૂરિની વેઠક હતી ત્યાં તે ગયો. તેણે સદાના રીવાજપ્રમાણે સૂરિને ત્યાં બેઠેલા ન જોયા. તેથી તે તરત પાછો ફરી પોતાના સ્થાને ચાલ્યો ગયો. પ્તવી રીતે ળીજે અને ળ્રીજે વિષયે પણ તેણે ત્યાં સૂરિને ન જોયા, ત્યારે તેણે બુદ્ધગુરુ વિજયસેનસૂરિને તેમના વિષેની પૃચ્છા કરી. બુદ્ધ સૂરિયે શહેરમાં ચાલતી ચાચરીયાક પण्डितની તે કથાની વાત કહી. પટલે પછી મહામાત્સ્ય પણ ત્યાં ગયો અને તેણે ઉક્ત રીતે એક ઇકાન્ત સ્થાનમાં વેષપરાવર્તન કરીને બેઠેલા ઉદયપ્રભસૂરિને ઢીઠા. આ રીતે પોતાના મહાન્ ધર્મગુરુનું, બ્રાહ્મણની કથા સાંભળવા માટે ત્યાં જવું મહામાત્સ્યને ઉચિત ન લાગ્યું અને તેથી તેણે ળીજે વિષયે સવારે એ ચાચરીયાક વિદ્વાનને પોતાના મકાને બોલાવી, તેની કથા-કથનની ખૂબ પ્રશંસા કરી અને તેના પ્રતિ પોતાનો વિશેષ આદરભાવ વ્યક્ત કરીને બે હજારની મ્હોટી રકમ તેને મેટ આપી. પછી તેને પોતાની પોષધશાલા આગલના ચક્ષર (પોંતરા) ઉપર ચાચર માંડીને કથા કરવાનું કહ્યું, કે જેથી પોતાના ગુરુ સ્વસ્થાનમાં બેઠા બેઠા જ એ કથાશ્રવણનો લાભ અને આનન્દ મેલ્લી શકે. તે પण्डितે મહામાત્સ્યની સૂચનાનુસાર પછી છ મહિના સુધી ત્યાં કથા કરી. મહામાત્સ્યે તેનો અન્તે ખૂબ સત્કાર કર્યો અને પુષ્કલ પૈસા આપી તેને વિદાય કર્યો.

આ ઘટના ઉપરથી તે વચ્ચતના જૈન સમાજના ત્યાગી વર્ગ અને ગૃહસ્થ વર્ગના પરસ્પરના સંબંધોનું તેમ જ આચાર-વિચાર વિષેનું એક વિશિષ્ટ ચિત્ર પણ આપણને જોવા મળે છે. એ ઘટના આપણને એ વસ્તુનું પણ વર્ણન કરાવે છે કે જેમ વર્તમાનમાં દેસાચ છે તેમ મૂતકાલમાં પણ, જૈન સમાજમાં સ્થિતિરક્ષક અને પ્રગતિપક્ષી બંને પ્રકારના માનસ ધરાવનારા વર્ગો હયાતી ધરાવતા હતા. સ્થિતિ-રક્ષક સાધુના માનસની દૃષ્ટિયે વિચાર કરવામાં આવે, તો તે આવા કોઈ બ્રાહ્મણ આદિ અન્યધર્મીય કથાકારની કથા વાર્તા સાંભળવા જવાનું સ્વપ્નેય પણ ન હૃદ્દે; અને તેમ જ જો કોઈ યતિ-મુનિ જતો હોય તો તેને પણ સિધ્ધ્યાત્મના લોષનો મહાલોષી લેલે. તેવા વિચારના શ્રાવકના માનસની દૃષ્ટિયે વિચાર કરિયે, તો તે આવી પ્રવૃત્તિ કરનાર યતિ-સાધુને અષ્ટાચારી જ માને અને તેને સમાજમાંથી વહિષ્કૃત કરવાનું હૃદ્દે. કારણ કે જૈનશાસ્ત્રોક્ત કલ યતિધર્મના આચારોની દૃષ્ટિયે ઉદયપ્રભસૂરિનું આનું આચરણ માત્ર અસંગત જ નહિં વૃષિત પણ કહી શકાય. પરંતુ આ ઘટનાપ્રસંગથી આપણને આપવા મળે છે કે ઉદયપ્રભસૂરિ અને મહામાત્સ્ય વસ્તુપાલ બંને પ્રગતિશીલ માનસ ધરાવનારા પુરુષો

હતા. એવા માનસને વ્યક્તિ કે સમાજના હિતની દૃષ્ટિએ કંઈવાતું કોઈ પણ શુભફલદાયક કાર્ય, અનાચરણીય નથી લાગતું અને કેવળ શાસ્ત્રોના સાપેક્ષ અને સ્થૂળ વિધાનોને વચ્ચી રહી પોતાની પ્રગતિના વિકાસને અટકાવી રાખવા નથી ઇચ્છતું.

૬૬. શત્રુંજયના કાર્યસ્થાન માટે યતિની નિયુક્તિ કરવી

૫ જ પ્રબન્ધમાં ઉદયપ્રભસૂરિ સાથે સંબન્ધ ધરાવતો વીજો પણ એક સરસ પ્રસંગ આપવામાં આવ્યો છે જે વૈવેકવ્રવ્યની વિચારણા કરનારાઓને તત્કાલીન જૈન સમાજમાં પ્રચલિત પરિસ્થિતિનું ચિત્ર જોવા માટે બહુ ઉપયોગી અને સૂચક લાગશે.

તે પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે—મહામાત્ર વસ્તુપાલને અનુભવથી જણાયું હતું કે શત્રુંજય પર્વતના વહીવટી સ્થાતાની દેશ્વરેશ્વ રાખવા માટે જે કોઈ ગૃહસ્થ માણસને અધિકારી તરીકે મૂકવામાં આવે છે તે લોભવશ્ચ થઈ દેવદ્રવ્યનો ભક્ષક બની વિનાશક જ થયાં કરે છે. તેથી તેનો કોઈ ઉપાય તે ક્ષોભ્યાં કરતો હતો. એક વચ્ચે પૌષ્પશાલામાં આવીને વૃદ્ધાચાર્ય વિજયસેનસૂરિને તેમ જ લઘુ આચાર્ય ઉદયપ્રભસૂરિ અને તેમની સાથે રહેલા મીજા ૨૫ યતિયોને તેણે નમસ્કાર કર્યા. તે વચ્ચે તેણે એક એકાન્ત સ્થાનમાં બેઠેલા અને નમસ્કાર મંત્રનો પાઠ કરવામાં નિમગ્ન થયેલા, જ્ઞાન્ત સ્વભાવના, વૃદ્ધ યતિને જોઈને તે તરફ તેની દૃષ્ટિ ફરી અને મનમાં કાંઈ વિચાર સ્ફુર્યો. પછી તેણે આચાર્યને કહ્યું કે—‘ગુરુદેવ ! દેવદ્રવ્યના થતા વિનાશની રક્ષા કરવી સારી કે ઉપેક્ષા કરવી સારી ?’ ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ ગુરુમહારાજ તો રક્ષા કરવાની જ વાતને સારી જણાવવાના હતા; એટલે પછી મહામાયે કહ્યું કે—‘જો આમ છે તો તમે મને આ જે વૃદ્ધ યતિ તમારી પાસે છે તે આપો. મારે એમને શત્રુંજયે લઈ જવા છે અને ત્યાંના કાર્યસ્થાનના રક્ષક તરીકે રાખવા છે. ત્યાં જે કોઈ અત્યારે છે તે બધા ભક્ષક છે’. ત્યારે ગુરુ મહારાજે કહ્યું કે—‘આમ કરતું તે, (અર્થાત્ એક યતિને તે કાર્ય ઉપર નિયુક્ત કરવાનું) યુક્ત નથી લાગતું’. પરંતુ તેણે ગુરુમહારાજને તે માટે વ્હાળ કરીને મનાવ્યા. પછી ગુરુમહારાજે તે યતિને બોલાવીને કહ્યું કે—‘માઈ, તારે આ મંત્રી જેમ કહે તેમ કરવાનું છે’. ત્યારે તે યતિ બોલ્યો કે—‘ગુરુદેવ ! મને તો દીક્ષા મારા નિસ્તાર માટે (સંસારથી છુટકારો મેળવવા માટે) લીધી છે. તેથી ત્યાં એટલે કે શત્રુંજયના કારસ્થાનમાં રહીને, દેવનું દ્રવ્ય ખાઈને, મારા આત્માને હું જ્ઞા માટે મલિન કરું ?’ ત્યારે મંત્રિયે કહ્યું કે—‘૫ મલિનતાનું કાર્ય નથી પરંતુ ૫ તો દેવદ્રવ્યનું રક્ષણ થવાથી આત્માનું ભૂષણ છે’. પછી આમ્ર કહીને તે યતિને ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો. ત્યાં જઈને પ્રારંભમાં તો તે પોતાના આચારમાં રહીને, દેવસ્થાતાના હીંચાચ છલનારા વિગેરેના કામની તપાસ રાખવા લાગ્યો. ૫ જોઈને પેલા મક્ષકો એને પણ પોતાની જાતમાં ફસાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. એક પ્રસંગે તેમણે એને કહ્યું કે—‘મહારાજ ! આપ તો આ સીંચના મ્હોટા મટપતિ છો. આપની પાસે તો સીંચને નમવા આવનારા સારા સારા ઠાકુરો અને સેટિયાઓ આવીને બેસે છે. તેથી આપ જે આવાં મેળાં અને જૂનાં વસ્ત્રો પહેરીને બેસો છો તે સારાં નથી લાગતાં. સારાં કપડાં પહેરવામાં હું વૃષ્ણ છામે ? માટે આપે જરા સારાં વસ્ત્રો રાખ્યાં જોઈય’—એમ કહીને તેમણે તેને સારાં વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં. થોડા સમય પછી તેમણે તેને કહ્યું કે—‘આપની સાથે અનેક સારા સારા માણસો ચર્ચા-વાર્તા કરતા બેસે છે તેથી આવા અસ્વચ્છ મ્હોટે રહેવું ઠીક નથી લાગતું’. એમ કહીને તેમણે તેને મ્હોંમાં પાન વાવતો કર્યો. વચ્ચે થોડા સમય પછી તેમણે તેને કહ્યું કે—‘આપ મિશ્રા લેવા માટે ઢોકોના બરે જાઓ છો અને તેથી આપનો કેટલો વ સમય ૫ માટે વાલ્યો જાય છે. સેટલો સમય આપ

કારણનાના કાર્યે ઉપર નજર રાખી શકતા નથી અને તેથી કામમાં કેટલીક હાનિ થયાં કરે છે. માટે જો મોજન અર્થે (કારણનાના રસોડે) થાય છે, તે હાઈ લેવામાં આપને શો દોષ લાગે એમ છે ?' એમ કહીને તેને ત્યાંના મોજનનો સ્વાદ લગાડ્યો. વઢી પછી કહ્યું કે— 'આપને તીર્થના કામ માટે અર્થ તર્હિ સ્વ પદ્મ પડે છે, તો તે માટે સુખાસન (પાલકી) માં બેસીને જાઓ-આઓ તો તેથી કામની વધારે સરલતાપૂર્વક દેવેરે રાખી શકાય'— એમ કહીને તેમણે તેને પાલકીમાં બેસતો પળ બનાવ્યો.

એવા પ્રસંગે, મંત્રી વસ્તુપાલ કાર્યપ્રસંગથી શત્રુંજય ઉપર આવ્યો. તે પોતાના નિયમપ્રમાણે મ્હાર્થ ધોઈ, મુલે મુલકોશ બાન્ધી, ઉઘાડા પગે, મન્દિરમાં દેવપૂજા કરવા જતો હતો; તે વખતે એ વૃદ્ધ કર્મસ્થાયરક્ષક પાલકીમાં બેસી, સાથે ૧૦-૧૫ માળસોતું ટોલું લઈ, પર્વતની નીચેના પાલીતાણા ગામમાં જતો હતો, તે મંત્રીની દૃષ્ટિયે પડ્યો. મંત્રિયે પોતાની પાસેના માળસને પૂછ્યું કે— 'એ કોણ જાય છે ?' ત્યારે તેની આગળ ચાલતા પુરુષે કહ્યું કે— 'એ તો પેલા મઠપતિ યતિ છે જેને આપ અર્થે મોકલ્યા છે.' મંત્રિયે જઈને તરત જ પાલકી ઉમી રવાની અને પેલા યતિને બંદન કર્યા. પછી કહ્યું કે— 'નીચે (પાલીતાણામાં) કાર્ય પતાવીને પાછા ઘડેલા પધારજો !' આ ઘટનાથી તે યતિ બહુ જ લજ્જિત થયો અને નીચે જઈને તેણે તો અનશન આપી લીધું. મંત્રિયે તેને પર્વત ઉપર બોલાવ્યો ત્યારે તેણે કહેવરાવ્યું કે— 'મ્હં તો અનશન લીધું છે, તેથી હવે આવી શકું તેમ નથી. પટલા બધા યતિયોમાંથી ઝુંટીને મ્હને તમે અર્થ મોકલ્યો; પરંતુ મ્હારું તો આચરણ આતું નીકળ્યું. હું આપને અને ગુરુમહારાજને શી રીતે હવે મ્હારું મ્હોં બતાવું ? તેથી આપ હવે એ માટે અન્ય કોઈ કાર્ય-કર્તાની તપાસ કરજો' વિગેરે. પછી છેવટે તે યતિ ઉપર આવીને સમાધિપૂર્વક અનશનવડે મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે ગયો. મંત્રિયે પોતાના નગરમાં આવીને ગુરુમહારાજને એ બધી હકીકત કહી જણાવી. તે પરથી ગુરુ ઉદયપ્રભસૂરિયે મંત્રીને કહ્યું કે— 'હવે પછી કોઈ યતિ-સાધુને વૈલ્યદ્રવ્યની સંભાલ રાખવા માટે નિયુક્ત નર્હિ કરવો જોઈએ. તે કેવો આત્માર્થી હતો છતાં ત્યાં જઈ એવો અર્થ ગયો હતો !'

*

જૈન મન્દિરોમાં અને તીર્થસ્થાનોમાં ભેગા થતા દેવદ્રવ્યનો દુરુપયોગ પ્રાચીન સમયથી કેવો થતો આવ્યો છે તેના માટે આ ઘટના-પ્રસંગ બહુ જ વિચાર-પ્રેરક છે. આ રીતે જૈન મન્દિરોમાંના 'દેવ-દ્રવ્ય' ના, તેના કાર્યકર્તાઓ દ્વારા થતા વિનાશના અનેક દૃષ્ટાન્તો જૈન ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે. તેથી વર્તમાન સમયમાં મુંબઈની પ્રાન્તિક રાજસત્તાએ 'ધર્માર્થ દ્રવ્ય' ના ઉપયોગ અને સંરક્ષણની દૃષ્ટિયે જે નૂતન વિધાન કરવાની યોજના વિચારી છે તેના લાભાલાભના પક્ષમાં વિચાર કરનારા થઈ, આવી ઐતિહાસિક ઘટનાઓનું પળ તારણ કાઢતું જોઈએ અને તે ઉપરથી કર્તવ્યાકર્તવ્યનું આલોચન-પ્રત્યાલોચન કરતું જોઈએ. ચ્યારથી જૈન મન્દિરોની સૃષ્ટિ ધમી થઈ છે અને જૈન મન્દિરોમાં દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થવા લાગી છે ત્યારથી એ દ્રવ્યના રક્ષણ અને સ્થામિત્વની ચિન્તા દેવમન્દિરોના કાર્યવાહકોને સતાવતી આવી છે, એ વસ્તુ આવા ઐતિહાસિક પ્રસંગો ઉપરથી પળ સિદ્ધ થાય છે, પટલું જ અર્થ પ્રસ્તુત વસ્તવ્યનું તાત્પર્ય છે.

*

૬૭. ઉદયપ્રભસૂરિની અન્ય પ્રશસ્તિ-રચના

વસ્તુપાલના સુકુતોની પ્રશંસા કરનાર ઉદયપ્રભસૂરિની રચેલી બીજી એક પ્રશસ્તિ ઉપલબ્ધ થાય છે જે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે 'સુકુતકીર્તિકલ્હોલિની' નામથી અંકિત છે. મહામાત્ર વસ્તુપાલે શત્રુંજયના આધિનાથના મુખ્ય મન્દિર આગળ સ્થાપત્યકલાના એક સુન્દરતમ ઉદાહરણસ્વરૂપ 'ઇન્દ્રમણ્ડપ' નામે સમામણ્ડપ બંધાવ્યો હતો તથા તેની બે બાજુએ પાર્શ્વનાથ અને મહાવીર જિનના બે મુશોભિત ચૈત્યો કરાવ્યાં હતાં, તેમાં સ્થાપિત કરવાના શિલાલેખરૂપે એ પ્રશસ્તિની રચના કરવામાં આવી હોય એમ જણાય છે. વિવિધ પ્રકારના છન્દોમાં રચાયેલું ૧૭૯ પદ્યોનું એ એક સરસ પ્રશસ્તિકાવ્ય છે; અને તે

સાથે વસ્તુપાલના વંશસાથે સંબંધ ધરાવતા ઇતિહાસનું પ્રમાણમૂલ્ય વર્ણન કરનાર ઉત્તમ પ્રકારનો ઇતિ-
હાસિક પ્રબંધ પણ છે. તદુપરાંત વસ્તુપાલની સ્તુતિ કરનારા કેટલાંક મુક્ત પદ્યોના સંપ્રદાયરૂપની
એક અન્ય સ્તુતિ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. એ બંને કૃતિયો પ્રસ્તુત પુસ્તકના પરિશિષ્ટરૂપે પ્રકટ થનાર
બીજા ભાગમાં મુદ્રિત કરવામાં આવી છે.

§૮. સંપાદનના ઉપયોગમાં લીધેલી પ્રતિયો

પ્રસ્તુત ગ્રન્થના સંપાદનકાર્યમાં, સંપાદક મુનિશર્ચોએ ૪ હસ્તલિખિત જૂની પ્રતિયોનો ઉપયોગ
કર્ચો છે. તેમાંની ૩ પ્રતિયો તાલપત્રીય હતી અને એક કાગળની હતી. તાલપત્રીય પ્રતિયોમાં સૌથી
વિશિષ્ટ પ્રકારની જે પ્રતિ છે તે સંભાતના જ્ઞાન્તિનાથમન્દિરના જ્ઞાનમંડારની છે. એ પ્રતિ સાક્ષાત્
વસ્તુપાલની જ લખાવેલી છે. વિ. સં. ૧૨૯૦ માં વસ્તુપાલ વ્યપારે સંભતથી પટલે સંભાતના પ્રાન્તપતિ
તરીકેનો અધિકાર ભોગવતો હતો ત્યારે લક્ષ્મીમાં આવી હતી. આ પ્રતિના અન્તિમ વૃદ્ધની પ્રતિ-
કૃતિનું મુદ્રિત-ચિત્ર આ સાથે મૂકવામાં આવ્યું છે જેથી એના આકાર-પ્રકારનો સાક્ષાત્ પરિચય
બાચકોને મળી શકશે. બીજી તાલપત્રીય પ્રતિયોમાંથી એક પાટળના મંડારની હતી અને એક
ચલોદરાની મંડારની હતી. ચોથી પ્રતિ જે કાગળ ઉપર લખેલી છે તે પણ પાટળના મંડારની છે. એ
પ્રતિ વિ. સં. ૧૫૪૬ માં, લક્ષ્મીચન્દ્ર નામના એક વિદ્વાનની લખેલી છે જેણે પ્રતિના અન્તમાં,
પોતાનો પરિચય જ્ઞાપતું આ પ્રમાણેનું એક સંસ્કૃત પદ્ય આવ્યું છે —

શ્રીમત્પ્રાગ્વાદવંશમ્બુચિશશિસદૃશો હાલિગસ્યાજ્ઞજન્મા

પુત્રો માતુસ્તિલક્ષ્વાઃ પ્રવિદિતચરણો રુદ્રપક્ષીયગચ્છે ।

શ્રીમદ્દેવેન્દ્રશિષ્યઃ રસ-સુજ-જલ-ભૂવત્સરે કાવ્યમેનં

લક્ષ્મીચન્દ્રો તિલેલાશિલગુણનિધયઃ સૂર્યઃ શોધયન્તુ ॥

આ પદ્યનો ભાવાર્થ એ છે કે—પ્રાગ્વાદ વંશરૂપી સમુદ્રમાટે ચન્દ્રમા જેવો, હાલિગ પિતાને તિલલ્
માતાનો પુત્ર, તથા રુદ્રપક્ષીય ગચ્છના દેવેન્દ્ર સૂરિનો શિષ્ય, —એવા લક્ષ્મીચન્દ્રે સંવત્ ૧૪૪૬
માં આ કાવ્યનું આલેખન કર્યું છે (અર્થાત્ આ પ્રતિલિપિ કરી છે). આ આલેખનમાં જે
કાંઈ અશુદ્ધિયો થયા પામી હોય, તે વિદ્વાનોએ સુધારી લેવાની વિનંતિ છે. આ જ લક્ષ્મીચન્દ્ર
વિદ્વાને, અબ્દુલ રહમાન નામના મ્લેચ્છજાતીય (મુસલમાન) કવિના અપભ્રંશ ભાવામાં રચેલા
'સન્દેશરાસક' નામના સુંદર સન્દેશાત્મક કાવ્ય ઉપર સંસ્કૃતમાં સંક્ષિપ્ત વૃત્તિ બનાવી છે તેના અગ્રે
પણ તેમણે પોતાનું પરિચાયક આ પદ્ય મૂકેલું છે. (એ વૃત્તિની રચના સંવ ૧૪૬૫ માં થયેલી છે.)
લક્ષ્મીચન્દ્રના હસ્તાક્ષરોમાં લખાણની એ પ્રતિના અન્તિમ વૃદ્ધનું પ્રતિચિત્ર પણ આ સાથે મૂકવામાં આવ્યું છે.

અન્તે, પ્રસ્તુત ગ્રન્થના મૂળ સંપાદક સ્વર્ગવાસી પૂજ્યપાદ શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજના બન્દનીય
ચરણોમાં સ્થાપી ભક્તિમયેલી 'શ્રરણાંજલિ' સમર્પિત કરીને, તેમનો સ્થાપા પ્રત્યે જે કૃતજ્ઞતા-
ભાવ હતો અને સ્થાપના આ પ્રકારની સાહિત્યોપાસના કરવામાં તેમના તરફથી જે પ્રશસ્ત પ્રેરણા અને
પ્રોત્સાહન મળ્યાં હતાં તેનો અનન્ય ઉપકારમાત્ર સ્મરણ કરતો, હું તેમના જ્ઞાનચોતિર્મય અમર આત્માને
પંચાંગ પ્રણિપાતપૂર્વક બન્દન કરું છું.

તેમ જ, પોતાના પરમગુરુવરના અપૂર્ણ રહેલા એ સંપાદન કાર્યને પૂર્ણ કરીને તથા તેની પૂર્તિરૂપે બીજા
ભાગનું સ્વતંત્ર સંપાદન કરી આપીને, આ ગ્રન્થમાલા પ્રત્યે પોતાનો જે વિશિષ્ટ મમત્વમાત્ર જણાવ્યો છે
અને તે દ્વારા સ્થાપનાને જે સૌહાર્દપૂર્ણ સહકાર આપી ઉપકૃત કર્યો છે, તે માટે સૌજન્યપૂર્વક પરમકૃતજ્ઞાપદ
મુનિશર શ્રી પુણ્યવિજયજીનો પણ હું હાર્દિક આભાર માનું છું.

મસનપરબની, વિ. સં. ૨૦૦૫

(દિનાંક ૨-૨-૧૯૫૬)

ભારતીય વિદ્યા મંચન, બંબઈ }

— જિ ન વિ જ ય

सिंधी जैन ग्रन्थमाला]

[धर्माभ्युदय महाकाव्य]

ख० मुनिवर
श्रीचतुरविजयजी

ख० प्रवर्तक
श्रीकान्तिविजयजी महाराज

मुनिवर
श्रीपुण्यविजयजी

દિવંગત પૂજ્યપાદ મુનિવર્ય શ્રી ચતુરવિજયજી

एक अद्भुतभिर्यंजक—स्मरण सुमनांजलि

[સમર્પક—જિન વિજય]

*

પ્રાચીન જૈન શાસ્ત્રમયના સંશોધન-સંપાદન કાર્ય તરફ મ્હને જે કાંઈ ઠવિ ઉત્પન્ન થઈ અને એ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પઠ્યોટાઈ જવાની જે કાંઈ વૃત્તિ ઉદ્ભવી તેમાં મુખ્ય નિમિત્ત, પ્રસુત 'ધર્મામ્યુદય' જેવા અનેકાનેક પ્રન્યોના સંપાદક અને સંશોધક સ્વર્ગવાસી ગુરુકલ્પ મુનિવર્ય શ્રી ચતુર-વિજયજી મહારાજની અહર્નિશ જ્ઞાનોપાસના છે.

તેમના ચરણપીઠ સમીપે જ મ્હારા સાહિત્યિક જીવનસ્રોતનો પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો અને તેમની સહાનુભૂતિ ભરી દૃષ્ટિ નીચે જ કેટલાય અન્તર સુધી એ સ્રોત વૃદ્ધિગત થતો આગળ વધતો રહ્યો હતો. જિન વિજય નામથી ઓછાતા મ્હારા વ્યક્તિત્વનો આરંભ તેમના જ અન્તેવાસરૂપી આશ્ર-ય નીચે થાય છે અને તેનો કેટલોક વિકાસ પણ તેમની જ પરિપોષણાત્મક સહાયતાથી થાય છે. તેમના અન્તેવાસમાં રહેવાનો જો મ્હને સુયોગ ન મળ્યો હોત તો 'જિનવિજય' તરીકેની મ્હારી હયાતી અને ક્યાંતિ કદાચ આટલી લાંબી નયે રહી હોત. જ્ઞાતકયોગના આધારે જ્યોતિષિયે સૂચવેલા અને જન્મ આપનાર માતાપિતાએ પોતાની પસંદગીપૂર્વક અર્પિત કરેલા મૂળ નામનું, અને તે સાથે તદ્વચ્ચ જીવનનું ય પરિવર્તન કરી, અકસ્માત્ રૂપે મઝી ગણા એક અપરિચિત સાધુજને આપી દીધેલ 'જિનવિજય' જેવું નૂતન નામ ધારણ કરનાર તથા તે સાથે પૂર્વજીવન કરતાં તદ્દન ભિન્ન પ્રકારના જીવન પંથે વળનાર, અને આ રીતે એક જન્મમાં જ જાણે અનેક જન્મની અનુભૂતિ મેળવનાર, આ પંક્તિયોના લેખકના ક્ષણિક તેમ જ ક્ષુલ્લક વ્યક્તિત્વના અરૂપ રૂપિત્વમાં, સ્વર્ગવાસી જ્ઞાન્તમૂર્તિ સાધુપુંગવ પૂજ્યપાદ પ્રવર્તેક શ્રી કાન્તિવિજયજી મહારાજ તથા તેમના સુયોગ્ય, સુશીલ, સુધારક-ચિત્ત અને સુમાર્ગપ્રવૃત્ત દિવંગત મુનિવર શ્રીચતુરવિજયજીનાં પુણ્યસ્મરણોનું, અત્યન્ત વિશિષ્ટ સ્થાન રહેલું હોવાથી, તે સ્મરણોને અલ્પ-સ્વરૂપમાં શબ્દવદ્ધ કરવાની દૃષ્ટિયે અને તે દ્વારા તે સદ્ગતિપ્રાપ્ત ઉપકારી આત્માઓને પોતાની ભક્તિ ભરેલી શ્રદ્ધાંજલિ અર્પિત કરીને સ્વીય આત્માને સન્તુષ્ટ બનાવવાની ઇચ્છાએ, અહિં આ 'સ્મરણ સુમનાંજલિ' સ્વરૂપ એક સંક્ષિપ્ત પ્રકરણ આલેખિત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

*

સંવત્ ૧૯૬૫ ની સાલમાં, જીવનના કોઈ ૨૦-૨૧ મા વર્ષે, જૈન સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયનુસારી સાધુ જીવનના, સાધારણ રીતે બહુ કઠોર ગણાતા આચારોનું, ૭ વર્ષ સુધી યથાયોગ્ય પાલન કરતાં કરતાં, અંતરની ઉમ્ર થતી જતી જ્ઞાનલિપ્ષાની દૃષ્ટિના અભાવના ઉદ્ભેગાદિથી પ્રેરાઈ, તે મુખપટ્ટીપ્રધાન વેષનો ત્રાગ કંચો અને સંસ્કૃત-પ્રાકૃતાદિ ભાષાનું અને જૈન આગમોનું વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાની ઉત્કટ ઇત્કંઠાથી તેમ જ વિવિધ પ્રકારનાં અન્યાન્ય શાસ્ત્રોનો પણ અભ્યાસ કરવાની તીવ્ર આકાંક્ષાથી, એતાંબર સંવેગપ્રશ્નીય સંપ્રદાયના પીતૃવસ્ત્રપ્રધાન વેષનો સ્વીકાર કર્યો. જેમણે મ્હને એ નવીન વેષ આપીને તેમ જ 'જિનવિજય'ના નૂતન નામની મુદ્રા લગાડીને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો, તે મુનિવર પં. શ્રીસુન્દરવિજ-યજી ગણી એક સરલસ્વભાવી અને સચરિત્ર વ્યોદ્ધ સાધુ પુરુષ હતા. શિષ્યતરીકેનો મ્હારા ઉપરનો

તેમનો વાત્સલ્ય ભરેલો મમત્વભાવ બહુ જ સુખદ અને સન્તોષકારક હતો. છતાં મ્હને મરણવા વચ્ચેલી તીવ્ર જ્ઞાનમૂલ, તેમના જેવા દાસી, દાસ્યમાર્ગી અને અલ્પપ્રભાવી સાધુપાસે વિશેષ રહેવાથી, થોડે અંશે પણ જ્ઞાન્ત યાચ્યું હતું મ્હને મ્હારા યોદ્ધાક મહિનાના અનુભવથી ન જણાયું. પટલે હું, તેમની જ અનુમતિ લઈ, અધ્યાસાર્થે સંપ્રદાયના દાસ અન્વ સાધુસમુદાયના મ્હોટા ટોળા સાથે મળ્યો. ‘જીગર અને અમી’ નામના બહુ લોકપ્રિય થઈલા પુસ્તકના સર્જક માર્દે મોક્ષાકર વિશ્વવન્ધુ એ ટોળાના તે વચ્ચે એક આન્તરિક સૂત્રધાર હતા. રાધનપુરથી સ્વયંજયતીર્યની યાત્રાએ નીકળેલા એક સંઘમાં, એ ટોળા સાથે જોડાઈ, પાલીતાણાની યાત્રા કરવાનો અને પછી ત્યાંથી માવનગર, સંભાત વિગેરે સ્થાનોમાં થઈ, વડોદરામાં વાતુર્માસ વ્યતીત કરવાનો યોગ બન્યો. એ ટોળામાં થતી સારી-નરસી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનાં જે વર્ણનો ‘જીગર અને અમી’ના લેખકે અંકિત કર્યા છે તેમાંનાં કેટલાંકને, એક તત્સજન તરીકે પરંતુ પ્રત્યક્ષ રીતે, અવલોકવાનો મ્હને પણ અકલ્પિત પ્રસંગ મળ્યો. કેટલાક અલ્પવિકર અનુભવો પોતાને પણ થયા અને તેથી મ્હારું અપરિપક્વ મન બહુ સ્થિર થયું. યથી કાં તો એ સમુદાયનો સહવાસ છોડી અન્ય કોઈ સત્સંગી સહવાસ શોધવો અને કાં તો પછી કોઈ અન્વ જ માર્ગનો આશ્રય લેવો એવી મ્હારા મનની ચલ-વિચલ સ્થિતિ થઈ ગઈ.

સદ્ભાગ્યે વાતુર્માસ વતર્યા પછી, એ બહુરંગી ટોળાસાથે સુરત જવાનો યોગ બન્યો અને ત્યાં પૂર્વપાદ પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયજી મહારાજના, સંસ્ક્રામાં સ્વત્પત્વ પરંતુ સુસ્થભાવ અને સુસાધુત્વ ગુણમાં મહત્ત્વ ધરાવનાર મુનિમંડલના સમાગમનો અમીટ સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. પ્રવર્તકજી મહારાજની સૌજન્ય અને સૌમ્યભાવ ભરેલી મુલમુદ્રા, તેમ જ મધુર અને મૃદુતાભરેલી વાણીએ મ્હારા હૃદય મનને વત્તમ પ્રકારતું આસ્વાસન આપ્યું. પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોના લેખન, સંશોધન અને સંરક્ષણના કાર્યમાં સતત મિમગ્ન રહેનાર તેમના સુશિષ્ય મુનિવર શ્રી ચતુરવિજયજીના જ્ઞાનોપાસક અને સદ્વાનુભૂતિપ્રદર્શક સ્વભાવે મ્હને મ્હારા માતૃ જીવનમાટે એક લક્ષ્ય મુક્ષાદ્યું. મ્હારા અદ્યેય સતીર્થ્ય અને સૌજન્યમૂર્તિ સુદ્ધમુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજી, જેઓ તે સમયે મ્હારા જેવા જ એક નવદીક્ષિત શૈક્ષ્ય હતા પરંતુ પોતાના પ્રગુરુ તથા ગુરુવર્યની શ્રેહસ્તિ અને વાત્સલ્ય-વિશિષ્ટ શિક્ષાની આસેવનાનો સાત્ત્વિક લાભ મેળવવા સદ્ભાગી બની રહ્યા હતા, તેમના નિર્વ્યાજ શ્રેષ્ઠ અને નિર્મલ ચરિત્રે, મ્હારા માનસિક ચંક્રમણમાં સ્થૈર્યની સંભાવના ઉત્પન્ન કરી અને સ્વીકૃત જીવનના સદુપયોગની રસવૃત્તિ જાગૃત કરી. મ્હં એ મુનિમંડલની શાન્તિદાયક આશ્રયછાયાનીચે રહેવાનો નિર્ણય કર્યો.

પૂર્વપાદ પ્રવર્તકજી મહારાજને પોતાના શાસ્ત્રીય સ્વાધ્યાય ઉપરાંત વિવિધ પ્રકારના અન્ય વાચનનો પણ બહુ શોલ હતો. સાહિત્ય, ઇતિહાસ, સ્થાપત્ય જેવા સાર્વજનિક વિષયો તરફ તેમનું વધારે આકર્ષણ રહેતું. હિંદી ગુજરાતીમાં પ્રકટ થતા એ વિષયોનાં પુસ્તકો સામયિકો વિગેરે તેમની પાસે અચાર-નવાર આવ્યાં કરતાં હતાં જેથી મ્હને પણ એના વાચનનો લાભ મળવા લાગ્યો અને એ રીતે મ્હારી અભિરુચિ એ વિષયોના જ્ઞાન તરફ વધવા લાગી.

ચતુરવિજયજી મહારાજનું સંસ્કૃત પ્રાકૃતનું જ્ઞાન થયું સાદું હતું અને જૈનધર્મશાસ્ત્રોનો અધ્યાસ બહુ વિસ્તૃત હતો. તેમણે પાટણના જૈન મંદારોને પ્રકાશમાં લાવવા તથા તેમાં રહેલા હજારો જૈન ગ્રન્થોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા-કરાવવા માટે સ્વયં શ્રમ વઠાવ્યો હતો. અનેક હાથિયાઓને, વર્ષો સુધી કાળે લગાવી, તેમણે પાટણ વિગેરેના મંદારોમાં ઉપલબ્ધ થતા અલ્પ-તુલ્ય એવા સેંકડો ગ્રન્થોની પ્રતિક્ષિપિયો કરાવી હતી; અને તેમ કરીને તેમણે, એક તો પોતાના ગુરુવર્યની જન્મભૂમિ વડોદરામાં અને

जीजे पोतानी जन्मभूमि छाणी (वडोदरा पासे) मां - एम बे म्होटा नवा ग्रन्थमंडारो स्थापित कर्वा हवा. तेभो पोते पण एक सरस लिपिकार हता, अने लेखनकला तथा लेखनसामग्रीना विशिष्ट मर्कझ हवा. ल्हियाओनी लखेछी प्रतियोने पोते मूळमूत आदर्श प्रति साथे मेळवी जता अने तेमां भट्टी अछुद्धियोनुं संशोधन विगेरे करी नवीन प्रतिने शुद्ध करवा यथेष्ट परिश्रम सेवता. आज्ञे विद्यमान सेंकडो जैन साधुओमां, एवो एक पण साधु नहिं होय के जे तेमना जेवो जूनी प्रतियोना ल्होचन कार्यमां कुसळ होय, अथवा ते माटे परिश्रम उठाववा य तैयार होय.

हुं जे समयमां तेमना अन्तेवासमां आवीने रह्यो ते समये (सुरतमां) पण तेमनुं आहुं प्रतिसंशोधन विगेरेनुं कार्य सतत चालू ज हतुं; परंतु ते पछी थोडा ज मासमां तेमनुं लक्ष्य ग्रन्थोद्धारनी दृष्टिये एक बघु उपयोगी अने बघारे महत्त्वना कार्य तर्फ वळ्युं. ए कार्य ते श्री 'जैन आत्मानन्द ग्रन्थरत्नमाला' नामे संस्कृत प्राकृत ग्रन्थोना मुद्रणकामनो विशिष्ट प्रारंभ.

वर्तमान जैन मुनिमंडळमां, जैन ग्रन्थोने छपावीने प्रकट करवानी प्रवृत्तिना सौधी मुख्य अने म्होटा चालक तथा प्रचारक एवा आचार्यवर्य श्री सागरानन्द सूरि गणाय. तेमणे पोताना जीवनना छेला ४०-४५ वर्ग दरम्यान एकला हाथे जेटला जैन ग्रन्थोने छपावीने प्रकाशमां मूक्या छे तेटला ग्रन्थो, एक पू० मुनिवर चतुरविजयजीने वाद करीने कहेवामां आवे तो, बाकीना बधा साधुओ मळीने पण प्रकट करवा समर्थ थवा नथी. ए श्री सागरानन्द सूरि पण ते समय दरम्यान सुरतमां रहेला हता. तेमणे 'देवचन्द्र लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड'नी स्थापना करावीने तेनी द्वारा, पोताना संचालन अने संपादन नीचे जैन ग्रन्थोनुं व्यवस्थित रीते मुद्रणकार्य प्रारंभ्युं हतुं. वणुं करीने एनो सौधी पहेलो ग्रन्थ हेमचन्द्राचार्यविरचित 'वीतरागस्तोत्र' सटीक प्रकट बयो. मुंबईना निर्णयसागर प्रेसना सुन्दर टाईप अने सुघड छापवाळा, सुपर रॉयल १२ पेजी साइझना, प्रताकार स्वरूपमां, जैन ग्रन्थोने प्रकट करवानी प्रधाना मुख्य प्रवर्तक श्री सागरानन्दसूरि कही अकाय. सर्वसाधारण वाचकोनी दृष्टिये जैन ग्रन्थोने ए आकार-प्रकार तहान प्रतिकूल तेम ज जाहेर पुस्तकालयोमां साचवणीनी दृष्टिये पुस्तकोने खास नुकसानकारक होवा छतां, जैन साधुओने पोताना वाचननी दृष्टिये विशेष अनुकूल लागवाथी ए प्रताकारनी प्रकाशनप्रथा तेमने बहु ज प्रिय थई पडी छे. सागरानन्द सूरिनी ग्रन्थप्रकाशनपद्धति जैन साधुओमां एक आदर्शभूत पद्धति स्थिर थई गई छे अने एना अनुकरणरूपे आज सुवीमां अनेक साधुओ द्वारा एवा सेंकडो ग्रन्थ छपाईने प्रकट अई चुक्या छे. आ रीते सागरानन्द सूरिये प्रारंभेली ग्रन्थ प्रकाशननी प्रवृत्तिनुं, सौधी प्रथम सुन्दर अनुकरण करवानो विशिष्ट प्रयत्न मुनिवर श्री चतुरविजयजीये प्रारंभ्यो हतो. आ प्रयत्न ते ज भावनगरनी जैन आत्मानन्द सभा द्वारा प्रकट थती उक्त श्री 'आत्मानन्द जैनग्रन्थ रत्नमाला'नो आद्य आरंभ.

'सप्तवसरणस्तव' नामना एक नानकडा प्रकरण ग्रन्थना मुद्रणथी ए माळानुं मंगळ गुम्फन आरंभातुं. सुरतना ज एक साधारण छापखानामां प्राथमिक नमूनारूपे एनुं मुद्रण करावामां आव्युं. 'प्रेक्ष कॉपी'ना आलेखनथी मांडी 'प्रुकरेक्शन' आदिनी मुद्रणकामनी बधी प्रक्रिया जे तेमना माटे ते समये प्रायः नवी अने अपरिचित जेवी हती, ते तेमणे तरत ज जाणी लीथी. म्हने बराबर स्मरण छे के मांड्यांड एक फार्म जेटला स्वल्प ग्रन्थपरिमाणवाळा ए प्रकरणना, प्रारंभना मात्र ४ पृष्ठ थ्यारे प्रेसमांथी कंपोज थईने, प्रथम वारना गेली प्रुफोना रूपमां, तेमना हाथमां आव्या, थ्यारे तेओ अत्यंत प्रदुक्षि थई गया हता अने ते प्रुफोना 'करेक्शन' करवामां सहायरूप थवा माटे मूळ कॉपी लईने

છામે પ્રેસવા મ્હને આજ્ઞા કરી હતી. કારણ કે એ પ્રન્થમાઝાનો પ્રારંભ કરવા માટે તેમને થયેલી પ્રેરણાને, મ્હં પણ મ્હારી તે વસ્તુની અર્કિષ્તિકર જેવી પરંતુ હજાસ મરેલી પુષ્ટિ આપીને, કાર્યોન્નિવૃત્ત કરવાની હચ્છા વ્યક્ત કરી હતી. સુરતના સ્થાનિક પ્રેસનું એ મુદ્રણકામ વધુ જ સાધારણ કોટિનું લાભધારી પછી મુંબઈના 'નિર્ણયસાગર' પ્રેસ સાથે સંબન્ધ બાંધીને, પ્રારંભમાં તેમાં ટીજા તેવા નાના નાના પ્રકરણપ્રન્થો છાપવા મોકલ્યા અને તે દરેક એક-પછી-એક એમ ક્રમથી પ્રન્થરત્નમાઝાના રત્નતરીકે પ્રકટ થવા લાગ્યા. સુરતના નિવાસ દરમ્યાન આવી રીતે ૭-૮ નાનાં નાનાં પ્રકરણો છપાઈને પ્રસિદ્ધિ પામ્યાં. તે પછી તે મુનિમંદહલનો ત્યાંથી વિદ્યાર થયો અને પછીનો ચાતુર્માસ તેમણે લેહામાં વ્યતીત કર્યો. હું મ્હારા એક અન્ય સાથી મુનિના નિમિત્તથી વચ્ચી પાછો એ ચાતુર્માસ, પેલા પૂર્ણક મ્હોટા ટોઝા-સાથે વ્યતીત કરવા રહ્યો. ચાતુર્માસ સમાપ્ત થયાં પછી હું ત્યાંથી વિદાય થઈ પાછો પ્રવર્તકગ્રી મહારાજની ચરણસેવામાં વપસ્થિત થયો. લેહાથી વિદ્યાર કરી અમે વધા પાટળ પહોંચ્યા. રસ્તામાં આવતા અનેક સ્થાનોમાં જૈનમન્દિરો અને જૈનમૂર્તિયોના લેખો વિગેરે લેવાનું કામ અમે કરતા રહેતા. એ રીતે બારેજા, સાણંદ, સેરીસા, સંસ્કૃત, કઢી, કંબોઈ વિગેરે સ્થાનોમાં, અનેક મૂર્તિલેખોનો અમે સારો સંગ્રહ કર્યો. એ લેખોની નકલ લેતી વખતે પૂ. મુનિ શ્રી ચતુરવિજયગી લેખો વાંચે અને હું તેની નકલ કરું એવો ક્રમ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. તેમણે પાટળના મંદારોના ઉદ્ધાર કાર્યે વસતે તાઢપત્રનાં તથા કાગળનાં સેકડો ય જૂનાં પુસ્તકો જોયાં, તપાસ્યાં, અવલોક્યાં અને ઉત્તર-ગ્યાં હતાં; તેથી પ્રાચીન લિપિ વિષેનું તેમનું જ્ઞાન ઘણું જ વિશાલ, માર્મિક અને ચોક્કસ હતું. તેમની સાથે એ લેખો વિગેરે લેવાના કામથી મ્હાનં પણ પ્રાચીન લિપિવિષયક જ્ઞાન ધીમે ધીમે વધતું ગયું. એ વિદ્યારક્રમ દરમ્યાન લીબેલા મન્દિર અને પાષાળની મૂર્તિયોના લેખો તો મ્હં 'પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ'નામના પુસ્તકના ૨ જા ભાગમાં પ્રકટ કરી દીધા હતા પરંતુ ધાતુની મૂર્તિયોના લીબેલા લેખો, કે જેમની સંખ્યા સેકડોની છે, મ્હારી પુષ્ટિ મ્હારી નોટબુકોમાં એમને એમ લખેલા પડ્યા છે.

વિ. સં. ૧૯૬૯ માં અમે પાટળ પહોંચ્યા અને ત્યાં સ્થિર જેવા થયા. તેમના સાન્નિધ્ય અને સાહાય્યથી મ્હને પાટળના મંદારોને ધ્યાનપૂર્વક જોવાનો અત્યુત્તમ પ્રસંગ મળ્યો. મ્હાનં મુખ્ય લક્ષ્ય તે વસતે, એ પુસ્તકોમાંથી ઐતિહાસિક નોંધો મેળવવાનું હતું અને તેથી મ્હારા હાથમાં આવતા દરેક પુસ્તકના અન્તે જે કાંઈ પ્રશસ્તિ કે પુષ્ટિકા નજરે પડતી તેની નકલ હું કરતો રહેતો. તેમણે મ્હારા તથા શ્રી પુણ્યવિજયગીના વિશેષ અધ્યયનમાટે એક સારા પળિટતની પણ વ્યવસ્થા કરી આપી હતી, જેથી તેની પાસે અમે ક્યારે સતીર્થ્યો વ્યાકરણ વિગેરેનો અધ્યાસ પણ કરતા રહેતા હતા. હું જાહેર રીતે તેમનો શિષ્ય ન હોવા છતાં, તેમનો વાતસલ્યભાવ મ્હારા ઉપર સેટલો જ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતો હતો જેટલો તેમના પ્રિય અને પ્રમુખ શિષ્ય શ્રી પુણ્યવિજયગી ઉપર દેખાતો હતો. અજ્ઞાન અને વચ્છંચલતાવશ મ્હારાથી તેમનો કોઈ વસ્તે અવિનય પણ થઈ જતો હતો; છતાં તેઓ મ્હને ક્ષમા કરતા અને તેનો મનમાં કશો રોષ ન બરાવતા.

તેમની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ હવે તે પ્રન્થમાઝાના વિકાસની અને પ્રસિદ્ધિની બની હતી. પાટળમાં આવ્યા પછી તેમણે કેટલાક મ્હોટા મ્હોટા પ્રન્થોનું સંપાદન અને મુદ્રણ કાર્ય હાથમાં લીધું હતું. પ્રતિયોગ પાઠો મેળવવા તથા પ્રેસકોપીયોને સુધારવા માટે હું તથા શ્રી પુણ્યવિજયગી પણ અવાર નવાર તેમની સાથે બેસતા. એ ઉપર થી મ્હને પણ કોઈ નાનકડો પ્રકરણપ્રન્થ, સ્વતંત્ર રીતે સંશોધિત-સંપાદિત કરી પોતાના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવાનાં મોહમરેહો મનોરથ થયો. તેમણે મ્હને એ માટે એક 'અજ્ઞાપડેહ-

કુલક' નામનું બલોએક શ્લોક પરિમાણવાળું પ્રકરણ આવ્યું, જેની મ્હેં તેમની જ વચ્ચેથી છુદ્ધ પ્રેસકોપી વિનંતે કરીને તથા નાનકડી સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના લક્ષીને તેનું સંપાદન કર્યું અને તેમણે તે ગ્રન્થમાઝાના ૧૭ મા રાજ તરીકે મુદ્રિત કરાવી પ્રકટ કર્યું. જિન વિજય નામથી અંકિત, માત્ર ૧૦ પાનાની એક લઘુકૃતિરૂપ, તે મ્હારું સૌથી પ્રથમ સંપાદનકાર્ય. વિ. સં. ૧૯૬૯ માં તે છપાઈને પ્રકટ થયું.

પાટણના એ ચતુર્માસની સમાપ્તિ થયાં પછી, પાટણનિવાસી એક શ્રાવકે કેશરિયાજી તીર્થની યાત્રાએ સંપ્રકાશ્યો તેમાં અમારું વધાતું ગમન થયું. બીજા પળ અનેક મુનિયો એ સંઘમાં યાત્રાએ આવ્યા હતા. કેશરિયાજીની યાત્રા કરી પૂજ્યપાદ પ્રવર્તકજી મહારાજનો પરિવાર તો પાછો પાટણ આવ્યો, પરંતુ હું બીજા કેટલાક અન્ય સ્નેહી મુનિયો સાથે મ્હેં સાળામાં ચાતુર્માસ કરવા રહ્યો. ત્યાં વિચરતા વિચરતા શ્રી સાગરાનન્દ સૂરિ તથા તેમના બન્ધુ પં. શ્રી મણિવિજયજી મળી પળ આવી પહોંચ્યા. એ બન્ધુયુગલના વિશેષ નિકટ પરિચયમાં આવવાનો મ્હને ત્યાં પ્રસંગ મળ્યો. સાગરાનન્દ સૂરિશ્રે એ સમયે જ જૈન આગમોના ઉદ્ધારની મ્હોટી યોજના વિચારી અને 'આગમોદય પ્રકાશક સમિતિ'ની સ્થાપના કરીને તેના દ્વારા આગમ-વાચના અને આગમ-પ્રકાશનની વ્યવસ્થા હાથમાં લીધી. એ યોજના પ્રમાણે પ્રકાશિત કરવા ધારેલા આગમોમાં સૌથી પ્રથમ 'આચારાંગસૂત્ર'નું પ્રકાશન તેમણે આરંભ્યું, જેનો ૧ લો ફાર્મ કંપોઝ થઈને ત્યાં, મ્હારી સન્મુલ્ક જ, તેમના હાથમાં આવ્યો, જૈન આગમો સર્વ કોઈને ઉપયોગી હોઈ તેના વાચકોનું ક્ષેત્ર વિશાળ રહેવાનું તેથી તે વધાને અત્યુદ્ધાત્મક આવે તેવા આકાર-પ્રકારમાં એ છપાવવા જોઈએ—એ વાતની કેટલીક વર્ષો મ્હેં તેમની સાથે તે વચ્ચે કરી હતી; પરંતુ સાગરજી મહારાજની દૃષ્ટિ તો મુલ્ય જૈન સાધુઓના વાચન પુરતી જ મર્યાદિત હતી તેથી તેમને પોતાની એ પ્રતિકાર પ્રથા સિવાય અન્ય કોઈ ભિન્ન પ્રથા પ્રિય થાય તેમ હતું નહિ. મ્હેં સાળાથી સાગરજી મહારાજ વિહાર કરીને ભોયળી તીર્થસ્થાને ગયા અને ત્યાં (વળું કરીને મેઝાના પ્રસંગે) આગમવાચનાના કાર્યનું માંગલિક મુહૂર્ત કર્યું. હું પળ એ મુહૂર્તમાં હાજર હતો અને આત્મારામજી મહારાજના સમુદાયના એક પ્રતિનિધિ વ્યક્તિ તરીકે, એ વાચનાના કાર્યને અનુમોદન આપવા અર્થે મ્હેં થોડુંક ભાષણ પણ કર્યું હતું. સાગરજી મહારાજ ત્યાંથી પછી પાટણ ચાતુર્માસ કરવા આવ્યા અને ત્યાં વ્યવસ્થિત રીતે તેમણે સાધુ-સાધ્વીના સમુદાય આગલ આગમવાચનાનો ઉપક્રમ કર્યો. હું પળ પાછો પાટણ આવ્યો અને મ્હારા અદ્યેય મુનિશ્વરોની છાયા નીચે મ્હારું પ્રિય સંશોધનકાર્ય મ્હેં આગલ ચલાવ્યું.

મ્હેં સાળાના જ ચાતુર્માસ દરમ્યાન (સં. ૧૯૭૦) મ્હને સૌથી પ્રથમ પ્રજ્ઞાવજ્રું પંઢિતપ્રવર શ્રી સુલલાલજીનો સમાગમ અને પરિચય થયો. કેટલાક ભિન્ન-ભિન્ન ગુરુઓના—પરંતુ વરસપર સમાન ક્ષેત્રભાષ થરાવનાર—શિષ્યોના એક મંડલરૂપે અને મ્હેં સાળામાં એકજ થઈ ગયા હતા અને વધારી દૃષ્ટા કોઈ-ન-કોઈ વિદ્યાભ્યાસ કરવાની રહેતી હતી. વ્યાકરણ, સાહિત્ય અને ન્યાય ત્રણે શિષ્યોના એક અંજળા અધ્યાપક તરીકે પંઢિતજીની તે વચ્ચે પણ સાધુવર્ગમાં સારી ક્ષ્યાપ્તિ થઈ જુલેલી હતી. પ્રત્યેક અમારા મંડલે ચાતુર્માસ દરમ્યાન એમને અધ્યાપન કરવા માટે બોલાવ્યા. મ્હેં સાળાની 'વક્તોવિજય જૈન પાઠશાળા'માં પંઢિત શ્રી મગવાનવાસ હર્લેચન્દ્ર વિનેરે પણ તે સમયે વિદ્યાભ્યાસન કલ્પા-કરારવા હતા. પંઢિતજી સુલલાલજીના આગમનથી ત્યાંના વિદ્યાભ્યાસી વર્ગમાં એક પ્રકારનું જ્ઞાન-વચ્ચેથી અને વ્યાસંગી વાતચરણ વચ્ચે થયું. ૪-૬ મહિના સુધી એ વાતચરણ વચ્ચે

पहुँचुं, पछि अरु बधा साधुजो, पोतपोताना इच्छित वषां जुदां जुदां सेजोमां जवानीं दडिबैं, झूठ वडवैं. हुं जौधी बिहार (प्रवास) करी, प्रबन्ध अमदावाद गयो अने पछी त्यांघी धीरव्याज बिगेरे स्थानोमां बई, उपर जणाव्या प्रभावे मोषणीमां सागरानन्दजी खुरिनी आगमवाचकाना मंगळ सुहृत्तां स्थित रही, पाटण पहोच्यो हतो.

म्हैसाणाना निवास दरम्यान, मुनि (हवे आचार्य) श्री ललितविजयजीना छैला हिन्दी 'धुभा-ध्यांकरित' नामना पुस्तकनी प्रकाशना रूपे 'हेमचन्द्राचार्य अने कुमारपाल'ना जीववनी छेसित रूपैसा दीरवतो एक निबन्ध म्हें छह्यो. म्हारी निबन्धलेखन प्रवृत्तिनो ए सौधी पहेळो प्रवास हयो. पाटण आव्या पछी म्हें 'सरस्वती' नामक हिन्दीनी सर्वश्रेष्ठ मासिक पत्रिका माटे, पाटणत जैव भंडारनो परिचायक एक सारो सरलो लेख छलीने मोकल्यो अने तेमां पूव्य प्रवर्तकजी महाराज द्वारा पाटणना भंडारो जे रीते प्रकाशमां आव्या तेनी केटलीक हकीकत आलेखीने हिन्दीभाषी जगदने तेनी ओळख आपी. 'सरस्वती' जेवी हिन्दीभाषानी उत्कृष्ट कोटिनी साहित्यिक पत्रिकांमां म्हारा लेखने प्रसिद्धि मळवाथी प्रवर्तकजी महाराज तथा श्री चतुरविजयजी महाराजोनो पण म्हास उपरनो आदर्भाष सविशेष बन्धो अने तेमणे म्हने, म्हारा अध्ययन-संशोधनना व्यासंगमां सहायक बाध तेवी, सातुकूळ परिस्थितिमां रहेबा अने बेसबा करवा आदिनी सविशेष सगवड करी आसी.

म्हैसाणाना चातुर्मास निवास दरम्यान पंडितजी मुखलालजीनो जे प्रथम परिचय बच्यो ते अमारी बघे सज्ञा माटे जेहसवन्धना स्वरूपमां परिणम्यो अने अमे एकबीजाना विद्या-व्यासंगनी दडिबै, परस्पर बधारे निकट आव्या. पाटणना ए चातुर्मास बखते पंडितजी पण त्यां आवीने रक्षा. प्रवर्तकजी महाराजधी छई श्री चतुरविजयजी, श्री पुण्यविजयजी विगेरे अमे बधा पंडितजीना ज्ञाननो छाब लेवा अने तेओ पण पोते मेळवेला ज्ञाननो बधारे विकास करता रहेता. चतुरविजयजी महाराजनुं पोतनुं ग्रन्थ संपादनकार्य दिन प्रतिदिन प्रगति कयें जनुं हतुं अने तेमणे तार सुधीमां नामा न्होटा ३०-४० जेटला प्रकरण, कथा, चरित्र आदि विषयना ग्रन्थो मुद्रित करीने प्रकट करी दीया हता.

पाटणनो ए चातुर्मास समाप्त वया पछी, बळी एक बीजा गृहस्थे, फरी तेवो ज केशरीयाजीनो सैव काळ्यो अने तेमां पण अमारें ते साथे जवानो प्रसंग आब्यो. आ बखते पंडितजी पण साथे हता. केशरीयाजीनी यात्रा करी त्यांघी पाछा फरतां अमारो बिहार बडोदरानी दिसामां थयो. मार्गमां पडवा कपडवणज (जे मुनि पुण्यविजयजीनी जन्मभूमि छे) बिगेरे स्थाने बई, फरवा फरवा अरुं बुबिबर चतुरविजयजीनी जन्मभूमि छाणी मुकामे आव्या अने त्यांघी पछी बडोदरे आवी चातुर्मास करवानी दडिबै त्यां स्मिर थवा.

बडोदरामां, ते उन्हाळांमां आभारामजी महाराजोनो बघो साधुसमुदाय एकत्र बच्यो अने एक 'मुनिसम्मेलन' भरवामां आव्युं. समुदायना भिन्न-भिन्न जायको बघे जे केटलाक खास मतमेदो बई गवा हता तेनो निकाल करवानो ए 'मुनिसम्मेलन'नो उद्देश ह्यो. ए साधुसमुदायमां एक बर्गजस मुखं भायक, प्रवर्तकजी महाराज अने तेमना पक्षना ख० श्री हंसविजयजी महाराज तथा श्रीविजयबंश-भबुरि आदि प्रसिद्ध मुनियो हता अने बीजा बर्गस नायक, आचार्यपदधारक ख० श्री विजयकमल-खुरि अने तेमना बडुलना अन्ध मुनियो हता. प्रवर्तकजी महाराजोनो पक्ष, कांईक उदार विचार अवे सुभाषक भावस्य धरावनार गणतो हते तारे, श्री कमलसुरिजीनो पक्ष, तखन संकुचित विचार अवे

હૃદિપ્રિય માનસના વળગવાલો મનાતો હતો. સ્વાસ કરીને તે વચ્ચે પ્રસિદ્ધિપામેલ લાલન-શિવજીને સંઘવહાર કરવા - કરાવારૂપ જગાડા અંગે એ મેઝો મઝ્યો હતો. લગભગ એક મહિનાસુધી એ સમ્મેલન ચાલ્યું હશે. છેવટે કેટલાક મતભેદોનો નિરાકરણ કરવામાં આવ્યો અને તે અંગેના સર્વ સમ્મતિથી કેટલાક પ્રસ્તાવો પણ કરવામાં આવ્યા. એ સમ્મેલનમાં એક પ્રસ્તાવ આ પંક્તિયોના ભેલક તરફથી પણ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો (જેનો વિષય અત્યારે સ્મરણમાં નથી) જે સર્વાનુમતે સ્વીકારાયો હતો.

સમ્મેલનની સમાપ્તિ બાદ અન્ય - અન્ય મુનિમંડલો અન્યાન્ય સ્થાનોમાં ચાતુર્માસ કરવા માટે વિદાય થયાં. અમારું મંદલ વડોદરામાં જ રહ્યું, અને સાહિત્યિક સંશોધન સંપાદનના - કાર્યમાં વિશેષ ભાવે પ્રવૃત્તિ વન્યું.

*

વડોદરામાં અમને સાહિત્ય-સંપાદનના કાર્યમાં એક સુયોગ્ય સાક્ષર શ્રાવકનો વિશિષ્ટ સહકાર મળ્યો. એ સાક્ષર શ્રાવક તે સ્વર્ગવાસી શ્રી ચિમનલાલ ઢાહ્યાભાઈ દલાલ એમ. એ. જેઓ વડોદરા રાજ્ય તરફથી પ્રકટ થતી 'ગાયકવાડસ્ ઓરિએન્ટલ સીરીઝ'ના મૂળ સંયોજક અને આજ - પ્રધાન સંપાદક હતા. તેમણે અમારા સહકારથી અનેક જૈન ગ્રંથો પણ એ ગ્રંથમાળામાં પ્રકટ કરવા માટે હાથમાં લીધા. તેમની પ્રેરણાથી પૂ. શ્રી ચતુરવિજયજીએ જૈન મહાકવિ યશ:પાલરચિત 'મોહરાજ-પરાજય' નામના નાટકનું સંપાદન કાર્ય હાથમાં લીધું અને મ્હં પણ સોમપ્રભાચાર્યકૃત પ્રાકૃત ભાષાના મહાન્ ગ્રંથ 'કુમારપાલપ્રતિબોધ'નું સંપાદન કાર્ય સ્વીકાર્યું. ભાઈ શ્રી દલાલ સાથેના અમારા આવા સાહિત્યિક સહકારના મીઠા જોડ-સંબંધ વિષેનાં મધુર સ્મરણોનું થોડુંક વર્ણન, પ્રસ્તુત ગ્રંથમાળામાં હમણા જ પ્રસિદ્ધ થયેલ 'પંડમસિરિચરિત' ના પ્રાસ્તાવિક વક્તવ્યમાં આપ્યું છે તેથી તેની અહિં પુનઃકિતિ નથી કરતો.

પાટળના મંદારોનું અવલોકન કરતી વચ્ચે, મ્હારું મુખ્ય લક્ષ્ય ઐતિહાસિક સાહિત્યની સામગ્રી સંમહીત કરવા તરફ રહ્યું, એ મ્હં હવર જણાવ્યું છે. એ જ દૃષ્ટિએ પછી મ્હં વડોદરાનો જ્ઞાનમંદાર પણ જોયો અને મ્હને તેમાં પણ વિવિધ પ્રકારની ઇતિહાસોપયોગી સામગ્રી ભરી પડેલી દૃષ્ટિગોચર થઈ. એ સામગ્રીને વ્યવસ્થિત રીતે સંપાદિત કરીને પ્રકટ કરવાની મ્હારી ભાવના થઈ જેની પુષ્ટિ પૂ. શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજે જાહુ જ ઉત્સાહથી કરી. પ્રવર્તકજી મહારાજનો ઐતિહાસિક વિષય તરફ જાહુ જ અનુરાગ હતો અને મ્હને પણ એમની જ વાત્સલ્ય ભરેલી સહાનુભૂતિ અને સહાયતાને લીધે એ સાહિત્યની જાહુવિષામ સામગ્રીનું અવલોકન કરવાનો સુયોગ મળ્યો; તેથી એમના જ શુભ નામથી અંકિત એવી 'પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજયજી જૈન ઐતિહાસિક ગ્રંથમાળા' એ નામની શ્રેણી દ્વારા, મ્હં એ સામગ્રી માં પુસ્તકોને પ્રકાશમાં મૂકવાનો ઉપક્રમ આરંભ્યો વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણી, કુપારસકોશ, ચતુરવિજયજીનાં દ્વારપ્રબંધ, જૈનશિલાલેખસંગ્રહ, જૈનઐતિહાસિકગૂર્જરકાવ્યસંચય, દ્રોપદીક્ષ્યંવર નાટક, જૈનપદ્મલિસંગ્રહ - હવાયિ પુસ્તકોના સંપાદન - સંશોધનનું કામ મ્હં એક સાથે હાથમાં લીધું. એ જામ પુસ્તકોના પ્રકાશન માટે આર્થિક સહાયતા મેળવવાનું તેમ જ છાપખાના વિગેરેની સાથે ગોઠવણ આપી કરવાનું સઘળું વ્યાવહારિક કામ શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજે વપાડી લીધું હતું. વલોદરામાં એ ૫-૭ મહિનાના વસન્તઋતુ દરમિયાન 'વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણી' આદિ ૩-૪ પુસ્તકો છપાઈને પ્રકટ

* જુઓ 'પંડમસિરિચરિત' પ્રાસ્તાવિક વક્તવ્ય, પૃષ્ઠ ૧૦ ઉપરની ટિપ્પણી.

થઈ ગયાં અને તેમનો જૈન તેમ જ જૈનેતર વિદ્વાનોએ સારો સત્કાર કર્યો. એ જોઈ મ્હારો ઉત્સાહ એ કાર્ય કરવા તરફ વધારે વધવા લાગ્યો. મ્હેં એવા અનેક પ્રન્થોનાં સંશોધન—સંપાદનનાં મનોરથો કરવા માંહ્યાં. એ પ્રકારના પ્રોત્સાહક વાતાવરણ નીચેનો વડોદરાનો અમારો નિવાસ જો વધારે સમયસુધી લંબાયો હોત તો ૨-૩ વર્ષ દરમ્યાન ૧૫-૨૦ પ્રન્થો પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી દેવાની મ્હારી ટાંચના કદાચ સહેજે સફળ થઈ જાત. પરંતુ તે પછીના ગ્રીષ્મકાળના પ્રારંભ દરમ્યાન, મુનિરાજ (હવે આચાર્ય) શ્રીવલ્લભવિજયજી મહારાજની આમ્રદ્ ભરેલી વિશ્વાસિ અને પ્રેરણાથી પ્રવર્તકજી મહારાજનો મુંબઈ તરફ વિહાર કરવાનો અને આવતું ચોમાસું ત્યાં રહેવાનો વિચાર થયો. પ્રવર્તકજી મહારાજના અન્તેવાસમાં રહેનારા અમારામાંના ઘણા સ્વરાષ્ટ્ર મુંબઈ જોયું ન હતું તેથી અમને પણ એ જોવાની ઇચ્છા થઈ આવી હતી. એટલે અમે વધા મુંબઈ તરફ વિહાર કરવા સમ્મત થઈ તૈયાર થયા. યથાક્રમે મરુચ, સુરત, નવસારી, વલસાડ વિગેરે સ્થાનોમાં થતા, વેક મહિનાના પ્રવાસ પછી મુંબઈ પહોંચ્યા. પ્રવર્તકજી મહારાજ તથા શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિજી આદિનો બનેલો ૧૭-૧૮ સાધુઓનો અમારો એ સમુદાય ગોડીજીના જૈન ઉપાશ્રયમાં વર્ષાવાસ કરવા સ્થિર થયો.

*

મ્હારી રુચિ અને સ્વભાવ પ્રમાણે મ્હને ગોડીજીના ઉપાશ્રયતું અને તેની આસપાસતું અસ્વચ્છ વાતાવરણ જરાય ન ગમ્યું. સ્વાસ કરીને શૌચાદિ જવા માટેની જે વ્યવસ્થા એ ઉપાશ્રયમાં હતી તેથી તો હું અત્યંત ત્રાસી ઊઠ્યો. ૨-૩ દિવસ સુધી તો હું શૌચ જ ન જઈ શક્યો. મુંબઈમાં કયાંય પણ શૌચ માટેની સ્વચ્છ, એકાન્ત અને સુહી જગ્યા મળવી અશક્ય છે, એમ મ્હને જ્યારે જણાયું ત્યારે મુંબઈ આવવાનો અને જોવાનો મ્હારો જે ઉત્સાહ થયો હતો તે વિષાદના રૂપમાં પરિણત થયો. પરંતુ સાથે એક અન્ય વૃદ્ધ મુનિ હતા જે મ્હારા પ્રત્યે ઘણું જ મમત્વ અને આદરભાવ ધરાવતા હતા, તેમણે મ્હને વાલકેશ્વરમાં ત્રણ વત્તી પાસે આવેલા જૈન મંદિરનો ઉપાશ્રય વતાવ્યો અને નેપિયન સી રોડની નીચે આવેલા દરિયાના સુહા સ્થળે દેખાડ્યા કે જ્યાં આગળ શૌચક્રિયાને યોગ્ય એકાન્ત અને સ્વચ્છ જગ્યા સુલભ હતી. મ્હેં મ્હારી મુશ્કેલી અને મનોવૃત્તિ, પ્રવર્તકજી મહારાજને નિવેદન કરી. તેમણે તરત જ પ્રસન્નતાથી મ્હને વાલકેશ્વરમાં જઈને રહેવાની અનુમતિ આપી. પેલા વૃદ્ધ મુનિને પણ થોડા સમય માટે મ્હારી સાથે રહેવા મોકલ્યા. જેટલા સમય સુધી પ્રવર્તકજી મહારાજ મુંબઈમાં રહ્યા (લગભગ ૬-૭ મહિના) તેટલો વધો વલ્લત મ્હેં વાલકેશ્વરમાં જ વ્યતીત કર્યો. અવાર-નવાર તેમને વંદન વિગેરે કરવા હું ગોડીજી જતો—આવતો અને મ્હારા કાર્યક્રમથી વાકેફ કરતો રહેતો. સમુદાયમાંથી અન્યાન્ય સાધુઓ પણ વારંવાર વાલકેશ્વરના ઉપાશ્રયમાં આવતા—જતા રહેતા અને મ્હને પોતાના સહવાસનો લાભ આપ્યાં કરતા.

વડોદરાના છેલા નિવાસ દરમ્યાન મ્હેં જે સાહિત્યિક આલેક્ષન અને સંપાદન કાર્ય કરવાની કલ્પના કરી હતી તે, ત્યાંથી વિહાર કરીને મુંબઈ આવવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં, મુંબઈ ગઈ. અને જે પ્રન્થો પ્રેસમાં ચાલુ હતા તેના કાર્યમાં પણ શિથિલતા આવી ગઈ. પરંતુ મુંબઈના નિવાસ દરમ્યાન મ્હને બીજા જ પ્રકારના વાતાવરણ અને વિદ્વત્સમાગમમાં આવવાનો અનેરો લાભ મળવા લાગ્યો અને તેના લીધે મ્હારા જીવન વિષેના સમગ્ર દૃષ્ટિકોણમાં, ધરમૂલ પરિવર્તન કરનારાં અક્લિપ્ત આશ્લોકો, મ્હારાં માનસિક ધરાતલ અનુભવવા લાગ્યાં. જે જૈન વિદ્વાનોના વિશિષ્ટ સમાગમમાં આવવાનો મ્હને અહીં પ્રસન્ન મળ્યો તેમાં એક તરફ પંડિતવર્ચ શ્રી નાથુરામજી

प्रेमी, पं० श्री जुगलकिशोरजी सुखार, स्व० साक्षर बन्धु श्री मोहनलाल दलीचंद देशाई जेवा जैन साहित्य अने इतिहासना मर्मज्ञ अभ्यासीयो अने अन्वेषको हता; त्तारे बीजी तरफ स्व० श्री बाडीलाल मोतीलाल शाहा तथा स्व० श्री मनसुखलाल रवजीमाई महेशा बिगेरे जेवा विशिष्ट तत्त्वचिन्तक अने समाजसुधारक क्रान्तिप्रिय पुरुषो हता. बालकेश्वरना उपाश्रयमां अवार-नवार ए विद्वान् बन्धुओ बहु ज स्नेह अने आदरभावधी म्हारी पासे आवता अने परस्पर अनेक प्रकारनी साहित्यिक अने सामाजिक तत्त्वविचारणा करता. एमांथी म्हने विचारनी घणी नवी दृष्टिओ प्राप्त थवा लागी अने जीवनना चाल्या आवता प्रवाहमां अनेक प्रकारनां वमळ उत्पन्न थवा लाग्यां. म्हने एम लागवा मांड्युं के हुं जे स्थिति अने संयोगोमां जीवन व्यतीत करी रह्यो छुं ते म्हारी चित्तवृत्तिने बराबर बन्ध वेसतुं लागतुं नथी. प्रामाणिक साधुजीवनने आवश्यक एवी विरक्त मनोदशा म्हारी हती नहिं. वळी तेमां एवा समूहमां रहेवाना प्रसंगो मळता गया, तेथी जे कांई थोडी घणी अन्धश्रद्धाना बळे, ननेने पराणे विरक्ति तरफ दोरव्यां करतो हतो, ते श्रद्धा पण नष्ट थवा लागी. जे साधुसमुदायना म्होटा टोळा साथे म्हारे मुंबईमां आववानुं थयुं तेमां, पू. प्रवर्तकजी महाराजना अमारा नानकडा समुदाय सिवाय, अन्य ज मंडळतुं वधारे वर्चस् अने कारभार हुंतुं. ए मंडळमां घणा खरा ते ज मुनिमहाशयो हता जेमना सहवासमां रहेवानो म्हने सौधी प्रथम प्रसंग, उपर जणाव्या मुजब बडोदराना (संवत् १९६७) चातुर्मासमां मळ्यो हतो. बडोदराना ते निवास वखते तो म्हारी मानसिक भूमिका बहु ज अविकसित अने जीवन विषेनी कल्पना अस्फुटित दशामां हती. बीजी रीते पण हुं कोई पण प्रकारना कार्यसाधक सामर्थ्य बगरनो हतो. ते वखते पहेला धोरणना के बहु तो पळी बीजा-त्रीजा धोरणना निशाळीया जेवी ज्ञानशक्ति के आत्मशक्तिना भान जेटली, म्हारी आन्तर-बाह्य परिस्थिति हती. परंतु मुंबईना आ निवास समय दरम्यान, हुं बीजा केटलां धोरणो पसार करीने ते करतां कांईक वधारे ऊंची स्थिति प्होंच्यो हतो. एटले म्हने हवे बडोदराना ते प्रथम चातुर्मासना जेवा वातावरणनी कशी उद्देजक असर थाय तेम न हुंतुं. उलटुं एमांनी घणी खरी व्यक्तिओ तो हवे म्हाारा आश्रय अने साहाय्यनी अपेक्षा राखनारी थई गई हती. पण मुंबईना निवास दरम्यान म्हने अमुक साधुओना जीवननी केटलीक विशिष्ट अने सर्वथा अकल्पित घटनाओनो अभिनव अनुभव थयो अने तेथी अत्यार सुधी चाली आवती म्हारी एकंदर विचारसरणीमां, तदन नवीन ज प्रकारना विकल्पो उत्पन्न थवा लाग्या. एकंदर साधुजीवनतुं विचार वतुळ, म्हाारा मानसिक चंक्रमणने बहु ज संकीर्ण देखावा मांड्युं अने एथी साधुओना टोळामां रहेवानुं ज म्हने खटकवा लाग्युं. म्हारी मानसिक वृत्ति, जे कोई जातनी नूतन दिशा तरफ ज्ञवानुं बळण धारण करवा लागी हती, तेनो सुमेळ म्हं स्वीकारेल आचार अने सहवास साथे बराबर थतो होय एम म्हने न लागवा मांड्युं. प्रवर्तकजी महाराज तथा श्री चतुरविजयजी महाराज, जेमनी म्हाारा उपर सद्भाव भरेली कृपा हती, तेओ पण वास्तविक रीते तो संप्रदायगत जीवनना ज श्रद्धालु आत्मा हता. तेमनी साथे रहीने साधु संप्रदायथी विलक्षण के विसंगत एवो कोई पण प्रकारनो व्यवहार आचरवानी जो हुं छूट लेवा इच्छुं तो तेथी तेमना मनने पण श्लेश थाय ए स्वाभाविक ज हुंतुं; अने तेमनी लागणीने प्रत्यक्षरूपे कोई पण रीते न दुसबवी एवी म्हारी चोक्सी भावना थएली हती.

૧ રીતે ચાલકેશ્વરના ૧ ચાતુર્માસ દરમ્યાન, મ્હાં સતત સંવર્ષાત્મક મનોમન્યન ચાલુ રહ્યું. ૧ વધુ તો વિસ્તૃત રૂપે આલેખવાનો અર્હિ પ્રસંગ નથી. અર્હિ તો ફક્ત પૂ. પ્રવર્તકજી મહારાજ અને શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજ સાથેનાં પુનીન સ્મરણોની દૃષ્ટિ ૧ જ એની ટૂંકી નોંધ લેવામાં આવી છે.

*

ધણું કરીને ૧ ચાતુર્માસના હેઠ્ઠા સમયમાં, પૂનાના 'માંડારકર ઓરિએન્ટલ રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ'ના સંસ્થાપકોમાંની મુખ્ય ઇચ્છાઓ—ડૉ. ગુણે, ડૉ. વેસ્લકર અને ડૉ. સરદેશાઈનું બનેલું ૧ક હેયુડેશન, મુંબઈના જૈન સમાજને, ૧ નવીન સ્થાપિત થતા ભારતીય સાહિત્યના સંશોધન મંદિરને ફાંદેક આર્થિક સહાયતા અપાવવાની વિનંતિ કરવા અર્થે આવ્યું. મુંબઈ સરકારની માલિકીનો, પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથોના સંગ્રહનો જે મહાન જ્ઞાનમંડાર, પૂનાની ડેક્કન કૉલેજમાં રાખવામાં આવેલો હતો તેને, સરકારે ૧ ઇન્સ્ટીટ્યૂટના અધિકારમાં અને સ્થાનમાં રાખવા દેવાનો સ્વીકાર કર્યો હતો. ૧ પ્રસ્થસંગ્રહમાં, જૈન પ્રસ્થોનો પળ ધળો સારો સંગ્રહ થયેલો હોવાથી, જૈનોને પળ ૧માં સહકાર આપવો યોગ્ય છે અને તેમ થવાથી ૧ દ્વારા જૈન સાહિત્યના પ્રકાશનને પળ વિશિષ્ટ લાભ મળે તેમ છે—૧વી દૃષ્ટિ લઈને ૧ પ્રતિનિધિ મંડળ, ગોડીજીના જૈન ઉપાશ્રયમાં પ્રવર્તકજી મહારાજ પાસે આવ્યું હતું, અને વીજે દિવસે વ્યાખ્યાન વચ્ચે ૧ માઈયો ૧ ઉપસ્થિત શ્રોતાઓ આગળ પોતાની ઇન્સ્ટીટ્યૂટ વિષેની વધી કલ્પના અને યોજના રજુ કરી હતી. હું પળ ૧ સભા પ્રસંગે હાજર હતો. પ્રવર્તકજી મહારાજે તથા વીજા માઈઓ ૧ પ્રસંગે કેટલુંક પ્રાસંગિક વિવેચન કરીને જૈન સમાજે ૧ ઇન્સ્ટીટ્યૂટને યથાસક્ષ્ય આર્થિક સહાયતા વિગેરે આપવી જોઈ ૧ ૧મ જળાભ્યું હતુ.

જૈન સાહિત્ય અને જૈન ઇતિહાસનું નવીન પદ્ધતિ ૧ સંશોધન—પ્રકાશન આદિના કાર્યમાં મ્હને વિશેષ રસ છે, તેથી મ્હારા સ્વ. સહૃદય સાક્ષરમિત્ર શ્રીમોહનલાલ ૧.૦ દેશાઈ ડૉ. ગુણેને સ્વાસ મળવા માટે મ્હારી પાસે ચાલકેશ્વર લઈને આવ્યા. હું ઇંગ્લીશ તો તે વચ્ચે વિશેષ સમજી શકતો ન હતો તેથી ડૉ. ગુણે માંગી—તૂટી હિન્દીમાં બોલવા લાગ્યા. પરંતુ મ્હને મરાઠી ભાષા ઠીક ઠીક સમજાય છે અને બોલતાં પળ સાધારણ આચરે છે, ૧ જાણીને તેઓ વધારે પ્રસન્ન થયા અને અને વેક કલાક સુધી બેસીને જૈન સાહિત્યવિષેની અનેક પ્રકારની ચર્ચા કરી. મ્હં તેમની પાસેથી પૂના તેમ જ તેમના નૂતન સ્થાપિત ઇન્સ્ટીટ્યૂટ વિષેની વધી ભાવના વિસ્તારથી સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ડૉ. ગુણેના પાંડિત્ય અને ઉત્સાહથી હું તેમના વ્યક્તિત્વ તરફ આકર્ષાયો અને મ્હારી જિજ્ઞાસા અને કાર્યપ્રવૃત્તિથી તે મ્હારી તરફ આકર્ષાયા. મ્હને તેમણે પ્રત્યક્ષ પૂના આવવાનો આગ્રહ કર્યો અને પૂનામાં રહીને હું જૈનસાહિત્યના સંશોધન-પ્રકાશન અંગે વિશિષ્ટ કાર્ય કરવાની સાધન-સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી શકીશ ૧વી તેમણે મ્હને કેટલીક કલ્પના આપી. ફર્મ્યુસન કૉલેજમાં ૧૫ પ્રકારના અધ્યયન માટે ૧ સેમિનારની સ્થાપના કરવામાં આવેલી છે અને તેમાં ૧-૧ જૈન સ્કૉલરો પળ જૈન સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્વાસ અભ્યાસ કરી રહ્યા છે—૧ વિગેરે ફક્તક પળ તેમણે મ્હને જળાવી.

*

ડૉ. ગુણેના મેઝાપથી મ્હાં મન પૂનાની યાત્રા કરવા હતુક થયું. પૂના તે વચ્ચે ભારતનું ૧ક મુખ્ય પ્રગતિશીલ શહેર મનાયું હતું. રાજકીય, સામાજિક તેમ જ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓનું તે મ્હોડું કેન્દ્રસ્થાન હતું. ઘટેલે પૂના જવાની અને જોવાની મ્હને સ્વાસ ઉત્કંઠા થઈ રહી. ત્યાં

जबाथी म्हने काई-काई नहुं जाणवानुं-विचारवानुं मळये अने मनमां थता रहेता विचारमन्थनने कोई चोक्स प्रकारनुं स्वरूप प्राप्त थई शकये, एवी आशाथी म्हं पूना जवानो संकल्प कर्यो.

घणुं करीने पोष बदमां के पळी माघ सुदमां प्रवर्तकजी महाराजे मुंबईथी विहार करी सुरत तरफ जवानो विचार कर्यो. परंतु घाटकोपर जोयुं न हतुं तेथी मुंबईथी रवाना थई दादर, कुर्ळाने रस्ते घाटकोपर गया. हुं पण तेमनी साथे ज हतो. म्हं तेमने तथा श्री चतुरविजयजी महाराजने म्हारो विचार पूना जोबा जवानो छे ए विषे खुला मनथी वात करी. तेमणे म्हारो विचार सहानुभूतिपूर्वक सांभळ्यो. पूना अनेक दृष्टि ए दर्शनीय स्थान छे, ए तो प्रवर्तकजी महाराज पण सारी रीते जाणता हता अने योग्य अवसर होत तो पोते पण पूना जवानुं पसन्द करत, एवी तेमनी इच्छा रहेती. एटले तेमणे म्हारा जबा माटे तो कशोय विरोध न कर्यो परंतु पोतानी पासो एवो फोई बीजो साधु नथी के जेने म्हारी साथे तेओ मोकली शके; अने एम एकाकी तरीके म्हानं जनुं ए व्यक्तीनी दृष्टि ए तेम ज समाजनी दृष्टि बहु उचित न देखाय; तेथी तेमना मनने, म्हने मुक्तमने राजा आपवामां संकोच पण जरूर थयो हतो. पेला बीजा समुदायमांथी एक अन्य वृद्ध साधु म्हारी साथे आचवा बहु उत्सुक हता, परंतु तेमनो स्वभाव बधारे उग्र अने तोरी हतो तेथी तेमने साथे राखवानी म्हारी इच्छा न थई. एक-बे दिवसनी विचारणा पळी अने चर्चा पळी प्रवर्तकजी महाराजे म्हने प्रसन्नता पूर्वक जवानी राजा आपी अने घाटकोपरना अमुक गृहस्थोने म्हने पूना सुधी पहोंचाडी देवानी योग्य भळामणो करी. तेओ पोताना अन्य शिष्यपरिवारसाथे घाटकोपरथी विहार करी अन्वेषी तरफ विदाय बया. हुं थोडा दिवस बधु घाटकोपर रोकायो.

*

ए रीते साधु तरीके एकाकी रहेवानो म्हने जीवनमां पहेलबहेलो प्रसंग प्राप्त थयो. थोडाक दिवस तो मनमां अनेक प्रकारना संकल्प-विकल्पो थयां कर्या. एकाकी रहेतुं सारं के नहिं एनी विचारणामां मन मुंझातुं रायुं. छेवटे पूना गया पळी भविष्यनो विशेष विचार करवानो मने निर्धार कर्यो अने हुं घाटकोपरथी पूनाना मार्गे रवाना थयो. घाटकोपरना गृहस्थो ए रस्तामां साथी तरीके एक नोकर जेबा माणसने मोकली आप्यो. ठाणा, पनवेल, लोणाबला थई, रस्तामां कार्लोनी गुफाओ जोई, ८-१० दिवसे पूना पहोंच्यो. त्यां तेना आगला ज वर्षे स्थापित थएल 'भारत जैन विद्यालय' नामना बॉर्डिंग हाउस के-जे फर्ग्युसन कॉलेज रोड उपर आवेल रहाते करना बंगलामां खोलवामां आवेल हतुं-तेमां मुकाम कर्यो. बॉर्डिंगना एक कार्यवाहक भाई जे म्हने मुंबईमां ज परिचित थया हता तेमणे म्हारी त्यां रहेवा करवानी थोडीक व्यवस्था करी आपी.

पूनामां रहीने, भांडारकर इन्स्टीट्यूटने सहायतादि करवानी विविध प्रवृत्तिओमां, भारत जैन विद्यालयने विकसाववानी विविध योजनाओमां, तेम ज 'जैनसाहित्य संशोधक समाज'नी स्थापना करीने ते द्वारा संशोधनात्मक उच्च प्रस्तितुं त्रैमासिक अने तेतुं अन्य साहित्य प्रकट करवानी बहुमुखी दिशाओमां, जे जे प्रयासो थया तेनी विगतमां उतरवानो अहिं अवसर नथी; फक्त एटलुं ज ए विषे प्रासंगिक कहेवानुं उचित छे के ए बधी प्रवृत्तिथी हुं पू० प्रवर्तकजी महाराज तथा श्री चतुर-विजयजीने यथावसर परिचित राखतो हतो अने तेओ पण पत्रद्वारा ए बधुं जाणी-सांभळीने सदा पोतानो प्रसन्नभाव प्रकट करता रहेता हता. तेम ज म्हने अपेक्षित पुस्तको विगरे मोकलता रहीने यथायोग्य सहायता आपता रहेता हता.

*

लेना धीजे बघें आत्मा देशमां भयंकर इन्फ्ल्युएन्जानी बीमारीनो महा प्रकोप थयो अने तेना लीषे पूनाना ए बॉर्लिंग हाउसमां रहेता बघा विद्यार्थियो पण पोतपोताना स्थाने चाल्या गया अने बॉर्लिंग हाउस बन्ध जेवुं थयुं. हुं म्हारा आहारविनी सुलभतानी दृष्टि पूना शहरनी जैनधर्म शाळांमां जईने रह्यो, परंतु थोडाक दिवस पछी हुं पण ए बिमारीमां सपडायो. एकाकी ज हतो. साथे कोई परिचारक के परिचित जन जेवो न हतो. गाममां जैनो घणा हता परंतु तेमने कोईने म्हारी कशी विशेष खबर न हती. तेथी कोई डॉक्टर के वैद्यनी कशी सहायता न मळी. बराबर १०-११ दिवस सखत ताब रह्यो. उठवा-बेसवानी शक्तिना अभावे म्हें अन्न लेवानुं तो सर्वथा बन्ध ज कर्तुं हतुं; परंतु धर्मशाळानो एक मराठो नोकर, कयांकथी म्हारा माटे चहाना एक-बे प्याला सवार सांझ लावीने आपी देतो हतो, तेथी म्हारा प्राण टकी रक्षा हता. धीमे धीमे ताव तो उतर्यो परंतु औषधादि उपचार अने पोषणात्मक आहारना अभावे शरीर तहन शुष्क थई, मस्तिष्क पण शुष्क थई गयुं; अने हुं जाणे म्हारा मन अने शरीर तंत्र उपरनो काबू गुमावी वेठो होवं तेवी स्थितिमां मूकाई गयो. पछीथी मुंबई — घाटकोपरना बेक परिचित स्नेही जनोने तेनी खबर पडी. पंडितजी सुखलालजी, जे ते बखते आगरामां हता तेमने पण खबर पडी. एटले एक-बे स्नेही जनो परिचर्या माटे आवी पहोंच्या. प्रवर्तकजी महाराजने समाचार मळतां तेओ पण बहु चिंतित थया अने तेमणे पण पोताना परिचित भावक जनोने म्हारी योग्य परिचर्या थाय तेवी खास सूचनाओ मोफलावी. पूनामां योग्य परिचर्या थाय तेवुं न जणावाथी घाटकोपरबाळा सेठ परमानंद रतनजीए पोताना उत्साह अने सेवाभावने बश थई, म्हने गाडीमां वेसाडी पूनाथी घाटकोपर पोताना मकाने लई आढ्या. केटलाक सारा डॉक्टरो अने वैद्योने बतावी म्हारो योग्य औषधोपचार करवामां आव्यो अने ए रीते बेक महिनामां हुं काईक स्वस्थचित थयो. पछी म्हारी इच्छाने अनुसरी म्हने फरी पाछो पूना पहोंचाडी देवामां आव्यो. हुं त्यां पाछो म्हारा पूर्वनिधोजित कामे चळ्यो.

*

पूनाना प्रगतिपरायण वातावरणे म्हारा मन उपर अनेक प्रकारनी असरो निपजाववा मांडी. जे स्थितिमां हुं हतो ते स्थिति तो म्हने संतोषजनक न्होती ज लागती. समाजसेवा, साहित्यसेवा अने देशसेवाना अनेक नवा नवा तरंगो अने विकल्पो मनमां उत्पन्न थयां करता हता. पूनामां रहेतां रहेतां म्हने बीजा घणा विद्वानो, देशनेताओ अने समाजसेवकोना परिचयनो लाभ मळतो गयो. जैन समाजना पण केटलाक खास आगेवान धनिको तेम ज विचारशील सज्जनोने परिचय बघतो रह्यो. जैन समाजनी सौथी बधारे क्रांतिकारी व्यक्त स्व० सेठीजी अर्जुनलालजीनो पण म्हने त्यां पणिस्र समागम थयो अने तेमनी साथे धार्मिक, सामाजिक अने राजनैतिक विचारोनो खूब ज विनिमय थतो रह्यो. जैन समाजनी व्यापक जडता अने देशकाल-पराङ्मुख प्रवृत्ति जोई जोईने मन स्निग्ध थयां करतुं हतुं. शुं करवाथी जैन समाजनी प्रगति थाय अने जैन धर्म बधारे लोकोप-कारक बने तेनी नाना प्रकारनी कल्पनाओ आढ्यां करती हती. म्हारी आन्तरिक चित्तवृत्ति विरक्तिने चाल्ती हती के अन्यान्य प्रकारनी कोई आसक्तिओने इच्छती हती — एनी पण म्हने विविध वर्कणाओ थयां करती हती. यौवनसुलभ केटलाक मनोबिकारो पण अन्तरना पडदा पाळल क्यारेक क्यारेक छोकियुं करी जता हता. परिणामे म्हारुं मन काईक नूतन मार्ग प्रयाण करवा, नूतन क्षेत्रमां प्रवेशीने कार्य करवा अने नूतन प्रकारना जीवननो अनुभव लेवा माटे बधारे ने बधारे उत्सुक बघा लायुं. बीजी तरफथी जैन साहित्य, जैन इतिहास अने जैन तत्त्वज्ञाननां अध्ययन-अवलोकन-

મનન-ચિન્તન આદિની જે કાંઈ નવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ હતી અને તેના લીધે એ વિષયો તરફ પણ મન સૂઝ આકૃષ્ટ થતું હતું. તેથી જૈનશાસ્ત્રની વિશેષ પ્રસિદ્ધિની કોઈ પ્રવૃત્તિ હાથમાં લઈ તેને જ જીવનનું પ્રધાન કાર્યક્ષેત્ર બનાવવાની પણ भावना તેટલી જ બલવતી થયાં કરતી હતી.

પૂનામાં જતાં સાથે જ મ્હને એક વિશિષ્ટ પ્રતિભાશાલી અને વિચારશીલ યુવક જૈન બંધુના સમાગમનો લાભ મળ્યો જેમણે તરતમાં જ પૂનાની ફર્ગ્યુસન કૉલેજમાં રહીને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો મુખ્ય વિષય લઈને बी. ए. નો અભ્યાસ પૂરો કર્યો હતો, અને ત્યાંની જ ફિલોસૉફિકલ સેમિનારની સ્કૉલ-શિપ મળવાથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો વિશેષ અભ્યાસ કરવાની દૃષ્ટિએ ત્યાં ફેલો થઈને રહ્યા હતા. એ યુવક મધુ તે મ્હારા એક પ્રિય શિષ્ય અને પ્રિયતર મિત્ર જેવા માઈ શ્રી રસિકલાલ છોટાલાલ પરીસ્-જેઓ અત્યારે અમદાવાદની સુપ્રસિદ્ધ ‘ગુજરાત વિદ્યાસભા’ (જૂની ‘ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી’) ના હ્રસ્વતર અધ્યયન અને સંશોધન વિદ્યાવિભાગના મુખ્ય અધિષ્ઠાતા (ડાયરેક્ટર) છે. માઈ શ્રી રસિકલાલ ગુજરાતના સમર્થ ચિન્તકોમાંના એક વિશિષ્ટ ચિન્તક છે. એમના ચિન્તનશીલ સ્વભાવે અને પ્રગતિવાદી વિચારે, મ્હારા મન ઉપર અને જીવન ઉપર કેટલીક વિશિષ્ટ અસરો કરી છે. પૂનાનું કાર્યક્ષેત્ર છોડીને ‘ગુજરાત વિદ્યાપીઠ’ની સેવામાં જોડાવા માટે મ્હેં જે નિર્ણય કર્યો તેમાં અનેક અંશે પ્રેરકરૂપ થનાર મ્હારા એ સુહૃદ્ બંધુજન છે. પૂનામાં ગયા પછી મ્હેં મ્હારા એ પ્રતિભાશાલી યુવક મિત્રને સાહિત્યિક કાર્યમાં સહકારી બનાવ્યા. માંડારકર રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યૂટના જૈન ગ્રન્થોનું વિસ્તૃત સૂચિપત્ર બનાવવામાં, ‘જૈન સાહિત્ય સંશોધક’નું સંપાદન કરવામાં, તેમ જ બીજા તેવા સંશોધનાત્મક નિબંધો વિગેરે લખવામાં, મ્હને તેમનો ઘણો ઉપયોગી સહકાર મળવા લાગ્યો. એ વખતે અમે પૂનાના એ માંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યૂટ જેવી જ કોઈ સંસ્થા ગુજરાતમાં સ્થાવી જોઈએ અને મહારાષ્ટ્રની માફક ગુજરાતમાં પણ ઇતિહાસિક અન્વેષણ-સંશોધન આદિનું કાર્ય થવું જોઈએ; તેમ જ મહારાષ્ટ્રીય વિદ્વાનો અને સમાજસેવકો જેવા ગુજરાતમાં પણ વિદ્વાનો અને સેવકો તૈયાર થવા જોઈએ-ઇત્યાદિ પ્રકારના અનેક મનોરથો કયાં કરતા. કેટલાંક કૌટુંબિક કારણોને લઈને પછી માઈ શ્રી રસિકલાલને અમદાવાદ જવાનું થયું અને ત્યાં સાક્ષરવર્ચ શ્રી રામનારાયણ વિ. પાઠક વિગેરે મિત્રોની સાથે જોડાઈ એક શિક્ષણ કાર્ય કરનારી સંસ્થાની સ્થાપના દ્વારા તેમાં જોડાયા.

પૂનામાં આ રીતે મ્હારું કાર્ય ચાલુ જ હતું, તે દરમિયાન મ્હને લોકમાન્ય તિલકના પરિચયમાં આવવાનો અનેરો લાભ મળ્યો. તે સાથે મહિલાવિશ્વવિદ્યાલયના સંસ્થાપક મહર્ષિતુલ્ય પ્રો. કર્વેના સમાગમનો પણ પ્રસંગ મળ્યો. સર્વન્ટ્સ ઑફ ઇન્ડિયા સોસાયટીના એક બાર્થિકોલ્સબ પ્રસંગે મહાત્માજી પૂનામાં આવ્યા ત્યારે તેમને પણ પ્રત્યક્ષ મળવાનો યોગ મળ્યો અને તેમની સાથે મ્હારા પોતાના જીવનલક્ષ્ય વિષે કેટલીક સામાન્ય ચર્ચા કરવાનો પણ અનપેક્ષિત અવસર મળ્યો. મહાત્માજીએ અમદાવાદમાં સ્થાપેલા સત્યાગ્રહ-આશ્રમ વિષે કેટલીક વિગતો જાણવા-સાંમળવામાં આવી હતી, તેથી કોફ કોફ વચ્ચે એ સત્યાગ્રહ-આશ્રમમાં જઈને મહાત્માજીની પ્રેરણા નીચે જ, કોઈ સેવાકાર્યમાં જોડાઈ જવાનો તરંગ પણ મનમાં આવી જતો હતો. એ દૃષ્ટિએ મ્હેં કેટલાક મિત્રો સાથે વિચાર-વિનિમય કરવાના ઉદ્દેશથી પત્રવ્યવહાર પણ ચાલુ કર્યો હતો.

*

૧.૫ રીતે મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારોની સતત ભરતી-ઓટ થયાં કરતી હતી, તે વખતે જ, ૧.૬.૨૦ ના ઝાંઝાળની ૧ ઠી દ્વારીએ મહાત્માજીએ ભારતને સ્વતંત્ર કરવાના હેતુથી બ્રિટીશ સરકાર

સાથે અસહકારાત્મક અભિનવ સંપ્રામની ઉપ ઉદ્બોધના કરી. તેના લીધે દેશવ્યાપી અદ્ભુત આન્દોલન શુદ્ધ થયું. અસહકારના બહુમુખી કાર્યક્રમમાં સરકારી શિક્ષણ સંસ્થાઓનો બહિષ્કાર કરવાનો પણ નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો અને તેના પ્રતિયોગમાં રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ સંસ્થાઓ સ્થાપિત કરવાનો નિશ્ચય થયો હતો. ઇલા વિશિષ્ટ પ્રકાર ઢાઢી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ સંસ્થા તરીકે સૌથી પ્રથમ મહાત્માજીની જ સીધી દોરવળી નીચે, અમદાવાદમાં ‘ગુજરાત વિદ્યાપીઠ’ સ્થાપિત કરવાની યોજના થઈ અને તેમાં પ્રથમ સંસ્થાપક-સેવકો તરીકે જોડાવાનો જે જે ઉત્સાહી બંધુઓ વિચાર કર્યો હતો તેમાં ખાઈ શ્રી રસિકલાલ પણ ઇક પ્રમુખ વ્યક્તિ હતા. તેમણે મ્હને પણ દ્વારા પોતાનો વિચાર જણાવ્યો અને સાથે ઇ પણ જણાવ્યું કે મ્હારે પણ ઇમાં જોડાઈને હવે દેશસેવાની નૂતન દીક્ષા લેવી જોઈએ—ઇત્યાદિ. ખાઈ રસિકલાલ મ્હારા વિચારોથી સુપરિચિત હતા અને મ્હારી ચિત્તવૃત્તિનું પણ તેમને કેટલુંક દર્શન થઈ હતું; તેથી તેમણે, મ્હારા જીવન માટે ઇ ઇક ઉત્તમ અને પવિત્રતમ કાર્યક્ષેત્ર છે ઇમ જણાવી મ્હને ઇમાં સમ્મીલિત થવાની વિશિષ્ટ પ્રેરણા કરી. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા ગુજરાતમાં ઇક પ્રતિષ્ઠિત ઇતિહાસિક સંશોધન મન્દિરની પણ સ્થાપના થઈ શકશે અને તે રીતે પૂનામાં વેસીને જે મનોરથો કરવામાં આવતા હતા તેની પણ કાંઈક સિદ્ધિ સાધી શકાશે. વિનેરે વિનેરે.

સ્થાપિત થનાર ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સેવામાં હું કાંઈક યોગ્ય ઉપયોગી થઈ શકીશ ઇવી માત્ર મહાત્માજી પાસે પણ મૂકવામાં આવી. મહાત્માજી ઇ તે વાતને સહર્ષ વધાવી લીધી અને મ્હને અમદાવાદ આવવા માટે આમંત્રણ મોકલવામાં આવ્યું. હું ઇ માટે ગંભીર માવે વિચાર કરવા લાગ્યો. કોઈ પણ પ્રકારનો નિશ્ચય કરું તે પહેલાં ઇકવાર મ્હારે અમદાવાદ જઈને વધી પરિસ્થિતિનું પ્રત્યક્ષ અવલોકન કરી લેવાની અને પોતાને યોગ્ય ઇ કાર્યક્ષેત્ર છે કે નહિ, તે સમગ્ર રીતે સમજી-વિચારી લેવાની તક લેવી જોઈએ—ઇવી દૃષ્ટિથી મ્હે ઇક વાર અમદાવાદ જવાનો નિર્ણય કર્યો.

ઇવામાં જ મહાત્માજી કાર્ય પ્રસંગે મુંબઈ આવ્યા અને મ્હને તેમણે મુંબઈમાં પ્રઢી જવા માટે સ્વાસ માણસ મોકલી સન્દેશો કહેવડાવ્યો. આશ્વિનસુદી ૧૨ નો ઇ દિવસ હતો. તે જ રાત્રે અનેક સંકલ્પ-વિકલ્પોની મથામળ સાથે હું પૂનાથી ગાડીમાં વેસીને મુંબઈ આવ્યો અને ગામદેવીના રેવાશંકર જગજીવનદાસ મહેતાના મકાનમાં મહાત્માજી ઉતર્યા હતા ત્યાં તેમને મળ્યો. વધી વાતચીત થઈ. તેમણે મ્હને તે જ સાંજે, પોતાની સાથે જ, અમદાવાદ આવવાની આજ્ઞા કરી. હું સાથે થયો. બીજી સવારે અમે આનન્દ ઉતર્યા અને ત્યાંથી પછી આશ્વિન પૂર્ણિમાનો ઢાકોરનો મેઢો મરાયો હતો તેમાં ગયા. આસો વદ ૧ ના દિવસે અગ્યારેક વામ્યાના સુમારે અમદાવાદ—સત્યાગ્રહ આશ્રમમાં પહોંચ્યા. મહાત્માજી ઇ પોતાના જ વેસવાના રૂમમાં મ્હને ઉતારો આપ્યો. ૪-૫ દિવસ હું ત્યાં રહ્યો અને માવી ‘ગુજરાત વિદ્યાપીઠ’ની વધી રૂપરેખાનો પરિચય મેલવ્યો. ખાઈ શ્રી રસિકલાલ વિનેરે સાથે વર્ચી કદીને નિર્ણય ઉપર આવ્યો અને પછી પાછો પૂના આવી ત્યાંનું કેટલુંક કાર્ય આટોપી આગામી કાર્તિક સુદી ૫ ના દિવસે ગુજરાત વિદ્યાપીઠની જે વિધિપૂર્વક સ્થાપના થવાની હતી તેમાં ઉપસ્થિત થવાનો નિશ્ચય કર્યો.

*

મ્હે ઇ રીતે નવીન જીવનમાર્ગ લેવાનો જે નિર્ણય કર્યો તેની જાણ તરત જ પ્રવર્તકજી મહારાજને પણ કરી દીધી હતી અને માથમરેલી ક્ષમા વાચના પૂર્વક મ્હે તેમના વાતસલ્ય મરેઢા આપીકાંવુલી

વળ જાણવા કરી હતી. તેમનો ટુંકો ઉત્તર આવ્યો કે 'તમે સર્વસાતે સુખ છો. જે કાંઈ નિર્ણય કર્યો હશે તે પોતાના આત્માના હિતાહિતને લક્ષ્યમાં રાખીને જ કર્યો હશે.' વિગેરે.

મ્હેં મ્હારા એ નિર્ણયને 'જૈન'વિગેરે પત્રો દ્વારા જૈન સમાજ આગ્રહ પળ જાહેર કર્યો અને સંકલ્પ પ્રમાણે કાર્તિક સુદી પંચમીએ (જૈન સમાજમાં સુપ્રસિદ્ધ જ્ઞાનપંચમીના દિવસે) થનારા 'ગુજરાત વિદ્યાપીઠ'ની સ્થાપનાના શુભમુહૂર્ત પ્રમંગે હાજર થયો. એ દિવસે મ્હેં મ્હારા ગુરુપદને સૂચવતા એવા દેશાત્મા જૈન સાધુવેષનો પરિત્યાગ કરી સામાન્ય જનસેવકનો નૂતન વેષ ધારણ કર્યો. એ વેષ પરિત્યાગ કરવાના વિષયમાં મહાત્માજીની પળ શ્વાસ પ્રેરણાપૂર્ણ વિશિષ્ટ સમ્મતિ મળી હતી. પ્રારંભમાં તો મ્હને કેટલીક અકઝામળ થતી રહી પરંતુ ધીરે ધીરે મનનું વઘળ બદલાતું ગયું અને હું અન્તરથી તેમ જ બહારથી નવા વેશને અનુરૂપ થઈ ગયો.

આ રીતે જીવન નાટકનું હવે નવું જ દૃશ્ય શુરૂ થયું. મ્હારું એ જાતનું વેપરિવર્તન અને જીવન-પરિવર્તન સ્વાભાવિક રીતે જ જૈન સમાજના કેટલાક વિભાગમાં ટીકાનું પાત્ર બન્યું. કેટલાક બંધુઓએ મ્હેં જે કર્યું છે તે ઠીક જ કર્યું છે એવો અનુકૂળ મત વનાવ્યો, તો કેટલાકે હું સંયમથી અદ્ધ થઈ પતિત થયો છું વિગેરે-એવો પ્રતિકૂળ અભિપ્રાય પ્રકટ કર્યો. રૂઢીપ્રિય અને સ્થિતિશીલ વર્ગની દૃષ્ટિએ તો હું સંયમથી અને જીવનથી અદ્ધ જ થયેલો દેશાળો; અને તેથી તેમણે મ્હારા કૃત્યને સ્વચ્છ-ન્દતાનું પોષક ગણાવી ઠીક ઠીક વસોડી કાઢ્યું. આ વધી ઘટનાથી પ્રવર્તકજી મહારાજના મન ઉપર શી અસર થઈ હશે અને તેમનો પળ મ્હારા વિષે કેવો ભાવ થયો હશે તેની કશી વિશેષ સ્મર તરત ન પડી અને તેથી હું પળ મ્હારા મનમાં કેટલોક સંકોચભાવ સેવતો, કેટલાક સમય સુધી, તેમને પત્રાલિ વિગેરે લખી ગ્રંથ્યો નહિં.

*

ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં જોડાઈને મ્હેં ધીમે ધીમે મ્હારું કામ ચાલુ કર્યું. મહાત્માજીની શ્વાસ હચ્છા અને પ્રેરણાથી મ્હારા નિયામકપણા નીચે 'ગુજરાત પુરાતત્ત્વમન્દિર'ની સ્થાપના કરવામાં આવી. માર્દ શ્રી રસિકલાલ પરીલ તેના મુખ્ય મંત્રી તરીકે નિયુક્ત થયા. પૂનાના ભાંડારકર રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ જેવી સંસ્થા ગુજરાતમાં સ્થાપન થયેલી જોવાની કલ્પનાના જે સ્વપ્નો, અમે એ વર્ષ પહેલાં જ, પૂનામાં સેવસા હતા, તે અકલ્પિત રીતે એ પુરાતત્ત્વમન્દિરના રૂપમાં સિદ્ધ થયેલાં જોઈ મનમાં આનન્દ અને ઉલ્લાસના તરંગ ઉઠાવા લાગ્યા. સમય જતાં પુરાતત્ત્વમન્દિરનું કાર્યક્ષેત્ર સમૃદ્ધ અને સુપ્રતિષ્ઠિત થતું ગયું. અધ્યયન, અધ્યાપન, સંશોધન, સંપાદન અને પ્રકાશન આદિ વિવિધ પ્રકારનું કાર્ય એ મન્દિર દ્વારા થવા લાગ્યું અને ગુજરાત તેમ જ ગુજરાત બહાર તેની સારી ક્યાતિ થવા લાગી. પં० શ્રીસુલ્લાલજી, પં० શ્રી બેચરદાસજી તથા પ્રસિદ્ધ વૌદ્ધસાહિત્યવેત્તા સ્વ० અધ્યાપક શ્રી ધર્માનન્દજી કોસંબી જેવા લઘ્વપ્રતિષ્ઠ વિદ્વાનો એ મન્દિરના સેવકો તરીકે મ્હારી સાથે જોડાયા.

મ્હને પરોક્ષ રીતે જાણવા મળ્યું કે આ વધી પ્રવૃત્તિ જાળી-સાંમઢીને પ્રવર્તકજી મહારાજનું મન પ્રસન્ન જ થયું હતું અને મ્હારા પ્રત્યે તેમનો તેવો જ સદ્ભાવ રહેલો હતો. પછી કાંઈક પ્રસંગ લઈને હું તેમને સાક્ષાત્ વંદન કરવા પાટળ ગયો. મ્હને તેમણે પૂર્વેના જેવા જ વાતસલ્ય ભાવથી ન્દરારાવ્યો. શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજે પળ એવા જ સ્નેહથી મ્હને આવકાર્યો. મ્હારો સંકોચ દૂર થયો અને જાણે હું પૂર્વેની જેમ જ તેમના અન્તેવાસમાં રહેલો છું એવો સુસ્વાનુભવ કરવા લાગ્યો.

संप्रदाय अने समाजनी मर्यादांमांथी बहार जनार तथा समाजना म्होटा भागना अन्हाळु बर्गानी दृष्टि ए टीकापात्र बननार म्ह्यार व्यक्तिव विषे, ज्यारे म्हें तेमनो आबो उदार अने खेद्दार्-भाष अनुभव्यो त्यारे म्ह्यारी तेमना प्रत्येनी जे अन्हा हनी ते अनेकगणी बधी गई. म्हने तेमनामां सात्ची साधुताना अभिनव दर्शन थयां अने हुं तेमनो अन्तरंगथी पूजक अने प्रशंसक बन्वो.

पछी तो वर्षमां एकाधवार तेमने वंदन करवा जवानो प्रसंग हुं अवश्य लेतो रह्यो. पाटणना भंडारोमांथी के तेमना पोताना बडोदगनी भंडारमांथी जे कोई ग्रन्थ विगेरेनी म्हने जरूर पडती ते तेओ मुक्तमने भोकलावता रहेना अने म्ह्यारी यत्किंचित् साहित्यसेवामां सदाय सहर्ष सहायता आपता रहेता.

सने १९२८ मां म्ह्यारो विचार जर्मनी जवानो थयो, त्यारे ते अंगेनी खबर आपवा तेम ज वेमना आशीर्वाद मेळववा माटे पण हुं तेमनी पासे खास गयो हतो. जर्मनीथी पाछा आग्या पछी १९३० ना नमक सत्याग्रह वाळा संप्राममां जोडावानुं थयुं अने तेथी जेलनिवास भोगववानुं भाग्य मळ्युं. जेलमांथी मुक्ति मळ्या पछी, ख० बाबू श्री बहादुरसिंहजीना उत्साह अने आमंत्रणने बक्ष बई, भारतना जगत्प्रसिद्ध महान् कविवर गुरुदेव रवीन्द्रनाथ प्रस्थापित विश्वविख्यात 'ज्ञाननिकेतन-विश्वभारती'मां 'जैन ज्ञानपीठ'नी स्थापना द्वारा त्यां रही 'सिंधी जैन ग्रन्थमाळा' प्रकाशित करवानो उपक्रम कर्चो. ए कार्य माटे म्हने पाटणना भंडारोमांथी केटलीक विशिष्ट प्रकारनी साहित्यिक सामग्री प्राप्त करवानी जरूर पडी अने तेथी सने १९३१ ना प्रीष्मकाळना बेक म्हिनानो कार्यक्रम योजी हुं पाटण गयो. पंडितजी सुखलालजी पण ते प्रसंगे साथे आग्या हता. ए बखते पू० श्री चतुरविजयजी महाराजे भंडारोमांथी प्रतियो मेळववा करवामां जे अनन्य सहायता आपी हती अने तेनुं जे थोडुंक टुंकुं वर्णन, म्हें ख० बाबू श्री बहादुरसिंहजीनां लखेडां स्मरणोमां आप्युं छे, ते ज अहि उद्धृत करिने सन्तोष मानीश.

“उस प्रीष्मकालके अवकाशमे मैं अहमदाबाद आया और पण्डितजी वगैरहको साथ ले कर पाटणके भण्डारोंमेंसे साहित्यिक सामग्री इकट्ठा करने तथा ग्रन्थोंकी प्रतिलिपियाँ आदि करने करानेके निमित्त दो एक महीने वहाँ ठहरा। मेरे परमपूज्य गुरुस्थानीय प्रवर्तकजी श्री कान्तिविजयजी महाराज तथा उनके साहित्योद्धारकार्यनिरत सुचतुर शिष्यप्रवर मुनिवर श्री चतुरविजयजी महाराजकी मेरे प्रति अप्रतिम वत्सलता एवं ममताके कारण, मेरे अपने कार्यमें उनसे संपूर्ण सहायता मिलती रही और उसके कारण भण्डारोंका निरीक्षण करनेमें मुझे यथेष्ट सफलता प्राप्त हुई। पाटणके भण्डारोंकी सुव्यवस्था और सुरक्षा आदि करनेमें जितना परिश्रम और जितना उच्च मुनिवर्ग श्री चतुरविजयजीने किया, वैसा आज तक किसी साधुने, किसी ज्ञानभण्डारके निमित्त किया हो ऐसा मुझे ज्ञात नहीं है। वे बड़े कर्तव्यनिष्ठ और साहित्य-संरक्षक साधुपुरुष थे। मैंने पहले पहल अपने ग्रन्थसम्पादनका “ॐ नमः सिद्धम्” का पाठ उन्हींसे पढा था। पाटणमें संघवीके पाडेमें जो ताडपत्रका मुख्य भण्डार है उसके ग्रन्थोंकी प्रशस्तियाँ आदि लेनेमें स्वयं इन शिष्यवत्सल मुनिवरने मुझे बहुत सहायता की। सैकड़ों ही प्रशस्तियाँ उन्होंने अपने हाथसे लिख कर मुझे दीं। उस उग्र प्रीष्मकालके भर मध्याह्नमें वे सागरगच्छके उपाश्रयसे चल कर संघवीके पाडेमें पहुँचते और भंडारके पिठारोंमें रखे हुए सैकड़ों ही पुस्तकोंके बस्तोंको अपने हाथसे उठा उठा कर इधर उधर रखते और अभीष्ट पोथीको खोज कर निकालते। भण्डारकी पोथियोंको रखनेके लिए कुछ आलमारियाँ नहीं थी सो उनके बनवानेकी इच्छा श्री चतुरविज-

યજી મહારાજ કર રહે થે । મૈને યહ સબ હાલ સિંધીજીકો લિલ મેજા ઓર સૂચિત કિયા કિ યદિ ઉનકી ઇચ્છા હો તો હસ મળ્દારકે રક્ષણકાર્યમેં કુછ મદદ દેને યોગ્ય હૈ । હસકે ઉત્તરમેં ઉન્હોને ૫૦૦ રૂ. કે નોટ મેજે જો મૈને શ્રીચતુરવિજયજી મહારાજકો જ્ઞાનોદ્ધાર કાર્યમેં સમર્પણ કર દિયે ।”

*

સિંધી જૈન ગ્રન્થમાઝાનું કામ હાથમાં લીધા પછી મ્હારે અવાર-નવાર પાટળ જવાનો પ્રસંગ વપસ્થિત થતો અને ત્યાં હું એ પૂણ્યોના સાન્નિધ્યમાં રહીને મ્હારું કામ સિદ્ધ કરતો. પ્રસંગ વિશેષો વપર યમના પ્રમુખપણાનીચે મ્હારાં વ્યાખ્યાનો વિગેરે પળ થતાં.

૫૦ પ્રવર્તકજી મહારાજ વિશેષ વૃદ્ધ થયા હતા, વિહારાદિની પ્રવૃત્તિ તેમના માટે અશક્ય બની હતી, તેથી તેઓ ત્યાં પાટળમાં જ હવે શિરવાસ કરીને રહ્યા હતા. શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજનું વય પણ વધતું જતું હતું અને તેમને પણ વૃદ્ધાવસ્થાની વિશેષ અસર થતી જતી હતી; છતાં તેઓ પોતાનું સંશોધનનું અને સંપાદનનું કાર્ય અવિરતભાવે કર્યું જતા હતા. હવે શ્રી પુણ્યવિજયજી પણ તેમના સમકક્ષ સહકાર્ય કરતા થયા હતા. બંને ગુરુ-શિષ્યોએ ‘વસુદેવ હિણ્ડી’ અને ‘બૃહત્કલ્પસૂત્ર માધ્ય-ટીકા’ જેવા મહાન્ ગ્રન્થોના સંશોધન-સંપાદનનું કાર્ય હાથમાં લીધું હતું. અત્યાર સુધીમાં તેમણે એકલા હાથે નાના—મ્હોટા ૭૦—૮૦ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ગ્રન્થો સંપાદિત કરી પ્રકાશમાં મૂકી દીધા હતા. તેમના અનુકરણરૂપે બીજા પણ કેટલાય સાધુઓ પોત-પોતાના નામની જુદી જુદી ગ્રન્થમાઝાઓ પ્રકટ કરવાની સ્પર્ધા કરવા પ્રેરાયા. પરંતુ તેમના જેટલી સફળતા કોઈ પણ ન મેળવી શક્યા. તેમનું સંપાદન કાર્ય વધુ ચોક્કસાઈ મરેલું અને શુદ્ધિપૂર્ણ છે. તેઓ બનતાં સુધી સંપાદ્ય ગ્રન્થની અનેક પ્રતિયો મેળવવા પ્રયત્ન કરતા અને તે ઉપરથી સારી પ્રેસકોપી કરી—કરાવી, જુદી જુદી પ્રતિયો સાથે પાઠભેદાદિને સરસાવી, ઉપયોગી જણાતાં પાઠાન્તરોને ટિપ્પણીમાં મૂકી, સુવાચ્ય અને સુદૃશ્ય રીતે પુસ્તકો મુદ્રિત કરવાની કઠામાં કુશલ હતા. બીજા બીજા સાધુઓ દ્વારા થયેલા તે જાતના પુસ્તકોના મુદ્રણમાં ખામ્યે જ તેથી કુશલતા દૃષ્ટિગોચર થશે. તેમના સંપાદિત ગ્રન્થોમાં ‘સામાધ્ય—સટીક બૃહત્કલ્પસૂત્ર’ તેમના પરિશ્રમ, કૌશલ્ય અને અધ્યયનના એક ચિરસ્મારક તરીકે છેલ્લાશે.

*

પ્રવર્તકજી મહારાજ તથા તેમના ઉપદેશથી પાટળમાં સેઠ હેમચન્દ મોહનલાલ નામના ગૃહસ્થે પોતાના પિતાની પુણ્યસ્મૃતિમાં ‘હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમન્દિર’ નામનું એક સુંદર જ્ઞાનભવન તૈયાર કરાવ્યું જેમાં પાટળના ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનોમાં રહેલા મુખ્ય મુખ્ય ગ્રન્થમંડારોને એકત્ર ગોઠવવામાં આવ્યા છે. જૈન ગ્રન્થોના વિશાલ સંગ્રહની દૃષ્ટિએ જ્ઞાનમંડાર સારાય ભારતવર્ષમાં એકમેવાદ્વિતીય જેવો છે. જૈન સંપ્રદાય સિવાય બ્રાહ્મણ અને બૌદ્ધ સંપ્રદાયના પણ કેટલાક એવા વિશિષ્ટ ગ્રન્થો જ મળ્દારોમાં સુરક્ષિત રહ્યા છે જેમની પ્રતિલિપિઓ, ભારતમાં અન્યત્ર ક્યાંય ઉપલબ્ધ થતી નથી. હસ્તલિખિત ગ્રન્થોની પ્રાચીનતાની દૃષ્ટિએ પણ પાટળનો જ ગ્રન્થસંગ્રહ અનન્ય કોટિનો યણી શ્લકાય તેવો છે.

સંવત્ ૧૯૯૫ ના ચૈત્રવદમાં (તિથિ ૩. ૪. ૫; તા. ૭. ૮. ૯ સન્ ૧૯૩૯) જ જૈન જ્ઞાનમન્દિરનો ઉદ્ઘાટન સમારંભ કરવામાં આવ્યો. તે પ્રસંગે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે પરિષદના પ્રમુખ અને ગુજરાતની અસ્થિતાના અનન્ય પ્રતીક જેવા સાક્ષરશ્રી શ્રીયુત્તમ કનૈયાલાલ

भाषेकलाल मुन्शी—जेओ ते बखतनी मुंबईनी काँग्रेस सरकारमां गृहमंत्रीना उच्च स्थानपर अधिष्ठित हुता—ना अध्यक्ष पणा नीचे, 'हैमचन्द्र सारस्वत सत्र' उजववानी पण योजना करबामां आवी. मुंबई, अमदावाद, बडोदरा, भावनगर विगेरे स्थळेथी गुजरातना अनेक विद्वानो, लेखको अने साहित्यिको ते प्रसंगे उपस्थित थया हता. ३ दिवस ए समारंभ उजवायो अने तेमां अनेक विद्वानोनां व्याख्यानो तेम ज निबन्धवाचन विगेरे थयां. प्रायः दरेक सभामां प्रवर्तकजी महाराज तथा श्री चतुरविजयजी महाराज पोताना समग्र शिष्य परिवार साथे उपस्थित रहेता हता. आ पंक्तिओनो लेखक पण ए प्रसंग उपर पूज्यश्रीना खास आमंत्रणथी, उपस्थित थयो हतो अने प्रसंगने अनुरूप विशिष्ट दृष्टिबिन्दुथी आलेखेले 'राजर्षि कुमारपाळ' ए नामनो एक निबन्ध पण सभा समक्ष म्हें बांच्यो हतो. प्रसंगोचित सभा आगळ एक अन्य संभाषणद्वारा पाटणना जैन भंडारोना उद्धार अने संरक्षण संबन्धे ए वज्र ज्ञानोपासक गुरु-शिष्यो ए वर्षी सुधी जे सतत परिश्रम उठाव्यो अने श्रावकोने ए विषयमां जे प्रेरणात्मक उपदेश आप्यो तेनी पण म्हें केटलीक रूपरेखा प्रदर्शित करी जेथी श्रोताओने ते कार्यनी विशिष्ट कल्पना समजाणी अने ए उभय पूज्य गुरु-शिष्योने पण विशेष आन्तरिक सन्तोष थयो.

पाटणमां ए उत्सव उजवायो तेनी पहेलां, ५-६ महिना पूर्वे ज 'भारतीय विद्याभवन'नी स्थापना थई हती अने ए दिवसोमा एनी केटलीक योजनाओ थोडुं थोडुं मूर्तस्वरूप लई रही हती. भवनना संस्थापक अने संयोजक श्री मुन्शीजीना सादर आमंत्रणने वश थई हुं पण एना घडतरमां जे यथा-योग्य सहकार आपवा प्रेरायो हतो तेनी केटलीक कल्पना प्रवर्तकजी महाराज तथा श्री चतुरविजयजी महाराजने ए समये म्हें आपी हती जे सांभळी वज्र जण बहु प्रसन्न थया हता. श्रियुत मुन्शीजीना संबन्धमां, अन्यान्य जैन साधु वर्गनी जेम तेमनो पण एवो अभिप्राय बन्धायो हतो, जे मुन्शीजीनुं मानस जैनसंप्रदाय तरफ ईर्ष्याभाव अने तिरस्कारात्मक विचार धरावनाहं होई, एमणे पोतानी कृतिओमां जैन आचार्यों अने जैन व्यक्तिओने इरादापूर्वक धुत्रचरित्रवाळी आलेखित करवानो प्रयत्न कर्चो छे. ते संबन्धमां पण म्हें तेमने श्री मुन्शीजी साथे म्हारो जे जातनो अंगत संबन्ध छे अने ए संबन्ध द्वारा एमना मानसनुं न्हने जे निखालस दर्शन थयुं छे ते विशेनी केटलीक हकीकतोनुं स्पष्टीकरण करवाथी, प्रवर्तकजी महाराजना उद्धार मनने केटलोक संतोष थयो हतो अने मुन्शीजीना विषयमां तेमनो आदरभाव बध्यो हतो; अने तेथी जे बखते मुन्शीजी तेमना दर्शन निमित्ते सागर-गच्छना उपाश्रयमां गया ते बखते तेमणे बहु ज प्रसन्न अने उद्दार मने तेमनी साथे वार्तालाप कर्चो हतो.

पाटणमां उजवाएला ए 'हैमसारस्वतसत्र'ना उत्सव पछी थोडाक ज महिना बाद, एटले सं. १९९६ ना कार्तिक कृष्ण पक्षमां, श्री चतुरविजयजी महाराजो, थोडाक ज दिवसनी व्याधिना योगे, स्वर्गवास थई गयो अने तेथी ए उत्सव प्रसंगे जे तेमना चरणबन्धन करवानो लाभ न्हने मळ्यो ते म्हारा माटे अन्तिम निबळ्यो.

संवत् १९५६ नी साल्फी पाटणना जैन भंडारोने सुव्यवस्थित करवानी प्रवृत्ति श्री चतुर-विजयजी महाराजे जे आरंभी हती ते सं० १९९६ मां थएला तेमना जीवनना अन्तसमय सुधी—पटळे के पूरा ४० वर्षसुधी तेमणे ए ज्ञानोद्वारनी सम्यक् क्रियाप्रवृत्ति चालू राखी हती. आवी रीते एकाग्र भावशी अने एकान्त रूपशी अर्द्ध शतान्दी सुधी सतत ज्ञानोपासनामां निबन्न रहेसार अने अविरत श्रम सेवनार अन्य कोई जैन साधुना जीवननो न्हने वशिष्ठ नथी थयो.

પ્રવર્તકજી મહારાજનું વય પળ ૬ વસતે લગભગ ૧૦ વર્ષનું થયું હતું. પોતાની હયાતીમાં જ પોતાના આવા સુચતુર, સુશીલ અને શ્રુતનિષ્ઠ શિષ્યનો સ્વર્ગવાસ થઈ જવાથી તેમના સમસ્તપૂર્ણ અને નિર્દેન્દ્ર આત્માને પણ આત્મિક આઘાત થાય તે સ્વાભાવિક હતું. શ્રી ચતુરવિજયજી મ. ના સ્વર્ગવાસ પછી હું જ્યારે તેમના ચરણવન્દન કરવા ગયો ત્યારે તેમણે મ્હારી આગઠ પોતાની ૬ આત્મવેદના કેટલેક અંશે પ્રકટ કરી હતી. ત્યારે મ્હને સવિશેષપણે જણાવું કે તે શિષ્યવત્સલ ગુરુવરનો પોતાના સુશિષ્યના સદ્ગુણો તરફ કેટલો સદ્ભાવ અને ભેદાનુરાગ હતો.

પ્રવર્તકજી મહારાજની શારીરિક સ્થિતિ વચોમાનાનુસાર સ્વાભાવિક રીતે જ બહુશ્રીળ થઈ ગઈ હતી અને તેમાં આ શિષ્યવિયોગનું નિસિધ મઝ્યું તેથી તે શરીર હવે બધારે દિવસ ટકી શકે તેમ નથી એમ મ્હને સ્પષ્ટ લાગ્યું હતું. એવી અવસ્થામાં પણ તેમણે મ્હારી સાથે તેટલા જ વાત્સલ્યભાવથી થોડી ઘણી વાતચીત કરી અને મ્હારા તરફથી સંપાદિત થતા પ્રશ્નો વિગેરે વિષે પોતાની જિજ્ઞાસા વૃત્તિ બતાવી.

સંવત્ ૧૯૯૮ ના આષાઢ માસની સુદી ૧૧ ની પુણ્ય તિથિએ તેમનો પણ સ્વર્ગવાસ થયો અને એમ, ૬ વજ્રે ગુરુ-શિષ્યો થોડા જ સમયના વિયોગ પછી પાછા સ્વર્ગલોકમાં સહવાસી થઈ ગયા.

આ રીતે જો કે ૬ વજ્રે સાધુ પુરુષોનું સ્થૂલ શરીર મારા ચર્મચક્ષુને અદૃશ્ય થયું છે પરંતુ મારા માનસ ચક્ષુને તો તેમની પ્રતિકૃતિઓ સતત તેવી જ દેલાયાં કરે છે; એટલું જ નહિ પણ અનેક વાર મ્હને સ્વપ્નમાં પણ તેમનાં દર્શન થયાં કરે છે જે ભાગ્યે જ અન્ય વ્યક્તિઓ વિષે હું અનુભવું છું.

હું મ્હારી જાતને તેમના પ્રકટ શિષ્ય તરીકે ઓઠલાવવા કે આલેખવા નથી ઇચ્છતો. કારણ કે મ્હારી જીવનચર્યા તદનુરૂપ રહી નથી. આચાર અને વિચારથી હું વર્તમાનમાં તદ્દન એવું ભિન્ન વ્યક્તિત્વ ધરાવું છું જે ૬ સાધુપુરુષોના જીવન અને માનસ સાથે સર્વથા અસંબદ્ધ અને અનનુરૂપ જેવું લાગે. એવી પરિસ્થિતિમાં મ્હારી જાતને તેમના એક શિષ્ય તરીકે વ્યક્ત કરવી તે હું એક પ્રકારની તેમનામાં રહેલા ગુરુભાવની આજ્ઞાતના જેવી સમજું છું. છતાં અન્તરથી હું તેમને ગુરુભાવે જ નમન કરું છું, અને એ દૃષ્ટિએ જ તેમના વિષેની આ સ્મરણ-શ્રદ્ધાં જ લિ તેમની જ્ઞાનવાન્ આત્મશ્યોતિને સમર્પણ કરીને, ચક્રિચિત્ માનસિક આનૃણ્યાનુભવ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છું છું.

વૈવશ્યા ૧, વિ. સં. ૨૦૦૫ }
(દિનાંક ૨૦. માર્ચ. ૧૯૪૧) }
ભારતીય વિદ્યા ભવન, બંબઈ

જિ ન વિ જ ય

ધર્માભ્યુદય મહાકાવ્ય અને મહામાત્ય વસ્તુપાલ - તેજપાલ

લે. - શ્રીયુત કનૈયાલાલ ભા. દવે

અન્નદાનેઃ પયઃપાનૈર્ધર્મસ્થાનૈશ્ચ ભૂતલમ્ ।

યશસા વસ્તુપાલેન યદ્દમાકાશમણ્ડલમ્ ॥ ૧ ॥

ઉપદેશતરજ્જી

ઇતિહાસ શબ્દનો વાચ્યાર્થ પ્રાચીન ઇતિહુત્ત એવો થાય છે. પરંતુ વ્યાપક દૃષ્ટિયે તપાસતાં તે શબ્દના ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયો મालુમ પડે છે. તેમાં एकलां ચરિત્રો જ ગુંથવામાં આવે છે એવી દૃઢ ભાવના આજે જન-સમાજમાં પ્રચલિત છે પણ તેના કરતાં ઇતિહાસ બીજી કેટલીયે વિશિષ્ટ વાવતો જેવી કે ધર્મ, ન્યાય, દાન, ઔદાર્ય, રાજધર્મ, સચ્ચરિત્ર, શીલ, તપ, વિવેક, દાક્ષિણ્ય વગેરે લોકોત્તર ધર્મોનું શિક્ષણ આપે છે. જે ઇતિહાસ જનસમાજને કર્તવ્યના પાઠ ન શીખવે તેને સાચો ઇતિહાસ કહી શકાય નહિ. તેવા નિઃસસ્ત્ર ઇતિહુત્તોની ગણના ઇતિહાસપ્રત્યોમાં કરવાથી ઉલટું ઇતિહાસનું ગૌરવ ઘટે છે. ગુજરાતનો મધ્ય-કાલીન ઇતિહાસ પહેલ પાઢેલા કાચ જેવો છે. તેના દરેક પાસાનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમાં જુદા જુદા રંગો ભાસે છે. સાદા શબ્દોમાં કહીયે તો તે એક જ્ઞાનકોપ છે. ઇતિહાસનાં કેટલાંક વિશિષ્ટ લક્ષણો તેમાં જોવામાં આવે છે. રાજા અને પ્રજાના ગૌરવાન્વિત સંસ્મરણોથી તે સમર છે. તેમાંથી એક નરશાર્દૂલના ચરિત્રની યશગાયાનું વર્ણન કરવાનો અહીં પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

તે ચરિત્રનાયક કોણ ? જેણે સમસ્ત ગુજરાતને દેવાલયમંડિત કરી હતી. પોતાનું સમસ્ત જીવન જે મહાનુભાવે લોકકલ્યાણ માટે જ નિયોજ્યું હતું. એ દાનેશ્વરીમાં કર્ણ અને બલિના અવતારરૂપ હતો. જ્ઞાતિ-વૈદ્ય હોવા છતાં યુદ્ધકલ્યામાં તે સમરકેસરી ગણાતો. રાજલટપટમા ષાળક્ય સમાન મુસદ્દી હોવા છતાં વિદ્વાસમાં તેણે મહાકવિની ઉપાધિ મેલ્લી હતી. તે હતો પ્રાગ્વાટકુલભૂષણ ધર્મધુરંધર સચિવેન્દ્ર વસ્તુપાલ - જેણે એકલા જૈન ધર્મનાં જ નહિ પણ શૈવ, વૈષ્ણવ, શાક્ત અને મુસ્લીમ ધર્મોનાં પણ છૂટા હાથે ધર્મકાર્યો કર્યાં હતાં. તેનું ચરિત્ર એક જ્ઞાનસંહિતા જેવું છે જેનું અનુશીલન અને શ્રવણ શ્રોતા, વક્તા ઉભયનું કલ્યાણ સાથે છે. એટલું જ નહિ પણ માનવજનના સામ્પ્રત્યનું સાધન કરવાની પ્રેરણા કરી સાચો રાહ સૂચવે છે. તેના સારાચરિત્રમાં ધર્મ, દાન, શીલ, તપ, વિવેક, સચ્ચરિત્ર, વિનય વગેરે ઉત્તમ ગુણોની સુવાસ પ્રસરી રહી છે. આવા લોકોત્તર ગુણોને લઈ તેઓ જૈન અને જૈનેતર સમાજમાં વધુ સન્માનનીય બન્યા હતા. તેમણે રાજા અને પ્રજાની અનન્ય પ્રીતિ મેલ્લી પોતાનું જીવન બન્યું કર્યું છે એટલું જ નહિ પણ તેમનાં પ્રાતઃસ્મરણીય નામોએ આજે જનસમાજમાં અમરતા પ્રાપ્ત કરી છે.

§ ૧. વસ્તુપાલવિષયક ઇતિહાસિક સાહિત્ય

આ મહાનુભાવનું ચરિત્ર અને તેના મુક્ત કાર્યો નિરૂપિત કરતા કેટલાય પ્રત્યો આજે ઉપલબ્ધ થાય છે. તેમાં ઘણાંક સંસ્કૃતમાં અને બાકીના બીજા ગૂર્જર ભાષામાં રચાયા છે. આ ચરિત્રપ્રત્યો પૈકી કેટલાક તેમની હયાતીમાં જ રચાયા છે જે તેમના આશ્રિત કવિશ્રોત્ર દ્વારા તેમણે કરેલા સત્કાર્યોની પ્રશંસા કરવા લખાયા હતા એમ જણાય છે.

પ્રખ્યાત કવિ સોમેશ્વરે ‘કીર્તિકૌમુદી’ પ્રત્ય તેમના જીવન અને કવનનું સ્તવન કરવા રચ્યો છે. આ સિવાય ‘સુરયોત્સવ’ અને ‘ઉદ્ઘાધરાધવ’ના છેલ્લા સર્ગોમાં પોતાની પ્રશસ્તિ સાથે વસ્તુપાઠના જીવનને લગતી ટૂંક હકીકત આપી છે. તેણે બંધાવેલા મિનાર અને આવૂ ઉપરના મંદિરોની પ્રશસ્તિ રચનાર આ જ કવિ હતો. તેમાં પળ વસ્તુપાઠના ચરિત્ર અને સત્કર્મો માટે ટૂંક નોંધ કરી છે. બીજા એક અરિસિંહ નામક કવિએ વસ્તુપાઠના જીવન સાથે તેણે કરેલાં સુકૃત કાર્યોનું વિવેચન કરવા ‘સુકૃતસંકીર્તન’ નામક પ્રત્ય રચ્યો છે જેમાંથી ચાવડા અને ચૌહાણનો પળ કેટલોક ઇતિહાસ મળી આવે છે. જયસિંહ સૂરિએ ‘હમ્મીરમદમર્દન’ નાટક અને ‘વસ્તુપાલ પ્રશસ્તિ’ કાવ્યો રચ્યાં છે. તેમા વસ્તુપાઠની યુદ્ધકુશલતા અને હમ્મીર સાથે થયેલ યુદ્ધ પ્રસંગને નાટકના રૂપમાં યોજ્યા છે. આ બધામાં નવીન ભાત પાડતાં તેમનાં ગુરુ ઉદયપ્રભસૂરિવિરચિત ‘ધર્મામ્યુદય’ અને ‘સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની’ કાવ્યો છે. એમાંના ‘ધર્મામ્યુદય’ કાવ્યનું વિસ્તૃત વિવેચન પ્રસ્તુત લેખમાં કરવાનું હોવાથી તેનો પરિચય આગળ ઉપર વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યો છે જ. ‘કીર્તિકલ્લોલિની’ પ્રત્ય એક સર્વોત્કૃષ્ટ કાવ્ય છે. તેની પ્રાસાદિકતા, આલંકારિકતા અને પંથરચના ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના જોવામાં આવે છે. ‘સુકૃતસંકીર્તન’ની માફક તેની શરૂઆત વનરાજથી કરવામાં આવી છે. તેમાં ચાવડા અને ચૌહાણનો ક્રમબદ્ધ ઇતિહાસ આપ્યા પછી વસ્તુપાલવંશવર્ણન, વસ્તુપાલ-ચરિત્ર અને તેનાં ધર્મકાર્યોની ટૂંક નોંધ આલંકારિક ભાષામાં રજુ કરી છે. આ બધાં કાવ્યોની રચના વસ્તુપાઠની સમકાલીન છે. ઇટલે તેમની ઇતિહાસિકતાના વિષયમાં શંકાને અવકાશ નથી. કદાચ પ્રશંસાત્મક વર્ણનોમાં અલંકારયુક્ત હકીકતો મૂકી હોય તે સ્વાભાવિક છે.

બાલચંદ્રસૂરિએ ‘વસંતવિલાસ’ કાવ્ય રચ્યું છે જેમાં વસ્તુપાઠનું જીવનવૃત્ત અને તેના સત્કાર્યોનું વિસ્તૃત વર્ણન સંસ્કારી ભાષામાં આપ્યું છે. વસ્તુપાઠના જીવન બાદ તરત જ રચાયા પ્રત્યોમાં આ મુલ્ય છે. કારણ કે તે વસ્તુપાઠના મરણવાદ થોડાંક જ વર્ષોમાં રચાયો છે. આ સિવાય મેરુતુંગકૃત ‘પ્રબંધચિંતામણિ’, જિનપ્રમરચિત ‘તીર્થકલ્પ’, રાજશેખરકૃત ‘ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ’માં પળ વસ્તુપાઠના જીવનને સ્પર્શ કરતી કેટલીક હકીકત નોંધાઈ છે. છેલ્લામાં છેલ્લું વ્યવસ્થિત રીતે રચાયેલું જિનહર્ષકૃત ‘વસ્તુપાલ-ચરિત્ર’ છે જેમાં કેટલીક અનન્ય હકીકતો સચવાઈ છે. તે મોટે ભાગે ‘કીર્તિકૌમુદી’ અને ‘ચતુર્વિંશતિ-પ્રબંધ’ના આધાર ઉપર રચવામાં આવ્યું છે.

ગૂર્જર ભાષામાં હીરાનંદસૂરિ, લક્ષ્મીસાગરસૂરિ, પાર્શ્વચંદ્ર અને સમયસુંદર વગેરેએ ‘વસ્તુપાલ રાસા’ઓ રચ્યા છે જે લગભગ સંસ્કૃત કાવ્ય પ્રત્યોને અનુરૂપ છે. વર્તમાન યુગમાં કેટલાક વિદ્વાનોએ તેમના ચરિત્રને ઇતિહાસિક દૃષ્ટિએ અવલોક્યું છે. સ્વ. ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ દલાલે ‘સુકૃતસંકીર્તન’, ‘વસંત-વિલાસ’, ‘હમ્મીરમદમર્દન’ અને ‘નરનારાયણાનંદ’ની પ્રસ્તાવનામાં તત્સંબંધી વિદ્વત્પૂર્ણ સંશોધનો કર્યાં છે. આ સિવાય સ્વ. વલ્લભજી આચાર્યે ‘કીર્તિકૌમુદી’ના ગુજરાતી ભાષાંતરની પ્રસ્તાવનામાં, શ્રી. કાવેરી જીવણચંદ સાકરચંદે ‘જૈનપત્ર’ના અંકમાં અને શ્રી નરહરિભાઈ પરિણે ‘મધપૂડા’માં વસ્તુપાઠના જીવન સંબંધી લેખો લખ્યા છે. ‘નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા’ મા. ૪ ના અંક પહેલામાં શ્રી. શિવરામ શર્માએ ‘સોમેશ્વરદેવ ઔર કીર્તિકૌમુદી’ નામક વિવેચનપૂર્ણ નિબંધ લખ્યો છે. આ બધાનો સમન્વય રાષ્ટ્રીય શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈએ ‘જૈન સાહિત્યના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ’માં વસ્તુપાલચરિત્ર અને તેના સાહિત્યની સુંદર સમાલોચના કરી છે. આ બધા પ્રત્યોની હકીકત લગભગ એક બીજાને મળતી આવે છે. કેટલાકમાં તેનાં સુકૃત કાર્યો અને વર્ણનોની વધુ જોવામાં આવે છે. ઉપર્યુક્ત પ્રત્યો પૈકી ઘણાંકના બલ્કે ‘ધર્મામ્યુદય-કાવ્ય’ સિવાયના બધા પ્રત્યો પ્રકાશિત થયા છે. હવે આ ઇતિહાસિક અને ધાર્મિક દૃષ્ટિબિંદુ રજુ કરતો

‘ધર્મામ્યુદય’ ગ્રંથ પરમશ્રેય મુનિવર શ્રી પ્રવર્તક કાંતિવિજયજીના સુશિષ્ય — પ્રશિષ્ય મુનિ શ્રી ચતુરવિજયજી અને મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજી જેવા વિદ્વાન્ સાધુ પુરુષો દ્વારા સંપાદિત થઈ ‘સિંધી જૈન ગ્રંથમાલા’ના એક સ્વયંશ્રી મળી તરીકે પ્રકાશમાં મુકાય છે જે અમિનંદનાર્હ છે. એમાંથી વસ્તુપાઠના જીવન ઉપરાંત કેટલીક અન્ય હકીકતો પણ જાણવા જેવી મઠી શકે છે. વસ્તુપાઠનાં અનેક સ્તંભોમાં શાનુંજય અને રૈવતકની સંવયાત્રા એ મહત્ત્વનું ધર્મકાર્ય હતું. આ યાત્રાની કેટલીક વિશિષ્ટ હકીકતો ‘ધર્મામ્યુદય’ પૂરી પાડે છે.

§ ૨. ધર્મામ્યુદય યાને સંઘપતિચરિત્ર મહાકાવ્ય

આ મહાકાવ્ય તેના અભિગ્રાહ અનુસાર સંઘપતિઓનાં કર્તવ્યને લગતાં ચરિત્રો રજુ કરે છે જેથી સમાજના માનસ ઉપર ધર્મામ્યુદયનાં છાપ પડે છે. તેની બીજી વિશિષ્ટતા તેમાંથી વસ્તુપાઠચરિત્રની સહેજ જાણી થવા ઉપરાંત સંઘપતિ વસ્તુપાઠે સંઘસહિત કરેલ શત્રુજયતીર્થની મહાયાત્રાનું વ્યવસ્થિત વર્ણન છે. આ આશ્રય ગ્રંથ શુદ્ધ સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયો છે. તેના કુલ પંદર સર્ગ અને ૫૨૦૦ શ્લોક છે.^૧

તેની રચના મહાકાવ્યની પદ્ધતિએ કરવામાં આવી છે. તેનો પહેલો અને પંદરમો સર્ગ રૂઢિચાલક છે. તેમાં વસ્તુપાઠવંશવર્ણન, વસ્તુપાઠના કુલગુરુઓનો પરિચય, વસ્તુપાઠે કરેલ સંઘયાત્રાનું વર્ણન અને વસ્તુપાઠના ગુરુ વિજયસેન સૂરિના નાગેન્દ્રગચ્છમાં થયેલ પૂર્વાચાર્યોની રસિક હકીકત નોંધાઈ છે. બાકીના સર્ગોમાં પુણ્યવિત્ર મહાપુરુષોનાં પૌરાણિક વર્ણનો છે. આ ગ્રંથનો પહેલો અને પંદરમો સર્ગ વિવિધ વૃત્તોમાં રચાયો છે. તદુપરાંત દરેક સર્ગનાં અંતમાં મૂકાયેલા વસ્તુપાઠના પ્રશંસાત્મક શ્લોકો પણ જુદા જુદા છંદોમાં છે, જ્યારે પૌરાણિક હકીકતો રજુ કરતાં બાકીના સર્ગો મોટે ભાગે અનુષ્ટુપમાં લખાયા છે. આ વધા છંદોમાં શાર્દૂલવિક્રીડિત, સ્ત્રગ્ધરા, દ્વંદ્વજ્ઞા, વસંતતિલકા અને મંદાકાંતા મુખ્ય છે. કાવ્યની ભાષા પ્રાસાદિક અને સાલંકાર છે. આશ્રય ગ્રંથ અર્ધગાંભીર્ય અને પદલાલિત્વની જ્ઞમક વાળો છે. દરેક સર્ગનાં અંતે વસ્તુપાઠનાં પ્રશંસા કરતાં એક વે શ્લોકો મૂકવામાં આવ્યા છે જે વસ્તુપાઠનું અપ્રતિમ ગૌરવ પ્રદર્શિત કરે છે. આ પદ્ધતિ ‘સુકૃતસંકીર્તન’, ‘નરનારાયણાનન્દ’ અને ‘વસંતવિલાસ’કારે પણ અલ્પભર કરી છે. આ મહાકાવ્યના કેટલાક શ્લોકો ‘નરનારાયણાનન્દ’, ‘ઉપદેશ-તર્ંગિણી’ અને ‘ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ’માં ઉદ્ધૃત થયા છે.^૨ વસ્તુપાઠ જેવા કવિવરે પોતાના જ કાવ્યમાં ‘ધર્મામ્યુદય’ના કેટલાક શ્લોકોને સ્થાન આપી તે ગ્રંથનું મહત્ત્વ અદ્વિતીય હોવાનું જાહેર કર્યું છે. આથી વસ્તુપાઠના દ્વંદ્વમાં આ ગ્રંથ માટે અનન્ય સદ્ભાવ હતો એમ પણ જણાય છે. સત્પુરુષ પોતાની શ્લાઘા સ્વમુખે કરે એ અયોગ્ય લેખાચર એ ન્યાયે વસ્તુપાઠે ગુરુની ઉક્તિઓ મૂકી હશે એમ સાધારણ અનુમાન થાય છે. બીજા કોઈ કવિની તેવી ઉક્તિઓ નહિ ગ્રહણ કરતાં ગુરુના જ શ્લોકો કેમ દાખલ કર્યા એ પ્રશ્નના સમર્થનમાં એમ કહી શકાય કે આ ગ્રંથોક્ત ગુરુદેવની ઉક્તિઓ વસ્તુપાઠના માનસ ઉપર વધુ પ્રભાવ પાડ્યો હતો જેનો સચોટ પુરાવો ‘ધર્મામ્યુદયકાવ્ય’માંથી ઉદ્ધૃત કરેલ ગુરુપ્રોક્ત ઉક્તિઓ આપે છે. આ ગ્રંથનું મુદ્દયનામ ‘સંઘપતિચરિત્ર’ છે પણ તેમાં ધર્મનો અમ્યુદય સાધનારાં, ધર્મ ઉપર પ્રકાશ વેરનારાં

૧ પ્રલોકમત્ર ગ્રંથાંશ્વિંગળય વિનિશ્ચિતમ્ । દ્વાવિંશદશ્વરશ્લોકદિપશ્ચાશ્લક્ષીમિતમ્ ॥

૨ જુઓ ‘નરનારાયણાનન્દમહાકાવ્ય’ના સર્ગ ૨, ૬, ૧૦ ના અંત્ય શ્લોકો તથા ‘ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ’ અને ‘ઉપદેશ-તર્ંગિણી’નાં સંમુદાયેકા ‘ધર્મામ્યુદયકાવ્ય’ના શ્લોકો.

વસ્તુપાલના ધર્મિક સત્કર્મોનું નિવરણ રજુ કરાવું હોઈ તેનું અપર નામ ‘ધર્મોમ્યુદય મહાકાવ્ય’ છે એવો અભિપ્રાય ગ્રન્થકાર ધરાવે છે.^૧

૬૩. ગ્રંથપ્રયોજન

આ ગ્રંથનું સમુત્પાન કેવા કારણને લઈ થયું હતું તે માટેના સ્વતંત્ર ઉલ્લેખો કરતાં રજુ કર્યા નથી. વસ્તુપાલનો અનન્ય ધર્મપ્રેમ સુપ્રસિદ્ધ છે. જગતની વ્યામોહ ભાવનાનું માન તેને જાવનની શરૂઆતમાં જ થયું હતું. અસાર સંસારની પ્રલોભનજનક અને વંચક ભાવનાઓથી દૂર રહેવા તેનું હૃદય હમેશાં પ્રયત્ન કરતું. મનુષ્યજન્મનું સાચું શ્રેય જગત્કલ્યાણ અને ધર્માચરણમાં જ છે એવો ગુરુદ્વારા મળેલો અમૂલ્ય ઉપ-દેશ તેની રચેરગમાં વહેતો હતો. સત્ત્વશુદ્ધ ભાવનાઓના પ્રતાપે તેઓ સદાકાલ જીવનસાપ્તલ્યનો સર્વોચ્છ માર્ગ શ્રવણ, મનન, સત્સમાગમ અને અનુશીલન દ્વારા મેળવવા પ્રયત્ન કરતા હતા. એક વખત વસ્તુપાલે પોતાના કુઠગુરુ વિજયસેનસૂરિને જિજ્ઞાસાપૂર્વક મનુષ્યજન્મની સાર્થકતાનું સાધન પૂછ્યું હતું.^૨ ગુરુએ તેનો જવાબ ટૂંકમાં જ આપતાં ધર્મનાં ગૂઢ તત્ત્વો દાન, શીલ, તપ અને ભાવના (પ્રમાવના) માં સમાયેલા હોવાનું નિદર્શન કરતાં ભાવનાની પ્રધાનતા દર્શાવી. પરંતુ વસ્તુપાલના હૃદયનું સમાધાન થયું નહિ. મંત્રીશ્વરના હૃદયમાં ટૂંપાવેલી આત્મકલ્યાણની ઉત્કટ ભાવના જોતાં ગુરુ શ્રી વિજયસેનસૂરિએ ફરીથી તે જ હકીકતને પૂરતા વિવેચન સહ વસ્તુપાલને સમજાવતાં કાળું કે, પુણ્યકાર્યો કરનાર મનુષ્ય સ્વચ્છ હૃદિ અને પરોપકાર દ્વારા પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવે છે. કલ્યાણકારી ઉન્નત ભાવના દ્વારા જગત્કલ્યાણ-કારી પ્રમાવના સાધી શકાય છે. વધુમાં ઋષિપ્રણીત ભાવનાનાં પ્રશસ્ય અંગો નિરૂપિત કરતાં અઘાઘિકા મહોત્સવ, રથયાત્રા અને તીર્થયાત્રાનો ઉલ્લેખ કરી સર્વે સુકૃત કાર્યોમાં સંસંધ તીર્થયાત્રા કરવાનું ભારપૂર્વક જણાવ્યું. સ્વાર નાદ તીર્થયાત્રાવિધિ, તેના નિયમો, સંઘપતિ પાલકવાનાં વ્રતો અને ધર્મકર્મોનું સશાસ્ત્ર વર્ણન કરતાં સંઘપતિ બની તીર્થયાત્રા કરવાનો આદેશ આવ્યો. ઇટલું જ નહિ પણ પૂર્વકાલમાં જે ધર્મદ્રષ્ટા મહાપુરુષો પાત્રાઓ અને ધર્મકાર્યો કર્યા હતા તેના યથાસ્થિત વિવેચનો કર્યા અને તે જ પ્રમાણે ધર્મશાસ્ત્ર-કારોએ નિર્દિષ્ટ કરેલ તીર્થયાત્રા વિધિસહ સંસંધયાત્રા કરી સમાજમાં નવીન આદર્શ પેદા કરવા વસ્તુપાલને સ્પષ્ટ ઉપદેશ આવ્યો.

આથી ગ્રન્થપ્રયોજનનું મુખ્ય કારણ જનસમાજમાં ધર્માચરણની શુદ્ધ ભાવના પેદા કરવા માટેનું જ હતું જેને આ જ ગ્રંથના કેટલાક શ્લોકોથી પુષ્ટિ મળે છે.^૩ આ જ ગ્રન્થકારે વસ્તુપાલનું વંશવર્ણન અને સુદૃઢ કાર્યોની મન્ય નોંધ રજુ કરતું ‘સુકૃતકીર્તિકણ્ડોલિની’ નામક કાવ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ ભાષામાં રચ્યું છે, છતાં ફરીથી તે જ ચરિત્રને વિશિષ્ટ કારણ સિવાય કર્તા પુત્ર પ્રતિપાદિત કરે તેમ માની શકાય નહિ. વઢી ‘ધર્મોમ્યુદય કાવ્ય’, તેનું કથાસાહિત્ય, અને તેમાં સમાવેલા ધાર્મિક શોક વગેરેનો વિચાર કરતાં આ ગ્રન્થ ધર્મપ્રચારના શુભ ઉદ્દેશના કારણે અને વસ્તુપાલની તીર્થયાત્રાનું ऐतिहासिक वर्णन કરવા માટે રચવામાં

૧ સહપતિચરિત્રમેક્ષ્ણ, કૃતિભ: કળાકર્તવ્યતાં નયત । શ્રીવસ્તુપાલધર્મોમ્યુદયમહો મહિતમાહાત્મ્યમ્ ॥

ધર્મોમ્યુદયકાવ્ય, સર્ગ ૧, શ્લો. ૧૭.

૨ કદાવિવેષ મંત્રીશ્વ: , કૃતપ્રામાતિકમિય: । ગ્લા પુરો ગુરોસ્તસ્ય, ગ્લા વિશો વ્યવિજ્ઞપ્તર ॥

તદત્ર કારણં શિવિદશિકર્મં વિકલ્પસાત્ । અરણ્યમાં હિ યાનાસં, કાર્મમેદાય જાયતે ॥

ધર્મોમ્યુદય, સર્ગ ૧, શ્લો. ૨૬-૨૯

૩ ઇતલ્લ હુકમચરિત્, વિકાસકરણમનુગુપ્તરચમ્ ।

શંકાવીરચરિત્, ઇતલુમિત્ કૃપત હૃદિ સન્ત: ॥ ધર્મોમ્યુદય, સર્ગ ૧૫, ૪૭.

આવ્યો હતો એ સ્પષ્ટ છે. પ્રંથની પટલભુતિ પણ તેવો જ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે. કર્તા પોતે જ આ મહા-કાવ્યને યશ અને ધર્મરૂપ શરીરવાલું તેમ જ વિશ્વાનંદ લક્ષ્મીનો પ્રકાશ કરનારું સૂચવે છે', તેથી પ્રંથ-કારનો ઉદ્દેશ ऐतिहासिक हकीकतोने धार्मिक दृष्टि प्रतिपादित करवानો પણ જણાય છે. તેના ऐति-હાસિક વિધાનો કેટલીક નક્કર હકીકતો પૂરી પાડે છે. આશ્રિત કવિયો કેટલીક વખત પોતાના આશ્રય-દાતાની પ્રશંસા કરતાં અનિશ્ચયોક્તિ વાપરે છે. પરંતુ આ કાવ્યમાં તેવા પ્રયોગો મૂકવામાં આવ્યા હોવાનું લાગતું નથી. તેથી ऐतिहासिक दृष्टियે પણ આ ગ્રંથ મહત્ત્વ ધરાવે છે.

§ ૪. વસ્તુપાલવંશવર્ણન

પ્રંથની શરૂઆતમાં કર્તા દેવગુરું મંગલ સ્તવન કરી ગ્રંથનું નામામિધાન વ્યક્ત કર્યા બાદ, પોતાના પૂર્ણ ભક્ત અને જિનશાસનના પરમ અનુરાગી વસ્તુપાલની ઓલલાણ આપતાં તેમના પૂર્વજોનો ટૂંક પરિચય નોંધે છે. આજ કર્તાયે પોતાના 'સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની' કાવ્યમાં વસ્તુપાલ અને તેના પુરોગામી વંશધરોનું અવ્ય વર્ણન કરતા અઢાર શ્લોકો રચ્યા છે; જ્યારે આ મહાકાવ્યમાં તે પાંચ જ શ્લોકોમાં સમેટી દે છે. પ્રંથકાર આ ગ્રંથને મહાકાવ્ય તરીકે જાહેર કરે છે અને મહાકાવ્યના નિયમ મુજબ ચરિત્રનાયકનું વિવે-ચન વિસ્તારથી કરવું જોઈયે છતાં સૂરિશ્રીયે તેને સંક્ષેપમાં મૂકવું ઉચિત માન્યું છે. તેનું કારણ એમ લાગે છે કે આ મહાકાવ્ય વસ્તુપાલની કીર્તિ અમર કરવાના કારણથી રચવાનો ગ્રંથકારનો ઉદ્દેશ ન હતો, પણ જનસમાજને તે દ્વારા ઉપદેશ આપી તેના જેવાં સત્કર્મો કરવાની પ્રેરણા ઉત્પન્ન કરવાનો જ હતો. આથી સૂરિશ્રીએ ધાર્મિક વસ્તુનું પ્રધાન વિવેચન કરવાના આશયને ઠેઠ વસ્તુપાલના પૂર્વજોનું કીર્તિગાન વિસ્તૃત રીતે આ ગ્રંથમાં નહિ નિયોજ્યું હોય એમ માનું છું. છતાં તેના આદિપુરુષથી વસ્તુપાલ સુધીના મહાનુભાવોની યોગ્ય પિછાન થોડા શબ્દોમાં પણ સંપૂર્ણતઃ આપી છે. વસ્તુપાલચરિત્રવર્ણન અને તેનાં સુકૃત કાર્યોની આલોચના કરવા લખાયેલા 'સુકૃતસંકીર્તન', 'સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની', 'કીર્તિકૌમુદી' અને 'વસંતવિલાસ' વગેરે કાવ્યોમાં તેમનું વંશવર્ણન મમકદાર ભાષામાં રજુ કરાયું છે. જ્યારે અહીં આ પ્રંથકાર એક જ શ્લોકમાં તે વધી હકીકત જાહેર કરતા કહે છે કે "પ્રાગ્વાટ ગોત્રમાં અળહિલપુર નામક નગરને વિશે ચંડવનો પુત્ર ચંડપ્રસાદ થયો. જેનાથી સોમ અને તેનાથી આસરાજ પુત્ર થયો, જે કાલકૂટને મક્ષણ કરનાર શ્રીકંઠ (રુદ્ર)ના કંઠસ્થલ વિશે રહેલ વિષજ મલ્લના નાશકર્તા નવીન અમૃત જેવા યશવાલ્મી થયો." કવિ ટૂંકમાં પોતાને કહેવાનું બધું સમજાવી દે છે. "તે આસરાજથી લક્ષ્મીના ધામરૂપ કુમારદેવીના કુશ્નિ-સરમાં વસ્તુપાલ નામક પુત્ર થયો. તેમના અમ્બ (મોટા માઈ) મહાદેવ અને અનુજ (નાના માઈ) તેજ-પાલ નામક ભ્રાતૃઓ થયા". સ્વાર બાદ તેઓએ સંત્રીશ્ચરની મુદ્રા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી તેનો પૂર્વ પરિચય આપતાં કવિ લખે છે કે તે સમયમાં ચૌલુક્યકુલચંદ્ર લવણપ્રસાદના કુલને ઉઝવલ કરનાર વીરધવલ દેવ રાજ્યધુરાને ધારણ કરતા હતા. ગુજરાતના પ્રાચીન પાટનગર અળહિલપુરનો સંસ્થાપક વનરાજ હતો તે આઘ્યાયિકાને અનુસરી આ પ્રંથકારે પણ અળહિલપુરને આદિરાજ વનરાજની કીર્તિપ્રભા જેવું જણાવ્યું છે. વસ્તુપાલમાં ઉત્તમ પ્રકારના સાત 'વિ'કારો હતા તેની નોંધ લેતાં સૂરિશ્રી કહે છે કે "વિમુતા,

૧ આકલ્પસ્યાધિ ધર્માનુષ્ટાનવનમહાકાવ્યનાન્ના ચરીયમ્ ।

વિશ્વસાઽઽનન્દલક્ષ્મીમિતિ દિશતિ યથો-ધર્મરૂપં શરીરમ્ ॥-યંચદ્વસસર્ગાન્થે

૨ શ્રીમદપ્રાગ્વાટગોત્રેઽળહિલપુરમુલબળપસાન્નજન્મા, જઠે ચણ્ડપ્રસાદઃ સદનમુલધિયામન્નમૂલસ્ય સોમઃ ।

આસારાઓઽસ્ય સુતઃ કિલ નયમસૃતં કાલકૂટોપમુલકશ્રીકાંઠકંઠસ્થલમલવિપદુચ્છેદકં યશશોઽમૃત્ ॥ ૧૮ ॥

૩ સોઽયં કુમારદેવીકુશ્નિસરઃસરિત્તિઞ્ચિયઃ સદનમ્ । શ્રીવસ્તુપાલસન્ધિવોઽજ્ઞાનિ તનયસ્યસ્ય જ્ઞાનિતનયઃ ॥ ૧૯ ॥

યસ્યામગ્નો મહાદેવ, યતપ્થ્ય દ્વ વાસ્તવતેઃ । ચપેન્ન દ્વ કેન્દ્રસ્ય, સેજઃપાઠોઽલુચઃ પુનઃ ॥ ૨૦ ॥-વર્ણ ૧.

વિક્રમ, વિષા, વિદગ્ધતા, વિત્ત, વિતરણ (દાન), વિવેક વગેરે 'વિ'કારો=વિશિષ્ટ ગુણો વસ્તુપાઠમાં હોવા છતાં તેનામાં 'વિકાર' (દુષ્ટભાવ) ન હતો^૧. વસ્તુપાઠ નામ 'વ' યી શરૂ થાય છે તે આદિ શબ્દનો સુમેઠ સાધી કર્તા તે જ શબ્દમાં જુદા જુદા ગુણોનું દિગ્દર્શન કરાવે છે. આવી જ વલ્કે આને મઠતી એક ઉક્તિ વસ્તુપાઠના કવિ સોમેશ્વરે 'અર્બુદપ્રશસ્તિ'માં રચી છે, જેમાં કવિ કહે છે કે 'વંશ, વિનય, વિષા, વિક્રમ અને સુકૃતકાર્યોમાં વસ્તુપાઠ સમાન કોઈ પણ પુરુષ કથાંય મારી દષ્ટિયે આવતો નથી^૨'. આ પ્રમાણે ગ્રંથરચયિતા ધર્મપ્રપ્ત્યને અનુકૂળ વસ્તુપાઠનું વંશવર્ણન ટૂંકમાં પણ અલંકારસંયોજન સાથે નોંધી તેની મુલ્ય મુલ્ય હકીકતોને આલેખે છે.

૬૫. સંઘપતિ અને તેના ધર્મો

ધર્માચરણના મુલ્ય અંગોમાં તીર્થયાત્રા એ આવશ્યક અંગ મનાય છે. દરેક ધર્મમાં તીર્થયાત્રાનું મહત્ત્વ દર્શાવેલું છે. હિંદુધર્મનાં ઘણાં ધર્મગ્રંથોમાં પુરાણોમાં તીર્થયાત્રાનાં મહત્ત્વનો જોવામાં આવે છે. આ સિવાય મુસ્લીમ, પારસી, ક્રિશ્ચિયન વગેરે બીજાં હિંદુ ધર્મોમાં પણ તીર્થયાત્રાનાં વિવેચનો લખાયા છે. જૈન ધર્મશાસ્ત્રકારોએ પણ તીર્થયાત્રાનું અત્યંત મહત્ત્વ પોતાના ધર્મગ્રંથોમાં નોંધ્યું છે એટલું જ નહિ પણ ધર્મનાં સર્વોચ્ચ સાધનોમાંનું તે એક હોવાનું માર્ગપૂર્વક સૂચવ્યું છે. નર્મદાદેવ વિજયસેનસૂરિએ વસ્તુપાઠને ધર્મોપદેશ આપતાં તીર્થયાત્રા કરવાનો અપ્રતિમ આદેશ આપ્યો હતો એમ આગળ જણાવી ગયા છીએ. કેવળ મોજશોખ અને વિવિધ શહેરોની શોભા નિહાળવામાં જ તીર્થયાત્રાનું કર્તવ્ય પૂર્ણ થાય છે એવો ખામસ વ્યવહાર આજના સમયમાં જોવામાં આવે છે પણ સાચી રીતે તે માન્યતા બરાબર નથી. જૈન અને હિંદુ-ધર્મોમાં યાત્રાવિધિનાં સ્વતંત્ર પ્રકરણો લખાયા છે, જેમાં યાત્રિકે પાઠવાના નિયમો, વ્રતો, દાનો અને આચારધર્મોનું ધ્યાન શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે. પણ જૈન ધર્મશાસ્ત્ર તો તેથી પણ આગળ વધી તીર્થયાત્રા કરવા જતાં પોતાની સાથે હજારો મનુષ્યોને લઈ મોટો સંઘ કાઢી સસંઘ યાત્રા કરવાનું અદ્વિતીય માહાત્મ્ય રજુ કરે છે. આવી ઉદાત્ત ભાવનાનું દર્શન જૈન ધર્મનાં જનકલ્યાણકારી ઉન્નત વિચારોને યશઃકલ્પી અપાવે છે. કારણ તેમાં સંઘપતિ પોતાનાં સર્વે હજારો માનવોને તીર્થયાત્રાનો અમૂલ્ય સ્વર્ગ લેવાની અક્ષય પુણ્યની લાભ આપે છે. આ ઉપરાંત આવી સસમૂહ સંઘયાત્રાના વિધાયકે પાઠવાના નિયમો, વ્રતો, દાનો અને આચારધર્મોને અસિધારાવ્રતની માફક સુસ્તપણે પાઠવાનો આદેશ જૈન શાસ્ત્રો આપે છે. અને તે પ્રમાણે વ્રતાચરણ કરનારને જ સંઘપતિ ત્રિરુદ આપવાનું ધર્મશાસ્ત્રો કહે છે. તેમાં જણાવેલા સંઘપતિના ધર્મો એક સાંઘા આત્મસંન્યાસ પ્રવ્રણ કરનાર યોગીને અનુરૂપ છે. એમાં લોકકલ્યાણની ઉદાત્ત ભાવનાઓ ઠેર ઠેર જોવામાં આવે છે.

વિજયસેનસૂરિએ તીર્થયાત્રાવિધિ અને સંઘપતિનાં કર્તવ્યોને વિસ્તૃત રીતે આ ગ્રંથમાં આલેખતાં કહ્યું છે કે—સંઘપતિપણું અત્યંત દુર્લભ છે. જે મનુષ્ય સંઘપતિ બની તીર્થાર્થિવંદન કરે છે તેને ધન્ય છે. પૂર્વેના પુણ્યયોગે આત્મઉદ્ધારક સંઘપતિપણું પ્રાપ્ત થાય છે. સંઘપતિએ સૌથી પ્રથમ ગુરુની આજ્ઞા લઈ પૂર્ણ ઉત્સાહ સાથે સંઘપ્રસ્થાનનું મુહૂર્ત નક્કી કરવું. પોતાની સાથે સંઘયાત્રામાં આવવા માટે સાધાર્મિકોને બહુમાનપુરઃસર આમંત્રણપત્રિકાઓ મોકલવી. તેમને વાહન વગેરેની વ્યવસ્થા કરી આપવી. જહોપકાળ, છત્ર, દીપધારણ કરનારા (મશાલચીયો), ધાન્ય, વૈષ, દવાલાલું, ચંદન, અગર, કર્પૂર, કેસર, વજ્ર

૧ વિદ્યુતાધિકારવિદ્યાવિદગ્ધતાવિતરણવિવેકઃ । યઃ સર્વભિર્વિકારૈઃ કલિતોઽપિ બનાર ન વિકારમ્ ॥ સર્ગ ૧, ૨૩,

૨ અન્વયેન વિવચ્ચેન વિચયા વિકમેણ સુકૃતકમેણ ચ । ક્વાપિ કોઽપિ ન પુમાનુવૈતિ મે વસ્તુપાઠસદશો દશોઃ પતિ ॥

—સોમેશ્વરકૃત અર્બુદપ્રશસ્તિ ।

વગેરે સર્મમાં ઉપયોગી તેમ જ જિનાર્ચનાદિમાં ઉપયોગી સામગ્રી તૈયાર કરી સાથે લેવી. શુભ મુહૂર્તે પોતાના હૃદયેકને પુણ્યપવિત્ર તીર્થજલ વડે સ્નાન કરાવી તેમની વિવિધ ઉપચારોવડે પૂજા રચવી તેમની સમને બેસી ગુરુપદેશ પ્રમાણે સંઘપતિદીક્ષાને પ્રહણ કરવી. દિક્પાલોને મંત્ર સાથે બલિપ્રદાન કરવું અને પુષ્પ, વજ્રો, લક્ષ્મી મંત્રાદિકવડે પૂજિત રથમા પ્રસુને પોતે પધરાવવા. ગુરુને આગળ કરી સસંઘ ચૈત્યવંદન કરવું. શુભો-પદ્ધત્તેનો નાશ કરવા કાચ, મંત્ર, અજ્ઞયોગો વગેરેને ગુરુસન્નિધિ અભિમંત્રણ કરી સાથે રાક્ષસ અને વ્ય-વ્થનિ મંગલવ્થન કરતા વાજતે ગાજતે શહેરમાથી નીકળી નગરની નજદીકમા જ મંગલસ્થાન કરવું. પછી વિવિધ સ્થાનોથી યાત્રા કરવા માટે આવતા સાધર્મિકોને ધન, વાહન, વગેરેની સહાય આપી સત્કાર કરવો. સાથે આવેલા બંદી (માટ, ચારણ વગેરે), ગાયક (ગાયન-સ્તવન કરનારા) અને મહાત્માઓને વજ્ર, ધોય, દ્રવ્ય વગેરેથી સત્કારવા. માર્ગમાં આવતા ચૈત્યોનું પૂજન કરવું અને હંધિત હોય તેનો જીર્ણો-દ્ધાર કરાવવો. ચૈત્ય વગેરેનો વહીવટ કરનાર સાધર્મિકોનું વાતસલ્ય અને વહિવટની તપાસ કરવી. દીનોને દાન અને મયવાલ્યોને અમય પ્રદાન આપી બંદી (કેદી) મનુષ્યોને બંધન મુક્ત કરવા. પંકમમ (કાદ-વમાં ટુંચી ગર્જા) શકટો (ગાડાઓ) ને બહાર કઢાવવા, ભાગી ગયાં હોય તેને પોતાના શિસ્તીઓ પાસે તૈયાર કરાવવા. કુથિતોને અન્ન, તૃપિતોને જલ, વ્યાધિપ્રસ્તોને ઔષધ, અને શ્રમણિઃસહોને વાહન વગેરેનો વંદોષસ્ત કરી આપવો. પોતે બ્રહ્મચર્ય, તપ, શમ વગેરે ધર્મોનું યયોક્ત પાલન કરવું. ક્રમ પ્રમાણે આવતાં તીર્થોમાંથી પુષ્પાધિવાસિન પવિત્ર જલના ઘડાઓ ભરી લેવા અને ત્રૈલોક્યપતિ જિનભગવાનનો જ્ઞાત્રપૂજામહોત્સવ રચવો. તેવા મહોત્સવોમાં દૂધ, દહીં, કર્પૂર વડે પંચામૃત જ્ઞાત્ર અવશ્ય કરવું. પ્રસુને ચંદન, કર્પૂર, કરત્તી વગેરેનું વિલેયન કરવું. સ્વર્ણામરણ, પુષ્પમાલ્યા અને વજ્રાદિક પદાર્થો અર્પણ કરી અગરુ, ચંદન આદિ સુગંધિ દ્રવ્યોનો ધૂપ આપવો. કર્પૂરની આરાત્રિક કરી પુષ્પાંજલિ અર્પવી અને વિવિધ સાધન સામગ્રી સાથે ચૈત્યવંદન-દેવવંદન કરવું.

માલાધારણ અને મુલોદ્ઘાટન મહોત્સવ વખતે દેવ-દ્રવ્યની દુદ્ધિ માટે તેમાં સ્વશક્ત્યનુસાર દ્રવ્ય કોશાગારમાં અર્પણ કરવું અને ગદગદ્વાણી વડે દીનતા દર્શાવી પ્રસુનું અંતઃકરણપૂર્વક શુદ્ધ ભાવથી સ્તવન કરવું. આમ પ્રસુના પૂજન અર્ચન કાર્યો કરતાં તીર્થયાત્રા કરી તીર્થચિરાજનું ધ્યાન કરતાં કરતાં શુભ મુહૂર્તે નગરપ્રવેશ કરવો અને પ્રસુને ઘેર પધરાવવા. ઘેર આવીને ધર્મવંધુઓ, મિત્રવર્યો, પૌરજનો સહિત શ્રીસંઘનું ભોજનાદિ વડે સાધર્મિક-વાતસલ્ય કરવું. સૂરિશ્રી વધુમાં કહે છે કે—સંઘપૂજા એ મહાદાન છે અને એ ભાવયજ્ઞ ગણાય છે. પરોપકાર, બ્રહ્મવ્રતાચરણ, યથાશક્તિ તપ અને અનાયોગ્યે દાન એ ચાર મહાસ્થાનોની પુણ્યાનુવંધી પુણ્યલક્ષ્મીને સંઘપતિએ આરાધવી જોઈએ. જે મનુષ્ય ઉપર્યુક્ત પ્રકારે વ્રતનિયમસહિત સસંઘ તીર્થયાત્રા કરે છે તે સૌભાગ્ય અને ભાગ્યવાનને સંઘપતિત્વરૂપ લક્ષ્મી પોતે જ વરે છે. તીર્થયાત્રાનું આરંભ અદ્ભુત વર્ણન પુણ્યવશોમિદુદ્ધિ માટે કોને આકર્ષિતું નથી ? આવા જ વર્ણનો ‘જ્ઞાતાધર્મકથા’, ‘વ્યવહારસૂત્ર’ અને વીજાં અનેક જૈન ધર્મશાસ્ત્રોમાં લખાયાં છે. તેમાંથી મનુષ્ય સ્વકર્તવ્યના પાઠ સીધી શકે છે. ઇટલું જ નહીં પણ જનકલ્યાણકારી ઉદાત્ત ભાવનાના સચોટ પુરાવાઓ પૂરા પાડે છે. વસ્તુપાઠે આરંભ જ સંઘપતિવ્રત ધારણ કર્યું હતું જેની સવિસ્તાર આલોચના હવે પછી કરવામાં આવનાર છે.

§ ૬. શાસ્ત્રાલીન સંઘપતિઓ અને યાત્રિકો

સસંઘ યાત્રા કરતી, તેને ઉચિત ધર્મો આચરવા, પોતાની સહુક્ષ્મી ઉપરનો નિષ્પામોહ જ્ઞાગ કરી તેને આવા સત્કાર્યોમાં નિયોજવી એ એક દુષ્કર કાર્ય છે. તેમાં તપ, દયા, ઔદાર્ય, શ્રદ્ધા અને

હીનતા વધેરે ઉચ્ચ ગુણોને ધ્યાન કરીને પચાવવા પડે છે. આપણા પંચમહાભૌતિક શરીરમાં રહેલા બહરિપુઓ (કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર) ઉપર્યુક્ત ગુણોના સાત્ત્વિક ગુણોના દુરમનો છે. આજના મૌલિક શાસ્ત્રમાં તે બહરિપુઓને પરાસ્ત કરવા એ સાધારણ કાર્ય નથી. જો કે સાત્ત્વિક ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં આ મહારિપુઓ આપોઆપ ચાલ્યા જાય છે. પણ તેવા દૈવી ગુણોને હૃદયમાં સ્થિર કરવા તે અસાધારણ કાર્ય છે. સદાચરણ, સત્સમાગમ, પૂર્વકર્મ અને પ્રભુની સંપૂર્ણ સહાય હોય તો જ મનુષ્ય તે કાર્યમાં સફળતા મેળવે છે. વિજયસેનસુરિએ તે સભ્યને સુંદર રીતે સમજાવતાં વસ્તુપાઠને અમૂલ્ય ઉપદેશ આપ્યો હતો, જેમાં સંઘપતિ અને તેના ધર્મોની આચરણા કરતા પ્રાક્ કાઠમાં આવાં સક્કર્મો કરવાના જે જે દૈવી પુરુષો થયા છે તેમના યોગ્ય રીતો રસિક ભાષામાં સૂરશ્રીએ રજુ કર્યા છે, તે બધી હકીકત સચિત્તર રીતે આપતાં તો આશું એક સ્વતંત્ર પુસ્તક થવા સંભવે તેથી તેઓનો ટૂંક પરિચય આપીને જ અહીં સંતોષ માનવો પડે છે.

૬૭. શ્રમજ્ઞાનતીર્થમાહાત્મ્ય

શ્રમજ્ઞાન તીર્થની ऐतिहासिकता ટંક પુરાણકાઠ સુધી લઈ જવામાં આવે છે. તેનાં જુદા જુદા એકબીસ જામો છે. ત્યાં અનેક દૈવી પુરુષો, ચક્રવર્તિઓ, સિદ્ધો, મુનિઓ અને નૃપતિઓએ આવી તીર્થયાત્રાનું મહત્ત્વ સંપાદન કર્યું હતું. અહીં યુગાર્દાશે તપ કર્યું હતું. કૃષ્ણ, નેમીશ્વર વગેરે અહીં રહેતાં અહીં નિવાસ કર્યો હતો. ભરતેશ્વરે આ પુણ્યગિરિ ઉપર તીર્થોષિરોહણ કરી જિનાધીશનું ચૈત્ય બંધાવ્યું હતું. તે જ રીતે શ્વેતકુવંશીય સગર રાજાએ પોતાના પૂર્વજોના ઉદ્ધાર માટે આ મહાતીર્થની યાત્રા કરી તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. ત્યાર બાદ તે જ વંશમાં થયેલ રઘુકુલતિલક રામવંદે રાવણનો સંહાર કરી આ સર્વશ્રેષ્ઠ તીર્થની યાત્રાએ આવતાં જિનપ્રમુખ ચૈત્ય બંધાવ્યું અને તેનો સમુદ્ધાર કર્યો. કુરુકુલનો વિનાશ કરનાર પાંડવોએ પણ વિમલાચલની યાત્રાનો પરમ લાભ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. આ સિવાય આ મહાતીર્થનાં સુપ્રસિદ્ધ યાત્રિકોમાં નમિ-વિનમિ વગેરે મહર્ષિઓ, દ્રાહિડ, વાલ્મીકિયાદિ નૃપો, જયરામાદિ રાજર્ષિઓ, નારદાદિ મુનિવરો, પ્રયુક્ત, સાંઘ પ્રમુખ કુમારો, આદિલયશા તથા સગરાદિ રાજવીઓ, અને ભરતના પુત્ર શૈલક, શુક વગેરે સુદૃઢ હતા. આ તીર્થનો અનેક વસ્તુ ઉદ્ધાર થયો છે. 'વિવિધતીર્થકલ્પ' અને 'સુકૃત-તીર્થકલ્પોલ્લિની'માં તે બધા તીર્થોદ્ધારકોની નોંધ લેતાં સંપ્રતિ, વિક્રમાદિત્ય, સાતવાહન, પાદલિપ્ત, આમદત્ત, ભરત, સગર, દાશરથિ, જામડિ, શીલાદિત્ય, અને વામ્બટનાં નામો જણાવ્યા છે.^૧ મધુમતી- (મહુવા)માં જન્મ લેનાર મહાનુભાવ શ્રેષ્ઠી જાવડે અહીં ઘણું જ દ્રવ્ય ધર્મકાર્યોમાં વાપરી યોનિરૂપે ચિન્નચિન્નની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તે વિક્રમાદિત્ય પછી ૧૦૮ વર્ષ બાદ થયો હતો એમ જિનપ્રમસુરિએ ઉલ્લેખ કરી ત્યાં ચિન્નચિન્નની પ્રતિષ્ઠા કર્યાની નોંધ લીધી છે.^૨ બલ્લભપતિ શીલાદિત્યે આ ગિરિરાજ ઉપર જિનાલય બંધાવ્યું હતું. ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજના મંત્રિવર્ય આશુકે આ પવિત્ર નગાધિરાજ તીર્થની યાત્રા કરી પોતાની અનન્ય ભક્તિ પ્રદર્શિત કરવા નેમિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું હતું જ નહિ પણ ત્યાં આવનારા યાત્રિકોની તૃષ્ણા શાંત કરવા એક મહત્ત્વ વાપિકા (વાવ)નું સ્થાપલ્ય કરાવ્યું હતું.

૧ (૧) લક્ષ્મીવિક્રમાદિત્ય, સાતવાહનવામડો. પદ્મલિપ્ત: ૩૫૬ વર્ષ તત્કાલિન: સ્મૃતા: ॥ ૩૫ ॥

— શ્રમજ્ઞાનતીર્થકલ્પ.

(૨) ચિન્નચિન્નમિશ્ર: પ્રયોક્તુમ્મદ્ધર્મી ચ વક્રે પુરા ચૈત્યં શ્રીમત્: પરે તુ સમ્યક્સમાલભુલ્યા વ્યથુ: ।

દેવો કાષ્ઠાભિ: કૃષ્ણાશ્વતથાભિ: પ્રામદાટસૂર્જાવહિ: શૈલાદિલયપ: સ કામમદમદામશ્રી ચ તસ્યોદ્દૃષ્ટિમ્ ॥ ૧૬૬ ॥

— સુકૃતતીર્થકલ્પોલ્લિની.

૨ અદ્યોત્તરવર્ષશતેતીતે શ્રીવિક્રમાદિહ । બહુદ્રવ્યવ્યાદ્ ચિન્નં જાવડિ: સ ન્યવીવિદ્યત્ ॥ ૭૧ ॥

— વિવિધતીર્થકલ્પે શ્રમજ્ઞાનતીર્થકલ્પ.

ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજે આ તીર્થના ધૂજન, અર્ચન માટે બાર ગામો આપ્યાં હતાં. સિદ્ધરાજ પછી ગાદી ઉપર આવનાર સોલંકીકુલમૂળાલ કુમારપાલે તથા તેના મંત્રી ઉદયને આ તીર્થની યાત્રા કરી અહીં અનેક ધર્મકાર્યો કર્યાં હતાં. ઉદયન પુત્ર વાગમટે આ મહાન વિમલાચલ ઉપર નામિ પ્રમુતું નૂતન મંદિર વિશાલ શિલા અને કપિશીર્ષકોથી શોભતા કોટ સહ બંધાવ્યું હતું. અને તે પવિત્ર મહાતીર્થની નજદીકમાં કુમારપુર વસાવ્યું જેની મધ્યમાં નીલમણિયુક્ત પાર્શ્વજિનચિંત્રની સ્થાપના કરાયેલ ત્રિમુલ્કન વિહાર બંધાવ્યો તેમ જ તે નગરની પાસે પ્રમુના ધૂજન, અર્ચન માટે પુણ્ય વાટિકા કરાવી હતી. આ પ્રમાણે આ પુણ્યપાવિત તીર્થની યાત્રાનો અમૂલ્ય લાભ લેવો, મહર્ષિઓ, ચક્રવર્તિઓ, નૃપતિઓ, મંત્રિઓ, અને લક્ષ્મીશરો વગેરે અનેક મહાપુરુષોળ પ્રાપ્ત કર્યો હતો એમ પ્રત્યક્ષકારે વિસ્તારથી નોંધ્યું છે.^૧ આની સંક્ષિપ્ત નોંધ આ જ પ્રત્યક્ષકારે પોતાના 'સુકૃતકીર્તિકલોલિની' કાવ્યમા લેખી હોવાનું આગળ જણાવી ગયા છીયે. એ વસ્તુપાલના પિતા આસરાજે આ તીર્થાધિરાજની યાત્રા કરી હતી એમ 'વસંતવિલાસ'માં બાલચંદ્રસૂરિએ જણાવ્યું છે. તે સમયે વસ્તુપાલ પણ સાથે હતા. આવા મહાન તીર્થાધિરાજની સંસ્થ યાત્રા કરવાની અદ્વિતીય પ્રેરણા વસ્તુપાલને વિજયસેનસૂરિએ કરી હતી જેથી તેમણે ધર્મશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર મંથપતિની શિક્ષા ગુરુપાસેથી ગ્રહણ કરી વિમલાદિતીર્થની પવિત્ર યાત્રાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું. વસ્તુપાલ પછી પણ સમરાશાહ અને પેયઢરાહૈ આ મધ્ય તીર્થની યાત્રા અને જીર્ણોદ્ધાર કર્યાના ઉલ્લેખો 'સમરાગસુ', 'નામિ-જંદનજિનોદ્ધાર પ્રબંધ' અને 'પેયઢરાસ' ઉપરથી જણાય છે.^૨

૬૮. વસ્તુપાલની સંસ્થ યાત્રા

ગુરુના આદેશ મુજબ વસ્તુપાલે સંધાધિપતિ બની શત્રુંજયની મહાયાત્રા કરી હતી. તેણે કુલ એકંદર ત્રેર યાત્રાઓ હરી કરી એમ અનેક પ્રમાણોથી જણાયું છે.^૩ તેના પોતાના પિતા આસરાજ સાથે સંવત ૧૨૪૯ અને ૧૨૫૦ માં, તથા પોતે સંધપતિ દીક્ષા ધારણ કરી સં. ૧૨૭૭, ૧૨૯૦, ૧૨૯૧, ૧૨૯૨ અને ૧૨૯૩ માં શત્રુંજય તથા ગિરનાર વચ્ચેની યાત્રાઓ કરી હતી. ય્યારે એકલા વિમલાચલ (શત્રુંજય) ની પરિવાર સાથે સાત યાત્રાઓ સં. ૧૨૮૩, ૮૪, ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯ માં અનુક્રમે નિયોજી હતી.

આ બધા યાત્રા મહોત્સવોના જુદા જુદા વિવેચનો તેમનું જીવનચરિત્ર આલેખતા પ્રયોમાં વ્યવસ્થિત રીતે નોંધાયા નથી. આ પ્રત્યક્ષ ઉપરાંત 'સુકૃતસંકીર્તન', 'કીર્તિકૌમુદી' અને 'વસંતવિલાસ કાવ્ય'માં તીર્થયાત્રાનાં વર્ણનો આપેલાં છે.^૪ પણ તે કઈ કઈ યાત્રાનાં વર્ણનો છે તેનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો નથી. વસંતવિલાસમાં વર્ણન કરેલ યાત્રાવર્ણન તેની છેલ્લી સં. ૧૨૯૩ની યાત્રાનું વર્ણન હોવાનું લાગે છે; ય્યારે ધર્મામ્યુદય,

૧ જુઓ આ જ પ્રત્યક્ષકારે સર્ગ ૭, શ્લોક ૬૭ થી ૮૧. વિશેષ માટે જુઓ 'પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ'માં પાન ૫૮ ઉપર શ્લોક ૧૫૮ થી ૧૬૧

૨ સમરાસ (ગા. ઓ. સી. છપાયેલ પ્રાચીન ગુર્જરકાવ્ય સંગ્રહ), મંડલોકીકૃત પેયઢરાસ તથા નામિજંદન જિનોદ્ધાર પ્રબંધ.

૩ (૧) સં. ૧૨૪૯ વર્ષે સંધપતિસંપિત્ ઠ. બ્રીહાશારાજેન સમં મદં શ્રીવસ્તુપાલેન શ્રીવિમલાદ્રી દૈવતે ચ યાત્રા કૃતા । સં. ૫૦ વર્ષે તેનૈવ સમં સ્થાનદ્રવ્યે યાત્રા કૃતા । સં. ૭૭ વર્ષે સ્વર્ગ સંધપતિના મુલા સપરિવારકુળં ૬૦ વર્ષે સં. ૯૧ વર્ષે સં. ૯૨ વર્ષે સં. ૯૩ વર્ષે મહાવિસ્તરેણ સ્થાનદ્રવ્યે યાત્રા કૃતા । શ્રી શત્રુંજયે અમૂલ્યેવ પંચ વર્ષાભિ સેન સં. ૮૩ વર્ષે સં. ૮૪ સં. ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯ સમ યાત્રાઃ સપરિવારેણ સેન તેને...થી જેન્નિનાયામ્બિકાયાસાદાયાઃ...મૃતા મવિધ્યતિ ।

(૨) ત્રયોદશ તીર્થયાત્રાઃ સંધપતિમુચ્ચ કૃતાઃ । તીર્થકરણ પા. ૮૦ — વૉટસન મ્યુશીયમ રામકોટનો શિલાલેખ.

(૩) અથ સ મરુદ્ધો દેવી મવતઃ સાર્ધત્રયોદશસંધયા યાત્રા અભિહિતવતી ।—ડ. કે. પાણી સંપાદિત પ્રબંધ-વિતામણિ પા. ૧૬૩

૪ જુઓ—સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૫-૭-૮-૯; કીર્તિકૌમુદી, સર્ગ ૯; વસંતવિલાસ, સર્ગ ૧૦-૧૧-૧૨.

સુકૃતસંકીર્તન અને કીર્તિકૌમુદીનાં વર્ણનો સંવત્ ૧૨૯૦ પહેલાંની કોઈ યાત્રાના હોવા જોઈયે એમ લાગે છે. કારણ ધર્મામ્યુદયનો રચનાકાલ સંવત્ ૧૨૯૦ પહેલાં આવે છે જેની પર્વાલોચના “રચનાકાલ” ના ટિપ્પણે નીચે હવે પછી કારવામાં આવનાર છે. તે જ પ્રમાણે સુકૃતસંકીર્તન પણ તેના સમકાલમાં રચાયું હોવાનું સ્વ. ચીમનલાલ દલાલે તેની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે. તદુપરાંત, ધર્મામ્યુદય કાવ્યના યાત્રા-વર્ણનને સુકૃતસંકીર્તન તથા કીર્તિકૌમુદી કેટલેક અંશે અનુસરે છે; ડ્યારે વસંતવિલાસનું વર્ણન તેથી જુદું પડે છે. આથી વસંતવિલાસ અને ધર્મામ્યુદય કાવ્યનાં યાત્રાવર્ણનો જુદી જુદી તીર્થયાત્રાઓનાં હશે એવું અનુમાન થાય છે. સુકૃતસંકીર્તન અને કીર્તિકૌમુદીનાં યાત્રાવર્ણનો કરતાં ધર્મામ્યુદયનું યાત્રાવિવરણ અનેક દૃષ્ટિએ ઉત્કૃષ્ટતા જાહેર કરે છે તેટલું જ નહિ પણ બધા યાત્રામહોત્સવ સ્તોત્રોમાં ઉદયપ્રભનું આ યાત્રાવર્ણન નવીન આદર્શ પેદા કરે છે. તે જેટલું રસિક છે તેટલું જ ભાવવાહી છે. તેમાં અતિશયોક્તિને બિલકુલ અવકાશ નથી. તેના શબ્દે શબ્દમાં નિર્ગૂણ અને ધર્મભાવનાનો અપ્રતિમ રસ ટપકતો જોવામાં આવે છે. તેમણે આલેખેલ યાત્રાવર્ણન અને તેની રોચક શૈલી ગ્રન્થકારને એક સાચા વિવેચક તરીકે જાહેર કરે છે. તેની ટૂંક આલોચના અહીં આપવામાં આવે તો અસ્થાને નહિ ગણાય એમ માની તત્સંબંધી કેટલુંક વિવરણ અત્રે રજુ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

વસ્તુપાલના હૃદયમાં રહેલી ધર્મની ઉદાત્ત ભાવનાના પરિણામે પોતાના ગુરુશ્રી વિજયસેનસૂરિના ઉપદેશામૃતથી પ્રેરણા મેલવી તેમણે મહાયાત્રાનો અદિતીય પ્રસંગ ધર્મશાસ્ત્રના નિયમ મુજબ યોજ્યો હતો. શુભ મુહૂર્તે આ યાત્રાનું સંવપ્રસ્થાન શરૂ થયું. ધોલકાથી નીકળી સંધે કાસદ્દ (કાસીદા) માં પહોંચી નાણ્યો. રસ્તામાં અવતાં દરેક ગામ અને શહેરના દેવમંદિરો, તીર્થો અને ઉપાશ્રયોના પૂજન, અર્ચન તથા જીર્ણોદ્ધાર કરી સંઘપતિ તેમને સત્કારતા. ટેર ટેર સાધર્મિકવાસ્તવ્યો થતા. આ પ્રમાણે ધર્માચરણ કરતાં તીર્થધ્યાનમાં દત્તચિત્ત વસ્તુપાલ સંઘ સાથે શંકુજય પહોંચ્યો. તીર્થયાત્રાની પ્રેરણા વસ્તુપાલને ગુરુદ્વાર થઈ હતી તે હકીકતને પ્રામાણિક માની, દરેક યાત્રાવર્ણન લખનારાયે અપનાવી છે.^૧ ઉદયપ્રભસૂરિ આ યાત્રામાં પ્રખ્યાત ધર્માચાર્યો કે વીજા મુખ્ય મુખ્ય યાત્રિકો માટે કંઈ પણ નિર્દેશ કરતા નથી, ડ્યારે સુકૃતસંકીર્તનકાર વિજયધર્મસૂરિ સાથે મલધારીગચ્છીય નરચંદ્રસૂરિ, વાયડગચ્છીય જિનદત્તસૂરિ, સંઢેરકગચ્છના શાંતિસૂરિ અને ગલ્લક લોકોના વર્ધમાનસૂરિ ઘરે પ્રખ્યાત ધર્માચાર્યો હતા એમ નોંધે છે.^૨ વસંતવિલાસનું યાત્રાવર્ણન આથી જુદું છે. પણ તેમાં કેટલીક હકિકતો વિસ્તારપૂર્વક સંપ્રદેશમાં આવી છે. તેણે તો જુદા જુદા શહેરોમાંથી તે યાત્રામાં આવેલ સંઘપતિઓનો નિર્દેશ કરતાં લખ્યું છે કે ચાર મંડલાધિપતિઓ; લાટ, ગૌડ મરુ, ઢાહલ, અવંતિ અને અંગ દેશના સંઘપતિઓ પોતાના સંઘ સહ આ યાત્રામાં આવ્યા હતા, જેમનું

૧ નાગેન્દ્રગચ્છમુકુટસ્ય સુનેરનૂનમાકર્ણકર્થમિતિ માત્રપતિર્વિચારમ્ ।

નલા સ્થાપાનિ અગામ જિનેન્દ્રયાત્ર નિર્માનિર્મલમનોડતિમનોરથશ્રી: ॥ ૪૪ ॥ —સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૪

વિશેષમાં જુઓ-નરનારાયણાર્નવ, સર્ગ ૧૬, શ્લો. ૩૨-૩૩.

૨ અથાચલનં વાયડગચ્છવસલા: કલાસ્પદં શ્રીજિનવત્સરમ: ।

નિરાકૃતશ્રીધુ ન નેપુ મમયથ: ચકાર કેલિં જનનીવિરોધત: ॥ ૧૧ ॥

મવાભિમૂલેન મનોમુલા મયાદનીકિતૈ: ક્લુપ્તમવાભિમુતિમિ: ।

અચાલિ સંઢેરકગચ્છસૂરિમિ: પ્રશાન્તસૂરૈરથ શાન્તિસૂરિમિ: ॥ ૧૨ ॥

શરીરભાક્ષેવ પરામર્થ સ્વર: સ્વરખનશ્યત્ કિલ્લ યસ્ય દુરત: ।

સવર્થમાનાભિચસૂરિશેષસૂરસ્તોડચલદ્રાક્ષલોકમાસ્કર: ॥ ૧૩ ॥

—સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ, ૫,

યૌવ્ય સન્માન ઉપાયનો-ઘેટળાં વઢે વસ્તુપાલે કર્યું હતું.' સંધે પ્રસ્થાન કરી નામેય પ્રમુની મન્તિ અને ધીર્તિ પ્રદર્શિત કરતાં કાસહદમાં પઢાવ નાખ્યો ય્વાં વસ્તુપાલે જિનાર્ચાઓ કરી હતી, ૯ ઉદયપ્રમળા કાષ્ઠનને સુકૃતસંકીર્તનથી ટેનો મળે છે. વધુમાં તે ઉમેરે છે કે વસ્તુપાલે અહીં નામિતમુજ (શુભમદેવ) નાં મહાપ્રાસાદમાં મહોત્સવ રખ્યો હતો.' ય્યારે વસંતવિલાસનો કર્તા સંધે કામહદના બદલે વલમિપુરમાં મેઘાળ કર્યું હોવાનું કહે છે' ય્વાંથી વિજયસેનસુરિ ૯ શત્રુજય પવૈતને બતાવ્યો. વસ્તુપાલે અહીં સ્થાનિ-માસભ્ય કર્યું હતું. આથી સ્પષ્ટરીતે જણાય છે કે ધર્મામ્યુદયના યાત્રાવર્ણનથી વસંતવિલાસનું યાત્રાવિવરણ શુદ્ધ છે. આ સિવાય પણ બીજાં કેટલાંક સૂચનો મળી આવે છે જેથી વળે પ્રયકારો ૯ જુદી જુદી યાત્રાની મોંઘ લીધી હતી તે હકીકતને વધુ પુષ્ટિ આપે છે. ૯નું તુલનાત્મક વિવેચન હવે પછી કરવામાં આવ્યું છે.

સ્થાંથી સંધે પ્રયાણ કરી વિમલાદ્રિ ઉપર આરોહણ કર્યું. સ્થાં જઈ નામિજિનેશના ઉત્કટ દર્શનાભિલાષી વસ્તુપાલે પૂર્ણ પ્રેમમક્ષિબડે જ્ઞાત્રમહોત્સવ કર્યો. વિદ્યોચ્છેદક કપર્દી યક્ષનું પૂજન, અર્ચન સારી રીતે કરી તેમને પ્રસન્ન કર્યા. સંઘમાં આવેલ યાત્રિકોને શ્રમાન્વિત થયેલા જોઈ મંત્રિવર્ધનું હૃદય જોહાર્દ કર્યું. સ્થાં તેમણે ભગવાન આદિનાથના મંદિર પાસે ઈંદ્રમંડપ બંધાવવાનો પ્રારંભ કર્યો ૯મ ઉદયપ્રમસૂરિ જણાવે છે,' ય્યારે વસંતવિલાસનો કર્તા સંઘ પાલીનાણા ગયો સ્થાં વસ્તુપાલે પાર્શ્વપ્રમુનું પૂજન કર્યું, અને સ્વારબદ સંધે વિમલાચલ ઉપર પ્રસ્થાન કર્યું. વિમલાદ્રિ ઉપર જઈ સૌથી પ્રથમ કપર્દી યક્ષની વિવિધ ઉપચારો વઢે પૂજા કર્યા પછી ભગવાન આદિનાથની અષ્ટપ્રકારી પૂજા રચીને, પ્રશંસનીય ચીનવજ્ર (ચીની રેશમ)નું ધ્વજરોપણ કર્યું હતું ૯મ નોંધે છે.' ૯પરંતુ અરિસિંહ તો ધર્મામ્યુદયના કથન મુજબ વસ્તુપાલે શત્રુજય ઉપર જઈ કપર્દી યક્ષનું પૂજન કરીને ભગવાન આદિનાથનો મહામહોત્સવ કર્યો હતો ૯મ કહે છે.' તેમાં વસંતવિલાસ પ્રમાણે પાદલિસપુરીની હકીકત જોવામાં આવતી નથી. આથી પણ ઉદયપ્રમ અને અરિસિંહનાં યાત્રાવર્ણનો એક જ સંઘના વિવેચનો હોવાનું સ્પષ્ટ જણાય છે. મંત્રીશ્રે અહીં વિવિધપ્રકારી જ્ઞાત્રમહોત્સવ ભવ્ય રીતે કર્યો હતો તેનું રસિક વર્ણન ધર્મામ્યુદયકારે અહીં ત્રણ શ્લોકોમાં વિસ્તારવઢે રખ્યું છે. ને દાનવીરે સ્થાં અનેક પ્રકારે દાનધર્મો અને પૂજામહોત્સવો રખ્યા હતા. સંઘ આઠ દિવસ રહ્યો સ્થાં સુધી અષ્ટાહિકા મહોત્સવ ભારે સ્વદ્વા સાથે કર્યો. આદિનાથ ભગવાનના મંદિરપાસે નૃત્ય ગાન કરવા માટે મંત્રિવરે ઈન્દ્રમંડપ બંધાવ્યો હતો

૧ કાટગૌતમકચ્છઙાહલાવનિતશ્વવિષયાઃ સમન્તતઃ ।

તત્ર સંઘપતયઃ સમાયયુસ્તોયધાવિવ સમસસિન્ધવઃ ॥ ૧૫ ॥

આગતાં વિવિધદેશતત્તતઃ સૈવ સજ્જનતાં પ્રમોદભાક્ ।

વસ્તુપાલશ્વિયઃ શુચિક્રિયઃ સચકાર વિધિચૈકયાવનૈઃ ॥ ૧૬ ॥

-વસંતવિલાસ, સર્ગ ૧૦

૨ વિતન્વતઃ કાસહદાકવપાને મહોત્સવં નામિતનૂસણનિ ।

સહાયતાં પ્રત્યશ્ણોન્મહામતૈરસુધ્ય ડાગ્ધર્મીનિ દેવતામ્બિકા ॥ ૧૬ ॥

-સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૫

૩ ઉત્પ્રયાણકમચીકરાકૃતી સંઘલોકસુહદપ્રયાણકઃ ।

સંઘરાટ્ વલમિપાનાવનીમળ્હલેડિસુરમળ્હલેધૂરઃ ॥ ૪૨ ॥

તત્ર સજ્જપતયે નવેન્દુવતપાવનો વિમલસંજિતો મિરિઃ ।

અંગુલીકિસલયાપ્રસંગયા દર્શિતો વિજયસેનસુરિભિઃ ॥ ૪૩ ॥

-વસંતવિલાસ, સર્ગ ૧૦

૪ તત્ર જ્ઞાત્રમહોત્સવગ્ધસનિનં માર્તેન્દ્રચન્દ્રધુતિઃ, ક્લાન્તં સજ્જતં મિત્રેષ્વ મિલિલં સાર્થીમવન્નાનતઃ ।

સયો માધદમન્દમેતુરતરશ્રદ્ધાનિધિઃ શુદ્ધધર્મીન્શ્રીન્નઃ સ્વમિન્નમ્બધમયં પ્રાશ્નમ્માતાધિપાન્ ॥ ૮ ॥

-ધર્મામ્યુદય, સર્ગ ૧૦

૫ સુઓ-વસંતવિલાસ, સર્ગ ૧૦, શ્લોક ૫૮ થી ૮૩

૬ સુકૃતસંકીર્તન, શ્લોક ૧૧ થી ૪૨

तेनैव नौच वसंतविलासमां पण लेवाई छे.^१ अनन्यभक्तिवडे जिनेशनां पूजन, अर्चन करी वस्तुपाळे संघ सह एकै उपरबी अवरोहण करी अजाहरा (अजारा) तरफ प्रयाण आदर्युं. त्यांना अजयपाल नृपति ए संघाचो सुंदर स्कार कर्मो अने ते राजवीथी वंभमान त्यांना पार्श्वप्रभुनुं पूजन करी संघ कोडीनार गयो एम उदयप्रभसूरिए जणाव्युं छे.^२ उपारे वसंतविलासनो कर्ता संघने शत्रुंजयथी एकदम प्रभमसंघं लब्धे छे. जो के उदयप्रभनुं संघयात्रावर्णन वसंतविलासना करतां टुंकामा छे पण तेमां जे हकीकतो नोंवाई छे ते प्रामाणिकतांनी पराकाष्ठा रजु करे छे, तेठळुं ज नहीं पण केठलीक नकर हकीकतो पूरी पाडे छे. कोडीनारथी संघ देवपाठण (प्रभास) गयो त्यां इन्द्रादिदेवोथी मंस्त्यमान (स्वन कराएला) अमृतां-शुलांछनबाळ कालारि भगवान पिनाकपाणि सोमनाथ महादेवनुं वस्तुपाळे सारीरीते यजन कर्युं. सर्व धर्म उपर सहिष्णुभावबाळा अने वाडाबंधीना मिध्याभेदोने नहीं माननारा ते महानुभावे जिनेशना यात्रा मार्गमां आवनार सोमनाथ भगवाननुं विना संकोचे यजन करी जैन अने जैनेतरोंने सांप्रदायिक असहिष्णु मानसो त्याग करवा आदर्श दृष्टात रजु कर्युं. ते ज हकीकत सुकृतसंकीर्तनमां पण आपी छे. वसंतविलासनो कर्ता वधुमां अहीं वस्तुपाळे प्रियमेलक तीर्थमां ज्ञान करी सुवर्ण अने जवाहीरमां दातो ब्राह्मणोने आप्यां हतां तेम ज चंद्रप्रभ प्रभुनुं पूर्ण भक्तिवडे यजन कर्युं हतुं एठली नवीन हकीकत मुके छे.^३ आ हकीकत बीजा कोई यात्रावर्णन करनार प्रयकारे लीची नथी. आथी पण वसंतविलासमां आलेखाएल यात्रावर्णन धर्माभ्युदय वगैरे ग्रन्थमां जणावेली यात्रा करतां बीजा यात्रांनुं होवानुं सूचवे छे. त्यांथी संघ वामनस्थली (बंधळी) घई रैवत (गिरनार) गयो. बीजा कोई ग्रन्थकारे प्रभासथी वामनस्थळी संघ गयानी हकीकत मुकी नथी ज्यारे उदयप्रभे तेने व्यवस्थित रीते नोंवी छे. आथी उदयप्रभनुं वर्णन केठळुं चोकरसाईवाळुं छे ते जोईं शकाय छे.

संघाधिपति वस्तुपाळे रैवतकारोहण करी पोताना पापकल्मषनो नाश करवा गजेन्द्रपदकुंडमां ज्ञान कर्युं अने नेमिनाथ भगवाननी विविधप्रकारी पूजा करी अष्टाष्टिका महोत्सव रच्यो. आ प्रमाणे आठ दिवस सुधी संघेश वस्तुपाळे गिरनार उपर रही प्रसन्न मनवडे पुष्कळ दानधर्मो कर्या अने अंबा, प्रद्युम्न, सांन वगैरे टुंकोनी यात्रा करी त्यांना तीर्थदेवताओनो पूजन, अर्चन करी स्कार कर्यो. पछी पोते संघ सह नीचे उतर्या. प्रभासथी गिरनार तरफ आवतां रैवतकनी तलेटीमां तेजपाले वसावेल तेजपालपुरतुं कुमार सरोवर, जे तेमणे बंधाव्युं हतुं, त्यां वस्तुपाळे आदीश्वर भगवाननुं पूजन कर्युं एम वसंतविलास काव्यनो कर्ता जणावे छे.^४ उदयप्रभसूरिए महाधार्मिक वस्तुपाळनी तीर्थयात्रा अने तेना दानप्रवाहनी स्थापा करतां तेनुं रसिक वर्णन अहीं सर्वोत्कृष्ट भाषामां गुंथ्युं छे. तेमां यात्रानी एक पवित्र नदी साथे सुल्ला करतां, जैम नदी पोताना ब्राह्म मार्गमां आवतां प्राणीमात्रनुं कल्बाण साचे छे तेम आ महापुरुषे पोताना दानप्रवाहने अखंड रीते वाळू राखी जनसमाजनुं परम कल्याण साध्युं हतुं, एवो आशय व्यक्त

१ प्रेक्षणक्षणमयो निचक्षणस्तीर्थमर्तुरयमप्रतो व्यधात ।

नतैकीकृततद्रुटन्मगिस्त्रमगिप्रकरपुष्पितावनी ॥ ६४ ॥

— वसंतविलास महाकाव्य, सर्ग १०.

२ अजाराहणवे वगैरे च पार्श्वपादानजपाळनृपालपूज्यान् ।

अन्यर्चवधेष्टे पुरे च कोडीनारे स्फुरतीतिरुदयममन्त्राय ॥ १२ ॥

— धर्माभ्युदयमहाकाव्य, सर्ग १५.

३ वसंतविलास काव्य, सर्ग ११, श्लोक ७० बी ७२

४ वसंतविलास काव्य, सर्ग ११, श्लोक ७१ बी ७६

५० अं० ६

क्यों छे.' यात्रिकवर्गने अनेक प्रकारे सुखसाधनो आपता अने आनंद प्रमोद आपता वस्तुपाळ संघ सह धोळका गया. त्यां तेमनुं सन्मान करवा तेजपाळ अने पौरजनोनी साथे वीरधवलदेवे सामा जई जिनप्रभुने नमस्कार कर्था. वस्तुपाळे त्यां जिनप्रभुने रयमांथी नीचे पधरावी भक्तिवडे पूजन कर्तुं अने संघने भोजन, कलादिकवडे संतोष आप्यो.

वीरधवले वस्तुपाळने कुशल वर्तमान पूछी विवेक दर्शाव्यो. उदयप्रभूसूरिए आ यात्रातुं वर्णन थोडाक शब्दोमां संपूर्णतः आयुं छे. तेमनी लेखनशैली विद्वान मनुष्योने पण मोह पमाडे छे, कारण तेमां कर्णकदुता के शब्दाडंबरनी छाया कोई पण ठेकाणे जोवामां आवती नथी. जे हकीकत रजु कराई छे तेमां पूरती चोकराई अने प्रामाणिकता उपर खास लक्ष्य आयुं छे. तेथी ज बीजां बधां यात्रावर्णनो करतां उदयप्रभुं यात्राविवेचन बधुं प्रामाणिक अने सन्मान्य छे. आ ग्रंथनुं धार्मिक महत्त्व अनेकगुणुं हरो परंतु ऐतिहासिक दृष्टिए पण तेनुं महत्त्व ओळुं नथी एम कहेंतुं पडे छे.

§ ९. वस्तुपालना संघनी सामग्रीगणना

आ तीर्थयात्राओमां केटलां मनुष्यो, रथो, गाडाओ, रक्षको, सुखासनो अने इतर जनसमुदाय कोरे हता तेनी केटलीक नोंध जुदाजुदा ग्रन्थोमां जोवामां आवे छे. यात्रावर्णन आलेखनारा कीर्तिकौमुदी, मुक्तसंकीर्तन, वसंतविलास के धर्मानुदय ग्रन्थना रचयिताओए ते संबंधी कांई पण निर्देश कर्यो नथी; पण जिनप्रभना तीर्थकल्पमां तथा प्रबंधचिंतामणि अने 'वस्तुपाल तेजपाल रासा'मांथी तत्संबंधी केटलीक माहिती उपलब्ध थाय छे. जो के तेमा केटलुं सत्य समायेलुं हरो तेनुं पृथकरण करवानां पूतां प्रमाणो नथी, तेमां केटलीक अतिशयोक्ति होवानुं पण भासे. परंतु ते संबंधी नकर हकीकत उपासुची प्राप्त न थाय, त्यां सुची तेने सत्य मानी लेवामां बांधो नथी, एम मानी जे ते ग्रन्थोमाथी तेनां सूचनो अहीं रजु कर्यो छे. जिनप्रभसूर तीर्थकल्पमां तेनो निर्देश करतां लखे छे के "वस्तुपालना प्रथम तीर्थयात्रामा ४५०० गाडा (शय्यापालको सहित), ७०० सुखासनो, १८०० पालखी, १९०० हाथी, २१०० श्वेतांबरो, ११०० दिगंबरो, ४५०० जैन गायको अने ३३०० बंदीजनो हता.' प्रबंधचिंतामणिमां ५५०० वाहनो, २१०० श्वेतांबरो, १००० घोडेखारी रक्षको, ७०० ऊंटो अने संघरक्षकाधिकारि चार महासामंतो यात्रामां हता एम नोंथुं छे.' ज्यारे वस्तुपाल तेजपाल रासामां तेनी बादशाही सूची आपतां संवत १२७३ अने १२८५ नी यात्राओना संघवर्णनो रजु कर्यो छे तेमां नीचे प्रमाणे जनसमुदाय, साहित्य, रक्षको अने वाहनोनी नोंध आपी छे.

सामग्रीनी संख्या

संवत १२७३मा

संवत १२८५ मां

सेजवाणां (वेलडीयो)

५५००

४०००

सुखासन (सीधराम)

७००

७००

१ पुरः पुरः पूरयता पयांसि घनेन शान्तिष्वाहता कृतीन्दुः ।

सकीर्तिवर्णनयनी ददर्श मीय्मेऽतिनीय्मेऽपि पदे पदेऽसौ ॥ २१ ॥—धर्मानुदय काव्य, सर्ग १५.

२ 'तत्र प्रथमयात्रायां चलारि सहस्राणि पंचशतानि शकटानां सशय्यापालकानां सतस्रती सुखासनानां अष्टादशस्रती वाहिनीनां एकोनविंशतिः शतानि श्रीकरीणां एकविंशतिः शतानि श्वेतांबरानां एकदशस्रती दिगम्बरानां चलारि शतानि सार्धानि जैनगायकानां त्रयस्त्रिंशच्छती बन्दीजनानाम् ।'

—विधिपतीर्षकल्पे वस्तुपालतेजपालकर्मविकल्प.

३ 'सर्वसंवाहणानामर्धपंचमसहस्राणि, एकविंशतिशतानि श्वेतांबरानां, संघरक्षकाधिकारे सहस्रं दुरजगानां सतस्रती रक्तकरीणां, संघरक्षकाधिकरिण्यल्लारो महासामन्ताः ।'

—प्रबंधचिंतामणि, पा. ५६१, श्री. दु. के. शास्त्री संपादित.

પાલ્લી	૫૦૦	૫૦૦
શ્રીકરણ (મહેતા)	૨૯૦૦	૦
બોહા	૪૦૦૦	૪૦૦૦
બલ્લદ શુધરમાલ્લાલા	૨૦૦૦	૦
ઝંટ	૦	૨૦૦
જૈન ગાયક	૪૮૪	૪૫૦
બંદીજન (ખાટચારણ)	૩૩૦૦	૩૩૦૦
વાદી (અન્યધર્મી)	૩૩૦૦	૦
મટ્ટ	૭૦૦	૦
આચાર્ય	૭૦૦	૭૦૦
દિગંબર સાધુ	૧૧૦૦	૧૧૦૦
શ્વેતાંબર સાધુ	૨૧૦૦	૦
યતી	૦	૨૨૩૨
ગાડાં	૧૫૦૦	૪૫૦૦
વાહિની (ડોઝી)	૧૦૦૦	૧૮૦૦
દાંતના સિંહાસન	૩૦૦	—રથમાં છે ૨૪
સાંગનાં ”	૧૨૦૦	૦
લાકડાનાં દહેરાં	૦	૧૨૦
સંઘવી	૪	૪
કુલમાણસ	૭૦૦૦૦૦	૭૦૦૦૦૦
કુલ સ્વરચ	૩૩૧૪૧૮૮૦૦	૨૯૮૦૨૦૯૦૭

આ ઉપરથી સંઘની મન્યતાનો કાંઈક ઢૂંચાલ આવી શકે છે.^૧ જો કે આ સૂચીમાં અતિશયોક્તિને અવકાશ છે પણ તેના ઉપરથી ઇટલું તો સમજી શકાય છે કે વસ્તુપાલે હજારો મનુષ્યોને સાથે લઈ, પર મણીત જૈન તીર્થોની અનેક યાત્રાઓ, ખારે દબદબાથી કરી હતી. આ સિવાય જિનહર્ષના ‘વસ્તુપાલ ચરિત્રમાં પણ તેની યાત્રાનું વિગતવાર વર્ણન આપ્યું છે. આથી વસ્તુપાલની ધર્મભાવના, લોકકલ્યાણનો ઉચ્ચ આદર્શ અને મહાન સ્વાગ અપૂર્વ હતો એમ કહ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. આજે પણ આવી સંઘયાત્રાઓ જૈન દાનવીરો કરે છે અને જગતને અદ્વિતીય સ્વાગ તથા ઉદાત્ત ધર્મભાવનાના પદાર્થપાઠો શીખવે છે.

§ ૧૦. વસ્તુપાલનાં સુકૃત કાર્યો

વસ્તુપાલની કીર્તિ કેવા અદ્ભુત ગુણોને લઈને દિગંત્યાપી બની હતી તેના વિશિષ્ટ કારણો આ મહા-નુભાવના ચરિત્રમાંથી જ્ઞાત થાય છે. તે નરશ્રેષ્ઠમાં વિદ્વત્તા, રાઝ્યવ્યવહારનાં કુશલતા, વીરતા અને અદ્વિતીય ધર્મભાવના હતી પરંતુ તે બધા કરતાં તેને જગતમાં વધુ યશ અપાવનાર તેના દાનકાર્યો હતાં. તેના જેવો ઉદાર ધની ભૂતલે ફરીથી પામ્યો નથી. જુદા જુદા ગ્રંથોમાંથી તેનાં દાનકાર્યોનાં જે ઉદ્દેશો મળે છે તેથી તેની દાનભાવના જગતમાં અજોડ હતી, એમ લાગ્યા બગર રહેતું નથી. કવિશ્રી સોમેશ્વરે તેના માટે

^૧ જુઓ કીર્તિકૌમુદીના લગ્નશ્લોકી શુભરાત્રી માર્ગાંતરની પ્રજ્ઞાવનામાં સ્વ. વલ્લભવી આચાર્યે રજુ કરેલ વસ્તુપાલ લેખકનાં શબ્દાંથી સંઘના સાહિત્યની દૃષ્ટિ, પ્રજ્ઞાવના, પા. ૨૭

શબ્દ શબ્દોમાં લક્ષ્ય છે કે “વસ્તુપાલે બ્રહ્મદાન, જલપાન, અને ધર્મસ્થાનોથી પૃથ્વીને અને તે વડે પ્રાપ્ત થયેલ યશથી આકાશમંદળને મરી દીધું છે.”^૧ તેણે કરાવેલાં ધર્મસ્થાનો, મહાદાનો અને ધર્મકાર્યોની જુદી જુદી નોંધો સુકૃતસંકીર્તન, કીર્તિકૌમુદી, વસંતવિલાસ, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોષ, જિનદર્શકૃત વસ્તુપાલચરિત્ર અને તીર્થકલ્પ વગેરે કેટલાય ऐतिहासिक પ્રમંથો અને રાસાઓમાં આવેલી છે. જો કે તે વધારામાં કેટલીક વધારા પળ જોવામાં આવે છે. તેનાં સવિસ્તર યાદી પૂરતા વિવેચનસાથે કરતાં એક સ્વતંત્ર નિબંધ થવા સંભવ છે. ઉદયપ્રભસૂરિએ આ મહાકાવ્યમાં પણ તેનાં કેટલાંક સુકૃત કાર્યોની નોંધ કરી છે, જેનું કેટલુંક વિવેચન અર્થ કરવામાં આવ્યું છે.

તે દાનશરે શરૂંજય ઉપર આદિનાથ ભગવાનના મંદિર આગલે દ્વંદ્વમંડપ બંધાવ્યો હતો જેની નોંધ આગલ પળ આપી ગયા છીએ. પ્રંથકાર ફરીથી તેનો ઉલ્લેખ કરતાં તે મંડપની પાસે સ્તંભન પાર્શ્વનાથ અને ગિરનારના નેમિનાથ ભગવાનનાં મંદિરો બંધાવ્યાં હોવાનું જણાવે છે. આ જ હકીકતને પ્રંથકારે પોતાના સુકૃતકીર્તિકલ્પોલિનાં કાવ્યમાં પણ મુકી છે.^૨ સુકૃતસંકીર્તનકાર પણ આ બંને મંથોના કથનને પ્રુક્ષી આપે છે.^૩ વસંતવિલાસ અને તીર્થકલ્પમાં ધર્મસ્થાનો અને દેવમંદિરો બંધાવ્યાના મોઘમ ઉલ્લેખો છે; પણ કયે કયે સ્થળે, કેટલાં મંદિરો, કોનાં કોનાં બંધાવ્યાં હતા તેની પ્રુથક્ પ્રુથક્ વિચારણા કરી નથી. આ દ્વંદ્વમંડપમાં ‘સુકૃતકીર્તિકલ્પોલિની’ નામક સંસ્કૃત કાવ્ય, વિવિધ વૃત્તોમાં રચાયેલા ૧૭૯ શ્લોકોવાળું શિલોત્કીર્ણ કરવામાં આવ્યું હતું, એમ કેટલાક ઉલ્લેખો ઉપરથી જણાય છે. ઉદયપ્રભસૂરિએ પણ આ મહાકાવ્યમાં દ્વંદ્વમંડપમાં મુકવામાં આવેલી વસ્તુપાલની યશઃપ્રશસ્તિની પ્રશંસા રજુ કરતાં સુંદર શબ્દોમાં તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.^૪ આ મંદિરમાં વસ્તુપાલે ગુરુ, પૂર્વજ, સંબંધી, અને મિત્રની મૂર્તિઓ તેમ જ તે બંને જાત્યુગલની અશ્વારૂઢ પ્રતિમાઓ બનાવી મુકી હતી. સુકૃતકીર્તિકલ્પોલિનીમાં ફક્ત તેનો ઉલ્લેખ જ છે. ઘ્યારે સુકૃતસંકીર્તનકાર તે બંને માર્દ્ધો (વસ્તુપાલ-તેજપાલ) ની તથા વીરધવલની હાથી ઉપર ચેટેલી મૂર્તિઓ મુકી હતી, એમ નોંધે છે.^૫ બંનેના કથનમાં વધુ તફાવત નથી, ફક્ત તેમાં ઘોડાને બદલે હાથી ઉપર હોવાની જણાવી છે. આ સિવાય પ્રબંધચિંતામણિમાં પણ દ્વંદ્વમંડપ અને વીજાં વિવિધ ચૈત્ત્યો બંધાવ્યાની તથા પોતાની અને ગુરુભગવેરની મૂર્તિઓ બેસાડ્યાની હકીકત મળી આવે છે.^૬ વસ્તુપાલે આ

૧ જુઓ, આ નિબંધની શરૂઆતમાં મુકેલો ઉપદેશતરંગિણીનો શ્લોક.

૨ વ્યતતન્નમરેન્દ્રમન્થપમયં ધીરવત્સાન્મનાલકારપ્રમુનેષિપાર્શ્વસહિતં તીર્થંડય શરુજયે ।

પ્રાચ્છાદામ્બવશાદ્ધિવર્ધનવિધુષાત્રીશ્રમજ્ઞીશિતા શ્લઘ્યઃ સદ્વપતિઃ સતાં વિજયતે ધીરવસ્તુપાલોઽધુના ॥ ૧૬૭

— સુકૃતકીર્તિકલ્પોલિની

૩ શરુજયશ્ચિસુકૃતસ્ય પુરો જિનસ્ય તેનેન્દ્રમન્થપમિદં તત્કારિ કિચિત્ ।

અપ્યેવશ્વરમધિગમ્યજના યદન્તર્જન્યાન્તરેડપિ ન મન્થન્તિ કદાપિ તાપમ્ ॥ — સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૧૧, ૧૫

૪ ધીરવસ્તુપાલસાંચિવસ્ય પારે કલ્પીન્દ્રાઃ કાર્યાં યશસિ કલ્પયન્તુ વયં તુ નૈવ ।

વેનેન્દ્રમન્થપકૃતોડસ્ય યથાઃપ્રશસ્તિરસ્થિય શાકદ્વિશિ શેલશિલાવિશાલે ॥ — ધર્માનુદય મહાકાવ્ય, પંચમસ્કાન્દે,

૫ મૂર્તિત્રયં હરિકરિસ્થમપૂરિ તેજઃપાલસ્ય વીરધવલસ્ય તથાસનોડસી ।

સજ્જમ્બુરુહિપ્રલયાય મૂર્તિમધ્યં યુગત્રયમિષાગ્ પવિત્રદેશે ॥ — સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૧૧, ૧૧

૬ ‘નમ્મીશ્વરપતારે પ્રાચાદાન્ દન્દ્રમન્થપં ચ તન્યથે ગચ્છાધિરૂઢધીરજનપ્રજાદ્ધીરધવલમૂર્તિઃ, ગુરુપ્રશ્નિક્ષ્ણં વિજમૂર્તિ તથ સમપૂર્વપુરુષમૂર્તિઃ સમપુરુષમૂર્તિઃ ।’ — પ્રબંધચિન્તા ૦ પૃ. ૧૬૨

પવિત્ર સૌભાગ્ય શિરનાની શર્વાદિ ટૂંકોના જેવી રચના કરાવી હતી. ત્યાં જિનમંદિરો ઉપર કલશો (શિશ્વર કલશો) વેસાર્યા અને ઉર્વશુક પ્રાસાદો ઉપર સુવર્ણ દંડો (ધ્વજ-દંડો) મુકવામાં આવ્યા હતા. આદીશ્વર ભગવાનના મંદિર ઉપર જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્રરૂપી મહારક્ષત્રિધાન સરલા ત્રણ સુવર્ણકલશો મંત્રીશ્વરે મુકાવ્યા હતા. ૧ ઉપરાંત જે અતિમૂલ્યવાન તોરણો ત્યાં કરાવ્યાં હતાં.

શત્રુંજય પાસે આવેલું અર્કપાલિત (અંકેવાલિયા) ગામ જે રાણાક શ્રી વીરવલ્લભી સત્તામાં હતું તે તેમની પાસેથી આ મંદિરોના પૂજનાર્ચનાયે અપાવ્યું. તેની નોંધ સુકૃતકીર્તિકલ્લોભિનીમાં પણ આપવામાં આવી છે. પરંતુ બીજા પ્રમ્થકારોએ તે સંબંધી કંઈ પણ ઈસારો કર્યો નથી. વધુમાં ત્યાં ‘અશ્વાથતાર મંદિર’ બંધાવી મુનિસુવ્રતની મૂર્તિ વેસાર્યાનું તથા પરબ બંધાવ્યાનું જણાવ્યું છે. અ્યારે સુકૃતસંકીર્તનકાર ત્યાં તઢાવ સ્તોદાવ્યાનું કહે છે. પાલિતાણામાં પોતાની પત્ની લલિતાના નામ ઉપરથી ‘લલિતા સરોવર’ બંધાવ્યું હોવાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેની અલંકારપૂર્ણ માથામાં પ્રશંસા કરતાં કવિ કહે છે, કે જાણે મંત્રીશની કીર્તિનો પ્રકાશ કરતું હોય તેવું આ સરોવર નિર્મલ જલ યુક્ત છે. આ સરોવરની નોંધ વધા પ્રમ્થકારોએ લીધી છે. આદીશ્વર ભગવાનની પાછલ સુવર્ણનું પૃષ્ઠપટ્ટ (પુંડીપું) કરાવી અર્પણ કર્યું. શ્રીનાભિસૂત્ર પ્રમુના પ્રાસાદમાં વસ્તુપાઢે સુવર્ણતોરણ કરાવ્યું. સ્વાર બાદ કબિષે વગે મંત્રીવરોની કેટલીક યશગાથાઓ અલંકારપૂર્ણ ભાષામાં રજુ કરી છે. વસ્તુપાઢે વજ્રાપયના માર્ગમાં રહેલા તપસ્વિઓના શાસનોનો ઉદ્ધાર કરી યાત્રિઓ પાસેથી લેવાતો કર માફ કરાવ્યો અને તેમને પ્રસન્ન કર્યા. આ હકીકત પણ નવીન છે. બીજા કોઈ પ્રમ્થમાં તે જોવામાં આવતી નથી. છેવટમાં પ્રમ્થકર્તા, વસ્તુપાઢે શત્રુંજય ઉપર ‘નંદીશ્વરતીર્થ’ અને ‘અનુપમાસ્તર’ બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ કરી યોગ્ય શબ્દોમાં પ્રશંસા કરે છે. વધુમાં રૈતતકના તાપસોને ગામનું દાન કર્યાની હકીકત જણાવી તેનાં સુકૃત-કાર્યોની મોંઘ સમેટી લે છે. ઉપરોક્ત કથાનુસાર કવિ કેટલીક નવીન હકીકતો રજુ કરે છે. આથી કશ્ચિત્તું યાત્રાવર્ણન તેમ જ ધર્મકાર્યોનું વર્ણન વધુ ચોક્કસાઈ વાળું હોવાનું જણાય છે. અંતમાં પ્રમ્થકાર વસ્તુપાઢની અને તેના દાનકાર્યોની યોગ્ય શબ્દોમાં પુનઃ પ્રશંસા કરી, ધર્માનુદય મહાકાવ્યની ફલશ્રુતિમા કહે છે કે — વિશ્વાલંકૃત કરનાર અને ગુણરજ્ઞોના મંડારરૂપ આ સુવર્ણ રચિત ‘સંધાધીશ્વર ચરિત્ર’ સન્નન પુરુષોના હૃદયમાનસમાં રહેલાં દુરિયોનો નાશ કરો. ઇવો આદેશ આપી પ્રમ્થકર્તા વિરમે છે.

§ ૧૧. ઉદયપ્રમસૂરિ અને તેમના પૂર્વાચાર્યો

જે સાધુ પુરુષના પુનિત વચનામૃતોથી પવિત્ર બની, વસ્તુપાઢે મહાન દાનધર્મો કર્યા હતા તે મહાનુભાવ અને તેમના વિદ્વાન શિષ્ય ઉદયપ્રમસૂરિનો, તે ગચ્છના પૂર્વાચાર્યોસાથે ટૂંક પરિચય આપ્યા સિવાય આ નિબંધ અપૂર્ણ જ લેખાય. તેથી તેમની યથાયોગ્ય પિછાન આપવા અહીં પ્રયત્ન કર્યો છે. આ પ્રંથના રચયિતા મુનિવર્ય ઉદયપ્રમસૂરિ સુપ્રસિદ્ધ નાગેન્દ્ર ગચ્છના હતા. તેમણે પોતાના ગચ્છનો પૂર્વપરિચય આપતાં કહ્યું છે કે “નાગેન્દ્રગચ્છમાં શાંતિસુધાના કલશસમાન અને સંસારદુઃખોન્મૂલન તરવાદેશ આપનાર મહેન્દ્રસૂરિ યથા. તેમના પટ્ટશ્વર શ્રી શાંતિસૂરિ યથા જેમણે દિગંબરો ઉપર વિજય મેલ્લ્યો હતો. તેમના પછી નાગેન્દ્રગચ્છ-સિદ્ધરાજનાચિકૃત, સમદમ્ભને ધરણ કરનાર આનંદસૂરિ અને અમરચંદ્રસૂરિ યથા. વાદિચક્રવર્તિ આ વગેરે સૂરિઓ સિદ્ધરાજની સ્મૃત્સમાજમાં કદિબોને પરાશ્વ કર્યા હતા. તેથી રાજાવિરાજ સિદ્ધરાજે તે વગેરેને ‘વ્યાગ્રશિશુક’ અને ‘સિદ્ધશિશુક’ બિરુદો આપ્યાં હતાં.” ઉદયપ્રમસૂરિ અને તેમના પૂર્વાચાર્યોનો આવો જ પરિચય સુકૃત-

૧ અલ્પાચવાધ્યયપયોતિધિમન્દરાદિમુદ્રાશુભીઃ કિમનયોઃ સ્તુમદે મહિમઃ ।

વાલ્મેયુરિતિર્દક્ષિતપાદિગઙ્ગા અગાદ યૌ વ્યાગ્ર-સિદ્ધશિશુકયિતિ સિદ્ધરાજઃ ॥ ૪ ॥

— ધર્માનુદયકાવ્ય અંલપ્રશસિ ।

કીર્તિકલ્હોલિની અને સુકૃતસંકીર્તનમાં આપવામાં આવ્યો છે.^૧ આ જ અમરચંદ્રે 'સિદ્ધાંતર્ણવ' નામકા મહાપ્રત્યક્ષ રચ્યો હતો એવું અનુમાન છે. કારણ તત્ત્વાર્ચિતામણિમાં તાર્કિક ગંગેશ ઉપાધ્યાયે સિંહવ્યાગ્ર લક્ષણો મુક્યાં છે જે આ બન્ને માટે હશે એમ ડૉ. સતીશચંદ્ર વિશ્વામૃષણ માને છે.^૨

તેમની પછી ધર્મગાદી ઉપર શ્રીહરિભદ્રસૂરિ આરૂઢ થયા જે સચ્ચારિત્ર અને બીજા પ્રશસ્ય ગુણોને હઈ 'કલિકાલ ગૌતમ'વિરુદ્ધી ક્યાતકીર્તિ થયા. તેમના શિષ્ય વિજયસેનસૂરિ થયા જે અગણિત ગુણોના મંદાર સમાન અને વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ હતા. તેમના સદ્ગમપ્રેરક વ્યાખ્યાનો માનવહૃદયને સચોટ અસર કરતાં. તેમની પુનીત પાવન વ્યાખ્યાનગંગા 'ધનરાજવિહાર'તીર્થરૂપ અળહિલપુર પાટણના પંચાસર મંદિરમાં બહન કરતી હતી. આ મુનિરાજ વસ્તુપાઠના પરમગુરુ હતા. વસ્તુપાઠને તેવાં દાનો, ધર્મકાર્યો અને યાત્રાઓ કરવાની મુખ્ય પ્રેરણા, ધર્મોદ્ધારક આ મહાન આચાર્ય પાસેથી જ મળી હતી, એમ અનેક પ્રત્યક્ષકારો નોંધ્યું છે. વસ્તુપાઠે સ્થાપિત કરેલા કેટલાંક જિનવિંબોના સ્થાપક પણ આ જ વિજયસેનસૂરિ હતા, એમ તે વિંબોની નીચેની પ્રશસ્તિઓ ઉપરથી જ્ઞાત થાય છે.^૩ તેમણે કોઈ પ્રત્યો લખ્યા હશે કે કેમ ? તે સંબંધી વધુ માહિતી મળી શકી નથી. તેમના વિદ્વાન શિષ્ય ઉદયપ્રભસૂરિ થયા જે આ મહાકાવ્યના પ્રણેતા હતા. તેઓ ઉચ્ચ કોટીના વિદ્વાન હતા એમ તેમણે રચેલા અનેક પ્રત્યો ઉપરથી માલમ પડે છે. આ મહાકાવ્ય તેમણે ગુરુ શ્રીવિજયસેનસૂરિના આદેશથી રચ્યું હતું તેની સર્ગર્થ નોંધ પ્રત્યક્ષપ્રશસ્તિમાં લીધી છે.^૪ આ સિવાય શત્રુંજય યાત્રાનું વિષયન કરતી ઐતિહાસિક હકીકતોથી સમર સંસ્કૃત કાવ્યપ્રશસ્તિ સુકૃતકીર્તિકલ્હોલિની રચી છે. જેને શત્રુંજય ઉપર વસ્તુપાઠે બંધાવેલ દ્વંદ્વમંડપમાં શિલાપૃષ્ઠપર (પથ્થરમાં) કોતરવામાં આવી હતી. તે હકીકત આગળ પળ આપી ગયા છીએ. આ બંને પ્રત્યો ઉપરાંત ઉદયપ્રભસૂરિએ જ્યોતિષ વિષયક આરંભસિદ્ધિ પ્રંથ, સંસ્કૃત નેમિનાય ચરિત્ર, ષઢશીતિ અને કર્મસ્તવ ઉપર ટિપ્પણ, ધર્મદાસગણીકૃત ઉપદેશમાલા ઉપર ઉપદેશમાલાકાર્ણિકા નામક ટીકા વગેરે પ્રત્યો લખ્યા છે. આ મહાકાવ્ય તેમણે મહધારી ગચ્છીય નરચંદ્ર મુનિ પાસે સંશોધાવ્યું હતું, તેની નોંધ હઈ અંતમા આ ધર્મસંહિતા ચિરકાલ સુધી વિદ્વજનોના હૃદયકમલમાં ધર્મની સૌરમ પ્રકટાવો એવો આશીર્વાદ આપતાં સૂરિ શ્રી પ્રત્યની રીતિથી કરે છે. આવી જ પ્રશસ્તિઓ આ પ્રત્યકારે સ્વરચિત બીજા પ્રત્યોમાં પળ મુકી હશે. પરંતુ તે વધા પ્રંથો મેલ્યો તેની પૂરતી તપાસ કરવાનો લાભ મળી શક્યો નથી. અનુમાનથી લાગે છે કે તે વધામાં આવી જ હકીકતો જુદા જુદા સ્વરૂપે અલંકારપ્રચુર ભાષામાં ગુંથવામાં આવી હશે.

૧ (૧) સુકૃતકીર્તિકલ્હોલિની, શ્લોક, ૧૫૪ (ગા. ઓ. સી. ના હમીરસદમર્દન નાટકશાલે છપાયેલ)

(૨) શૈલવેડપિ મદમતવાદવિહારવારણનિવારણક્ષમી ।

યો અગાદ જયસિદ્ધમૂર્તિવ્યાપ્રિસિદ્ધિશુકાવિતિ સ્વયમ્ ॥ ૨૦ ॥ - સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૪

૨ જુઓ 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત' રિતિદાસ પા. ૨૫૦

૩ આજુના લગ્નસિંહ વસદિકામાંની નેમિનાય પ્રમુખી સ્થાપના વિજયસેનસૂરિએ કરી હતી, એમ તેની પ્રશસ્તિ ઉપરથી અળાવ છે. જુઓ 'પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ'માંની તેની પ્રશસ્તિ. તારંગા ઉપર વસ્તુપાઠે અજિતસામિવૈલ્યમાં આદિનાથ અવધાનમાં જિવવિંબનો ચોક્કસ બંધાવ્યો હતો તેમાં આદિનાથની પ્રતિષ્ઠા કદાવનાર વિજયસેનસૂરિ હતા એમ આમાં સંવત ૧૧૮૫ ના શિલાલેખ ઉપરથી અળાવ છે. જુઓ 'પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ' માં તે લેખ.

૪ રત્યુલ્પના ગતયોસ્યોરથ પથો રૂઢે પ્રજાતકણે, વિજ્ઞાપ્ય સ્વગુરોઃ પુરઃ કવિનર્વ નમીમવનમોલિના ।

પ્રાપ્ત્યાઽઽદેશમયું પ્રમોર્ચિરચયમાસે સમાસેરુથા, પ્રાગ્લમ્બીમુદયપ્રમેળ ચરિતં તિસ્યન્દકર્ણ ગિરામ્ ॥ ૧૨ ॥

- ધર્મોચ્ચુદયમહાકાવ્યે અંશપ્રશસ્તિ.

§ ૧૨. ગ્રંથનો રચનાકાલ

આ પ્રત્ય ક્યારે રચાયો તે માટે પ્રત્યકારે કાંઈ પળ ઉલ્લેખ કર્યો નથી. વસ્તુપાલે શત્રુંજયની અનેક યાત્રાઓ કરી હતી તેમાં આ કઈ યાત્રાનું વર્ણન છે તે પળ સ્પષ્ટ નથી. પરંતુ આ પ્રત્ય ક્યારે લખાયો તેની નોંધ પ્રત્યપ્રશસ્તિના અંતમાં લેવાઈ છે. તેમાં તે સંવત ૧૨૯૦ ના ચૈત્ર સુદિ ૧૧ ને વાર રવિના દિવસે સ્તંભતીર્થમાં (હંભાતમાં) આ મહાકાવ્ય વસ્તુપાલે લખાવ્યું એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે.^૧ આથી આ પ્રત્ય તે અગાઉ રચાયો હતો એમ ચોકસ લાગે છે. વસ્તુપાલની અનેક યાત્રાઓ કરતાં આ યાત્રાનું વર્ણન એક કરતાં વધુ વિદ્વાનોએ આલેખ્યું છે. તેથી વધી યાત્રાઓમાં આ તીર્થયાત્રા અનનુભૂત હશે તેમાં શંકા નહીં, અર્થાત્ તે મહાયાત્રા હશે એમ માનું હું. પ્રવંધ ચિંતામણિમાં વસ્તુપાલે મહાયાત્રાનો પ્રારંભ સંવત ૧૨૭૭ માં કર્યો હતો એમ જણાવ્યું છે.^૨ આ હકીકતને ગિરનારના સંવત ૧૨૯૩ ના શિલોલેખથી પુષ્ટિ મળે છે તેમાં પળ વસ્તુપાલે સંવત ૧૨૭૭ માં સંઘપતિ બની યાત્રા કર્યાનું મૂલ્યું છે. આથી વસ્તુપાલે સંવત્ ૧૨૭૭ માં મહાયાત્રા કરી હતી એમ લાગે છે. આ તીર્થયાત્રામાંથી આવ્યા બાદ થોડાક વચ્ચે પછી આ પ્રત્યની રચના કરવામાં આવી હોવી જોઈએ; એટલે તે સંવત ૧૨૭૭ થી ૯૦ સુધીમાં રચાઈ ગયો હતો એમાં શંકા નથી. અને તે પ્રમાણે ધર્મામ્યુદય કાવ્યની રચના સંવત ૧૨૭૯-૮૦ માં થઈ હશે એનું અનુમાન થાય છે. આ અનુમાન કરવાનું ખાસ કારણ તેના માટે સીધે સીધા પ્રમાણોના અભાવને લઈને છે. છતાં તે ૧૨૯૦ માં લખાયો હતો એવો સ્પષ્ટ પુરાવો મળતો હોવાથી તે વસ્તુપાલના સમકાલમાં સંવત્ ૧૨૯૦ પહેલાં રચાયો હતો એમ સ્પષ્ટ રીતે સાબીત થાય છે.

૧ સં. ૧૨૯૦ વર્ષે ચૈત્ર શુ. ૧૧ રવો સ્તંભતીર્થબેલાકૂલમનુપાલયતા મદં. શ્રીવસ્તુપાલેન શ્રીધર્મામ્યુદયમહાકાવ્ય પુસ્તકમિદમલેખિ ॥

૨ 'અથ સં. ૧૨૭૭ વર્ષે સરસ્વતીકળઠામરણલુપ્તોજરાજમહાકવિમહામાત્યશ્રીવસ્તુપાલેન મહાયાત્રા પ્રારંભે ॥'

—પ્રત્યચિન્તામણિ, પા. ૧૬૨. શ્રી ડુ. કે. શાહિ સંપાદિત,

॥ अहम् ॥

॥ श्रीमद्विजयानन्दहरिपादपद्मेभ्यो नमो नमः ॥

नागेन्द्रगच्छाधिपतिभिः श्रीमद्भिरुदयप्रभाचार्यवरैर्विरचितं

धर्माभ्युदयमहाकाव्यम् ।

(सङ्क्षपतिचरितापरनामकम्)

॥ ९० ॥ ॐ नमः सर्वज्ञाय ॥

मङ्गलम्

महँलक्ष्मीं स्तुमः श्रेष्ठपरमेष्ठिपदप्रदाम् । यत्पुरः किङ्करायन्ते, सुराऽसुर-नरभियः ॥ १ ॥
सम्भूय सकलैः कल्पपादपैरिच कल्पितः । युगाद्विजिनकल्पद्रुलोकोत्तरफलोऽस्तु वः ॥ २ ॥
जयन्ति शान्तिनाथस्य, क्रमप्रेङ्खन्नस्त्राधिपः । विश्वविश्वविषद्वान्ततान्तिशान्तिकहेतवः ॥ ३ ॥
नेमेर्नमत सौभाग्यमजिह्वाब्रह्मचारिणः । ध्यानाद् यस्य ययौ राजीमती त्यक्ताऽपि निर्वृतिम् ॥ ४ ॥
मूर्ध्नि पार्श्वप्रभोः सप्त, फणाः सन्तु सतां श्रिये । जितान्तःशत्रुपट्टकस्य, स्वस्य च च्छत्रसन्निभाः ॥ ५ ॥
वीरः श्रियेऽस्तु व्याख्यासु, यद्वन्तकिरणाङ्कुराः । दधुर्मौलिषु नम्राणां, मङ्गल्यामक्षतश्रियम् ॥ ६ ॥
तिरस्त्रोऽपि विपश्चित्त्वं, नीर-क्षीरविवेचने । हंसस्य यत्पदोपास्या, स्तुमस्तां धृतदेवताम् ॥ ७ ॥

ग्रन्थकृतः पूर्वाचार्याः

गौतमं तमहं वन्दे, यः श्रीवीरगिरं पुरा । अङ्गत्रयमयीं प्राप्य, सद्यश्चक्रे चतुर्गुणाम् ॥ ८ ॥
गुरुः श्रीहरिमद्रोऽयं, लेभेऽधिकवचस्थितिः । मोहद्रोहाय चारित्र्यनुपनाशीरवीरताम् ॥ ९ ॥
तमस्तोमच्छिदे स श्रीसिद्धसेनदिवाकरः । गगनं ध्यानशो यस्य, कलापुष्टो यशःशशी ॥ १० ॥
हरिमद्रविभुर्विद्यास्थानकानि अतुर्दश । लब्ध्वा शतगुणान् जैनग्रन्थवृक्षानरोपयत् ॥ ११ ॥
राजा सुलोठ पादाम्, जिह्वामे च सरस्वती । यस्य शम्भुमुदे स श्रीहेमसूरिर्नवः शिवः ॥ १२ ॥
नरजम्बुसुनीन्द्रस्य, विश्वविद्यालयं महः । चतुरन्तधरित्रीशसभ्यैरभ्यर्चितं स्तुमः ॥ १३ ॥
जीयाद् विजयसेनस्य, प्रभोः प्रतिभद्वर्षणः । प्रतिबिम्बितमात्मानं, यत्र पश्यति भारती ॥ १४ ॥

१ 'महँलक्ष्मी' कता ॥ २ द्वाष्टश्लोकानन्तरं कता ॥ पुस्तके श्लोकोऽयमधिक उपलभ्यते—

तस्य श्रीवज्रसेनस्य, गौरवं ध्येयमीदृशम् ।

दृष्टप्रसविनी यस्य, गौरवग्येयमीक्ष(स्य)ते ॥

सङ्गमाहात्म्यम्

ध्यामाशेषहरिश्चतुर्मुखतया तन्वन्नदीनां स्थितिं,
 स स्तुत्यः पुरुषोत्तमैकवसतिः श्रीसङ्गरत्नाकरः ।
 यं संसेव्य घनाघना इव जिना धारालधर्मास्तै-
 विश्वाश्वासनेहेतवः कति न तेऽभूवन् भविष्यन्ति वा ? ॥ १५ ॥

वस्तुपालमाहात्म्यम्

गुर्वाशीर्बन्धसां फलं निग्वधि श्रीमिद्विसिद्धोपधिः,
 कीर्तिस्फूर्तिसुधासुधांशुकृद्यहीप्रप्रभाभास्करः ।
 मूर्तः पुण्यसमुच्चयो विजयते कोऽप्येव सङ्गाधिपः,
 शङ्क यस्य विभात्यखण्डविभुतापाम्बुडमाखण्डलः ॥ १६ ॥

प्रस्तुतग्रन्थस्याभिधानम्

सङ्गपतिचरितमन्तः कृतिनः कर्णावतंसनां नयत ।
 श्रीवस्तुपालधर्माभ्युदयमहोमहितमाहात्म्यम् ॥ १७ ॥

वस्तुपालवंशवर्णनम्

श्रीमत्प्राग्वाटनोत्रेऽणहिलपुरभुवश्चण्डपस्याङ्गजन्मा,
 जज्ञे वण्डप्रसादः सदनमुरुधियामङ्गभूस्तस्य सोमः ।
 आसाराजोऽस्य स्तुः किल नवममृतं कालकूटोपभुक्त-
 श्रीकश्रीकण्ठकण्ठस्थलमलविपदुच्छेदकं यद्यशोऽभूत् ॥ १८ ॥
 सोऽयं कुमारद्वीकुक्षिगरःसरसिजे श्रियः सदनम् ।
 श्रीवस्तुपालसचिवोऽजनि तनयस्तस्य जनितनयः ॥ १९ ॥
 यस्याग्रजो मल्लदेव, उतथ्य इव वाक्पतेः ।
 उपेन्द्र इव चेन्द्रस्य, तेजःपालोऽनुजः पुनः ॥ २० ॥
 बोलुक्यचन्द्रलवणप्रसादकुलधवलवीरधवलस्य ।
 यो दग्धे राज्यधुगमकधुरीणे पिधाय निजमनुजम् ॥ २१ ॥

१ विंशतितमश्लोकानन्तरं पागा० पुराणेऽधोनिष्ठङ्कितः श्लोकोऽधिक उपलभ्यते—

वस्त्रापथस्य पन्थास्तपस्विनां ग्रामशासनोद्धारान् ।
 येनापनीय नवकरमनवकरः कारयत् श्लोके ॥

पर्यामिदं किल पञ्चदशसर्गान्तर्वरीकृत्यते सर्वासु प्रतिषु ॥

‘अणहिलपाटकनगराऽऽदिराजवनराजकीर्तिकलिंगिरिम् ।

पञ्चासराहजिनगृहमुद्ध्रे यः कुलं च निजम् ॥ २२ ॥

विभुता-धिक्रम-विद्या-विदग्धता-वित्त-वितरण-विवेकैः ।

यः सप्तभिर्वि-कारैः, कलितोऽपि बभार न विकारम् ॥ २३ ॥

वस्तुपालस्य कुलगुरुवः

एतेषां च कुले गुरुः समभवन्नागेन्द्रगच्छश्रिय-

श्रृङ्गारत्नमयत्नसिद्धमहिमा सूरिर्महेन्द्राभिधः ।

तस्माद् विस्मयनीयचारुचरितः श्रीशान्तिस्त्रिस्ततो-

ऽप्याऽऽनन्दा-ऽमरसूरियुग्ममुदयचन्द्रा-ऽर्कदीप्रगुति ॥ २४ ॥

श्रीजैनशासनवनीनवनीरचाहः, श्रीमांस्ततोऽप्यघरो हरिभद्रसूरिः ।

विद्यामदोन्मदगदेष्वनवययवैद्यः, ख्यातस्तनो विजयसेनमुनीश्वरोऽयम् ॥ २५ ॥

वस्तुपालस्य जिज्ञासा

कदाचिदेव मन्वीशः, कृतप्राभानिकक्रियः । गत्वा पुरो गुरोस्तस्य, नत्वा विशो व्यजिज्ञपत् ॥ २६ ॥

भगवन्नयमेकोऽपि, मर्त्यजन्ममहीरुहः । चतुःप्रकारः किं नाम, प्राणिभेदेन भासते ? ॥ २७ ॥

अवकेशी यदेकेषां, केपाश्चिद् विषभूरुहः । किम्पाकतरुन्येषां, परेषां कल्पपादपः ॥ २८ ॥

तदत्र कारणं किञ्चिदभिरूपं निरूप्यताम् । कारणानां हि नानात्वं, कार्यभेदाय जायते ॥ २९ ॥

अथोवाच गुरुः साधु, विज्ञ ! जिज्ञासितं त्वया । इदं सकर्ण ! निर्णीतं, सर्वं सर्वविद्यागमे ॥ ३० ॥

सुकृतं न कृतं किञ्चिद्, यैः प्रमादपरैः पुरा । तेषां त्रिवर्गशून्यानां, दीनानां जन्म निष्फलम् ॥ ३१ ॥

नमोमयैः पुनर्बद्धं, पापं पापानुबन्धि यैः । तन् तेषां सौनिकादीनां, परब्रह्म च दुःखदम् ॥ ३२ ॥

रजस्तमोमयैश्चक्रे, पुण्यं पापानुपङ्क्ति यैः । तन् तेषां भ्लेच्छपादीनां, नरकान्तसुखप्रदम् ॥ ३३ ॥

पुण्यानुबन्धबन्धूनि, सुकृतानि कृतानि यैः । दत्ते मानुषजन्मैषां, परब्रह्म च वाञ्छितम् ॥ ३४ ॥

अथाऽऽह मन्त्री पूज्यास्तत्, कथयन्तु यथागमम् । पुण्यानुबन्धबन्धूनां, सुकृतानां निबन्धनम् ॥ ३५ ॥

जगदुर्गुरवो मन्त्रिन् !, श्रूयतां तद् यथागमम् । यद् विधातव्यमव्यग्रश्लोकैर्लोकेश्वरैः ॥ ३६ ॥

दान-शील-तपो-आद्यभेदभिन्नं चतुष्टयम् । पुण्यानुबन्धिपुण्यानां, निबन्धनमिदं विदुः ॥ ३७ ॥

तत्रापि मुनयः प्राहुर्भाषनायाः प्रधानताम् । तथैवानुगृहीतं हि, त्रितयं तन् फलेद्यदि ॥ ३८ ॥

राजव्यापारस्य साफल्यम्

पाषाणी नावनीनाथ !, व्यापारकुलुषे हृदि । आस्माकीये वसत्युद्येर्भावना भगवन्नसौ ॥ ३९ ॥

इत्युक्ते मन्त्रिणाऽवोचन्, गुरवो गौरवोचितम् । मन्त्रिन् ! नृपस्य व्यापारः, किमर्थं कूष्यते त्वया ?

॥ ४० ॥ युगमम् ॥

यदयं तुच्छचित्तानामज्ञानां क्रूरकर्मणाम् । परदार-परद्रोह-परपीडापरालम्बाम् ॥ ४१ ॥

तादात्म्यसुखास्वादसादीकृतचेतसाम् । नरकालोकनेऽन्धानां, बधिराणां हितभृतौ ॥ ४२ ॥

जायते भुद्रसस्वानामयशःपङ्कपातिनाम् । पेहिकामुष्मिकानर्थसम्बन्धैकनिबन्धनम् ॥४३॥ विशेषकम् ॥
 ये पुनः पुण्यकर्माणो, महेच्छाः स्वच्छबुद्धयः । परोपकारव्यापारसफलीकृतजीविताः ॥४४॥
 गुरुपदेशपीयूषपूरपाधितमानसाः । वैभवे च भवे चास्मिन्, भङ्गुरीभावभाविनः ॥४५॥
 शुचौ यशसि धर्मे च, स्वैर्यबुद्धिविधायिनः । विनिजितारिपङ्कगः, स्वयमायतिदर्शिनः ॥४६॥
 भवत्यद्भुतसत्त्वानां, तेषां लोकोत्तरात्मनाम् । नृपण्यापार एवायमिहामुत्र च सिद्धये ॥४७॥ कलापकम् ॥

प्रभावना

येन लोकोत्तरः कोऽपि, धर्मस्तीर्थशदेशितः । स्वर्गापवर्गसाम्राज्यश्रीस्वयंवरमण्डपः ॥ ४८ ॥
 सुदुष्करतरः कामं, महासत्त्वेनरैर्नरैः । किमन्यत् ? तीर्थकुलक्षमीकारणानां शिरोमणिः ॥ ४९ ॥
 प्रभावनाभिधः सोऽपि, नृपण्यापारतेजसा । दुरितध्वान्तविध्वंसाद्, भास्वरां भ्रयति श्रियम् ॥ ५० ॥ विशेषकम् ॥
 क्रमन्ते यत्र नान्यानि, प्रायश्चित्तानि कल्मषे । तत्राप्यनन्यसामान्यमयमेवाधमर्षणम् ॥ ५१ ॥
 भावना शिवदा स्वस्य, स्वाऽन्ययोस्तु प्रभावना । प्रकारान् तदितः श्रेष्ठा, भावनातः प्रभावना ॥ ५२ ॥
 ख्याताश्च यद्यपि स्पष्टमष्टावेव प्रभावकाः । तथाऽप्युपनिषन्मोकाः, पुरेऽप्यद्भुतवैभवाः ॥ ५३ ॥
 तथाह्यतिशयस्कृतिगणभूपतिसम्भताः । प्रभावयन्ति तीर्थेशनीर्थमव्यर्थशक्तयः ॥ ५४ ॥
 अङ्गं प्रशस्यमस्याश्च, निर्णतिं परमर्षिभिः । श्रद्धाविशुद्धं विधिवज्जैनयात्राप्रवर्तनम् ॥ ५५ ॥
 एतां च त्रिविधामादुरेकामष्टाद्विकामिधाम् । द्वितीयां रथयात्रां च, तीर्थयात्रामथापराम् ॥ ५६ ॥
 वितन्वन्ति सतामेतास्तिस्रोऽपि आयसीं श्रियम् । तथापि तीर्थयात्रेयममेयसुकृतास्पदम् ॥ ५७ ॥
 दान-शील-तपो-भाव-प्रभावनसमुद्भवः । पुण्यराशिरशेषोऽपि, यदत्र प्रथते पृथुः ॥ ५८ ॥

ससङ्गं तीर्थयात्राया विधिः

तीर्थयात्रां चिकीर्षोश्च, यत् कर्तव्यं महात्मनः । यथागमं विधिस्तस्य, क्रमादयमुदीर्यते ॥ ५९ ॥
 विवेकी पुरुषस्तत्र, जाति-कर्माद्यदुषितः । नृपावष्टम्भसंरम्भी, नीतिस्फीतधनागमः ॥ ६० ॥
 वदान्यो जनतामान्यः, पूज्यपूजापरायणः । जन्म-जीवित-वित्तानां, जिघृक्षुः फलमद्भुतम् ॥ ६१ ॥
 तिथौ पुण्यतिथौ गत्वा, गुरुक्रमयुगान्तिके । श्रद्धाशुद्धाशयः पुण्यप्रज्ञो विहायैवेदिदम् ॥ ६२ ॥
 मर्त्यजन्म-कुलैर्भार्यसामग्रीं प्राप्य दुर्लभाम् । कृतार्थीकर्तुमिच्छामि, भगवन्स्तीर्थयात्रया ॥ ६३ ॥
 धन्यस्त्वं तीर्थरूपज्यो, यस्य सङ्गः पतिस्तव । सेनाधिपत्यवत् सङ्गाधिपत्यं वितरिष्यति ॥ ६४ ॥
 सङ्गाधिपत्यमत्यन्तदुर्लभं भविनां भवे । तीर्थाधिपत्यवद् भद्र !, जगद्भद्रङ्करोदयम् ॥ ६५ ॥
 अजितोदात्तपुण्यस्य, भाविकल्याणसम्पदः । कस्यापि तीर्थयात्रार्थमियमुत्सहते मतिः ॥ ६६ ॥
 एवं संवर्धितोत्साहो, गुरुणा प्रीतचेतसा । यात्रायै कृतसत्कारः, कारयेद् दिननिर्णयम् ॥ ६७ ॥
 साधर्मिकाणां सर्वत्र, बहुमानपुरःसरम् । यात्रार्थं कृतउल्लेखान्, लेखान् सम्प्रेषयेत् ततः ॥ ६८ ॥
 कृतोरुवाहना-ऽऽवास-कोश-पादात्सङ्ग्रहः । युग-योक्त्राविगन्ध्यङ्ग-शिल्पिवर्गपरिग्रहः ॥ ६९ ॥

जलोपकरण-च्छत्र-दीपिकाधारिमिर्भूतः । संपरुद्धान्य-भैषज्य-मिषकप्रभृतिसम्भूतः ॥७०॥
 बन्दना-ऽगद-कर्पूर-काष्मीर-वसनादिभिः । वस्तुभिर्मुदितश्चैत्य-तीर्थे-सङ्घातचनोचितैः ॥७१॥
 मुहूर्ते पूर्वनिर्णति, स्नपयित्वा जगद्गुरुम् । रचयित्वाऽद्भुतां पूजां, निषण्णस्तत्पुरस्ततः ॥७२॥
 सङ्घातिपत्यदीक्षायां, दत्तायां गुरुभिर्मुदा । दिक्पालेभ्यस्ततो दत्त्वा, स्फूर्जन्मन्त्रबलं बलिम् ॥७३॥
 पूजिते पुष्प-वासाद्यैर्मन्त्रमुद्राञ्जिते रथे । स्वयमारोपयेद् देवं, महेनातिमहीयसा ॥७४॥
 ॥ षड्भिः कुलकम् ॥

पुरस्कृतगुरुः कृत्वा, ससङ्घश्चैत्यवन्दनम् । कायोत्सर्गैः कपर्द्यम्बाप्रभृतीन् सन्निधापयेत् ॥७५॥
 क्षुद्रोपद्रवविद्राघिमन्त्रध्यानामलात्मभिः । क्लृप्तान्तःकवचास्त्रैश्च, गुरुभिः कृतसन्निधिः ॥७६॥
 स्फूर्जन्जयजयध्वान-धवलध्वनिबन्धुरैः । अवार्यैस्तूर्यनिर्घोपैर्नादिताम्बरगङ्गरः ॥७७॥
 उहामदान-सम्मानपूरितार्थिमनोरथः । रम्ये परिसरे पुर्याः, कुर्यात् प्रस्थानमङ्गलम् ॥७८॥ विशेषकम्
 ततः साधर्मिकान् सर्वान्, नानास्थानागतानसौ । सत्कृत्य सहितस्तैश्च, कुर्वन्नुर्वी प्रमोदिनीम् ॥
 धनेर्धनार्थिनः कामं, वाहनैर्वाहनार्थिनः । सहायैरसहायार्थं, प्रीणयन् सहायात्रिकान् ॥८०॥
 बन्दि-गाधकमुख्यांश्च, नामग्राहान् महात्मनाम् । अशनैर्वसनैरर्थैर्यथाशक्तिः कृतार्थयन् ॥८१॥
 चैत्यानि पूजयन् मार्गे, भग्नानि च समुद्धरन् । तत्कर्मकृत्सु वात्सल्यं, कुर्वन्तत्कार्यचिन्तनम् ॥८२॥
 सत्कुर्वन् धार्मिकान् निःस्वान्, दानाद् दीनान् प्रमोदयन् ।

भीतानामभयं यच्छन्, मोचयन् बन्धनस्थितान् ॥८३॥

पङ्कमग्नं च भग्नं च, सङ्कटे शकटादिकम् । नियुक्तैरुद्धरन्तत्तत्कर्मशिल्पकरैर्नरैः ॥८४॥
 धुधितं तृषितं व्याधिबाधितं धमनिस्तहम् । तन्वानः सुस्थमन्त्रा-ऽम्बु-मिषग-भैषज्य-वाहनैः ॥८५॥
 क्षुन्दान्ध्याखिलान् क्षुद्रोपद्रवान् धार्मिके जने । विदधानश्च जैनेन्द्रशासनस्य प्रभावनाम् ॥ ८६ ॥
 ब्रह्मचर्य-तपस्तेजोजनितान्तस्तमःशमः । दधद्देव-गुरुपास्तिभावनापावनं मनः ॥ ८७ ॥
 क्रमेण प्राप्य तीर्थानि, साधर्मिकसमाधिना । भूत्वा तीर्थाभिसा कुम्भान्, पुष्प-वासाधिवासितान् ॥
 सङ्घं गान्धर्ववर्गं च, चर्चयित्वा यथोचितम् । पुष्प-कुङ्कुम-कर्पूर-चन्दनप्रमुखैस्ततः ॥ ८९ ॥
 अत्यद्भुताभिर्देवेन्द्रियमानादिविभूतिभिः । प्रकलत्तीर्थकुञ्जममज्जनोत्सववैभवः ॥ ९० ॥
 जगत्त्रयपतेः स्नात्रं, कुर्वीत प्रीतमानसः । जगतीजिनविम्बानां, वैद्यावृत्यकृतामपि ॥ ९१ ॥
 ॥ त्रयोदशभिः कुलकम् ॥

दुग्धाद्यैरमृतैः किञ्च, कर्पूराद्यैश्च पञ्चभिः । ततः पञ्चामृतस्नात्रं, पात्रं कल्याणसम्पदः ॥ ९२ ॥
 चन्दनस्यन्द-कस्तूरी-कर्पूराद्यैर्विलेपनैः । स्वर्णमरण-पुष्पस्रग्-वसनादिभिरर्चनम् ॥ ९३ ॥
 घनसारा-ऽगुरुप्रायसुगन्धद्रव्यधूपनम् । प्रेक्षां दक्षजनप्रेक्षयामद्भुतं च महाध्वजम् ॥ ९४ ॥
 बल्लभाभर-भृङ्गारनीरधारामनोहरम् । कर्पूरारात्रिकं पुष्पवृष्टिसम्बन्धबन्धुरम् ॥ ९५ ॥
 देवानां वन्दनं चाथ, कृत्वा कुर्यात् यथोचितम् । देवसेवकसत्कारमनिवारं च भोजनम् ॥
 ॥ ९६ ॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

मुखोद्घाटविधाने च, मालोद्घटनपर्वणि । किञ्चाक्षयनिधिप्रेषे, भूमिभाण्डादिनिष्कये ॥ ९७ ॥
 कोशं संवर्ष्य देवस्य, दीनादीननुकरस्य च । आपृच्छेतार्चनापूर्वं, प्रभुं गद्रदया गिरा ॥९८॥ युग्मम् ॥

विभक्तसङ्कल्पकल्पद्रो !, त्वेकप्रयमानसे । पुनर्दर्शनदानेन, प्रसीद सद्यं मयि ॥ ९९ ॥
 ततः प्रभुं नमस्कृत्य, सत्कृत्य सहयात्रिकान् । तीर्थानुध्यानधन्यात्मा, निवृत्तः स्वपुरं गतः ॥ १०० ॥
 पुण्यस्फूर्ते मुहूर्तेऽसौ, समुत्सर्पन्महोत्सवम् । रथप्रवेशमाप्चाय, प्रतिमामानयेद् गृहम् ॥ १०१ ॥
 साधर्मिक-सुहृद्बन्धु-पौरघोरैरेकस्ततः । भोजनादिभिरानन्य, कुर्यात् सङ्गस्य पूजनम् ॥ १०२ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

‘इदमेव महादानं, भावयन्तोऽयमेव च । इदमेव धियो मूलं, यदेतत् सङ्गपूजनम् ॥ १०३ ॥
 इति सिद्धान्तसिद्धोऽयं, तीर्थयात्राविधौ विधिः । स्थानैश्चतुर्भिराराजैः, सम्यगाराधितो भवेत् ॥ १०४ ॥

तद्यथा—

परोपकारकरणं, ब्रह्मवतनियेषणम् । यथाशक्ति तपः सम्पदीना-ऽनाथानुकम्पनम् ॥ १०५ ॥
 स्थानान्येतानि चत्वारि, सङ्गाधिपतिना ततः । आराध्यानीच्छता पुण्यश्रियं पुण्यानुशन्धिनीम् ॥ १०६ ॥

यद्येतसा शुचितरेण चतुःप्रकारामाराधयत्यभिमतमिति तीर्थयात्राम् ।

प्रीता स्वयंवरविधि विदधाति तस्मिन्, सौभाग्यभाग्यवति सङ्गपतित्वलक्ष्मीः ॥ १०७ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिदिशिष्यश्रीउदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदय-
 नाम्नि श्रीसङ्गपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये तीर्थयात्रा-
 विधिवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥ छ ॥

वर्षीयान् परितुल्यदर्शनपथः प्राप्तः परं तानघं,

रोहन्मोहतया तया हतपरिस्पन्दोऽतिमन्दोद्यमः ।

श्रीमन्त्रीश्वर वस्तुपाल ! भवतो हस्तावलम्बं चिराद्,

धर्मः प्राप्य महीं विहर्तुमधुना धत्ते पुनः पाटवम् ॥ १ ॥ छ ॥

॥ अं० १२१ ॥ छ ॥ छ ॥

द्वितीयः सर्गः ।

परोपकारः पुण्यद्विवादिसंवर्द्धने विधुः । लोकोत्तरस्फुरत्कीर्तिवल्लिपल्लवनेऽम्बुदः ॥ १ ॥

भवन्ति हि महात्मानः, परोपकृतिकर्मठाः । अप्रधानीकृतस्वार्थः, सार्थवाहो यथा धनः ॥ २ ॥

तद्यथा—

अस्ति प्रत्यग्विदेहेषु, जन्मभूमिरिव श्रियः । क्षितिप्रतिष्ठितं नाम, पुरं क्षमासुकुटोपमम् ॥ ३ ॥

मुरालयचयोत्तुङ्गशृङ्गरङ्गजव्रजैः । दत्तपत्रमिवाभाति, यदमर्त्यपुरं प्रति ॥ ४ ॥

आसीदासीमभूमीशदासीकरणकौतुकी । प्रसन्नचन्द्रः क्षमाचन्द्रस्तत्र क्षत्रशिरोमणिः ॥ ५ ॥

कालः करालो यस्यासीन्निश्चिः संहरन्नीन् । एतस्माद् दुःसहो जज्ञे, प्रतापतपनः पुनः ॥ ६ ॥

पुरे तत्राभवलक्ष्मीनिवासभवनं धनः । सार्थवाहो यशोभिश्च, वणिग्भिश्च विगाढदिक् ॥ ७ ॥

चलाचलाऽपि नो लक्ष्मीर्यत्कराम्भोजमत्यजत् । वाताहता पताकेव, देवायतनकेतनम् ॥ ८ ॥

दृष्टे नृणामपूर्वार्थसुन्दरे यस्य मन्दिरे । बभूव शङ्के शङ्केति, किमिदं जगदन्तरम् ? ॥ ९ ॥

क्षीराब्धेरिव ये तस्य, दधिरे दानपात्रताम् । वारिदा इव ते जम्बुर्जगतोऽप्युपजीव्यताम् ॥ १० ॥

स वसन्तपुरं गन्तुं, व्यवहारार्थमन्यदा । यात्रार्थिनः समाह्वानं, वादयामास डिण्डिमम् ॥ ११ ॥

यस्य यत् पूर्यते नैव, स तद् याचतु हे जनाः ! । इत्युद्धोषणया पूर्णव्योमा सोमाकृतिर्धनः ॥ १२ ॥

अक्षतान् शिरसा विभ्रन्, मङ्गलध्वनिपूर्वकम् । तस्थौ निवेशितावासः, पुरीपरिसरावनौ ॥ १३ ॥

॥ युग्मम् ॥

अत्रान्तरे समायातं, धर्मघोषमुनीश्वरम् । सत्कृत्य कृत्यविजग्नः, किं कार्यमिति सोऽवदत् ॥ १४ ॥

धर्म्या वाचमयोवाच, वाचयमशिरोमणिः । त्वया समं समेप्यामो, वसन्तपुरपत्तनम् ॥ १५ ॥

सार्थवाहस्तथेत्युक्त्वा, प्राह सूपकृतः प्रति । अन्नाद्यमीषां सम्पाद्यं, युष्माभिर्नित्यमित्यहो ! ॥ १६ ॥

अत्रान्तरे च केनापि, स्थालं सार्थपतेः पुरः । रसालफलसम्भारसम्भृतं प्राभूतीकृतम् ॥ १७ ॥

अथ सौत्कर्षहर्षाश्रुधन्यमन्यमना धनः । धर्मघोषमुनिं प्राह, सोत्साहकरकोरकः ॥ १८ ॥

भगवन्नुगृहीत, गृहीत फलसञ्चयम् । धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि, भवत्पादाब्जसेवया ॥ १९ ॥

मूर्तिमौनिव धर्मोऽथ, धर्मघोषमुनिर्धनम् । भाषते स्म महाभाग !, कल्पनीयमिदं न नः ॥ २० ॥

सिद्धमन्नं जलं प्राप्नु, फलं निर्बीजतां गतम् । भवेन्मुनीनां कल्प्यं यत्नं कृतं न च कारितम् ॥ २१ ॥

वचनं स मुनीशस्य, निशम्य शमितस्पृहम् । अवोचद् विस्मयस्मेरनेत्रलीलोत्पलो धनः ॥ २२ ॥

अहो ! कष्टमहो ! धैर्यमहो ! दुष्करकारिता । एते विदधते यत् तन्नान्ये श्रोतुमपीशते ॥ २३ ॥

अथ प्रतस्थे सार्धेन, समं स रथमास्थितः । उद्गण्डभाण्डसम्भारवाहिभिर्वाहनोर्मिभिः ॥ २४ ॥

समं श्रीधर्मघोषोऽपि, मुनिभिः परिवारितः । व्रजजतितरां रेजे, विकैरिव महागजः ॥ २५ ॥

अश्वीयैरौक्षकैर्मानुष्यकैरध्यामिरीष्टकैः । धनश्चाल वैपुल्यं, विपुलाया विलोपयन् ॥ २६ ॥
 घने प्रचलिते कण्ठे, मेजे विश्वभरा भरात् । विपरीतमसुं सर्वाः, सरितः परितः पुनः ॥ २७ ॥
 केकिपत्रातपत्रेषु, बहसु जलदश्रियम् । दग्धे तडिलतालक्ष्मीं, स्फुरन्ती कुन्तसन्ततिः ॥ २८ ॥
 घनदृष्टा सुधावृष्टा, श्रीमेऽपि प्रस्ततापया । न सार्थः प्रार्थयामास, धारागृहमहोत्सवम् ॥ २९ ॥
 स यावदटवीं काञ्चित्, कैश्चित् प्राप प्रयाणकैः । मार्गे एवाभवत् तावत्, कालो मुदिरेदुरः ॥ ३० ॥
 यथा यथा धरापीठे, धारा धाराधरोऽमुचत् । शरानुरसि पान्थानां, मन्मथोऽपि तथा तथा ॥ ३१ ॥
 वारिधाराभिराशङ्क्य, शङ्के पङ्कुरुक्षयम् । अन्तर्दधे किल द्रष्टुमक्षमः पद्मबान्धवः ॥ ३२ ॥
 साचिव्यं स्मरसाम्राज्ये, किमस्य मयि गर्जति ? इतीवाभ्युज्जति प्राप्य, पयोदः पिदधे विधुम् ॥ ३३ ॥
 खेदविस्फारसत्कारा, दुर्दिनश्यामलद्युतः । पान्थाश्चरन्तः पङ्कान्तर्भेजिरे गूढपादताम् ॥ ३४ ॥
 पान्थानां गच्छताममे, प्राणद्रव्योत्तमर्णकैः । नचो गतिनिषेधांशारेखा इव कृता घनैः ॥ ३५ ॥
 चापमारोप्य पान्थेषु, स्मराज्ञाभङ्गकारिषु । वीराः पयोमुचोऽमुञ्चन्, धारा नाराचदुर्दिनम् ॥ ३६ ॥
 दुर्गाहैवाहिनीवाहैः, पथिभिः पङ्कसङ्कुलैः । धारासारैरतिस्फारैः, कमोऽप्यजनि योजनम् ॥ ३७ ॥
 कष्टं दृष्ट्वाऽथ सार्थस्य, ततः सार्थपतिर्धनः । सौम्येनाव्यासितस्तस्यौ, तत्रोच्चैरटवीतटे ॥ ३८ ॥
 स्थिते सार्थपतौ तत्र, जनानां सार्थवासिनाम् । पाथेयानि वृटन्ति स्म, कियद्विरपि वासरैः ॥ ३९ ॥
 अथ सार्थस्तपस्वीव, प्रविष्टः कष्टसङ्कटे । कन्द-मूल-फलप्रायैर्वृत्तिं कर्तुं प्रचक्रमे ॥ ४० ॥
 सार्थवाहस्तथा स्पष्टमास्तिष्ठश्चिन्तया तया । ईर्ष्येयव यथा तस्मान्नद्रया विद्वतं द्रुतम् ॥ ४१ ॥
 यामिन्याः पश्चिमे यामे, शुश्रावाथ श्रुतिप्रियम् । असौ परस्परालापं, मन्दुरा-यामपालयोः ॥ ४२ ॥
 तावत् परोपकारित्वमस्य लोकस्य दृश्यते । यावद् दुःसमयच्छन्ना, निकपो निकपा नहि ॥ ४३ ॥
 यथा यथा पुनः कालः, करालोऽयं विजृम्भते । तथा तथाऽयं नः स्वामी, प्रतिपक्षेऽतिनिश्चलः ॥ ४४ ॥
 परितः प्रसरन्त्येताः, पयोदचयवीचयः । प्रतिपन्नार्थशूरस्य, प्रभोरस्य च कीर्तयः ॥ ४५ ॥
 संलापमेतयोः श्रुत्वा, सर्वं श्रुतवतावरः । चित्ते सञ्चिन्तयामास, स चिद्रूपशिरोमणिः ॥ ४६ ॥
 भुवमाभ्यामुपालम्भं, लम्बितोऽस्मि स्तुतिच्छलात् । यदीदृशि मया कष्टसङ्कटे पातितो जनः ॥ ४७ ॥
 अथ सञ्चिन्तयन् सार्थे, सार्थेशः स सुखा-ऽसुखे । सम्भार धर्मघोषाख्यमुनेर्विमलमानसः ॥ ४८ ॥
 अप्राशुकीकृतं धन्याः, पयोऽपि न पिबन्ति ये । कथं तेषां सुनीन्द्राणां, प्राणयात्रा भविष्यति ? ॥ ४९ ॥
 अहो ! मे मन्दभाग्यस्य, तथा निश्चेतनं मनः । यथा कथाऽपि साधूनां, नाकारि सहचारिणाम् ॥ ५० ॥
 अत्रान्तरे पपाटोच्चैर्बहिर्मङ्गलपाठकः । उदयानुगतं भानोः, प्रातःसुप्रातमङ्गलम् ॥ ५१ ॥
 रुद्धोऽपि मेधैः सार्थेश !, भवानिव विभाविसुः । अमुंञ्चन्नयमुत्साहमुपकारार्थमुद्ययौ ॥ ५२ ॥
 अथ प्राभातिकं कृत्यं, विधाय विधिवद् धनः । माणिभद्राभिषं मित्रं, पप्रच्छ जनवत्सलः ॥ ५३ ॥
 धर्मघोषः प्रभुः कुत्र, कथं वा मित्र ! वर्तते ? । यदहो ! सुबहोः कालादद्य मे स्मृतिमागतः ॥ ५४ ॥
 तेनाथ कथिते तेषामाश्रमे समुपागतः । गुरुंश्च तत्पुनस्तार्क्ष्यं, स हृष्टो दृष्टवान् सुनीन् ॥ ५५ ॥

१ 'धाय, रेखा' खंता० ॥ २ 'र्थपतिस्तत्र, प्रवि' खंता० ॥ ३ 'ङ्कटम्' खंता० पाता० ॥

४ 'र्थवीरस्य', खंता० ॥ ५ 'तयोः सर्वे, भुत्वा अत' खंता० पाता० ॥ ६ 'पस्य, मुने' खंता० ॥

७ 'मुचन्' पाता० ॥ ८ 'ब, मुह' खंता० ॥

कायोत्सर्गस्थितान् कौञ्चदितरान् ध्यानबन्धुरान् । स्वाध्यायधन्यानन्यास्तु, प्रत्युपेक्षापरान् परान् ॥ ५६ ॥
म प्रणम्य कमादेतान्, धर्म्यकर्मसु कर्मठान् । गुरोः पुरस्तादासीनः, कृताञ्जलिरदोऽवदत् ॥ ५७ ॥

॥ युग्मम् ॥

समायाताः स्थ सार्धेऽस्मिन्, वचनैर्मम निर्ममाः । चके मया न चिन्ताऽपि, सन्तापि हृदयं ततः ॥ ५८ ॥
महामोहस्य माहात्म्यात्, तदिदं स्वलितं मम । सर्वं क्षन्तव्यमव्यग्रमतिभिर्मुनिपुङ्गवैः ॥ ५९ ॥
अथो गुरुरभाषिष्ठ, कष्टमेतन्मुधैव ते । सार्धाधीश ! किमस्माकं, न हितं विहितं त्वया ! ॥ ६० ॥
संसार इव दुर्लभे, कान्तारेऽस्मिन् महामते ! । भवता दुष्टकर्मभ्यो, दस्युभ्यो रक्षिता वयम् ॥ ६१ ॥
मुनीनामन्न-पानादि, सर्वमेते यथोचितम् । सार्धवाह ! प्रयच्छन्ति, सार्धिकास्ते निरन्तरम् ॥ ६२ ॥
धनोऽप्युच्ये गुणमयं, मन्यन्ते गुणिनो जगत् । वसुधा हि सुधाभानोः, सुधाधौतेव भास्ते ॥ ६३ ॥
तत् कल्पनीयमाहारमिदानीं दितुरस्म्यहम् । मुनीन् प्रेषयताऽऽवासं, प्रति सद्यः प्रसद्य मे ॥ ६४ ॥
वर्तमानेन योगेनेत्युक्ते भगवताऽथ सः । प्राप्तः स्वावासमासन्नबोधिः शोधितमानसः ॥ ६५ ॥
गुरोरथ समादेशाद्, गृहायातं मुनिद्वयम् । कल्प्यान्तरस्याभावेन, स स्वभावेन शुद्धधीः ॥ ६६ ॥
श्रद्धया ब्राह्मयामास, सर्पिरुत्सर्पिवासनः । सङ्ख्यातीतगुणं बोधिबीजं प्राप्येव निर्धृतः ॥ ६७ ॥ युग्मम् ॥
धर्मलामोऽस्त्विति स्पष्टमिष्टमाशीर्वचो मुनी । दत्त्वा धनय नम्राय, जग्मतुर्गुरुसन्निधौ ॥ ६८ ॥
अथाहायापराहेऽपि, धनोऽपूर्णमनोरथः । गुरुपादान्तिकं प्राप, निन्दन्नात्मानमात्मना ॥ ६९ ॥
अथारेमे मुनीन्द्रेण, देशना क्लेशनाशनी । त्वं नात्मनिन्दया दुःखं, महात्मन् ! कर्तुमर्हसि ॥ ७० ॥
स्वार्थीकृतपारार्थेन, चरितेनामुना भवान् । लोकोत्तरश्रियां नूनं, भविष्यति निकेतनम् ॥ ७१ ॥
महात्मनां श्रयं पन्थाः, क्षुण्णः पुण्यात्मनिर्नृभिः । यत् परप्रीणनं नाम, प्राणैरपि धनैरपि ॥ ७२ ॥
अस्मिन्नर्थे कथं सार्धवाह ! विधेयकपावन ! । अभयङ्कुरभूभर्तुर्न श्रुतं चरिताद्भुतम् ? ॥ ७३ ॥

अभयङ्कुरनुपचरितम्

यथाऽपरविदेहेषु, विद्यते भूविभूषणम् । विजये पुष्कलावत्यां, नगरी पुण्डरीकिणी ॥ ७४ ॥
तस्यां विश्राणितक्षोणिक्षेमः क्षेमङ्करो नृपः । तस्य चाऽमरसेनेति, बभूव प्राणवल्लभा ॥ ७५ ॥
अर्धरात्रेऽन्यदा देवी, लगे सर्वप्रहेक्षिते । चतुर्दशमहास्वप्नसूचिताद्भुतवैभवम् ॥ ७६ ॥
देवपूजा-दद्या-दान-दीनोद्धारदादिदोहदैः । प्रकाशितगुणग्रामं, सुतरलमसूत सा ॥ ७७ ॥ युग्मम् ॥
पिता हर्षप्रकर्षेण, कृताद्भुतमहोत्सवः । अभयङ्कुर इत्यस्य, समये चाभिधां व्यधात् ॥ ७८ ॥
वर्द्धमानः क्रमात् पर्वशर्वरीरमणोपमाम् । लेमे कुमारः कलयन्, सकलः सकलाः कलाः ॥ ७९ ॥
निद्राविरामे भूपाळतनयोऽपश्यद्वन्यदा । आत्मानं काननस्यान्तः, पश्चिमप्रहरे निशैः ॥ ८० ॥
न तत् पुरं न तद् गेहं, न स लोको न सा रसा । अदृष्टपूर्वः सर्वोऽयं, प्रदेशः प्रतिभाति मे ॥ ८१ ॥

१ दुर्लभे, कां संता० पाता० ॥ २ सार्धाधीश ! प्रयं संता० ॥ ३ "निधिम्" संता० पाता० ॥

४ "नीलरजदो" संता० ॥ ५ निशि संता० ॥

किमिन्द्रजालं ! किं स्वप्नः ? किं वाऽयं विभ्रमो मम ! इत्यनल्पैर्विकल्पपौषैस्तस्य दोलयितं मनः ॥ ८२ ॥
॥ युग्मम् ॥

अत्रान्तरे विनीतात्मा, दिव्यरूपधरः पुरः । गिरं शुचिस्मितां कश्चित्, कुमारं प्रत्यभाषत ॥ ८३ ॥
विस्मयं धीर ! मा कार्षीस्त्वं मयाऽपहृतोऽसि यत् । ज्ञाताऽसि तु स्वयं प्रातरपहारस्य कारणम् ॥ ८४ ॥
इति श्रुत्वा कुमारोऽपि, यावद् वदति किञ्चन । मेजे तावददृश्यत्वं, स दिव्यपुरुषः क्षणात् ॥ ८५ ॥
किमेतदिति तस्याथ, विस्मयस्मितचेतसः । तथैवावस्थितस्याप, क्षणेन क्षणदा क्षयम् ॥ ८६ ॥
अथोत्थाय कुमारोऽसौ, कौतुकोत्तानमानसः । वनं विलोकयामास, हर्षसोत्कर्षलोचनः ॥ ८७ ॥
वनं स मेने सच्छायवृक्षच्छन्नदिगन्तरम् । भयादिव दिवा भानोः, पिण्डीमय स्थितं तमः ॥ ८८ ॥
स्थूलस्थूलतुलैः शैलैस्तनिकाकारनिर्झरैः । स्कन्धावारः स्मरस्येव, जहागस्य वनं मनः ॥ ८९ ॥
तद् वनं स्वर्वधुभुक्तकुञ्जपुञ्जं विलोकयन् । स मानसं सरोऽपश्यदान्मानसनिर्मलम् ॥ ९० ॥
कुमारः कनकाम्बोजैर्भूषितं वीक्ष्य तत् सरः । दिग्बद्धदर्पणं मेने, सङ्क्रान्तवदनाम्बुजम् ॥ ९१ ॥
अथास्य सरसो नीरे, समीरेरितवारिजे । उचितां शुचितां कृत्वा, बभ्राम विपिने पुनः ॥ ९२ ॥
अधाम्रतो गतो भूपनन्दनो वन्दनोचितम् । दर्शनीयं ददर्शोच्चैर्मठं कञ्चन काञ्चनम् ॥ ९३ ॥
उद्दामविस्मया-ऽऽनन्ददत्तहस्तावलम्बनः । कुमारोऽथ समारोहन्, तस्य प्रथमभूमिकाम् ॥ ९४ ॥
विलोकयन्नयं तस्य, मठस्य रमणीयताम् । क्रमेणोपरि भृङ्गामगप निष्पापमानसः ॥ ९५ ॥
अथ तत्र स्थितं कश्चिद्, दिव्याकृतिधरं पुरः । योगपट्टपरीताङ्गमक्षसूत्रपवित्रितम् ॥ ९६ ॥
पश्यन्तमन्तरात्मानं, विनिवारितमारुतम् । असौ योगीन्द्रमद्राक्षीत्, साक्षाद् योगमिवाङ्गिनम् ॥ ९७ ॥
॥ युग्मम् ॥

प्रणम्याग्रे निविष्टोऽस्मिन्, समाधिमवधूय सः । ऊचे मधुमुचं वाचं, वाचंयमचमूपतिः ॥ ९८ ॥
स्वागतं भवतः श्रीमन् !, राजपुत्राऽभयङ्कर ! । मया त्वमत्रानीतोऽसि, विनीत ! हितहेतवे ॥ ९९ ॥
सोऽप्यूचे स्वागतं तात !, त्वयि दृष्टे ममाधुना । यत् पुण्यं जन्मनां जन्म, दर्शनेन महात्मनाम् ॥ १०० ॥
इत्थं वदत एवास्य, कुमारस्य क्षणादयम् । विधिवद् विदधे ध्यानमानन्दैकमना मुनिः ॥ १०१ ॥
अथाम्बरपथेनैव, भास्वरस्वर्णभाजना । आगान्मर्त्येष्वसम्भाव्या, भव्या रसवती पुरः ॥ १०२ ॥
जगाद योगी राजेन्दुनन्दनं तदनन्तरम् । अतिथिस्त्वं ममाद्यासि, कुमार ! कुरु भोजनम् ॥ १०३ ॥
अथ स्वर्णमयं स्थालं, स्वयमेव पुरोऽभवत् । यथेष्टभोज्यसम्पूर्णमैकैकमुभयोस्तयोः ॥ १०४ ॥
कृतभोजनयोजज्ञे, करकः पुरतोऽम्बरे । तेन प्रदत्ताचमनावुभावप्युत्थितौ ततः ॥ १०५ ॥
अथ हुङ्कारमात्रेण, योगिनोऽस्य महात्मनः । यथाऽऽयातं तथा यातं, रसवत्या तया पुनः ॥ १०६ ॥
चन्दना-ऽगुरु-कर्पूरसौरभसम्भृतम् । ताम्बूलमुभयोः पाणौ, कुतोऽप्युपनतं स्वयम् ॥ १०७ ॥
अथो यथोचिते स्थाने, सुखविश्रान्तयोस्तयोः । अयत्नोपनतं वेणु-वीणादिध्वनिबन्धुरम् ॥ १०८ ॥
स्थान-मान-यति-ग्राम-ल्यत्रयपवित्रितम् । तदा तत्राभवद् दिव्यं, सङ्गीतं प्रीणितश्रुति ॥ १०९ ॥
॥ युग्मम् ॥

इत्थं विनोदसन्दोहैस्तस्यापहृतचेतसः । यथौ निदाघदीर्घोऽपि, निमेष इव वासरः ॥ ११० ॥

तेजश्छटासटे याते, तदा देशान्तरं हरौ । भ्रान्तैरिभनिभैर्ध्वान्तैर्नमःकाननमानशे ॥ १११ ॥
 तमःकन्वुकमाच्छिद्य, करैरुज्ज्वलयन् मुसम् । निशाकृशाङ्गाः प्राणेशो, दूरदेशादुपागमत् ॥ ११२ ॥
 अथ पृथ्वीपतेः पुत्रः, पवित्रस्तेन योगिना । जगदेकमहाबाहुर्जगदे मुदितात्मना ॥ ११३ ॥
 सन्ति मे शतशो विद्या, निरवधा नृपात्मज ! । तासामथ यथापात्रं, क्वचित् काश्चिन्नियोजिताः ॥ ११४ ॥
 परमद्यापि विद्याऽस्ति, खङ्गसिद्धिनिबन्धनम् । ममैका साऽनुरूपस्य, पात्रस्याभावतः स्थिता ॥ ११५ ॥
 एतस्याः सिद्धविद्यायाः, स्मरणेन रणे नरः । भवेदपि परोलक्षविपक्षविजयक्षमः ॥ ११६ ॥
 यद्यपि प्राप्य यो विद्यां, कयाचिदपि शङ्कया । नियोजयति नान्यत्र, स विद्यावधपातकी ॥ ११७ ॥
 तथापि तस्याः सत्पात्रं, प्राप्नोति न यदा नरः । तदा श्रेयस्तमो मन्ये, निराम्नायः किल क्षयः ॥ ११८ ॥
 ॥ युगम् ॥

असङ्कामितविद्यस्य, मम स्यादधमर्णता । असत्पात्रे तु विन्यासो, विद्याविप्लवकारणम् ॥ ११९ ॥
 आयुश्च स्वरूपमेवेतदितो व्याघ्र इतस्तटी । इति कर्तव्यतामूढमानसो यावदस्म्यहम् ॥ १२० ॥
 तावद् विधेयमागत्य, स्वयमेव पुरो मम । चिन्तां त्वं वत्स ! मा कार्षीरित्यवोचत सादरम् ॥ १२१ ॥
 अद्य प्रातर्गुणभ्रामरामणीयकमन्दिरम् । समानेप्यामि सत्पात्रभूतं कमपि पूरुषम् ॥ १२२ ॥
 त्रैलोक्यमण्डनप्राये, तस्मिन् मां पुरुषाद्भुते । सम्यग् विन्यस्य सन्न्यस्य, शरीरं त्वं सुखी भव ॥ १२३ ॥
 अथैतया त्वमानीतः, प्रेषितान्निजचेष्टकात् । प्रतिपद्यस्व तद् विद्यामित्युक्ते सोऽप्यदोऽवदत् ॥ १२४ ॥
 एतावतैव धन्योऽस्मि, दृष्टवान् यत् तव कमौ । तद् विद्यया किमद्यापि, कृत्यं सद्विद्यं विद्यते ? ॥ १२५ ॥
 सिद्धितौषाग्रसोपानं, श्रीवशीकारकारणम् । कल्याणसम्पदादर्शो, दर्शनं हि महात्मनाम् ॥ १२६ ॥
 योगीन्द्रोऽप्यब्रवीद् भद्र !, जगद्भद्रकरश्रियः । भवन्ति हि भवादृक्षाः, कल्पवृक्षा इव क्षितौ ॥ १२७ ॥
 परं तथाऽपि मे विद्यां, गृहाणानुगृहाण माम् । ऋणं गुरोर्मयि च्छिन्दन्नुपकारपरो भव ॥ १२८ ॥
 इत्युक्त्वा खङ्गसिद्धिं तां, दत्त्वा सत्त्वानुरजितः । योगीन्द्रः प्रापयामास, कुमारं पितुरन्तिके ॥ १२९ ॥
 अथाकस्मान्नृपो दृष्ट्वा, तं समीयातात्मजम् । नगरं कारयामास, महोत्सवमयं तदा ॥ १३० ॥
 पृथ्वीनाथेन पूर्वेषामथ प्रस्थास्तुना पथि । कुमारो राज्यदानार्थमर्थितोऽप्यर्थमब्रवीत् ॥ १३१ ॥
 गृह्णामि नाहं साम्राज्यं, तात ! पातकपातकम् । कर्तुमभ्युत्सहे किन्तु, त्वत्सेवामेव केवलम् ॥ १३२ ॥
 यातस्ताताग्रतः पद्भ्यां, प्रियाः प्रवेदविन्दवः । न तु मे त्वद्विमुक्तस्य, मौलौ मुक्ताफलस्रजः ॥ १३३ ॥
 अनिच्छतोऽप्यथैतस्य, क्षेमङ्करनरेश्वरः । अर्पयामास साम्राज्यमभिषेकपुरःसरम् ॥ १३४ ॥
 अथ क्षेमङ्करः क्षमाभृद्, दक्षो दीक्षासुपाददे । अभयङ्करभृपालः, पालयामास तु क्षितिम् ॥ १३५ ॥
 राज्यभारधुरं बिभ्रन्, न्यायधर्मधुरन्धरः । अयमानन्दयामास, प्रजा इव निजाः प्रजाः ॥ १३६ ॥
 तस्य कल्पवृक्षस्येव, सर्वतोऽप्युपकुर्वतः । दिशोऽपि वासयामास, यशःकुसुमसौरभम् ॥ १३७ ॥
 अथान्यदाऽस्य भूर्भुवर्धर्मसन्मुखेषुषः । सदःसदनमभ्येत्य, प्रतीहारो व्यजिज्ञपत् ॥ १३८ ॥
 प्रभो ! पुष्पपुरस्वामी, नृसिंहः सिंहविक्रमः । बहिः स्वल्पपरीवारो, देवपादान् दिदृक्षते ॥ १३९ ॥
 अथ भूर्भुवरादेशात्, प्रावेक्ष्यदसौ नृपम् । सोऽप्यासन्नासनासीनः, सप्रश्रयमदोऽवदत् ॥ १४० ॥

दुःखधर्मोपतप्तस्य, जगतो जीवनं द्वयम् । पुष्करवर्तमेधो वा, सज्जनो वाऽद्भुतोदयः ॥ १४१ ॥
 श्रितोऽस्मि त्वां जगन्मित्रं, तज्जीवितमहीतलम् । विपक्षेण क्षयं नीतः, शीतघ्नतिरिवारुणम् ॥ १४२ ॥
 लग्नानगरीशेन, यतोऽकारणवैरिणा । विगृह्य जगृहे राज्यं, बलिना च्छलिना च मे ॥ १४३ ॥
 तत्सङ्गविधादानादित्त्वदवष्टम्भैवभात् । यथा श्रियं श्रयामि त्वां, पृथ्वीनाथ ! तथा कुरु ॥ १४४ ॥
 इति विज्ञापितो राजा, प्रतिश्रुत्य तथैव तत् । प्राहिणोत् प्रतिहारेण, सहितं स्वागताय तम् ॥ १४५ ॥
 अश्वोचे सुमतिर्मन्त्री, स्वच्छ । स्वच्छन्दचारिता । वारिता नीतिशस्त्रेषु, कथमाद्रियते त्वया ? ॥ १४६ ॥
 अस्मै साहाय्यकामाय, सिद्धिर्दातुं न बुध्यते । आरामिकः किमारामं, दत्ते पुष्प-फलार्थिनाम् ? ॥ १४७ ॥
 चतुरङ्गचमू-देश-कोशमभृतिभिः प्रभो ! । स्वगृहाङ्गणमायातं, तत् कृतार्थ्य पाथिवम् ॥ १४८ ॥
 भूपोऽभ्यक्षत मन्त्रीश !, समीचीनमिदं वचः । किन्तु वन्ध्याः कला यासां, न परोपकृतिः फलम् ॥ १४९ ॥
 जायन्ते जन्तवः कुक्षिम्बरयो मूरयो न किम् ? । परार्थाः सिद्धयो यस्य, स जातः स च जीवति ॥ १५० ॥
 पात्रे हि योजिता विद्या, क्षेत्रे चारोपिता लता । मनोरथपथातीतं, प्रसूते फलमद्भुतम् ॥ १५१ ॥
 कामं कलासमृद्धोऽस्तु, सर्गवः शर्वरीवरः । क्षीणोऽपि पूज्यते किन्तु, कलाभिः प्रीणितामरः ॥ १५२ ॥
 इति सम्बोध्य मन्त्रीशं, मुहूर्तं शुभशंसिनि । खड्गसिद्धिं ददौ तस्मै, नृसिंहाय महीभुजे ॥ १५३ ॥
 कृतसाहायकः सैन्यैरदैन्यैः सिद्धवैभवः । सोऽजैषीत् सङ्गरोत्सङ्गे, तगरानगरीश्वरम् ॥ १५४ ॥
 क्षीणशक्तित्रयः सोऽपि, नृसिंहहृतवैभवः । व्यववयदहो ! दैवं, नैवं मे हृदयेऽप्यभूत् ॥ १५५ ॥
 अहराज्यद्वयः सोऽष्टं, दुःस्थायस्थः करोमि किम् ? । अथवा यस्य साहाय्यादनेनौजित्यमर्जितम् ॥ १५६ ॥
 अभयङ्करभूपालं, तमनुप्रविशाम्यहम् । येन स्याद् वह्निदग्धानां, वह्निरेव महौषधम् ॥ १५७ ॥ युगम् ॥
 विपश्चिदिति निश्चित्य, नगरीं पुण्डरीकिणीम् । आगत्य नत्वा भूमीशं, समयज्ञो व्यजिज्ञपत् ॥ १५८ ॥
 देव ! त्वमेव नाम्नाऽपि, कर्मणाऽप्यभयङ्करः । नाममात्रेण कीटोऽपि, वर्ण्यते त्विन्द्रगोपकः ॥ १५९ ॥
 स्युर्यस्मिन्नार्थिसार्थस्य, फलवन्तो मनोरथाः । तेनैव नररत्नेन, रत्नगर्भेति भूरभूत् ॥ १६० ॥
 तदेवं देव ! नावधं, विधत्ते त्वयि किञ्चन । परं तथापि बालभ्यात्, त्वमुपालभ्यसे मया ॥ १६१ ॥
 अहं हि तगरापुर्यां, नृपतिर्षनवाहनः । हृतराज्यो नृसिंहेन, त्वत्प्रसादोन्मदिष्युना ॥ १६२ ॥
 क्रुमुदस्य श्रियं हत्वा, निधत्ते रविरम्बुजे । इन्दुरप्युदयं प्राप्य, कुरुते तद्विपर्ययम् ॥ १६३ ॥
 राज्यं तन्मे त्वयाऽऽच्छिद्य, नृसिंहाय प्रयच्छता । आत्मा लोकोत्तरः सम्प्रत्येतयोः सदशीकृतः ॥ १६४ ॥
 ॥ युगम् ॥
 जगदुच्छ्वासिनः सन्तस्तुल्या हि स्वा-ऽन्यपक्षयोः । नासावंशा इवोचुङ्गा, वाम-दक्षिणनेत्रयोः ॥ १६५ ॥
 किञ्चोपकर्तुमातानामलक्ष्मीणुद्धिना । त्वादृशानां घनानां च, विदधे विधिना जनिः ॥ १६६ ॥
 राजेन्द्र ! तन्ममापि त्वं, भगवत् हृदये दधत् । राज्यश्रीअंशसन्तापव्यापदं हर्तुमर्हसि ॥ १६७ ॥
 अथ पृथ्वीपतिः प्राह, लज्जावनमितामनः । यन्मे दूरस्थितस्याभूत्, तत् त्वया मृष्यतामिति ॥ १६८ ॥
 मद्भयर्थनया राज्यं, देश-कोश-बलान्वितम् । मामकीनमधिष्ठाय, त्वं सखे ! सुखितो भव ॥ १६९ ॥
 उक्तवैत्यस्याभिषेकाय, यावदादिशति स्म सः । मन्त्रीशः सुभतिस्तावत्, साक्षेपमिदमब्रवीत् ॥ १७० ॥
 वारं वारं विभो ! केयमनालोचितकारिता ? । प्राणैरप्यर्ज्यते राज्यं, यत् तत् त्याज्यं क्वचिद् भवेत् ? ॥ १७१ ॥

देसैकदेशो देशो वा, पादान्तिकमुपेयुषे । युक्तं यन्नृपपुत्राय, प्रेमपात्राय दीयते ॥ १७२ ॥
 सकलं राज्यमुत्तुज्य, गात्रमात्रपरिच्छदः । कथं पत्नीजनम्यापि, स्वाननं दर्शयिष्यसि ? ॥ १७३ ॥
 नृपतिस्तापदेवासि, यावद्वक्षसीरभङ्गुरा । भङ्गुरायां पुनस्तस्यां, नृपतिर्भवसि क्षणात् ॥ १७४ ॥
 उद्धते निषनावस्थो, नरः स्कन्धेन बन्धुभिः । त्यज्यते निर्षनावस्थः, सोदरैरपि दूरतः ॥ १७५ ॥
 आश्रितस्व श्रिया पुंसः, स्युर्यै लोकमृष्टा गुणाः । त एव तद्विमुक्तस्य, जगदुद्वेगहेतवः ॥ १७६ ॥
 अभ्यधादथ भूमीन्दुस्त्वं लोकोचितमुचिवान् । तत्त्वस्पृष्टा दृशा किन्तु, सचिवोच्चैर्विवेचय ॥ १७७ ॥
 श्रियो वा स्वस्य वा नाशे, येनावश्यं विनश्यते । श्रीसम्बन्धे बुधाः स्वैर्यबुद्धिं बध्नन्तु तत्र किम् ? ॥ १७८ ॥
 अहमस्याः पतिः सेयं, ममैवेत्यभिमानिनः । सुवा भोगार्थिनः के वा, वैश्ययेव न वञ्चिताः ? ॥ १७९ ॥
 पत्रपात्रीव धात्रीयं, भुक्त्वा त्यक्ता महात्मभिः । विगृह्य गृह्यते लुब्धैः, कुक्कुरैरिव ठक्कुरैः ॥ १८० ॥
 यः श्रियं सुकृतक्रीती, सुपात्रे नैव निक्षिपेत् । विदुषोऽप्यस्य सौत्कर्षा, कर्षुकादपि मूर्खता ॥ १८१ ॥
 वर्धयेद्भ्रान्तबीजं हि, क्षेत्रे निक्षिप्य कर्षुकः । निधाय न पुनर्गेहे, मूलनाशं विनाशयेत् ॥ १८२ ॥
 पुंसस्तस्य वटस्येव, विटस्येव च वैभवम् । निःश्वस्य गम्यते यस्मादकृतार्थैः फलार्थिभिः ॥ १८३ ॥
 भाग्यैरावर्जितैर्लक्ष्मीस्त्यक्ताऽप्यभ्येति वेदमनि । गृहादपि बहिर्याति, तैरनावर्जितैः पुनः ॥ १८४ ॥
 राज्यभूमिरुहो मूलं, श्रीवशीकारकार्मणम् । भाग्यमावर्जयन्तं मां, तन्मन्त्रिन् ! मा निवारय ॥ १८५ ॥
 प्रतिबोध्येति मन्त्रीशं, धात्रीशो मेघबाहनम् । भद्रपीठे प्रतिष्ठाप्य, प्रसमादभ्यषिञ्चत ॥ १८६ ॥
 तस्मै राज्यश्रियं यच्छन्, धन्यां कन्यामिवात्मनः । देशं कोशं च सैन्यं च, सर्वमूर्वीपतिर्देवौ ॥ १८७ ॥
 अभयङ्करदेवस्य, लोकमेकाग्रमानसः । आरादाराधयामास, सुतवर्मेमेघबाहनः ॥ १८८ ॥
 अथाभयङ्करक्षमापस्तमापृच्छञ्च बलादपि । कृतानुगमनान् पौरा-ऽमात्यादीन् विनिवर्त्य च ॥ १८९ ॥
 विहाय बाहनश्रेणिमपि विश्राणितां स्वयम् । सत्पात्रदत्तसर्वस्वमात्मानमनुमोदयन् ॥ १९० ॥
 एकोऽप्यद्भुतमाहात्म्यात्, परिवारैरिवावृतः । पाणौ कृपाणं भिन्नाणः, प्रतस्थे तीर्थकौतुकी ॥ १९१ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥
 यामिन्यामन्यदा धीमानन्तःकान्तरगङ्ग्वरम् । शुश्राव करुणध्वानमध्वानमतिलङ्घयन् ॥ १९२ ॥
 ध्वनेस्तस्यानुसारेण, करुणाश्रितचेतनः । स विवेश विशामीशः, सत्वरं गिरिगङ्ग्वरम् ॥ १९३ ॥
 तस्मिन् गुरुगुहागर्मव्यापारितविलोचनः । अपश्यन्मण्डलं कुण्डप्रज्वलज्ज्वलनोज्ज्वलम् ॥ १९४ ॥
 तदन्तिकनिषण्णां च, वनितां नवयौवनाम् । शापादिव दिवः स्रस्तां, पुरन्दरपुरश्रियम् ॥ १९५ ॥
 जानुयुगमान्तरन्यस्तव्यस्तालकुमुदाभुजां । भय-शोकातिरेकेण, तनुकृततनुद्युतिम् ॥ १९६ ॥
 योगिनोद्यतसङ्गेन, वीक्षितां क्रूरचक्षुषा । तनुमिव निशामर्तुः, सैहिकेयकटाक्षिताम् ॥ १९७ ॥
 करवीरस्रजा रक्तचन्दनेन च चर्चिताम् । असौ विलोकयामास, विलपन्तीमिदं मुहुः ॥ १९८ ॥
 ॥ कलापकम् ॥
 दुरात्मनो मुखादस्य, निषादस्य हठादपि । योऽपकर्षति मां तेन, किमु शून्या जगत्प्रयी ? ॥ १९९ ॥
 अहो ! मे मन्दभाग्याया, धर्मः स भगवानयम् । जगत्त्राणप्रवीणोऽपि, विपरीतो विवर्तते ॥ २०० ॥

प्रणिपत्य क्रमौ कर्मसाक्षिभ्यर्थये मुहुः । जगच्चक्षुरसि त्राता, तन्मे कश्चिद् विलोकताम् ॥ २०१ ॥
 अथ विश्वोपकारैकदीक्षितः क्षितिवल्लभः । निश्चिंशं धृतनिश्चिंशं, योगीन्द्रमिदमब्रवीत् ॥ २०२ ॥
 महात्मन्नद्धतत्पूरितरियं मूर्तिस्तर्बोजिता । साम्राज्यलक्षणैरैतेन ब्रूते योगिमात्रताम् ॥ २०३ ॥
 इदं लोकद्वयापथ्यं, कर्म धर्मविदांवर ! । न शक्यं वक्तुमप्युच्चैस्तत् किमर्थं त्वयाऽर्थ्यते ? ॥ २०४ ॥
 सन्तो ह्यपथ्यान्थानां, परेषां पथदेशकाः । आत्मनैव कथङ्कारं, प्रथयन्त्यपथे पदं ॥ २०५ ॥
 तदस्या ननु योगीन्द्र !, जीवितव्यप्रदानतः । अतिथेर्मै समेतस्य, कर्तुमातिथ्यमर्हसि ॥ २०६ ॥
 अथ कन्याशिरोदेशाद्, विनिवर्तितया दृशा । पश्यन् नरेन्द्र योगीन्द्रः, प्राह साहसिकाग्रणीः ॥ २०७ ॥
 जगत्त्रयपवित्रेणै, सच्चरित्रेण चामुना । श्रीपुषा वपुषा च त्वं, चक्रवर्तीव लक्ष्यसे ॥ २०८ ॥
 तन्ममास्मिन्नकृत्येऽपि, प्रवृत्तेः शृणु कारणम् । विश्वासभाजनं कस्य, भवन्ति न भवादृशाः ? ॥ २०९ ॥
 बुद्धशृङ्गसमूहेन, नमः कवल्यन्निव । अस्ति विस्तारविताढ्यो, वैताढ्य इति पर्वतः ॥ २१० ॥
 तत्राहमुत्तरश्रेणौ, विद्याधरपतेः सुतः । कुलकमागतां विद्यामद्भुतामपराजिताम् ॥ २११ ॥
 आराधयितुमारेमे, तथा तद्विज्ञानमानसः । दिनेष्वपरिपूर्णेषु, साक्षादेषा यथाऽभवत् ॥ २१२ ॥ युगम् ॥
 अभाषिष्ट च तुष्टाऽस्मि, वत्स ! त्वत्सेवयाऽनया । मदाज्ञया पुनः सेवासुत्तरां कर्तुमर्हसि ॥ २१३ ॥
 द्वात्रिंशलक्षणां नारीं, नरं वाऽद्वुतविक्रमम् । हुत्वाऽमिकुण्डे त्वं वत्स !, वरेण्यं वृणुया वरम् ॥ २१४ ॥
 अथैतदन्यथाकारं, करिष्यसि वचो मम । स्फुटिष्यति ततस्तूर्णं, मूर्धा तव सहस्रधा ॥ २१५ ॥
 अन्तर्हितायां चैतस्यां, तदर्थं पृथिवीमटन् । दृष्ट्वा सिंहपुराधीशसुतामेतस्मिन्नायम् ॥ २१६ ॥
 तन्महात्मस्त्वमेतस्याः, प्राणत्राणपरायणः । सिद्धैर्मम परार्थैकनिष्ठ ! किं यासि विप्रताम् ? ॥ २१७ ॥
 अस्या विवेकिनेकस्या, जीवितं ते समीहितम् । भूतधात्रीं परित्रातुर्न पुनर्नृपतेर्मम ॥ २१८ ॥
 भुवि स्यातप्रथो वाचमथोवाच धराधवः । भद्र ! क्षुद्रधियां गच्छस्यध्वन्यध्वन्यता कुतः ? ॥ २१९ ॥
 परेषां पोष्यमात्मानं, सर्वे कुर्वन्ति जन्तवः । जगदप्यात्मनः पोष्यं, कश्चित् कुरुते पुमान् ॥ २२० ॥
 निर्मथ्य धर्ममत्यर्थमर्थमावर्जयन्ति ये । दुर्गं समूलमुन्मूल्य, फलानि कलयन्ति ते ॥ २२१ ॥
 किञ्च दृष्टं श्रुतं वाऽपि, स्त्रीवधाद् देवतार्चनम् ? । तन्मन्ये वञ्चितोऽसि त्वं, ललाद् देवतया तथा ॥ २२२ ॥
 अथ देव्या वचस्तथ्यं, तथाप्येषा विमुच्यताम् । हुत्वा मदीयं मूर्धानं, भव पूर्णमनोरथः ॥ २२३ ॥
 एवं च कुर्वता स्वस्य, कन्यायाश्च ननु त्वया । परार्थसिद्धिलब्धमथ, ममाप्युपकृतं भवेत् ॥ २२४ ॥
 गिरं श्रुत्वेति गम्भीराममयङ्कारभुजः । योगीन्द्रुरवदद् दन्तमुतिघोतितदिभ्युसः ॥ २२५ ॥
 अप्राकृतगुणाधारस्तवाकारोऽयमद्भुतः । प्राह साहसिकप्रज्ञैर्गमवज्ञातब्रह्मस्य ॥ २२६ ॥
 सौभाग्य-माययोगेहं, देहं त्वन्मार्थमुत्सृजन् । स्वार्थाद् भ्रष्टोऽसि दूरेण, स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता ॥ २२७ ॥
 यदि चात्मव्ययेनैतां, वनितां त्रातुमिच्छसि । ततः सकर्ण ! स्वर्णेन, केतुं रीतिं समीहसे ॥ २२८ ॥
 मूपतिः प्राह भो मित्र !, तव स्नेहोचितं वचः । अन्यः कोऽपि पुनः स्वार्थः, परमार्थविदां मृतः ॥ २२९ ॥
 दानं धनं क्षमा शक्तिरुचितिर्गुरुसत्ततिः । स्वार्थः परार्थनिष्पत्तिर्मने लोकोत्तरेनैः ॥ २३० ॥

१ 'बोचिता' खंता० ॥ २ 'ण, सुचरि' पाता० । ३ 'ण सचरि' खंता० ॥ ३ 'नेषु परि'
 वता० खंता० ॥ ४ 'मेनामि' पाता० खंता० ॥ ५ 'त्रीपरि' खंता० ॥ ६ 'ज्ञानाव' पाता० ॥

किञ्च प्राण्युपकाराय, प्रायः कायः क्षमो न चेत् । तदनेनाधमर्णेनै, पोषितेनाधमेन किम् ? ॥ २३१ ॥
 बहुविन्नः कृतज्ञोऽयं, सुषैव यदि यास्यति । कायः परार्थे पुण्याय, किं न विक्रीयते ततः ? ॥ २३२ ॥
 दैवस्य वश्यः कायोऽयमवश्यं तेन गृह्यते । यदर्जितं ततः पुण्यमवैगुण्यं तदात्मनः ॥ २३३ ॥
 वयस्य । यदि मे सत्यं, हिताय विहितादरः । तत् पवित्रः कृपाणोऽयं, पाणी मम समर्प्यताम् ॥ २३४ ॥
 विद्याधरकुमारोऽयं, योगिवेषधरोऽब्रवीत् । देव्या वचसि नैवास्ति, महात्मन् ! मम संशयः ॥ २३५ ॥
 प्राणान् जगत्त्रयत्राणप्रवीणान् मोक्तुमुत्सुकः । स्त्रीमात्रस्य कृते राजन् !, जाने मूढोऽसि सर्वथा ॥ २३६ ॥
 ग्रहिलो महिलात्राणकदाग्रहपरिमही । नाहं त्वमिव तद् भूप !, कृपाणं न तवार्पये ॥ २३७ ॥
 पृथ्वीनाथोऽप्यभाषिष्ठ, सभाशिष्टमिदं वचः । निर्विचारं विचारज्ञ !, त्वद्वचः प्रतिभाति मे ॥ २३८ ॥
 क्षत्रियो हि क्षतात् ज्ञाता, प्राप्नोत्यनर्थनामताम् । क्षत्रियस्याङ्गजत्वेन, मल एवान्यथा भवेत् ॥ २३९ ॥
 तदहं युवयोस्त्राणकृते कायमसुं त्यजन् । अर्जयैश्च यशोदेहं, शश्वतं ग्रहिलः कथम् ? ॥ २४० ॥
 अनिच्छतोऽप्यथैतस्य, करादाच्छिद्य भूपतिः । अन्तकभ्रकुटीमीमं, स्वङ्गमन्यग्रमग्रहीत् ॥ २४१ ॥
 उपकारिणमासाद्य, खड्गं श्लेहस्पृशा दृशा । वीक्षाञ्चक्रे सुधार्वैः, स नृपः क्षपयन्निव ॥ २४२ ॥
 अथ निस्त्रिशदुर्दर्शः, स्मेरद्वदनपङ्कजः । भीषणो रमणीयश्च, तदा राजा रराज सः ॥ २४३ ॥
 अथ व्यापारयामास, कृपाणं पाणिना नृपः । सादरं मुदितो मौलिकमले कमलेक्षणः ॥ २४४ ॥
 दरिद्र इव सम्पाप्य, परमात्रं सुदुर्लभम् । मुमुदे स तदा स्कन्धे, लब्ध्वा खड्गस्य सङ्गमम् ॥ २४५ ॥
 रोमाङ्कुरभैरूद्धमुद्धुरैः स तदा बभौ । अभ्युत्थानार्थमत्यर्थं, खड्गायेव समुत्थितैः ॥ २४६ ॥
 अथाकस्माद् द्विषच्छेददक्षिणोऽपि न दक्षिणः । बाहुर्वभूव भूभर्तुः, खड्गव्यापारणक्षमः ॥ २४७ ॥
 बाहुस्तम्भेन तेनोच्चैरन्तःसन्तापवान् नृपः । मन्त्रान्निग्रहमापन्नः, पन्नगेन्द्र इवाभवत् ॥ २४८ ॥
 अथ यावदयं धीरः, कृपाणं वामपाणिना । अग्रहीत् माहसोत्साहधुरीणो धरणीधरः ॥ २४९ ॥
 वर्षणोत्थाग्निदुर्द्धर्षं, कण्ठे दम्भोलिसन्निभे । मेजेऽसिः कुण्ठतां तावन्मदनेनेव निर्मितः ॥ २५० ॥

॥ युगम् ॥

अथ यावच्छिरश्छेतुं, स्वेन स्वमयमक्षमः । तदर्थं प्रार्थयामास, योगिनं जगतीपतिः ॥ २५१ ॥
 जीर्णमूलद्ववत् तावद्, वातेन कूरकमणा । शठात्मा स महीपीठे, योगीन्द्रः पुरतोऽपतत् ॥ २५२ ॥

॥ युगम् ॥

पृथ्वीनाथोऽप्यथाकस्मात्, किञ्चिन्मूर्च्छितचेतनः । अशृणोद् दिव्यनारीणां, हाहाकारं नभस्तले ॥ २५३ ॥
 लब्धसङ्गश्च वर्षन्ती, पीयूषं स्वकमण्डलोः । स्फारतारोत्करेणेव, सुक्काहारेण हरिणीम् ॥ २५४ ॥
 चन्द्रोज्ज्वलमुखी स्वच्छचन्दनस्यन्दसुन्दराम् । सेवागताभिः स्वःस्त्रीभिश्चकोरीभिरिवावृताम् ॥ २५५ ॥
 नेत्रनीलोत्पलानन्दमन्दिरं सुन्दराकृतिम् । ददर्श पुरतो देवीं, ज्योत्स्नामिव शरीरिणीम् ॥ २५६ ॥

॥ विशेषकम् ॥

अथो जगाद सा देवी, सैवाहमपराजिता । वत्स ! त्वत्साहसेनाऽऽशु, तुष्टाऽस्मि वृणु वाञ्छितम् ॥ २५७ ॥
 अथ प्रणम्य तां राजा, रम्यतामधिकं दधत् । जगाद् देवि ! मे श्रेयस्तरुरय फलेग्रहिः ॥ २५८ ॥
 यतस्त्वं मम तुष्टाऽसि, शिरश्छेदार्थमर्थिनः । तदिदं प्रार्थये मातः !, प्रसादः क्रियतां मयि ॥ २५९ ॥

बाहुस्तम्भे तथा स्तम्भे, निशुम्भय मयापहे । शिरश्छेत्तुमलम्भूष्युर्ध्वास्यं जायते क्षणात् ॥ २६० ॥
 एवं प्रतिज्ञानिर्वाहप्रतरक्षणतो मम । उपकारो महान् देवि !, भवेदेव न संशयः ॥ २६१ ॥
 मम कार्यं न राज्येन, न धनैर्न वधूजनैः । यदि तुष्टाऽसि सत्येन, तदिदं क्रियतां त्वया ॥ २६२ ॥
 नैवं चेत् कर्तुमुत्साहो, मत्साहसवशादथ । योगिनोऽस्य ततः स्पष्टमिष्टसिद्धिर्विधीयताम् ॥ २६३ ॥
 अथ देवी पुनः प्राह, नाहमस्य दुरात्मनः । प्राणानपि प्रयच्छामि, दूरेऽमीष्टार्थसाधनम् ॥ २६४ ॥
 अयं हि जगतीनाथ !, श्रीवधारम्भपातकी । भवादृशां वधादात्मसिद्धिं दुष्टः समीहते ॥ २६५ ॥
 एतस्य सत्त्वपर्यन्तपरीक्षार्थं मया पुरा । अकृत्यमिदमादिष्टमपूर्णे पूर्वकर्मणि ॥ २६६ ॥
 वत्स ! तत् सर्वमुत्तुज्य, मन्त्रानुष्ठानमुत्तमम् । वञ्चितोऽयं मया लोभान्निष्कृपं कर्म निर्ममे ॥ २६७ ॥
 अभीरोरस्य पापेषु, लोकद्वयविरोधिनः । हीनसत्त्वस्य तत्त्वज्ञ !, कुतः सिद्धिर्भवेत्तसौ ? ॥ २६८ ॥
 पुंसः पश्चात्करत्येव, क्षीणसत्त्वाभ्जुजस्थितेः । श्रीवशं कथमायातु, भ्रमरीव चलाचला ? ॥ २६९ ॥
 दुरात्मनस्तदेतस्य, हेतवे त्वं महीपते ! । रत्नगर्भमिमामात्मशून्यां नो कर्तुमर्हसि ॥ २७० ॥
 अथापि क्रियतामेवं, परोपकृतिकर्मठ ! । यदि स्यादुपकारोऽस्य, कश्चिद् दुश्चरिताम्बुधेः ॥ २७१ ॥
 निवृत्तायामथैतस्यां, रेजे भूपतिभारती । सक्तियानन्तरं कान्ता, मात्स्विकस्याऽऽयतिर्यथा ॥ २७२ ॥
 यदेव देवि ! साध्येऽर्थे, निवेधाय त्वयोच्यते । तदेव प्रत्युतात्यर्थं, प्रवृत्तिं प्रति कारणम् ॥ २७३ ॥
 ततस्त्वं मां शिरश्छेदप्रतिज्ञापूरणोद्यतम् । निवारयन्ती तुष्टाऽपि, कष्टं रुष्टाऽसि तत्त्वतः ॥ २७४ ॥
 प्रसादसादरं मातः !, प्रतिज्ञातार्थवराणात् । निम्रत्या मे यशोदेहं, किं ते सम्प्रति साम्प्रतम् ? ॥ २७५ ॥
 यदि भग्नप्रतिज्ञोऽपि, जीवलोकेऽत्र जीवति । वद तद्देवि ! को नाम, मृत इत्यभिधीयताम् ? ॥ २७६ ॥
 ततस्त्वं यदि तुष्टाऽसि, तत् प्रयाहि यथाऽऽगतम् । शिरश्छेदाक्षमोऽप्येव, विश्राम्यन्नौ यथा स्वयम् ॥ २७७ ॥
 इत्युत्त्वैव समुत्तस्यौ, झण्णार्थं स विभावसौ । नहि सत्त्ववतां किञ्चिदशक्यं प्रतिभासते ॥ २७८ ॥
 इष्टा सिंहपुराधीशसुताऽप्येतं तथोद्यतम् । अन्तःसञ्जातसङ्घट्टा, पृथिव्यामपतत् तदा ॥ २७९ ॥
 बलादथ समाकृष्य, रभसादपराजिता । भाषते स्म मुदा स्मेरवदना भेदिनीपतिम् ॥ २८० ॥
 साहसं वत्स ! मा कार्षीरहं तुष्टाऽस्मि सर्वथा । तवोपरोधात् पश्यायं, जीवितं लुम्भितोऽधमः ॥ २८१ ॥
 इत्युत्त्वा योगिनस्तस्य, जीवितव्यमिवाङ्गवत् । शबप्राये शरीरेऽन्तश्चिक्षेपाग्भः कमण्डलोः ॥ २८२ ॥
 कुमारीमपि तामेवमभिचिच्याऽपराजिता । स्वयमुज्जीवयामास, घनलेखालतामिव ॥ २८३ ॥
 अथ जीवन्तमालोक्य, कुमारी धरणीधवम् । विमर्श-विस्मयस्मेरा, मुमुदे कुमुदेक्षणा ॥ २८४ ॥
 अन्तश्चित्तं प्रविष्टोऽथ, तदा तस्या रतेरिव । लोकोत्तरगुणः सोऽयं, पतिः सङ्करूपजोऽभवत् ॥ २८५ ॥
 तदा दग्धे धराधीशमनोऽपहरणार्थिनः । तस्या विलोकितं सावि, साचिर्व्यं चित्तजन्मनः ॥ २८६ ॥
 अबोचत पुनर्देवी, नरेन्द्रमपराजिता । तवोपरोधात् तुष्टाऽहं, महात्मनस्य योगिनः ॥ २८७ ॥
 सत्त्वरत्नाम्बुधेरस्य, दर्शनार्थैव लालसः । कर्मसाक्षी तदाऽऽजोहत्, प्राचीनाचलचूलिकाम् ॥ २८८ ॥
 अत्रान्तरेऽभवद् भूरिनिःस्वानस्वनमांसलः । दिक्कुक्षिम्भरित्युच्चैः, कोऽपि कोलाहलो महान् ॥ २८९ ॥
 वदशास्यानुसारेण, चक्षुर्दिक्षु क्षिपलयम् । क्षोणिनाथः क्षणेनाथ, पृतनां कृतिनांवरः ॥ २९० ॥
 किमेतदिति विस्मेरविलोचनमथो नृपम् । सैन्यादस्मादुपागत्य, कश्चिन्मत्वा व्यजिज्ञपत् ॥ २९१ ॥

अस्मद्भुतिरिदं सैन्यमरिकेशरिभुजः । स्वामिश्रित्यं प्रभावस्मिन्नपुत्रे त्रिदिवं गते ॥ २९२ ॥
 आराध्य विधिवद् गोत्रदेवतामपराजिताम् । ततस्तदुपदेशेन, भवन्तमुपतिष्ठते ॥ २९३ ॥ युग्मम् ॥
 राज्ञश्चिरस्तदेतस्या, भव त्वं बलभो विभो ! । रम्याऽपि हि श्रियं घत्ते, न विनेन्दुं कुसुद्वती ॥ २९४ ॥
 प्रज्ञालोकाभिधानस्य, मन्त्रिणः क्रमिकस्य मे । अभ्यर्थेनामिमां नाथ !, नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ २९५ ॥
 अथो निकटवर्तिन्या, स्वयं देवतया तया । अभ्यषिच्यत राजेन्दुनिवेश्य कनकासने ॥ २९६ ॥
 तत्सोत्तमाङ्गे शुशुमे, सितमातपवारणम् । पूर्वक्षोणिभृतः शृङ्गे, सितांशोरिव मण्डलम् ॥ २९७ ॥
 कुमारीमपि तामस्मै, मङ्गलस्नानपूर्वकम् । दत्त्वा देवी क्षितीशाय, क्षणेनाथ तिरोदधे ॥ २९८ ॥
 अथाऽरिकेशरिक्मापपुरं लक्ष्मीपुराभिधम् । तया वनितया साकं, प्रविवेश विशांपतिः ॥ २९९ ॥
 तल्लक्ष्मीपुरसाम्राज्यमभ्युपेत्याऽभयङ्करः । पाथोद इव पाथोधिपाथः पृथ्वीमतर्पयत् ॥ ३०० ॥
 ततः सिंहपुराधीशः, स्वयमेत्य प्रमोदवान् । तामनङ्गवतीं पुत्री, भृशुजा पर्यणीनयत् ॥ ३०१ ॥
 मूचराः खेचराध्वान्ये, कन्यादिभिरुपायनैः । भक्तिपट्टीभवच्चितास्तं भृशुजमपूजयन् ॥ ३०२ ॥
 विद्याधरेश्वरः सोऽपि, देवतादत्तवैभवः । सोऽपि पुष्पपुराधीशः, स चापि धनवाहनः ॥ ३०३ ॥
 नृपं परेऽपि सामन्ताः, समन्तादेत्य सम्मदात् । रत्न-वाजि-गजप्रायैः, प्राभृतैरुपतस्थिरे ॥ ३०४ ॥
 युग्मम् ॥

अन्यदा वन्यदावामिप्रतापस्यास्य भृशुजः । चक्रमायुधशालायामाविरासीत् सुदुःसहम् ॥ ३०५ ॥
 चक्रस्यास्य प्रभावेण, द्विरुणीकृततेजसा । अभयङ्करभूषेन, वटखण्डा साधिता मही ॥ ३०६ ॥
 न नाम भृशुतामेव, सार्वभौमपदं नृपः । महात्मनामपि प्राप, गुणैर्लोकोत्तरैरयम् ॥ ३०७ ॥
 अथ क्रमेण सम्प्राप्य, व्रतसाम्राज्यसम्पदम् । पदं लोकोत्तरं लब्ध्वा, चक्रवर्येभ्यङ्करः ॥ ३०८ ॥

सार्थवाह ! श्रियो मूलमालवालं यशस्तरोः । व्रतं परोपकारस्य, मुनयस्तदिदं विदुः ॥ ३०९ ॥
 न शोच्यस्तत् त्वयाऽऽप्यात्मा, पाप इत्यमलाशय ! । उपकारपरा बुद्धिः, शुद्धां ब्रूते तवायतिम् ॥ ३१० ॥
 उपयोगः परं कश्चिद्, यन्नास्मत्तोऽभवत् तव । सार्थवाह ! क्रियाहीनं, तन्मनोऽतिदुनोति नः ॥ ३११ ॥
 तन्महात्मैस्तवात्यर्थं, सर्वथाऽप्युपकुर्वतः । तत्त्वोपदेशमात्रेण, वयमप्युपकुर्वहे ॥ ३१२ ॥
 संसारे जन्तवः सन्ति, मिथ्यात्वमयनिद्रया । हिता-ऽहितमजानन्तो, जीवन्तोऽपि मृता इव ॥ ३१३ ॥
 मिथ्यात्वतटिनीपूरप्लावितः सर्वथा जनः । रयाहुस्तरसंसारपारावारे पतत्ययम् ॥ ३१४ ॥
 तन्मिथ्यात्वमयं ध्वान्तं, सद्गतिस्सलनक्षमम् । जिघांसता जनेनोच्चैः, सेव्यः सम्यक्त्वभास्करः ॥ ३१५ ॥
 स्मेरं सम्यक्त्वसूर्येण, निगूढगुणगौरवम् । उत्तंसयति मुक्तिश्रीरजसं पद्मवज्जनम् ॥ ३१६ ॥
 सम्यक्त्वकौमुदीस्वादचक्रोपाणां शरीरिणाम् । पुरोवर्तिनि मिथ्यात्वविषे दृष्टिर्विरज्यते ॥ ३१७ ॥
 रागादिविजयी देवः, सच्चरित्रगुरुर्गुरुः । प्राणित्राणप्रधानश्च, धर्मः सम्यक्त्वमुच्यते ॥ ३१८ ॥
 तत् तवायमलङ्कारो, युज्यते पुरुषोत्तम ! । आधातुं हृदये श्रीमत्सम्यक्त्वं कौस्तुभः शुभः ॥ ३१९ ॥
 ऊचे धनोऽथ मगवन् !, प्रतिपन्नमिदं मया । नहि श्रियं समायान्तीं, पदेन प्रेरयेद् बुधः ॥ ३२० ॥
 गुरुनथ नमस्कृत्य, प्रीतः सम्यक्त्वसम्पदा । तां क्षपां क्षपयामास, निजावासं गतो धनः ॥ ३२१ ॥

प्रगेऽथ माणिभद्रेण, विज्ञप्तः युहदा धनः । इयं प्रावृडतिक्रान्ता, निशेवोद्भासिभास्करा ॥ ३२२ ॥
 विमुक्तं धनुरिन्द्रेण, गृहीतं वसुधाधिपैः । नभस्त्यक्तं धनैः श्लिष्टं, जिगीषुबलबुद्धिभिः ॥ ३२३ ॥
 कालेऽत्र प्रसरन्त्युच्चैर्व्यवसायिगनोरथाः । प्रभो ! प्रतिदिशं प्रौढाः, सहसांशोरिवांशवः ॥ ३२४ ॥
 एतदाकर्ण्य सार्धेशः, समुलङ्घ्याटवीमिमाम् । गुरूणां गौरवं कुर्वन्, वसन्तपुरमाययौ ॥ ३२५ ॥
 तत्र भूपतिसत्कारद्विगुणोत्साहितो धनः । विक्रीय स्वीयभाण्डानि, प्रतिभाण्डान्युपाददे ॥ ३२६ ॥
 तत्र स्थितमथापृच्छथ, धर्मघोषमुनीधरम् । क्षितिप्रतिष्ठितं प्राप, कृतार्थः सार्धपः पुरम् ॥ ३२७ ॥
 अथ कालेन पूर्णायुरुत्तरेषु कुरुर्नवयम् । कल्पदुर्पूर्णसङ्कल्पो, जग्मिवान् युग्मधर्मताम् ॥ ३२८ ॥
 ततश्च प्रथमे कल्पे, भूत्वाऽसौ भासुरः सुरः । अपरेषु विदेहेषु, विजये गन्धिलामिधे ॥ ३२९ ॥
 वैताढ्यशैले गन्धारदेशे गन्धसमृद्धके । पुरे शतबलक्षमाभृत्पुत्रो विद्याधरान्वये ॥ ३३० ॥
 चन्द्रक्रान्ताङ्गसम्भूतो, जज्ञे नाम्ना महाबलः । अङ्गावगणितानङ्गः, शृङ्गार इव मूर्तिमान् ॥ ३३१ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

राज्यं महाबलायाथ, दत्त्वा शतबलो नृपः । दीक्षां गृहीत्वा कृत्वा च, तर्पांसि दिवमासदत् ॥ ३३२ ॥
 अथो महाबलः क्षमाभृद्, यौवनोन्माददुर्धरः । अज्ञातधर्मा कर्माणि, निर्ममे स यथारुचि ॥ ३३३ ॥
 महाबलमहीपालमन्यदा सदसि स्थितम् । निर्भरस्फीतसङ्गीतगसनिर्मग्नमानसम् ॥ ३३४ ॥
 मन्त्रीशो धर्मतत्त्वज्ञः, स्वयम्बुद्धोऽभिधानतः । वैराग्यवासनाविष्टमभाषिष्ट विशिष्टधीः ॥ ३३५ ॥ युग्मम् ॥
 अस्तु स्वादुफलश्रीकः, कदलीदुर्गिवैकदा । विनैकं पुण्यबीजं तु, जन्तुरुल्लेदमृच्छति ॥ ३३६ ॥
 तत् तवापि श्रियां मूलं, त्यक्त्वा धर्मं कुलप्रभो ! । इत्थं न विपयभ्रामो, भोक्तुं तत्त्वज्ञ ! युज्यते ॥ ३३७ ॥
 अभ्यधाद् भूपतिर्मन्त्रिन् !, किमप्रस्तुतमुच्यते ।

उवाच सचिवः स्वामिन् !, श्रूयतामत्र कारणम् ॥ ३३८ ॥
 शुचिभिः सचिवैः स्वामिन् !, कुशलोदककर्कशम् । अप्रस्तुतमपि प्रायो, हित वाच्यं हितैषिभिः ॥ ३३९ ॥
 यदथ नन्दनोधाने, ज्ञानातिशयशालिनौ । भवदायुर्मया पृष्टौ, चारणौ वाचम्चतुः ॥ ३४० ॥
 मासमात्रं भवद्भर्तुरायुः शेषमिति प्रभो ! । विज्ञ ! विज्ञप्यसे बाढमतस्त्वमिति मा मुहः ॥ ३४१ ॥
 ऊचं महाबलः साधु, साधुबुद्धिबृहस्पते ! । स्वयम्बुद्ध ! गुरुस्त्वं मे, त्वं मन्त्री त्वं च बान्धवः ॥ ३४२ ॥
 यदित्थं पातकाम्भोधिपातुकं प्रति सम्प्रति । मामन्धमिव निर्वन्धाद्, भुजालम्बं प्रयच्छसि ॥ ३४३ ॥
 परं समीपमाप्ते, मृत्यौ कृत्यं करोमि किम् ? । मूर्ध्नि दत्तपदे शत्रौ, विक्रमः कयतां कुतः ? ॥ ३४४ ॥
 प्रव्रज्यां दिनमप्येकं, प्राप्यानन्यमना जनः । मोक्षं यदपि नामोति, कामं वैमानिको भवेत् ॥ ३४५ ॥
 इत्यमात्योपदेशेन, महाबलमहीपतिः । जग्राह दीक्षामाचार्यसमीपमुपजग्मिवान् ॥ ३४६ ॥ युग्मम् ॥
 असावनशनं कृत्वा, द्वितद्वाविशति ततः । ईशानकल्पे देवोऽभृद्, विमाने श्रीप्रभामिधे ॥ ३४७ ॥
 नाम्नाऽथ ललिताङ्गस्य, तत्र वैपयिकं मुखम् । भुजानस्यान्यदाऽच्योष्ट, प्रिया तस्य स्वयम्प्रभा ॥ ३४८ ॥
 हा प्रिये ! देहि मे वाचं, प्रलपजित्यथोदितः । स्वसामानिकदेवेन, सौहार्दाद् दृढधर्मणा ॥ ३४९ ॥
 यः पुरा मित्र ! मन्त्रीशः, स्वयम्बुद्धस्तवाभवत् । सोऽहं तव वियोगेन, प्रव्रज्यैनां श्रितः श्रियम् ॥ ३५० ॥

१ "स्वसौ" खंता० पाता० ॥ २ "स्फीतसि" बंता० ॥ ३ "मिहु" पाता० खंता० ॥
 ४ "विना" खंता० ॥ ५ "दृढधर्मणा" खंता० पाता० ॥

अहं स्वयि ततः स्नेहाद्, विज्ञायावधिनाऽधुना । पुनः स्वयम्प्रभौमन्यां, भाविनीं कथयामि ते ॥ ३५१ ॥
 बभूव धातुकीलण्डप्राग्बिबेहैकमण्डने । नागिलाख्यो गृहपतिर्निन्द्यामेऽतिदुर्गतः ॥ ३५२ ॥
 तस्य नावाश्रियां पल्यां, पुत्रीषट्कादनन्तरम् । सुताऽभून्मर्त्यलोकेऽपि, नरकस्मेव सप्तमी ॥ ३५३ ॥
 एतस्यां जातमात्रायाममात्रोद्विग्नमानसः । नगराजिरगाद् दूरं, विगगान्नागिलः किल ॥ ३५४ ॥
 दुर्भगत्वेन पुत्र्यास्तु, नाम्नोऽप्यकरणादथ । निर्नामिकेत्यभूत् तस्याः, प्रसिद्धिर्जनिता जनैः ॥ ३५५ ॥
 सा वद्विष्णुः क्रमेणाथ, समं दारिद्र्यकर्मणा । अगमद् दारुभारार्थं, नभस्तिरुक्पर्वते ॥ ३५६ ॥
 युगन्धरमुनिं तत्र, सुराऽसुरनमस्कृतम् । दृष्ट्वा नत्वाऽथ तद्व्याख्यां, श्रुत्वा संवेगतो जगौ ॥ ३५७ ॥

दुःखिनः सन्ति भूयांसो, भवेऽस्मिन् भगवन् ! जनाः ।

मत्तस्तु मन्दभाग्यायाः, कोऽपि दुःखाधिकोऽस्ति किम् ? ॥ ३५८ ॥

अथो युगन्धरः प्राह, केवलज्ञानभास्करः । वत्से ! धत्से मुधा दुःखाद्वैतवैतण्डिकं मनः ॥ ३५९ ॥
 दुःखानि परतः सन्तु, तावन्नरकवासिनाम् । श्रुतमात्राणि भिन्दन्ति, हृदयं यानि देहिनाम् ॥ ३६० ॥
 परं प्रत्यक्षमेवैते, बनेऽपि सुखमानिनः । विनाऽपराधं बध्यन्ते, पशवः पश्य पापिभिः ॥ ३६१ ॥
 दृढं कशाभिस्ताडयन्ते, कर्कशाभिस्तुरङ्गमाः । बध्यन्ते चाद्भुतप्राणबन्धुरा अपि सिन्धुराः ॥ ३६२ ॥
 परद्रव्य-परद्रोहपराः पश्य नरा नृपैः । क्रन्दन्तः करुणं मार्गं निहन्त्यन्ते नवैर्नवैः ॥ ३६३ ॥
 स्वस्वामिमाबसम्बन्धसुर्मुर्मुर्मर्मदाहिभिः । वत्से ! स्वर्गेऽपि ताप्यन्ते, मरुतोऽविरतोत्सवाः ॥ ३६४ ॥
 विलोक्यते न तल्लोके, प्रदेशो निरुपप्लवः । आराध्यते न चेदेष, धर्मः शर्मनिबन्धनम् ॥ ३६५ ॥
 संसारदुःखसम्पर्कदर्शने पततामयम् । धर्म एव भुजालम्बं, दत्ते नान्यः शरीरिणाम् ॥ ३६६ ॥
 आराद्धश्च विराद्धश्च, चक्रवर्तीव देहिनाम् । धर्मस्तुष्टश्च रुष्टश्च, सुखं दुःखं च यच्छति ॥ ३६७ ॥
 सुखाय वत्से ! तद् वाञ्छा, यदि ते विद्यते हृदि । आराध्यतां ततो धर्मः, कल्पनाकल्पपादपः ॥ ३६८ ॥
 उपदेशमिति श्रुत्वा, मुनेर्बलोक्यदर्शिनः । अनुज्ञां चास्य सम्प्राप्य, दुःखौघक्षयकाङ्क्षया ॥ ३६९ ॥
 उद्विग्ना निजदेहेऽपि, गृहीतानशानाऽधुना । वर्ततेऽस्यास्तनो गन्वा, स्वं रूपं दर्शय स्वयम् ॥ ३७० ॥
 ॥ युग्मम् ॥

तथाकृतेऽथ तेनैषा, तस्मिन्नेवानुरागिणी । मृत्वा तस्याऽभवद् देवी, प्रेमपात्रं स्वयम्प्रभा ॥ ३७१ ॥
 भोगान् भुक्त्वा तथा साकं, साकम्पोऽथ दिवश्च्युतः । क्षेत्रे महाविदेहेऽभूत्सोहार्गलपुरुषप्रभोः ॥ ३७२ ॥
 सुतः सुवर्णजङ्घस्य, प्रतापजितभास्वतः । सै लक्ष्मीकुक्षिमाणिक्यं, वज्रजङ्घ इति श्रुतः ॥ ३७३ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

नगर्यां पुण्डरीकिण्यां, च्युत्वा साऽपि स्वयम्प्रभा ।

चक्रिणो वज्रसेनस्य, श्रीमतीति सुताऽभवत् ॥ ३७४ ॥

अन्यदा प्रमदोद्याने, क्रीडन्ती समुपागतम् । मुनिं केवलिनं वीक्ष्य, वन्दितं देव-दानवैः ॥ ३७५ ॥
 जातजातिस्फुटिर्ज्ञात्वा, सा सर्वं पूर्वचेष्टितम् । धात्रेयी पण्डितामाह, रहो विश्वासमाजनम् ॥ ३७६ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

पुरा ममाऽस्तीदीक्षानकल्पे हृदयवल्लभः । ललिताङ्ग इति ख्यातस्तत्प्रियाऽहं स्वयम्प्रभा ॥ ३७७ ॥

स च मञ्जवचनात् पूर्वं, च्युतः काप्यभवद् भुवि । न ज्ञायते ततस्तस्य, प्रयत्नं प्राप्तये कुरु ॥ ३७८ ॥
 पण्डिताऽपि श्रुतारोषवृत्तान्तानुगतं पठम् । लेखयित्वाऽङ्गणोपान्ते वज्रसेनस्य चक्रिणः ॥ ३७९ ॥
 सेवागन्तानां सर्वेषां, कुमाराणामदर्शयत् । दृष्ट्वैतद् वज्रजङ्घोऽपि, जातजातिस्मृतिर्जगौ ॥ ३८० ॥
 भ्रम पूर्वभवः सोऽयं, पण्डिते ! लेखितः कुतः ? दिव्यज्ञानवता केन, कथितं वा तवाग्रतः ? ॥ ३८१ ॥
 एकैकशस्तथा पृष्टः, पर्वतादिविनिर्णयम् । पूर्वदृष्टानुसारेण, स यथाभिधमभ्यधात् ॥ ३८२ ॥
 अथोत्सुकतया वृत्तमनाख्यायाऽपि पण्डिता । श्रीमत्याः पुरतो गत्वा, तद्वृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् ॥ ३८३ ॥
 वज्रसेनोऽपि विज्ञप्तः, स्वयं पण्डितया तया । सुवर्णजङ्घपुत्रं तं, कुमार्या पर्यणीनयत् ॥ ३८४ ॥
 सोऽथ श्वशुरमापृच्छथ, लोहार्गलपुरं गतः । स्वयं जिघृक्षुणा दीक्षां, पित्रा राज्ये निवेशितः ॥ ३८५ ॥
 सुतं पुष्कलपालाख्यं, राज्ये कृत्वा स चक्रभृत् । वज्रसेनोऽपि सज्जज्ञे, सुनीभूयाथ तीर्थकृत् ॥ ३८६ ॥
 अन्यदा पुष्कलक्ष्मापं, श्रुत्वा शत्रुभिरावृतम् । वज्रजङ्घोऽपि साहाय्यं, कर्तुं तस्य पुरीं ययौ ॥ ३८७ ॥
 तत्र शत्रून् विनिर्जित्य, श्रीमत्या सहिनोऽथ सः । व्रजन् निजपुरं मार्गं, विलोक्य सुनिसप्तमौ ॥ ३८८ ॥
 आत्मीयावेव सोदर्यौ, केवलज्ञानशालिनौ । नमश्चक्रे कृती नाम्ना, सेनान्तौ मुनि-सागरौ ॥ ३८९ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अथैवं चिन्तयामास, वज्रजङ्घनरेश्वरः । अहो ! मे मन्दभाम्यत्वमहो ! मे मतिहीनता ॥ ३९० ॥
 यदहं प्राप्तवान् लक्ष्मीं, बान्तप्रायामिमां पितुः । एतौ चारित्रसाम्राज्यं, प्रापतुः सोदरौ तु मे ॥ ३९१ ॥
 अधुनाऽपि पुरं गत्वा, दत्त्वा राज्यं स्वसुनवे । चारित्रागनिना कर्मद्रुमं भस्मीकरोम्यहम् ॥ ३९२ ॥
 इति निश्चित्य भूपालो, लोहार्गलपुरं गतः । प्रातर्दिसुर्यं राज्यं, प्रसुप्तः श्रीमतीयुतः ॥ ३९३ ॥
 अज्ञातपरमार्थेन, राज्यलोभान्धचेतसा । विषधूमप्रयोगेण, धानितो निशि सुनुना ॥ ३९४ ॥ युग्मम् ॥
 अथोत्तरकुलवेष, समं दयितया तया । नृपो युगलधर्माऽऽयुर्थथाक्षेत्रमपालयत् ॥ ३९५ ॥
 सौधर्मकल्पे सहस्रलोपनतैः प्रीणितौ सुखैः । स्नेहस्यूताविवाभूतामेककालमुभौ सुरौ ॥ ३९६ ॥
 वज्रजङ्घस्य जीवोऽथ, जम्बूद्वीपे दिवश्च्युतः । क्षितिप्रतिष्ठितपुरे, विदेहक्षेत्रमण्डने ॥ ३९७ ॥
 वैद्यस्य सुविधेः सुनुर्जज्ञे सत्कर्मकर्मठः । जीवानन्दाख्यया ख्यातो, वैद्यविद्याविशारदः ॥ ३९८ ॥
 ईशानचन्द्रभूभर्तुस्तत्रैव नगरे तदा । कान्तायां कनकवत्यां, जज्ञे पुत्रो महीधरः ॥ ३९९ ॥

लक्ष्म्यां च जज्ञे कान्तायां, सुनासीरस्य मन्त्रिणः ।

सुतः सुबुद्धिर्विख्यातो, नाम्ना च क्रियया च यः ॥ ४०० ॥

प्रियायां शीलवत्यां च, धनाख्यश्रेष्ठिनस्तदा । नन्दनो गुणरत्नानामाकरोऽभूद् गुणाकरः ॥ ४०१ ॥

यभूवाऽभयमत्यां च, पत्यां सार्धपतेः सुतः । नाम्ना सागरदत्तस्य, पूर्णभद्र इति श्रुतः ॥ ४०२ ॥

सोऽप्यत्र श्रीमतीजीवश्च्युतः सौधर्मकल्पतः । यभूवेश्वरदत्तस्य, श्रेष्ठिनः केशवः सुतः ॥ ४०३ ॥

एषामपि च पञ्चानां, समानगुणशालिनाम् । जीवानन्देन वैद्येन, सह सख्यमभूत् तदा ॥ ४०४ ॥

सज्जतानामधामीषामन्येष्टुर्वैद्यवेष्टमनि । साधुमाधुकरौ भिक्षां, कुर्वन् नेत्रपथं ययौ ॥ ४०५ ॥

तं पृथ्वीपालभूभर्तुः, पुत्रं किल गुणाकरम् । आतप्त तपःकष्टानुष्ठानैर्वीक्ष्य कुष्ठिनम् ॥ ४०६ ॥

महीधरकुमारस्तं, वैद्यपुत्रं तदाऽवदत् । धिगिदं भिषजां जन्म, धिगिदं शास्त्रकौशलम् ॥ ४०७ ॥

अनीहानां शरीरेऽपि, परत्रैकरतात्मनाम् । यदीदृशानां साधूनां, नोपकाराय जायते ॥ ४०८ ॥
 बहोक्कमल-मूत्रादिघ्राणान्मालिन्यमर्जितम् । तदिदं क्षाल्यतामथ, मुनेरारोग्यदानतः ॥ ४०९ ॥
 जीवानन्दो जगादैवमथ राजेन्दुनन्दनम् । युवाऽपि वृद्धबुद्धिस्त्वं, युक्तमेवोक्तवानिति ॥ ४१० ॥
 किन्तु दीनारलक्षणे, प्रत्येकमपि दुर्लभैः । निगृह्यते यतेरस्य, रोगोऽयं भेषजैस्त्रिभिः ॥ ४११ ॥
 एतेषु लक्षपाकार्ण्यं, तैलमस्येव मद्गृहे । गोशीर्षचन्दनं रत्नकम्बलं च पुनर्नहि ॥ ४१२ ॥
 इत्युक्ते तेन ते पञ्च, विपणिश्रेणिमण्डनम् । कश्चिन्महेभ्यमभ्येत्य, श्रेष्ठिनं श्रेष्ठमूर्चिरे ॥ ४१३ ॥
 अपि दीनारलक्षाभ्यां, देहि गोशीर्ष-कम्बलौ । यदाभ्यां कर्तुमिच्छामश्चिकित्सां रोगिणो मुनेः ॥ ४१४ ॥
 तेषामिति वचः श्रुत्वा, विस्मयस्मेरमानसः । जगाद् सादरं श्रेष्ठी, धन्याः । शृणुत मद्बचः ॥ ४१५ ॥
 कुष्ठरोगाभिभूतस्य, योग्यावेतौ महामुनेः । राज्येनापि न लभ्येते, दूरे दीनारदर्शनम् ॥ ४१६ ॥
 सन्ति पुण्यनिदानानि, यानि दानानि कोटिशः । एतैरारोग्यदानस्य, शतशेनानि नोपमा ॥ ४१७ ॥
 तद् गृहीत विना मूल्यमनुगृहीत मां मुदा । श्रेष्ठित्युक्त्वाऽर्पयामास, रत्नकम्बल-चन्दने ॥ ४१८ ॥
 ततस्ते समुपादाय, शकुनैः शुभशंसिभिः । जीवानन्देन सहिता, मुनेरनुपदं ययुः ॥ ४१९ ॥
 कायोत्सर्गासनासीनमधोन्यप्रोधभूरुहः । बाह्योद्यानेऽथ ते वीक्ष्य, नमश्चकुर्मुनीश्वरम् ॥ ४२० ॥
 ततो मुनिमनुज्ञाप्य, तैलेनाभ्यज्य वैद्यम् । निश्चेतनेऽथ तद्देहे, क्षिप्तवान् रत्नकम्बलम् ॥ ४२१ ॥
 तैलतापेन तेनाथ, व्याकुलास्तत्कलेवरात् । निःसृत्य शीतले लीनाः, कूपयो रत्नकम्बले ॥ ४२२ ॥
 अथ गोशवमानीय, तस्योपरि दयापरः । कम्बलात् पातयामास, कृमीन् वैद्यवरः स्वयम् ॥ ४२३ ॥
 गोशीर्षचन्दनस्यन्दैरिन्दुनिष्यन्दसुन्दरैः । शमिनः शमयामास, स तापव्यापदं मुदा ॥ ४२४ ॥
 त्रिविधाय क्रियामित्थं, कृमीनतुलकौशलः । गोशवे पातयामास, त्वग्मांसास्थिगतानयम् ॥ ४२५ ॥
 कैश्चिद् दिनैः शमिम्बामी, चामीकरसमच्छविः । क्षमितस्तैर्विहाराय, पुनर्नववपुर्ययौ ॥ ४२६ ॥
 वणिक्प्रहोऽपि भेषज्यदानप्रभवैवभावात् । अन्तकृत्केवलीभावं, तस्मिन्नेव भवेऽभजत् ॥ ४२७ ॥
 तेऽपि कम्बल-गोशीर्षशेषं विक्रीय काञ्चनैः । प्रासादं कारयामासुः, स्वेन लक्षद्वयेन च ॥ ४२८ ॥
 कियताऽप्यथ कालेन, समं सज्जातभावनाः । व्रतं प्राप्याऽच्युते कल्पे, शिशिर्युत्तिदशश्रियम् ॥ ४२९ ॥
 द्वाविंशत्यतरायुष्कास्ते सर्वेऽप्यच्युताच्युताः । प्रागृद्धीपप्राग्विदेहेषु, तटे लवणवारिधेः ॥ ४३० ॥
 विजये पुष्कलावत्यां, पुण्डरीकिण्यपीशितुः । वज्रसेननृपस्याऽऽसन्, धारिण्यां पञ्च सूनवः ॥ ४३१ ॥
 ॥ युग्मम् ॥
 अभूत् तेषु भिषग्जीवो, वज्रनाभामिधोऽग्रजः । चतुर्दशमहास्वप्नशिष्टसाम्राज्यवैभवः ॥ ४३२ ॥
 बाहुः सुबाहुः पीठोऽथ, महापीठः क्रमादमी । जीवास्ततो नृपाऽमाल्य-श्रेष्ठि-सार्धेशजैर्मिनाम् ॥ ४३३ ॥
 आसीत् केशवजीवोऽपि, सुयशा राजपुत्रकः । प्राग्भवच्छेहतः सोऽपि, वज्रनाभमशिश्रियत् ॥ ४३४ ॥
 तीर्थप्रवृत्त्यै विज्ञप्तस्ततो लोकान्तिकैः सुरैः । वज्रसेननृपो राज्ये, निवेश्य निजमात्मजम् ॥ ४३५ ॥
 सांवत्सरिकदानानि, दत्त्वा देवेन्द्रवन्दितः । चारित्रसम्पदा साकं, मनःपर्यायमौसदत् ॥ ४३६ ॥
 वज्रनाभमहीनाथो, महीमथ महामुजः । सुयशःसारथिः शक्रसमलक्ष्मीरपालयत् ॥ ४३७ ॥

केवलं वज्रसेनस्य, तस्य तीर्थकृतस्तदा । चक्रं तु सममेवाभूद् वज्रनाभस्य भुजः ॥ ४३८ ॥
 वज्रनाभो विजित्याध, विजयं पुष्कलावतीम् । प्राप्तचक्रिपदः कामं, धर्म्यकर्माणि निर्ममे ॥ ४३९ ॥
 अन्यदा जातवैराग्यस्तातपादान्तमागतः । राज्यं न्यस्य सुते दीक्षां, सबन्धुर्जगृहे नृपः ॥ ४४० ॥
 भवोपग्राहिकर्माणि, क्षयं नीत्वाऽथ निर्वृतिम् । वज्रसेनप्रभौ प्राप्ते, धरायां विजहार सः ॥ ४४१ ॥
 द्वादशाङ्गधरस्यास्य, सिद्धयः सकला अपि । वज्रनाभमुनीन्द्रस्य, पादपीठान्तिकेऽलुठन् ॥ ४४२ ॥
 अन्येऽपि बन्धवस्तस्य, समं सुयशसाऽभवन् । एकादशाङ्गपारीणा, महिम्नां च महास्पदम् ॥ ४४३ ॥
 विशत्याऽऽराधितैः स्थानैर्हृद्वकिपुरःसरैः । वज्रनाभमुनीन्द्रोऽथ, तीर्थकृतकर्म निर्ममे ॥ ४४४ ॥
 वैयावृत्येन साधूनां, बाहुश्चक्रिपदप्रदम् । सुबाहुस्तु बलाधायि, कर्म निर्मितवान् मुनिः ॥ ४४५ ॥
 प्रशंसां च तयोश्चक्रे, वज्रनाभमुनीश्वरः । तेन पीठ-महापीठौ, प्रकामं दुर्मनायितौ ॥ ४४६ ॥
 तदीर्घ्याजनितं कर्म, ताभ्यामालोचनां विना । स्त्रीभावफलदं चक्रे, मायामिथ्यात्वयोगतः ॥ ४४७ ॥
 कमात् षडपि ते पूर्वलक्षान् दीक्षां चतुर्दश । पालयित्वाऽथ सर्वार्थसिद्धिश्चियमशिश्रियन् ॥ ४४८ ॥
 इत्यऽनुत्तरविमाननिवासश्रीविलासविकसन्मनसस्ते ।
 निर्द्विप्रतिभुवं भवभाजां, मेजिरे निरुपमां सुखलक्ष्मीम् ॥ ४४९ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदय-
 नाभि श्रीसङ्घपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीकृष्णभस्वामि-
 पूर्वभववर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः समाप्तः ॥

यस्तीर्थयात्राभवपुण्ययोगान्मात्राधिकोऽभूद् भगवत्प्रसादः ।
 श्रीवस्तुपालस्तममुं पृथिव्यां, प्रासादमूर्त्या प्रकटीचकार ॥ १ ॥^१

॥ अं० ४५६ उभयं ५७७ ॥

१ धर्मकं पाता० ॥ २ "भवेवस्वा" वता० ॥
 ३ एतत्पद्यानन्तरं पाता० पुस्तकेऽयं श्लोकोऽधिक उपलभ्यते—या धीः स्वयं जिनपतेः पदपद्मसभा,
 भालस्थले सपदि सङ्गमिते समेता । श्रीवस्तुपाल ! तत्र भालनिभालनेन, सा शेषकेषु सुख-
 मुन्मुलता विभाति ॥ २ ॥ वता० खंता० पुस्तकयोः पुनरयं श्लोकः तृतीयसर्गप्रान्ते वर्तते ॥
 ४ अंथाप्रम्—४५३ ॥ उभयं ५६८ ॥ इति पाता० ॥

तृतीयः सर्गः ।

कुलकराणामुत्पत्तिर्नीतयश्च

इतश्च जम्बूद्वीपेऽस्ति, विदेहेष्वपरेषु पृ० । ईशानचन्द्रक्षमाचन्द्राता नाम्नाऽपराजिता ॥ १ ॥
तत्र चन्दनदासस्य, श्रेष्ठिनो नन्दनोऽभवत् । ख्यातः सागरचन्द्राख्यो, द्राक्षोपमवचस्ततिः ॥ २ ॥
कौमुद्यां बाह्यमुद्यानमन्येद्युः सपुरे नृपे । सम्पासेऽशोकदत्तेन, समं मित्रेण सोऽप्यगात् ॥ ३ ॥
श्रेष्ठिनः पूर्णभद्रस्य, नन्दिनीं बन्दिषङ्कटात् । असावत्रान्तरे दृष्ट्वाऽमोचयत् प्रियदर्शनाम् ॥ ४ ॥
तावन्योन्यसमालोकप्रमोदहृतमानसौ । छलैकदृष्टेः कन्दर्पपिशाचस्य वशङ्गतौ ॥ ५ ॥
स्वं स्वं गृहमथो यातावन्योन्यविरहातुरौ । न रतिं प्रापतुः क्वापि, कामाज्ञा हि सुदुःसहा ॥ ६ ॥
अथ सागरचन्द्रस्य, श्रुत्वा तद् विक्रमाद्भुतम् । पिता चन्दनदासोऽस्मै, सामधाम गिरं जगौ ॥ ७ ॥
कृषा मास्म वृथा वत्स !, विक्रमक्रममन्यदा । यतो न वर्णिजां क्वापि, शौर्यमौचित्यमश्नति ॥ ८ ॥
अपि चाशोकदत्तोऽयं, छन्नतः सद्य जङ्गमम् । सङ्गमस्तेन नैतेन, समं कार्यः क्वचित् त्वया ॥ ९ ॥
ईर्ष्यालुः कोऽपि तातम्य, मिथ्यैवेदं न्यवेदयत् । यन्मे वयस्यो मायावी, मायावीतमना अपि ॥ १० ॥
स स्वच्छप्रकृतिश्चित्ते, चिन्तयन्निति सागरः । तातादेशः प्रमाणं मे, नित्यमित्यवदत् कृती ॥ ११ ॥ युग्मम् ॥
चन्दनः पूर्णभद्रश्च, चित्तज्ञौ सुतयोः स्वयोः । कारयाञ्चक्रतुः प्रीत्या, पाणिग्रहमहोत्सवम् ॥ १२ ॥
पत्या सागरचन्द्रेण, तुल्येन प्रियदर्शना । लक्ष्मीनारायणेनेव, प्रीता नीता कृतार्थताम् ॥ १३ ॥
मियेऽन्यदा बहियाति, सति तद्धामगामिना । प्रार्थिताऽशोकदत्तेन, त्यक्तलज्जेन साऽवदत् ॥ १४ ॥
त्वं मायातः समायातः, किमु रे ! मम मन्दिरे ! ।
तुच्छ ! तद् गच्छ भर्ता मे, स्वच्छस्त्वां मित्रमिच्छति ॥ १५ ॥
अथोद्विग्नो विनिर्गत्य, सागराग्रेऽब्रवीदिवद् । पत्न्यास्ते दुश्चरित्रायाः, सङ्कटेऽद्यापतं सखे ! ॥ १६ ॥
श्रुत्वेति सागरोऽप्युचे, क्षण विकृतमानसः । सखे ! न खेदस्ते दक्ष !, विधातुमुचितः क्वचित् ॥ १७ ॥
स्नेहानुविद्ययोर्भातरावयोर्मानसैक्यः । भाविनी नाविनीतायाः, कृते तस्याः कदाचन ॥ १८ ॥
ऋजुप्रकृतिना तेन, स दुष्ट इति भाषितः । कामं मुदितचित्तोऽभूत्, स्वभावोऽयं दुरात्मनाम् ॥ १९ ॥
स्वयोपायामदोषायामपि मित्रगिरा तथा । सागरोऽभूद् गतप्रेमा, ज्ञापयामास तां न तु ॥ २० ॥
प्रियदर्शनया साकं, मृत्वा कालेन सागरः । जम्बूद्वीपेऽत्र भरतक्षेत्रार्द्धे दक्षिणेऽभवत् ॥ २१ ॥
तृतीयारेऽवसर्पिण्यां, सिन्धु-गङ्गान्तरक्षितौ । शेषे पत्न्योपमाष्टांशे, युग्मधर्मा रविच्छविः ॥ २२ ॥
॥ युग्मम् ॥

माययाऽशोकदत्तोऽपि, निष्पन्नोऽत्रैव कुञ्जरः । चतुर्दन्तः सितच्छायाकायस्तं दृष्टवान् भ्रमन् ॥ २३ ॥
आविर्भूताद्भुतप्रीतिः, सकरेणः करेण तम् । आलिङ्गयाऽऽरोपयामास, निजस्कन्धे सविस्मयम् ॥ २४ ॥

अयं मया क्वचिद् दृष्ट, इत्यन्योन्यं सचिन्तयोः । तयोः स्मृतिपथं यातः, स्नेहः पूर्वभवोद्भवः ॥ २५ ॥
 प्राग्भवस्मरणाज्ज्ञातनीतिः स्कन्धाधिरोपितः । करिणा तेन स ख्यातिः, लेभे विमलवाहनः ॥ २६ ॥
 प्रभावादवसर्पिण्याः, कालेऽत्र ममताजुषाम् । न ददुर्वाञ्छितं कल्पतरवः स्तोकतां गताः ॥ २७ ॥
 ममायमिति कल्पद्रुविषये कलहाकुलाः । अभवन् मार्गगाः सर्वे, तस्य हाकारदण्डतः ॥ २८ ॥
 तस्य चन्द्रयज्ञोनाभि, कलत्रेऽभवदन्यदा । धनुरष्टशतीजुङ्गं, प्राच्यसंहननं शिति ॥ २९ ॥
 विहससङ्गपूर्वायुः, स्त्री-पुंसमिथुनं किल । चक्षुष्मांश्चन्द्रकान्ता चेत्यनयोर्नाम कल्पितम् ॥ ३० ॥
 युग्मम् ॥

जरा-रोगौ विना मृत्वा, ततो विमलवाहनः । सुपर्णाख्यकुमारेषु, सुरः समभवन्नवः ॥ ३१ ॥
 नागलोकेष्वचन्द्रयज्ञा अपि मृता ततः । अगाभागकुमारेषु, कुजरोऽपि च्युतस्ततः ॥ ३२ ॥
 जन्तुकालेऽथ चक्षुष्मानपि युग्ममजीजनत् । यशस्वी च सुरूपा च, चन्द्रकान्ताङ्गसम्भवम् ॥ ३३ ॥
 चक्षुष्मान् स सुपर्णेषु, मृतोत्पेदे महासुरः । चन्द्रकान्ताऽपि नागेषु, समानसमयं किल ॥ ३४ ॥
 अथो यशस्विनस्तस्य, पितृवत् प्रभुताजुषः । धार्ष्ट्योल्लङ्घितहाकारनीतिभिर्मिथुनैः स्थितम् ॥ ३५ ॥
 तच्छासनाय माकारदण्डं चक्रेऽथ स प्रभुः । यथापराधं प्रायुक्तं, नीतिद्वयमथ क्रमात् ॥ ३६ ॥
 अभिचन्द्रोऽभवत् पुत्रः, प्रतिरूपा च कन्यका । गौर-श्यामरुची पत्न्यां, सुरूपायां यशस्विनः ॥ ३७ ॥
 यशस्वन्विषकुमारोऽभूत्, सुरूपा त्वस्य वल्लभा । विषय सममेवाहिकुमारः समजायत ॥ ३८ ॥
 पुत्रः प्रसेनजिनाम, चक्षुःकान्ता च नन्दनी । अभिचन्द्रस्य जज्ञाते, प्रतिरूपाङ्गसम्भवौ ॥ ३९ ॥
 अभिचन्द्रो विपद्याऽविष्कृतमारेषुदपद्यत । सहैव प्रतिरूपा तु, जज्ञे नागकुमारकः ॥ ४० ॥
 पितृवद् युग्मिनां शास्ति, प्रसेनजिति कुर्वेति । सति हाकार-माकारलङ्घने धार्ष्ट्यैः पुनः ॥ ४१ ॥
 चिकारनीति निर्माय, निर्मायः क्रमशस्त्रिभिः । दण्डैरमीभिश्चण्डाजो, मिथुनानि शशास सः ॥ ४२ ॥
 युग्मम् ॥

चक्षुःकान्ताऽथ तत्कान्ता, मरुदेवं तनूद्भवम् । सुतामसूत श्रीकान्तां, चेति तद्युग्मजातकौ ॥ ४३ ॥
 मृत्वा प्रसेनजिद् द्वीपकुमारेष्वथ निर्जरः । चक्षुःकान्ताऽथ नागेषु, समं समुदपद्यत ॥ ४४ ॥
 पितृवन्मरुदेवस्य, शासतोऽथ प्रजा निजाः । श्रीकान्तायां सपाद्रामभनुः पञ्चशतोच्छ्रयी ॥ ४५ ॥
 शातकुम्भश्रुतिर्नाभिर्मरुदेवा मियङ्कुरुक् । नामेत्यजायतां पुत्रः, पुत्री च युगजातकौ ॥ ४६ ॥ युग्मम् ॥
 सङ्घातपूर्वममितं, तयोरायुरजायत । पैतृकादायुषः किञ्चिन्न्यूनमन्यूनपुण्ययोः ॥ ४७ ॥
 प्राप द्वीपकुमारत्वं मरुदेवो विषय मः । श्रीकान्ता तस्य कान्ता तु, तदा नागकुमारताम् ॥ ४८ ॥

धनसार्थवाहजीवस्य ऋषभतीर्थकृतश्चरितम्

अथो विदधतो नामैर्युग्मिनामनुशासनम् । तृतीयारम्य शेषेषु, पूर्वलक्षेषु केपुचित् ॥ ४९ ॥
 आयुर्भुक्त्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमसंमितम् । जीवः श्रीवज्रनाभस्य, च्युत्वा सर्वार्थसिद्धितः ॥ ५० ॥
 कृष्णाषाढैस्य तुर्येऽह्युत्तराषाढास्थिते विधौ । कुक्षौ श्रीमरुदेवायाः, स प्रभुः समवातरत् ॥ ५१ ॥

॥ विशेषकम् ॥

अवतारे प्रभोस्तत्र, पवित्रे भुवनत्रयम् । ध्वस्तध्वान्तं सुखिस्वान्तं, शान्तदुःखमभूत् क्षणम् ॥ ५२ ॥
 वृषभ-सिंह-श्री-दाम-चन्द्रा-ऽऽदित्यान् ध्वजं धटम् । सरो-वार्द्धि-विमानानि, रत्नौघ-ज्वलितानलौ ॥ ५३ ॥
 एतान् लोकोत्तरस्फूर्तिप्रभावाद्भुतसूचकान् । तदा चतुर्दश स्वप्नान्, मरुदेवी व्यलोकयत् ॥ ५४ ॥
 ॥ युगम् ॥

अथ प्रातः प्रबुद्धाऽसौ, नामैः स्वप्नानचीकथत् । सोऽप्युवाचेति पुत्रस्ते, भावी कुलकरोत्तमः ॥ ५५ ॥
 अथाऽऽसनप्रकम्पेन, विज्ञायावतरं प्रभोः । समं समन्तात् तत्रैत्य, स्वप्नार्थं वज्रिणो जगुः ॥ ५६ ॥
 मरुदेवीं नमस्कृत्य, ततः सर्वे सुरेश्वराः । जम्मुनिजं निजं स्थानममन्दानन्दमेदुराः ॥ ५७ ॥
 निधानं रत्नगर्भेव, बिभ्राणा गर्भेमद्भुतम् । दिनेषु परिपूर्णेषु, श्यामचैत्राष्टमीदिने ॥ ५८ ॥
 उत्तराषाढेया युक्ते, विधायुषैः शुभग्रहैः । देवी युगलधर्माणं, सुतरत्नमसूत सा ॥ ५९ ॥ युगम् ॥
 सुखैस्तदोदितं वानैर्मुदितं नारकैरपि । जगन्नयेऽपि तेजोऽभूदनदद् दिवि दुन्दुभिः ॥ ६० ॥
 पीठकम्पा-ऽवधिज्ञानाज्ञात्वाऽऽदिजिनजन्म तत् । अष्टाधोलोकवासिन्यः, समीयुर्दिकुमारिकाः ॥ ६१ ॥

भोगङ्करा भोगवती, तोयधाराऽप्यनिन्दिता ।

सुभोगा पुष्पमाला च, विचित्रा भोगमालिनी ॥ ६२ ॥

आभिर्नत्वा च नृत्वा च, भेनव्यं नेत्युदीर्य च । हेतुरागमने स्वामिमातुस्तथ्यमकथ्यत ॥ ६३ ॥

॥ युगम् ॥

उत्तरस्या दिशि स्तम्भसहस्रं प्राब्रुखं च ताः । वातपूतद्विगव्यूति, व्यधुः सूतिगृहं बृहत् ॥ ६४ ॥
 उत्तंसाभोजभृशालिध्वानस्थानमदानतः । प्रीता गीतानि गायन्त्यो, नत्वा प्रभुमभि स्थिताः ॥ ६५ ॥
 एतय कम्पासनां ज्ञात्वा, मेरुस्थाः स्वर्गलोकगाः । प्रणेमुर्दिकुमार्योऽष्टौ, जिने तज्जननीमपि ॥ ६६ ॥

मेघङ्करा वत्समित्रा, सुवत्सा मेघमालिनी ।

सुमेधा मेघमाला च, वारिपेणा बलाहिका ॥ ६७ ॥

कृसान्बुदा मुदा हत्वा, रेणुं सुरभिवारिणा । आयोजन ततः पुष्पैर्वृष्टि पञ्चविधैर्व्यधुः ॥ ६८ ॥

॥ युगम् ॥

अभ्येत्य दिक्कुमार्योऽष्टौ, पौरस्त्यरुचकाद्रिगाः । नेमुजिने तदम्बां च, करस्फुरितदर्पणाः ॥ ६९ ॥

नन्दा नन्दोत्तराऽऽनन्दा, वैजयन्त्यपराजिता ।

जयन्ती विजया चैव, किञ्चान्या नन्दिवर्द्धना ॥ ७० ॥

आयाता दिक्कुमार्योऽष्टावपात्यरुचकाद्रिगाः । नत्वा मात्रा समं नाथं, सभृङ्गाराः सगीतयः ॥ ७१ ॥

लक्ष्मीवती चित्रगुप्ता, समाहारा वसुन्धरा । सुप्रबद्धा शेषवती, सुप्रदत्ता यशोधरा ॥ ७२ ॥

अथ प्रतीचीरुचकादुपेत्याष्टौ कुमारिकाः । नत्वाऽर्हन्तं च देवीं च, तस्थुर्व्यजनपाणयः ॥ ७३ ॥

यद्वा नवमिका सीता, एकनासा पृथिव्यथ । इलादेवी-सुरादेवी-पद्मवत्य इति श्रुताः ॥ ७४ ॥

उदीचीरुचकादष्टावागता दिक्कुमारिकाः । प्रणम्य देवं देवीं च, चामराणि करे दधुः ॥ ७५ ॥

१ "रुदेवा व्यं" वता० ॥ २ "रुदेवां न" वता० ॥ ३ "हनक्षत्रे, विधा" खंता० ॥ ४ "नात् वा" खंता० पाता० ॥ ५ "लाहका" खंता० ॥ ६ "ऽष्टौ, पौ" खंता० ॥ ७ "प्रबुद्धा" खंता० पाता० ॥

वारुणी पुण्डरीका च, हासा ह्रीः श्रीरलम्बुसा । ख्याताः सर्वप्रभा मित्रकेशी चेत्यभिधानतः ॥ ७६ ॥
अष्टाष्ट दिक्कुमार्यस्ताः, पौरस्त्यरुचकादितः । विज्ञप्य पूर्ववद् देवीं, दिक्षु पूर्वादिषु स्थिताः ॥ ७७ ॥
निपीतस्फीतपीयूषपूरोद्धारैः स्वैः । तेनुजिनगुणग्रामगानमानन्दमन्दिरम् ॥ ७८ ॥

दशभिः कुलकम् ॥

विदिशारुचकादेत्य, चतस्रो दिक्कुमारिकाः । नत्वा देवं च देवीं च, गायन्त्यो दीप्तिदीपकाः ॥ ७९ ॥
सतेरा चित्रकनका, चित्रा सौत्रामणी तथा । विज्ञप्य पूर्ववत् तस्थुरैशान्यादिविदिक्षु ताः ॥ ८० ॥

॥ युग्मम् ॥

चतस्रो दिक्कुमार्योऽथ, रुचकद्वीपतोऽभ्ययुः । मरुपा-रूपिकावत्यौ, रूपा-रूपासिके तथा ॥ ८१ ॥
चतुरङ्गुलतो बालनालं लिप्त्वा न्यधुदरे । तत्र रत्नादिना पूर्णं, दूर्वया पीठिकां न्यधुः ॥ ८२ ॥
सिंहासन-चतुःशालजुपस्त्रीन् कदलीगृहान् । चक्रश्च मूलप्रासादात्, प्राचीनोत्तर-दक्षिणान् ॥ ८३ ॥
अभ्यङ्गमुभयोश्चक्रुश्चतुःशालेऽथ दक्षिणे । लक्षपाकेन तैलेन, दिव्यसुद्वर्तनं च ताः ॥ ८४ ॥
संस्पृश्य प्राक् चतुःशाले, लिप्त्वा गोशार्पचन्दनैः । ताश्च न्यभूयन् दिव्यचैला-ऽलङ्कारणैरुभौ ॥ ८५ ॥
ताश्चोत्तरचतुःशालपीठमानीतयोस्तयोः । हुत्वा हिमाद्रिगोशार्प, रक्षापोष्टलिका न्यधुः ॥ ८६ ॥
पर्वतायुर्मवेत्युत्त्वा, कर्णाभ्यर्णे जिनस्य ताः । स्फारमास्फालयामासुगत्रु पाषाणगोलकौ ॥ ८७ ॥
अथो जिनं जिनाम्बां च, नीत्वा सृतिनिकेतने । मुदा तल्पे समारोप्य, गायन्त्यस्तस्थुरन्तिके ॥ ८८ ॥
नेतुर्दिवि तदा घण्टाश्चक्रपे वामवामनैः । अहो ! किमिदमित्येवमासदत्तं द्युसदां भयम् ॥ ८९ ॥
कुद्धो बद्धोद्यमः पूर्वं, शक्रो विक्रमकेशरी । मावधानोऽवधिज्ञानाज्जात्वा जन्म जगद्गुरोः ॥ ९० ॥
क्रोपाटोपं समुत्तज्य, मुक्तसिंहासनस्ततः । प्रागिमभ्यादु कृतं दत्त्वा, नत्वा च त्रिजगद्गुरुम् ॥ ९१ ॥
समं समस्तैर्गीर्वाणैर्विधितुजिनमज्जनम् । आदिदेश सुराधीशः, सेनान्य नैगमेपिणम् ॥ ९२ ॥

॥ विशेषकम् ॥

तद्वादितसुषोषाख्यघण्टया सह सर्वतः । नादाद् विमानघण्टानामधावन्त सुधाभुजः ॥ ९३ ॥
पञ्चयोजनशत्युच्चं, लक्षयोजनविस्तृतम् । पालकः पालकं यान, चक्रे शक्रनिदेशतः ॥ ९४ ॥
महिषीभिः सहामात्यैः, साकं नावेश्वरमनतः । भेजे विमानं न्योमेव, विधुस्तारा-ग्रहान्वितः ॥ ९५ ॥
अथ नन्दीश्वरद्वीपे, गत्वा रतिकरे गिरौ । विमानं तत्र मङ्घ्रिप्य, प्राप्तो जिनजनेर्गृहम् ॥ ९६ ॥
प्रदक्षिणिततीर्थेशसौधः सौधर्मनायकः । तद्विमानमुदकप्राच्यां, संस्थाप्य प्रभुमभ्यगात् ॥ ९७ ॥
दृष्टमात्रं जिनं मात्रा, समं गत्वा सुरेश्वरः । त्रैधं प्रदक्षिणीकृत्य, कृत्यवित् प्रणनाम च ॥ ९८ ॥
मुदाऽथ द्युसदानाथः, प्राह सोन्माहमानसः । मरुदेव्याः पुरो जन्ममहिम्नं स्वं समागतम् ॥ ९९ ॥
दत्त्वाऽवस्वापिनीं देव्याः, प्रतिच्छन्दं जगन्पतेः । स्थापयित्वा तदन्ते च, पञ्चमूर्तिर्वभूव सः ॥ १०० ॥
एकः पुरः सुरस्वामी, भुवनम्बामिनं न्यधान् । गोशार्पचन्द्रनामोदशस्ते हस्ताम्बुजद्वये ॥ १०१ ॥
छत्रमत्र दधारैकश्चामरे परिणोऽप्युभौ । एको वेत्ताव निर्दम्भो, दम्भोलि पुरतो हरिः ॥ १०२ ॥
रङ्गो रत्नमिवासाध, माद्यजृम्भुभिः स्वयम् । निधाय हृदये यत्नादगमन्मेरुर्द्धनि ॥ १०३ ॥

२ 'रुचरैः' वता० ॥ २ 'कृतं कृत्वा, न' खंता० पाता० ॥ ३ 'हावृत्तः' खंता० पाता० ॥
४ 'भुः' प्रभुम् खंता० पाता० ॥

शिलया पाण्डकवने, पाण्डुकम्बलया धृतम् । अध्यास्त वासवः स्नात्रपीठमुत्सङ्गितप्रभुः ॥ १०४ ॥
 अस्मिन् महे महाघोषाघण्टानिर्वोषवोषिताः । इन्द्रास्त्रिपट्टिराजम्पुरपरे सपरिच्छदाः ॥ १०५ ॥
 अञ्जुतेन्द्रोऽथ सौवर्णान्, सौप्यान् मणिमयानपि । हेमरूप्य-हेमरत्न-रत्नरूप्यमयानपि ॥ १०६ ॥
 हेमरूप्यमणिमयान्, भौमाँश्च कलशान् सुरैः । अष्टोत्तरसहस्रं स, तान् प्रत्येकमचीकरत् ॥ १०७ ॥
 कुम्भवत् पात्रिका-रत्नकरण्ड-स्थाल-दर्पणान् । भृङ्गार-पुष्पचङ्गेरी-सुप्रतिष्ठानकारयत् ॥ १०८ ॥
 क्षीरोद-पुष्करोदाभ्यामम्भः साम्भोरुहं तदा । समृत्तं चान्यतीर्थेभ्यो, भरतैरावतादिषु ॥ १०९ ॥
 आनिन्यिरे पद्महृदात्, किञ्चित् क्षुद्रहिमाद्रितः । तुवरौपध-सिद्धार्थ-कुसुमानि च ते सुराः ॥ ११० ॥

नन्दनात् पाण्डकाद् भद्रशालात् सौमनसाच्च ते ।

गन्धद्रव्याण्युपानीय, पानीयान्तर्निचिक्षिपुः ॥ १११ ॥

कुम्भान्भोगिभिरापूर्य, स्फूर्जत्तूर्यरवोर्जितम् ।

क्षिप्वा पुष्पाञ्जलीन् शक्राः, स्नात्रमासूत्रयन् विभोः ॥ ११२ ॥

रुक्षाङ्गं गन्धकाषाय्या, व्यालिम्पन्नथ ते विभुम् । पात्रिकान्यस्तगोशीर्षश्रीखण्डद्रवकर्दमैः ॥ ११३ ॥

अभ्यर्चितोऽङ्कं दध्रेऽथ, प्रभुरीशानवज्जिणः । सौधर्माधिपवद् भक्त्या, मूर्त्तिः पञ्च वितन्वता ॥ ११४ ॥

शृङ्गोच्छलज्जलान् दिक्षु, चतुरश्वतुरो वृषान् । विधाय विदधे स्नात्रं, सौधर्मेन्द्रोऽप्यथ प्रभोः ॥ ११५ ॥

पूजा-विलेपना-कल्पैरनल्पामोदमेर्दुरैः । विभुं विभूषयामास, दासवद् वासवः स्वयम् ॥ ११६ ॥

ततश्च पृथिवीपीठविलुटन्मौलिमण्डलः । नमस्कृत्य जगन्नाथं, हृष्टस्तुष्टाव वासवः ॥ ११७ ॥

नमस्ते विश्वनाथाय, विश्वानन्दप्रदायिने । विश्वोत्तरचरित्राय, विश्वताताय तायिने ॥ ११८ ॥

श्रीयुगादिजगन्नाथ !, कृतावतरणे त्वयि । अद्याभूद् भरतक्षेत्रं, पवित्रं त्रिदिवादपि ॥ ११९ ॥

गते काले महामोहमेघव्यूहतमोमये । दिष्टया दृष्टा भवन्मूर्तिर्नैत्रकैरवकौमुदी ॥ १२० ॥

अस्मिन् जन्मनि मन्येऽहं, धन्यमद्यतनं दिनम् । यत्र त्वत्पदपद्माभ्यां, शिरः सुरभितं मम ॥ १२१ ॥

श्रीजिनेश ! दिनेशस्त्वमपूर्वप्रथितोदयः । उर्व्यां सर्वज्ञ ! कुर्वीथाः, शाश्वतं सुदिनोत्सवम् ॥ १२२ ॥

ईशानेज्ञादथो नाथं, गृहीत्वा पञ्चरूपभाक् । यथाऽऽगतं सुधर्मेन्द्रः, सूतिकासदनं ययौ ॥ १२३ ॥

विनिवृत्त्य प्रतिल्लन्दं, विभुं तल्पे निवेदय च । वाससी कुण्डले चात्र, मुमुचे नमुचेरिपुः ॥ १२४ ॥

अस्तन्यपाननिष्ठस्य, निजङ्गुष्ठशिलाह्रिः । सुधा सुधामुजां भर्त्रा, न्यधायि स्वाग्निनोऽङ्गुले ॥ १२५ ॥

अथ धाम्नि प्रभोः स्वर्ण-रत्न-वस्त्रा-ऽऽसनादिकम् । सारं सांसारिकं वस्तु, सर्वं श्रीदो न्यधापयत् ॥ १२६ ॥

जिनस्य जिनमातुर्वा, योऽवद्यं चिन्तयिष्यति । तन्मूर्द्धा शतधा भावीत्युच्चैर्गिरमुदीर्य सः ॥ १२७ ॥

धात्रीकर्मप्रपञ्चाय, तत्पञ्चाप्सरसो हरिः । आदिदेश सदेशस्थाः, शश्वद् विश्वत्रयीगुरोः ॥ १२८ ॥

॥ युग्मम् ॥

सौधर्मेन्द्रस्तवांऽऽनन्दी, नदीश्वरवरं गतः । स्पष्टमष्टाह्निकामत्र, चक्रे शक्रास्तथाऽपरे ॥ १२९ ॥

परेऽपि सर्वे सर्वेषु, शाश्वताहर्तसद्यसु । यथाविधि महं कृत्वा, यथागतमगुः सुराः ॥ १३० ॥

वृषभश्चिह्नमूरुस्थं, स्वप्ने प्राग् वृषभोऽप्यभूत् । प्रभोर्ऋषभ इत्याख्यां, चक्रतः पितरौ ततः ॥ १३१ ॥

वायस्यः पाल्यमानोऽथ, सुरस्त्रीभिः स पञ्चभिः । दधौ वृद्धिं समितिभिः, साक्षात् संयमवत् प्रभुः ॥ १३२ ॥

तद्युग्मजन्मधन्यायाः, कन्याया नाम चक्रतुः । सुमङ्गलेति सम्प्रीतौ, नितरां पितरावथ ॥ १३३ ॥
 वत्सरे स्वामिनः पूर्णे, जनकोत्सङ्गसङ्गिनः । सौधर्मेन्द्रोऽन्वयस्थित्यै, सेक्षुयष्टिः पुरोऽभ्यगात् ॥ १३४ ॥
 प्रभुज्ञतिन्द्रसङ्कल्पो, जगद्देहलतां च ताम् । इक्ष्वाकुसंज्ञं कृत्वेति, वंशं भर्तुर्ययौ हरिः ॥ १३५ ॥
 विभुरभ्यागतैर्देवैरेव रम्यमरम्यत । नित्यमत्यद्भुतानेकरूपनिर्माणकर्मतेः ॥ १३६ ॥
 प्राप्य प्रभुरथाङ्गुष्ठपानावस्थानिगं वयः । अप्रीयत फलैर्दिव्यैस्तैरुत्तरकुरुद्रवैः ॥ १३७ ॥
 स्वामी कमात् प्रवर्द्धिष्णुः, स्पर्द्धिष्णुः कल्पपादपम् । सौभाग्यरूपभूपालभवनं यौवनं ययौ ॥ १३८ ॥
 सेन्ये चन्द्रकुटुम्बेन, पद्मन्यकारभीरुणा । प्रभोर्नस्वमणिज्याजात्, पादपये विराजतः ॥ १३९ ॥
 भुजौ भातः प्रभोः आद्भ-साधुधर्मधरोद्धतौ । भुजगेन्द्राविवोत्तिन्नस्वरलताङ्गुलीफणौ ॥ १४० ॥
 अन्योन्यमुपमीयन्ते, करार्हिन-नयनादयः । प्रभोर्मुकुटविम्बेषु, नाभि-हृद्ददनादयः ॥ १४१ ॥
 कारुण्यशालितारुण्यचारुण्यजे जगद्गुरुः । अपीयत युतिपयस्तृपितान् लोकदृग्भुगान् ॥ १४२ ॥
 बालकेलिरसोत्तालस्तालद्रुमतलेऽन्यदा । दारकः फलपातेन, कुतोऽपि मिथुनान्मृतः ॥ १४३ ॥
 अथान्यमिथुनैर्बाला, परासुपितृ-वल्लभा । जातरूपसदृग्जातरूपश्रीर्नाभयेऽर्पिता ॥ १४४ ॥
 साऽपि शापच्युतेव श्रीनयनानन्दकौमुदी । नन्दनीव सुनन्दाख्या, नाभिना साऽभिनन्दिता ॥ १४५ ॥
 त्र्यशीतिं पूर्वलक्षाणि, यावद् भोगफलोदयम् । प्रभुः स्वस्यावधिज्ञानाजानन् शक्रकृतोत्सवः ॥ १४६ ॥
 सुमङ्गला-सुनन्दे ते, रति-प्रीतिनिभे ततः । निरस्तदर्प-कन्दर्पचर्यः पर्यणयजिनः ॥ १४७ ॥
 अधादपूर्णषट्पूर्वल्लसौ कुक्षौ सुमङ्गला । तौ बाहु-पीठयोर्जीवौ, च्युतौ सर्वार्थसिद्धितः ॥ १४८ ॥
 सुनन्दाऽपि कृतानन्दा, तदानीमुदरे दधौ । तौ सुबाहु-महापीठौ, तत एव दिवश्च्युतौ ॥ १४९ ॥
 दृष्ट्वा चतुर्दश स्वमानथ देवी सुमङ्गला । स्वाम्युक्तचक्रिमातृत्वप्रीता युग्मममृत सा ॥ १५० ॥
 सुतो भरत इत्यस्या, ब्राह्मीति च मुताऽभवत् । सुनन्दा बाहुबलिनः, सुन्दरीमप्यजीजनत् ॥ १५१ ॥
 पुनरेकोनपञ्चाशत्पुत्रयुग्मानि जीवसुः । असृत भूतलस्यूतमङ्गलानि सुमङ्गला ॥ १५२ ॥
 तदा च स्वामिनो दानाद्भुतादिव विलज्जितैः । कल्पद्रुमैरदृश्यत्वं, तैर्जग्मे युग्मधर्मिणाम् ॥ १५३ ॥
 मिथोऽथ मिथुनैः कालयोगात् कलिकदर्थितैः । एव्य विज्ञापितः स्वामी, समन्तादसमञ्जसम् ॥ १५४ ॥
 ज्ञानत्रयततो वाचं, ततो वाचंयमाग्रणीः । ऊचे भो! भूपतिः शान्तिः, न्यायवत्मातिवर्तिनः ॥ १५५ ॥
 सोऽप्यर्थातिमिति तैरुके, पिता दातेति सोऽब्रवीत् । नाभिनाऽपि समादिष्टं, भूयस्तं भूपमभ्यैगुः ॥ १५६ ॥
 वाचा तस्याभिषेकाय, विवेकायचचेतसः । ते जग्मुर्युग्मिनस्तूर्णं, पयसे नयसेविनः ॥ १५७ ॥
 तदा चासनकम्पेन, शक्रोऽप्यवधिवोधितः । कालं मत्वाऽभिषेकस्य, प्रमोरभ्यर्णमभ्यगात् ॥ १५८ ॥
 ऋषकल्याणवेधन्तः, सिंहासनजुपः प्रभोः । चक्रे शक्रस्ततो राज्याभिषेकं तीर्थवारिभिः ॥ १५९ ॥
 गङ्गावीचीवैः प्रीतश्चीवरैस्तं शचीवरः । विभुं व्यभूषयद् विश्वभूषणं भूषणैरपि ॥ १६० ॥
 युग्मानप्यव्जिनीर्पत्रैस्तोयमानीय चिक्षिपुः । भूषितस्य विभोर्योग्यं, न मूर्ध्नीति पदाब्जयोः ॥ १६१ ॥
 तानि मत्वा विनीतानि, मिथुनानीति नीतिमान् । धनदेन विनीताख्यं, शक्रः पुरमचीकरत् ॥ १६२ ॥
 विस्तारा-ऽऽयामसम्पूर्णनव-द्वादशयोजनाम् । अयोध्येत्वन्यनामानं, स दिव्यां नगरीं व्यधात् ॥ १६३ ॥

१ "क्षा गर्भे सुमं" खंता० पाता० ॥ २ सोऽवदत् खंता० पाता० ॥ ३ "भ्ययुः" खंता० ॥
 ४ "पार्श्वे" खंता० ॥ ५ "निवित्" खंता० पाता० ॥

विंशतौ पूर्वलक्षाणां, पूर्णायां जन्मतो विभुः । अयोध्यायामभूद् भूपः, प्रजापालनपण्डितः ॥ १६४ ॥
 रूक्षस्त्रिभ्येन कालेन, जातेऽग्रौ तरुषु स्वयम् । स्वामिना चकिरे कुम्भकारप्रमुखकारवः ॥ १६५ ॥
 भरताय कला बाहुचलयेऽधादिलक्षणम् । सुन्दर्यै गणितं ब्राह्म्यै, लिपीरप्यादिशत् प्रभुः ॥ १६६ ॥

विधाय विधिवद् विश्वान्, विश्वनाथो नियोगिनः ।

अदैन्यानि च सैन्यानि, राज्यं प्राज्यमपालयत् ॥ १६७ ॥

निःशङ्का निर्विपत्सङ्का, निरातङ्का निरागसः । निरीतयः प्रजास्तस्मिन्, बभुर्वसुमतीपतौ ॥ १६८ ॥

सस्यान्यकृष्टपच्यानि, धेनवः कामधेनवः । विसृष्टवृष्टयः काले, जलदाः फलदा द्रुमाः ॥ १६९ ॥

राजन्वत्यां तदा तेन, भुवनस्वामिनाऽवनौ । जातः शूरोऽपि न कूरकराक्रान्तिकृतौ कृती ॥ १७० ॥

आज्ञामात्रे धरित्रीशान्, कुर्वत्यस्य वशंवदान् । स स्मरो यदि सस्मार, केवलं चापचापलम् ॥ १७१ ॥

इत्थं त्रिवर्गसंसर्गसुभगम्भावुकाः प्रजाः । त्रिषष्टिः पूर्वलक्षाणां, जज्ञे पालयतः प्रभोः ॥ १७२ ॥

अन्यदा शिशिराक्रान्तं, जगदानन्दयन्त्रयम् । वसन्तर्तुर्जगद्भूतः, सेवां कर्तुमिवाययौ ॥ १७३ ॥

मधुर्विधाय वासन्ती, पुष्पाभरणभूषिताम् । चक्षुर्दोषभियाऽकार्षीदलिकज्जलमञ्जुलाम् ॥ १७४ ॥

सहकारं सहुङ्कारं, किल कोकिलकूजितैः । पथिकाः पथिं कामस्य, भृत्यं मृत्युर्ममन्यत ॥ १७५ ॥

कन्दर्पो दर्पवानाज्ञाभङ्गवध्यान् वियोगिनः । पश्यत्यन्तर्वर्णं कुर्वन्नुच्चैश्चम्पकदीपकान् ॥ १७६ ॥

सारो मधुरसैरन्तरुद्भिन्नमधुभाण्डवत् । मधुपानां कलकलैर्न्याकुलो बकुलोऽभवत् ॥ १७७ ॥

पुष्पोल्लासैः सहासेव, सगीतेवालिनिःस्वनैः । वधूरिव मधून्मत्ता, वनलक्ष्मीरलक्ष्यत ॥ १७८ ॥

हल्लीसकलयाद् वल्लीर्वैल्लपलवपाणिभिः । अनीनटन्त्रटाचार्यकलया मलयानिलः ॥ १७९ ॥

तदोत्कण्ठितचेतोभिः, प्रेरितो भरतादिभिः । जगाम जनितानन्दं, नन्दनं नाभिनन्दनः ॥ १८० ॥

पिकीनां पञ्चमोक्षारैर्भृङ्गीमङ्गीतनिःस्वनैः । असमैः कुसुमैर्भर्तुर्वनश्रीः स्वागतं व्यधात् ॥ १८१ ॥

पुष्पवेश्मकृतावासे, पुष्पभूषणभूषिते । तत्र पुष्पासनासीने, पुष्पमास इव प्रभौ ॥ १८२ ॥

यशोभिर्वासिते विश्वे, विश्वतः स्वामिनाऽमुना ।

किमेतैरिति पुष्पाणि, चिन्वन्ति स्म विलासिनः ॥ १८३ ॥ युग्मम् ॥

अरुमपञ्च पञ्चेधोरन्यन्नहि सहामहे । इतीव पुष्पावचयं, रचयन्ति स्म सुभ्रुवः ॥ १८४ ॥

कोऽपि प्रियास्तनस्तम्बे, स्तम्बेरममिव स्मरम् । वबन्ध निदधत्युष्पमालामालानसन्निभाम् ॥ १८५ ॥

प्रियोपनीतं सावज्ञं, श्वासैर्भून्मास्म भस्मसात् । इतीव कुसुमं कान्ता, नासिकान्तादपातयत् ॥ १८६ ॥

पाणिः पुष्पाणि चिन्वत्याः, कस्याश्चित् कोमलाङ्गुलिः ।

उच्चैश्चुचुम्बे रोलम्बकुटुम्बैरम्बुजभ्रमात् ॥ १८७ ॥

कपोलेऽताडयत् काश्चिदुच्चत्पलवपाणिना । अशोकः पादघातस्य, कृतप्रतिकृतौ कृती ॥ १८८ ॥

लताभ्यः पुष्पसर्वस्वं, हत्वा यात्यङ्गनाजने । स्वनन्तोऽनुपदीभृता, भृङ्गास्तदुपजीविनः ॥ १८९ ॥

पञ्चवर्णसुमस्तोमसर्वाङ्गीणविभूषणाः । विरेजुर्जङ्गमाः कामशस्त्रशाला इव स्त्रियः ॥ १९० ॥

सुस्थितैर्मियुनैरित्थं, परितः परिवारितः । बभौ त्रिभुवनस्वामी, तदाऽनङ्ग इवाङ्गवान् ॥ १९१ ॥

अथैकतः कृतोत्पलतालैर्नादानुगामिभिः । मृदङ्ग-पणवा-ऽस्तोष-वेणु-वीणादिनिःस्वनैः ॥ १९२ ॥

कीर्णकर्णसुधावर्षं, यति-मान-ल्यान्वितम् । भावहस्तक-द्वचारी, चारुर्नृतमनोहरम् ॥ १९३ ॥
 ग्राम-रागोज्ज्वलस्फीतगीतप्रीतजगज्जनम् । सङ्गीतकं प्रमुस्तत्र, प्रीत्याज्यर्थं कृतार्थयन् ॥ १९४ ॥
 अन्यतः प्रमदोद्गमप्रमदाजनचक्षरीः । परतः पौरलोकानामापानकमहोत्सवम् ॥ १९५ ॥

अपरत्रापि लोलाक्षीर्दोलान्दोलनसेलिनीः ।

पश्यन् प्रमुदितः स्वामी, चिन्तयामासिवानिति ॥ १९६ ॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

किं कदाऽपि मया कापि, सुखमीदृक्षमीक्षितम् । दृष्टो विमृशन्नेवमवधिज्ञानतः प्रभुः ॥ १९७ ॥
 आत्मनैवानुभूतं यत्, पुरा वैपयिकं सुखम् । अनुत्तरविमानौन्तस्त्रिदिवेषूत्तरोत्तरम् ॥ १९८ ॥ युग्मम् ॥
 विभुर्विभावयामास, स्वभावं भविनां ततः । जानन्तोऽपि हि मोहेन, जीयन्ते हन्त ! जन्तवः ॥ १९९ ॥
 यदनन्तभवाभ्यस्तं, सुखं विषयसम्भवम् । अपूर्वमिव मन्यन्ते, बुभुक्ष्व इवाशनम् ॥ २०० ॥
 दुःखहेतुषु तत्त्वेन, सुखेच्छा विषयेषु या । माऽपि मोहस्य माहात्यं, सुधाबुद्धिर्विषेष्णिव ॥ २०१ ॥
 अर्ध्यमानतोऽपि नोपैति, नोपेतोऽप्यवनिष्टे । स्थितोऽपि न सुखं दत्ते, मत्तेभ्यो विषयव्रजः ॥ २०२ ॥
 मल-मूत्रादिपात्रेषु, गात्रेषु मनुजन्मनाम् । सचेतसामसावस्तु, वस्तुतः कैव काम्यता ॥ २०३ ॥
 अस्थिखण्डेषु दन्तेषु, कुन्दमुन्दरतामतिम् । मलक्षेत्रेषु नेत्रेषु, नीलोत्पलदलभ्रमम् ॥ २०४ ॥
 श्लेष्मादिदोषवृक्षाणां, कानने वनितानने । सुषांशुबुद्धिं बध्नन्ति, धिगमी मोहमोहिताः ॥ २०५ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

किञ्चात्र चक्रि-शकाधैरप्यनाक्रान्तविक्रमे । नित्यमत्यन्तमुद्युक्ते, मृत्यौ स्वैरिणि वैरिणि ॥ २०६ ॥
 जरायां रूपसर्वस्वरयायामस्खलद्रुतौ । यौवनं वनवद् भस्मीकुर्वत्यां पलितच्छलात् ॥ २०७ ॥
 अशेषसुखसन्तानकाननाशनिसन्निभे । विविधव्याधिमन्वन्धे, बाधामाधातुमुद्धते ॥ २०८ ॥
 विभवे विघ्नसङ्घातघातसम्पातकानरे । उत्पातवातनिर्धूतपताकाश्चलचञ्चले ॥ २०९ ॥
 संसारचारकक्षिप्तो, महामोहतमोहतः । ध्वस्तालोकः कथं लोकः, क्रीडारसवशंवदः ? ॥ २१० ॥

॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

ततः संसारकारान्तर्नवासां प्रति सम्प्रति । विरज्य युज्यते मुक्तेरध्वन्यध्वन्यतैव मे ॥ २११ ॥
 तदा पदान्तिकप्राप्तैरथ लोकान्तिकैः सुरैः । समयज्ञोऽपि करुणैर्ज्यैर्ज्ययत् जगत्पतिः ॥ २१२ ॥
 राज्यवत् प्रथमं नाथ !, धर्मतीर्थं प्रवर्तय । कृतिन् ! कृत्यं जगज्जनुहितस्मर ! जितस्मर ! ॥ २१३ ॥
 इति विज्ञप्य यातेषु, तदा तेषु जगत्पतिः । आनन्दी नन्दनोद्यानात्, सदःसदनमासदत् ॥ २१४ ॥
 अथाकार्यं तदा हर्षभरतो भरतं सुतम् । समं समस्तसामन्त-बाहुबल्यादिनन्दनैः ॥ २१५ ॥
 आदिदेश विभुर्वत्स !, भव राज्यधुरन्धरः । भावयन्तो वयं तोषं, प्रहीप्यामो हि संयमम् ॥ २१६ ॥
 विचक्षणः क्षणं वीक्ष्य, विभोर्मुखमवोचत । सादरं भरतः स्वामिसेवागम्भरतस्ततः ॥ २१७ ॥
 त्वदग्रे गच्छतः क्षोणिपरागैरङ्गसङ्गभिः । प्रथते मे यथाऽऽनन्दश्चन्दनैरपि नो तथा ॥ २१८ ॥
 प्रीता नित्यं भवत्पादसेवामुखमुधारसैः । स्वामिन् ! साम्राज्यमोगाय, रमते न मतिर्मम ॥ २१९ ॥
 जगदे जगदेकाधिनाधेनाधेदमङ्गजः । वत्स ! सेवा पितुः सेयमाज्ञाऽवज्ञायते न यत् ॥ २२० ॥
 अङ्गजा अपि ये कुर्युर्गुर्वार्जां तेऽत्र नन्दनाः । अन्ये तु स्नेहभाजोऽपि, त्याज्या एव मला इव ॥ २२१ ॥

एकदेहविनिर्माणादधमर्णाकृतैः सुतैः । यशो-धर्ममयं देहद्वयं पित्रोर्वितीर्यते ॥ २२२ ॥
 श्रुत्वा सुरा-ऽसुरैर्मन्यामाज्ञामिति जगत्पतेः । न्यमुखो भरतस्तस्यावदत्तपुनरुत्तरः ॥ २२३ ॥
 दृष्टाः स्वाभिसमादिष्टाः, सचिवास्तदनन्तरम् । भरतं परतन्नेच्छमभ्यषिञ्चन् पितुः पदे ॥ २२४ ॥
 तद्बाहुबलिसुख्यानामपि बाहुबलस्पृष्टाश्च । विभुर्विभज्य भूभागान्, नन्दनानां तदा ददौ ॥ २२५ ॥
 ततश्च वार्षिकं दानं, निदानं पुण्यसम्पदाम् । प्रभुः प्रवर्तयामास, विचैर्वित्तेशूपरितैः ॥ २२६ ॥

अष्टलक्षाधिकां तत्र, कोटिकेकां च काञ्चनीम् ।

प्रातः प्रारभ्य मध्याह्नं, यावद् देवोऽन्वहं ददौ ॥ २२७ ॥
 भारोऽङ्कः पश्चिमे चैत्रश्यामाष्टम्यामथ प्रभुः । चन्द्रमस्त्युत्तराषाढाभाजि मेजे व्रतोद्यमम् ॥ २२८ ॥
 व्रताय विपिने गन्तुमथ प्रथमपार्थिवः । याप्ययानं समारोहन्मोहराजपराजयी ॥ २२९ ॥
 शिविकासविकासान्तःश्रद्धावन्धोदुरैर्नरैः । ऊढा प्रौढैश्च गीवार्णैर्दासवद् वासवादिभिः ॥ २३० ॥
 दिव्यैरातोद्यनिर्घोषैर्नृणां जयजयस्वनैः । सिंहनार्दैर्दिविषदां, मागधध्वनिर्वद्वितैः ॥ २३१ ॥
 शब्दाद्वैतमयी कुर्वन्नुर्वीमुर्वी वहन् मुदम् । विभुर्जम्भारि-रम्भादिनृत्ते दत्तेक्षणः क्षणम् ॥ २३२ ॥
 पूर्वशो भृङ्गयन्त्रजे, जितचम्पकसम्पदि । भरताद्यैः सम स्वामी, सिद्धार्थवनमागमत् ॥ २३३ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

शिविकायास्तदोत्तीर्य, किङ्किलिद्रुतले द्रुतम् । स्वयं जगदलङ्कारोऽलङ्कारानत्यजद् विभुः ॥ २३४ ॥
 शक्रः स्कन्धेऽथ देवम्य, देवदूत्यं न्यवेगयत् । निर्मलं केवलज्ञानाप्रयानमिव मूर्त्तिमन् ॥ २३५ ॥
 तीर्थंकरः कराम्भोजे, भृङ्गनां विभ्रतः क्षणम् । मूर्ध्निश्चनसृभिः केशानुचत्वानाथ मुष्टिभिः ॥ २३६ ॥
 केशाः सुवर्णवर्णोऽङ्गं, सन्तु नीलमणिश्रियः । इत्युक्तः पञ्चमी मुष्टिममुचनमुचिद्विषा ॥ २३७ ॥
 लज्जया मज्जयन्नीलरत्नानि क्षीरनीरधौ । शक्रेणाथ तदक्षेपि, केशमुष्टिचतुष्टयम् ॥ २३८ ॥
 आगत्याथ धुनाथेन, तुमुले मुकुलीकृते । कृताष्टमतपाः स्वामी, कृत्वा सिद्धनमस्कृतिम् ॥ २३९ ॥
 सर्वसावद्ययोगानां, प्रत्याख्यानमुदीरयन् । भवाब्धिपोतश्चारित्रं, तदाऽरित्रमिवासदत् ॥ २४० ॥
 नारकाणामपि प्रीतिस्फीतं विरचयन् मनः । तन्मनःपर्ययज्ञानमुत्पेदे त्रिजगत्पतेः ॥ २४१ ॥
 चतुःसहस्रसङ्ख्यैश्च, सम भर्ता समन्ततः । भूपैः कच्छ-महाकच्छमुख्यैर्दक्षिणं तदाऽऽददे ॥ २४२ ॥
 स्तुत्वा नत्वा च यातेषु, सुतेषु त्रिदशेषु च । विहर्तुमिह मौनेन, स भूचक्रे प्रचक्रमे ॥ २४३ ॥

प्रमुणा भ्रमता भिक्षा, प्रापि न कापि पारणे ।

भिक्षानभिशः स्वर्णादि, तदा लोको ह्यदौक्यत् ॥ २४४ ॥

यां निर्वास्य चिरस्यापि, वसन्ती जनवेदमसु । यः श्रियं वासयामास, सा भिक्षा किमुपैतु तम् ? ॥ २४५ ॥

तथाऽप्यनार्तः क्षुत्तृष्णाद्यातैः कच्छादिभिः प्रभुः ।

आलोच्यैर्मोचि तस्थे च, गङ्गाप्रस्थे फलाशिभिः ॥ २४६ ॥

अथ कच्छ-महाकच्छसुतौ पूर्वं नियोजितौ । तदा नमि-विनम्याप्यौ, पित्रोः पादान्तमीयतु ॥ २४७ ॥

अथैतौ प्रेषितौ ताभ्यां, सेवितुं भरतं प्रभुम् । ऊचतुश्चतुरं सामिमानमानसविक्रमौ ॥ २४८ ॥

१ कङ्किं खंता० पाता० ॥ २ चीर्णाष्टं खंता० पाता० ॥ ३ च्याथोऽवतस्थे पाता० ॥

४ रतप्रभुम् खंता० पाता० ॥

विभुं विहाय नाभ्यं, नावां सेवावहे परम् । को हि रोहणमासाद्य, प्रपद्येतापरं गिरिम् ? ॥ २४९ ॥
इति प्रतिज्ञामाधाय, प्रणिपत्य पितृक्रमान् । प्रभुं गत्वा च नत्वा च, तौ व्यजिज्ञपतामिति ॥ २५० ॥
क्षेत्रमाभ्यपि किं तात !, भागेऽस्माकं न भूरभूत् ? ।

विज्ञप्तोऽपीति नैताभ्यां, वाचं वाचंयमो ददौ ॥ २५१ ॥

व्यधत्तामतिभक्त्या तावप्यवक्तरि भर्तारि । सेवामेवान्वहं के वा, हेवाकं मोक्तुमीशते ? ॥ २५२ ॥

बभौ विभुः स्थितो मध्ये, स तत्पाणिक्कृपाणयोः । परास्तयोरिव शिवपुरद्वारकपाटयोः ॥ २५३ ॥

अपरेद्युः परश्रद्धाधरणो धरणोरगः । अपश्यन्नमि-विनम्री, सेवकौ विनमन् जिनम् ॥ २५४ ॥

कौ युवां ? संश्रितौ किं वा, मौनध्यानधनं जिनम् ? । कर्ता किमर्थः कार्यं वामित्युक्तौ भोगिभूभुजा ॥ २५५ ॥

तावच्चतुश्चतुर्बाहुविक्रमौ भोगिनां विभुम् । सेवैव सेवकैः कार्या, चिन्ता किं तादृशी प्रभोः ? ॥ २५६ ॥

॥ युगम् ॥

एतस्य मौनयुक्तस्य, धनयुक्तस्य सेवया । यद् भवेत् तेन नो कार्यमेकः सेव्यो हि मानिनाम् ॥ २५७ ॥

सेविते तत् किमन्यत्र, निर्धनेऽप्यत्र यत् फलम् ? । दीपे क तज्जगदीपे, मेघच्छन्नेऽपि यन्महः ? ॥ २५८ ॥

तयोः फणिपतिः प्रीतः, प्रज्ञप्तिप्रमुखां ददौ । पाठसंसिद्धविद्याष्टचत्वारिंशत्सहस्रिकाम् ॥ २५९ ॥

विद्याः किलैता वैताढ्यमेखलादक्षिणोत्तरे । प्रभावं प्रथयिष्यन्ति, भक्तोरित्युवाच च ॥ २६० ॥

प्रमुप्रभावसम्प्राप्तविद्यौ हृद्यौजसाविमौ । गतौ वैताढ्यमावेद्य, पितृभ्यां भरताय च ॥ २६१ ॥

वर्षं वसुन्धराहारो, निराहारोऽप्यथ प्रभुः । भ्रमन् बहुषु देशेषु, क्षुधाक्षामीकृताकृतिः ॥ २६२ ॥

अवधिज्ञानतो ज्ञात्वा, तदा पारणकारणम् । पुरं गजपुरं प्राप, द्विपस्तप्त इवाहिपम् ॥ २६३ ॥

॥ युगम् ॥

तत्र बाहुबलेः पौत्रः, स्वप्ने सोमप्रभातभूः । श्रेयांसो धूसरं मेरुं, क्षीरैश्चालयत् तदा ॥ २६४ ॥

प्रापि सोमप्रमेणापि, स्वप्नः किल महामटः । रिपुभ्योऽमोचि रोचिष्णुः, श्रेयांसेनाद्भुतश्रिया ॥ २६५ ॥

अदर्शि भास्करः स्वप्ने, श्रेष्ठिनाऽपि सुबुद्धिना । अतिभास्वान् किल अष्टैः, करैः श्रेयांसयोजितैः ॥ २६६ ॥

विचाराय प्रणे सोमप्रभ्रमक्षमापसमान्तरे । स्वप्नार्थं तेष्वजानत्सु, मिलितेषु समन्ततः ॥ २६७ ॥

पुरं त्रिभुवनस्वामी, व्योमदेशमिवांशुमान् । विहर्तुं प्रविवेशाथ, धिष्य्याद्विष्ययान्तरं चरन् ॥ २६८ ॥

अगृह्णति जिने मिक्षां, हस्त्यश्व-वसनादिकाम् । लोलाः कोलाहलं चक्रुः, प्रजाः सायंभजा इव ॥ २६९ ॥

प्रेषितस्तुमुलं ज्ञातुं, प्रत्यागत्य व्यजिज्ञपत् । प्रतिहारः कुमाराय, वेगादागमनं प्रभोः ॥ २७० ॥

नापदस्तापदायिन्यः, प्रभवन्ति प्रभोः पुरः । श्रेयांस इति निर्मुक्तचक्रोपानदुपागमत् ॥ २७१ ॥

नमस्कृतप्रभुः सोऽथ, किङ्कर्तव्यविमूढधीः । श्रेयांसः शिश्रिये जातिस्सुत्याऽब्धिरिव वेलया ॥ २७२ ॥

पूर्वं पूर्वविदेहेषु, वज्रसेनंजिनाञ्जजः । वज्रनाभोऽभवचक्रो, सोऽहमेतस्य सारथिः ॥ २७३ ॥

महाव्रतं मया साकमीदम्मुद्राभृतस्तदा । पार्श्वे पितुरवापायमनपायसुखेच्छया ॥ २७४ ॥

वज्रसेनजिनेन्द्रेण, तदाऽऽदिष्टमिति स्वयम् । भविता वज्रनाभोऽयं, भरते प्रथमो जिनः ॥ २७५ ॥

तदयं स दयाराशिः, पयोराशिगभीरिमा । दिष्ट्या दृष्ट्या मया दृष्टश्चकोरेण चन्द्रमाः ॥ २७६ ॥

निश्चित्येदं तदा जानन्, मिश्राकल्पमनल्पधीः । ददाविश्वरसं भर्तुः, श्रेयांसस्तत्क्षणगतम् ॥ २७७ ॥

प्रभुणा पाणिपात्रेण, साक्षाद्विभुरसो धृतः । आरूढः शिखया व्योम, जेतुमिन्दुकुरानिव ॥ २७८ ॥
 तदा ददत् कुमारोऽयं, मुदा रोमाश्चमेचकः । बभौ मुक्तिश्रिया साक्षात्, कटाक्षैरिव वीक्षितः ॥ २७९ ॥
 पुण्यैरिव कुमारस्य, दिवमिश्रसैर्गैतैः । उत्सवाय समाहूताः, पुरुहतादयः सुराः ॥ २८० ॥
 हतदुन्दुभयो रत्न-पुष्प-गन्धोदकादिम् । विधाय भूतलै देवाश्चेल्लोत्सेपमथ व्यधुः ॥ २८१ ॥
 प्रभोः शुक्लतृतीयायां, वैशाखेऽजनि पारणम् । तदक्षयतृतीयाख्यं, पर्व सर्वत्र विश्रुतम् ॥ २८२ ॥
 किमेतदिति सोत्कर्षं, पृच्छते स्वच्छचेतसे । राज्ञे प्राज्ञेन विज्ञप्तं, प्राग्वृत्तं तेन सूनुना ॥ २८३ ॥

कल्प्या-ऽकल्प्यविचारं च, जातजातिसृष्टिः कृती ।

अपशोकाय लोकाय, श्रेयांसः श्रेयसेऽदिशत् ॥ २८४ ॥
 माधपारणकेनाथ, कुमारजनितेन ते । स्मृताः स्पष्टार्थतां प्राप्नुयेऽपि पुरुषत्रये ॥ २८५ ॥
 अथ प्रभौ गते पापवारणे कृतपारणे । चकार पारणस्थाने, रत्नपीठं नृपाङ्गजः ॥ २८६ ॥

एतदादिकृतः पीठमिति लोकाय सोऽवदत् ।

जनोऽपि जिनभिक्षायाः, स्थाने तत् तादृशं व्यधात् ॥ २८७ ॥
 तदादित्यक्ततन्वेन, तवाऽऽदित्यस्य मण्डलम् । जनेनैजानताऽद्यापि, नित्यं कृत्वाऽपि पूज्यते ॥ २८८ ॥
 नाथोऽन्यदा विहारेण, दक्षस्तक्षशिलां पुरीम् । सायं बाहुचलेः प्राप, बहलीदेशमण्डनम् ॥ २८९ ॥
 ज्ञात्वा तमागतं बाहुचलिश्चक्रे पुरोत्सवम् । पादारविन्दं बन्दिष्ये, सुप्रातेऽहं प्रभोरिति ॥ २९० ॥
 अथाङ्गेनातिरम्येण, भूपणान्यपि भूषयन् । समं समन्तात् सामन्तैः, प्रातरानन्दमेदुरः ॥ २९१ ॥
 यावत् पुरन्दरप्रायः, पश्यन् शृङ्गारितां पुरीम् । भगवान् विषयत्रासी, यत्रासीत् तत्र यातवान् ॥ २९२ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

विजहारान्यतस्तावत्, प्रभञ्जन इव प्रभुः । तद्भुःस्त्रितं नृपं प्राह, सचिवः शुचिवागथ ॥ २९३ ॥
 हृद्ये करोति हृद्येव, देवस्तव सदा पदम् । मा विषादनिषादस्य, सुखदस्योर्वशो भव ॥ २९४ ॥
 पदानि पद्म-कुलिशा-ऽङ्कुशाङ्गानि जगद्गुरोः । एतानि तानि भूखण्डमण्डनानि नमस्कुरु ॥ २९५ ॥
 सचिवस्य वचः कृत्वा, तथेति पृथिवीपतिः । धर्मचक्रमिह नुत्यत्कर्मचक्रः प्रचक्रमे ॥ २९६ ॥
 नभोरत्सपत्नोरुत्तरराजिविराजितम् । तद् विधाय व्यधादेष, स्पष्टामष्टाङ्गिकमिह ॥ २९७ ॥
 अष्टयोजनविस्तीर्णं, चक्रेऽस्मिन् योजनोन्नते । सहस्रारे सहस्राणि, यामिकानां नृपोऽमुचत् ॥ २९८ ॥
 ततश्च भगवान् भास्वाँस्तमःशमनकर्मठः । विहरन् स्लेच्छदेशेषु, पङ्कशेषमशेषयत् ॥ २९९ ॥
 अथ वर्षसहस्रान्ते, घस्रान्त इव चन्द्रमाः । पुरं पुरिमतालाल्यं, प्राचीमुखमिवागमत् ॥ ३०० ॥

अयोध्याया महापुर्यास्तस्मिन् शाखापुरे स्थितः ।

फाल्गुने मासि कृष्णार्थां, प्रभुरेकादशीतिथौ ॥ ३०१ ॥
 तदानीमुत्तराषाढावस्थिते सितदीपितौ । अवाप केवलज्ञानं, शुक्लध्यानधनो जिनः ॥ ३०२ ॥
 ततश्चासनकम्पेन, समीयुस्तत्र वासवाः । अधाकारि चमत्कारि, त्रिदशैर्देशनासदः ॥ ३०३ ॥

१ रत्नं दृष्टं खंता० ॥ २ 'नेन जा' पातसं० विना ॥ ३ पुरम् पाता० ॥ ४ 'धु', पापपङ्क-
 मशेषयत् खंता० । 'पु', कर्मपङ्कमशेषयत् पाता० ॥

प्रविश्य पूर्वद्वारेण, नत्वा तीर्थं च तीर्थकृतम् । सिंहासनमलङ्कके, दक्षिणः समदक्षिणम् ॥ ३०४ ॥
 यथास्थानं निविष्टेषु, सभालोकेषु वासवः । गत्वाऽन्तरुत्तरद्वारा, चकार त्रिः प्रदक्षिणम् ॥ ३०५ ॥
 अथ स्तुत्वा नमस्कृत्य, कृतकृत्यः सुरेश्वरः । प्रभोरुपासनाहेतोरासन्नासनमासदत् ॥ ३०६ ॥
 इतश्च भरतो भक्तिभरतो मातरं पितुः । तदाऽगमन्नमस्कृत्, स्वकुलस्थेव देवताम् ॥ ३०७ ॥
 तां च पुत्रवियोगेन, श्रवदश्रुपयः प्लवैः । उन्मीलनीलिकालुप्तदर्शनां जननीं प्रभोः ॥ ३०८ ॥

पौत्रो ज्यायानयं मातरं !, नमति त्वत्पदाम्बुजम् ।

विज्ञप्यैवं नमस्कृत्य, भरतः पुरतोऽभवत् ॥ ३०९ ॥ युगम् ॥

अथ पुत्रप्रवासेन, समं प्रोषितसम्भवा । उच्छलच्छोककल्लोलकुसुमया साऽवदद् गिरा ॥ ३१० ॥
 वत्स ! स्वच्छन्दमानन्दमेदुरां त्वं श्रितः श्रियम् । मदीयः पुत्रको गात्रमात्रस्तु वनवास्यभूत् ॥ ३११ ॥
 शरीरं सुकुमारं तद्, यत् तेन तपसोऽर्पितम् । रम्भास्तम्भो गृहस्थूणास्थाने तद् विनिवेशितः ॥ ३१२ ॥
 क तास्तस्य सुरस्त्रीणामास्पदं सुखसम्पदः ? । केदानीं शीत-वातादिपुष्टा कष्टपरम्परा ? ॥ ३१३ ॥
 नैवासनं न वसनं, न गृहं न परिच्छदम् । अवगच्छामि वत्सस्य, जीवाम्यद्यापि पापिनी ॥ ३१४ ॥
 तामित्यमथ शोचन्तीममुञ्चन्तीं कदाम्रहम् । अभ्यधाद् भरतो मातस्तातस्य त्वं जनन्यसि ॥ ३१५ ॥
 विज्ञाऽपि किमविज्ञेय, सुतवात्सल्यमोहिता । विचिन्तयसि तातेऽपि, मातरं ! मानवमात्रताम् ? ॥ ३१६ ॥

स हित्वा लौकिकीं लक्ष्मीं, लिप्सुर्लोकोत्तरां श्रियम् ।

यद् विधत्तेऽधुना मातः !, फल त्वं तस्य पश्यसि ॥ ३१७ ॥

हृद्यमिति समासाद्य, वाक्सुधां वसुधासुत्रः । मरुदेवाऽभवद् यावन्निर्विषादविषोदया ॥ ३१८ ॥
 ज्ञापितौ वेत्त्रिणा तावत्, पुरुषौ द्वौ समीयतुः । तयोराद्योऽवदन्नाम्ना, यमको घटिताञ्जलिः ॥ ३१९ ॥
 दिष्टाऽथ वर्षसे देव !, कानने शकटानने । उत्पदे केवलज्ञानं, युगादिजगदीशितुः ॥ ३२० ॥
 व्यजिज्ञपद् द्वितीयोऽथ, ख्यातः श्रमकसंज्ञया । आविरासीत् प्रभो ! चक्रतलमघास्त्रमन्दिरे ॥ ३२१ ॥
 महःसहजमाहात्म्यविध्वस्तात्मविरोधिनः । पूर्वं प्रभोर्वा कुर्वेऽहमर्चां चक्रम्य वा स्वयम् ? ॥ ३२२ ॥
 क वा जगन्नयनाता, तातः शैतितकलमपः ? । क चैनसां निधिश्चक्रं, सुवनैकभयङ्करम् ? ॥ ३२३ ॥
 पारितोषिकदानेन, विसृज्य सुदितौ च तौ । मरुदेवामुवाचैवं, भरतो हर्षनिर्भरः ॥ ३२४ ॥

॥ विशेषकम् ॥

मातः ! सुतवियोगेन, त्वं सदा दुःखतः पुरा । रूक्षाक्षरं समादिक्षः, परं पश्य सुतश्रियम् ॥ ३२५ ॥
 पितामर्ही महीनाथस्तेदुत्पुत्वाऽधिरौप्य च । कुञ्जरे स्वयमारोहत्, कृतकौतुकमङ्गलः ॥ ३२६ ॥
 अथ व्रजन् गजारूढो, मरुदेवीमुवाच सः । मातराकर्ण्यतामेतत्, पुत्रस्य विसुताङ्गतम् ॥ ३२७ ॥
 रूप्य-कल्याण-माणिक्यमयवप्रत्रयावृतम् । देशनासदनं चक्रुः, शक्रादेशेन नाकिनः ॥ ३२८ ॥
 अयं वृन्दारकैर्विन्दिवृन्दैरिव जयध्वनिः । त्वत्पुत्रस्य पुरो मातः !, क्रियमाणो विभाव्यते ॥ ३२९ ॥
 अयमम्भोधरध्वानगभीरो दुन्दुभिध्वनिः । मातस्तनोति सौत्सेकाः, केकाः काननकेकिनाम् ॥ ३३० ॥
 श्रुत्वेति मरुदेवायास्तदाऽऽनन्दाश्रुवारिमिः । नेत्रयोर्नीलिकातङ्कपङ्कः प्रक्षालितः क्षणात् ॥ ३३१ ॥

१ 'बाधानं' खंता० ॥ २ 'ञ्जरी' क' वता० ॥ ३ 'ह्रावुपेयतुः' खंता० पाता० ॥ ४ 'शान्तिता' पाता० ॥ ५ 'ध्यात्वेति' तुष्टिदानेन खंता० ॥ ६ 'स्तदित्यु' वता० पाता० ॥ ७ 'सुतस्य' खंता० ॥

स्वयमेवाथ पश्यन्त्यास्तस्यास्तद् वैभवं विभोः । विलीनं मनसा सधः, परानन्दामृतद्रवैः ॥ ३३२ ॥
तदैव केवलज्ञानं, तस्याः प्रादुरभूत् ततः । प्राप्येव तपसा मातुः, प्रमुणा प्राभृतीकृतम् ॥ ३३३ ॥
अन्तर्कृत्केवलीभूय, लोकान्तमथ साऽगमत् । मन्ये मुक्तिपुरद्वारमपवारयितुं पुरः ॥ ३३४ ॥
अस्यामस्यावसर्पिण्यां, प्राच्यसिद्धस्य तद् वपुः । त्रिदशैर्निदधे तूर्णं, सत्कृत्य क्षीरनीरधौ ॥ ३३५ ॥
ततः प्रभृति लोकेषु, वृत्तं मृतकपूजनम् । सर्वो हि दर्शितां पूर्ववैतेनीमनुवर्तते ॥ ३३६ ॥
व्यासोऽथ हर्ष-शोकाभ्यां, बद्धस्पर्धं धराधवः ।

निशां प्रान्त इव ध्वान्त-प्रकाशाम्यामभूत् समम् ॥ ३३७ ॥
पश्चिर्विमुक्तच्छत्रादिदूराद्रीकृताञ्जलिः । देशनासदनस्यान्तः, प्रविवेश विशांपतिः ॥ ३३८ ॥
त्रिश्च प्रदक्षिणीकृत्य, नमस्कृत्य जगद्गुरुम् । यथास्थानं निविद्योऽथ, प्रहृष्टो भरतेश्वरः ॥ ३३९ ॥
अथाऽऽयोजनगामिन्या, सर्वभाषानुरूपया । गिरा जगद्गुरुस्तत्र, विदधे धर्मदेशनाम् ॥ ३४० ॥
असावसारसंसारवनसेचनसारणिः । दूरेण युज्यते त्यक्तुं, मोहनिद्रा महात्मनाम् ॥ ३४१ ॥
मोहभिल्लेशपल्लीव, तदिदं भवकाननम् । पुण्यरत्नहरैः क्रूरैश्चौरै रगादिभिर्वृतम् ॥ ३४२ ॥
अनाविले कुले जन्म, दुर्लभेभ्योऽतिदुर्लभम् । चिन्तारत्नमिव प्राप्य, हार्यते किं मुधा बुधाः ! ॥ ३४३ ॥
यतध्वमपवर्गाय, तन्निर्विण्णा भवाद् यदि । स हि सर्वापदां पारमपारानन्दमन्दिरम् ॥ ३४४ ॥
प्राप्यते प्राणिभिर्नायं, धर्मस्याराधनां विना । किं कदापि क्वचिद् दृष्टस्तरुहीनः फलोद्गमः ? ॥ ३४५ ॥
तस्य सुश्रमणो वा स्यान्मूलोत्तरगुणोत्तरः ।

श्राद्धो वाऽऽराधकः सम्यक्, सम्यक्तत्वा-ऽणुवतादिभूत् ॥ ३४६ ॥
एतौ मोक्षस्य पन्थानौ, मन्थानौ भववारिधेः । कामं श्रामण्य-गार्हस्थ्यधर्मौ शाश्वतशर्मदौ ॥ ३४७ ॥
यानि चक्रिपदादीनि, स्पृहणीयानि देहिनाम् । असौ कुसुमसम्पत्तिस्तस्य धर्ममहीरुहः ॥ ३४८ ॥
फलं तु परमानन्दरसनिःप्यन्दसुन्दरम् । महोदयमयं किञ्चिल्लोकोत्तरमनश्चरम् ॥ ३४९ ॥
श्रुत्वेति देशनां भर्तृभरतस्याङ्गजन्मभिः । शतैः पञ्चभिरानन्दाक्षसभिः सप्तभिः शतैः ॥ ३५० ॥
तथा सोदरया ब्राह्मया, परब्रह्मार्पितात्मभिः । तैस्तैर्ऋषभसेनाद्यैः, साम्रहैर्जगृहे व्रतम् ॥ ३५१ ॥
॥ युग्मम् ॥

दीक्षां तदाऽऽददे किञ्च, भरीचिश्चकिनन्दनः । सादरं सुन्दरी किन्तु, चक्रिणा वारिता व्रतात् ॥ ३५२ ॥
व्रतिनः पुण्डरीकाद्याः, साध्यो ब्राह्मीपुरःसराः ।

श्राद्धाः सोमात्मजप्रष्टाः, श्राविकाः सुन्दरीमुखाः ॥ ३५३ ॥
इत्थं चतुर्विधः सङ्घः, स्थापितः प्रमुणा तदा । पूज्यतेऽद्यापि विश्वेऽस्मिन्, देव-दानव-मानवैः ॥ ३५४ ॥
श्रीपुण्डरीकमुच्यानां, यतीशानां जगद्गुरुः । ततश्चतुरशीतेरप्यादिदेश पदत्रयीम् ॥ ३५५ ॥
तेऽप्युत्पाद-ज्यय-जौव्यरूपां प्राप्य पदत्रयीम् । वितेनुरद्भुतप्रज्ञा, द्वादशाङ्गानि लीलया ॥ ३५६ ॥
शकानीतैरथो दिव्यैस्तूर्णं चूर्णैर्जगत्प्रभुः । अनुयोग-गणानुज्ञे, यच्छंस्तानभ्यषिञ्चत ॥ ३५७ ॥
जातेऽथ पौरुषीकाले, सकलैर्निस्तुषाक्षतैः । क्लृप्तः समञ्जलचारं, बलिः पूर्वदिशाऽविशत् ॥ ३५८ ॥

क्षिप्तः पुरः सुरैः सोऽर्धमर्धार्धं चक्रिणा पुनः । यथाविभागमन्यैश्च, जगृहे गृहमेधिभिः ॥ ३५९ ॥
 अब द्वितीयपौरुष्यां, देवच्छन्दं गते प्रभौ । पुण्डरीकमुनेव्याख्यां, श्रुत्वा जग्मुर्जना गृहान् ॥ ३६० ॥
 सदा शोभस्वयक्षेण, देव्या चाऽप्रतिचक्रया । अमुक्तसन्निधिः स्वामी, सर्वातिशयभाजनम् ॥ ३६१ ॥
 पावनीमवनीं कुर्वन्, कोटिदैवतसेवितः । नानास्थानान्यथाकामन्, विजहारान्यतस्ततः ॥ ३६२ ॥
 ॥ युगम् ॥

इति ज्ञानोद्योतप्रशमितसमस्तान्तरतमाः,

क्रमात् कामजुर्वीतलमतुललोकमृणगुणः ।

स्फुरन्मार्गालोकं सकलमपि लोकं विरचयन्,

विवस्वान् विश्वाब्जे कृतमुकृतलक्ष्मीं जिनपतिः

॥ ३६३ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्कपतिचरिते लक्ष्म्यङ्गे महाकाव्ये श्रीशेषभस्वामि-
 जन्म-व्रत-ज्ञानवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

या श्रीः स्वयं जिनपतेः पदपद्मसद्मा, भालस्थले सपदि सङ्गमिते समेता ।
 श्रीवस्तुपाल ! तव भालनिभालनेन, सा सेवकेषु सुखमुन्मुखतामुपैति ॥

॥ ग्रन्थाम् ३६८ । उभयम् ९४५ ॥

चतुर्थः सर्गः ।

इतश्च भरतश्चक्री, शस्त्रागारगतः स्वयम् । भक्त्या चक्रं नमश्चक्रे, क्षत्रप्रत्यक्षदैवतम् ॥ १ ॥
 पूजां नित्यं वितन्वानो, नवनैवेद्यमेदुराम् । अष्टाद्विकोत्सवं चक्रे, तत्रैव निवसन्नसौ ॥ २ ॥
 अथ प्रस्थानिके लभे, कृतप्रस्थानमङ्गलः । अनुचक्रं दिशि प्राच्यां, करिरत्नेन सोऽचलत् ॥ ३ ॥
 छत्र-चर्मा-ऽथ-सेनानी-खड्ग-दण्ड-पुरोधसः । कुटुम्बी मणि-काकिण्यौ, वर्धकिश्च नृपानुगः ॥ ४ ॥
 चचाल रत्नस्तोमोऽयं, देवताकृतसन्निधिः । दिगन्तमूपतीनां तु, चक्रम्पे हृदयावनिः ॥ ५ ॥

॥ युग्मम् ॥

चेले समं ततस्तेन, सामन्तैश्च समन्ततः । सितांशुनेव नक्षत्रैः, स्फुरत्तेजोमयात्मभिः ॥ ६ ॥
 तरङ्गैरिव पाथोपेस्तुरङ्गैर्वायुचञ्चलैः । चलितं कलितोत्साहैः, प्रतिकूलेऽप्यभङ्गुरैः ॥ ७ ॥
 अथ प्रतस्थे वेगेन, हास्तिकं गर्जितोर्जितम् । प्रत्यर्थिक्षितिभृत्तेजोदाववारिदमण्डलम् ॥ ८ ॥
 निजानाकारयन्तोऽथ, कारयन्तोऽरितर्जनम् । ध्वजाञ्चलैश्चलैश्चेलुः, समनैव पथा रथाः ॥ ९ ॥
 अनुचक्रं व्रजन्तीव, द्विगव्यूतिप्रयाणकैः । तीरे नीरेशितुः प्राप, पतिप्रीत्येव वाहिनी ॥ १० ॥
 तत्र वर्धकिरत्नेन, निर्मितानमितश्रियः । आवामानावसन्ति स्म, सैनिकाः स्मेरविस्मयाः ॥ ११ ॥
 चक्रे पौषधशालां च, विशालां रत्नशालिनीम् । वर्धकिर्वर्धितानन्दश्चक्रिणः पुण्यपुञ्जवत् ॥ १२ ॥
 तस्यामुत्तीर्य सद्वीर्यः, कुञ्जराद् राजकुञ्जरः । प्रविवेश नभोदेशमिवार्कः पूर्वपर्वतात् ॥ १३ ॥
 दर्भसन्दर्भनिष्पन्नस्तरे खस्तपातकः । उपवासत्रयं चक्रे, तत्र वक्तेतराशयः ॥ १४ ॥
 अथ प्रथितचातुर्यस्तुर्येऽहनि महामहाः । सुगन्धिभिर्जलैः स्नातो, बली बलिविधिं व्यधात् ॥ १५ ॥
 सर्वाण्यस्त्राण्युपादाय, शकदायादविक्रमः । अधारूढो रथं चक्री, गरुत्मन्तमिवाच्युतः ॥ १६ ॥
 नामेयभू रथं नाभिद्वयसे पयसि स्थिरम् । विरचय्य समुद्रान्तः, समुन्मुद्रितकार्मुकः ॥ १७ ॥
 सौवर्णं विस्फुरद्वर्णं, नामाङ्कितमथो शरम् । पुङ्कमध्यमुस्त्राधीशसुपर्णभुजगासुरम् ॥ १८ ॥
 दिशि मागधतीर्थस्थ, पत्युरत्युज्ज्वलकृतिम् । क्षमापश्चिक्षेप साक्षेपं, विद्युदृण्डमिवाम्बुदः ॥ १९ ॥

॥ विशेषकम् ॥

सभायां मागधेशस्य, पक्षस्तृकारदारुणः । स चेपुर्वेगसम्पन्नः, पन्नगारिखिवापतत् ॥ २० ॥
 अथ प्रकुटिमीमास्यः, सलास्याधरपल्लवः । बालार्कक्षोणटकोणः, प्राह मागधतीर्थपः ॥ २१ ॥
 जिघृक्षुः को हरेर्देह्यां, कः क्षेप्ता ज्वलने पदम् ? । आन्तारघटचकारमध्ये कः कुरुते कर्म ? ॥ २२ ॥
 क एष मयि निःशेषशस्त्रविस्तृतकौशले । अक्षिपन्मार्गणं मृत्युमार्गमार्गणदूतवत् ? ॥ २३ ॥
 इत्युत्तस्थौ समं वीरैर्धैरैः क्रोपातिपाटलैः । स निस्त्रिशैः स्फुरद्भूमैर्ज्वालावर्तैरिवानलः ॥ २४ ॥
 अथ व्यालोकयामास, तन्मन्त्री तस्य पत्रिणः । अक्षराणि फले दूतजिह्वायामिव शुद्धधीः ॥ २५ ॥

बुधभस्यादिदेवस्य, सुनुर्भरतचक्रमृत् । इत्यादिशति वो दण्डं, दत्त राज्ये स्पृहा यदि	॥ २६ ॥
वर्णानिमानमात्येन्द्रः, प्रबलोऽप्यबलोक्य सः । सुभोच मदमुद्दामः, प्रेक्ष्य मन्त्रमिवोरगः	॥ २७ ॥
पतिं प्रति प्रतिज्ञातत्यागहेतोरदोऽवदत् । स्वामिन् ! विमुञ्च संरम्भमम्भःपतिरिव प्रगे	॥ २८ ॥
असावसमशौडीर्यश्चक्री भूचक्रभूषणम् । भरतो भरतक्षेत्रपतिश्चिक्षेप सायकम्	॥ २९ ॥
एतस्य भागधेयानि, मागधेश ! विरेजिरे । प्रतिवासरवर्द्धीनि, स्पद्धीनि प्रथमेन्दुना	॥ ३० ॥
अनल्पोऽपि हि कल्पान्ते, क्षीयते क्षीरनीरधिः । सुपर्वपर्वतः सोऽपि, कम्पतेऽहर्पतिः पतेत्	॥ ३१ ॥
पोत्री धात्रीतलं मुञ्चेत्, पविश्वविमथ त्यजेत् । अङ्गमङ्गमसौ किन्तु, भजेन्नहि महाभुजः	॥ ३२ ॥
अस्मै षण्मेदिनीखण्डमण्डनाय महीभुजे । दण्डमुद्गण्डकोदण्डदोर्दण्डाय प्रयच्छ तत्	॥ ३३ ॥
निशम्य सम्मगित्वेष, वचनं सचिवेशितुः । समं भुजाभूतां तस्या, तत्याज परुषां रुषम्	॥ ३४ ॥
तत्काण्डदण्डं दण्डं च, समादाय संमागतः । नत्वा श्रीभरतं वाचमित्युवाच स मागधः	॥ ३५ ॥
ममैव पुण्यनैपुण्यं, ममैव प्रगुणा गुणाः । तेजस्वी यस्य नाथस्त्वमभोजस्येव भास्करः	॥ ३६ ॥
अतः परं गतः पारं, सिन्धोरप्यस्मि ते वशः । जानीहि मां हिमांशुश्रीश्चकोरमिव सेवकम्	॥ ३७ ॥
तं विस्तुज्य प्रसन्नेन, रथोऽथ पृथिवीभुजा । जवादवात्यताम्भोधेः, संरम्भाच्च मनोरथः	॥ ३८ ॥
प्राप्तोऽथ क्षमापकोटीरः, कटकं जितकण्टकः । मागधाधीशमुद्दिश्य, स्पष्टामष्टादिकं व्यधात्	॥ ३९ ॥
अथानुचक्रं चलिता, चक्रवर्तिचमूस्तदा । तटं जगाम सङ्ग्रामदक्षिणा दक्षिणौदधेः	॥ ४० ॥
वरदामाधिनाथोऽपि, तत्र मागधनाथवत् । विगृह्य जगृहे दण्डमखण्डं चक्रवर्तिना	॥ ४१ ॥
विहिताष्टाहिकस्तत्र, चक्रमार्गानुगः क्रमात् । विपश्चित् पश्चिमं प्रापेत्, तीरं नीरनिधेरयम्	॥ ४२ ॥
प्रभासान्द्रः प्रभासेन्द्रं, जित्वा तत्रापि पूर्ववत् । चिन्तारत्न-शिरोरत्न-मुवर्णादीन्यदण्डयत्	॥ ४३ ॥
तत्कृताष्टौहिकः श्रीमाननुचक्रं चलद्वलः । ययौ चक्री महासिन्धुसिन्धोर्दक्षिणरोधसि	॥ ४४ ॥
पूर्ववत् पौषधागारे, विरचय्याष्टमं तपः । असावसाधयद् वेगादेव तां सिन्धुदेवताम्	॥ ४५ ॥
अथ सा नभसाऽभ्येत्य, रभसा भरतेश्वरम् । ऊचे तवाहं राजेन्दो !, किङ्करेव करोमि किम् ?	॥ ४६ ॥
अथो यथावदाधाय, प्राभृतं सा भृतं श्रिया । जगाम चामरीभूतमुक्ताताडकदीधितिः	॥ ४७ ॥
तत्रापि तापितारातिर्विहिताष्टाहिकः क्रमात् । प्राचीं प्रति चचालायं, चक्रानुचरसैनिकः	॥ ४८ ॥
तटीर्विभ्राणमद्वैताः, वैताढ्यमगमजगम् । भरतार्धद्वयीसीमारूपं भरतभूपतिः	॥ ४९ ॥
दक्षिणेऽथ नितम्बेऽस्य, स्तम्बेरममनोरमाम् । चमूममूचदमूममूढकमविक्रमः	॥ ५० ॥
राजाऽष्टमं तपस्तेन, तेनाथ चलितासनः । आययौ मङ्गु वैताढ्यकुमारोऽवधिबोधितः	॥ ५१ ॥
मौढानि ढौकयित्वाऽथ, ढौकनान्येष चक्रिणे । अद्यादि तव दासोऽहमित्युदित्वा जगाम च	॥ ५२ ॥
प्रकल्पिताष्टमतपःपारणेनाथ भूभुजा । अष्टाहिकोत्सवादूर्द्ध्वमादिदयत चमूपतिः	॥ ५३ ॥
सुषेण ! गच्छ वैताढ्य-सिन्धुदक्षिणनिष्कृष्टम् । शाधि निर्बाधमुचीर्य, निन्नगां चर्मरत्नतः	॥ ५४ ॥
इत्यादेशमथासाध, माघत्करिकुलाकुलैः । सार्धमर्धौकृतैः सैन्यैः, सुषेणो निन्नगामगात्	॥ ५५ ॥
नदीमदीनसत्कर्मा, चर्मनद्धेन वर्त्मना । अथोत्तार सेनानी, रसेनानीतसम्पदः	॥ ५६ ॥

१ किङ्कद, भू संता० ॥ २ समागधः वता० ॥ ३ क्षिणाभ्युधेः खेता० पाता० ॥ ४ ष, तीरं पाता० ॥ ५ ष्टाहिकः संता० पाता० । एवमप्येऽपि ॥

सिंहलान् सिंहतुल्यौजा, बर्बरान् गर्वपर्वतः । यवनान् यवनाश्वश्रीः, कालः कालमुत्खान् रणे ॥ ५७ ॥
अपरानपि राजश्रीजनको यौनकादिकान् । पराजिग्ये सुखेनैव, सुषेणध्वजिनीपतिः ॥ ५८ ॥

॥ युग्मम् ॥

जित्वेति सिन्धुमुत्तीर्य, कीर्यमाणयशा जैनैः । चक्रिणो दौकयाश्चक्रे, तदृण्डान् दण्डनायकः ॥ ५९ ॥
तच्चमिश्रागुहाद्वारकपाटोद्घाटनय सः । आदिष्टश्चक्रिणा चक्रे, गत्वा तत्राष्टमं तपः ॥ ६० ॥
कृतमालाभिधं देवमथोद्दिश्य चमूपतिः । तमिश्राकन्दरद्वारि, वितेनेऽष्टाहिकामहं ॥ ६१ ॥
हयारूढः प्रणम्याथ, कपाटे कन्दरामुखे । जघान दण्डरत्नेन, करेणैव तमोऽशुमान् ॥ ६२ ॥
कपाटे अपि ते सद्यो, दण्डघातेन रंहसा । पश्चादमृतां वीरस्य, पक्षद्वयबले इव ॥ ६३ ॥
वाजिनं विनिवर्त्त्याथ, प्रतिलोमं चमूपतिः । राज्ञे विज्ञपयामास, कपाटोद्घाटनक्रियाम् ॥ ६४ ॥
सिन्धुस्कन्धमारूढः, पुरतो भरतेश्वरः । मणिरत्नं समारोप्य, तमःशमनहेतवे ॥ ६५ ॥
प्रविवेश गुहागर्भं, समं निजचमूचरैः । तारकानिकरैः सौकमभ्रान्तरिव चन्द्रमाः ॥ ६६ ॥ युग्मम् ॥
मार्गे चैकोनपञ्चाशन्मण्डलानि चकार सः । लोकालोकाय काकिण्या, वाम-दक्षिणपक्षयोः ॥ ६७ ॥
उन्मग्रां च निमग्रां च, नद्यौ वीक्षितवानथ । तरत्यश्माऽपि पूर्वस्यां, नान्यस्यां तूलमप्यहो ! ॥ ६८ ॥
बद्धया बर्धकेर्बुद्ध्या, पद्यया सोऽनवद्यया । समुत्ततार ते नद्यौ, यमभ्रभङ्गमङ्कुरे ॥ ६९ ॥
अथोत्तरगुहाद्वारकपाटप्रत्तनिर्गमः । सचक्रः स व्रजन् रेजे, सभानुरिव वासरः ॥ ७० ॥
स तां गुहामतिक्रम्य, भरतार्धमथोत्तरम् । विवेश जेतुं कान्तारमिव सिंहोऽतिरंहसा ॥ ७१ ॥
तत्र चापातमात्रेऽपि, जनतात्रासहेतवः । मानिनो धनिनः शूराः, कूराकार-पराक्रमाः ॥ ७२ ॥
कालाः कालायसेनेव, कृताङ्गा भिलभूभुजः । अदृष्टपूर्वाभिभवा, वसन्त्यापातसंज्ञकाः ॥ ७३ ॥

॥ युग्मम् ॥

किरातैरथ युद्धाय, सन्नद्धायतपत्तिभिः । चक्रिणः कृपणीचक्रे, चमूचकं रणाङ्गणे ॥ ७४ ॥
ततः सुषेणसेनानीः, सेनानीरनिधेर्विधुः । तुरङ्गरत्नमारूढः, खड्गरत्नकरोऽचलत् ॥ ७५ ॥
तं समायान्तमालोक्य, भिल्लाः सम्मुखगामिनः । पतङ्गा इव रङ्गन्तः, प्रदीपस्य विरेजिरे ॥ ७६ ॥
सौवर्णं फलकं बिभ्रत्, कालकूरासिमासुरम् । सुषेणोऽभाजितं दीप्त्या, दिनेशमिव साङ्गजम् ॥ ७७ ॥
सोढुं प्रतापमेतस्य, क्षमायामक्षमा अमी । सिन्धोस्तीरगता गोत्रदेवताराधनं व्यधुः ॥ ७८ ॥
तेषामाराधनेनाथ, सुरा मेघमुखाभिधाः । एत्य प्राहुरहो वत्साः !, किमारब्धमिदं मुधा ? ॥ ७९ ॥
दूरे वयमयं जेतुं, शक्रेणापि न शक्यते । अलङ्घ्यशासनश्चक्री, पृथिवीपाकशासनः ॥ ८० ॥
तथापि वयमेतस्य, युष्माकमनुरोधतः । उपसर्गं करिष्याम, इत्युक्त्वा ते तिर्रोऽभवन् ॥ ८१ ॥
अथ मेघमुखैर्देवैर्धनदम्बरमम्बरे । विचक्रे चक्रिसैन्योद्धै, दिगन्तातङ्गकारणम् ॥ ८२ ॥
रसन्तो विरसं मेघा, मुक्तं वार्षेज्यैः समम् । उद्धमन्तो व्यलोक्यन्त, वाडवामिं तडिच्छलात् ॥ ८३ ॥
धारामुशल्पतेन, खण्डयन्त इव क्षितिम् । राक्षसा इव तेऽभूवन्, घना भीषणमूर्तयः ॥ ८४ ॥
चर्मरत्नमथो चक्री, यावद्वादशयोजनीम् । पाणिस्पर्शेन विस्तार्यारोहत् सह चमूचरैः ॥ ८५ ॥
छत्ररत्नमथाप्युच्चैस्तावन्मात्रं नभोङ्गणे । चर्मरत्नस्थलोकानामुपरिष्टाद् व्यजृम्भत ॥ ८६ ॥

छत्रदण्डोपरिन्त्यस्तमणिरत्नप्रभावतः । शममन्तस्तमः प्राप, सम्पुटे छत्र-चर्मणोः	॥ ८७ ॥
श्रतस्तानि धान्यानि, गृहिरत्नेन चर्मणि । निष्पत्तिमापुः सन्ध्यायां, तथा शाक-फलाद्यपि	॥ ८८ ॥
अधैः शाकैः फलाद्यैश्च, गृहिरत्नप्रभावतः । सद्यः प्रतिगृहं प्राप्तैल्लोकः स्वर्गाय सोऽभवत्	॥ ८९ ॥
तरदण्डमिवालोक्य, तल्लोकैः सम्पुटं जले । भुवनेषु कृता शङ्के, ब्रह्माण्डमिति कल्पना	॥ ९० ॥
ससमेऽहि व्यतिकान्ते, चक्री चिन्तामिति व्यधात् ।	
प्रत्यनीकं ममाप्युच्चैः, प्रत्यनीको नु कोऽम्बुदः ?	॥ ९१ ॥
अथ तस्य प्रभोश्चित्तानुवर्तनपराः सुराः । सहसाः षोडशाप्युद्यद्भृकुटीभङ्गभीषणाः	॥ ९२ ॥
गत्वा मेघमुत्खान् देवान्, नेत्रारुणविभानिभात् । उद्गिरन्त इव क्रोधमिदं वचनमूचिरे	॥ ९३ ॥
अरे रे ! केन वो दत्ता, दुर्दैवेनेदृशी मतिः ? ।	
चक्री न यदि दृष्टोऽयं, तत् किं नाम्नाऽपि न श्रुतः ?	॥ ९४ ॥
यात तद् दूरतः कूराः !, नैव यावदयं प्रभुः । दम्भोलिनेव चक्रेणामिहन्ति भवतां शिरः	॥ ९५ ॥
इति यक्षवचः श्रुत्वा, तैर्दुतं विदुतं ततः । दुग्धधौतमिव व्योम, वैमल्यमभजत् तदा	॥ ९६ ॥
ढौकने स्वर्ण-माणिक्य-गज-वाजिब्रजानथ । आदाय म्लेच्छपाः सर्वे, भरतं शरणं ययुः	॥ ९७ ॥
भरतोऽपि प्रसन्नैतान्, विससर्ज महाशयः । नतेषु पक्षपातित्वमुत्तमानां हि लक्षणम्	॥ ९८ ॥
सिन्धोरथोत्तरं वार्ष्णिगिरिसीमान्तनिष्कुटम् । जित्वा सुषेणतश्चक्री, ययौ क्षुद्रहिमालयम्	॥ ९९ ॥
दक्षिणेऽथ नितम्बेऽस्य, न्यस्य सैन्यं नरेश्वरः । व्यधादुद्दिश्य हिमवत्कुमारं स तपोऽष्टमम्	॥ १०० ॥
रथारूढोऽष्टमान्तेऽथ, रथोग्रेण हिमाचलम् । त्रिस्ताडयित्वा हिमवत्कुमारस्येषुमक्षिपत्	॥ १०१ ॥
द्वासप्ततिमथो गत्वा, योजनान्यम्भरात् पतन् । हिमाचलकुमारेण, वीक्षितः स शरः पुरः	॥ १०२ ॥
विद्यामिवाथ कोपाम्नेः, स्तम्भनीं स कुमारकः ।	
वीक्ष्य नामाक्षरश्रेणिं, काण्डदण्डेऽतिभक्तिमान्	॥ १०३ ॥
सुमनःसुमनोमालां, तथा गोशीर्षमौषधीः । इदाम्भः कटकान् बाहुरक्षान् दिव्यांशुकान्यपि	॥ १०४ ॥
गत्वा भरतपादान्ते, प्राभृतीकृतवानयम् ।	
महात्मनां हि पुण्यानि, किं न यच्छन्ति वाञ्छितम् ? ॥ १०५ ॥ विशेषकम् ॥	
आर्षमिस्तं विसृज्याथ, कलितः कलितः श्रिया । जघानर्षभकूटादि, त्रिः शीर्षेण रथस्य सः ॥ १०६ ॥	
तत्पूर्वकटके चक्री, काकिणीरत्नतोऽलिखत् । चक्रवर्त्यवसर्पिण्यां, भरतः प्रथमोऽस्म्यहम् ॥ १०७ ॥	
व्याधृत्त्याथ गतः सैन्ये, पारणं वैरिवारणः । विधायाद्याह्निकां चक्रे, तत्र कृत्यविचक्षणः ॥ १०८ ॥	
अथ निर्दैन्यसैन्योऽयं, चक्री चक्रमनुव्रजन् । उदमितम्बे वैताढ्यागिरेः सैन्यं न्यवीविशत् ॥ १०९ ॥	
तस्मिन् नमि-विनम्यास्सूयै, जेतुं विधाधरेश्वरौ । अक्षिपत् क्षितिपः क्षिप्रमभ्रमप्रसरं शरम् ॥ ११० ॥	
अथ तौ कुपितौ वीक्ष्य, चक्रनाथकसायकम् । प्राप्तौ साकं निजानीकैर्युद्धश्राद्धासदुर्धरौ ॥ १११ ॥	
समं विधाधरवैल्योर्भि विधाधरेश्वरौ । विलोक्य समरं घोरमारेभे भरतेश्वरः ॥ ११२ ॥	
दीर्घदण्डयोः समारोप्य, कोदण्डं विदधे तदा । जयश्रियः प्रवेशाय, भरतो रणतोरणम् ॥ ११३ ॥	
अथ द्वादशवर्षान्ते, वर्षान्त इव भास्करः । करैरिव शरैश्चक्री, विषक्षानक्षिपद् घनान् ॥ ११४ ॥	

प्रणष्टेऽथ बले प्रहौ, विद्याधरनरेश्वरौ । भरतेशं नमस्कृत्य, भक्तितो वाचमूचतुः ॥ ११५ ॥
 त्वं क्षमस्व क्षमास्वामिभेत्तद् दुर्वृत्तमावयोः । प्रणिपातावधिः क्रोधः, सतां हि परिकीर्तितः ॥ ११६ ॥
 स चिरत्नानि रत्नानि, नमिर्नमितमस्तकः । दौकने दौकयामास, क्षमाशकाय चक्रिणे ॥ ११७ ॥
 क्षीरत्नेनाथ कन्दर्पजगज्जयपताकया । स्थापत्येन भुवः पत्ये, प्राभृतं विनमिर्व्यधात् ॥ ११८ ॥
 एतौ च सुतयोर्न्यस्य, विद्याधरधुरीणताम् । गृहीतदीक्षौ तीर्थेशसेवामेवाथ चक्रतुः ॥ ११९ ॥
 अथ त्रिपथगातीरे, सैन्यं न्यस्य नरेश्वरः । असाधयत् सुपेणेन, गाङ्गमुत्तरनिष्कुटम् ॥ १२० ॥
 तं चाष्टमतपःसम्पल्लम्पटीकृतमानसा । उपतस्थे स्वयं गङ्गादेवी विविधदौकनैः ॥ १२१ ॥
 तदाऽसौ नृपमालोक्य, तस्मिन्नेवानुरागिणी । ईर्ष्ययेवपुर्भिर्जेभ्यः, विपमैर्विपमेपुणा ॥ १२२ ॥
 असौ तत्रैव तत्प्रेमवारिवारणानं गतः । निनाय नायको भूमेः, सहस्राब्दीं घटीमिव ॥ १२३ ॥
 अथ खण्डप्रपाताख्यां, गुहामभ्येत्य भूपतिः । नाथ्यमालं सुरं तत्र, साधयामास पूर्ववत् ॥ १२४ ॥
 गुहां तामप्यतिक्रम्य, तमिश्रावन्नरेश्वरः । सैन्यं निवेशयामास, सैकते सौरसैन्यवे ॥ १२५ ॥
 तत्राष्टमेन तपसाऽसाधयद् वसुधाधवः । निधीन् यक्षमहत्सेण, प्रत्येकं कृतसन्निधीन् ॥ १२६ ॥
 माधयित्वा सुपेणेन, गङ्गादक्षिणनिष्कुटम् । नृपोऽचालीदथायोध्यां, प्रति सिंहो गुहामिव ॥ १२७ ॥
 सुखं सैन्यरजःकीर्णां, तुरङ्गैरुदतारि या । कष्टं मदाभोगम्भीरा, संव शैवलिनी द्विपैः ॥ १२८ ॥
 रथाश्चेत्तुर्जवाद् भूमेर्भ्रमयन्तो ध्वजांशुकम् । पत्तयोऽप्यनुकुर्वाणा, कृपाणावर्तनैरिमान् ॥ १२९ ॥
 गोरसप्राभृतभृतां, ग्रामवृद्धान् पदे पदे । भूपः स्वयमभापिष्ट, तद्वापा-मौग्यकौतुकी ॥ १३० ॥
 इति क्षमापश्चमूरेणुपुरैः पिहितमानुभिः । एकच्छत्रामिव भुवं, निर्माय स्वपुरीं ययौ ॥ १३१ ॥
 बिम्बितान् रत्नवप्राप्ते, तदा पौरैश्चमूचरान् । आगोहत इवारूढैर्दृष्ट्वा हृष्टैः करोऽर्पितः ॥ १३२ ॥
 अभ्युद्यातस्ततः प्रातर्गौरवात् पौर-मन्त्रिभिः । सैन्यरनुगतः पुण्ये, मुहूर्ते कृतमङ्गलः ॥ १३३ ॥
 स्फुरत्कपाटपक्ष्माख्यप्रतोलीनेत्रवर्त्मना । अथाविशन् पुरस्तस्या, हृदि सौभाग्यभूर्नृपः ॥ १३४ ॥ युगम् ॥
 बन्दिबुन्दमुखाम्भोजस्फुरत्षट्पदशब्दितैः । भामुराभ्युदयो भाभिर्दिवाकर इवापरः ॥ १३५ ॥
 पश्यन्तीनां पुरो हारयष्टियुग्मेऽपि बिम्बितः । हृदि स्फुटीभवन्कामद्वितीय इव योषिताम् ॥ १३६ ॥
 व्यालोलानिव कल्लोलानन्दक्षीरनीरधेः । पश्यन् वातेरितान् केतुपटाननुनिकेततम् ॥ १३७ ॥
 भामुरं रभसाऽऽरब्धवाद्य-नृत्तादिकौतुकैः । कृतमाङ्गलिकं लोकं, मञ्चे मञ्चे कृतार्थयन् ॥ १३८ ॥
 बालाः पुत्रीरिव तदा, सुप्रौढा भगिनीरिव । जननीरिव वृद्धास्तु, निर्विकारं विलोकयन् ॥ १३९ ॥
 समाससाद सदनं, सदनन्तगुणो नृपः । अमन्दानन्दमन्दोहकन्दो हरिश्चक्रामः ॥ १४० ॥
 ॥ षड्भिः कुलकम् ॥

अभ्येत्याभ्येत्य भूपालैः, क्रमशः परिकल्पितम् । स भेजे चक्रवर्तित्वाभिषेकं द्वादशाब्दिकम् ॥ १४१ ॥
 स पश्यन् स्वजनान् सर्वान्, सुन्दरीं मन्दिरोदरे । ददर्श कर्षिताकागां, कलामिव कलावतः ॥ १४२ ॥
 कृशत्वकारणं तस्याः, साक्षेपमथ भूमजा । ऊचुर्नियोगिनः पृष्टा, नास्माकं देव । दूषणम् ॥ १४३ ॥
 प्रभोः षष्टिसहस्राब्दीं, दिग्जयादिदिनादियम् । आचाम्लानि चकारोच्चैर्ब्रतप्रहणसाग्रहा ॥ १४४ ॥

१ 'नृत्त्यादि' खंता० ॥ २ 'तुकी' पाता० । 'तुकम्' खंता० ॥

चक्रिणाऽथ व्रतायासौ, विस्तृष्टाऽष्टापदे गिरौ । दक्षा दीक्षां प्रभोः पार्श्वे, जगृहे गृहनिस्पृहा ॥ १४५ ॥
चक्रिराज्याभिषेकेऽथ, तस्मिन् द्वादशवार्षिके । आगता-ज्जागतान् लोकान्, प्रभुत्वादवलोकयन् ॥ १४६ ॥
मिजानुजाननायातान्, विज्ञाय न्यायवित्तमः । तान् प्रति प्रेषयामास, दूतान् भूतलवासवः ॥ १४७ ॥
॥ युग्मम् ॥

यदि राज्यार्थिनस्तद्भोः, भरतं कुरुत प्रभुम् । दूतोक्तिमिति ते श्रुत्वा, जगदुर्भरतानुजाः ॥ १४८ ॥
विभज्य राज्यमस्माकमेतस्यापि भवत्प्रभोः । तातेन दत्तमस्मत्तः, स किमाच्छेतुमिच्छति ? ॥ १४९ ॥
अधिकेन न नः कार्यं, रक्षितुं स्वं स्वयं क्षमाः । अयोग-क्षेमकृत् तस्मान्नाथः कथमयं भवेत् ? ॥ १५० ॥
बलीयानथ यद्येष, निःशेषद्वेषिशातनः । तदेतु वयमप्येते, पितुस्तस्यैव सूनवः ॥ १५१ ॥
किन्तु तातमनापृच्छय, वयं स्वच्छन्दकारिणः । अग्रजेन समं क्रोधाद्, योद्धुमीहामहे नहि ॥ १५२ ॥
इत्युत्त्वाऽष्टापदे गत्वा, नत्वा निर्वृजिनं जिनम् ।

तत् ते भरतमनिदृष्टं, सर्वमूर्खीभुजोऽभ्यधुः ॥ १५३ ॥
सिञ्चन्निव सुधावृष्टा, वसुधामृषभप्रभुः । तानुवाच ज्वलत्क्रोधवद्देहद्वयं शान्तये ॥ १५४ ॥
चपल्य चपलेव श्रीभार्यसौ भुवनान्तरे । कल्याणवाञ्छया वत्साम्स्तत् तां गृहीत किं मुधा ? ॥ १५५ ॥
किञ्च स्वःसम्भवैर्भोगैर्या तृप्तिर्भवन्न वः । सा मर्त्यभोगैरङ्गारकारकस्येव किं भवेत् ? ॥ १५६ ॥

अङ्गारकारकदृष्टान्तः

तथास्त्वभोदति कश्चिद्, गृहीत्वाऽङ्गारकारकः । रीणवारिण्यरण्येऽगान्ङ्गारकणोद्यतः ॥ १५७ ॥
भीष्मभीष्मार्ककार्कश्यकृशानुकृतया तृषा । स तृप्तिं नाप्तयान् सर्वं, पायं पायं पयो हतेः ॥ १५८ ॥
कश्चित् तरुतले सुप्तः, स्वप्ने सदनमागतः । परेत इव पानीयं, समग्रमपि सोऽपिबत् ॥ १५९ ॥
तथाऽप्यच्छिन्नतृष्णोऽयं, भ्राम भ्राम जलाशयान् । बहिरीवै इवापूर्वं, सर्वानुव्यामशोषयत् ॥ १६० ॥
अथैकं कश्मलक्षारदुरापसलिलं मरौ । कूपं प्राप्य भ्रमन् मेने, प्रत्यक्षं क्षीरनीरधिम् ॥ १६१ ॥
तत्रापि स तृषाऽऽक्रान्तः, पयसे कुशपूलकम् । सयोज्य रज्जुभिः क्षिप्त्वा, सरसं तरसाऽकृषत् ॥ १६२ ॥
अतिनिम्नतया कूपः, कुनूप इव सेवकात् । यातः स्वदत्तमादत्त, सर्वस्वं तृणपूलकात् ॥ १६३ ॥
पूलकादथ निश्चोत्य, पाश्चात्यास्तोयविभुषः । स चातक इवाभ्योदादुन्मुखस्तृपितः पयौ ॥ १६४ ॥
तत् तृष्णा याऽस्य न च्छिन्ना, वारिधेरपि वारिभिः । किं मा निरङ्कुशः पूलकुशप्रपयसा वृटेत् ? ॥ १६५ ॥
युष्माकमपि तद् वत्सा ! या दिव्यैरपि नावृट् । मर्त्यलोकभवेर्भोगैः, किं सा तृष्णा वृट्प्यति ? ॥ १६६ ॥
श्रुत्वेति देशनां भर्तृलक्ष्मीसुखपराङ्मुखाः । अथाष्टनवतिर्भजुस्ते व्रतं भरतानुजाः ॥ १६७ ॥
दूतास्ततो निवृत्त्याथ, स्वामिने विस्मयमिताः । सोदराणां यथावृत्तं, वृत्तान्तं ते व्यजिज्ञपन् ॥ १६८ ॥
अथ प्राज्यानि राज्यानि, तेषां भरतभूपतिः । जग्रसे सकलान्येष, सर्वान्नानीव भस्मकी ॥ १६९ ॥
अपरेद्युर्नृपश्रेणीवेणीसम्माजितक्रमम् । व्यजिज्ञपन्नं नत्वा, सुषेणो गर्भपर्वतः ॥ १७० ॥
कृत्वाऽपि दिग्जयं स्वामिश्रकमायुधमन्दिरे । एतद् विशति नाथापि, यथा शिष्यः श्रोतो भैटे ॥ १७१ ॥
अथ सर्वोपशान्तबुद्धिः सचिवपुङ्गवः । उवाच वाचमाचार्य, इव क्षमावासवाग्रतः ॥ १७२ ॥

स्वामिन् ! को नाम दिव्यात्राकर्तृरि त्वयि भर्तृरि । तिष्ठेताद्यापि ! चण्डांशौ, तमस्काण्डं कियच्चिरम् ? ॥ १७३ ॥
 आः ! ज्ञातमथवा स्वामिन्नवश्यं न वशंवदः । स बाहुबलिमूपालस्तवैवावरजो बली ॥ १७४ ॥
 अपि विश्वं स सामर्थ्यः, सवायुरिव पावकः । विश्वं दग्धुमलं खड्गधूमानधीकृतशात्रवः ॥ १७५ ॥
 षट्सण्डं भरतक्षेत्रं, जित्वाऽपि जगतीपते ! । अजित्वा तं जगद्बीरं, वास्तवस्तव कः स्तवः ? ॥ १७६ ॥
 एतस्याविजये देव !, दिग्जयन्याजतस्त्वया । अस्मिन् षट्सण्डभूखण्डे, कृतं देशान्तरेक्षणम् ॥ १७७ ॥
 तदेष देव ! भवतो, युज्यते प्राज्यतेजसः । नोपेक्षितुं क्षितिस्वामिन् !, नमितामितशात्रवः ॥ १७८ ॥
 अथ प्रथमतो न त्वं, बान्धवं बन्धुवत्सल ! । योद्धुमुत्सहसे दूतं, नत् कश्चित् प्रेषयाधुना ॥ १७९ ॥
 वीरमन्यो न मन्येत, तवाज्ञां यदि चानुजः । तदा यदायुषीयानां, बुध्यते तद् विधीयताम् ॥ १८० ॥
 इत्यभात्योदिते दूतं, दक्षस्तक्षशिलां प्रति । स वेगेन सुवेगाख्यं, निसृष्टार्थं विसृष्टवान् ॥ १८१ ॥

अथास्त्वलद्वन्तिर्वायुरिवायं वेगतोऽगमत् । निवारितोऽपि शकुनैः, सुवेगो दृत्यदक्षिणः ॥ १८२ ॥
 निम्नगा-नगर-ग्राम-कान्तार-गिरि-गह्वरान् । सुवेगः स लघूलक्ष्म, बहलीदेशमासदत् ॥ १८३ ॥
 श्रीमद्बाहुबलिस्वामियशःसुरभिताननं । कान्तं वनान्तविश्रान्तैः, क्रीडद्गोपाङ्गनगणैः ॥ १८४ ॥
 गायन्तीभिश्चरित्राणि, श्रीयुगादिजिनेशितुः । नन्दनादेत्य दैत्यारिस्त्रीभिः सान्द्रीकृतद्रुमम् ॥ १८५ ॥
 अलङ्कारप्रभाभिन्नतमिश्रास्तु दिनेष्विव । तमिश्रास्त्वपि पान्थस्त्रीपाणिन्धमभवत्पथम् ॥ १८६ ॥
 उपेत्य स्वर्गिणां स्वर्गादद्भुतश्रीदिहक्षया । हृष्टानामद्भुतैर्भोगैर्दुस्त्यजीभूतभूतलम् ॥ १८७ ॥

॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

असावासाद्य तं देशमपूर्वाद्भुतवैभवम् । जन्मान्तरमिव प्रासः, कृत्यं विस्मृतवानिव ॥ १८८ ॥
 अथ तक्षशिलां बाहुबलिबाहुबलोजिताम् । नगरीं स गरीयस्याः, सम्पदं पदमासदत् ॥ १८९ ॥
 पश्यन्नस्यामसौ पुर्यां, वैभवं भुवनाद्भुतम् । उन्मुखो ददृशे लोकैर्विकीर्तितेभ्य इवोद्भुतं ॥ १९० ॥
 क्षणं प्राप्य नृसिंहस्य, सिंहद्वारं महीभुजः । तस्थौ रथादथोत्तीर्य, स्मरन्निव स वाचिकम् ॥ १९१ ॥
 गच्छन्नाथाग्रतश्चक्रिप्रताप इव मूर्तिमान् । तस्थौ राजकुलद्वारि, वारितो वेत्रिभिः क्षणम् ॥ १९२ ॥
 अथ बाहुबलेराज्ञां, द्वाःस्थेनासाद्य सादरम् । प्रावेक्ष्यत सुवेगोऽयं, सहर्षः पर्वदन्तरे ॥ १९३ ॥
 स सभान्तः सभासद्भिः, कचिन्नीलाश्मकुट्टिमे । जलभीत्योद्धरन् वासः, सहासमवलोकितः ॥ १९४ ॥
 आकाशस्फटिकस्तम्भस्त्वलिताङ्गतया कचित् । अन्यत्रापि चचारासौ, हस्तैर्यस्तैः पुरः पुरः ॥ १९५ ॥
 रत्नस्तम्भसमालम्बिप्रतिविम्बमवेक्ष्य सः । कृच्छ्रेण जज्ञे विज्ञोऽपि, तत्त्वतः पृथिवीपतिम् ॥ १९६ ॥
 नमस्कृत्य नृपं पुञ्जीभूतहारः स भूतले । विशिष्टो विष्टरे वेत्रिनिर्दिष्टे स निविष्टवान् ॥ १९७ ॥

मुखान्जविलसद्वाणी, रणलूपुरहारिणीम् । उज्जगार गिरं कर्णसुधां स वसुधाधवः ॥ १९८ ॥
 कश्चित् कुशलमार्थस्य, कश्चित् कुशलिनी प्रजा ! । कुशली कश्चिदार्थस्य, सेनान्यादिपरिच्छदः ? ॥ १९९ ॥
 स षट्सण्डं क्षमाखण्डमाखण्डलपराक्रमः । साधयन्न कश्चित् कश्चिदार्थः प्राप पराभवम् ? ॥ २०० ॥
 आवर्जिता जिताः कश्चिदार्थेण जगतीभुजः । यथाऽन्वहं वहन्तस्तामाज्ञां न स्युर्विषादिनः ? ॥ २०१ ॥
 समं जनानुरागेण, स्वर्धया वृद्धिगामिनः । आर्यस्य धर्म-कामा-ऽर्थी, न बाधन्ते परस्परम् ? ॥ २०२ ॥

इत्युक्त्वाऽवस्थिते राज्ञि, दूतः सद्गतमब्रवीत् । कस्तस्य कुशलप्रश्नः, कुशलं जगतोऽपि यः ॥ २०३ ॥
 कस्तस्मिन् सैन्यलेशोऽपि, देशे चाकुशलक्रमः ? । यस्मिन् सुरकृतोपास्तिः, शास्तिरुद्बान्धवस्तव ॥ २०४ ॥
 तिष्ठत पुरतः कश्चिद्, दिग्जेत्रे तत्र शात्रवः ? । अर्के विकामति ध्वान्तविक्रमः क्रमतां कुतः ? ॥ २०५ ॥
 अनेकैः सममेकाऽपि, नानादेशनिवेदिभिः । तस्याज्ञा मान्यते मूर्ध्नि, विधेरिच्छेव जन्मभिः ॥ २०६ ॥
 भूभुजस्तस्य धाङ्गुण्योपाय-शक्तित्रयादयः । फलन्ति चिन्तितैरर्थैः, साक्षात् कल्पद्रुमा इव ॥ २०७ ॥
 निर्बाधमेव सेवन्ते, पुरुषार्थार्थयोऽपि तम् । विभागा इव सन्ध्यायाः, दिवसं भाम्बरोदयम् ॥ २०८ ॥
 नृपैर्लालाटिकीभूतैः, सेवितोऽपि परैः परम् । नं मोदते स दूरस्थानपश्यन्ननुजान् निजान् ॥ २०९ ॥
 सत्यामपि स्यान्नो यस्यां, बान्धवानां विलोकनम् । श्रियं सारामिमां कारानुकारां गणयत्ययम् ॥ २१० ॥
 विजित्य जगतीमस्य, विनीतायापुपेयुषः । सम्बन्धिभिः मुहूर्द्धिश्च, चक्रे चर्किपदोत्सवः ॥ २११ ॥
 तवाग्रजन्मनस्तस्मिन्नुत्सवे प्रथिवीभुजः । लक्ष्मी-जीवितरक्षार्थं, के स्वयं न समाययुः ? ॥ २१२ ॥
 अनायातानयं ज्ञात्वा, महे द्वादशवार्षिके । किलाऽऽकारयितुं भ्रातृन्, प्रेपयामास पूरुषान् ॥ २१३ ॥
 विकल्पानल्पसङ्कल्पाः, किमप्येते सुमेधसः । आगत्य तातपादान्ते, दान्तात्मानो व्रतं व्यधुः ॥ २१४ ॥
 तदयं तद्वियोगार्घिगतसम्पातकातरः । समागत्य समुद्धर्तुं, साम्प्रतं तव साम्प्रतम् ॥ २१५ ॥
 यद्यपि भ्रातृभावेन, त्वं पुरा न समागम । वक्तव्यमन्यथा तथाऽप्येव, सर्वथा दुर्मुखो जनः ॥ २१६ ॥
 तत् स्वयं हर्षसोत्कर्षदृष्टिणीयुषवृष्टिभिः । द्विजिह्वप्रभवदोषमोषः कर्तुं तवोचितः ॥ २१७ ॥
 स स्वयं दान-सम्मानपूरितार्थिमनोरथः । त्वत्प्रणामात्र नामान्यज्जगन्मान्यः समीहते ॥ २१८ ॥
 धीरा न चित्ते वितेष्टं, चेष्टन्ते किन्तु तेजसे । मुक्तापङ्क्तिष्विधा हन्ति, सिंहः किं हस्तिमस्तकम् ? ॥ २१९ ॥
 आता ममायं भूभर्ता, माम्भूरिति निर्भयः । गजामाज्ञाधनानां हि, ज्ञातेयं कोपयुज्यते ? ॥ २२० ॥
 समन्वुरथ तं वीरमन्यस्त्वमवमन्यसे । भासि भाम्बति तत् तस्मिन्नुद्यत्त्वद्योतपोतवत् ॥ २२१ ॥
 पुत्रस्त्वमपि नाभ्येयप्रभोर्भरतवत् ततः । कुलप्रभुरसि स्वामिन् !, हितं जल्पामि तत् तव ॥ २२२ ॥
 करालगरलः सर्पः, पावकः पवनोद्धतः । प्रभुः प्रौढप्रतापश्च, विश्वास्या न त्रयोऽप्यमी ॥ २२३ ॥
 जीवितव्येन राज्येन, कार्यं तद् विद्यते यदि । तदा रक्षोपथं मूर्ध्नि, धार्यतां भ्रातृशासनम् ॥ २२४ ॥
 नित्यं वितन्यते यत्र, सेवा देवा-ऽसुरैरपि । भवतो मर्त्यमात्रस्य, सेवायां तत्र का त्रपा ? ॥ २२५ ॥
 एवं वदति दूतऽत्र, सुनन्दानन्दनः स्वयम् । बाहुं विलोकयामास, रोमाश्चकवचाश्चित् ॥ २२६ ॥
 अवोचदधुरज्योतिर्मिश्रदन्तांशुदम्भतः । कोपपाटलितां साक्षादिव वाचं धगाधवः ॥ २२७ ॥
 ज्यायानयं मम आता, यदीच्छति समागमम् । युक्तं यदेष तातस्य, तुर्यः पूज्यो हि सर्वथा ॥ २२८ ॥
 युक्तं तदपि यत् प्रैषीत्, प्रभुस्ते भरतेश्वरः । आकारणानि बन्धूनां, गुरोः कृत्यमिदं यतः ॥ २२९ ॥
 तेषु तातानुयातेषु, स्वयं यत्त्वेप ते विभुः । तेषां राज्यानि जग्राह, स्नेहोऽयं दूत ! नूतनः ॥ २३० ॥
 कनिष्ठैर्विजितो ज्येष्ठः, प्रवादो माम्भूदयम् । इत्यन्वगुरमी तातं, जितकाशी तदेष किम् ? ॥ २३१ ॥
 त्वद्भर्ता भरतक्षेत्रं, जित्वा तन्मां विरोधयन् । निष्पन्नं हेम नागेन, नित्यं दूषयत्ययम् ॥ २३२ ॥

१ 'शे च, देशे खंता० पाता० ॥ २ 'शनिवासिभिः खता० ॥ ३ नाऽऽमो' पाता० ॥

४ 'किमहोस्त' खंता० ॥ ५ 'विकल्पानेकसङ्कल्पान्, किमप्येते खंता० । विकल्पानल्पसङ्कल्पान्, विकल्पेते सुमे' पाता० ॥ ६ 'नोद्धुरः । प्रभुः खंता० पाता० ॥

भ्रातृभावादनायाते, निर्भये वा स्वभावतः । किन्तु मय्येव लोकोऽयमवद्वद्वदनोऽभवत् ? ॥ २३३ ॥
 किं वा यदेव भ्रातृणां, राज्यानि नृपतिस्त्व । जग्रसे श्वेव बान्तानि, तथा तत्राप्यभूदयम् ? ॥ २३४ ॥
 मम प्रभुरसावेव, सेव्यः श्रीनाभिनन्दनः । सुग-ऽसुरनृपैः कृतप्रथः प्रथमतीर्थकृत् ॥ २३५ ॥
 पिता गुरुर्वा स्वामी वा, जन्मन्येकत्र जन्मनाम् । एक एव भवेन्नान्यस्तत् किं तेन करोम्यहम् ? ॥ २३६ ॥
 स मम ज्येष्ठभावेन, प्रणामं यदि लप्स्यते । न प्रभुत्वाभिमानेन, पुनः स्वमेऽपि ते पतिः ॥ २३७ ॥
 यच्च मत्तोऽपि तेजांसि, नाथस्ते नाथते ध्रुवम् । कक्षस्य वह्नितस्तेजोवाञ्छामनुकरोति तत् ॥ २३८ ॥
 ज्ञातेयं क्रोषयुज्येत, राज्ञां ? मिश्रयेति ते वचः । मयि सत्यप्ययं राज्यश्रियं भुङ्क्ते कुतोऽन्यथा ? ॥ २३९ ॥
 ते चान्ये ये दधुर्भास्वत्यस्मिन् स्वचोतपोतताम् । अहं तु हन्त ! तस्य स्यामस्तभूधरबन्धुरः ॥ २४० ॥
 त्रेलोक्यपूजितो यस्य, पिता श्रीवृषभप्रभुः । किञ्चायमनुजः शौर्यतृणीकृतजगत्रयः ॥ २४१ ॥
 सुरा-ऽसुर-नरैः सोऽयं, सेव्यो यत् तदिदं कियत् ? ।

इदं वद यदेतस्य, पुरः कोऽयं सुरेश्वरः ? ॥ २४२ ॥ युग्मम् ॥

तत्र त्रपाऽस्य सेवायां, करुणा तु ममाद्भुता । लज्जिष्यतेऽसौ मां वीक्ष्य, यत्पुरा खुरलीजितः ॥ २४३ ॥
 पुरा कारासुखं प्राप, यत्रास्मद्भुजपञ्जरे । तत् किं विस्मृतमेतस्य, चाटुकृच्छाटुगर्विणः ? ॥ २४४ ॥
 तद् गच्छ त्वं समायानु, स स्वयं भवतः प्रभुः । यथाऽस्य गर्वेदुष्कर्मप्रायश्चित्तं कगेम्यहम् ॥ २४५ ॥
 दूतोऽथ धैर्यमालम्ब्य, सभयः स सभागृहात् । निस्ससार सभासद्भिः, कृष्णार्धं विलोकितः ॥ २४६ ॥
 सजीकृतायुधान् वीरान्, मृत्युमृत्यानिबोधतान् । पश्यन् सुवेगो वेगेन, निरगान्नपमन्दिरात् ॥ २४७ ॥
 नवः क इव दूतोऽयं, भरतस्य महीभुजः ? । किमन्योऽपि नृपो ज्येष्ठः, स्वामिनोऽस्यैव बान्धवः ॥ २४८ ॥
 केयत्कालं गतः सोऽभुजयाय भरतक्षितेः ? । अत्रामुं स कुतः प्रैपीदनुजाकारणेच्छया ? ॥ २४९ ॥

अस्य बन्धौ किमुत्कण्ठा ? , न किन्तु प्राभवस्पृहा ।

मन्त्रे किं नाखुरप्यस्य, शतशः सन्ति मन्त्रिणः ? ॥ २५० ॥

तैः स किं बलिनं सिंहं, खलीकुर्वन् वारितः ? । प्रत्युत प्रेरितोऽभीर्भुवुद्धिः कर्मानुसारिणी ? ॥ २५१ ॥
 जितं किं हारयत्येष, षट्खण्डं मण्डलं भुवः ? । जितकाशितया वेत्ति, न मूढः प्रौढिमात्मनः ॥ २५२ ॥
 इत्थं पथि कथाः शृण्वन्, मिथः पौरमुखोद्गताः । दूगदुलङ्घयामास, सुवेगो नगरीमिमाम् ॥ २५३ ॥

॥ पट्टिः कुलकम् ॥

क्रमेणाथ प्रयातोऽयमटवीं भिल्लसङ्कुलाम् । श्रीबाहुबलिभूपालवलैराटविकैर्वृताम् ॥ २५४ ॥

तत्र शार्ङ्गधरान् कांश्चित्, पर्शुस्पर्शपरान् परान् ।

एकानश्मायुधानन्यान्, कुन्तदन्तुरिताम्बरान् ॥ २५५ ॥

अयं मूर्त्तानिवोत्साहान्, श्रीबाहुबलिभूभुजः । भिल्लानालोकयामास, सुवेगः कम्पिताकृतिः ॥ २५६ ॥
 अटवीं तामथोलङ्घय, कथञ्चिदतिभीषणाम् । चक्रिणो देशमासाद्य, स्वं मेने स पुनर्नवम् ॥ २५७ ॥
 अपक्वान्यपि धान्यानि, लनीत ननु रहसा । अपूतान्यपि गुप्तासु, क्षिपत क्षोणिन्वानिपु ॥ २५८ ॥
 अतिभारसहानुच्चैः, शकटान् कुरुतोत्कटान् । लभ्य-देयानि संक्षोच्योच्चलितुं भवतोद्यताः ॥ २५९ ॥
 यस्माद् भरतभूपालमभिषेणयितुं बली । श्रूयतेऽभ्युद्यतो बाहुबलिबाहुबलोन्मदः ॥ २६० ॥

मतिक्लेत्रं प्रतिग्रामं, चक्रिदेशनिवासिनाम् । व्याकुलत्वं विलोक्येति, चिन्तयामासिवानसौ ॥ २६१ ॥

॥ कलापकम् ॥

अहो ! विप्रहवार्तेयमस्मत्तो वेगवत्तमा । अग्रे भूत्वा यतः कश्चिन्नागतः श्रूयते त्वसौ ॥ २६२ ॥

अहो ! मौढप्रतापत्वं, श्रीबाहुबलिभूमुजः । स्वस्थानस्येऽपि यत् तस्मिन्नस्माकं भयमीदृशम् ॥ २६३ ॥

चिन्तयन्निति सम्प्राप्तो, विनीताया स नीतिमान् । विज्ञो विज्ञपयामास, यथावत्पतेः पुरः ॥ २६४ ॥

पटाञ्छलेन चेद् भानुश्छाद्यः स्यात् तरुणच्छविः । यदि ज्वालाकुलो वह्निर्भवेद् ब्राह्मश्च मुष्टिना ॥ २६५ ॥

तवानुजस्थाप्येव, स्वामिन् ! षट्स्वण्डमूपते ! । उत्कर्षिणीरुषो नान्यैर्जेतुं शक्यः सुरैरपि ॥ २६६ ॥

॥ युग्मम् ॥

श्रुत्वेति भरताधीशः, सोत्साहो मन्त्रिभाषितैः । प्रयाणं कारयामास, पुरीं तक्षशिलां प्रति ॥ २६७ ॥

सम्पन्नपुलका कुन्तैः, स्विन्ना करिमदाम्बुभिः । स्वैरं भर्त्रा बलाक्रान्ता, चक्रम्पे काश्यपी तदा ॥ २६८ ॥

मारुतस्य मुखे धूलिं, क्षिपन्तश्चरणोद्धृताम् । वाजिनः परितोऽघाबन्, सत्वरः सत्वरजिनः ॥ २६९ ॥

द्विषद्यशोमहश्चन्द्र-भानुच्छादनहेतवे । वहन्तो मेघलेखावत्, खङ्गान् वीरास्तदाऽञ्चलन् ॥ २७० ॥

वंशानासास्तुरङ्गाक्षाः, पताकातिलकास्तदा । प्रचेष्टुश्चक्रताडङ्का, रथाः सेनाननश्रियः ॥ २७१ ॥

स्थिरामस्थिरयद् वेगात्, तच्चचाल बलं तदा । उद्यद्भूलिभरैरङ्घ्रि, गम्भीरमगभीरयत् ॥ २७२ ॥

बहलीदेशसीमानमसमानपराक्रमः । आचक्राम क्रमाच्चक्री, वियद्देशमिवांशुमान् ॥ २७३ ॥

ज्ञात्वा तत् परिधोचालबाहुर्बाहुबलिर्बलम् । प्रेरयामास कल्पान्तोत्पातवान् इवोदधिम् ॥ २७४ ॥

तद्भेरीनलिकायन्त्रप्रेरितैः समिरोर्मिभिः । भटाः प्रदीपितक्रोधवह्नयश्चेत्तरुल्लङ्घकैः ॥ २७५ ॥

नेतुस्तदा रिपुप्राणप्रयाणपटहोपमाः । निःस्वानप्रकराः शब्दैरुद्वरम्भरयो दिशाम् ॥ २७६ ॥

संसिच्य मदपाथोभिः, संवीज्य श्रुतिमारुतैः । करिणः कम्पयामासुः, शीतार्तामिव मेदिनीम् ॥ २७७ ॥

खनन्ति स्म खुरैः क्षोणिं, जवना वाजिराजयः । आकण्टुमिव पानीयं, सेनायास्तृप्तिहेतवे ॥ २७८ ॥

तरङ्गैरिव सध्वनैर्बलैर्बाहुबलिस्ततः । महीमाच्छादयामास, कल्पान्तभ्रान्तवाद्भिवत् ॥ २७९ ॥

उपान्ते चक्रिसेनायाः, सेनामयमवासयत् । प्रातस्तिमिरधोरण्याः, शूरोऽनूरुप्रभामिव ॥ २८० ॥

गाम्भीर्यं दर्शयन्तोऽपि, तदा सैन्यैः कदार्थिताः । तत्कालं कलयामासुः, कलुषत्वं जलाशयाः ॥ २८१ ॥

स्थूला स्थूलतस्तिन्ते, तदा गुरुगिरिश्रियम् । तटार्गलितमातङ्गगण्डशैलाऽतिदुर्गमा ॥ २८२ ॥

गुरुलम्बरमौलिमथरत्नकुम्भसमानताम् । रविलिप्सुरिव प्राप, तदाऽस्तगिरिस्तकम् ॥ २८३ ॥

अस्ताचलपतद्गानुगोलकोच्छलितैरथ । पाथोभिरिव पाथोधिस्तमोभिर्व्यानशे नभः ॥ २८४ ॥

तदाऽर्कमन्दरक्षोभाभिः सरन्त्या इव श्रियः । उन्ममज्ज मुखाम्भोजमम्भोपेरिन्तुकैतवात् ॥ २८५ ॥

सेनाभटेषु कुर्वन्सु, शस्त्रजागरणोत्सवम् । खङ्गं जागरयामास, खण्डाहोऽप्यङ्गकैतवात् ॥ २८६ ॥

स्तुतिव्रतानामन्योन्यं, वचनाहुतिभिर्भूशम् । विदीपे नृपयोर्बद्धबोधः क्रोधधनञ्जयः ॥ २८७ ॥

ततस्ततरणोत्साहैः, सैन्ययोरुभयोर्भटैः । रणदेव्याः पुरस्तेनै, निद्रैव प्रथमं बलिः ॥ २८८ ॥

बलयोस्तूर्यनिर्घोषैर्मृगं व्रस्तिमिवाङ्गतः । दिदृक्षुरथ शीतांशुरगादस्ताद्रिकाननम् ॥ २८९ ॥

ततः पूर्वाद्रिमारुढे, देवे दिवसमर्तरि । रागेणाभ्यागमस्ताभ्यां, चक्राम्भ्यामुपचक्रमे ॥ २९० ॥

१ प्रेषयां वता० ॥ २ सुरो पाता० ॥

क्षुभटः सुभटं हस्तीं, हस्तिनं रथिनं रथी । आसवत् सादिनं सादी, बलभोरुभयोरपि ॥ २९१ ॥
 छिन्नाः प्रोङ्खीनकाण्डालीमण्डपेन रवेः कराः । पतिता हव भान्ति स्म, क्षितौ क्षतजकैतवात् ॥ २९२ ॥
 उद्धूतधूलिजे ध्वान्ते, द्रष्टुं द्विष्टानिव कुधा । धावन्ति स्म भटाः प्रेङ्खन्कुन्तदीपकपाणयः ॥ २९३ ॥
 युजाभूतां युजावण्डैः, शिरोभिश्च क्षितित्युतैः । कृतान्तकिङ्कराश्चकुर्युद्ध-कन्दुककौतुकम् ॥ २९४ ॥
 ये तरस्वितया तेरुर्मटाः सङ्गरसागरम् । आसन् रुधिरवाहिन्यस्तेषामप्यतिदुस्तराः ॥ २९५ ॥
 अश्वानामश्ववाराणामप्यङ्गमिलितैर्मिथः । शिरोभिः पतितैर्युद्धं, किञ्चाराणामिवैक्ष्यत ॥ २९६ ॥
 दन्तिदन्ताग्रसङ्घट्टजन्मा वहिकणोत्करः । रेजे रजोधनध्वान्तखेलस्वद्योतपोतवत् ॥ २९७ ॥
 प्रस्थानानि सुवाहूनामिव प्रीताः सुरस्त्रियः । भटानां भाविभर्तृणां, स्रजः कण्ठेषु चिक्षिपुः ॥ २९८ ॥
 विभ्रद्धिः शुशुभे खङ्गलेष्वां धूमशित्तासखीम् । रुषाऽरुणैर्मटैर्मर्तुर्मूर्तेन्तेजोऽनलैरिव ॥ २९९ ॥
 अथ बाहुबलेः सैन्यैर्मरुतेऽश्व्य वाहिनी । कल्लोलिनीशकलोलैरिव पश्चाद् न्यधीयत ॥ ३०० ॥
 पुरस्कृतसुषेणोऽथ, रणाय भरतेश्वरः । स्वयं रविरिवोत्तस्थेऽग्रेसरारुणसारथिः ॥ ३०१ ॥
 युद्धश्रद्धालुमालोक्य, ज्यायांसं भ्रातरं पुरः । तुल्यं बाहुबलिर्भूपोऽभूद्रोकः शोक-हर्षयोः ॥ ३०२ ॥
 गृहीतरणदीक्षोऽथ, प्रज्वलन्निव तेजसा । रवेः समः समारोहत्, कुञ्जरं राजकुञ्जरः ॥ ३०३ ॥
 तौ स्वयं जगतीमघ्नौ, वीक्ष्य युद्धोद्यतौ तदा । हन्त ! चेतांस्यकम्पन्त, त्रिविष्टपसदामपि ॥ ३०४ ॥
 अथो भरतमभ्येत्य, दत्त्वाऽऽशीर्वादमादरात् । देवा एवमबोचन्त, प्रशान्तं स्वान्तशान्तये ॥ ३०५ ॥
 षट्स्रण्डभरतक्षेत्रविजये तव सर्पत । सम्मुखीनोऽभवत् कश्चिन्न चेन्नाग्नेयनन्दन ! ॥ ३०६ ॥
 दोर्दण्डकण्डूभेदाय, तत् किं नाम महाभुज ! । निजेन बन्धुना सार्धं, युद्धसज्ज ! न लज्जसे ? ॥ ३०७ ॥
 ॥ युगम् ॥
 अथाऽऽह चक्री गीर्वाणाः !, युक्तमेतद् भवद्वचः । किन्तु सम्यग् न जानीथ, बन्धुना रणकारणम् ॥ ३०८ ॥
 न दोःकण्डूभरच्छेदबुद्धिर्युद्धे निबन्धनम् । हेतुः किन्तु रथाङ्गस्याप्रवेशः शस्त्रमन्दिरे ॥ ३०९ ॥
 अनुप्रविश्य मां शस्त्रगृहे चकं प्रवेश्य च । षट्स्रण्डभरतक्षेत्रपतिर्भूयान्ममानुजः ॥ ३१० ॥
 अनेन वचसा बाहुबलिं बोधयताधुना । यदि युद्धनिषेधाय, युष्माकमयमुद्यमः ॥ ३११ ॥
 अथोचुस्ते पुनर्देवा, यद्यसौ नहि बुध्यते । तथापि नास्मैर्योद्धव्यमाज्ञाऽत्र ऋषभप्रभो ॥ ३१२ ॥
 दृष्टि-वाग्-दण्ड-दोर्दण्डयुद्धैरेव बलावलम् । युवयोर्ज्ञास्यते किं तदायुधैर्दारुणै रणे ? ॥ ३१३ ॥
 ओमित्युक्तवति क्षमापे, ततो जम्मुर्दिवौकसः । नृपं बाहुबलिं मूर्तेमिव वीररसं प्रति ॥ ३१४ ॥
 जयेत्याशिषमुदासीनं, दत्त्वा प्रीतिं चेतसा । सुधामधुमुचा वाचा, प्राहुर्बाहुबलिं सुराः ॥ ३१५ ॥
 ज्यायानयं नयोत्तंस !, किं न सत्क्रियते त्वया ! । संरम्भः किमयं वीर !, भरतं प्रति सम्प्रति ? ॥ ३१६ ॥
 जेया रागावयस्तावद्, ये युष्मादिजिनेशितुः । तदङ्गजस्य ते तात !, पोषस्तेषां किमु क्षमः ? ॥ ३१७ ॥
 नतिमात्रेण यत् तोषं, भजत्येष तवाग्रजः । कथङ्कारं तमाराध्य, नात्मसात् कुरुषे क्षमाम् ? ॥ ३१८ ॥
 अथ बाहुबलिः प्राह, सुरान् गम्भीरया गिरा । इत्थं कथमविज्ञातवस्तुतत्त्वैरिवोच्यते ? ॥ ३१९ ॥
 यद्यसौ भ्रातृमात्रेण, मत्तः सत्कारमिच्छति । युक्तं तदेष यत् तातसम एव ममाग्रजः ॥ ३२० ॥
 परं प्रौढप्रसन्नपत्वाजितकाशितया तथा । आक्रम्य नमयेद् यन्मां, न तदेतदहं सहे ॥ ३२१ ॥

विनष्टं न तदद्यापि, किमप्यस्ति महौजसः । दूरादपसरत्वेव, बलितोऽस्मि रणादहम् ॥ ३२२ ॥
 अपरक्ष्मापसामान्यामाज्ञां कर्तुमयं पुनः । मयि क्रोधोद्धतं धावन्, दन्तीवाद्ग्री भविष्यति ॥ ३२३ ॥
 तदनिष्टफलो भाति, मन्त्रहीनस्य निश्चितम् । वह्निमुष्टिन्धयस्येव, नरेन्द्रस्यायमुद्यमः ॥ ३२४ ॥
 ऋते न तातपादांस्तु, स्वामी मम भवेत् परः । विना दिनाधिपं किं स्यात्, कोकस्यान्यः प्रियाकरः ॥ ३२५ ॥
 अथाऽऽहुरमराः श्रीमन् !, निस्सीमगुणगौरव ! । कार्येऽत्र विशदाऽप्येषा, नास्माकं क्रमते मतिः ॥ ३२६ ॥
 एकतश्चक्रिणश्चक्रं, त्वत्पणामसमीहया । न विशत्यायुधागारं, बिभ्रणमकृतार्थताम् ॥ ३२७ ॥
 अन्यतस्तव पदयामः, सर्वथा विनयं वयम् । तत् किं युक्तं भवेद् वक्तुमस्माकं जगतीपते ! ॥ ३२८ ॥
 अभ्यर्थयामहे किन्तु, भवन्तं भुवनप्रभो ! । युद्धेन नहि योद्धव्यं, प्राणिप्राणापहारिणा ॥ ३२९ ॥
 हृग्-वाग्-दण्डादियुद्धेन, बलाबलपरीक्षणम् । कृत्वा जयो व्यवस्थाप्यः, साक्षिणोऽमी भवामहे ॥ ३३० ॥
 तथेति प्रतिपेदाने, प्रार्थनां नाभिनन्दने । नातिदूरस्थितास्तस्थुर्मध्यस्थास्ते दिवौकसः ॥ ३३१ ॥
 अथ स्वामिसमादेशादारुण करिणो रणात् । जवान्निवारयामासुर्नृपयोः पुरुषा भटान् ॥ ३३२ ॥
 राजाज्ञामथ राजन्याः, सेनयोरुभयोरपि । श्रुत्वा ववल्लिरे कष्ट, रुष्टा मुष्टा इवाहवात् ॥ ३३३ ॥
 श्रुत्वा सङ्गरमङ्गाङ्गि, सैनिकास्तेऽथ चक्रिणः । परस्परमिति प्रोचुः, शोचन्तो देवमन्त्रितम् ॥ ३३४ ॥
 अहो ! विगिदमायातं, सङ्कटं स्वामिनोऽधुना । समं श्रीबाहुबलिना, बलिना सह यो रणः ॥ ३३५ ॥
 नियुद्धबुद्धिदानेऽस्मिन्, दोषः को वा दिवौकसाम् ? ।
 ईदृशानां मुषा नाम, कौतुकं को न पश्यति ? ॥ ३३६ ॥
 जानता भुजयोर्वीर्यमनुजस्य महीभुजा । एतन्मेने न जानीमस्तत् काऽपि भवितव्यता ? ॥ ३३७ ॥
 स्वसैनिकानां श्रुत्वेति, गिरो भरतभूपतिः । बलं दर्शयितुं स्वस्य, तानाहूयेदमब्रवीत् ॥ ३३८ ॥
 मया दृष्टोऽव दुःस्वप्नः, किल शृङ्खलमण्डलैः । बद्धाऽऽकृष्य तटाद् भूपाः, कृपान्तमामपातयन् ॥ ३३९ ॥
 अशिवस्य विभेदाय, स्वप्रार्थोऽयं ततोऽधुना । अवश्यं मत्पत्न्यां नेयो, भवद्विर्वलशालिभिः ॥ ३४० ॥
 अनिच्छतामिदं राज्ञां, प्रभोर्व्यसनसाहसम् । आज्ञां दत्त्वा स राजेन्दुः, कूपमेकमकारयत् ॥ ३४१ ॥
 अवटस्य तटे तस्य, निविष्टो भरतेश्वरः । शृङ्खलानां सहसेण, वामहस्तावलम्बिना ॥ ३४२ ॥
 सर्वसैन्यामिसारेण, सर्वैरुर्वीभुजां गणैः । सर्वस्थाज्जा समालम्ब्य, समाकृष्यत भूपतिः ॥ ३४३ ॥ युग्मम् ॥
 ससैन्यानपि राजन्यान्, शृङ्खलाम् विलम्बिनः । रोमभ्यो नाधिकान् मेने, बलवान् भरतेश्वरः ॥ ३४४ ॥
 हृद्यं हृद्यङ्गरागं म, तेने तेनैव पाणिना । पेतुस्ते तु समं दत्तसङ्केता इव भूभुजः ॥ ३४५ ॥
 दृष्टेन च बलेनास्य, सम्भावितपराक्रमाः । भूभुजो मेजिरेऽभोजस्मेरवक्त्रास्तदा मुदम् ॥ ३४६ ॥
 अथ श्रीबाहुबलिना, समं समरसीमनि । प्रथमं दृष्टियुद्धाय, प्रतिज्ञां कृतवान् नृपः ॥ ३४७ ॥
 उभावभिमुखौ तत्र, निमेषविमुखेक्षणौ । प्रन्यूषपूष-पूर्णैन्दुविभ्रमं बिभ्रतुश्चिरम् ॥ ३४८ ॥
 निरीक्ष्य निनिमेषत्वं, समरं यातयोस्तयोः । तदाद्यनिमिषीभावं, मन्ये मन्युभुजोऽभवन् ॥ ३४९ ॥
 सन्तसे सोपमणो बाहुबलेरालोकनाच्चिरम् । रूपयित्वाऽश्रुभिश्चकी, प्रावृणोत् पक्ष्मणा दृशी ॥ ३५० ॥
 अहो ! जितं जितं बाहुबलिना बलिनाऽमुना । इत्थं कलकलं चकुस्तदा विजयसाक्षिणः ॥ ३५१ ॥
 हृत्सङ्ग्रामजितेनाथ, समं भरतभूभुजा । प्रारमे शब्दसमरं, दक्षस्तक्षशिलाविभुः ॥ ३५२ ॥

विवस्वदश्ववित्रासी, शशिसारङ्गभङ्गकृत् । चक्रिणा सिंहनादोऽथ, लोडितः क्रोडिताम्बरः ॥ ३५३ ॥
 चमत्कारिणि विश्वानां, विरते भरतध्वनौ । सिंहनादो महान् बाहुबलिनो व्यानशो दिशः ॥ ३५४ ॥
 क्षयाब्दगर्जिसंवादे, नादे तस्मिन् विसर्पति । अभूदकालकल्पातन्तश्चातङ्कातुरं जगत् ॥ ३५५ ॥
 युध्यत्पर्वतसङ्घेन, क्षुब्धैर्मन्मोहिनाऽधिकम् । विजिग्ये तेन शब्देन, भूयो भरतभूषतिः ॥ ३५६ ॥
 अथ हस्तप्रहारेण, रणं निश्चित्य दुर्मदौ । तावपासरतां शक्तिधन्यौ वन्यौ गजाविव ॥ ३५७ ॥
 भरतेनाऽऽहतः प्राणपुष्ट्या मुष्ट्याऽथ मूर्धनि । क्षणं बाहुबलिध्वान्तैर्वेने रविरिवाम्बुदैः ॥ ३५८ ॥
 सद्बृत्तस्येव कौलीनं, मुनेर्मन्युरिव क्षणात् । ययौ शशधरस्येव, राहुर्बाहुबलेस्तमः ॥ ३५९ ॥
 ततो बाहुबलेर्दुष्टिवज्रपातेन ताडितः । पपात शैलवच्चक्री, समं सैन्यमनोरथैः ॥ ३६० ॥
 बन्धुना चन्दनस्यन्दैः, सिक्तश्चन्द्रकैरिव । कैरवाकरवन्मूर्च्छामथाशुञ्चत चक्रभृत् ॥ ३६१ ॥
 निश्चित्याथ प्रचण्डेन, दण्डेन समरोत्सवम् । अधावतामुभौ भीष्मी, धृतदण्डौ यमाविव ॥ ३६२ ॥
 ततः शिरसि दण्डेन, हतो भरतभूभुजा । सुनन्दासूनुराजानु, ममज्ज भुवि कीलवत् ॥ ३६३ ॥
 अथ ममौ क्रमौ तस्माद्, भूतलात् पङ्क्तिदादिव । लीलयैव क्रमेणायुद्धधार धराधवः ॥ ३६४ ॥
 तद् बाहुबलिना मौलौ, दण्डेन भरतो हतः । ममज्ज लज्जयेवोच्चैराकण्ठमवनीतले ॥ ३६५ ॥
 बभूव क्षितिमग्नस्य, चक्रिणः स्फुटमाननम् । शोकश्यामं निजयशःशशिभ्रासेन राहुवत् ॥ ३६६ ॥
 मग्नो गतां दथाकर्षिं, चक्री कोट्वालिभिर्मदैः । उत्तमर्णैरिव प्रतदेयवित्तोऽधमर्णकः ॥ ३६७ ॥
 आससाद् विषादस्तद्, भरतं परितो जितं । चक्री नाहमसौ चक्री, ध्यायन्तमिति चेतसि ॥ ३६८ ॥
 अथाकस्मात् करेऽमुष्य, चक्रित्वभ्रान्तिभित्तये । आरुरोह ज्वलच्चक्री, रविबिम्बमिवाम्बरे ॥ ३६९ ॥
 तेन पार्श्वगतनोच्चैश्चक्री चक्रेण सोऽज्वलत् । मार्तण्डमण्डलेनेव, मार्तण्डोपलपर्वतः ॥ ३७० ॥
 अथ ज्योतिःपथे सुस्थांस्त्रासयैल्लिदिवौकसः । वधाय बन्धोर्निःशङ्कश्चक्री चक्रं मुमोच तत् ॥ ३७१ ॥
 कल्याणशालिनो बाहुबलेर्मरोरिव व्यधात् । चक्रं प्रदक्षिणाचक्रं, चक्रबान्धवबिम्बवत् ॥ ३७२ ॥
 गोत्रे न प्रभवत्येव, चक्रमित्यवलिष्ट तत् । अमोघमप्यनिष्पन्नचक्रवर्तिमनोरथम् ॥ ३७३ ॥
 सस्मयं भस्मयिष्यामि, सचक्रं चक्रवर्तिनम् । इत्युत्पाद्य कुधा युधि, सुनन्दाभूरधावत ॥ ३७४ ॥
 गतो वक्त्रं हहा ! चक्रवर्त्यसौ समवर्तिनः । ईदृक् कलकलारावो, बभाराम्बरगङ्गरम् ॥ ३७५ ॥
 अत्रान्तरे विवेकार्कतेजःशाम्यन्मनस्तमाः । दध्यौ प्रवीरतामानी, मानी नाभेयसम्भवः ॥ ३७६ ॥
 जगतीं जिष्णुरप्येष, योषैः क्रोधादिभिर्जितः । तदन्यविजितं जेतुमेतं धिग् ! धिग् ! ममोद्यमम् ॥ ३७७ ॥
 तज्जयामि यदि प्रेतानेतान् जितजगत्त्रयान् । सत्यं तच्चनुजन्माऽस्मि, तस्य विश्वप्रभोरहम् ॥ ३७८ ॥
 स ध्यात्वेति नवद्वारे, पुरे तेषां सदास्पदे । शिरःपरिसरौदुःखसान तत् केशकाननम् ॥ ३७९ ॥
 निर्वार्य सर्वव्यापारानसौ निश्चलनिश्चयः । स्वतन्त्रस्तत्र पाना-ऽन्नप्रवेशमरुधत् ततः ॥ ३८० ॥
 बन्धवो लघवः सर्वे, केवलज्ञानशालिनः । कथं बन्धा मया साक्षाद्, गत्वा तातस्य सन्निधौ ? ॥ ३८१ ॥
 तत् प्राप्य केवलज्ञानमिद्वैवानन्दमन्दिरम् । भूत्वा समः स्वबन्धूनां, गन्ताऽहं तातसंसदि ॥ ३८२ ॥
 निश्चित्येति चिरं विचे, तत्रैव कृतवान् कृती । कायोत्सर्गविधिं मोहमहीपतिजयोर्जितः ॥ ३८३ ॥

१ "भ्यत्पायोधिना" खंता० ॥ २ "राहुश्च" पाता० ॥

तं तथास्मितमालोक्य, बान्धवं बन्धुधाधवः । विषण्णः कर्मणा स्वेन, बाष्पाविलविलोचनः ॥ ३८४ ॥
 धिषेतल्लभ्यवर्तित्वं, बन्धुभिर्विरहो यतः । किं तेन काञ्चनेनापि, येनाऽऽशु नृपति श्रुतिः ? ॥ ३८५ ॥
 गन्धे धन्वमहं काकं, साकं यः स्वजनैर्निरैः । अप्यस्यां बलिमादत्ते, नात्मानं त्यक्तवान्धवम् ॥ ३८६ ॥
 वा निबैर्बन्धुभिः साकं, संविभज्य न मुञ्चते । पुंसः श्रियमिमां मेने, विधिर्व्याधिनिव व्यधात् ॥ ३८७ ॥
 इति ध्यायन् विषण्णात्मा, बन्धुमध्यात्मबन्धुरम् । निपत्य पादयोश्चक्री, निजगाद सगद्गदम् ॥ ३८८ ॥
 सुनुस्त्वमेव तातस्व, माहं हतकविक्रमः । वध्ये मयि दयालुर्यः, शमं सोम ! समासदः ॥ ३८९ ॥
 हतकोऽहं पुरा मुक्तः, समग्रैरपि बन्धुभिः । एकं त्वमपि मुञ्चन् मां, तात ! मा कृपणं कृथाः ॥ ३९० ॥
 सात ! राज्यमिदं पातु, ताततुल्यगुणो भवान् । चक्रवर्त्यपि वर्तिये, तवाहं बाहनोपमः ॥ ३९१ ॥
 स्वचेष्टितामिसन्तते, मुञ्च बागधृतच्छटाम् । मयि प्रलपति भ्रातर !, दयाकर ! दयां कुरु ॥ ३९२ ॥
 बदजिति नतश्चक्री, सत्त्वैरुच्यते स्म सः । नाथ ! बाहुबलिः सोऽयं, न वक्ता निश्चितव्रतः ॥ ३९३ ॥
 इति तद्वचनैश्चक्री, जानन् बान्धवनिश्चयम् । उन्मुखः साश्रुदक् पादन्यस्तहस्तोऽवदत् पुनः ॥ ३९४ ॥

न चेद्वाप्त्यसि तन्मा दा, वाचं वाचंयमाग्रणीः ।

किं प्रसन्नाक्षिदानेऽपि, काऽपि स्यादवकीर्णता ?

॥ ३९५ ॥

अथ दृष्टिमुधादृष्ट्वा, दृष्ट्वा किञ्चिन्मुनीश्वरः । अपश्यद् भरतं हर्षोदञ्चिरोमाञ्चकञ्चुकम् ॥ ३९६ ॥

अथ नेत्रान्मुसम्पातनिर्धौतौ शमिनः कम् । केशपाशेन सम्मार्ज्यं, निर्ययौ भरतेश्वरः ॥ ३९७ ॥

ततः सोमबन्धः सोमयशः बाहुबलेः सुतः । स्वयं तक्षशिलाराज्ये, भरतेनाभ्यपिच्यत ॥ ३९८ ॥

ततः समं समग्रेण, बलेन बलिनांवरः । ययावयोर्ध्यां चक्रं च, विवेशायुधवेदमनि ॥ ३९९ ॥

इति जितपुरुहूतः पुण्यसहूतसम्प-

त्परिचयचयभास्वद्वाग्यसौभाग्यलक्ष्मीः ।

अनिलचलितचेलोत्सेधमेध्यामयोध्या-

मविशदविशदात्मा बन्धुभिर्विप्रयोगात्

॥ ४०० ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि

श्रीसङ्कपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीभरतदिविजय-

बाहुबलिव्रतवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥

त्रिजगति यशसस्ते तस्य विस्तारमात्रः,

कथमिव महिमानं ब्रूमे वस्तुपाल ! ? ।

सपदि यदनुभावस्फुरितस्फीतमूर्ति-

षिबुरगिलदराति राहुमाहुस्तमङ्गम् ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थाम् ४०४ ॥ उभयर्थ १३४९ ॥

पञ्चमः सर्गः ।

इतश्च सत्त्वावष्टम्भनिस्तरङ्गीकृताकृतिः । तस्थौ बाहुबलिर्ध्यानबद्धनिश्चलनिश्चयः ॥ १ ॥
 ततः क्षमाभृतां नाथे, तत्र त्रैलोक्यजित्वरे । कुधा हैमनवातास्त्रं, हिमालय इवामुचत् ॥ २ ॥
 ज्वलद्भयानानलध्वस्तजालज्वरविजृम्भिते । तस्मिन् हेमन्तमाहात्स्यं, तदेतन्मोषतां गतम् ॥ ३ ॥
 स्वनामधेयचौराणां, तपसां वासदायिनः । बाधामाधातुमेतस्य, माघमासः समासदत् ॥ ४ ॥
 लोहं वज्रे खलः साधौ, ग्रीष्मकाल इवोदधौ ।
 दधौ तपोनिधौ तस्मिन्, शिशिरः फल्गु वल्गितम् ॥ ५ ॥
 चक्रिणाऽप्यजितं बाहुबलिं जेतुमिवोत्सुकः । पुष्पमासं पुरश्चके, पुष्पेपुष्पिजगज्जयी ॥ ६ ॥
 भ्रमद्भ्रमरधुमाद्वैः, किशुका-ऽशोक-चम्पकैः । मधुः कुसुमवाणस्य, ज्वलनास्त्रनिर्भैर्बभौ ॥ ७ ॥
 जितमोहमहीनाथे, तस्मिन् मथितमन्मथे । मधोः किं नाम कुर्वन्तु, सायकाः शीर्षनायकाः ? ॥ ८ ॥
 अजितेऽथ स्मरेणास्मिन्, मुनौ चैक्रिविजित्वरे ।
 ग्रीष्मो ग्रीष्मो दयाश्रके, चक्रबन्धुः पराक्रमम् ॥ ९ ॥
 करानथ किरत्यर्के, खादिराङ्गारदारुणान् । अभूद् बाहुबलिः कामं, प्रशमाभृतवैरिवः ॥ १० ॥
 जगज्जनानुरागेण, स्फूर्जतेव समन्ततः । मुनिरासीत् किलाऽऽताम्रो, न पुनस्तपनातपात् ॥ ११ ॥
 पश्यन्नस्य तपस्तीव्रमाग्नेयास्त्रमिवोदितम् । रविरुल्लासयामास, जलदास्त्रं तपात्यये ॥ १२ ॥
 चक्रिदण्डनिपातं यस्तृणायापि न मन्यते । प्रभवन्तु कुतस्तस्मिन्, धारादण्डाः पयोधुचाम् ? ॥ १३ ॥
 ऊढप्रतिज्ञाभारोऽयं, न बोद्धुं शक्यते मया । इतीव पन्नगेन्द्रेण, प्रेरिताः फणिनां गणाः ॥ १४ ॥
 रसातलोद्गताः श्यामाः, कुटिलैर्भ्रान्तिशालिनः । दधुः सर्वाङ्गमुल्लास्य, तं लताततिकैतवात् ॥ १५ ॥
 ॥ युग्मम् ॥
 शिलीमुखगणैर्बाणासनान्तर्विनियोजितैः । तस्य क्षोभाय संरम्भमथाऽऽरेभे घनात्ययः ॥ १६ ॥
 अथ सत्त्वाद्भुतेनास्य, जलैरप्यमलाशयैः । अहासि शरदि प्रीतैर्विकस्वरसुखाम्बुजैः ॥ १७ ॥
 शुक्रध्यानेऽमुनाऽऽरब्धे, ब्रह्मकेकिच्छदच्छलात् । शेषध्यानमहांसीव, महीपीठे शुचाऽलुठत् ॥ १८ ॥
 मुनेर्यशः-प्रतापाभ्यामिव नैर्मैल्यमजितम् । क्रमादम्बुदमुकेन्दु-भानुमन्मण्डलच्छलात् ॥ १९ ॥
 अथ सम्प्रेषिते ब्राह्मी-मुन्दर्यौ नाभिस्रजुना । ज्ञानावीशप्रवेशार्हतमनःसौषशुद्धये ॥ २० ॥
 कुञ्जरादुत्तर आतर् !, वाच्यमेतदिति प्रभुः । शिक्षां ददौ तयोर्यान्त्योर्ज्ञानश्रीकृष्टिमन्त्रवत् ॥ २१ ॥
 स्थानं तदथ ते ग्राते, न मुनीशमपश्यताम् । दृष्टो गुह्यमस्तु वल्लीनां, सोच्छ्वासः पुरुषाकृतिः ॥ २२ ॥
 तत्र सम्भाव्य तं ताभ्यामुक्तां शुश्राव तां गिरम् । पार्श्वस्वगुप्तकैवल्यलक्ष्मीकर्णजेषां मुनिः ॥ २३ ॥

भ्रातरुत्तर मातङ्गादित्याकर्ण्य तयोर्वचः । चिन्ताचान्तमतिभ्रान्तस्तस्थिवान् स मुनिश्चिरम् ॥ २४ ॥
शब्दोऽयं नियतं ब्राह्मी-सुन्दर्योः श्रुतिसुन्दरः । भाषिते चानृतं नैते, न चारूढोऽस्मि हस्तिनम् ॥ २५ ॥

विकल्पं कल्पयन्नेवं, दध्यौ वन्दे लघून् न यत् ।

मानोऽयमेव मे हस्ती, तत्राऽऽरूढोऽस्मि भिम् ! जडः ॥ २६ ॥

सत्यं मत्वेति तातेन, दयां मयि वितन्वता । व्रतिन्यौ प्रतिबोधाय, प्रेषिते शीलसङ्गनी ॥ २७ ॥

केवलज्ञानिनो बन्धून्, लघून्पि गुणाधिकान् । करिष्ये तदहं मूर्ध्नि, पुष्पस्तोमानिवामलान् ॥ २८ ॥

ध्यात्वेति पादमुद्यम्य, मित्रे मानमतङ्गजे । अलाभि मुनिसिंहेन, केवलं मौक्तिकं फलम् ॥ २९ ॥

मानेऽथ सर्वथा मुक्ते, स्फुरन्त्या केवलश्रिया । आश्लिष्टस्य तदा तस्य, विलीनं मनसा रसात् ॥ ३० ॥

दिवि दुन्दुभयो नेदुरभवन् पुष्पवृष्टयः । प्राप्तास्तं बन्दिदुं भक्तिभासुराश्च सुरा-ऽसुराः ॥ ३१ ॥

अथो परिवृतः श्रीमान्, सुरसार्थैर्महामुनिः । जगदीशस्य समवसरणं प्राप पापभिन् ॥ ३२ ॥

प्रभुं प्रदक्षिणीकृत्य, गत्वा केवलिपर्वदि । उपाविशन्मुनिर्मुक्तालतायामिव नायकः ॥ ३३ ॥

औरुहोहान्यदा स्वामी, स्पष्टमष्टापदाचलम् । समं मुनीन्द्रैः पूर्वाद्रि, नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ॥ ३४ ॥

त्रिविष्टपसदस्तत्र, विदधुर्देशनासदः । प्रशुश्रुतुर्मुखीभूय, तस्मिन् धर्ममुपादिशत् ॥ ३५ ॥

ततः समं समायातौ, भरतेश-सुरेश्वरौ । निन्यतुः कर्णपूरत्वं, विभोर्वचनपल्लवान् ॥ ३६ ॥

देशनान्ते ततश्चक्री, बन्धुनालोक्य वत्सलः । तेषां भोगविभागाय, जिनराजं व्यजिज्ञपत् ॥ ३७ ॥

अथाऽऽदिशज्जिनाधीशो, भरतक्षमापतिं प्रति । भोगानभिलपन्त्येते, किमभङ्गुरसङ्गराः ? ॥ ३८ ॥

आनाय्य न्याय्यवित् क्षोणीपती रसवतीमथ । हेतवे निजबन्धूनामन्धूनां प्रशमाम्भसः ॥ ३९ ॥

विज्ञो विज्ञपयामास, सानन्दो नाभिनन्दनम् ।

भोजनायाऽऽदिश स्वामिन् !, शमिनो बान्धवानिति ॥ ४० ॥ युग्मम् ॥

आदिदेशाथ तीर्थेशः, कारितं कल्पते न यत् । भुञ्जते तत् कुतो ज्ञानबन्धुरास्तव बन्धवः ? ॥ ४१ ॥

पुनर्विज्ञपयामास, नृपस्तर्हि जगत्प्रभो ! । स्वामिन्नकारितान्नाय, प्रेम्पन्तां मद्ब्रह्मणमी ॥ ४२ ॥

तमादिदेश तीर्थेशो, यथार्थमथ पार्थिवम् । राजन् ! न कल्पते राजपिण्डः शमभृतामिति ॥ ४३ ॥

नरेन्द्रेऽस्मिन् जिनेन्द्रेण, निषिद्धे सर्वथेत्यथ । पराभवभवन्मानम्लानिदयामलितानने ॥ ४४ ॥

माऽसौ खेदस्य पात्रं, भूदित्येकैव मरुत्वता । अवग्रहभिदाः पृष्टः, स्पष्टमूचे जगद्गुरुः ॥ ४५ ॥

॥ युग्मम् ॥

शक्रस्य चक्रिणो राज्ञः, स्थानेशस्य गुरोरिति । पञ्चधाऽवग्रहो भावात्, पञ्चानामपि पुण्यकृत् ॥ ४६ ॥

अथ शक्रः प्रणम्याऽऽह, प्रभो ! क्षेत्रेऽत्र भारते । मया वासाय साधूनां, प्रदत्तोऽयमवग्रहः ॥ ४७ ॥

आकर्ण्य भरतोऽपीति, प्रीतो नत्वा जगद्गुरुम् । अनुजज्ञे निवासाय, साधूनां भारतीं भुवम् ॥ ४८ ॥

अथापृच्छन्महीमर्त्ता, भुमर्तारं सैसम्भदः । देयं कस्याज्जमानीतमिदमेवं निवेद्यताम् ॥ ४९ ॥

गुणाधिकेषु कर्तव्या, पूज्येत्युक्ते विडौजसा ।

साधून् विना गुणी कोऽस्ति, मतोऽपीति व्यचिन्तयत् ॥ ५० ॥

ज्ञातं सन्तितरां सन्तः, श्रावका मद्गुणाधिकाः । तेभ्यः पूजा विधेयेति, निश्चयं भरतो व्यधात् ॥ ५१ ॥

अथ प्रणम्य तीर्थेशं, ययौ दिवि दिवस्पतिः । भरतस्तु विनीतायां, पुर्यां धुर्यो मनस्विनाम् ॥ ५२ ॥

अन्यतो विजहाराथ, प्रभुरष्टापदाचलात् ।

निर्वम्भं लम्बयन् लक्ष्मीं, पुराम्भोजानि भानुवत् ॥ ५३ ॥

भरतोऽपि रतो धर्मे, श्राद्धानाह्वयं भूरिशः । इदं जगाद भोक्तव्यं, भवद्भिर्मम मन्दिरे ॥ ५४ ॥

क्रियासु कृषिसुखासु, कार्यं चेतोऽपि न कचिन् । भवद्भिः केवलं भाव्यं, धर्मकर्मैककर्मैः ॥ ५५ ॥

इदं च पाठ्यं निःशाठ्यं, भोजनान्ते मेदग्रतः । वर्तते मीर्षवान् विष्ये, ततो मा हन मा हन ॥ ५६ ॥

मत्वेदमथ ते श्राद्धा, भवने तस्य भुञ्जते । पठन्ति च वचस्तत् ते, सम्मोहगरगारुडम् ॥ ५७ ॥

प्रमादी मेदिनीशोऽपि, भ्रमो रतिमहानदे । नित्यमाकर्ण्य तद् वाक्यं, विचिन्तयति किञ्चन ॥ ५८ ॥

अहं केन जितो? ज्ञातं, कषायैस्तेभ्य एव भीः । वर्तते दुर्धरा तेन, न धात्याः प्राणिनो मया ॥ ५९ ॥

नित्यं ते स्मारयन्तीति, नीतिशकाय चक्रिणे । विरागसागरोल्लासनिशाकरनिभं वचः ॥ ६० ॥

प्रमादपादपाकीर्णं, तस्मिन् भरतभृश्रुतिः । पावनैस्तद्विरां प्रैर्धर्मध्यानानलोऽज्वलत् ॥ ६१ ॥

श्राद्धा-श्राद्धाविवेकज्ञैस्तदाऽध्यक्षैर्निवेदिते । चक्री चक्रे परीक्षां तदणु-शिक्षा-गुणव्रतैः ॥ ६२ ॥

श्रावकाणां तदा चक्रे, निर्व्यूढानां परीक्षणे । रेखात्रयं स काकिण्या, रत्नत्रितयसूचकम् ॥ ६३ ॥

स्वाध्यायहेतवे तेषां, वेदानार्यान् नृपार्यमा । स चकार परार्था हि, प्रवृत्तिः स्यान्महात्मनाम् ॥ ६४ ॥

अथान्तरेऽस्य तीर्थस्य, व्यवच्छेदे कदाग्रहात् । अनार्यत्वममी मोहान्मिथ्यात्वं च प्रपेदिरे ॥ ६५ ॥

इतश्च भगवानष्टापदमपदमंहसाम् । आययाविति विज्ञाय, वन्दितुं गतवान् नृपः ॥ ६६ ॥

नत्वा तत्र जगन्नाथं, प्राञ्जलिर्जगतीपतिः । कथां शलाकापुरुषत्रिषष्टेरपि सोऽशृणोत् ॥ ६७ ॥

अथ विज्ञपयामास, स्वामिनं भरतेश्वरः ।

अस्यां सभायां कोऽप्यस्ति, प्रभो! भावी समस्त्वया ? ॥ ६८ ॥

अथ प्रथमतीर्थेशः, प्रोवाच भरतेश्वरम् । यस्त्वत्पुत्रोऽग्रहीदीक्षां मरीचिर्मत्पुरः पुरा ॥ ६९ ॥

स दीक्षाभारमुद्गोढमशक्तः सुखलालसः । छत्रमावारकं विभ्रत्, कर्म मूर्च्छमिवात्मनः ॥ ७० ॥

सकषायोऽहमित्युच्चैः, कषायवसनान्वितः । त्रिदण्डदण्डितश्चाहमिति दण्डत्रयं वहन् ॥ ७१ ॥

न स्वभावसुगन्धोऽहमिति श्रीसण्डमण्डितः । पारिव्राज्यं किलाऽऽदत्तं, नोल्लङ्घ्या भवितव्यता ॥ ७२ ॥

॥ विशेषकम् ॥

ततोऽनुपदिकोऽस्माकं, विहरन्नेष भूषते । नवीनरुचिभिलोकैः, पृष्टो धर्ममवोचत ॥ ७३ ॥

महाव्रतानि पञ्च स्युः, श्रमणानां महात्मनाम् ।

मुँख्यो मोक्षस्य मार्गोऽयमशक्तौ श्रावको भवेत् ॥ ७४ ॥

अणुव्रतानि पञ्च स्युः, सप्त शिक्षाव्रतानि च । श्राद्धेन पालनीयानि, यदीच्छाऽनुपमे सुखे ॥ ७५ ॥

मतिबुद्ध्याथ तन्मध्यात्, संसारोद्वेगशालिनः । श्राद्धानामथ साधूनामयाचन्त व्रतानि ये ॥ ७६ ॥

स तानाह ततानाहमशक्तो दीदृशे व्रते । पारिव्राज्यमिदं मन्दमतिस्तद् गच्छत प्रभुम् ॥ ७७ ॥

१ भूयसः खंता० पाता० ॥ २ ममाग्रं पाता० ॥ ३ वर्धते खंता० पाता० ॥ ४ वर्धते

खंता० पाता० ॥ ५ अणु-शिक्षाव्रतैश्चक्रे, परीक्षां भरतोऽन्यदा इतिरूपमुत्तरार्धं पाता० ॥

६ रताधिपम् खंता० पाता० ॥ ७ मुमुक्षोर्मोक्षमार्गो खंता० ॥

यथोचितमथे चक्षुममित्य भवभीरवः । जनास्ते यत्प्रवृत्तिः स्याद्, यथा स्वार्धमिहार्थिनाम् ॥ ७८ ॥
 एवं विहरमाणोऽयमस्माभिः सह सम्प्रति । इतः स भवतः पुत्रो, धर्मध्यानमना मुनिः ॥ ७९ ॥
 सुरा-ऽसुरैश्चिरेणैगमिभासुरितक्रमः । भावी मम समानश्रीश्चतुर्विंशो जिनेश्वरः ॥ ८० ॥ युग्मम् ॥
 भरतोऽथ समुत्थाय, मरीचिं निकषा गतः । एन प्रदक्षिणीकृत्य, नमश्चक्रे कृताञ्जलिः ॥ ८१ ॥
 उक्तवांश्च न ते पारित्राज्यमेतन्न जन्म च । किन्तु यत् तीर्थकृत्स्वं ते, भावि तद् वन्दते मया ॥ ८२ ॥
 भगवन्तमथो नत्वा, गतवान् भरतेश्वरः । विजहार च तीर्थेशोऽन्यतो वायुरिवास्सलन् ॥ ८३ ॥
 जय लोकस्य दुःकर्मशत्रुच्छेदाय तीर्थकृत् । पुनानः पृथिवीं पादैः, शत्रुञ्जयगिरिं ययौ ॥ ८४ ॥
 तं विलोक्य त्रिलोक्यन्तर्दर्मस्योच्चैः क्षमाभूतः । दुर्गप्रायगिरिं मेने, मुनीन्द्रो निरुपद्रवम् ॥ ८५ ॥
 अथ प्रथमसर्वज्ञः, स विज्ञाय जगद्गुरुः । नेगेन्द्रमिह माहात्म्यनिधानमिव पिण्डितम् ॥ ८६ ॥
 तमारोहन्महामोहद्रोहाय परमेश्वरः । शत्रुविनासनायेव, कुञ्जरं वीरकुञ्जरः ॥ ८७ ॥ युग्मम् ॥
 मुनयः पुण्डरीकाद्याः, सहैवाऽऽरुरुर्गिरिम् । सोपानमिव निर्वाणसौधस्यात्यन्तमुत्तुकाः ॥ ८८ ॥
 बभौ स तं समारूढः, शैलं त्रैलोक्यनायकः । मुक्तिद्वीपमिव प्राप्तस्तीर्त्वा संसारवारिधिम् ॥ ८९ ॥
 पिङ्गः प्रभोः प्रभाभरैः, कीर्णः कुसुमवृष्टिभिः । ताराभाराकुलस्वर्गशैललीलामगाद् गिरिः ॥ ९० ॥
 पवित्रयति सूधानं, तदा त्रिजगतीगुरौ । प्रभावप्रणमद्भुक्षुभाभैर्नृत्यति स्म सः ॥ ९१ ॥
 प्रमुदन्ना मुधावृक्षा, पुनः प्रारूढपक्षतिः । अभितः स समारोहलोललोकनिभादभात् ॥ ९२ ॥
 विबुधास्त्रिविधास्तूर्णं, देवं सेवितुमाययुः । स्वस्थानस्या निरायासं, ज्योतिष्कास्तु सिंघेविरे ॥ ९३ ॥
 जन्तूनां पापभीतानां, दुर्गभूतस्य भूभुतः । मौलौ वप्रत्रयं रत्न-स्वर्ण-रूप्यैः सुरा व्यधुः ॥ ९४ ॥
 प्राकारद्वारदग्नेन, सज्जितानि कुतूहलात् । दिग्बध्भिर्मुखादीनां, स्मेराणि जिनमीक्षितुम् ॥ ९५ ॥
 सर्वतः पर्वतेष्वेकः, पवित्रोऽहमिति ब्रुवन् । अशोकानोकहव्याजादयमूर्ध्वं व्यधाद् भुजम् ॥ ९६ ॥
 माहात्म्येन महीश्रेषु, गिरिगुरुसन्निविः । रत्नसिंहासनव्याजादस्योष्णीषं व्यधुः सुराः ॥ ९७ ॥
 चतुर्मुर्तिभूतस्तत्र, स्थितस्याऽऽप्येन्दुमिर्विभोः । स जज्ञे पर्वतः पूर्वः, सर्वासामप्यसौ दिशाम् ॥ ९८ ॥
 तद्देशानां समारोहे, स मारोभैककेसरी । विभुर्भविकलोकानां, कर्णांमृतकिरा गिरा ॥ ९९ ॥
 महीरुहेषु कल्पद्रुः, स्वयम्भूरमर्णोऽब्धिषु । ज्योतिष्केषु रविः सोऽयं, शैलः शैलेषु शस्यते ॥ १०० ॥
 तुङ्गतां सर्वतः सर्वपर्वतेषु दधात्ययम् । यन्मौलिवर्तिनां हस्तप्राप्यं मुक्तिरुताफलम् ॥ १०१ ॥
 जलकान्तमणिश्रेणिमयवत् प्रतिभात्ययम् । विषटन्ते झटित्येव, भवाब्धेर्यत्र वीचयः ॥ १०२ ॥
 नृणामिहापिलुढानां, शुक्लध्यानविमानिभात् । हस्तावलम्बनं दत्ते, मुक्तिश्रीः कुन्दसुन्दरा ॥ १०३ ॥
 भ्रूण-ऋषिर्षधातादिपातकान्यपि तत्क्षणात् । व्यपोहत्यस्य महिमा, हिमानीवाहिमत्विषः ॥ १०४ ॥
 व्यक्तं विमुक्तकाटिन्मिह कूरात्मनां मनः । प्रयाति खादिराक्षारकुण्डेऽयस्सिम्बवद् द्रवम् ॥ १०५ ॥

अतः शमसुधाकुण्डं, पुण्डरीकं । त्वयाऽऽप्तताम् ।

अस्मिन् धराधरे सिद्धिलोलुभैः साधुभिः समम् ॥ १०६ ॥

इत्यासाध प्रमोराजां, पादौ नत्वाऽत्र भूधरे । अस्यायि पुण्डरीकेण, मुनिहंसैः सहामलैः ॥ १०७ ॥

१ 'रत्नरश्मि' वता० ॥ २ 'तमद्रिमिह' पाता० ॥ ३ 'मिषोत्तीर्णस्ती' वता० ॥
 ४ 'अग्नि' वता० ॥

ततश्च विहृतेऽन्यत्र, जगन्नितयनेतरि । शुचाऽमुचदयं शैलः, शालादिमणिमण्डनम् ॥ १०८ ॥
 तत्रादिगणशृङ् दुर्गे, श्रीजिनेशनितेशतः । सहितः साधुभिस्तत्रैस्तन्त्रपात्र इव स्थितः ॥ १०९ ॥
 तदुवाच मुदा साधूनमृणीर्गणधारिणाम् । मनःसंवेगसंवेगगौरगौरवया गिरा ॥ ११० ॥
 तपःश्रीवृत्तिकाङ्गसिद्धिसम्बन्धकाङ्क्षिणाम् । कोऽपि केवलसङ्केतनिकेतनमयं गिरिः ॥ १११ ॥
 अस्मिन्कारणं मुक्तेस्तद्वः केवलमेप्यति । तदात्मा तपसा शुद्धो, वास्यतां ध्यानसौरभात् ॥ ११२ ॥
 इति संवेगसश्रीकपुण्डरीकगिरा चिरात् । सर्वेऽप्यालोचनारोचमाना मानादिमाधिनः ॥ ११३ ॥
 क्षणक्षामितनिःशेषजन्तवोऽनन्तबोधयः । कर्मदानवभेदाय, साधवो माधवोपमाः ॥ ११४ ॥
 गृहीतानशनाः शुक्लध्याननिर्धौतकल्मषाः । बभूव भूभूतस्तस्य, ते लीलामौलिमण्डनम् ॥ ११५ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

गणभृन्मुक्तिनिःश्रेणिं, क्षपकश्रेणिमाश्रितः । तैः सार्द्धं साधुभिर्लभे, द्वादशीं गुणभूमिकाम् ॥ ११६ ॥
 मौसान्ते चैत्रराकायामथ प्रथमतोऽभवत् । केवलं पुण्डरीकस्य, ततोऽन्येषां तपोभूताम् ॥ ११७ ॥
 अथैतान् मुक्तियनिता, नितान्तमनुरागिणी । निर्मुक्तकर्मावरणानात्मसादकृत स्वयम् ॥ ११८ ॥
 गीर्वाणस्तत्र निर्वाणगमनोत्सवमुत्सुकाः । आगत्य चकिरे तेषां, हर्षसोत्कर्षचेतसः ॥ ११९ ॥
 तदेव प्रथमं तीर्थं, शत्रुञ्जयधराधरः । बभूव पुण्डरीकादिसाधुसिद्धिनिबन्धनम् ॥ १२० ॥
 तत्र रत्नमयं चैत्यमुदितं मुदितो व्यधात् । उदयाद्रिशिरश्चुम्बिरविविम्बविडम्बकम् ॥ १२१ ॥
 जितस्तेनैव चैत्येन, प्रभया सुरभूधरः । प्रस्वेदबिन्दुसन्दोहं, धत्ते तारावलिच्छलात् ॥ १२२ ॥
 पुण्डरीकप्रभोर्भस्त्यां, युतामत्र नृपो व्यधात् । युगादिजिननाथस्य, प्रतिमां मतिमानसौ ॥ १२३ ॥
 विहरन्त्य देशेषु, विविधेषु जगद्गुरुः । भवितां मुक्तिमार्गाय, धर्म युग्यमिवार्पयन् ॥ १२४ ॥
 पूर्वलक्षं परिक्षिप्य, दीक्षाकालात् त्रिकालवित् । निर्वाणकालं विज्ञाय, स्पष्टमष्टापदं ययौ ॥ १२५ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अष्टापदाद्रिमालूढः, परितः स्फटिकांशुभिः । शुशुभे स विभुः शुभ्रैः, सिद्धेरालोकजैरिव ॥ १२६ ॥
 प्रत्यपद्यत साधूनां, सहस्रैर्दशभिर्युतः । चतुर्दशतपोयोगात्, पादपोपगमं जिनः ॥ १२७ ॥
 तथाऽवस्थितमद्वीन्द्रपालो व्यालोक्य तं प्रभुम् । गत्वा विज्ञपयामास, भरतं भूमिवासवम् ॥ १२८ ॥
 श्रुत्वा चतुर्दशाहारपरिहारं जगद्गुरोः । न चतुर्दशभिर्भेजे, रत्नैरपि नृपः सुखम् ॥ १२९ ॥
 ततश्चरणचारेण, चचाल भरतेश्वरः । परिवारैर्दिशो रुन्धन्नष्टापदं प्रति ॥ १३० ॥
 अनुयाताऽपि वातेन, वेगादचलचीवरः । आजगाम गिरेर्मौलिमाकृष्टो मनसेव सः ॥ १३१ ॥
 अप्राप्तपूर्वावाजन्म, चरणौ प्राप्य चक्रिणः । मार्गभूर्दुर्भगेव स्त्री, रक्ताऽमृतं क्षरताऽसृजा ॥ १३२ ॥
 अशकेऽपि सहाऽऽगन्तुं, छत्रधारिणि चक्रिणः । अपनित्ये मनस्तापस्तपनातपवेदनाम् ॥ १३३ ॥
 अथाष्टापदमारूढस्तं तथाऽवस्थितं प्रभुम् । अपश्यत् प्रसभोन्मीलह्वाण्पाविलविलोचनः ॥ १३४ ॥
 स प्रणम्यभावद् यावदुपास्तिन्यस्तमानसः । अपश्यत् तावदायातान्, सर्वान् गीर्वाणनायकान् ॥ १३५ ॥
 भक्ति-शोकभराभोगभङ्गुरीकृतकन्धरः । तैः समं शमिनामीशमुपासामासिवानसौ ॥ १३६ ॥

१ 'निर्धूत' खंता० पाता० ॥ २ अथ प्रथममुत्पेदे, पुण्डरीकस्य केवलम् । मासान्ते
 चैत्रराकायां, ततोऽन्येषां तपोभूताम् ॥ ११७ ॥ इति कृष्णायं श्लोकः पाता० उपलभ्यते ॥

माषकृष्णत्रयोदश्यां, पूर्वाह्णेऽभीचिगे विधौ । समाहितमनाः काययोगे स्थित्वाऽथ बादरे ॥ १३७ ॥
 अरौत्सीद् बादरौ शब्द-चित्तयोगौ जगद्गुरुः । कायस्य बादरं योगं, सूक्ष्मेणैव रुरोध सः ॥ १३८ ॥
 क्षिप्तसूक्ष्मतनूयोगं, सूक्ष्मक्रियमिति क्रमात् । तार्तीयिकं स तीर्थेशः, शुक्लध्यानमसाधयत् ॥ १३९ ॥
 ततश्चतुर्थमुच्छलक्रियं ध्यानमशिश्रियत् । पञ्चद्वस्वाक्षरोच्चारकालमालम्बनातिगम् ॥ १४० ॥
 प्रक्षीणाशेषकर्मौघः, संत्यक्ततनुपञ्चकः । स्वभावसिद्धोद्भूतगतिज्वालावदजुनाऽध्वना ॥ १४१ ॥
 अस्पृष्टाकाशगमनः, सिद्धान्ततनुद्वयः । एकेन समयेनाऽऽप, मुक्तिलक्ष्मीवतंसताम् ॥ १४२ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

क्षपकश्रेणिमारुह्य, परेऽपि परमर्षयः । तदा दश सहस्राणि, मुक्तिं प्रभुवदभ्यगुः ॥ १४३ ॥
 प्रथममयमुदारां प्राप्य सम्यक्तत्त्वलक्ष्मीं,
 तदनु मनुजवर्ग-स्वर्गसाम्राज्यलक्ष्मीम् ।
 अथ निरुपमसम्यग्ज्ञान-चारित्र्यलक्ष्मीं,
 भुवनपतिरवाप श्रायसीं शर्मलक्ष्मीम् ॥ १४४ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्ख्यपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीशत्रुञ्जयमहातीर्थोत्पत्ति-
 श्रीकृष्णभस्वामिनिर्वाणवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

श्रीवस्तुपालसचिवस्य परे कवीन्द्राः,
 कामं यशांसि कवयन्तु वयं तु नैव ।
 येनेन्द्रमण्डपकृतोऽस्य यशःप्रशस्ति-
 रस्त्येव शक्यं हि शैलशिलाविशाले ॥ १ ॥
 ॥ ग्रन्थाम् १४९ । उभयम् १४९, ८ ॥

षष्ठः सर्गः ।

ऋषभजिननिर्वाणमहोत्सवः

प्रभोर्मोक्षक्षणे तत्र, नारकेष्वपि सौख्यदे । अज्ञातरुदितश्चकी, मूर्च्छितः क्षमातेलेऽपतत् ॥ १ ॥
शोकप्रन्थिविमेदाय, रुदितं शिक्षयन् हरिः । तस्य कण्ठमथाऽऽलम्ब्य, पूत्कारं तारमातनोत् ॥ २ ॥
लब्धसंशोऽथ राजाऽपि, रुदन्नुच्चैःस्वरं पुरः । विह्वलः शोकपूरेण, विललापेति बालवत् ॥ ३ ॥
नाथ ! त्यक्तः कुतो दोषादनाथोऽयं त्वया जनः ? ।

युष्मद् विना कथं भावी, भवारण्येऽशरण्यकः ? ॥ ४ ॥

वियोगः सङ्गते भानोः, पुनरुद्गमनाशया । अनावृत्तिपदस्थस्य, भवतस्तु सुदुःसहः ॥ ५ ॥
मूलतोऽमि न यैर्दृष्टेऽस्तेऽप्यस्मत्तः प्रभो ! वरम् । अदृष्टेऽर्थे न तद् दुःखं, दृष्टनष्टे तु यद् भवेत् ॥ ६ ॥
बन्धवोऽप्यनुगन्तारस्त्वाममी मम सर्वथा । एक एवाहमत्रास्मि, त्वया पङ्क्तिबहिष्कृतः ॥ ७ ॥
भूत्वा तस्य सुतः श्रीमन्निति शोकवशंवदः । अपि मुक्तिपदप्राप्तं, किं व्रीडयसि तं प्रभुम् ? ॥ ८ ॥
नृपः प्रलापान् कुर्वाणो, गीर्वाणपतिना स्वयम् । इत्थं प्रबोधितः शोकशङ्कुं किञ्चिन्मुमोच सः ॥ ९ ॥
॥ युगम् ॥

अथाऽऽदिष्टाः सुरेन्द्रेण, चन्दनैर्नन्दनोद्गतैः । पूर्वस्यां दिशि याम्यायां, प्रतीच्यामपि च कमात् ॥ १० ॥
वृत्तां प्रभोः कृते व्यसामिद्वाकुलजन्मनाम् । चतुरसां परेषां तु, चित्तां चकुर्दिवौकसः ॥ ११ ॥

॥ युगम् ॥

ततो मुक्तशरीराणि, निवेश्य शिविकान्तरा । चिताममीपमानिन्युस्ते महेन महीयसा ॥ १२ ॥
अथो यथोचितं तेषु, निहितेषु चितान्तरे । वह्निं विचक्रुर्वायुं च, वह्नि-वायुकुमारकाः ॥ १३ ॥
तं च व्यध्यापयन् वह्निमहायाऽब्दकुमारकाः । सुगन्धिमिरुपानीतैः, क्षीरवारिधिवारिभिः ॥ १४ ॥
ततः सर्वेऽपि देवेन्द्राः, देवाश्च जगृहुर्मुदा । दंष्ट्रा-दन्तादिकान्यस्थिशकलानि यथोचितम् ॥ १५ ॥
याचमानाश्च देवेभ्यो, लब्धकुण्डत्रयामयः । श्रावकास्तत्प्रभृत्येवमभूवन्नमिहोत्त्रिणः ॥ १६ ॥
भस्मभूषणतां प्रापुः, परे तद्भस्मयन्दकाः । ततश्चितात्रयस्थाने, रत्नस्तूपान् व्यधुः सुराः ॥ १७ ॥
इन्द्राश्चाष्टादिकां नन्दीश्वरे कृत्वाऽञ्जनाद्रिषु । न्यस्य माणवकस्तम्भे, दंष्ट्रा भर्तुरपूपुजन् ॥ १८ ॥
भरतोऽपि प्रभोरङ्गसंस्कारासन्नभूतले । त्रिगव्युतोच्छ्रयं चैत्यं, चक्रे योजनविस्तृतम् ॥ १९ ॥
रत्नाश्मनिर्मितेनाथ, तेन चैत्येन भासुरः । आविर्भूतो बभौ रत्नगर्भागर्भ इवाचलः ॥ २० ॥
तत्र चैत्ये चतुर्द्वारे, प्रतिद्वारं स मण्डपान् । विचित्रान् सूत्रयामास, प्रभापल्लविताम्बरान् ॥ २१ ॥
प्रत्येकं तत्पुरः प्रेक्षामण्डपानां चतुष्टयम् । अक्षपाटक-चैत्यद्व-पीठ-पुष्करिणीयुतम् ॥ २२ ॥
तं गिरिं दण्डरत्नेन, समीकृत्य नृपो व्यधात् । अष्टापदं स सोपानैरष्टभिर्मेखलानिभिः ॥ २३ ॥

१ 'तलेऽनुदम्' अन्ता० पाता० ॥ २ 'जन्मनाम्' पाता० ॥

लोहयन्त्रमयानेष्वज्जनाशतानाभयात् । रक्षकानार्थमिस्तत्राकार्थितं कीनाशदासवत् ॥ २४ ॥
 तस्य सिंहनिषद्याख्यमासादस्य च मध्यतः । देवच्छन्दं व्यधाच्चक्री, रत्नपीठप्रतिष्ठितम् ॥ २५ ॥
 यथामानं यथावर्णं, यथालाञ्छनमत्र च । बिम्बानि ऋषभादीनां, चतुर्विंशतिमानतोत् ॥ २६ ॥
 कृत्वा रत्नमयीः सर्वभ्रातृणां प्रतिमा अपि । तत्रोपास्तिपरां भूपः, स्वमूर्तिमपि निर्ममे ॥ २७ ॥
 बहिःशैत्यं चितास्थाने, प्रभोः स्तूपमपि व्यधात् । भ्रातृणामपि च स्तूपान्, नवति स नवाधिकाम् ॥ २८ ॥
 प्रतिष्ठाप्याथ बिम्बानि, तत्र चैत्ये यथाविधि । पयोभिः स्नपयामास, मांसलामोदमेदुरैः ॥ २९ ॥
 प्रमृज्य गन्धकाषाढ्या, चन्दनेन विलिप्य च । अर्चयामास माणिक्य-सुवर्ण-कुसुमांशुकैः ॥ ३० ॥
 तत्र चागुरु-कर्पूर-धूपधूस्या घनावृते । कुर्वन् घण्टारवैर्गजैः, विद्युतं भूषणद्युता ॥ ३१ ॥
 तूर्य-चामर-सोत्कर्षपुष्पवर्षमनोहरम् । कर्पूरारात्रिकं चक्री, चक्रे शक्रेण सन्निभः ॥ ३२ ॥ युग्मम् ॥
 तदन्ते च विधायोच्चैर्विधिवच्चैत्यवन्दनाम् । महीमहेन्द्रस्तुष्टाव, भावपावनमानसः ॥ ३३ ॥

अहो ! सहोत्थितज्ञानत्रयो विश्वत्रयीपतिः । दुःखत्रयात् परित्राता, त्रिकालज्ञो जयत्ययम् ॥ ३४ ॥
 जयत्येष स्व-परयोर्निर्विशेषमना मुनिः । समीपदीपस्त्रैलोक्येऽप्युच्चैस्तमतमश्छिन्दे ॥ ३५ ॥
 अयं जयति कन्दर्पसर्पदर्पतत्पतिः । सुरा-ऽसुरशिरोरत्नराजिनीराजितकमः ॥ ३६ ॥
 जयत्यसत्त्वसामान्यधामजिनाग्रणीः । समग्रजगदम्भोजविकाशनविभ्राविभुः ॥ ३७ ॥
 असौ दिशतु विश्वेऽपि, हर्षमुत्कर्षयन् गुणान् । स्पष्टमष्टमहाकर्ममर्मनिर्मन्थकर्मठः ॥ ३८ ॥
 सम्पिष्टविष्टपानिष्टदुरितोऽङ्कुरितोत्सवः । जयत्ययं महामायात्रियामाया दिवाकरः ॥ ३९ ॥
 असावपारसंसारसमुत्तारतरण्डकः । जयतादुज्ज्वलज्ञानमुक्ताधानकरण्डकः ॥ ४० ॥
 सिद्धिसौपोन्मुखमणिश्रेणिनिःश्रेणिसन्निभः । रोहन्मोहद्वन्द्वोहलोहपशुर्जयत्ययम् ॥ ४१ ॥

आदिनाथमिति स्तुत्वा, परानपि जिनेश्वरान् । पुनः पुनर्नमश्चैत्यान्, कथञ्चिन्निर्ययौ नृपः ॥ ४२ ॥
 गिरिं विलोकयन् वारंवारं वलितकन्धरः । भोक्तुं मोक्तुं चासमर्थो, निधानमिव तद्धनः ॥ ४३ ॥
 वस्त्रान्तमार्जितोन्मज्जद्वाण्यमुतविलोचनः । निमृतेर्मौनिभिर्भूषैर्वृतोऽप्येक इव ब्रजन् ॥ ४४ ॥
 मन्दमन्दाङ्गिस्रस्वारमुत्तार गिरेस्ततः । नृपः शोकनमःपूरैरपश्यन्निव वर्चनीम् ॥ ४५ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

असौ सैन्यजनैः स्वस्वबाहनस्वरणालसैः । शोकप्रच्छादितोत्साहमयोध्यामविशत् पुरीम् ॥ ४६ ॥
 नाभेयप्रभुपादानां, दिवानिशमसौ स्मरन् । त्यक्तान्यव्यापृतिस्तत्र, तस्यावम्बस्थमानसः ॥ ४७ ॥
 तममात्यजनो वीक्ष्य, सर्वकृत्यपराङ्मुखम् । इति प्रबोधयामास, पितृ-भ्रातृशुचाकुलम् ॥ ४८ ॥
 जगतोऽपि कृतालोकं, लोकोत्तरपदास्पदम् । तात हतविरपचापं, शोचितु तव नोचितम् ॥ ४९ ॥
 तद्भवःकुसुमासारसारसौरभसम्भृतः । शोच्यस्त्वया न चात्माऽपि, पुण्यलक्ष्मीस्वयंवरः ॥ ५० ॥
 भूर्लो दुःखार्दितोऽप्येति, लोकः शोकस्य वश्यताम् । सेवते न पुनर्धर्मं, तत्प्रतीकारकारणम् ॥ ५१ ॥
 त्वमप्याक्रान्तलोकेन, शोकेन यदि जीयसे । शौडीर्यगर्जितं तत्ते, न धत्ते ध्रुवमूर्जितम् ॥ ५२ ॥
 शक्रोऽप्यक्रीडयत् पीडाविस्मरणविधित्तया । एनं प्रतिदिनं नानाविनोदैरात्तसम्मदम् ॥ ५३ ॥

१ 'नभेय' खंता० ॥ २ 'दुष्टावनिपतिस्तुतः' वता० खंता० ॥ ३ 'भावसुः' पाता० ॥ ४ 'लोकान्तर' वता० खंता० ॥ ५ 'पत्पतं, शो' खंता० पाता० ॥

जलैर्जितामृतैः स्वामिदेशनाबन्धबन्धुभिः । सह मित्रसमूहेन, चक्रे केलिं कदाऽपि सः ॥ ५४ ॥
 आदायाऽऽदाय पद्मानि, तत्र मूर्धनि धारयन् । नृपः प्रमोदमाप्नोति, नाभेयाङ्गिभ्रमादिव ॥ ५५ ॥
 कदाऽप्युपवनोत्सङ्गे, धत्ते मुदमसौ लसन् । पुष्पाणि वासिताशानि, पश्यन् नाभेयकीर्तिवत् ॥ ५६ ॥
 वहन् स कौसुमीं मालां, हृदि तत्र प्रमोदते । प्रभोर्व्याख्याक्षणेन्मीलहृशनद्युतिकौतुकात् ॥ ५७ ॥
 भूनेता नित्यमित्यादिकेलिकल्लोकौतुकी । मुदा निर्गमयामास, दिनानि घटिकार्द्धवत् ॥ ५८ ॥
 सांसारिकसुस्वाभोषिममो भरतभूपतिः । विभोर्भोक्षदिनात् पञ्च, पूर्वलक्षाप्यवाहयत् ॥ ५९ ॥

भरतचक्रवर्तिकेवलज्ञान-निर्वाणे

अन्येषुः आत्रनिर्णिक्तगात्रो धात्रीभृतांवरः । अन्तरन्तःपुरावासं, मूरिमूषणभूषितः ॥ ६० ॥
 रत्नादर्शगृहं प्राप, वैरस्त्रीपरिवारितः । भरतेशो नभोदेश, विभाभिरिव भास्करः ॥ ६१ ॥ युग्मम् ॥
 शुशुमे स स्थितस्तत्र, दर्पणप्रतिविम्बितः । विजितेन स्मरेणेव, सेवितुं कृतसन्निधिः ॥ ६२ ॥
 तदा विलोकमानस्य, नृपस्य मणिदर्पणम् । असवद् द्विगुणा मूर्तिः, कान्तिः कोटिगुणा पुनः ॥ ६३ ॥
 न्यस्तं मोहेन हिङ्गीरमिव तस्य महीशितुः । तदा लीलालुल्लापणेर्निजगालाङ्गुलीयकम् ॥ ६४ ॥
 विना तेनाङ्गुलीयेन, दृष्ट्वा तेनाङ्गुली ततः । निःश्रीका निष्पनाकेव, मणिकेतनयष्टिका ॥ ६५ ॥
 सौभाग्यं भूषणैरेव, विभर्ति वपुरङ्गिनाम् । निश्चेतुमिति मोक्तुं स, प्रारेभे भूषणावलीम् ॥ ६६ ॥
 विमुच्य मुकुटं हेममयं मौलिं व्यलोकयत् । श्रिया विरहितं चैत्यमिव निष्कलशं नृपः ॥ ६७ ॥
 मुक्ते मुक्तावलीन्दन, कुण्डलद्वितयेऽथ सः । शताङ्गमिव निश्चक्रं, स्वाम्यं निःश्रीकैश्चक्षत ॥ ६८ ॥
 व्यलोकयत् परित्यक्तहारां स हृदयावैनीम् । संशुष्कनिर्झरोद्गारां, स्वर्णाचलतटीमिव ॥ ६९ ॥
 ग्रीवासुत्तारितस्मेरमणिभ्रैवेयकामसौ । अतारापरिधिं मेरुमेखलामिव चैक्षत ॥ ७० ॥
 स भुजौ च्युतलक्ष्मीकौ, निरैक्षत निरङ्गदौ । प्रतिमानविनिर्मुक्तौ, सुरेभदशनाविव ॥ ७१ ॥
 हस्तावपास्तमाणिक्यकङ्कणौ पश्यति स्म सः । तोरणस्तम्भवद् वातहृतवन्दनमालिकौ ॥ ७२ ॥
 शेषा अप्यङ्गुलीमुक्ताङ्गुलीयाः खस्ततेजसः । शम्बा इव परिभ्रष्टपल्लावः स व्यलोकयत् ॥ ७३ ॥
 एवं विमुक्तालङ्कारं, सोऽपश्यद् वपुरप्रभम् । शुष्कं सर इव भ्रष्टहंस-राजीव-कैरवम् ॥ ७४ ॥
 अचिन्तयच्च ही ! देहो, भूषणैरेव भासते । पङ्कोत्कर्षाकुलो वर्षाकालः सस्योद्गमैरिव ॥ ७५ ॥
 शरीरं मलमञ्जूषा, बहिर्दुग्न्धिभीरुभिः । मूढैः कर्पूर-कस्तूरी-चन्दनैरधिवास्यते ॥ ७६ ॥
 मलोत्पज्जान्मलैः पूर्णादतोऽङ्गालीनमन्तरा । घातं बोधिलैः ज्ञानरत्नमाद्रियते बुधैः ॥ ७७ ॥
 स्वकीयान् बान्धवानेव, मन्ये धन्यतमानिमान् । यैरिदं राज्यमुत्सृज्य, लेभे लोकोत्तरं पदम् ॥ ७८ ॥
 अहं तु विषयातङ्कषङ्गनिःशूकशूकरः । गणयामि न नामाहमात्मानं मानुषेष्वपि ॥ ७९ ॥
 चिन्तयन्तित्ययं धीमान्पूर्वकरणक्रमात् । भावनां भवनाशाय, भावयामास भुविभुः ॥ ८० ॥
 अधोच्चैः सिद्धिसौधाग्रसङ्गजाग्रन्मनोरथः । क्षितीशः क्षपकश्रेणीनिःश्रेणीमारुरोह सः ॥ ८१ ॥
 सुनिस्तदानीमानीतकेवलश्रीकरग्रहः । उत्सवोत्सुकाचिन्तेन, सुरेन्द्रेणाभ्यगम्यत ॥ ८२ ॥

१ °स, वासरान् घटिं° खंता० ॥ २ ज्ञाननिं° खंता० ॥ ३ प्रियाभिरभितो वृत्तः खंता० ॥
 ४ °वनिम्° खंता० ॥

ख्यापयित्वा बलीयस्त्वं, व्यवहारनयस्य सः । क्षक्रेणाभिदधे दीक्षावेषग्रहणहेतवे	॥ ८३ ॥
केशसम्भारमुत्पाठ्य, मुष्टिभिः पञ्चभिर्नृपः । दत्तं देवतयाऽशेषं, मुनिवेषं तदाऽऽददे	॥ ८४ ॥
सममेव महीशानां, सहस्रैर्दशभिस्तदा । साग्रहैर्जगृहे दीक्षादक्षैः स्वाम्यनुवर्तने	॥ ८५ ॥
तदानीं केवलज्ञानमहिमानं महामनाः । व्यधत्त तस्य नाभेयप्रभोरिव क्रभुप्रभुः	॥ ८६ ॥
भरतोऽपि ततस्तातवर्तनीमनुवर्तयन् । असिञ्चद् देशनासारमुधाभिरवनीवनीम्	॥ ८७ ॥
अतिक्रम्य ततः पूर्वलक्षं दीक्षादिनादसौ । आरोहन्मुपिताशेषकष्टमष्टापदाचलम्	॥ ८८ ॥

* कृत्वा मासोपवासक्षपणमरूपणध्यानशुद्धान्तरात्मा,
शैलेर्शीं प्राप्य योगव्यतिकरहरणोपात्तसौस्थ्यामवस्थाम् ।

तत्रायं त्रातपाताकुलसकलजगज्जन्तुजातः प्रयातः,

सिद्धिं सौधर्मनाथप्रथितपृथुमहःश्लाघ्यनिर्वाणलक्ष्मीः ॥ ८९ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
श्रीसङ्कपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये भरतनिर्वाणवर्णनो
नाम षष्ठः सर्गः ॥

एतेऽन्योन्यविरोधिनस्त्वयि गुणाः श्रीवस्तुपाल ! क्षमा-

शक्ति-प्रातिभ-वैभवप्रभृतयः सौस्थ्येन तस्थुः कथम् ? ।

नाश्वर्यं यदि वा दिवानिशमसौ हृत्पङ्कजान्तस्तव,

स्वैरस्मेरविरोधवारिधिमदागस्त्यो यदास्ते जिनः ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् ९२ ॥ उभयम् १५९० ॥

सप्तमः सर्गः ।

इत्थं परोपकारस्य, विपुलाः फलसम्पदः । धनसार्थेशदृष्टान्तात्, तवामात्य ! प्रदर्शिताः ॥ १ ॥
यदुत्तरोत्तरश्रीणां, सज्जज्ञे भाजनं धनः । सर्वं परोपकारस्य, तदेतन्महिमाऽद्भुतम् ॥ २ ॥
किञ्च विश्वोपकाराय, तद् युगादिजिनेन्दुना । तीर्थेषु धुर्यतां नीतः, सोऽपि शत्रुञ्जयो गिरिः ॥ ३ ॥
मन्त्रिजेतस्य तीर्थस्य, प्रभावविभवोऽद्भुतः । यं वक्तुं सङ्कुचन्त्युच्चैर्वाचो वाचस्पतेरपि ॥ ४ ॥
मनोरथेऽपि सम्पन्ने, यत्र यात्रोत्सवं प्रति । सम्यक्स्वरत्नं निर्यत्नं, सद्योऽप्यासाद्यते जनैः ॥ ५ ॥
दृष्टेऽपि यत्र पुण्यश्रीः, स्यादवश्यं वशंवदाः । स्पृष्टे तु साऽपि निर्वाणपदवी न दवीयसी ॥ ६ ॥

कपर्दियक्षोत्पत्तिः

उपत्यकायां किञ्चास्य, पञ्चास्यध्वनितादपि । जयत्यभीरुकाभीरं, पुरं पालिप्तपालितम् ॥ ७ ॥
तत्रामवत् कर्पदीति, नाम ग्राममहत्तरः । चौर्य-क्रौर्य-सुधा-मद्य-वृत्तस्युत्तमनोरथः ॥ ८ ॥
पूरिताऽप्यधसङ्घातैरनघा नाम विश्रुता । उद्दण्डा चण्डतेवाऽभूद्, देहिनी तस्य गेहिनी ॥ ९ ॥
अन्येषुर्मद्यपानेन, ताम्रास्यो मद्यभाण्डभृत् । अपश्यन्मखकासीनो, मुनिद्वन्द्वसुपागतम् ॥ १० ॥
नत्वा भ्रूमङ्गमात्रेण, तौ मुनी निजगाद सः । हंहो ! निवेद्यतामत्र, समागमनकारणम् ॥ ११ ॥
तत्रेण दग्धा दुग्धेन, सर्पिषा वा प्रयोजनम् ? । यद्यस्ति किञ्चित् तद् ब्रूत, नूतनं दर्शनं हि वः ॥ १२ ॥
तम्बुचतुर्मुनी हंहो !, महत्तर ! निशम्यताम् । त्वदन्तिकमुपागन्तुमस्ति नौ कारणान्तरम् ॥ १३ ॥
तीर्थयात्रार्थमायाताः, सन्त्यत्र गुरवोऽधुना । सोऽयं तोयदकालोऽपि, समं दैवादवातरत् ॥ १४ ॥
गुरुणां युज्यते स्थातुं, चतुर्मासीमिहैव यत् । उपाश्रयार्थमायातौ, ततश्चात्रां तवान्तिके ॥ १५ ॥
सोऽप्यब्रवीन्निराबाधो, गृह्यतामयमाश्रमः । निजोपदेशलेशोऽपि, दैवो नात्र स्थितैः पुनः ॥ १६ ॥
तथेति प्रतिपद्याथ, तत्पुंस्ते तत्र सूरयः । स्फटिष्णवः पयोबाहं, स्वाध्यामामृतवृद्धिभिः ॥ १७ ॥
प्रतिश्रवान्तः संलीनैरदीनैर्मुनिपुङ्गवैः । अत्यबाधत बाध्या-ऽन्तःसंयतैः स तपात्ययः ॥ १८ ॥
मानसादिव तद्भामान्मुनिहंसा बिहारिणः । ऊचुः कर्पदिनं प्राणिमर्दिनं तेऽनुयायिनम् ॥ १९ ॥
अस्माकं स्थानदानेन, सर्वेषोपकृतं त्वया । तवोपकारिणोऽप्युच्चैरस्माभिस्तु न किञ्चन ॥ २० ॥
तदद्य यद्यनुज्ञा ते, शतैरयमनुरुध्यते । दत्त्वोपदेशं तत् किञ्चिन्निर्धुनीमोऽधमर्णताम् ॥ २१ ॥
महत्सरोऽवदद् देयः, स्तोकोऽपि नियमो न मे । कथयन्तु पुनः किञ्चिदक्षरं परमाक्षरम् ॥ २२ ॥
ततस्ते गुरवस्तस्मै, स्मितनेत्राम्बुजजम्बने । परमेष्ठिमयं मन्त्रं, मानसान्तर्न्यवीविशन् ॥ २३ ॥
एनमन्त्रशिष्यैश्चैते, त्वया मन्त्रोऽयमद्भुतः । शयने भोजने पाने, स्मर्तव्यः प्रथमं सदा ॥ २४ ॥
महीशान् महिमा भद्र !, कतमोऽस्य प्रशस्यते ? । स्वरूपः कल्पद्रुमो यत्र, चिन्ता चिन्तामणौ वृथा ॥ २५ ॥
पञ्चाननवधूः पञ्चपरमेष्ठिनमस्कृतिः । स्थित्वा मनोवनोद्देशे, हन्ति दन्तिसमं तमः ॥ २६ ॥

दुरितानि दुरन्तानि, तस्य नश्यन्ति दूरतः । यच्चित्ते यामिकी पञ्चपरमेष्ठिनमस्कृतिः ॥ २७ ॥
 अत्र शत्रुञ्जयाद्रौ च, श्रीयुगादिजिनेश्वरः । नमस्कार्योऽन्वहं सन्ध्यामवन्ध्यां तन्वता त्वया ॥ २८ ॥
 अयं हि विमलो नाम, गिरिर्धुरिं धराभृताम् । स्नानमासूत्रयद् यत्र, जगत्त्रयगुरुः स्वयम् ॥ २९ ॥
 ख्यातिर्विमल इत्यस्य, विश्वान्तरमलव्ययात् । जयादान्तरशत्रूणां, श्रीशत्रुञ्जय इत्यपि ॥ ३० ॥
 भावेन भजतामेतं, मुक्तिः साऽपि स्वयंवरा । लक्ष्मीरिव भवेन्न्यायवर्तेनीवार्तनां नृणाम् ॥ ३१ ॥
 यदस्मिन् पुण्डरीकेण, धुर्येण गणधारिणाम् । लेभे मुक्तिर्मुनीन्द्राणां, पञ्चभिः कोटिभिः सह ॥ ३२ ॥
 द्रविडा बालिखिलयाश्च, नरेशा दश कोटयः । सहैव सिद्धिसौधाग्रमारोहन् मोहनिर्जयात् ॥ ३३ ॥
 ख्यातनामा नभिः कोटिद्वयेन विनमिश्च सः । बालिर्दाशरथी राम-भरतौ च शमे रतौ ॥ ३४ ॥
 धावन्मानन्दनः सोऽपि, ध्वस्तशोकः शुकोऽपि च । मुनीनां द्विसहस्रण, पञ्चशत्या तु शैलकः ॥ ३५ ॥
 पाण्डवाः किञ्च पञ्चापि, जनन्या सह धन्यया । प्रद्युम्नादिकुमाराणां, सार्द्धास्तिष्ठश्च कोटयः ॥ ३६ ॥
 ॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

नारदः पारदस्वच्छसच्चरित्रपवित्रधीः । अम्भिन्नवासवान् मुक्तिमतिमुक्तमुनेर्गिरा ॥ ३७ ॥
 तीर्थाधिपतिभिः सर्वैरेकं श्रीनेमिनं विना । अत्र पावित्र्यमासूत्रि, पावनैः पादपांशुभिः ॥ ३८ ॥
 तिर्यङ्घोऽपि हि धन्यास्ते, येऽत्र संजज्ञिरे गिरौ । मन्ये धन्यतमं त्वां तु, नित्योपासनवासनम् ॥ ३९ ॥
 शिक्षाभञ्जीमिमामञ्जीकार्ये तं सूर्यो ययुः । शिक्षाऽपि क्रियया भेजे, कपर्दिनमहर्दिनम् ॥ ४० ॥
 निरस्तः सोऽन्यदा क्रोधचण्डया रण्डया तया । बहिर्गृहाद् विनिर्यातः, शत्रुञ्जयतले ययौ ॥ ४१ ॥
 श्रमाद् विश्रामकामोऽथ, वटं विटपिनं श्रितः । आसनभूतले सद्यो, मद्यभाण्डं मुमोच सः ॥ ४२ ॥
 क्षणमात्रेण विश्रान्तः, स्मृतपञ्चनमस्कृतिः । पातुकामः सुरां पात्रं, विषविन्दु ददर्श सः ॥ ४३ ॥
 कुतोऽयमिति तेनाथ, दूरोदक्षितचक्षुषा । दृष्टो गृध्रः फणिग्रासव्यग्रो न्यग्रोधपादपे ॥ ४४ ॥
 मदिराक्षीमिव त्यक्त्वा, मदिरामप्ययं ततः । आरुरोह गलन्मोहः, शत्रुञ्जयगिरेः शिरः ॥ ४५ ॥
 तत्र नेत्रमुधावृष्टौ, दृष्टे भुवनभर्तारि । पराभवभवस्तस्य, तापः प्रापत् तदा शमम् ॥ ४६ ॥
 ततः कन्दलितानन्दः, प्रणम्य परमेश्वरम् । स पश्यन्नात्मनो ग्राममुत्तरं शिखरं ययौ ॥ ४७ ॥
 तत्र पश्यन् प्रभोश्चैत्यं, स्मरन् पञ्चनमस्कृतिम् । मुक्त्वा प्रचारमाहारपरिहारं चकार सः ॥ ४८ ॥
 ततस्तीर्थप्रभावेन, भावेन च शुभेन सः । यक्षतामक्षता प्राप, सप्रभावां भवान्तरे ॥ ४९ ॥
 ततः सोऽवधिना बुद्ध्या, कपर्दीं वृत्तात्मनः । परित्यज्यान्वैकायाणि, वेगादिह समागमत् ॥ ५० ॥
 क्षपयित्वाऽर्चयित्वा च, स्तुत्वा च भुवनप्रभुम् । ततो विज्ञः कृतज्ञोऽसौ, जगाम गुरुसन्निधौ ॥ ५१ ॥
 गुरून् सोऽथ नमस्कृत्य, दिव्यरूपधरः पुरः । ज्ञापयित्वा स्ववृत्तान्तमुवाच रचिताञ्जलिः ॥ ५२ ॥
 ममैतास्तात । यक्षत्वसुलभाः सुखसम्पदः । तवोपदेशकल्पद्रोरुत्सुल्लसल्लवश्रियः ॥ ५३ ॥
 प्रभवोऽन्येऽपि दृष्टेभ्यः, कष्टेभ्यस्त्रातामुतुरम् । दृष्टादृष्टं पुनः कष्टं, पेण्डुमीष्टं परं गुरुः ॥ ५४ ॥
 वस्तुनोऽन्यस्य दत्तस्य, फलं क्षयि मुहुर्मुहुः । गुरूपदेशस्य पुनः, फलं गुरु पुरः पुरः ॥ ५५ ॥
 तदादेशं प्रयच्छन्तु, गुरवः करवाणि किम् ? । कथञ्चित् तनुतामेति, मम येनाधमर्णता ॥ ५६ ॥

१ "रि महीभू" खंता० पाता० ॥ २ शैलकः वता० ॥ ३ कलापकम् वता० पाता० ॥

४ म्यकर्माणि खंता० ॥

ऊचिरे सूरयोऽप्येतत्, कृतज्ञस्य तवोचितम् । तीर्थप्रभावप्रभवं, वैभवं भवतः पुनः ॥ ५७ ॥
 तदग्रावस्थितेनैव, सेव्यः शब्दसौ प्रभुः । तदाराधकलोकस्य, दुरितं हरता त्वया ॥ ५८ ॥
 ततो गुरुणामादेशाद्, देशान्तरपराञ्जलः । यक्षः कपर्दी तीर्थेऽस्मिन्, विघ्नमर्दी स्थितः स्वयम् ॥ ५९ ॥
 वृत्तान्तमेनमाकर्ण्यऽनघा कौलीनशङ्किनी । शाकिनीवातिदुष्टाऽपि, स्वपापेनान्वतप्यत ॥ ६० ॥
 सा विवेकमिवोत्तुङ्गमारुह्य शिखरं गिरेः । प्रभुमेनं नमस्कृत्य, कृत्यज्ञा भक्तमत्यजत् ॥ ६१ ॥
 ततः सा तीर्थमाहात्म्याद्, द्विपरूपधरः सुरः । भर्तुर्वाहनतां प्रापदाभियोगिककर्मणा ॥ ६२ ॥
 यक्षस्ततः प्रभृत्येष, कपर्दी करिवाहनः । पाशा-ऽङ्कुशलसद्गाम-दक्षिणोपरिपाणिकः ॥ ६३ ॥
 द्रव्यप्रसेविका-बीजपूराङ्गाध-करद्वयः । स्थापितः शिखरेऽत्रैव, भजते जनपूजनम् ॥ ६४ ॥
 समस्तेष्वपि सङ्क्षेपु, तीर्थयात्राविधायिषु । कुरुते दुरितोच्छेदमेदुरं प्रमदोदयम् ॥ ६५ ॥
 दिवानिशमसौ तीर्थरक्षादक्षिणमानसः । विधत्ते प्रत्यनीकेषु, सम्प्रत्यपि विनिग्रहम् ॥ ६६ ॥

शशुञ्जयतीर्थोद्धारवर्णनम्

अपि चात्र जिनाधीशचैत्यं भग्नकारितम् । भूयोभिरुद्धनं भूपैर्गतं कालेन जीर्णताम् ॥ ६७ ॥
 ततश्चेक्ष्वाकुवंश्येन, स्मरता निजपूर्वजान् । पुनः सगरसंज्ञेन, तच्छक्रे चक्रिणा नवम् ॥ ६८ ॥
 ततः क्रमेण रामेण, निजित्य दशकन्धरम् । धरोद्धरणधुर्येण, चैत्यमेतन् समुद्धृतम् ॥ ६९ ॥
 हृष्यन्निजमुजौजित्यजितकौरवगौरवैः । पुनर्नवभवलक्ष्मीताण्डवैरथ पाण्डवैः ॥ ७० ॥
 ततो मधुमतीजातजन्मना सन्वसपना । देवतादेशमासाद्य, तपो-ब्रह्ममयात्मना ॥ ७१ ॥
 पुण्यप्राप्यं प्रतिष्ठाप्य, प्रभूतद्रविणव्ययात् । उयोनीरसाश्मनो विम्बं, जावडेन न्यवेद्यत ॥ ७२ ॥
 ॥ युग्मम् ॥
 शिलादित्यक्षमापालो, बलमीबलभिन् ततः । पुनर्नवीनतारुण्यपुष्पं चक्रे जिनालयम् ॥ ७३ ॥
 गुर्जरप्राधर्षित्रीशे, ततः सिद्धाधिपे सति । श्रीमानाशुकमन्त्रीशस्तीर्थमेनमपुपुजपत् ॥ ७४ ॥
 उपत्यकायामेतस्य, निवेद्य च निवेशनम् । स चैत्यं नेमिनाथस्य, भक्तिसारमकारयत् ॥ ७५ ॥
 बापीमप्यत्र लोकस्य, तृष्णाविच्छेददायिनीम् । भगवद्देशनासारनीरां स निरमापयत् ॥ ७६ ॥
 किञ्च तीर्थेऽत्र पूजार्थं, द्वादशग्रामशासनम् । अदापयदयं मन्त्री, सिद्धराजमहीभुजा ॥ ७७ ॥
 कुमारपालभूपाले, पालयत्यवनीतलम् । मन्त्री वाग्मटदेवोऽभूदधोदयननन्दनः ॥ ७८ ॥
 निवेशादथ भूभर्तुरभ्यमित्रीणताजुषः । समं सुराष्ट्रापतिना, पितुः सद्गामगामिनः ॥ ७९ ॥
 समयातस्य तीर्थेऽस्मिन्, तीर्थोद्धारमनोरथम् ।
 विश्वो विज्ञातवान् सोऽयं, परिवारगिरा चिरात् ॥ ८० ॥ युग्मम् ॥
 पुण्यलक्ष्मीं भवाम्भोधेरुद्धर्तुं पुरुषोत्तमः । स नाभेयप्रभोर्नव्यं, मन्दिरं मन्दरं व्यधात् ॥ ८१ ॥
 विशालशालं शैलाधो, मुक्ताभकपिशिर्षकम् । ताडङ्गवद् भुवश्चक्रे, श्रीकुमारपुरं पुरम् ॥ ८२ ॥
 त्रिभुवनपालविहारो, नीलमणिविडम्बिपाश्वर्जिनविम्बः ।
 इह बहति मध्यनिहितस्तवकतुलामतुलसौभाग्यः ॥ ८३ ॥

१ 'वयं प्र' खंता० ॥ २ 'धराधीशे' खंता० ॥ ३ 'जुषा' खंता० पाता० ॥

४ पुरा खंता० पाता० ॥ ५ 'भ्यविनि' वता० ॥

नन्दनाभिनयनाय नाटिकाः, बाटिकाश्च धृतपुष्पसाटिकाः

कर्तुमस्य जिनभर्तुरर्चनं, तत्पुरः परिसरेऽकरोद्सौ ॥ ८४ ॥

इत्थं यथाभूतमयं कथितः कथञ्चित्, किञ्चित् प्रभावविभवस्तव वस्तुपाल ! ।

वाग्गोचरे खरति सैव पुनः समस्न-स्तीर्थस्य पश्य महिमा नहि भाटशानाम् ॥ ८५ ॥

संसारसागरपतञ्जनतास्तरीप-मारोहतां शिवपदं प्रथमावतारः ।

पापप्रपातधुतधर्मनिवासदुर्गं, शत्रुञ्जयो जयति पुञ्जितपुण्यलक्ष्मीः ॥ ८६ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीभर्माभ्युदयनाम्नि
श्रीसङ्गपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्यो-
त्कीर्तनो नाम सप्तमः सर्गः ॥

श्रीवासाभुजमाननं परिणतं पञ्चाङ्गुलिल्लभतो,

जग्मुर्दक्षिणपञ्चदास्त्वमयतां पञ्चापि देवद्रमाः ।

वाञ्छापूर्णकारणं प्रणयितां जिह्वैव चिन्तामणि-

ज्जाता यस्य किमस्य शस्यमपरं श्रीवस्तुपालस्य तत् ? ॥ १ ॥

स्वस्ति श्रीपुण्डरीकक्षितिधरशिखराद् यक्षमुख्यः कपर्दी,

भूमौ श्रीवस्तुपालं कुशलयति मुदा क्षेमवानस्मि सौम्य ! ।

साम्प्रिष्यं सङ्कल्लोकेऽद्भुतमिति भवता कुर्वता सर्वथाऽहं,

चक्रे सौख्यैकपात्रं त्रिजगति सततं जीव तत् कल्पकोटीः ॥ २ ॥

॥ ग्रन्थग्राम् ९५ । उभयम् १६८५ ॥

अष्टमः सर्गः ।

जितचिन्तामणिप्रायरत्नसम्भववैभवम् । जयत्यमेयमाहात्म्यं, ब्रह्मचर्यमयं महः ॥ १ ॥
तदेतद् दुरितध्वान्तबन्धविध्वंसनौषधम् । त्रैधं समिद्धमाधेयं, श्रीजम्बूस्वामिना यथा ॥ २ ॥

जम्बूस्वामिपूर्वभवचरितम्

मगधोऽध्वगधोरण्याः, श्रान्तिहर्ता श्रियः पदम् । अस्ति त्रिविष्टपादेशो, देशो भूखण्डमण्डनम् ॥ ३ ॥
छायोच्छेदितसन्तापाः, स्फुरच्छत्राद्भुतश्रियः । भूपरूपा बभूवैत्र, तरवः सरवद्विजाः ॥ ४ ॥
यस्मिन् हरन्ति पर्यन्तहरितः सरितः सदा । भूमेः श्यामांशुकस्थूतप्रान्तकान्तदुकूलताम् ॥ ५ ॥
ग्रीष्मेऽपि वारि यच्छन्तो, महिषैः स्थानपूरुषैः । यस्मिन्नदुर्न दुर्भिक्षमम्भसां जातुचिद् घनाः ॥ ६ ॥
काष्ठासु दशसु ग्रामः, सुग्राम इति विश्रुतः । तदन्तर्विद्यते ह्यवविद्यतेजस्विपूरुषः ॥ ७ ॥
यत्तद्वीलेखया शेष-लेखपुर्यां विनिर्जिते । स्थानं निम्नं च शून्यं च, जग्मतुर्लज्जिते ध्रुवम् ॥ ८ ॥
राष्ट्रकूटान्वयः श्रीमानार्यवानार्यवागभूत् । तत्राद्रिकूटतुल्यानकूटः कौटुम्बिकाग्रणीः ॥ ९ ॥
तस्याजनि गुणैर्व्या, मर्यादाजलधेर्वधूः । जाह्नवीशुभ्रनीरेव, रेवती शीलशालिनी ॥ १० ॥
एतयोर्मवदत्तश्च, भवदेवश्च विश्रुतौ । अभूतां निहताशर्मधर्मकर्मयुतौ सुतौ ॥ ११ ॥
इभ्यः सुस्थितसूरिभ्यः, स्वैर वैराग्यतोऽन्यदा । भवदत्तो निजगृहे, निःस्पृहो जगृहे व्रतम् ॥ १२ ॥
अनुसुरिपदद्वन्द्वमथासौ पृथिवीतले । बभ्राम भ्रामकाश्मानमश्मसारवदन्वहम् ॥ १३ ॥
एकदाऽऽत्मद्वितीयः संत्सुरीनाष्टच्छद्य कश्चन । निजग्रामे जगामेच्छन्, बन्धुं व्रतयितुं व्रती ॥ १४ ॥
साधुः पाणिग्रहारम्भग्रहिलेन कनीयसा । न वीक्षितोऽप्यसौ हर्षप्रकर्षान्धेन बन्धुना ॥ १५ ॥
कनिष्ठमथ चिक्कुर्वन्, गुर्वन्तिकमगान्मुनिः । विलक्षो रविलक्षोरुतपस्तेजास्तनोदु किम् ? ॥ १६ ॥

गुरोः पुरो मुनौ तस्मिन्, तत् तथ्यं कथयत्यथ ।

भवदत्तोऽवदत् तोषिन् !, धिक् ! तत्कठिनतामिति ॥ १७ ॥

तदोचे मुनिनाऽन्येन, भवदत्तो वदन्नदः । आताऽस्य कठिनस्त्वं तन्मृदुं दीक्षय सोदरम् ॥ १८ ॥
सन्धासन्धानतोऽभावि, भवदत्तेन तन्मुदा । इदं बुध ! विधातव्यं, गुरौ मगधगामिनि ॥ १९ ॥
विहरन् मिहिरश्रीको, देशाद् देशान्तरं कमात् । अगमन्मगधघान् सूरिर्नभोभागानिवामलान् ॥ २० ॥
स्वग्रामं भवदत्तोऽथ, ययावेको गुरोर्गिरा । भयाय नासहायत्वं, सिंहस्येव महामुनेः ॥ २१ ॥
नागिलां बासुकींजानेर्नागदत्तस्य नन्दनीम् । कनीयान् भवदेवोऽमे, पाणौ जग्राह साग्रहः ॥ २२ ॥

१ °ण्डभूषणम् खंता० पाता० ॥ २ °न् भजन्ति खंता० पाता० ॥ ३ °यस्तेज पाता० ॥
४ भाषं वता० ५ सन्, सू° खंता० ॥

ब० ९

जनान्मस्तेति तत्त्वज्ञः, किङ्कर्तव्यतया जडः । मन्दमन्दमन्दश्रीर्निजं धाम जगाम सः ॥ २३ ॥
 अञ्जल्लण्डं त्रियामार्तं, मार्तण्ड इव दूरतः । स्वजनं स्मेरयन्नेधं, शमभूः समभूत् ततः ॥ २४ ॥
 ते तु हेतुमसुं पुण्यनैपुण्यस्य मुनि जनाः । नमश्चकुर्निचक्रुश्च, दुरितं स्फुरितोद्यमाः ॥ २५ ॥
 मुनिना धर्मलाभोऽथ, निर्मलभो विनिर्ममे । तेषां तमस्ततिच्छेदी, दिशामिव निशाश्रवः ॥ २६ ॥
 अस्ति मे गुरुरासन्नप्राप्ते सन्नतमाः शमी । भोक्तव्यं तत्र गत्वेति, स जगाद् जनं मुनिः ॥ २७ ॥
 तदाऽऽशु प्राशुकाक्षेन, स यतिः प्रतिलाभितः । उत्सुकस्तैः सदाचारसहकारशुकैः स्वकैः ॥ २८ ॥

नागिलायाः किलाऽऽयाम-रम्याक्षया वक्षसि स्वयम् ।

तन्वानो मण्डनं तन्व्याः, सम्पूर्णाश्लिभूपणम् ॥ २९ ॥

बन्धुमागतमाकर्ण्य, बन्धुं मुक्त्वाऽर्धमण्डिताम् । द्विपो वल्लीरिव सम्बीरवधूयाभ्रतो गताः ॥ ३० ॥
 स्फूर्तिमन्तर्वहन् धर्मं, मूर्तिमन्तमिवाग्रजम् । भवदेवो जवादेव, जगाम च ननाम च ॥ ३१ ॥

॥ विशेषकम् ॥

सर्पिषः कल्पनीयस्य, पात्रं भ्रात्राऽपितं करे । प्रस्थानकं व्रतस्येव, भवदेवः सुधीर्धौ ॥ ३२ ॥
 प्रचञ्चाल स चालस्यमुक्तो मुनिमतल्लिका । अस्तोकबन्धुलोकेन, परितः परिवारितः ॥ ३३ ॥
 दूरतो बलितास्तस्य, नत्वा नत्वा च धान्धवाः । समरि सम्मुखे सिन्धुप्रवाहस्येन वीचयः ॥ ३४ ॥
 बाल्यक्रीडादिबार्ताभिरनार्ताभिः प्रवर्तकम् । धृताज्यभाजनः साधुमनुजस्वनुजग्मिवान् ॥ ३५ ॥
 आनिनाय भवान् बन्धुं, मानिनायक ! दीक्षितुम् । इत्यथ व्रतिभिः पृष्टः, प्राप साधुगुरोः पुरः ॥ ३६ ॥
 प्रणम्य रम्यचारित्ररत्नाकरं गुरुम् । मुनिर्न्यवेदयद् बन्धुं, समायातं व्रताय तम् ॥ ३७ ॥
 सत्यमित्यथ पृष्टोऽसौ, भवदेवोऽपि सूरिभिः । ज्यायानृषिर्षपाभाषी, मा भूदित्यन्वमस्त तत् ॥ ३८ ॥
 ततः स्वबन्धुसम्बन्धबन्धनावद्धचेतसः । नागिलागुणरक्तस्य, तस्य दीक्षां ददौ गुरुः ॥ ३९ ॥
 भवदक्षप्रयुक्तेन, नियुक्तो गुरुणा स्वयम् । एकेन मुनिना साकं, ग्राममन्यं जगाम सः ॥ ४० ॥
 अद्यापि भवदेवोऽन्यं, नायातीति समागताः । बन्धवो भवदत्तेन, साक्षाद् गत इतीरिताः ॥ ४१ ॥
 बन्धूपरोधरुद्धात्मा, भवदेवो व्रते स्थितः । नित्यं ध्यायति चित्तेन, नागदत्तसुतां तु ताम् ॥ ४२ ॥
 कालेन सुचिरेणाथ, सुचिरेणाङ्गबन्धुनिः । तपस्तपनपूर्वाद्भिर्भवदत्तो दिवं ययौ ॥ ४३ ॥
 अकुर्वता व्रतादीनि, भ्रातरि स्वर्गयातरि । अलागि नागिलाभ्यानेन, भवदेवेन तेन तु ॥ ४४ ॥
 अथ सुप्तां मुनिश्रेष्ठां, निशि मुक्त्वाऽब्जिनीमिव । स भृङ्ग इव गन्ताऽभूत्, कान्तां कैरविणीमिव ॥ ४५ ॥
 अथ श्रुयगुणग्रामः, सुग्रामग्रामसीमनि । गत्वाऽसौ मण्डपाहृतशैत्ये चैत्ये स्थितः क्वचित् ॥ ४६ ॥
 आययौ वृद्धया साकमेकया सविवेकया । तदत्र काऽपि कामद्रुवात्या कात्यायनी पुरः ॥ ४७ ॥

एतां श्वेताम्बरोऽपृच्छत्, रेवत्पार्षवतोः कथाम् ।

तौ प्रसीतो ततः श्रुत्वा, सोऽपृच्छन्नागिलाकथाम् ॥ ४८ ॥

स्वयं सा नागिला चित्ते, भवदेवं विचार्य तम् । पप्रच्छ भवदेवोऽसि, नागिलाजानिरित्यमुम् ॥ ४९ ॥

एष प्रियाविशेषोक्तस्तदाऽहं स्मरदाहवान् । भवत्या भवदेवोऽहं, भद्रे ! कथमबोधिवि ! ॥ ५० ॥

सद्यन्शच्छब्दना नीत्वा, पुराऽहं ग्रहितो व्रतम् । भ्रात्रा मात्राधिकप्रीतिर्नागिलावशगोऽपि सन् ॥ ५१ ॥

तद्भ्रातरि गते स्वर्गमनर्गलतमस्य मे । मानसं नागिलाभीतिरधुनाऽतिधुनाति सा ॥ ५२ ॥
मन्मनःसहकारस्य, सा शुकी वामुकीसुता । अस्ति वा नास्ति वा साक्षादिवं वद मदग्रतः ॥ ५३ ॥
तदेवं भवदेवेऽस्मिन्, जल्पाके घस्मरस्मरे । वृद्धाया नागिलासख्याः, सूनुः प्रासः पुरो बटुः ॥ ५४ ॥
जगादायमिवं मातरहमस्मि निमन्त्रितः । दक्षिणार्थं गमिष्यामि, गेहमेहि त्वरात्पुरा ॥ ५५ ॥
दुग्धमुच्छालयिष्यामि, धर्तव्यं भाजनं त्वया । मुक्तं श्राद्धान्मुदीर्य, यथाऽऽगत्य पिबामि तत् ॥ ५६ ॥
वदन्तमित्यवादीत् तं, भवदेवो हसन्निव । भविष्यसि कथं न त्वमितिलिप्सुर्जुगुप्सितः ? ॥ ५७ ॥
भवदेवसुवाचाथ, नागिला वेत्ति यद्यदः । प्रिया तवाहं मां वान्तां, तद् भोक्तुं यतसे कुतः ? ॥ ५८ ॥
मूढाशय ! नवामूढामिव मामागतः स्मरन् । जराजर्जरितां पश्य, संसारस्य क सारता ? ॥ ५९ ॥
एतस्मिन् शुचिवस्तूनां, मलिनीकारकारणे । देहे जरापराधीने, मुधा मुह्यन्ति जन्तवः ॥ ६० ॥
विषं माममृतं दीक्षामन्यथा माम् मन्यथाः । तद् व्याघ्रश्च झटियेव, गुरुं भज कुरु व्रतम् ॥ ६१ ॥

इति प्रबोधितः प्रीतो, नागिलाया गिरा चिरात् ।

साधु साध्विति तां श्रुत्वा, साधुः सूरिं रयादयात् ॥ ६२ ॥

आलोच्य तद् गुरोरग्रे, तदुग्रं स व्रतं व्यधात् । येनाजनिष्ट सौधर्मे, प्रभाभिमांसुरः सुरः ॥ ६३ ॥

क्षेत्रे महाविदेहेऽथ, विजये पुष्कलाभिधे । देशे विश्वप्रिये पुण्डरीकिण्यां पुरि चक्रिणः ॥ ६४ ॥

पत्न्यां यशोधराख्यायां, वज्रदत्तस्य नन्दनः । नाम्ना सागरदत्तोऽमृद्, भवदत्तो दिवभ्युतः ॥ ६५ ॥

॥ युग्मम् ॥

अथ पित्रा पवित्राङ्गीर्धन्याः कन्याः सहस्रशः । पुत्रः शत्रुद्रुमद्रोहकरिणा परिणयितः ॥ ६६ ॥

स समन्तात् समं तामिः, क्रीडन् भूपालभूर्वभौ । मूर्तिमद्भिरिव स्फीतैः, स्वैर्भोगफलकर्मभिः ॥ ६७ ॥

एकदाऽनेकदारान्तर्वर्ती मन्दिरमूर्धनि । स्थितोऽन्तरिक्षे सोऽद्वाक्षीत्, स्वर्णवर्णं पयोमुच्यम् ॥ ६८ ॥

तमाक्रान्तनभश्चक्रं, शिखाशिखरशेखरैः । पश्यन् मेरुमिव स्मेरसमाजः समजायत ॥ ६९ ॥

क्षणाद् वातोद्धते धाराधरे विधुरतां गते । भावेषु भङ्गुरीभावं, कुमारः स व्यचारयत् ॥ ७० ॥

प्रतिबुद्धः स्वयं बुद्ध्या, व्रतं जग्राह साग्रहः । ततः सागरदत्तोऽयं, सूरैरमृतसागरात् ॥ ७१ ॥

कृपाणतीव्रताजैत्रव्रतायत्तेन तेन तत् । अज्ञानमवधि ज्ञानमवधिख्याति बिभ्रता ॥ ७२ ॥

तत्रैव विजये वीतशोकानामनि पत्तने । भवदेवोऽभवद्भ्युत्वा, दिवः शिव इति श्रुतः ॥ ७३ ॥

पुत्रः पद्मरथस्थायो, वनमालाङ्गसम्भवः । कुमारः सुकुमाराभिः, कुमारीभिर्विवाहितः ॥ ७४ ॥

॥ युग्मम् ॥

स्थितः सह महेलभिः, सोऽन्यदा सदनोपरि । नाम्ना कामसमृद्धस्य, सार्थवाहस्य वेष्मनि ॥ ७५ ॥

मुनिं सागरदत्ताख्यमाचमिक्षं विलोकयन् । स्वर्णवृष्टिं सुरैः सृष्टां, दृष्ट्वा हृष्टोऽभवत् तदा ॥ ७६ ॥

॥ युग्मम् ॥

अथ स्थानगतं पार्षतारणं कृतपारणम् । गत्वा नत्वा मुनिं राजाङ्गजोऽन्ते समुपाविशत् ॥ ७७ ॥

ततोऽसौ देशनां तेने, मुनिमनिभकेशरी । सर्वास्तथा कथाः पूर्वजन्मजाता न्यवेदयत् ॥ ७८ ॥

१ 'स्यासौ, घन' खता० पाता० ॥ २ 'क्षं व्यलोकयत्' वता० ॥ ३ 'स्थाने गतं' पाता० ॥

४ 'पवारणं' खता० ॥

सोऽपि भूपाङ्गम् श्रुत्वा, विशुद्धः प्रतिबुद्धवान् । नत्वा यति गतः प्रष्टुं, पितरौ निश्चितव्रतः ॥ ७९ ॥
 पितृभ्यामननुज्ञातस्तत्तत्क्षयाकृतभोजनः । गत्वा पौषधशालायां, तस्मात्स्थानमहंसाय ॥ ८० ॥
 इभ्यात्मजेन भूमर्तुरादेशाद् दृढधर्मेणा । आद्वेन बोधितोऽमुक्तः, षष्ठादाचार्यपारणः ॥ ८१ ॥
 ईदृक्षतपःप्रकाशी च, माशुकाशी वतीव सः । तत्र शुश्रूषितस्त्र्यत्यर्कमणा दृढधर्मेणा ॥ ८२ ॥
 अथ द्वादशवर्षान्ते, भावनिर्व्यूढसंयमः । विद्युन्मालीति देवोऽभूद्, ब्रह्मलोकेऽद्भुतद्युतिः ॥ ८३ ॥
 श्रीवीरः समवासार्षीत्, पुरे राजगृहेऽन्यदा । तदीयपदपद्माली, विद्युन्माली तदाऽभवत् ॥ ८४ ॥
 शकादिसुरचकेषु, काचेप्विष्व मणिज्वलन् । अकरोहुष्करं किं किं, देवासौ पूर्वजन्मनि ? ॥ ८५ ॥
 श्रेणिकक्षोणिकान्तेन, पृष्टः स्पष्टमिति प्रभुः । तद् विद्युन्मालिनः सर्वं, पूर्ववृत्तं न्यवेदयत् ॥ ८६ ॥
 ॥ युग्मम् ॥
 भविष्यति भुवि स्वामिन् !, कीदृशोऽयमतश्च्युतः ? । इति पृष्टे नृपेणाऽऽह, पुनस्त्रिभुवनप्रभुः ॥ ८७ ॥

जम्बूस्वामिचरितम्

राजन् ! राजगृहेऽत्रैव, ऋषभश्रेष्ठिसूरसौ । जम्बूनामाऽवसर्पिण्यां, भावी चरमकेवली ॥ ८८ ॥
 तद् विद्युन्मालिनः कान्ताश्वतसो विनयाऽऽनताः ।
 तीर्थेशमिति पप्रच्छुः, काऽस्माकं भाविनी गतिः ? ॥ ८९ ॥
 श्रेष्ठिनां तनुजीभूय, यूयमप्यस्य योषितः । भविष्यति पुरेऽत्रैव, तदिदं विभुरभ्यधात् ॥ ९० ॥
 अथ तद्विषयादेव, स देवः सप्तमेऽहनि । धारिण्या ऋषभश्रेष्ठिपत्न्याः कुशाववातरत् ॥ ९१ ॥
 पूर्णैरथ दिनैः श्रेष्ठिमिया सुतमसूत सा । आनन्दाभूतरोचिष्णुः, सरसीव सरोरुहम् ॥ ९२ ॥
 पुरा च नगरेऽत्रैव, वैभारगिरिकानने । सुधर्मस्वामिनं नन्दन्, गताऽभूदृषभमिया ॥ ९३ ॥
 सा शुश्राव तदा सिद्धपुत्रं विधाधरं प्रति । कथ्यमानं गणभृता, भुवं जम्बूविचारणम् ॥ ९४ ॥
 ततो जम्बूविचारान्ते, सा पप्रच्छ गणेश्वरम् । भविष्यति तनूजन्मा, कथं मे ? कथ्यतामिति ॥ ९५ ॥
 गणेशं वीक्ष्य सावधप्रभृतो मौनमास्थितम् । साऽमापि धारिणी शीलधारिणी सिद्धसूनुना ॥ ९६ ॥
 सति । प्रतिपतिर्नेदं, सावधं कथयिष्यति । भवत्यै कथयिष्यामि, सुतार्थमहमप्यदः ॥ ९७ ॥
 मम वाचा त्वमाचार्यन्यष्टोत्तरशतं कुरु । पुत्रस्तदन्ते भावी ते, सिंहस्वप्नेन सूचितः ॥ ९८ ॥
 इत्याकर्ण्य गृहं गत्वा, सा सर्वं तत् तथा व्यधात् । अपश्यच्चान्यदा स्वप्ने, सिंहमुत्सङ्गसङ्गतम् ॥ ९९ ॥
 प्रातश्च पत्नुराल्वाय, वितेने जिनपूजनम् । अथ प्राचीव भास्वन्तं, काले सुतमसूत सा ॥ १०० ॥
 असौ जम्बूविचारस्य, प्रक्रमे समभूदिति । पितृभ्यां विहितो जम्बूकुमार इति नामतः ॥ १०१ ॥
 पद्मावती समुद्रस्य, प्रेयसी सुषुवे सुताम् । समुद्राश्रियमुन्मुदचन्द्रान्द्रमुत्सृज्य ॥ १०२ ॥
 समुद्रदक्षप्रेयस्या, जज्ञे कमलमालया । नन्दनी किल पद्मध्रीः, पद्मश्रीदस्युलोचना ॥ १०३ ॥
 पुत्री सागरदक्षस्य, जनिता विजयश्रिया । पद्मसेनेति निष्कल्यसेनेव स्मरयुजः ॥ १०४ ॥
 सुता कुबेरदक्षस्य, दयितायां जयश्रियाम् । आसीत् कनकसेनेति, कनकस्पर्धिदीधितिः ॥ १०५ ॥
 विद्युन्मालिसुरस्यैताश्चतसश्चित्तवल्गवाः । गृहेषु श्रेष्ठिनामेषामवतरेर्विविधश्रुताः ॥ १०६ ॥

तथा कुबेरसेनस्य, नभःसेनेति नन्दनी । सज्जाता कमलवतीकुक्षिपल्वलवारला ॥ १०७ ॥
 श्रेष्ठधम्मणदत्तस्य, सुषेणाकुक्षिसम्भवा । सुताऽभूत् कनकश्रीस्तां, न कः श्रीवदमन्यत ? ॥ १०८ ॥
 सुषुवे च सुषेणस्य, प्रिया वीरमती पुनः । सुतां कमलवत्यास्तां, साक्षादिव दिवः श्रियम् ॥ १०९ ॥
 वसुपालितगेहिन्या, सुषुवे जयसेनया । जयश्री रतिरूपस्य, जयश्रीरिति नन्दनी ॥ ११० ॥
 दिक्पालराजधानीनामष्टौ मूर्ता इव श्रियः । सेवन्ते तत्पुरं बाला, जैत्रं जम्बूद्वीपेण ताः ॥ १११ ॥
 दातुं ताः पितृभिर्जम्बूस्वामिने ऋषभोऽर्थितः । सर्वं मेने न कस्तुल्यगुणसन्नाय कौतुकी ? ॥ ११२ ॥
 तदानीं च महामोहमेघसन्दोहमारुतः । श्रीसुधर्मा समायासीद्, वैभारगिरिकाननम् ॥ ११३ ॥
 श्रुते तस्मिन् समायाते, निर्यातं नगरादथ । जनैर्भृङ्गैरिवाम्भोजादुदितेऽम्भोजबान्धवे ॥ ११४ ॥
 श्रीसुधर्मगणाधीशं, नमस्कृतुं समागमत् । तदा जम्बूकुमारोऽपि, समारोपितसम्मदः ॥ ११५ ॥
 तदा मुनीन्दुः प्रारेभे, देशनां दशनांशुभिः । पुरो जम्बूवपुः सिञ्चन्, प्रसादैरिव देहिभिः ॥ ११६ ॥
 भवेद् भवार्णवः पुंसां, सुतरः सुतरामसौ । न्यञ्चनोदञ्चनोद्वाञ्छेन स्युः श्रीचयवीचयः ॥ ११७ ॥
 मेघानामिव लोकानामायुर्गलति नीरवत् । चपलेव चला लक्ष्मीः, पाण्डुतेवैति विश्रसा ॥ ११८ ॥
 तदायुषा च लक्ष्म्या च, वपुषा चास्थिरात्मना । चिरम्यथरतरं रत्नत्रयं ब्राह्मं विवेकिना ॥ ११९ ॥
 तत्रोपाश्रय-भैषज्य-पुस्तका-ऽस्त्रां-ऽशुकादिभिः ।
 साहाय्य ज्ञानिनां तन्वन्, ज्ञानमाराधयेद् गृही ॥ १२० ॥
 सङ्घवात्सल्य-जैनेशवेश्म-यात्रा-ऽर्चनादिभिः । प्रभोः प्रभावयंस्तीर्थं, सम्यक् सम्यक्त्वमर्जयेत् ॥ १२१ ॥
 भक्त्या चारित्रपात्रेषु, तथाऽऽवश्यककर्मभिः । तपोभिरपि चारित्रं, गृहमेधी समेधयेत् ॥ १२२ ॥
 काले पाठादिभिर्ज्ञानमशङ्कचैश्च दर्शनम् । मूलोत्तरगुणैः शुद्धैश्चारित्रं भजते यतिः ॥ १२३ ॥
 इति रत्नत्रयाल्लेभे, हतमोहतमोभरैः । चिराद् गृहस्थैः सद्योऽपि, यतिभिः शाश्वतं पदम् ॥ १२४ ॥
 ये तु मोहग्रहप्रस्ताः, प्रमादस्य वशंवदाः । अशरण्यैर्भवारण्ये, अमितव्यं सदाऽपि तैः ॥ १२५ ॥
 जम्बूरम्बूज्वलं पीत्वा, घनादिव गुरोर्वचः । महीरुह इवामुञ्चत्, सद्यो भवदवव्यथाम् ॥ १२६ ॥
 नत्वा मुनीन्द्रमुन्निद्रव्रतग्रहमहोद्यमः । जगामायममायः सन्, सदनं मदनं द्विषन् ॥ १२७ ॥
 सत्वरः पितरौ नत्वा, जम्बूः कम्बूलसद्यशाः । स जगादायमादाय, व्रतं प्रीतो भवाम्यहम् ॥ १२८ ॥
 इत्याकर्ण्य ततः कर्णतप्तत्रपुनिभं वचः । सुतं व्रतनिषेधाय, पितरावूचतुस्तराम् ॥ १२९ ॥
 एकस्त्वमावयोर्वीपो, भानुर्भू-नभसोरिव । त्वां विना वत्स ! नितमां, तमांस्यभिभवन्ति नौ ॥ १३० ॥
 मनोरथशताहृतस्तपोभिरतिदुष्करैः । दुर्लभस्तात ! लब्धोऽसि, त्वमुदुम्बरपुष्पवत् ॥ १३१ ॥
 तच्चिरोद्धूतमस्माकं, मनोरथमहीरुहम् । विदग्ध ! दग्धुं किं नाम, बाग्ज्वालाभिः प्रगल्भसे ? ॥ १३२ ॥
 यथाचिरे चिरैतैः, दासीकृतरतिवृत्तः । अष्टौ याः कन्यकास्तुभ्यं, त्यजस्येताः कुतः सुत ! ? ॥ १३३ ॥
 विवाहमण्डपान्तस्त्वं, वधूभिरभितो वृतः । वशाभिरिव यूथेशो, मानसं नौ प्रमोदय ॥ १३४ ॥
 त्वंस्तङ्गसुभगम्मन्याः, कन्याः परिणययिमाः । कुतूहलं श्रुतोर्लल्लरावयोः पूरयाऽऽवयोः ॥ १३५ ॥
 आक्षानामिव तत् तासामन्तश्चन्द्र इव स्फुरन् । पुण्यवस्त्रावयोर्नेत्रकुमुदानां सुवं कुरु ॥ १३६ ॥

१ चारिमती पाता० ॥ २ शुणानताः खंता० ॥ ३ प्रमोदैरि^१ खंता० ॥ ४ स्वसङ्गं^२ वता० ।
 स्वःसङ्गं^३ पातासं० ॥ ५ तोल्लोलरा^४ पाता० ॥

श्रुत्वा पित्रोरिमां वाचमचलव्रतनिश्चयः । उचितज्ञः कुमारोऽयमभ्यधान्मधुरं वचः ॥ १३७ ॥
 तावदाचर्यत ब्रह्मचर्याय नियमो मया । कुतूहलाय वां कार्यं, पाणिग्रहणमप्यदः ॥ १३८ ॥
 विवाहस्य द्वितीयेऽहि, ग्रहीष्यामि पुनर्ब्रतम् । क्षेप्यस्तद्वत्सवात्सल्यान्नाहं भवदवानले ॥ १३९ ॥
 आसां मृगीदृशां प्रेमस्थेमसम्बन्धवन्धने । पतित्वेन पतित्वाऽसौ, क्व मोक्षाय यतिष्यते ? ॥ १४० ॥
 इत्यालोच्य मिथस्तौभ्यां, पितृभ्यां नन्मतं वचः । अकारि च मुदा पाणिग्रहोपक्रमणक्रमः ॥ १४१ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अथ जम्बूकुमारेण, ज्ञापिते स्वब्रतोद्यमे । पितृन् किंकार्यतामुदानाहुस्तानिति कन्यकाः ॥ १४२ ॥
 इहापि परलोकेऽपि, जम्बूस्वामी गतिः स नः । मार्तेण्ड इव मार्तेण्डमावपावकरोविषाम् ॥ १४३ ॥
 स मन्मथपथेऽस्माभिस्तेनाऽस्माध्वनि वा वयम् । नेतव्याः सत्यमित्यस्तु, स्पैर्धौबन्धः परस्परम् ॥ १४४ ॥
 महासतीषु धन्यानां, कन्यानां वचनैरिति । तेऽप्युद्दिश्य विवाहस्य, दिनमानान्दिनः स्थिताः ॥ १४५ ॥
 अथाऽऽननेन्दुनिर्गच्छदुल्लसुधया तया । स्त्रीषु सङ्गीवयन्तीषु, भवदंगं मनोभवम् ॥ १४६ ॥
 बन्धूनामुपरोधेन, विरोधेन तु चेतसः । लभे जम्बूकुमारोऽयमुपयेमे कुमारिकाः ॥ १४७ ॥
 स हताभिः स्मरशरैः, सह ताभिस्तदा वदन् । गतस्पृहो गृहावासे, वासवेऽमन्यैवास्थित ॥ १४८ ॥
 इतश्च विन्ध्यो विन्ध्याद्रौ, व्यधाज्जयपुरेश्वरम् ।

पुत्रं प्रभमथ ज्येष्ठः, प्रभवो निरगात् क्रुधा ॥ १४९ ॥
 चौरपञ्चशतीयुक्तः, कुर्वन्नृष्यं स चौरिकाम् । जज्ञेऽवस्वापिनी-तालोल्लाटनीविशयोः पदम् ॥ १५० ॥
 गृहं तदा तदागत्य, जम्बूस्वामिनिषेवितम् । विधे प्रयुज्य तन्वानश्रौयं स्तम्भमवाप सः ॥ १५१ ॥
 केनाहं स्तम्भितो भृत्यैः, सहितोऽपीति चिन्तयन् । दशं प्रतिदिशं चौरग्रामणीरक्षिपत् ततः ॥ १५२ ॥
 अथ सुप्तेऽखिले लोके, कुमारं स्त्रीभिरावृतम् । अपश्यज्जाग्रतं सोऽञ्जयण्डे कैरवपण्डवत् ॥ १५३ ॥
 प्रभवस्तमुवाचाथ, जम्बूनामानमानतः । स्तम्भनीं देहि मे विधां, गृह्णन् विधाद्वयं मम ॥ १५४ ॥

जम्बूस्वामी ततो वाचमाचष्टे स्म शमैकम् ।
 नास्ति मे स्तम्भनी विद्या, त्वद्विद्याभ्यां च किं मम ? ॥ १५५ ॥
 काङ्क्षामि यदहं गेहविरहं निरहकृतिः । व्रतं प्रातर्ग्रहीष्यामि, सुधर्मस्वामिसन्निधौ ॥ १५६ ॥
 अथाऽऽह प्रभवः श्रीमल्लिति प्रभवमाग्नं भवान् ।
 मुनक्ति नैव किं भोगान् ?, व्रताय यतते कुतः ? ॥ १५७ ॥
 वरेणेदमथावादि, तथावादिनि तत्करे । सावधानीभवत्कर्णस्त्वमाकर्णय मद्विरम् ॥ १५८ ॥

मधुविन्दाहरणम्

अशरण्यो महारण्ये, सार्धेः कोऽपि मल्लिन्दुचैः । असुप्यत यथा न्योमि, तारामारः पयोधुरैः ॥ १५९ ॥
 सार्धे व्रस्ते समस्तेऽपि, पुमानटविकोटरे । तस्मिन्नेकः स्थितो मूढः, शास्त्रीवोप्रदवोद्धतः ॥ १६० ॥

१ पतित्वे विनिपत्यासौ, पाता० ॥ २ स्तासां, पितृभिः तन्मं पाता० ॥ ३ स्पैर्धौवः
 संता० पाता० ॥ ४ दुल्लोलसु पाता० ॥ ५ दग्धमं पाता० ॥ ६ न्ययस्थितः संता० पाता० ॥
 ७ प्रभावं संता० पाता० ॥

सिन्धुरेणोद्वरेणथ, समारब्धः स कानने । धावन् शृत्यभयाज्जीर्णकूपे क्षम्यामयं ददौ ॥ १६१ ॥
 तत्रावटतटोद्भूतवटशाखाविनिर्गतम् । पादं बन्धुमिवाभीष्टमाश्लिष्टः सोऽन्तरापतन् ॥ १६२ ॥
 अथ कूपतलेऽद्राक्षीत्, करालमुखकोटरम् । क्षणादजगरं कालनगरोदरतोदरम् ॥ १६३ ॥
 परितोऽपश्यदाशासु, निराशासु स्थितिश्च सः । चतुरो यमनिर्मुक्तान्, यामिकानिव पन्नगान् ॥ १६४ ॥
 किञ्चाऽऽलम्बनशाखायामीक्षामास सिता-ऽसितौ । आखू मूलं खनन्तौ स, निष्कारणसलाविव ॥ १६५ ॥
 तस्य दुर्भूपवत् कूपद्वारस्थस्य विषाणिनः । स ददर्श कुटुम्बीव, क्लीबः प्रसृमरं करम् ॥ १६६ ॥
 मधुच्छत्रोत्थिता हस्तिहस्ताहतिचले वटे । लम्बाश्च मक्षिकास्तस्मिन्, ऋजौ लुब्धा हवेश्वरे ॥ १६७ ॥
 मधुमण्डाक्युतास्तस्य, वदने मधुबिन्दवः । निपेतुश्चातकस्येव, मन्दवारिद्विपुषः ॥ १६८ ॥
 नासौ मधुरसास्वादसुखलालसमानसः । तदनेकविधं दुःखं, स्मरति स्म रतिं वहन् ॥ १६९ ॥
 अथ व्योमपथकोडे, कोऽपि विद्याधरश्चरन् । तं वीक्ष्य करुणाविष्टः, कष्टं बन्धुरिवाऽऽययौ ॥ १७० ॥
 दचहस्ते ततस्तस्मिन्नुपहासिनि हर्षितः । स्थितिर्वा निर्गमो वाऽस्य, किं युक्तमिति कथ्यताम् ॥ १७१ ॥
 अथो हसन्नसावाह, कुमारमिति राजसूः । किं पृष्टं ? वेत्ति मूढोऽपि, निःसृतिस्तस्य शस्यते ॥ १७२ ॥
 व्यक्तमित्युक्तवत्यास्मिन्नुपहासिनि हर्षितः । ऊचै जम्बूकुमारोऽपि, युधाकवचितं वचः ॥ १७३ ॥

मधुबिन्दुराख्यानकोपनयः

पुरुषो यः स संसारी, संसारन्तु महाटवी । मानुष्यं जन्म कूपश्च, नरकोऽजगरस्त्वधः ॥ १७४ ॥
 तथा कषयाश्चत्वारश्चतुर्दिक्षु भुजङ्गमाः । यमश्च मूर्ध्नि मानङ्गो, मक्षिका व्याधयः पुनः ॥ १७५ ॥
 छिन्तश्च द्रुलतामायुराखू पक्षौ सिता-ऽसितौ । प्रीणन्ति जन्तुं कष्टेऽस्मिन्, विषया मधुबिन्दवः ॥ १७६ ॥
 सुधर्मस्वामिना विद्याधरं गेवेति कष्टतः । कृष्यमाणो निषिध्येऽहं, किं त्वया विषयेच्छया ? ॥ १७७ ॥
 इत्थं विषयसम्बन्धनिषेधेन निरुत्तरः । प्रभवः प्राह दन्तांशुनासीरविदितं वचः ॥ १७८ ॥
 कुटुम्बमिति सन्त्यज्य, निःशेषं निर्विशेषधीः । कुर्वन् जनकयोः पीडां, ब्रीडामपि विमुञ्चसि ॥ १७९ ॥
 उक्ते च प्रभवेणेति, श्रीजम्बूरवदत्ता । महात्मन् ! श्रूयतामेकं, शतेयस्य कथानकम् ॥ १८० ॥

कुबेरदत्त-कुबेरदत्ताख्यानकम्

आसीत् कुबेरसेनेति^१, मथुरायां पणाङ्गना । यदीयवदनस्येव, स्तनपनप्रतिमा शशी ॥ १८१ ॥
 सा कदाऽप्यथ कष्टेन, तनयां तनयं च तौ । कीर्ति-प्रतापौ भूपासिलेखेवासूत नूतनौ ॥ १८२ ॥
 तौ त्याज्यन्त्या कुट्टिन्या, निराकृत्य वचोविपम् । एकादशाहं सा हन्त !, पाययामास तौ पयः ॥ १८३ ॥
 कुबेरदत्त इत्याख्याजुषं पुत्रमथ मुद्रिकाम् । पुत्र्याः कुबेरदत्तेति, नामभाजं च सा न्यधात् ॥ १८४ ॥
 मञ्जुषायामथो रत्नराजिमाजि न्ययोजयत् । तदपत्यद्वयं माता, कातरा कुट्टनीभयात् ॥ १८५ ॥
 यमुनाम्भसि मञ्जुषां, सुखपेटामिवात्मनः । चिक्षेप वितरन्तीव, सा जलाञ्जलिमश्रुभिः ॥ १८६ ॥
 अथ हर्षपुरोपांते, यमुनावारिवाहिता । पटयमिभ्ययुग्मेन, दृष्टा हृष्टान्तरात्मना ॥ १८७ ॥
 आकृष्योद्घाट्य तां पेटामन्तर्वीक्ष्य शिशुद्वयम् । दायादाविव सर्वस्वमाददातां विभज्य तौ ॥ १८८ ॥

१ षड्वक्ष्युं पाता० ॥ २ स्मिन्, मधुबिन्दुविलोभिनिः । स्थितिं खंता० पाता० ॥ ३ ति वेष्टया कापि पुरे पुरा । यदीं पाता० ॥

तो तयोः श्रेष्ठिनोर्यत्नात्, संवर्धते सहोदरौ । यथा बलक्षपक्षस्य, कौमुदी-कौमुदीपती ॥ १८९ ॥
 अङ्गुलीमुद्रिकानाम्ना, ख्यातयोरैतयोर्मिथः । विवाहं चक्रतुः श्रेष्ठिमुख्यौ तौ युग्मिनोरिव ॥ १९० ॥
 क्षिप्ता कुबेरदत्तेन, प्रेमवत्याः करेऽन्यदा । निजनामाङ्किता मुद्रा, वैराग्यस्येव पत्रिका ॥ १९१ ॥
 वीक्ष्य मुद्रां स्वमुद्रावत्, प्रियं सा प्राह विस्मिता । नाम्नाऽङ्गेन च किं साम्यमनयोरावयोरिव ? ॥ १९२ ॥
 तदावां सोदरौ शङ्के, नानयोः श्रेष्ठिनोः सुतौ । आभ्यामपि कचिल्लब्धावज्ञानात् परिणायितौ ॥ १९३ ॥
 सत्यमत्याग्रहादद्य, प्रष्टव्यौ पितरौ ततः । ज्ञातव्यमेव जन्म स्वमालोच्येति समुत्थितौ ॥ १९४ ॥
 पितराबाग्रहात् पृष्ट्वा, मत्वाऽऽत्मचरितं च तत् । निश्चित्य सोदरत्वं च, पाणिग्रहमशोचताम् ॥ १९५ ॥
 इति निःसारसंसारवैराद् वैराग्यवासितौ । स्थितावधोमुखावेव, प्रगे कुमुदिनीन्दुवत् ॥ १९६ ॥
 ततः कुबेरमापृच्छद्य, पितरौ च विरक्तया । कुबेरदत्तयाऽग्राहि, जिनदीक्षाऽतिदक्षया ॥ १९७ ॥
 स्वयं नामाङ्कितं मुद्रारत्नमस्थगयच्च सा । बोधं कुबेरदत्तस्य, मूर्तिमन्तमिबोज्ज्वलम् ॥ १९८ ॥
 गतः कुबेरदत्तस्तु, भ्रिक्रीतक्रयाणकः । मथुरायां पुरि स्फारव्यवहारविहारतः ॥ १९९ ॥
 यस्यां कुबेरसेनायामुत्पन्नः स किलाऽभवत् ।
 शशी निशीव कान्तोऽभूत्, तस्या एव स धिग् ! विधिम् ॥ २०० ॥
 कालात् कुबेरसेनायां, कुबेरस्य सुतोऽभवत् । भवव्यामोहसर्वस्वसारेणेव विनिर्मितः ॥ २०१ ॥
 अधोत्पन्नावधिज्ञाना, बन्धोर्बोधार्थिनी ततः । सर्वं कुबेरदत्ता तदपश्यदसमज्जसम् ॥ २०२ ॥
 गोपितस्वाङ्गुलीयाऽसावनुज्ञाप्य प्रवर्तिनीम् । भवाब्धौ मज्जतो भ्रातुर्वेडेव मथुरां ययौ ॥ २०३ ॥
 पुरः कुबेरसेनाया, याचित्वा वसतिं च सा । तत्स्थावस्थानकेऽप्यन्योपकृतिः कृतिनां व्रतम् ॥ २०४ ॥
 पुरः स्फुरन्तमालोक्य, कुबेराङ्गजमन्यदा । व्रतिनी व्रतिनीतिज्ञा, सा बभाषे सृष्टोर्जिज्ञता ॥ २०५ ॥
 बाल ! त्वमसि मे पत्युः, सोदरत्वेन देवरः । माता तथाऽऽवयोरैका, तेनासि मम सोदरः ॥ २०६ ॥
 जातोऽसि मैम पत्या त्वमपत्यमिति तेन मे । त्वत्पिता मे सपत्नीभूः, पौत्रस्त्वमसि मे ततः ॥ २०७ ॥
 मन्मातुः पतिसोदर्यत्वं पितृव्योऽसि तन्मम । सहोदरस्य सूनुस्त्वं, भ्रातृव्योऽप्यसि मे ततः ॥ २०८ ॥
 माताऽपि तव माता मे, धृतावावां ययोदरे । सा मन्मातृभुजङ्गस्य, माता तन्मे पितामही ॥ २०९ ॥
 मत्सपत्नीतनूजस्य, पत्नी सा मे वधूरिति । मद्भर्तुः साऽभवन्माता, मम श्वश्रूतो मता ॥ २१० ॥
 मद्भान्धवस्य पत्नी सा, भ्रातृजाया ततो मम । सा पुनर्मत्पतेः पत्नी, सपत्नीति ममाभवत् ॥ २११ ॥
 मज्जनन्या भुजङ्गो यत्, त्वत्पिता तत् पिता मम ।
 मत्पितृव्यस्य ते सोऽभूत्, पिता तन्मे पितामहः ॥ २१२ ॥
 मम तस्य च माताऽभ्युदेका मे सोदरः स तत् । मद्भर्तुजननीभर्ता, स तेन श्वशुरोऽपि मे ॥ २१३ ॥
 स च जग्राह मत्पाणिं, जातः पतिरतो मम । स मदीयसपत्न्याश्च, सूनुः सूनुर्ममाऽप्यतः ॥ २१४ ॥
 अथो मिथोविरुद्धं तन्निशम्य शमिनीवचः । कुबेरोऽपृच्छदागत्य, किमेतदिति विस्मयी ॥ २१५ ॥
 इति तस्मै कुबेराय, पृच्छते व्रतिनी ततः । तन्मुद्रारत्नमज्ञानध्वान्तदीपमिवाऽऽर्पयत् ॥ २१६ ॥
 मुद्रारत्नेन तेनाथ, दिननाथनिमेन सः । प्रबुद्धोऽन्तर्गतं मोहं, भृङ्गं पद्म इवामुचत् ॥ २१७ ॥
 लज्जितः स्वचरित्रेण, गृहीत्वा व्रतमुज्ज्वलम् । धीमान् कुबेरदत्तोऽसौ, यौवनेऽपि ययौ बने ॥ २१८ ॥

व्रतव्रततिष्ठेण, यशोनिर्क्षरभूता । कर्मकुञ्जरसिंहेन, तेनारण्यानि रेजिरे ॥ २१९ ॥
 भावनां भावयन्नेष, स्मृतपञ्चनमस्कृतिः । जगाम त्रैदिवं धाम, कामसामजकेशरी ॥ २२० ॥
 मत्वा कुबेरसेनाऽपि, तादृग् विषयविप्लवम् । भवे विरक्ता जग्राह, गृहवासोचितं व्रतम् ॥ २२१ ॥
 इत्थं कथाप्रथापायोधौतमोहमलस्य मे । कुतो ज्ञातेयसम्बन्धः, प्रभव ! प्रभविव्यति ? ॥ २२२ ॥
 राजपुत्रः पुनः प्राह, कुतोऽपुत्रस्य ते गतिः ? । जगाद जम्बूः पुत्रस्य, कथयामि कथां शृणु ॥ २२३ ॥

महेश्वरदत्ताख्यानकम्

अस्ति देवालयस्तम्भोत्तम्भितव्योममण्डपा । निकेतमालिनी ख्याता, पुरी नाम्ना तमालिनी ॥ २२४ ॥
 श्रीमहेश्वरदत्तोऽभूदिभ्यस्तत्र पुराग्रणीः । प्रेषितः प्रौढमिथ्यात्वपाथोविजलकुञ्जरः ॥ २२५ ॥
 दुश्चारिणीकुलाचार्यभूता भूताऽस्य बह्वभा । नागिलेति पुरि ख्याता, कामारामैकसारणिः ॥ २२६ ॥
 सोऽन्यदा महिषं हत्वा, जनकश्राद्धपर्वणि । अङ्गस्थं तस्य मांसेन, लभो भोजयितुं सुतम् ॥ २२७ ॥
 तदा च गृहमभ्येत्य, बलितो वक्रिताननः । दृष्टश्रेष्ठी मुनिश्रेष्ठः, पठन् श्लोकमिमं मुहुः ॥ २२८ ॥
 पुण्याति स्वपितुर्मांसैः, शत्रुमुत्सङ्गसज्जिनम् । विधत्ते च पितुः श्राद्धमहो ! मोहविजृम्भितम् ॥ २२९ ॥
 महेश्वरस्तदाकर्ण्य, तूर्णमेत्य मुनीश्वरम् । नत्वाऽपृच्छत् प्रभो ! प्रोक्तं, किमेतदसमञ्जसम् ? ॥ २३० ॥
 इत्याग्रहपरे तत्रोवाच वाचंयमाग्रणीः । विज्ञाय ज्ञानतस्तस्योपकारं करुणापरः ॥ २३१ ॥
 नागिलायाः किलाऽऽयातो, यस्त्वयोपपतिः पुरा ।
 अधानि घनमावासक्रोडे कीडन् यदृच्छया ॥ २३२ ॥
 तत्कालमेव मुक्तात्मवीर्य एवावतीर्य सः । नागिलोदरजातत्वात्, तवायं तनयोऽभवत् ॥ २३३ ॥
 महिषस्याऽऽमिषैर्यस्य, भवता तर्पितः पिता । जीवः समुद्रदत्तस्य, स एष भवतः पितुः ॥ २३४ ॥
 याऽसौ शुनी पुनर्द्वारि, महिषास्थीनि खादति । मन्यस्व मतिमनेतां, स्वामम्बां बहुलाभिधाम् ॥ २३५ ॥
 त्वद्ब्रूहे ज्ञानतो ज्ञात्वा, तदेतदसमञ्जसम् । तद्बोभाय तव श्लोकं, पठित्वा बलितोऽस्म्यहम् ॥ २३६ ॥
 यदिदं भवताऽऽख्यातमत्र कः प्रत्ययः प्रभो ! । पृष्टो महेश्वरेणेति, स मुनिः पुनरब्रवीत् ॥ २३७ ॥
 अन्तर्गृहं शुनी नीता, जानजातिस्मृतिः सती । रत्नजातं तदेषा तन्निम्नातं दर्शयिष्यति ॥ २३८ ॥
 इत्युदित्वा मुनौ याते, या तेन कथिता शुनी । तत्तथा दर्शितं तस्मै, तथाऽन्तर्गृहनीतया ॥ २३९ ॥
 साधोराधोरणस्येव, स तस्माद् वचनाङ्कुशात् । उत्पन्नस्थितिमव्याजं, तत्याज श्रेष्ठिकुञ्जरः ॥ २४० ॥
 पितुःपुत्रादिसम्बन्धमवबुध्यते विदुतम् । मन्यते मित्र ! न त्राना, तदात्माऽपि कुतः सुतः ? ॥ २४१ ॥
 अमुद्रश्रीः समुद्रश्रीः, प्रियमित्थमथाभ्यधात् । प्रेममुक्तं मयाऽप्युक्तं, युक्तमित्यवधार्यताम् ॥ २४२ ॥
 इमां विभूतिमुद्भूतां, मुक्त्वा मुक्त्यै कृताग्रहः । मा भूस्त्वमुभयभ्रष्टः, स्वामिन् ! स इव कर्षुकः ॥ २४३ ॥

कृषिकाराख्यानकम्

ग्रामः सुसीमनामाऽस्ति, सीमन्तो देशसम्पदः । निवासदुर्गं यः श्रीणां, सर्वतः कणपर्वतैः ॥ २४४ ॥

तत्राऽभूत् कर्षुकः कोऽपि, ग्रामीणग्रामणीर्महान् ।

कञ्जु-क्रोदवमुख्यानि, धान्यानि वपति स्म सः

॥ २४५ ॥

अथ धान्योत्करे तस्मिन्, प्राच्यपुण्य इवोद्धते । अकुण्ठस्वजनोत्कण्ठो, दूरग्रामं जगाम सः ॥ २४६ ॥

जहृषुः कर्षुके तत्र, दृष्टेऽपि स्वजनास्ततः । घनाघन इवौत्सुक्यप्रचलाः प्रचलाकिनः ॥ २४७ ॥

तं नमश्चक्रिरे केऽपि, केऽपि तेन च नीचकैः । गुहं तदा तदीयं तत्, तोषैर्कारणवतां गतम् ॥ २४८ ॥

अथो पृथुगुडस्पष्टस्वादुमण्डकमण्डलीम् । अभुक्तपूर्वी पूर्णेन्दुमालामिव स भोजितः ॥ २४९ ॥

सहर्षः कर्षुकोऽवादीत्, ततस्तान् स्वजनान् निजान् ।

भोः ! सुधाऽपि मुधा तत्र, यत्रैते गुडमण्डकाः

॥ २५० ॥

तद् दत्त बीजमेतेषां, निजग्रामे वपामि यत् । येन तस्मिन् समस्तोऽपि, स्वात् सुधाभोजनो जनः ॥ २५१ ॥

इक्षु-गोधूमयोर्वीजमेतैस्तस्य समर्पितम् । अरघट्टेक्षुवाटादिकर्मापि ज्ञापितं ततः ॥ २५२ ॥

बीजं मुदा तदादाय, सदानाय समुत्सुकः । दुःस्थो धनमिवोपाज्यं, तदाऽनार्यः स निर्ययौ ॥ २५३ ॥

सद्यः स्वग्राममासाद्य, वार्यमाणोऽपि नन्दनैः । जातकल्पमपि स्वल्पमतिः क्षेत्रं लुलाब सः ॥ २५४ ॥

सञ्चितेनाथ वितेन, तेन मण्डकलोभिना । पातालरूपः कूपोऽत्र, निर्मातुमुपचक्रमे ॥ २५५ ॥

स्नानं स्नानं ततः कूपं, नोदबिन्दुरपीक्षितः । तेन भाग्यच्युतेनेव, द्रव्यांशोऽपि धनार्थना ॥ २५६ ॥

अधन्यस्य न धान्यानि, न चार्थश्चिरसञ्चितः । अतिलुब्धस्य तस्याऽऽसन्, न च ते गुडमण्डकाः ॥ २५७ ॥

त्वमप्युपनतानेवं, प्रभो ! भोगान् परित्यजन् । मुक्तिश्रीमुखलोभेनोभयभ्रष्टो भविष्यसि ॥ २५८ ॥

अथ जम्बूकुमारोऽपि, ताम्रवाच वचस्विनि ! मांसातिलोलकाकोलकेलिं न कलयाम्यहम् ॥ २५९ ॥

मांसलोलपस्य काकस्याख्यानकम्

धात्रीधम्मिल्लतुल्योऽस्ति, प्रसिद्धो विन्ध्यभूधरः । सोत्सेकाः केकिनो यत्र, गर्जद्भिः कुञ्जरैर्धनैः ॥ २६० ॥

सङ्क्रोप इव विन्ध्यस्य, महिमेव च जङ्गमः । कोऽपि कोडेऽस्य चिक्रीड, दुर्धरः सिन्धुरेश्वरः ॥ २६१ ॥

अथ दुर्भूपवद् भीष्मि, भीष्मे तापयति क्षितिम् । विन्ध्याद्व्रितनयां रेवां, सेवार्थमुपजग्मिवान् ॥ २६२ ॥

स कुञ्जरो जरोपात्तशक्तिर्भावस्वलपदः । श्रोतस्तीरावनीलण्डे, गण्डशैल इवापतत् ॥ २६३ ॥

॥ युग्मम् ॥

दन्तिनो दुर्बलस्यास्य, कान्तारान्तरपातिनः । असुरनं हृतं कालकिङ्करैस्तस्करैरिव ॥ २६४ ॥

दुष्टाः संवेष्टयामासुर्गतासुमथ तं द्विपम् । शृगालप्रमुखाः स्वामिमुक्तं पुरमिवारयः ॥ २६५ ॥

आहृत्याऽऽहत्य मांसाति, विस्तीर्णं ते वितेनिरे । द्विरदस्य गुदे द्वारं, नरकस्येव दुर्धियः ॥ २६६ ॥

द्वारेण करिणस्तेन, करटाश्चरटा इव । सारमास्वादयामासुः, प्रविश्याऽऽशु सहस्रशः ॥ २६७ ॥

निगोद इव तत्रैव, तन्वानानां गताऽऽगतम् । जन्तूनामिव ककानां, कोऽप्यभय इव स्थितः ॥ २६८ ॥

अन्तरन्तर्ययौ काको, मांसास्यास्वादयज्यम् । खनन् गजपतेरङ्गं, सुरङ्गाकृदिव क्षितिम् ॥ २६९ ॥

१ 'आऽप्यत्र पाता० ॥ २ 'मनिस्व' खंतामं० पाता० ॥ ३ चार्थश्चिरसञ्चिताः खंता० ॥

४ 'धमि' खंता० ॥ ५ आहार्याऽऽहार्य मां पाता० ॥ ६ द्वारा करटिबस्तेन, पाता० ॥

कूटेऽन्तर्गते तत्र, कूरे चौर इव क्षणात् । आरक्षक इव श्रीष्मो, गुदद्वारममीमिलत् ॥ २७० ॥
 मूरिवर्षसु वर्षसु, परासुस्तदसौ द्विपः । कोष्ठे वीचीकैरनीतो, मात्रेव सरिता सुतः ॥ २७१ ॥
 गतेऽन्तर्बिरिधेरेव, रेखावारिप्रवाहितः । इमः पोतनिमः काकं, साकं तमपि सोऽनयत् ॥ २७२ ॥
 अथ तस्य गुदद्वारि, विशद्वारिविदारिते । निःससाराहिदष्टस्य, चिराज्जीव इव द्विकः ॥ २७३ ॥
 आशु मिःसृत्य संश्रित्य, वपुस्तस्य द्विपस्य सः । दिक्षु काको वराकोऽथ, साक्षेपं चक्षुरक्षिपत् ॥ २७४ ॥
 अयं तोयमयं विश्वं, पश्यन् नश्यंश्चतुर्दिशम् । पुनर्व्यावृत्य तत्रैव, तस्यौ करिकलेवरे ॥ २७५ ॥
 अथ बारिभरापूर्णे, मग्ने करिणि मग्नवान् । द्विकः सोऽपि तदाधारः, स्वामिनीवानुजीवकः ॥ २७६ ॥
 काकवत् करिणः काये, स्त्रीनिकायेऽनुरागवान् । कथं नाम निमज्जामि, सोऽहं मोहेऽमुधाविव ? ॥ २७७ ॥
 अथाभाषिष्ठ निःश्लघ्नीः पद्मश्रीरदस्तदा । न वा नरवर ! प्रज्ञा, वानरस्येव तस्य ते ॥ २७८ ॥

वानराख्यानकम्

जातख्याति क्षितावस्ति, हस्तिनामापुरं पुरम् । चन्द्राश्मकलशैर्यत्र, स्वयम्भुपयसः प्रपाः ॥ २७९ ॥
 तत्राशिकेच्छरी नाम, क्षोणिसुश्रोणिबल्लभः । यद्यशोभिरशोभिष्ट, विष्टपं नित्यचन्द्रिकम् ॥ २८० ॥
 अनेकदास-भृपाछैरेकदा सहितो नृपः । मृगव्यायां जगामायमानीलनितुलाञ्छितः ॥ २८१ ॥
 वीरैः सह सहलेण, स विवेश वनाद् वनम् । घनाघनं निशानाथ, इव ताराभरैः समं ॥ २८२ ॥
 वर्षत्सु क्षारधाराभिर्वीरेषु जलदेज्जिव । निकुञ्जपुञ्जगेहेषु, निलीनं वनचारिभिः ॥ २८३ ॥
 गर्वात् तस्मा स्थिरीभूताः, सिंहास्तद्वत्तद्वयः । यथा मृगैर्भयोत्तलैर्दत्तफालैर्लक्ष्मिरे ॥ २८४ ॥
 अथायं पृथिवीनाथो, मृगमायोद्गतश्रमः । अवाप तापच्छेदाय, जाह्नवीं स्वयशःसखीम् ॥ २८५ ॥
 जाह्नवीतीतरकान्तारे, तद्वीरैः स्वैरचारिभिः । नानाविधसुधाह्वयविद्यमानफलोत्सुकैः ॥ २८६ ॥
 अदर्शि कामिनी काऽपि, पुष्पभूषणभूषिता । प्रत्यक्षा वनदेवीव, वनश्रीरिव जङ्गमा ॥ २८७ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अत्राऽऽदाय नरेन्द्राय, ताममी काममूर्तये । अदर्शयन् वनाम्भोषिलब्धां श्रियमिव स्त्रियम् ॥ २८८ ॥
 एतां सुरनदीसेवाफलमाकलयन् नृपः । आदाय कुन्ददायाददशनामविशत् पुरीम् ॥ २८९ ॥
 सपत्नीं रत्नगर्भाया, रत्नगर्भितभूषणाम् । पुण्यपण्यपरिकीतस्तां वितेने नरेश्वरः ॥ २९० ॥
 अप्ररेषुः पुमान् कश्चिदिदं पुरमरञ्जयत् । अनार्तं नर्तयन्नकं, वानरं नरजित्वरम् ॥ २९१ ॥
 अथ भूपाय केनापि, तदकथ्यत कौतुकम् । सोऽपि चाऽऽकारयाञ्चक्रे, तं नरं धृतवानरं ॥ २९२ ॥
 तां मियां स्वर्धूवद्वस्पर्द्धामासनस्थिताम् । कुर्वन्नुर्वीपतिर्भेजे, सम्मदैकास्पदं सदः ॥ २९३ ॥
 अनीनृतत् ततः सोऽपि, नरस्तं वानरं पुरः । तूयाणि वादयन् दिक्षु, जिघृक्षुर्जनमानसम् ॥ २९४ ॥
 न वानरो नरीनर्ति, ताडितोऽप्यमुर्मा पुनः । नृपप्रियासुखाम्भोजन्यस्तद्विस्तु रोदिति ॥ २९५ ॥
 विष्णुः शिखुः काश्चिन्मन्, सा राक्षी वानरं जगौ । अये ! मया निषिद्धस्त्वं, तदा किमकृथास्तथा ? ॥ २९६ ॥
 कृत्तक्षोभेण लोभेन, लम्बितोऽग्नीदशीं दशाम् । हृतासिलकलाशोभोऽतिलोभो हि न शोभनः ॥ २९७ ॥

१ 'द्वारे, वि' वता० ॥ २ 'व्याघ्र' तत्रै' पाता० ॥ ३ 'वीतार' वता० ॥ ४ 'ना ततः' नृप' वता० ॥

बोधयित्वा तदात्मानं, मानं वानर ! मा कुरु । यो ब्रथा वर्तते कालस्तं तथैवानुवर्तय ॥ २९८ ॥
 इति प्रबोधितो देव्या, नृत्यकृत्यद्भुतं तदा । निर्व्याजं रञ्जयामास, वानरः स नरेध्वरम् ॥ २९९ ॥
 कृतार्थीकृत्य पृथ्वीशस्तं वानरधरं नरम् । किमेतदिति तां राज्ञीं, पप्रच्छ सपरिच्छदः ॥ ३०० ॥
 विस्मितेनावनीशेन, पृष्टा स्पष्टमुवाच सा । स्वःसोपानतरङ्गाया, गङ्गायास्तीरकानने ॥ ३०१ ॥
 किलाऽऽसीद् वानरद्वन्द्वमद्वैतप्रीतिमन्दिरम् । निर्दम्भस्मरसंस्मरसप्रसरपेशलम् ॥ ३०२ ॥
 तदन्यदा निदाघतीं, क्रीडारसवशंवदम् । सममेव समारूढं, तीरवानीरभूरुहम् ॥ ३०३ ॥
 ततः शास्त्रासृगः शाखां, मन्दमन्दोलयन्नयम् । दूरतो विनिपाताख्यं, प्राप कापेयतः फलम् ॥ ३०४ ॥
 वानरोऽयं नरो भूतस्तीर्थस्यास्य प्रभावतः । प्रियामालोकयामास, हर्षोत्सुक्यस्पृशा दृशा ॥ ३०५ ॥
 भैरवादिब वानीराद्, वानरी साऽपतत् ततः । नारीभूता पतीयन्ती, तमेव निजवल्लभम् ॥ ३०६ ॥
 गता ननु मनुष्यत्वमथ साऽप्यहह ! क्षणात् । जातजातिस्मृतिरिव, स्मरन्ती कपिजन्म तत् ॥ ३०७ ॥
 ततो रतिः स्मरेणेव, प्रीतेन प्रेयसाऽथ सा । हर्षोत्कर्षादिहारण्ये, चिरं चिक्रीड संयुता ॥ ३०८ ॥
 मुष्माकृतमुष्मासारसरसारतरैः फलेः । मुदा तदानीमेताभ्यां, हसिता द्युसदोऽपि ते ॥ ३०९ ॥
 क्रीडैस्तथा सहाऽन्येद्युस्तं वानीरमवाप्य सः । तामुवाच युवा चक्षुः, क्षिपन् प्रेमोन्मुखं मुखे ॥ ३१० ॥
 असौ पशूनां वानीरो, नरतां प्रथते यथा । तथा मन्ये मनुष्याणां, देवभावं प्रदास्यति ॥ ३११ ॥
 प्रिये ! तदेहि वानीरमेनमारुह्य लीलया । पुनर्भूतलपातेन, देवभावोऽनुभूयते ॥ ३१२ ॥
 मनुष्यत्वेऽपि किं तुच्छमावयोर्विधत्ते प्रिय ! । तेन वल्लभ ! लोभोऽयमतिमात्रो न युज्यते ॥ ३१३ ॥
 वार्यमाणोऽपि वानीरात्, स वानरवरो नरः । शम्पासम्पातमाधाय, पुनर्नारतां गतः ॥ ३१४ ॥
 पूरितो दुःखपूरेण, नरत्वस्पृहयाऽथ सः । पुनः पपात वानीराद्, गतः पुरुषतां न तु ॥ ३१५ ॥
 मानुष्यभावमोक्षाय, चट्टन्यतिपट्टनि सः । तस्याश्चकार चक्रे तु, न तथा तदमूढया ॥ ३१६ ॥
 साऽहं तस्य प्रिया प्राप्ता, वसन्ती निर्जने वने । त्वत्पतिभिः सरित्तिरि, कृष्टैर्मत्पुण्यतन्तुभिः ॥ ३१७ ॥
 अटन्यामटताऽनेन, पतिः प्राप्तः स एष मे । दक्षेण शिक्षितो नृत्यं, मां वीक्ष्य विकलोऽभवत् ॥ ३१८ ॥
 तत् प्राणेश ! मया सोऽयं, निर्बुद्धिबोधितोऽधुना । ततो मयि विसस्मार, प्रेमापस्मारमात्मनः ॥ ३१९ ॥
 इत्याकर्ण्य कृताश्चर्यां, कपेश्चर्यां स भूपतिः । लोभातिशयमेतस्य, दूषयामास मांसलम् ॥ ३२० ॥
 तत् पुण्यसम्भवान् भोगान्, मुक्त्वा काङ्क्षन् परं पदम् ।
 नाथ ! त्वमुभयभ्रष्टो, हास्यः स इव मास्म भूः ॥ ३२१ ॥
 अथ स्म वाचमाचष्टे, जम्बूस्तां प्रेयसीं प्रति । न स्यां विप्रनिसारस्य, वश्योऽहं पुण्यसारवत् ॥ ३२२ ॥

पुण्यसाराख्यानकम्

पुरं भोगपुरं भोगहारिनारीमनोहरम् । अस्ति हस्तिमदामोदराजिराजगृहाङ्गणम् ॥ ३२३ ॥
 श्रेष्ठी घनाबहो नाम, तत्राजनि जनप्रियः । विभाव्य वैभवं यस्य, धनदोऽप्यधनायते ॥ ३२४ ॥
 प्रिया गुणवती तस्य, जज्ञे श्रीः श्रीपतेरिव । मीनकेतुः स मीनत्वं, यल्लावण्योदधौ दधौ ॥ ३२५ ॥
 देवोपयाचितशतैः, पूज्यपूजोपभूंहितैः । कृतप्रमोदसन्दर्भमथ गर्भं बभार सा ॥ ३२६ ॥

गृहं कलाकलापस्य, निष्पुण्यानां शिरोमणिः । तनयस्तव भावीति, तां कोऽपि ब्राह्मणोऽवदत् ॥ ३२७ ॥
 अथासौ वासरैः पूर्णैः, पुण्यसाराभिधं सुतम् । असूत नूतनं चूतमिव काननमेदिनी ॥ ३२८ ॥
 कलाचार्यकदम्बेभ्यः, स पपौ सकलाः कलाः । मुखेभ्यः सरितां श्रीमानपः पतिरपामिव ॥ ३२९ ॥
 नन्दनीं बन्धुदत्तस्य, नाम्ना बन्धुमतीमसौ । घनावहेन समीतिप्रवाहेण विवाहितः ॥ ३३० ॥
 कदाचित् त्रिदिवं याते, ताते कृतमृतक्रियः । समुद्गतरस्स्कन्धो, गृहभारं बभार सः ॥ ३३१ ॥
 अभास्यैर्वैभवं तस्य, क्षीणं तच्चिरसञ्चितम् । सलिलं पल्वलस्येव, चण्डरोचिर्मरीचिभिः ॥ ३३२ ॥
 अथासौ वैभवभ्रंशविगलत्पौरगौरवः । समारुरोह बोहित्थं, सुस्थितश्रेष्ठिना सैमम् ॥ ३३३ ॥
 लङ्घयन् लहरीः पोतो, हरीनिव महाभटः । तीर्त्वा युद्धमिवाम्बोधिं, परं पारमवातरत् ॥ ३३४ ॥
 आकारितं पताकाभिरिव सम्मुखमागतम् । रत्नद्वीपमथ प्राप्तः, पोतः पवनवेगतः ॥ ३३५ ॥
 अन्तर्जलधि चाविश्य, दर्शितस्फारगौरवैः । नागरैस्त्याजितः कामं, पोतस्तरलतां तदा ॥ ३३६ ॥
 उत्तीर्य धैर्यमालम्ब्य, पोतात् प्राणभयादिव । अहंपूर्विकया लोकः, प्रपदे द्वीपमेदिनीम् ॥ ३३७ ॥
 पुण्यसारस्तदा रत्नद्वीपे रत्नमहीतलम् । नित्यं खनत्यनिर्विण्णः, स्वदारिद्र्यमिवोन्नतम् ॥ ३३८ ॥
 निष्पुण्यः पुण्यसारोऽसावसाराणि कथञ्चन । रत्नान्यवाप नो चिन्तामणिं तु चिरचिन्तितम् ॥ ३३९ ॥
 अहं सैमं समेष्यामि, नासम्पूर्णमनोरथः । इत्थं स कथयामास, गन्तुकामोऽव सुस्थिते ॥ ३४० ॥
 समं तमसमायान्तमपि वित्तप्रदानतः । कृत्वा समुदितं तीर्थः, पोतेनार्णपतिं वणिक् ॥ ३४१ ॥
 स तथैव ततो रत्नखानिं खनति नित्यशः । शतशो वार्यमाणोऽपि, तदधिष्ठातृदैवतैः ॥ ३४२ ॥
 अपरेषुः खनलेष, दारिद्र्यध्वान्तदीपकम् । चिन्तामणिं पुरोऽपश्यद्, दुरापं किमु निश्चितैः ? ॥ ३४३ ॥
 असावथ तमस्कृत्य, चिन्तामणिमयाचत । स्वर्णलक्षमपश्यच्च, तत् तदैव गृहान्तरे ॥ ३४४ ॥
 स्वर्णं रत्नं च तत् प्राप्य, तीरे नीरशितुः स्थितः । नरस्य भग्नपोतस्य, संज्ञापदमुदञ्चयन् ॥ ३४५ ॥
 नौवित्तघनदेवस्य, गन्तुर्भोगपुरं प्रति । आरुरोह स बोहित्थं, नीतस्तरेपितैर्नरैः ॥ ३४६ ॥
 पोते तद्विदितं हेन्नामारोपयदयं चयम् । तेषामकथयच्चिन्तामणिं न तु रहस्यवत् ॥ ३४७ ॥
 एकदाऽसौ त्रियामायां, यामयुग्मे समुत्थितः । प्रीतो विभुं विभावयां, विभावयै न्यभालयत् ॥ ३४८ ॥
 एताः श्वेतांशुभासः किं, किं ताश्चिन्तामणित्विषः ? ॥
 भान्ति क्लान्तिभिदः सोऽथ, चेतस्येतदचिन्तयत् ॥ ३४९ ॥
 अथ भ्रान्तिभिदे मूढः, कटीपटकुटीपुटात् । चर्क्य हर्षसम्पूर्णः, पूर्णैन्दुस्पर्धिनां मणिम् ॥ ३५० ॥
 पश्यन्नसौ निशारत्नं, चिन्तारत्नं च तन्मुहुः । युतजातसुतद्वन्द्वनिभालिखीनिभो बभौ ॥ ३५१ ॥
 पपात वातकम्पेन, प्रमोद इव पिण्डितः । मणिस्तस्य करादब्धौ, रविरस्तगिरेरिव ॥ ३५२ ॥
 स्थाप्यतां स्थाप्यतां पोतो, मुषितोऽस्म्यहमब्धिना । इत्थं कलकलैः पूर्णैः, तेने तेनेदमम्बरम् ॥ ३५३ ॥
 धनदेवस्ततः पोतं, मरुद्वतितमतिष्ठिपत् । कुतस्त्वमाकुलतमस्तमपृच्छदतुच्छधीः ॥ ३५४ ॥
 प्रभाञ्जितनभोरत्नं, चिन्तारत्नं ममापतत् । तदुद्धारय पाथोधेरस्मादस्मांश्च दुःखतः ॥ ३५५ ॥
 जीवितव्यं मयि स्वस्मिन्, कीर्तिरारोप्यतां त्वया । हर्षात् कर्षय रत्नं तमित्युवाच शुचैव सः ॥ ३५६ ॥

यत्र लोकचमत्कारि, भवताऽकारि शब्दितम् । तदत्याजि पयो दूरे, वायुप्रेतपोततः ॥ ३५७ ॥
 उर्वस्यै तन्मनः खेदाभेदानीं लभ्यते मणिः । नौविचेनेति नीतिज्ञो, बोधितो मौनमाप सः ॥ ३५८ ॥
 वद्वदत्र भवाभोधौ, रत्नं मानुषजन्म यत् । सुधर्मस्वामिपोतेऽपि, लब्धे किं हारयामि तत् ? ॥ ३५९ ॥
 वषासेनाऽथ निश्चयसेना कन्दर्पभुजः । श्रीजम्बूस्वामिनं प्राह, व्रतोत्साहधुरन्धरम् ॥ ३६० ॥
 यो मूत्त्वशुभयभ्रष्टस्तौ राक्षी-जम्बुकौ यथा । तयोः शृणु कथामेतामस्मिन्नेव पुरे पुरा ॥ ३६१ ॥

राक्षी-जम्बुकयोरारुयावकम्

धनेन धनदाकारः, स्वर्णकारशिरोमणिः । देवदत्त इति ख्यातिपात्रं धात्रीतलेऽभवत् ॥ ३६२ ॥
 तस्यामृद् देवदिभ्रात्यः, स्रुर्विष्णोरिव स्मरः । काममूमीपतेर्दुर्गं, दुर्गिलाऽस्य प्रियाऽभवत् ॥ ३६३ ॥
 बैकदा सा स्वयं नयास्तीरे नीरेच्छया ययौ । वक्षोजतुल्यतामीत्या, कुम्भौ मूर्धनि विभ्रती ॥ ३६४ ॥
 यदौ तदे तटिन्याः सा, मुक्त्वा मजनकाङ्क्षया । विवेश पयसः क्रोडं, निर्वीडक्रीडया रयात् ॥ ३६५ ॥
 सहेलं तत्र खेलन्तीं, महिलां ग्रहिलां मदात् । व्यालोकयद् युवा कोऽपि, कन्दर्पज्वरजर्जरः ॥ ३६६ ॥
 तरुणस्तां प्रति प्राह, स साहसनिषित्ततः । तव पृच्छन्ति मुक्तांतं, तरवस्तन्वि ! नन्विमे ॥ ३६७ ॥
 तथाऽपि तन्मनःसम्यग्मन्यथायि तदा मुदा । एभ्यः स्वस्ति तरुभ्योऽस्तु, स्पृहा पूर्णाऽस्तु पृच्छते ॥ ३६८ ॥
 मदनस्तदनेनामुं, वचसा जितपत्रिणा । जघान हृदये तूर्णं, धूर्णमानशिरोऽम्बुजम् ॥ ३६९ ॥
 तच्छ्रुतिपयैः, सिकेऽस्य वपुषि क्षणात् । श्यामो रराज रोमाञ्चः, शृङ्गाराङ्कुरकोटिवत् ॥ ३७० ॥
 बालान् फलार्थिनस्तीरसहकारतरोस्तेले । कृत्वा फलमैः प्रीतानपृच्छत् केयमित्यतौ ॥ ३७१ ॥
 नाम्ना धाम्ना च तां मत्वा, शिशुभ्यः स वहन् मुदम् । कृतार्थप्रायमात्मानं, मेने मन्मथसन्निभः ॥ ३७२ ॥
 स्नात्वा साऽपि सरिचरी, स्थिता साकं सखीजनैः । जलक्लिन्नाङ्गसंलभस्वपभानिद्वितांशुका ॥ ३७३ ॥
 भ्रती कटाक्षनाराचैरमुं भूचापचापलात् । चचालाथ मनःस्मेरमदना सदानाय सा ॥ ३७४ ॥
 चक्षुष्पथमथ त्यक्त्वा, गतायां तत्र तापवान् । तदङ्गसङ्गसुभगे, तत्राम्भसि ममज्ज सः ॥ ३७५ ॥
 उपचरिस्ततः स्फुरैः, कामी कामपि तापसीम् । अयमाराधयामास, कुलटाकुलदेवताम् ॥ ३७६ ॥
 तापसी तापशीर्णाङ्गमनःसाहसमाह तम् । प्रीता क्रीताऽस्मि दानेन, किङ्करेव करोमि किम् ? ॥ ३७७ ॥
 युवाऽप्युवाच तां मातर !, देवदिभ्रात्य वल्लभा । देवदत्तस्तुवां नाम्ना, दुर्गिलां मम मेलय ॥ ३७८ ॥
 प्रार्थिता कुर्वती केलिलीलां कल्लोलिनीजले । मम भ्रूमङ्गभङ्गीभिः, सङ्गमङ्गीचकार सा ॥ ३७९ ॥
 तद्रीकृत्य सा भैक्षच्छन्नना सन्नगामिनी । जगाद दुर्गिलां व्यमां, स्थालीक्षालनकर्मणा ॥ ३८० ॥
 तथा कुपितया तादृग्, वदन्ती तापसी ततः । निर्भर्त्स्य पृष्ठे हस्तेन, हता स्थालीमपीजुषा ॥ ३८१ ॥
 इत्यवज्ञावशाज्जातपश्चात्तापाऽथ तापसी । तदेतत् कथयामास, तस्यावाससुपेयुषी ॥ ३८२ ॥
 वीक्ष्य दक्षः स तं हस्तं, श्यामं पञ्चाङ्गुलीयुतम् । स्वं कृष्णपञ्चमीरात्रौ, निमन्त्रितममन्यत ॥ ३८३ ॥
 स पञ्चेष्टुपपञ्चेष्टु, विपश्चित् पञ्चमीतिवौ । तपस्विनी पुनः प्रैषाद्, भक्तिभिर्दुर्गिलां प्रति ॥ ३८४ ॥
 अविलक्षा च सौ भिक्षादम्भसरम्भसंवृता । देवदत्तगृहं गत्वा, पुनस्तामाह साहसात् ॥ ३८५ ॥

१ 'सत्यं तं' पाता० ॥ २ मा भूदुभयथा भ्रष्टे, दुर्गिलावद् भवानपि । तथा शृष्टुं कृता० ॥
 ३ कदापि सा कृता० ॥ ४ 'लीङ्गवत्' कृता० ॥ ५ सा दक्षा कृता० ॥

उच्चैः प्रपश्चिताटोपा, सकोषा साऽपि तापसीम् । निर्भर्त्स्य गृहपाश्चात्पद्मारेण निरसारवत् ॥ ३८६ ॥
 ग्रीडा-ग्रीडाभराभुम्रकन्धराबन्धवन्धुरा । अश्वाकथयदस्मै सा, रुदती सुदती कथाम् ॥ ३८७ ॥
 तदुक्तपश्चिमद्वारनिष्कासकथया ततः । अथमाहूतमात्मानं, मेने पश्चिमवर्त्मना ॥ ३८८ ॥
 निष्पन्नमात्मनः कार्यं, मत्वा स प्राह तापसीम् । वाच्या न कापि पापिष्ठा, मातः ! साऽतः परं त्वया ॥ ३८९ ॥
 इमां च शान्तसन्तापां, दत्तप्रस्तुतवस्तुतः । चकार कारणं सिद्धेः, स्मरस्मरणदुर्मदः ॥ ३९० ॥
 अथ मम्मथदीपेन, प्रकाशितपथो निशि । स्मरार्तो देवदत्तस्य, तस्य धाम जगाम सः ॥ ३९१ ॥
 पाश्चात्पश्चिमना कामविशः प्रविशन्नसौ । ददर्श दुर्गिलामग्रे, साऽपि तं स्निग्धया दृष्ट्वा ॥ ३९२ ॥
 समाम्ब गृहकृत्यानि, पत्न्यौ निद्रावशंवदे । ययावुपपत्तिं हृष्टा, सा गृहोपवनावनौ ॥ ३९३ ॥
 अनारतरतश्चान्ता, सहै तेन हताशया । सा स्वापमाप तत्रैव, समं भर्त्रेव निर्भरम् ॥ ३९४ ॥
 तदानीं कायचिन्तार्थमुत्थायोपवनं गतः । देवदत्तः स्नुषां तत्र, तदवस्थां व्यलोकयत् ॥ ३९५ ॥
 विपश्चिन्निधयायाथ, सुतवासगृहं गतः । एकाकिनं सुतं वीक्ष्य, प्राप्तस्तत्र वने पुनः ॥ ३९६ ॥
 रुषा स्नुषापदाम्भोजादभिज्ञानकृते कृती । मन्दं मन्दं स्वहस्तेन, मञ्जीरमुदतीतरत् ॥ ३९७ ॥
 क्रमादुत्तार्यमाणे सा, नूपुरे जातजागरा । गुरुमालोकयामास, यान्तं कलितनूपुरम् ॥ ३९८ ॥
 ससम्भ्रममथोत्थाय, रूपणा प्राणवल्लभम् । नूपुरोत्तारवृत्तान्तं, सनिर्वेदं न्यवेदयत् ॥ ३९९ ॥
 क्रियमाणे प्रिय । प्रातर्दिव्ये साहायकं त्वया । किञ्चिन्मम विधातव्यं, सेत्सुक्त्वा विसर्ज्य तम् ॥ ४०० ॥
 वहन्नत्यद्भुतं भीतिभारं सोऽपि युवा जवात् । पथा यथागतेनाधोवदनः सदनं ययौ ॥ ४०१ ॥
 दुर्गिला तु समालिङ्ग्य, निद्रारसवशीकृतम् । पतिं जागरयामास, मांसलस्नेहनाटिका ॥ ४०२ ॥
 महेलया तया सार्धं, वर्धितोद्दामहेलया । तदा विद्राणनिद्रोऽयं, चिक्रीड ग्रीडमुक्तया ॥ ४०३ ॥
 तत्राभ्योपवने नीत्वा, तं रतिश्रान्तिशान्तये । निद्रामुद्रितनेत्राब्जं, ग्रीडितेव जगाद सा ॥ ४०४ ॥
 पादादुत्तार्य मञ्जीरं, मम पश्य पिता तव । अयं प्रयाति निर्लेजः, कुलचारः क एष वः ? ॥ ४०५ ॥
 सहोपपत्तिना सुप्ता, सुप्ताऽसौ विपिनान्तरे । व्यात्वेति त्वत्पिता मन्ये, चर्कषं मम नूपुरम् ॥ ४०६ ॥
 तत् साक्षादेव भाषस्व, पितरं हितरञ्जक ! । कलङ्कं मत्कुले प्रातरयमानेष्वेत्येव ॥ ४०७ ॥
 निशम्येति गिरं देवदत्तः कान्तामवोचत । शीलैकसज्जे ! लज्जेऽहमिदानीमेव तं ब्रुवन् ॥ ४०८ ॥
 वक्ष्ये प्रातस्त्विति स्पष्टसन्धाकर्तारि भर्तारि । असौ सुष्वाप निष्ठापा, पटुः कपटनाटके ॥ ४०९ ॥
 देवदत्तोऽथ कोपेन, पावकेनेव सञ्ज्वलन् । प्रिययोत्थापितः प्रातः, प्रयातः पितरं प्रति ॥ ४१० ॥
 मयैव सह सुप्ताया, वधूष्या नूपुरं हृतम् । आन्तेन भवता यत् तदप्युत्तामित्यवोचत ॥ ४११ ॥
 ॥ युगम् ॥

सुतं तमिति वक्तामाह स्वर्णकृदग्रणीः । त्वां वीक्ष्य सुसमन्वास्याः, पांशुलाया हतं मया ॥ ४१२ ॥
 अबेति श्वशुरेणोक्ते, दुर्गिला साऽह साहसात् । भुज्यते प्रविधाय स्वं, निष्कलङ्कं कुलं किल ॥ ४१३ ॥
 अथो सुवर्णकारेणः कुटुम्बं मेलितं निजम् । स्वजना दुर्गिलायाश्च, समाहृताः समन्ततः ॥ ४१४ ॥
 असत्यं हन्ति पादाधधारिणं यः क्षणाज्जनम् । यक्षस्य तस्य ते चैत्ये, जग्मुर्दुर्गिलया समम् ॥ ४१५ ॥

स्तात्वा पवित्रगात्रा सा, यावच्चैत्याय गच्छति । तावद् ग्रहिलतादम्भाजरेणाऽऽलिङ्गिताऽग्रतः ॥ ४१६ ॥

धिग् ! धिग् ! मा मा स्पृश त्वं मां, वदन्तीत्यथ दुर्गिला ।

तस्माद् विमोचिता पार्श्ववर्तिभिः ऋषिता पुनः ॥ ४१७ ॥

अथ चैत्यान्तरे गत्वा, यक्षं सम्पूज्य च स्वयम् । सा भालकुम्भलीभूतपाणिपथा व्यजिज्ञपत् ॥ ४१८ ॥

श्रुत्वा करग्रहीतारं, ग्रहिलं च नरो यदि । कोऽपि लभो मदङ्गे तद्, देव ! कार्याऽस्मि भस्मसात् ॥ ४१९ ॥

इत्युदीर्य तदा यक्षे, संगयारूढचेतसि । अधश्चरणयोरेषा, निःससार धियांनिधिः ॥ ४२० ॥

शुद्धा शुद्धेति वाचस्तत्, तालास्फालनगर्भिताः । उल्लासिता जनशतैः, रुरुधुर्गगनाङ्गणम् ॥ ४२१ ॥

स्वयंहृष्टान्यपार्श्वस्वस्तुपासंशुद्धिचिन्तया । तदादि देवदत्तस्य, निद्रा नायादर्हनिशम् ॥ ४२२ ॥

दिवैः कतिपर्यैमत्वा, विनिद्रं तं पुराधिपः । निजस्यान्तःपुरस्यान्तश्चकार किल यामिकम् ॥ ४२३ ॥

सुप्तो जागर्ति वा सोऽयमित्युत्थाय मुहुर्मुहुः । राज्ञीमेकां स पश्यन्तीं, ज्ञात्वा सुप्तोऽथ कैतवात् ॥ ४२४ ॥

सत्यसुप्तमिमं ज्ञात्वा, राज्ञी जालकनिर्गता । अधस्ताद्धस्तिना निन्ये, भूतलं तलवर्तिना ॥ ४२५ ॥

अथ हस्तिपकेनासौ, कुपितेन चिरागता । हस्तिर्हिज्जीरघातेन, निजङ्गे जघने घनम् ॥ ४२६ ॥

जाग्रथामिकवृत्तान्तकथनेन प्रसेदुषा । तेन सा ध्वस्तकोपेन, समं चिक्रीड निर्भरम् ॥ ४२७ ॥

तूर्णं गवाक्षमारुह्य, स्वर्णकारोऽपि कौतुकी । सविस्मयस्तयोस्तानि, कीदृशानि व्यलोकयत् ॥ ४२८ ॥

तं हस्तिपकमालिङ्ग्य, प्रत्युपसमयेऽथ सा । राज्ञी करिकरेणैव, प्रस्थिता प्रतिजालकम् ॥ ४२९ ॥

स्वस्थाने स्वर्णकारोऽपि, समागत्याऽऽशु सुप्तवान् । वासवेदमनि सुष्वाप, साऽपि क्षितिपवहम्भा ॥ ४३० ॥

हृदि दध्यावथ स्वर्णकारस्तच्चरितमिमतः । के वयं ? यन्नरेन्द्राणामप्यसौ विष्टववृधः ॥ ४३१ ॥

इति निर्गुणिमासाद्य, सद्यो निद्रां प्रियामिव । मेजे चिरतरप्राप्तिगाढालेपपरामसौ ॥ ४३२ ॥

अथाकथ्यत भूपाय, सुप्तः परिजनैरयम् । सुषोरिधुर्धुगरावजितसूकरयुधपः ॥ ४३३ ॥

निद्रा तथा विनिद्रेण, तेनाथ यदवाप्यत । तन्मन्ये कारणं किञ्चिदुत्थाप्यन्तदसौ नहि ॥ ४३४ ॥

इत्यादिष्टपरिवारस्तं सप्तमदिनोत्थितम् । रहस्याकार्यं पप्रच्छ, क्षमापः स्वापस्य कारणम् ॥ ४३५ ॥

समग्रं चरितं तस्मिन्, निवेद्याथ गते सति । राजा समजनि क्रोध-त्रपामन्तस्तमानसः ॥ ४३६ ॥

अथ कृत्वा किलिखेन, कुञ्जरं राजकुञ्जरः । स्थित्वा रहसि राज्ञीः स्वाः, समाह्वयेदमब्रवीत् ॥ ४३७ ॥

दुःस्वप्नोऽय मया दृष्टस्तत् सत्यीकृत्य हन्यताम् । पर्यस्तवमनं हस्तिन्यस्मिन्नारुह्यतामिति ॥ ४३८ ॥

इत्यादिष्टा नरेन्द्रेण, सर्वाः शुद्धान्तयोषिताः । उच्चरुर्द्विपमारुह्य, पूर्वाद्रिमिव तैरकाः ॥ ४३९ ॥

सा तु दृष्टा विभेमीति, भाषमाणा महीभुजा । हताऽभिमान्त्रितेनेव, पथेन पतिता सुवि ॥ ४४० ॥

अथास्या जघनं राजा, शृङ्खलाकिणकश्मलम् । ददर्श शैवलालीढजाह्नवीपुलिनोपम् ॥ ४४१ ॥

अथाऽऽह तां हतां राजा, कोपाटोपारुणेक्षणः । अन्यासामपि भीरूणां, भीरूतां प्रतिपादयन् ॥ ४४२ ॥

यासि द्विपकराज्जगं, विभेपि तु कटद्विपात् । मोदसे शृङ्खलाघातैः, पक्षघातैस्तु मूर्च्छसि ॥ ४४३ ॥

इति ब्रुवन् भुवं भाले, समारोप्यातिकोपेन । धृत्वा केशेषु लोकेशः, कृष्टवान् पिष्टवौश्वं ताम् ॥ ४४४ ॥

१ 'यैर्ज्ञात्वा' खंता० ॥ २ 'किं मां पश्यति' राज्ञीति, ध्यात्वा सुप्तः स कै० पाता० ॥
३ सुप्तः स कै० खंता० ॥ ४ 'सममुं ज्ञा' खंता० ॥ ५ 'स्तिहृजी' पाता० ॥ ६ 'रघर्षरा' खंता० ॥ ७ 'त्वा कलि' पाता० ॥ ८ 'हानां ततः' खंता० ॥ ९ 'तारिकाः' खंता० ॥

अथ हस्तिपकं हस्तिराजं हस्तिगतिं च ताम् । हन्तुं नूतनमारेण, नृपः किञ्चिदचिन्तयत् ॥ ४४५ ॥
 ततः क्षितिपतिः साकं, साकन्यैः स्वजनैर्भयात् । वैभारपर्वतं यातो, निन्ये तत्र च तत् त्रयम् ॥ ४४६ ॥
 अथाऽऽदिशन्नृपो हस्तिपकं साकं क्षियाऽनया । आरुढारोपय रयाद्, द्विपं भूर्ध्वं गिरेरिति ॥ ४४७ ॥
 सममृत्यु-समस्थानगतिहर्षादुभाविभम् । अधिरूढावधाम्भोदं, रोहिणी-शशिनाविव ॥ ४४८ ॥
 हस्ती हस्तिपकेनाथ, प्रेरितो गिरिमूर्धनि । आरुरोह पयोवाह, इव मन्देन वायुना ॥ ४४९ ॥
 अथाऽऽरूढं गिरेर्भूर्ध्वं, मेण्डमाज्ञापयन्नपः । पातयैनं द्विपं शैलात्, कैलासगिरिगौरवात् ॥ ४५० ॥
 इत्युक्ते क्षितिनाथेन, निषादिकृतसंज्ञया । एकोऽम्बरे निरालम्बश्चरणः करिणा कृतः ॥ ४५१ ॥
 पातयेति नृपादेशान्मेण्डनुजः पुनः करी । पदं द्वितीयमुद्ग्रे, समारोदुमिवाम्बरम् ॥ ४५२ ॥
 हाहाकारमथाऽऽधाय, पूर्लोकं शोकपूरितः । ईदृक्षं रक्ष रक्षेममिति भूपं व्यजिज्ञपत् ॥ ४५३ ॥
 रोषदोषमग्निः क्षमापस्तमुपेक्ष्य पुरीजनम् । उवाच पातयेत्युच्चैस्तदा हस्तिपकं पुनः ॥ ४५४ ॥
 तृतीयं मेण्डनुजोऽथ, पादमुत्पाटयन् करी । गिरावेकपदस्तस्थौ, तपस्यन्निव मुक्तये ॥ ४५५ ॥
 लोकैरथ भृशं हाहाकारव्याहारवीचिभिः । क्षपितः क्षितिपालस्य, कोषाग्निः करिणं प्रति ॥ ४५६ ॥
 अथावनीधवेनायं, निषादी भाषितस्तदा । कथञ्चिदुत्तरत्येष, करी जीवन् गिरेरिति ॥ ४५७ ॥
 आवां मुञ्चसि जीवन्तो, यच्चुत्तरति तत् करी । इति विज्ञपयामास, मेण्डः पृथ्वीपतिं प्रति ॥ ४५८ ॥
 अभयं ते वयं दद्यः, पद्मासमं द्विपं मम । उत्तारय रयादेतत्, तदाऽऽदिशदमुं नृपः ॥ ४५९ ॥
 इत्यादेशान्नरेशस्य, मुदितेन निषादिना । उत्तारितः करी शैलादात्मा च यममन्दिरात् ॥ ४६० ॥
 अथ चक्षुष्पथं भर्तुर्विहाय सहितस्तथा । चचाल सोऽयमुत्तालगतित्वंशान्तरं प्रति ॥ ४६१ ॥
 प्रान्ते ग्रामस्य कस्यापि, निशि देवकुलान्तरे । तौ लीनौ ललिनकोडे, तस्थतुर्भ्रमराविव ॥ ४६२ ॥
 समयेऽथ निशीथस्य, ग्रामतः कोऽपि तस्करः । सलोप्त्रः प्राविशच्चैत्य, तलारक्षैरनुद्रुतः ॥ ४६३ ॥
 उदिते विदितो भानौ, प्राबोध्यमिति निश्चयात् ।
 ऊर्द्धास्ते पतयश्चैन्ये, दधुर्नीरन्ध्रप्रताम् ॥ ४६४ ॥
 सोऽपि चौरश्चरन्नतश्चैत्यमग्रस्फुरत्करः । लुठितस्याथ मेण्डस्य, शरीरं पाणिनाऽस्पृष्टात् ॥ ४६५ ॥
 निद्राविद्राणचैतन्ये, तस्मिन्नथ निषादिनि । चौरः सञ्चारयाञ्चके, करं कमलकोमलम् ॥ ४६६ ॥
 कथञ्चिदप्यथो राज्ञीकुचमूधरमूर्धनि । प्राणरक्षणदुर्गोऽस्य, तस्करस्य करो ययौ ॥ ४६७ ॥
 तत्कोमलकरस्पर्शमनुभूय नृपाङ्गना । मनोभवार्ता तं वातामपृच्छत् को भवानिति ॥ ४६८ ॥
 तेनोक्तमस्मि चौरोऽहमपिरोहन्मृतिर्यतः । एतच्चैत्यं चतुर्विधं, मत्कृते वेषत भटैः ॥ ४६९ ॥
 भयवन्तं भुवन्तं तमित्याह क्षितिपाङ्गना । मा मैषीर्भवतः प्राणरक्षा दक्ष ! करिष्यते ॥ ४७० ॥
 इत्वा त्वया यदानीतं, तदस्योच्छीर्षके त्यज । तदेहि दूरतो यावस्तावदावां म्मितस्मरौ ॥ ४७१ ॥
 निशम्य सम्यगायातमृत्युशान्तिमहौषधम् । एतस्या वचनं चौरश्चकार स यथोदितम् ॥ ४७२ ॥
 क्षणेन साऽपि गौराङ्गी, चौराङ्गीकरपोषता । हस्त्यारोहममुञ्चत् तं, चित्तं को वेत्ति योषिताम् ॥ ४७३ ॥
 अबोधिते धुतिपतौ, ध्वान्तद्रुमदवानले । विविशुर्विवशाः कोपाच्चैत्यं चौरार्थिनो भटाः ॥ ४७४ ॥
 कोप्त्रवन्तं तदाऽऽरक्षाः, क्रोधाद् दधुर्निषादिनम् । तन्वन्तस्तुमुलारावमुल्लन्तस्तदा मुदा ॥ ४७५ ॥

सेयं मुग्धा मम वधुश्चौरैण जगृहे' पुनः । नाहं चौर इदं जस्पन्, स ततश्चक्षुषे भटैः ॥ ४७६ ॥
 समं मल्लिच्छचेनाथ, नाथभूतेन पांशुला । चचाल चैत्थतस्तस्मात्, कलङ्कैकनिकेतनम् ॥ ४७७ ॥
 मस्थिताभ्यामथैताभ्यां, दृष्टशे पुरतः सरित् । अम्भःकुम्भिकरोदक्षदम्बुचुम्बितटद्रुमा ॥ ४७८ ॥
 चोरोऽथ चिन्तयाश्चक्रे, न या निजविभोरभूत् । भविष्यति कुतः सा मे, कामेषुविवशीकृता ! ॥ ४७९ ॥
 अस्याः सर्वस्वमादाय, मायया तद् ब्रजाम्यहम् । मनोरथं मदीयं हि, नदीयं पूरयिष्यति ॥ ४८० ॥
 इति निश्चित्य तामूचे, चौरश्चपललोचनाम् । दुस्तरा सिन्धुरेषाऽस्ति, गतिनिजितसिन्धुरे ! ॥ ४८१ ॥
 एककालं न भवतीं, वसना-ऽऽभरणादि च । उत्तारयितुमीशोऽहं, तत् पूर्वं सर्वमप्यय ॥ ४८२ ॥
 तनस्तीरे विमुच्यैतत्, सर्वं सर्वाङ्गसुन्दरि ! । भवतीं पुनरानेतुमहमेप्यामि सत्वरम् ॥ ४८३ ॥

साऽपि नद्वचसा प्रीता, वसना-ऽऽभरणादिकम् ।

तस्याऽप्यित्वा चौरस्य, शरस्तम्बान्तरे स्थिता ॥ ४८४ ॥

स्वभावनिक्षपां दौष्टानिक्षपस्तां विलोकयन् । दायादवत् तदादाय, स विवेशाऽऽपगापय ॥ ४८५ ॥
 स्वपतित्यागिनी न त्वां, स्वप्नेऽपि स्पृहयाम्यहम् । तामित्युक्त्वा नदीं तीर्त्वा, तस्करः स तिरोदधे ॥ ४८६ ॥
 साऽपि किं करवाणीति, बाणिनी मूढमानसा । एकं जम्बुकमद्राक्षीन्मांसखण्डजुचं मुखे ॥ ४८७ ॥
 जिघृक्षुः स तिमिं सिन्धोरम्बुकच्छेऽथ जम्बुकः । मांसखण्डं पुरो मुक्त्वाऽधावद् यावदथं रयात् ॥ ४८८ ॥
 तावदम्बुनिगनेऽस्मिन्, मत्स्ये विवलितस्तदा ।

चक्रन्द जम्बुको दुःखी, शकुन्या पिशिते हृते ॥ ४८९ ॥ युगम् ॥

तं तथास्थितमालोक्य, गतदुःखेव साऽहसत् । प्रौढान्यपि हि दुःखानि, विस्मर्यन्तेऽतिकौतुकैः ॥ ४९० ॥
 हसन्तीमसतीमेतां, व्यक्तमूचेऽथ जम्बुकः । मां किं मांस-तिमिभ्रष्टं, नग्ने ! हससि निक्षेपे ! ॥ ४९१ ॥
 भ्रष्टं जाराच्च चौराच्च, किं नामान हसस्यहो ! । मूढो ह्यद्री ज्वलत् पश्येन्न पुनः पादयोरथः ॥ ४९२ ॥
 जन्पाकं जम्बुके तस्मिन्निति वृत् नृमापया । चिन्तयामास सा यावदाविष्कृतचमत्कृतिः ॥ ४९३ ॥
 स दिव्यपुरुषो भूत्वा, भूरिभूषणभूषितः । जगाद् जम्बुको वाचं, भूयस्तां तावदुच्चकैः ॥ ४९४ ॥

॥ युगम् ॥

निजं जानीहि मां पूर्णहिमांशुमन्त्रि ! कामुकम् । अहं स हंमगमने !, शिम्बारन् निषादिनाम् ॥ ४९५ ॥
 त्वामादाय गते चोरे, चौरनुद्वयाऽथ रक्षकैः । अहं दुःखलतामूलशूलायामधिरोपितः ॥ ४९६ ॥
 जिनदामं तदाऽऽसन्नचक्रं तीक्ष्ण वर्णिग्वरम् । आतोऽयाचं पयः पातुं, पयोदमिव चानकः ॥ ४९७ ॥
 नमोऽर्हद्वय इति न्यस्य, मन्त्रं गथि तदाऽऽस्तुरे । पानीयाय जगामाऽयमन्तर्ध्रामं वर्णिग्वरः ॥ ४९८ ॥
 अथ शूलास्थितस्तैनं, मन्त्रेण मुखरस्तदा । जातोऽहं केतर्कापत्रप्राप्तजग्राद्द्विरेकवत् ॥ ४९९ ॥
 आरक्षानुज्ञया श्रेष्ठी, पयः पाययितुं मया । दृष्टो हृष्टेन मातेव, वेगादागामुक्तस्तदा ॥ ५०० ॥
 अपीतेनानि तृप्तोऽहं, पयसा हवपयस्पृष्टा । स्मरन्नतितरां मन्त्रं, प्राणैर्मुक्तोऽस्मि तत्क्षणात् ॥ ५०१ ॥

तन्मन्त्रभ्यानमाहात्म्याद्, भूत्वाऽहं ज्ञानवान् सुरः ।

तव मोहव्यपोहाय, ज्यथां फेरुण्डताण्डवम् ॥ ५०२ ॥

जैनं भज ततो धर्ममसु त्वमपि भामिनि ! । नैव स्वर्गा-ऽपवर्गश्रीर्यत्प्रसादाद् दुरासदा ॥ ५०३ ॥

चन्द्रचारुणि बीराणि, परिधाप्य प्रबोध्य ताम् । अथायमानयत् कापि, पत्तने व्रतिनीमटे ॥ ५०४ ॥
 इत्यसौ बोधिता तेन, रविणेव सरोजिनी । दधौ हृदि तदा साधुधर्मं हंसमिवोज्ज्वलम् ॥ ५०५ ॥
 तत् त्वं सा कम्बुकण्ठीव, स जम्बुक इवापि च । मास्म भूरुभयभ्रष्टो, मुक्त्यर्थं मुक्तवैभवः ॥ ५०६ ॥
 अथ श्रीजम्बुरूचे तां, स्त्रीचेतांसि प्रबोधयन् । विद्युन्मालीव नैवाहं, मोहे मज्जामि कामिनि ॥ ५०७ ॥

विद्युन्माल्याख्यानकम्

अस्ति सन्ततसञ्चारिताराविश्रामभूमिका । नभः स्तम्बेरमस्तम्भो, वैताढ्य इति भूधरः ॥ ५०८ ॥
 तस्यावनिस्तनस्येव, मूर्ध्नि काश्मीरपत्रवत् । पुरमस्ति मणिस्तोममयं गगनवल्लभम् ॥ ५०९ ॥
 तत्र विद्याधरौ विद्युन्मालि-मेघरथाविति । वैताढ्यश्रीमुखस्यास्य, नगरस्य दशाविव ॥ ५१० ॥
 अथ साधयितुं विद्यां, मातङ्गसंज्ञया श्रुताम् । मन्त्रयामासतुर्विद्याधरो प्रीतिधुरन्धरौ ॥ ५११ ॥
 चण्डालकन्यामुद्राक्ष, तद्गृहे विहितास्पदैः । विद्या वर्षावधि ब्रह्मचर्यादिषा तु साध्यते ॥ ५१२ ॥
 भूखण्डमण्डने गत्वा, साधयावः क्वचित् पुरे । तदेतामिति निश्चित्य, तौ वसन्तपुरं गतौ ॥ ५१३ ॥
 स्थित्वा चण्डालवेषेण, तत्र चण्डालपाटके । एतौ चण्डालमुख्यानां, चक्रतुः सेवनक्रियाम् ॥ ५१४ ॥
 ततस्तैः सेवया प्रीतै, रतौ सम्भाषितौ मिथः । किमङ्गजौ ? कुतः प्राप्तौ ?, किमारम्भौ युवामिति ! ॥ ५१५ ॥
 तादृचतुरिति म्लेच्छराजपुत्राविहागतौ । साकेतपुरवास्तव्याबावां पित्रा निराकृतौ ॥ ५१६ ॥
 तदावाभ्यामिहागत्य, यूयमेव निषेविताः । विना सस्ययुसेवाभिः, कः पूर्यन्ते मनोरथाः ? ॥ ५१७ ॥
 इति श्रुत्वा तयोर्वाचं, तदा चण्डालशेखराः । ते बभूवुर्मुदाऽऽमोदमन्दिरं भेतुरप्रभाः ॥ ५१८ ॥
 तदाऽऽनन्दमयैरेभिस्तावेतौ परिणायितौ । स्वाजन्याय स्वपुत्रीभ्यां, लताभ्यामिव भूरुहौ ॥ ५१९ ॥
 ब्रह्मचर्येण रोचिष्णुरथ मेघरथः कृती । वसन्तत्रैव वर्षेण, तां विद्यां वशमानयत् ॥ ५२० ॥
 विद्युन्माली तु चाण्डाली, तामकामयताधमः । साऽपि गर्भे दधौ तस्य, स्थिरीकरणकार्मणम् ॥ ५२१ ॥
 असिद्धमथ सिद्धस्तमाह मेघरथस्तदा । किमकारि त्वया मूढ !, मग्नोऽसि म्लेच्छवारिधौ ॥ ५२२ ॥
 इत्याकर्ण्य त्रपानभ्रो, विद्युन्माली जगाद तम् । एकवारं सदाचार !, क्षम्यतां विप्लवो मम ॥ ५२३ ॥
 इदानीं साधयिष्यामि, विद्यां निर्जितमन्मथः । वाच्यः प्रीतिप्रकर्षेण, वर्षेणाहं त्वया पुनः ॥ ५२४ ॥
 एवमस्तु गदित्वेति, स्फुरद्विद्यापदच्छदः । भीमान् पक्षीव वृक्षाग्रमारोह नमस्तलम् ॥ ५२५ ॥
 समयान्ते समायातः, समया तं पुनः कृती । बन्धुप्रेमगुणाकृष्टो, म्लेच्छं विद्याधरोऽपि सः ॥ ५२६ ॥
 अग्रे तावदसौ विद्युन्माली बालं करे धरन् । पुनर्गर्भितचण्डालीशाली तेनै विलोकितः ॥ ५२७ ॥
 सोऽपि मेघरथं वीक्ष्य, त्रपयाऽभूदधोमुखः । रसातलप्रवेशाय, द्रष्टुं रन्ध्रमिवावनौ ॥ ५२८ ॥
 उक्तो मेघरथेनाथ, बन्धो ! बन्धोऽयमेतया । कुतः शठितया रज्ज्वा, गजस्येवाभवत् तव ! ॥ ५२९ ॥

• अथाधोमुख एवेदं, विद्युन्माली जगाद तम् ।

बन्धो ! विद्याऽमुनाऽब्देन, साध्या शोध्योऽस्म्यहं पुनः ॥ ५३० ॥

१ 'दि सदा साधु' पाठा० ॥ २ ततस्तौ सेवया प्रीतौ, रतौ वता० ॥ ३ 'कृतौ ? कुतः' वता० ॥ ४ 'तेनाबलो' संता० ॥

निशम्येति गतः सोऽपि, यावद् वर्षत्रयं पुनः । एहिरेयाहिरां चक्रे, मग्नो मोहे तु सोऽधमः ॥ ५३१ ॥
 दुःखदावाभिदाहाय, नाहं मोहाटवीतरुः । तन्वि ! तद्वद् भविष्यामि, स्त्रीलताञ्जालवेष्टितः ॥ ५३२ ॥
 गिरं कनकसेनाऽथ, सुधामाथभवामिव । अभ्यधाद्वारिणीपुत्रं, प्रति प्रतिकृती रतेः ॥ ५३३ ॥
 शास्त्रव्यापारपारीणो, धुरीणो बुद्धिशालिनाम् । एष्यस्वनुशयं नाथ !, त्वं शङ्खधमको यथा ॥ ५३४ ॥

शङ्खधमकारुणानकम्

शालिग्राम इति ग्रामः, रुयानः क्ष्मातलभूषणम् । लोलश्रीकेलिशैलभमकणकूटोऽस्ति विस्तृतः ॥ ५३५ ॥
 कौटुम्बिकस्य कस्यापि, तत्रैकः क्षेत्ररक्षकः । प्रेष्योऽजनि ध्वनत्कम्बुनादत्रासितभक्षकः ॥ ५३६ ॥
 एकदाऽयमुपादाय, पाणौ शङ्खं निशामुखे । दूरे जगाम ग्रामस्य, क्षेत्ररक्षणदक्षिणः ॥ ५३७ ॥
 निशीथसमये हत्वा, कुतोऽप्यतिथनं धनम् । तत्क्षेत्रस्य समीपेन, चौराः केचित् तदाऽचलन् ॥ ५३८ ॥
 तेन तत्रान्तरे क्षेत्रान्तरे मालाग्रवर्तिना । कम्बुरम्बुधरध्वानवाद्यऽवाद्यत हेलया ॥ ५३९ ॥
 तदाकर्ण्य तदा कम्बुशब्दितं ते मलिम्बुजाः । त्यक्त्वाऽऽशु गोधनं नेशुः, प्राप्ताक्षकशङ्कया ॥ ५४० ॥
 तत् तस्य गोधनप्राप्तिपुण्याकर्षणमन्त्रताम् । ततान कम्बुनिःस्वानगौरवं चौरवधकम् ॥ ५४१ ॥
 विमानायां विभावयां, चर्यां कुर्वन् स गोधनम् । वीक्ष्य निःशेषमादाय, दातुं ग्रामाय चागमत् ॥ ५४२ ॥
 अथ ग्रामस्य कामं स, पूरयन् भूरिगोधनैः । दत्तैस्तदा यथा दुःस्थं, ययौ धनदयक्षताम् ॥ ५४३ ॥
 अन्यदाऽपि निशीथिभ्या, निशीथे गोधनाशया । क्षेत्रमालाधिरुद्धोऽसौ, शङ्खं धमति धैर्यवान् ॥ ५४४ ॥
 न एव तस्करास्तत्र, निशीथेऽन्येष्टुराययुः । हताद्भुतधना धैर्यजितकीनाशकिङ्कराः ॥ ५४५ ॥
 दध्मौ शङ्खं क्षणेऽमुष्मिन्, सोऽपि क्षेत्रस्य रक्षकः । आह्वातुमिव दुर्बुद्धिर्दूरादपदमात्मनः ॥ ५४६ ॥
 आकर्ण्य ते तदा कम्बोः, शब्दमब्दविजित्वरम् । किमेतदिति संख्याश्चौराश्चिरमचिन्तयन् ॥ ५४७ ॥
 अत्रैव शङ्खशब्दोऽभूत्, पुराऽपि प्रापितज्वरः । भयादकस्मादस्माकमाकस्मिकविकस्वरः ॥ ५४८ ॥
 नरः शङ्केऽस्ति केदाररक्षकः शङ्खवादकः । भ्रमिताः स्मः पुरा स्पष्टं, कष्टं तेन दुरात्मना ॥ ५४९ ॥
 इति निश्चित्य ते चौराः, शङ्खस्वनमनूद्यताः । स शङ्खधमको यत्र, तत्र क्षेत्रान्तरे ययुः ॥ ५५० ॥
 मुष्टिभिस्ताडयित्वा तं, भंक्त्वा शङ्खं च सकुपः । हत्वा च तद्धनं महुः, चौरास्ते जम्बुल्लुपदः ॥ ५५१ ॥
 प्रभूते सति वित्तेऽस्मिन्नधिकाधिकवाञ्छया । स इव त्वं विदग्धोऽपि, भव मा पदमार्षदाम् ॥ ५५२ ॥
 अथ जम्बूः स तामाह, सतामाहतविह्वलः । स्यामहं किमु ? मूर्खत्वान्मुमूर्खः स कपिर्वथा ॥ ५५३ ॥

वानराख्यानकम्

अस्ति हस्तिकुलोत्प्लवै, रलै रेवानुवाहितैः । रत्नाकरीकृताम्भोधिर्विन्ध्यो नाम धराधरः ॥ ५५४ ॥
 अनेकमुनिमाहात्म्याददाहात्मकतां गतः । तद्वनान्तर्द्वे ईवाभवत् कोऽपि कपीधरः ॥ ५५५ ॥
 उद्धूतैरुचिसम्भारास्तारा इव निशाकरः । कामं कामयते सर्वाः, स एकः कपिकामिनीः ॥ ५५६ ॥

१ सोऽपूरयद् भू० खंताम० ॥ २ ०थाऽतुच्छं, ययौ पाता० ॥ ३ ०न्यां, बिं० वता० ॥
 ४ ०पदः खंता० पाता० ॥ ५ ०अशेषमुनिं० वता० ॥ ६ ०वाऽभूत् कोऽपि कपिपूथपः इत्येवंरूपः पाठः
 खंता० पाता० ॥ ७ ०तभूरिसञ्चारं० खंता० ॥

कपिः कोऽप्यंसलम्बनः, कदाचिन्मदनातुरः । वञ्चयित्वाऽपि रेमे, तन्मियाभिर्भयोजितः ॥ ५५७ ॥
 तं युवानं बलिष्ठं च, वीक्ष्य शास्त्राभ्युद्ययः । जरत्कपिरतोद्दिग्ना, दधुर्मुदमुदित्वरीम् ॥ ५५८ ॥
 सममेव परिरम्भसम्भ्रमेण कपिस्त्रियः । काम-कोपवशात् कम्पसम्पदां पदमादधौ ॥ ५५९ ॥
 स ताश्च नल्ल-दन्तादिमुदुकण्ड्वयनादिकम् । रचयामासुरन्योन्यं, रहो गलितचेतनम् ॥ ५६० ॥
 अथ यूथपतिर्दूरादेतदालोक्य दुःसहम् । अधावत् तारंबूत्कारं, लहरीजित्स्वरतरः ॥ ५६१ ॥
 युवा कपिरपि प्रेक्ष्य, तं समायान्तमभ्यगात् । जवाज्जितं तु चेतोऽपि, मुक्त्वा स्त्रीमप्य एव सः ॥ ५६२ ॥
 गृहीतगृहिणीकोपसाटोपहृदयं तदा । स तं वालीव सुग्रीवमुप्रकोधमयोधयत् ॥ ५६३ ॥
 परस्परपरिक्षिप्तप्रतीष्टावैलोष्ठकैः । तौ ब्रन्तौ वनदेवीनामाश्चर्यं चक्रतुश्चिरम् ॥ ५६४ ॥
 अथ कच्छामपुच्छौ तौ, क्षुरीकाराविव क्षणात् । ऊर्द्धौ पाश्चात्पदादाभ्यामङ्गं विविशतुर्मिथः ॥ ५६५ ॥
 जवेनाथ जरन् दूरागतस्त्रिजः कपीश्वरः । यूना स्त्रीदृष्टिपुष्टेन, निर्भ्रमस्त्रासमासदत् ॥ ५६६ ॥
 शिलाजनुनि स क्षिप्त्वा, मुष्णं सलिलकाङ्क्षया । उद्धर्तुमक्षमः पाणी, मूर्खः प्राणकृतेऽक्षिपत् ॥ ५६७ ॥
 तावत् तावपि तत्रैव, विलम्बौ वज्रलेपवत् । तदुद्धारधिया मूर्खः, पश्चात् पादौ न्ययुक्तं तत् ॥ ५६८ ॥
 लम्बौ तावपि तैव तत्र, सत्पुण्यस्य क्रमौ हरेः । तेन कीलितसर्वाङ्गं, इव मृत्युमवाप सः ॥ ५६९ ॥
 तदक्षिप्तपदः पूर्वमाकृषेद् वदनं स चेत् । अवश्यं तस्य तत्र स्याद्, दुर्मतेर्मृत्युरीदृशः ॥ ५७० ॥
 भवाद्दृष्टौ वचस्तृष्णाप्रेरितोऽहमपि भ्रमात् । सजामि रागगैरेये, गौराङ्गि ! कपिवन्नहि ॥ ५७१ ॥
 नमःसेनाऽथ वक्ति स्म, व्यक्तं लोभेन भूयसा । नाथ ! यास्यसि निर्बुर्दिर्बुद्धिस्त्रीवोपहास्यताम् ॥ ५७२ ॥

बुद्धिस्त्रिया आख्यानकम्

ग्रामः सस्यश्रियां धाम, नन्दिग्राम इति श्रुतः । अस्ति विस्तीर्णकेदारसङ्गीर्णमृतभूतलः ॥ ५७३ ॥
 तत्र सिद्धिश्च बुद्धिश्च, पसिद्धे वृद्धयोषितौ । अभूतां स्फारदारिद्र्यमन्दिरे सख्यसोदरे ॥ ५७४ ॥
 ग्रामेऽत्र भोलिगो नाम, यक्षो विख्यातवैभवः । वित्तस्याभूत् प्रभूतस्य, दाता सेवाधने जने ॥ ५७५ ॥
 सिद्धिराराधयामास, ततस्तं भक्तिभासुरा । दीनारद्वितयं तुष्टो, ददौ तस्यै स चान्वहम् ॥ ५७६ ॥
 अँभुक्त काष्ठपात्रे या, सा भुक्ते हेमभाजने । दास्यं व्यधत् याऽन्येषां, तस्या दास्योऽभवत् गृहे ॥ ५७७ ॥
 कुटीरे याऽन्यसद् भग्ने, सौधे वसति साऽनिशम् । दधौ या चीवरं जीर्णं, दुक्कलैः साऽनुकूष्यते ॥ ५७८ ॥
 इत्थमालोक्य तां बुद्धिः, सिद्धिं सिद्धोरुवैभवात् । प्रीत्या रहसि पप्रच्छ, साकूतं कौतुकादिति ॥ ५७९ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

कुलकमागतः स्वामी, दारिद्र्यं तावदावयोः । कुतो विभवपार्श्वोधिजलदेवीव वर्तसे ? ॥ ५८० ॥
 अथ सा कथयामास, तुष्टो यक्षः स भोलिगः । दीनारद्वितयं दत्ते, सम्पत्त्रेणामन्वहम् ॥ ५८१ ॥
 इति तस्य निशङ्क्यसौ, वाचं निश्चित्य चेतसि । तमारारुहवती यक्षं, बुद्धिर्भक्तिभरोत्तरा ॥ ५८२ ॥

१ 'रपूत्कारलह' पाता० ॥ २ 'वगोलकैः' संता० पाता० ॥ ३ ५६९-७० श्लोकयुगलस्थाने—लम्बौ
 तावपि तत् तत्र, मृत्युमाप स दुर्मतिः । अप्रक्षिप्तपदः प्राणानाचर्क्य यदाननम् ॥ इत्येवं
 एक एव श्लोकः पाता० पुस्तके वर्तते ॥ ४ तत्रैव, सत् संता० ॥ ५ 'दृशवत्' पाता० ॥ ६ 'द्विस्त्वं
 बुद्धिर्बलीव हास्य' संता० पाता० ॥ ७ अमुक्त संता० ॥ ८ 'थोधेर्जल' पाता० ॥

तुष्टो जगाद यक्षोऽथ, किमु त्वं याचसीति ताम् । द्विगुणं सिद्धितो देयं, ममेत्पेयाऽवदन्मुदा ॥ ५८३ ॥
 ददौ यक्षोऽन्यहं तस्यै, दीनारोश्चतुरस्ततः । अथ सा प्रथते बुद्धिरपि सिद्धिरिवान्वहम् ॥ ५८४ ॥
 बुद्धेः सिद्धिमिति ज्ञात्वा, सिद्ध्याऽऽराद्धः पुनर्ददौ । ततोऽपि द्विगुणं यक्षः, सेवाकृत्कल्पपादपः ॥ ५८५ ॥
 आराद्धस्तत् पुनर्बुद्ध्या, यक्षः प्रत्यक्षातं गतः । द्विगुणं कल्पयामास, प्रत्यहं सिद्धिक्रद्धितः ॥ ५८६ ॥
 आराधयत् पुनः सिद्धिस्तं यक्षं क्रूरमानसा । किं ते ददामि ? तुष्टोऽस्मि, सोऽपि तामित्यभाषत ॥ ५८७ ॥
 सिद्ध्या तद्वत्ते तच्चक्षुरेकं मे काणय प्रभो ! । तामेकचक्षुषं यक्षस्ततः कृत्वा तिरोदधे ॥ ५८८ ॥
 बुद्ध्याऽथ पुनराराद्धो, यक्षः साक्षात् पुरोऽभवत् । निगदन् किं ददामीति, प्रीतिपूरवरं वरम् ? ॥ ५८९ ॥
 विधेहि द्विगुणं नाथ !, मम त्वं सिद्धिदानतः । तदाकर्ण्य विधायान्धां, बुद्धिं यक्षस्तिरोऽभवत् ॥ ५९० ॥
 तद्वत् त्वमपि तन्नाथ !, ऋद्धिं प्राप्त्वापि दुर्लभाम् । अनुत्तरां श्रियं वाञ्छन्नपाये निपतिष्यसि ॥ ५९१ ॥
 उक्ते जम्बूकुमारोऽथ, समारोपितैर्निश्चयः । उत्पथप्रस्थितिं कुर्वे, नैवाहं वाजिराजवत् ॥ ५९२ ॥

वाजिराजारूपानकम्

श्रीवशंवदसौन्दर्यै, श्रीवमन्तपुरं पुरम् । अस्ति श्रितिवधूहारतारप्राकारभासुरम् ॥ ५९३ ॥
 जितशत्रुर्नृपस्तत्र, सुत्रामप्रतिमः श्रिया । आसीद् दोस्तम्भदम्भोलोलितापरम्भित् ॥ ५९४ ॥
 असौ यशःकुमारस्य, यदीयस्य विस्र्पितः । बभौ नभःपथोत्सङ्गे, शशी सहचरश्चिरम् ॥ ५९५ ॥
 अन्यदा स नृपोऽवादीद्, वाहरलपरीक्षकान् ।
 सर्वोत्कृष्टोऽस्ति मे वाजी, राज्ये कोऽपीति कथ्यताम् ॥ ५९६ ॥
 अथ ते गदिते राज्ञा, हयविद्याविदो हयम् । चक्रुः सैन्यतो वाद्धैरिन्द्रवाहमिवामराः ॥ ५९७ ॥
 भूपाय दर्शयामासुर्दर्शनीयममुं हयम् । ते पूर्णलक्षणं भानुरर्थाकृष्टमिवाष्टमम् ॥ ५९८ ॥
 किञ्च विज्ञपयाश्चकुस्ते महीशक्रमक्रमात् । बाहोऽयं यस्य राज्ये स्यान्न स जेयः परैरिति ॥ ५९९ ॥
 तदसौ वसुधाहार !, सुधाहारहयोपमः । रक्षणीयः प्रयत्नेन, सम्पूर्णाष्टाङ्गलक्षणः ॥ ६०० ॥
 इत्याकर्ण्य गिरं तेषां, सविशेषां मुदं वहन् । किञ्चिद् विचिन्तयामास, हयन्यासकृते नृपः ॥ ६०१ ॥
 अथ दध्यौ नृपो योग्यं, जिनदासं वणिग्वरम् । भाति यद्यशसः शैलनाथः प्राथमकल्पिकः ॥ ६०२ ॥
 असावगर्भगार्हस्थ्यव्रतमाणिक्ववारिधिः । धर्मैकध्यानधन्यस्य, तस्य न्यासाय कल्पते ॥ ६०३ ॥
 इत्यालोच्य तमाकार्यं, कार्याऽकार्यविवेककृत् । तं न्यासमर्पयामास, मेदिनीवासवो हयम् ॥ ६०४ ॥
 अर्पितः स नरेन्द्रेण, समुद्रेणेव चन्द्रमाः । जगृहे जिनदासेन, नभसेव महीयसा ॥ ६०५ ॥
 जिनदातोऽद्भुततमं, तमञ्जीकृत्य वाजिनम् । निशान्तमाप तेजस्वी, निशान्तमिव भास्करः ॥ ६०६ ॥
 तच्चारुचतुरङ्गाय, तुरङ्गाय व्यधाद् वणिग् । इन्दिरामन्दिरायास्मै, मन्दुरां मन्दिरान्तरे ॥ ६०७ ॥
 श्वेतस्यास्य हयस्याधः, क्षिप्ता कोमलवालुका । प्राप्ता दीप्तिजितेवासौ, सेवार्थं चन्द्रगोलिका ॥ ६०८ ॥
 समग्रमुवनव्यापि श्रीवशीकारकारणम् । श्रीजिनं वाजिनं वाऽयमेकं ध्यायति धीरधीः ॥ ६०९ ॥

१ बुद्धिं पाता० ॥ २ मिमां शां खंता० पाता० ॥ ३ तत्सम्भदः । उत्पथं खंता० ॥

४ थात् कं खंता० पाता० ॥

यथा यथा ह्यो वृद्धिः, स प्रयाति तथा तथा । खुरैर्नृपविपद्वल्लिमूलानि खनति ध्रुवम् ॥ ६१० ॥
 सह स्वराज्यसम्पत्त्या, विपक्षविपदा समम् । सर्वाङ्गाणि तुरङ्गोऽयं, तुङ्गच्छविरीश्वरः ॥ ६११ ॥
 निनाय नीरपानाय, हयनायकमन्वहम् । स श्रेष्ठी स्वयमारुह्य, रक्षादक्षः सरोवरे ॥ ६१२ ॥
 बलमानोऽन्तरा तीर्थनाथं वाहस्थितस्ततः । त्रिः स प्रदक्षिणीकृत्य, नत्वाऽभ्येति निकेतनम् ॥ ६१३ ॥
 निजावास-जिनावास-जलावासपथत्रयम् । मुक्त्वा ह्यो न जानाति, मार्गमन्यं पुरान्तरे ॥ ६१४ ॥

अथारिपृथिवीनाथाश्चेतस्येतदचिन्तयन् । कुतोऽस्य वर्धते राज्यमस्माकं क्षीयते पुनः ? ॥ ६१५ ॥
 अथाकथ्यत सर्वेषां, तेषां गूढचरैश्चैः । वाहरत्स्य माहात्म्यं, तस्य तेजोमयाकृतेः ॥ ६१६ ॥
 भूनाथस्याथ कस्यापि, मन्त्री प्राह ससाहसः । तं वाहमहमानेप्ये, नचिराश्वौर्यचर्यया ॥ ६१७ ॥
 इति प्रतिज्ञां स प्राज्ञमन्यः कृत्वा नृपाज्ञया । श्रावकारम्भदम्भेन, प्रचचाल धनेधनैः ॥ ६१८ ॥
 श्रीवसन्तपुरे तत्र, गत्वा श्रावकतत्त्ववित् । वकेच्छो रचयाश्चके, स चैत्यपरिपाटिकाय ॥ ६१९ ॥
 स श्रद्धावानिव श्राद्धसद्यसु च्छद्यसुस्थितः । जिनार्चाभ्यर्चनं कुर्वन्, जिनदासगृहं गतः ॥ ६२० ॥
 तन्वानस्तीर्थनाथस्य, पूजामथ यथाविधि । स्वावासे जिनदासेन, सानन्देनाभिनन्दितः ॥ ६२१ ॥
 अथ भक्तिपथन्यस्तमनाः सम्मानतो मृतः । तं साधर्मिकवात्सल्याज्जिनदासोऽवदन्मुदा ॥ ६२२ ॥
 अद्यानवद्यज्ञेन्द्रधर्मसम्बन्धबान्धव ! । भोजनेन विधेहि त्वं, मम धाम्नि पवित्रताम् ॥ ६२३ ॥
 विनते जिनदासेऽस्मिन्नतिभक्त्या वदत्याप । अनिच्छन्निव तत्सौ स, कार्यं पूर्णमिति स्मरन् ॥ ६२४ ॥
 अथासौ गाढमभ्यर्थ्य, भोजितो भक्तिपूर्वकम् । स्वावासे जिनदासेन, निशायामपि वासितः ॥ ६२५ ॥
 केनापि मुह्यता श्रेष्ठी, जिनदासोऽप्यनीयत । महोत्सवजुषा सौधे, निजे स्थापयितुं निगाम् ॥ ६२६ ॥
 असावथ निशीथिन्यासुरिथितः कूटधार्मिकः । आशु तं वाहमारुह्य, निःससार त्वरातुरः ॥ ६२७ ॥
 सोऽन्यतः प्रेर्यमाणोऽपि, जगाम सरसीं हयः । पीत्वाऽम्बु वलितः प्राप्तो, यत्राऽऽस्ते जिनमन्दिरम् ॥ ६२८ ॥
 प्रदक्षिणात्रयं तत्र, दत्त्वा पुनरगाद् गृहम् । अत्यर्थं नुद्यमानोऽपि, स वाजी नान्यतो ययौ ॥ ६२९ ॥
 ततो विभातशेषायां, विभावया भयैकम् । मुक्त्वा वाहवरं धूर्तश्चपलः स पलायितः ॥ ६३० ॥
 अथास्त्रिलिनिशावाहन्विन्नो वाहशिरोमणिः । विवेश मन्दुरामिन्दुः, प्रत्यगिरिगुहामिव ॥ ६३१ ॥
 अथ प्रातः समायातः, स मायातरुपावकः । जिनदासो निजं धाम, धामनाथ इवाम्बरम् ॥ ६३२ ॥
 अथ पृष्ठो निशावृत्तं, वृत्तान्तं वाजिनो जनैः । तद्गीतो मन्दुरां गत्वा, श्रेष्ठी हृष्टोऽश्ववीक्षणान् ॥ ६३३ ॥
 वाजिनं तमगन्तारमगं तारमयं यथा । सोल्लासमर्चयामास, जिनदामः प्रमोदवान् ॥ ६३४ ॥
 रत्नत्रयत्रिमैर्यां तद्, भवादकपेरितोऽत्यजन् । अहं पूज्यो भविष्यामि, महतां स ह्यो यथा ॥ ६३५ ॥

कनकश्रीरथ प्राह, स्वामिजित्यातुरं स्फुरन् । पुण्यहीन इव प्रौढपुण्योऽपि परितप्यसे ॥ ६३६ ॥

पुण्यहीनारूपानकम्

हंसाभवेजयन्तीभिर्भ्राजयन्ती नभोनदीम् । जयन्ती स्वःपुरीमस्ति, जयन्तीति पुरी स्मृता ॥ ६३७ ॥

१ 'हतरै' खंता० पाता० ॥ २ 'तो नतः' खंता० पाता० ॥ ३ 'स्मिभिति' खंता० पाता० ॥

४ 'मार्गात्' तं पाता० ॥ ५ 'तुरं' रुक् ॥ पाता० ॥ ६ 'री भुता' खंता० पाता० ॥

धनदसोस्तबस्तत्र, धनदसो महावणिक् । आसीद् वसुमतीसाहचर्यवर्गगृहस्थितिः ॥ ६३८ ॥
 एकदा विभरामास, गर्भे वसुमती सुतम् । दोषाकरं तं प्राचीव, सवितुर्व्ययकारकम् ॥ ६३९ ॥
 जातमात्रे पुनस्तत्र, प्रदोषे तमसां पदे । गृहस्य गगनस्येव, क्षीणो भास्वद्वसुवजः ॥ ६४० ॥
 जातेऽष्टवर्षमात्रेऽस्मिन्, माता मृत्युमवाप सा ।
 पुण्यहीन इति ख्यातिं, तल्लोके गतवानयम् ॥ ६४१ ॥
 तदन्यसमसु स्वैरं, कर्म निर्माय जीवति । मत्वेति स गृहे निन्ये, मातुलेनातुलेच्छया ॥ ६४२ ॥
 मातुलस्य गृहं तस्मिन्, गते कतिपयैर्दिनैः । शुष्टं चौरैर्निशास्वातभित्तिक्लृप्तधनोच्चयैः ॥ ६४३ ॥
 अथ तं प्रथते लोको, निर्भाग्यैकशिरोमणिम् । तन्निर्वेदनिधिः सोऽपि, ययौ देशान्तरं प्रति ॥ ६४४ ॥
 असौ पुरि तमालिन्यां, मालिन्याङ्गीकृतस्ततः । सिषेवे वणिजां नाथं, विनयी विनयन्धरम् ॥ ६४५ ॥
 गतेऽस्मिन् दिवसैः कैश्चित्, शिखिदग्धालयो वणिक् ।
 स जनैः पुण्यवान् मेने, जीवन्निःसृतमानुषः ॥ ६४६ ॥
 तत् स्निहः पुण्यहीनोऽयं, बोहित्यमधिरूढवान् । धनावहेन वणिजा, मणिजालजुषा समम् ॥ ६४७ ॥
 प्रवीर इव बोहित्यः, प्रत्यर्थिघृतना इव । वीचीर्विदारयन्बन्धेः, परं पारं स यानवान् ॥ ६४८ ॥
 अयोपाज्यं धनं भूरि, बलितोऽसौ धनावहः । सहैव पुण्यहीनेन, धनोपार्जनशालिना ॥ ६४९ ॥
 अमज्जन तज्जले सिन्धोरन्तः प्रवहणं ततः । तत्रापि फलक प्राप्य, पुण्यहीनस्तु निर्ययौ ॥ ६५० ॥
 पुण्यहीनोऽनुधिं तीर्त्वा, संसारं शमवानिव । अवापदटवी काञ्चित्, कस्तूरीपत्रवद् भुवः ॥ ६५१ ॥
 अथो चरन्नग्नान्तः, स ददर्श मुदाऽऽस्पदम् । विस्मितो वेदम यक्षस्य, वनीधमिन्द्रसन्निभम् ॥ ६५२ ॥
 स तमाराधयामास, यक्षमक्षोभमानसः । आत्माहूतेर्जलः पुष्पैः, फलैश्चाद्भुतभक्तिभाक् ॥ ६५३ ॥
 अथ तुष्टोऽबदद् यक्षः, पुण्यहीनं प्रति द्रुतम् । मम हेममयः केकी, पुरो नर्तितुमेष्यति ॥ ६५४ ॥
 पिच्छं गच्छन्नसावेकं, केकी यन्मुञ्चति स्वयम् । ग्राह्यं तद् भवता नित्यं, चामीकरमयं रयात् ॥ ६५५ ॥
 यक्षस्येति वचः श्रुत्वा, प्रीतस्तत्र स तस्थिवान् । प्रनृत्य गच्छतो हंमं, पिच्छं गृह्णाति केकिनः ॥ ६५६ ॥
 एकदा तेन मूर्खेण, गच्छन् हंमः शिखी धृतः । एककालमशेषाणि, पिच्छान्यादातुमिच्छता ॥ ६५७ ॥
 तत्पाणिस्पर्शमात्रेण, केकी कार्कावभूव सः । पिच्छान्यग्रे गृहीतानि, काकपिच्छानि चाभवन् ॥ ६५८ ॥
 आत्मानमथ निर्भाग्यमन्वशोचदसौ तदा । तुल्यकालं ददद् हम्भ्यां, जलं लक्ष्म्यै सुखाय च ॥ ६५९ ॥
 ततः स इव मूर्खत्वं, ब्रूया त्वमपि मा कृथाः । आश्रमादिकमज्जोऽपि, किमज्ज इव वर्तसे ? ॥ ६६० ॥
 नारुण्येऽपि व्रतब्राह्मी, कदाऽपि विकृताशयः । पूर्वोपार्जनपुण्यानामपि नाशाय जायसे ॥ ६६१ ॥
 अथावादि सुधावादि, वचस्तां प्रति जम्बुना । न भवामि मनस्तापैकमठः कमठो यथा ॥ ६६२ ॥

कूर्मारूपानकम्

भूधरो विन्ध्यनामाऽस्ति, यत्र स्पर्धात् परस्परम् । विषदुर्वीजुषः कुर्युर्गीर्जै पर्जन्यदन्तिनः ॥ ६६३ ॥
 अभूत् कादम्बिनी तस्य, कामिनीवाटवी तटे । गम्भीरोऽस्यां बभौ नाभीरूपः कूपश्च कक्षन ॥ ६६४ ॥

१ यत्र कुञ्जरगर्जया । प्राबुवीव खदाऽम्भोद्भास्या मृत्युमिति केकिनः ॥ ६६३ ॥ पाता० ॥

भूरिशोवालजालेन, तत्र च्छन्नमुल्लाम्भसि । कूपेऽन्तः कोटिशोऽभूवन्, जीवाः क्षीवा जलोद्भवाः ॥ ६६५ ॥
 कदाचिद् वातसञ्जातशैवलच्छिद्रवर्त्मना । कूर्मः कूपगतः कश्चिदिन्दुं शारदमैक्षत ॥ ६६६ ॥
 स्वकीयजन्मसाफल्यश्रियो मुलमिवामलम् । विलोक्य कूर्मस्तं पर्वशर्वरीशममोदत ॥ ६६७ ॥
 आलोकयतु मे लोकः, सर्वस्तदिदमद्भुतम् । इति वात्सल्यतोऽगच्छत्, कच्छपः पयसस्तलम् ॥ ६६८ ॥
 कूर्मः समानयद् यावत्, कुलं तद्दर्शनाकुलम् । तावत् तच्छिद्रमाच्छादि, पुनः सेवालजालकैः ॥ ६६९ ॥
 भ्रामं भ्रामं जले चक्षुश्चक्षेपोर्द्धं स कच्छपः । शेवालजटिले तत्र, न तु पूर्णेन्दुमैक्षत ॥ ६७० ॥
 तदेनं प्राप्य सूरिन्दुं, कूर्मवन्न त्यजाम्यहम् । कुतोऽस्य दर्शनं भूयो, मोहच्छन्ने भवावटे ? ॥ ६७१ ॥
 अथो कनकवत्याहै, जितवाक्पतिमतिं पतिम् । प्रति प्रतिकृतिमां भूस्त्वं मासाहसपक्षिणः ॥ ६७२ ॥

मासाहसपक्षिण आख्यानकम्

अटवी विद्यते काऽपि, न्योमव्यापिमहीधरा । शिविरस्थितिवन्मृत्योः, क्रूरसत्त्वौषभीषणा ॥ ६७३ ॥
 इन्धनार्थमथान्येद्युः, समं सार्धेन केनचित् । अटव्यां कोऽप्यगात् तस्यां, प्रान्ते कस्यापि भूमृतः ॥ ६७४ ॥
 सुप्तं मृगेन्द्रमद्राक्षित्, स तत्रोत्कटदंष्ट्रकम् । ग्रासभग्नविलमेन्दुकलं कालमिवाञ्जिनम् ॥ ६७५ ॥
 कृतान्तस्येव सिंहस्य, मुखे तस्य विदारिते । दन्ताम्रलम्भमांसांशलोभात् कौऽप्यविशत् स्वगः ॥ ६७६ ॥
 मा साहसमिदं कार्ष्णिश्रुवन्निति मुहुर्मुहुः । मासाहसमिति ख्यातिं, तत् प्राप स विहङ्गमः ॥ ६७७ ॥
 वार्यमाणोऽपि तेनायं, पुरुषेण पुनः पुनः । मांमलोभाभिभूतत्वात्, तत्याज नहि साहसम् ॥ ६७८ ॥
 सिंहेनाथ प्रबुद्धेन, प्रविशन् स मुखान्तरे । उच्चैश्चपेटापातेन, हनो हस्तिविघातिना ॥ ६७९ ॥
 भार्याभिर्वायिमाणोऽपि, स इव त्वमपि स्फुटम् । पश्चात्तापास्पदं भार्या, तदिदं मा कृथा वृथा ॥ ६८० ॥
 अथ जम्बूवचः प्राह, शुचिं प्राहतकल्मषम् । अशर्ममाजनं सोमशर्मेन न भवाम्यहम् ॥ ६८१ ॥

सहजमित्रादिमित्रत्रितयसङ्गतं सोमशर्माख्यानकम्

पत्तनं पाटलीपुत्रमित्यस्ति क्षितिमण्डनम् । शौर्यवज्रायुधस्तत्र, राजा वज्रायुधोऽभवत् ॥ ६८२ ॥
 आसीत् पुरोहितस्तस्य, राज्यव्यापारभारभृत् । प्रख्यातः सोमशर्मेति, शर्मश्रीकेलिमन्दिरम् ॥ ६८३ ॥
 एकः सखा सुखाधारः, सहमित्राभिधोऽन्वहम् । बद्धः प्रेमगुणेनेव, तेन सञ्चरते सह ॥ ६८४ ॥
 पर्वण्येव सखाऽप्येति, पर्वमित्राभिधोऽपरः । तं प्रति श्रीनिधिं प्रानः, सरोजमिव षट्पदः ॥ ६८५ ॥
 प्रणाममित्रनामाऽन्यः, सखा तेन कदाचन । आपतन् प्रतिपच्चन्द्र, इवाग्ने नम्यते तनः ॥ ६८६ ॥
 अन्वहं सहितस्तेन, सहमित्रेण स स्फुरन् । पुर्याः पुरोहितस्तस्याश्वक्षुःश्रियमगिश्रियत् ॥ ६८७ ॥
 कथञ्चित् कुपितं भूपं, सम्यग् विज्ञाय सोऽन्यदा । सदनं सहमित्रस्य, ययौ निशि पुरोहितः ॥ ६८८ ॥
 तदनुदाटितद्वारं, बहिः स्थित्वा कृतारवः । स भृङ्ग इव तन्मित्रसञ्च पद्ममिवामुचत् ॥ ६८९ ॥

१ °ह, मत्स्या इति तत्वाक्यपतिम् । पतिं प्रति कृतिम् । मा भूस्त्वं मासाहसपक्षिणः ॥ ६७२ ॥
 इतिस्थः पाठः संता० पाठा० ॥ २ गर्जहृनगजध्वाननृत्यत्केकिकुटुम्बका ॥ इति पाठा० पाठः ॥

३ °ख इति संता० पाठा० ॥

पुरोधाः पर्वमित्रस्य, ततो धाम जगाम सः । विकस्वरमुखं शैलनिकुञ्जमिव कुञ्जरः ॥ ६९० ॥
 अभ्युत्थानमथाऽऽधत्, तस्यायं सम्पदी सुहृत् । आयातायात मद्देहमद्य पूतमिति ब्रुवन् ॥ ६९१ ॥
 पुरोहितोऽथ पर्यङ्के, तन्निर्दिष्टे निविष्टवान् । पुरःस्थं तं प्रति प्राह, प्रौढप्रीतिपुरन्धरः ॥ ६९२ ॥
 क्रुद्धः कृतान्तरूपोऽयं, भूपो मां प्रति सम्प्रति । यदि नश्यामि नेदानीं, तन्मां निर्दलयत्ययम् ॥ ६९३ ॥
 तदशेषं विहाय त्वं, सहायत्वं मम ब्रज । गमिष्यामि विदेशोऽपि, प्राणत्राणपरोऽधुना ॥ ६९४ ॥
 निशम्येवं तदा पर्वमित्रेणोक्तं वृट्नुमुदा । यदि ते मम देहेन, गेहेन विभवेन च ॥ ६९५ ॥
 भवेदत्र परित्राणं, ददामि तदिदं मुदा । परं राजविरुद्धेऽर्थे, किं कुर्वेऽहं कुटुम्बवान् ? ॥ ६९६ ॥

॥ युग्मम् ॥

ततः सत्यतया मित्रं, यदि त्वमसि तत् प्रभो ! । कथमप्यन्यथाकारमितो देशान्तरं कुरु ॥ ६९७ ॥
 अन्यथा मद्गृहे स्वामिन् !, यदि त्वामागतं नृप । प्रातर्ज्ञांयति तद् यन्त्रं, मत्कुलं पीलयिष्यति ॥ ६९८ ॥
 इत्युक्ते तेन तद् गच्छन्, नरेश्वरपुरोहितः । अन्ववर्ति स्वयं किञ्चिद्, दाक्षिण्यादा गृहाङ्गणम् ॥ ६९९ ॥
 तद्ब्रह्मनिःसृतो गच्छन्नचिन्तयदयं स्वयम् । अहो ! मे मन्दभाग्यस्य, न किञ्चित् त्राणकारणम् ॥ ७०० ॥
 तावेवैतो स एवाहं, जातौ किमधुनेदृशौ । आः ! ज्ञातमथवा नास्ति, प्रसादो जगतीभुजः ॥ ७०१ ॥
 न मे कुत्रापि कोऽप्यस्ति, किमभ्रात् पतितोऽस्म्यहम् ।

आसीन्मम ययोरास्था, तयोश्चर्येयमीदृशी ॥ ७०२ ॥

अहो ! मे निर्विवेकत्वं, यत्नीतो मित्रनामिमौ । यौ मयि क्षीणदाक्षिण्याक्लिप्तं दुर्व्यसनान्तरे ॥ ७०३ ॥
 तृतीयस्यापि पश्यामि, सुहृदः सौहृदक्रमम् । पश्चाद्ब्रहि मनो येन, क्षिणोति तदवीक्षणम् ॥ ७०४ ॥
 इति निश्चित्य चित्तेन, तदगारमगादसौ । सच्चकशकः सच्चके, सोऽप्यमुं गृहमागतम् ॥ ७०५ ॥
 अब्रवीच्च कथं दुःस्था, तवायस्थेयमीदृशी ! । मन्दमन्दमिदानीं च, किमागमनकारणम् ? ॥ ७०६ ॥
 अथास्य कथयामास, विप्रो वृत्तान्तमात्मनः । मित्रद्वयविमुक्तस्य, परित्राणार्थितां च ताम् ॥ ७०७ ॥
 परं पुरा मया किञ्चिन्न तवोपकृतं तथा । इत्यात्मनश्च न्यूनत्वं, मन्दागमनकारणम् ॥ ७०८ ॥
 सोऽप्यबोचत मित्राहं, समीहे नहि किञ्चन । सद्भूतभक्तिग्राह्योऽस्मि, तत्राभूच्च्युतना न ते ॥ ७०९ ॥
 तद्भद्र ! मास्म कार्ष्णस्त्वि, शङ्कातङ्कातुरं मनः । परित्रातरि मित्रेऽस्मिन्, कुतस्त्यं भूभुजो भयम् ? ॥ ७१० ॥
 इत्थं वाक्सुधया दत्त्वा, स्वरित सौवस्तिकं प्रति । स गुणी प्रगुणीचके, रथं जवनवाजिनम् ॥ ७११ ॥
 दोःस्तम्भे बिभ्रता तेन, मित्रेणासदृशं बलम् । शम्बलं च रथे तस्मिन्नारोप्यत पुरोहितः ॥ ७१२ ॥
 राज्यान्तरमथो नीत्वा, समुपस्थाप्य पार्थिवम् । तेनासौ लम्बितः कीर्तैरास्पदं सुखसम्पदाम् ॥ ७१३ ॥
 त्रयाणामपि मित्राणां, स स्वभावं विभावयन् । प्रणाममित्रमद्राक्षीत्, प्राणेष्वोऽप्यतिबल्लभम् ॥ ७१४ ॥
 दृष्टान्तोपनयश्चायं, योज्य मूषः प्रकीर्तितः । स कर्मपरिणामोऽयम्, सोऽयं जीवः पुरोहितः ॥ ७१५ ॥
 सहजं मित्रमेतस्य, शरीरं परिभाव्यताम् । तत् कर्मनृपतेः कोपे, जीवेन सह न ब्रजेत् ॥ ७१६ ॥
 ज्ञातिप्रभृतयः सर्वे, पर्वमित्रस्य सन्निभाः । इमशानस्थानपर्यन्तमनुयान्तीह देहिनम् ॥ ७१७ ॥
 प्रणाममित्रतुल्यस्तु, धर्मोऽयमवगम्यताम् । जन्मान्तरेऽपि यो जीवं, गच्छन्तमनुगच्छति ॥ ७१८ ॥
 जीवस्य यः परत्रापि, श्रियं यच्छति वाञ्छिताम् । ज्ञाति-देहौ विहायाहं, तत् तमारादुमुच्यतः ॥ ७१९ ॥

१ मूषः सम्प्रति मां प्रति खंता० ॥ २ प्रतिज्ञास्यति खंता० ॥ ३ 'रुपदः' खंता० ॥

अथ मन्मथवीरस्य, मूर्तयेव जयश्रिया । जयश्रिया प्रभुः प्रोचे, शौचेनाञ्जितमानसः ॥ ७२० ॥
इत्थं मोहयतो नाथ !, नागश्रीवत् तवानृतैः । नागः श्रीमन् ! किमत्युग्रं, मानसं साधु बाधते ? ॥ ७२१ ॥

नागश्याख्यानकम्

नगरे नगरे कारैकारप्राकारचारुणि । रमणीयाभिधे राजा, जज्ञे किल कथाप्रियः ॥ ७२२ ॥

अचीकथत् कथाः पौरान्, वारंवारेण सोऽवहम् ।

स च कस्यचिदन्येद्युवारकोऽभूद् द्विजन्मनः ॥ ७२३ ॥

दुष्कर्मजन्मनां मौर्ख्य-दारिद्र्य-व्यसना-ऽऽपदाम् । क्रमागत इवाऽऽवासः, स द्विजोऽचिन्तयत् तदा ॥ ७२४ ॥

रसना रसनायैव, मम विग् ! वेधसा कृता । आयसीव कुशी स्तब्धा, स्वनामग्रहणेऽपि या ॥ ७२५ ॥

ब्रुवे यदि न जानेऽहमिति तद् दुष्टभूपतिः । प्रवेशयति कारायां, दुर्ग्राहग्रहिलो हि माम् ॥ ७२६ ॥

चिन्ताहेतुं दुहित्वा स, कुमार्या मापितोऽब्रवीत् ।

साऽप्यूचे तात ! मा कार्षींश्चिन्तासन्तापितं मनः ॥ ७२७ ॥

वारे तव मया तात !, कथनीया कथानिका । इत्युक्त्वा सा शैचिवेषं, वासोभिर्विशदैर्व्यधात् ॥ ७२८ ॥

गत्वा नृपान्तिकं दत्त्वा, जयेत्याशिषमाह सा । कथां शृणु यदि श्रीमन् !, कथाकौतुहली भवान् ॥ ७२९ ॥

दक्षो निःक्षोभनां वीक्ष्य, तादृक्षां क्षितिवल्लभः । मेने तद्वचनम्यैव, कथातः कौतुकं महत् ॥ ७३० ॥

साऽप्याचरूयौ पुरेऽत्रैव, नागशर्माऽस्ति माणवः ।

सोमश्रियामभूत् पत्न्यां, नागश्रीस्तस्य नन्दनी ॥ ७३१ ॥

कस्मैचिद् द्विजचट्टाय, दत्त्वा तां पितरौ स्वयम् । कार्येणौद्वाहिकेनैव, जग्मतुर्नगरान्तरम् ॥ ७३२ ॥

एकाकिन्यां गृहे तस्यां, स चट्टः सायमागमत् । तया श्रियोऽनुसारेण, चक्रे भोज्यादिरौचिती ॥ ७३३ ॥

सतुलीकं च पल्यङ्गं, निजालयमहाधनम् । शयनायार्पयित्वाऽस्मै, चिन्तयामौसुषीति सा ॥ ७३४ ॥

महीमहीनामहिभिर्जानेऽस्ति च न मञ्चकः । शयनं तत् क मे भूमौ, वर्यं पर्यङ्कवर्जितम् ॥ ७३५ ॥

शये पर्यङ्कपर्यन्तेऽत्रैव तावन्निशामिमाम् । कोऽपि नो पश्यति ध्वान्तैर्यदन्धङ्करणौषधैः ॥ ७३६ ॥

इति सुप्वाप सा तत्र, निर्विकारैव बालिका । तदङ्गसङ्गे शृङ्गारसङ्कटे स द्विजोऽपतत् ॥ ७३७ ॥

लज्जा-क्षोभादिसंरुद्धमनःशूलकुलीकृतैः । प्राणैः स तत्यजे चट्टो, वचनीयमयादिव ॥ ७३८ ॥

अचिन्तयत् ततः साऽपि, पापिन्या विगसौ मम । एकत्र स्वापपापद्विरहापि सफलोऽभवत् ॥ ७३९ ॥

विभाबरी विभात्येषा, यावत् तावदसुं द्विजम् । निक्षिपामि क्षितेरन्तर्यथा जानाति कोऽपि न ॥ ७४० ॥

इत्यसौ खण्डशोऽकार्षीत्, तूर्णं तस्य कलेवरम् । न्यधन्निशानवद् गतं, खनित्वा च स्वयं रयात् ॥ ७४१ ॥

गतं ततस्तमापूर्य, लिप्त्वाऽसौ गोमयद्रवैः । पुण्यैर्गन्धैश्च धूपैश्च, वासयामास तां रसां ॥ ७४२ ॥

पितरौ चागतौ तस्या, गृहीत्वौद्वाहिकं विधिम् । अतीतस्तु कथाकालः, श्रीमञ्जुत्सूरतोऽशुना ॥ ७४३ ॥

कथं द्रक्ष्याम्यहं तामित्युक्ते राज्ञा जगाद सा । स्वामिन्नहं सा संसारनाटिकानटने नटी ॥ ७४४ ॥

कुमारि ! तदिदं सत्यं, यदत्र कथितं त्वया ? । पृष्टेति सा पुनर्वाचमुवाच नृपतिं प्रति ॥ ७४५ ॥

याः कथास्त्वं पुराऽश्रौषीस्तथास्ता भूपते ! यथा । तथेयमपि तथाऽस्तु, चित्रहेत्वविशेषतः ॥ ७४६ ॥
 एवं विप्लावितः क्षमापस्तथा नागश्रिया यथा । तथा त्वमपि किं नाथ !, विप्लावयसि कल्पितैः ? ॥ ७४७ ॥

कल्याणसलिलाधारकम्बुना जम्बुना ततः । समगद्यत सद्यस्कहारहूराणिभं वचः ॥ ७४८ ॥
 सन्तु दन्तुरितानन्दाः, कथास्तन्वि । तथाविधा । असावस्तु विचारस्तु, प्रमाणं यस्त्वया कृतः ॥ ७४९ ॥

ललिताङ्गाख्यानकम्

तथाहि गाहितस्वर्गनगरीवैभवं भुवि । पुरं कन्दर्पकोशाख्यमस्ति कन्दर्पदर्पभूः ॥ ७५० ॥
 धराधौरेयतां भेजे, राजा तत्र शतायुषः । पञ्चेषु तृणवन्मेने, यं विलोक्य त्रिलोक्यपि ॥ ७५१ ॥
 सुवर्णभूमिभृद्द्वयजातमात्रगिरिस्तनी । तस्य लीलावती नाम, बभूव प्राणवल्लभा ॥ ७५२ ॥
 शृङ्गारभारं निर्माय, सा कदाचन कामिनी । तस्थौ गवाक्षमारुह्य, मुह्यज्जननिरीक्षिता ॥ ७५३ ॥
 तन्मुखेन्दुस्तदा चन्द्रजयश्रीनाटिकानटः । बभौ मौक्तिकताडङ्कपागिपार्श्वकपेशलः ॥ ७५४ ॥
 लावण्यामृतसिक्तेऽस्याः, सिन्दूरतिलकं मुखे । त्रिनेत्रदग्धकामद्रुनवकन्दलवद् बभौ ॥ ७५५ ॥
 तन्मुखावासिनः कामभूपतेश्चामरायितम् । भेजेऽलकैर्मृदुमरुल्लैर्भृच्छत्रपार्श्वयोः ॥ ७५६ ॥
 चिक्रीड नासिकाशाखिभ्रूशाखाप्रेङ्गणाद्भुते । तस्या नेत्रद्वयीरश्मिदोलावन्धे मनोभुवः ॥ ७५७ ॥
 अदर्श तरुणैस्तस्या, रदपङ्क रविः शुचिः । मनोरथस्फुरत्पुष्पायुधचापोत्थवाणवत् ॥ ७५८ ॥
 वैकश्रमाल्यचापस्य, पुष्पेयोरिपुधिश्रियम् । तस्याः शिश्राय धम्मिल्लः, पुष्पपूरेण पूरितः ॥ ७५९ ॥
 इत्यसौ नित्यसौभाग्यमङ्गीभाग्यनिकेतनम् । ऋष्टा स्मरपिशाचेन, सर्वाङ्गमुदयन्मुदा ॥ ७६० ॥
 शम्भुक्षोभादिव दिवः, समुत्तीर्णं मनोभवम् । साऽपश्यल्ललिताङ्गाख्य, नरं तुरगगामिनम् ॥ ७६१ ॥
 शिरःपरिसरप्रेङ्गन्मायुरातपवारणम् । हरिणाक्षीमनोरत्नहरणैकमलिम्बुचम् ॥ ७६२ ॥
 किञ्च श्रीचन्दनस्यन्दजनिताङ्गविलेपनम् । स्मरं रचितसन्नाहमिव लोकत्रयीजये ॥ ७६३ ॥
 भानिनीमानभङ्गाय, शुभ्रचीरापदेशतः । पर्वगर्वितशीनांशुस्फीतांशुपरिवारितम् ॥ ७६४ ॥
 स्कन्धदेशसमारूढप्रौढधम्मिल्लकैतवात् । मूर्तशृङ्गारभारस्य, नित्यं बाँहीकतां गतम् ॥ ७६५ ॥

॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

दत्तदृष्टिमथैतस्मिन्, स्वस्य द्वैराज्यकारिणि । पञ्चेषु पञ्चभिर्बाणैस्तां जघान घनस्तनीम् ॥ ७६६ ॥
 नामसौ कामसौन्दर्यजयशाली व्यलोकयत् । ललिताङ्गोऽपि तत्कालं, कौतुकोत्तानलोचनः ॥ ७६७ ॥
 कामस्य तां वशीकारमन्त्रासिद्धिमिवाङ्गिनीम् । वीक्ष्योन्मुखः कृतस्तम्भ, इति चिन्तितवानयम् ॥ ७६८ ॥
 मुखे वसति मन्येऽस्याः, स्वयं मदनभूपतिः । अन्यथा कथमत्रैव, स्फुरत्स्वविरतं रतिः ॥ ७६९ ॥
 विष-पीयूषयोरेषा, किमुपादानकारणम् ? । अस्याः कटाक्षा येनैते, सम्मोह-सुखयोः क्षमाः ॥ ७७० ॥
 अस्याः काममभूत् कामः, स्वयं वेधा मृगीदृशः । क पुराणमुनिस्त्वेतन्निर्मातुं रूपमीश्वरः ? ॥ ७७१ ॥
 शिरो विधुन्वन् कामेषूनिस्तत इव क्षिपन् । विचिन्त्येत्यचलद् गेहं, प्रति स श्रेष्ठिनन्दनः ॥ ७७२ ॥
 तस्मिन् दृष्टिपथातीते, सा महीपतिवल्लभा । अभूत् कामग्रहप्रता, योगिनीवैकमानसा ॥ ७७३ ॥

प्रीतिर्न गीते नानन्दश्चन्दने न धृतिर्विधौ । आत्मनेव विना तेन, जज्ञे तस्यास्तनोरिव ॥ ७७४ ॥
 ज्ञात्वा विकारमाकार-चेष्टिताभ्यामथ स्वयम् । यथार्थनामा तामाह, चेटी चतुरिकाह्वया ॥ ७७५ ॥
 सत्यं स्वामिनि ! किं नाम, तं युवानं समीहसे ? । युक्तं वा यन्मुष्णालिन्या, रविरेव प्रियङ्करः ॥ ७७६ ॥
 अथ लीलावती प्राह, स्मरदाहातुराक्षरम् । हज्जे ! चतुरिकैवासि, यदिदं कौशलं तव ॥ ७७७ ॥
 वशीकृतावलोकं, पुष्पपेशलया दृशा । कथञ्चित् तं स्मराकारं, प्रीतये मम मेलय ॥ ७७८ ॥
 ज्ञात्वा कुतोऽपि तं साऽपि, समुद्रप्रियनन्दनम् । ललिताङ्गमुपेत्यैवं, व्याजहार चद्रुक्तिभिः ॥ ७७९ ॥
 त्वया लीलावतीदेव्याश्चौर ! जज्ञे मनः किल । गताश्चयस्तु तां हन्ति, हन्त ! बाणैर्मनोभवः ॥ ७८० ॥
 त्वद्वियोगेऽभवत् तस्याः, प्रावृट्कालस्तथाऽश्रुभिः । प्रयाणोन्मुखतां मेजे, यथा हंसोऽतिबाधितः ॥ ७८१ ॥
 अयं वियोगो दावाग्निर्न दीपककल्पा पुनः । शान्तिं याति न तन्मुग्ध !, किन्तु हन्तोपचीयते ॥ ७८२ ॥
 इत्थं भवद्वियोगोत्थसन्तापोपशमाशया । वीजयन्ती हसत्येषा, मामहो ! कदलीदलैः ॥ ७८३ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

विशिष्टयोगतां यम्यास्त्वद्वियोगः किलाभजन् । भवन्मयमतः सर्वे, सा पश्यत्यवनीतलम् ॥ ७८४ ॥
 स्वयं तत् त्वमुपागत्य, तापनिर्वापणं कुरु । युक्तं तु नायशस्तस्या, ग्रहीतुं तव सर्वथा ॥ ७८५ ॥

अश्रोत्रे ललिताङ्गोऽपि, सङ्कोपितनिजाशयः ।

अयि ! काहं वर्णिमन्त्रं, सा क वा राजवल्लभा ? ॥ ७८६ ॥

प्रच्छन्नमपि कर्मैतत्, कर्तुं किमिति शक्यते । सुप्तस्यापि हरेर्दृष्टां, को वीक्षितुमपि क्षमः ? ॥ ७८७ ॥

साऽप्यृचे न त्वया सौम्य !, चिन्ताऽर्थेऽस्मिन् विधीयताम् ।

अस्मिन् संयोजनोपाये, विधिमूर्तिमवेहि माम् ॥ ७८८ ॥

अथानुमतिमासाद्य, सद्यः सा तस्य दृष्टिका । विज्ञा विज्ञपयामास, राज्ञीं गत्वा यथातथम् ॥ ७८९ ॥

तद्योगकामा वामाक्षी, यावदस्यन्यदा मुदा । पुरे तावदभूत् तत्र, प्रमोदी कौमुदीमहः ॥ ७९० ॥

स्वयं तदा मुदा द्रष्टुं, शरत्कालभवां श्रियम् । आग्नेटकार्थं भूमीभृदलक्षके वनावनिम् ॥ ७९१ ॥

तदा च राजवेश्मान्तर्विजनीभूतभूतले । साऽनङ्गप्रतिमाव्याजाल्ललिताङ्गमवीविशत् ॥ ७९२ ॥

सस्वजे सुचिरात् प्राप्य, लीलावत्यथ तं तथा । यथा तेनैकतामाप, चेतनेवात्मना समम् ॥ ७९३ ॥

कथञ्चिच्च विचारैककोविदाः सौविदास्तदा । निश्चितं कश्चिदप्यत्र, प्रविवेशेति तेऽवदन् ॥ ७९४ ॥

समाप्याखेटकं राज्ञे, सम्प्राप्ताय तदाऽथ । ऊर्जुनिशान्ते कोऽप्यस्तीत्यच्छलादानपूर्वकम् ॥ ७९५ ॥

स्वयं सशब्दं पत्रद्वया, द्वयं हित्वाऽथ भूपतिः (?) । चौरादप्यधिकं मन्दमन्दमन्तःपुरेऽविशत् ॥ ७९६ ॥

तदा चतुरिकाद्वारदत्तदृष्टिर्महीपतिम् । दृष्ट्वाऽऽयान्तं द्रुतं तत्र, लीलावत्यै व्यजिज्ञपत् ॥ ७९७ ॥

सं जालकपथेनाथ, लीलावत्या तयाऽपि च । क्षिप्तः पश्चात्पदेशस्त्राशुचिकूपेऽपतत् कुक्षीः ॥ ७९८ ॥

दौर्गन्ध्येनान्धलस्तत्र, प्राच्यभुक्तं स्मरन् सुखम् ।

दधौ भोक्ष्ये पुनर्भोगान्, निर्यातो नेहशानहम् ॥ ७९९ ॥

राज्ञी-दास्यौ च कूपेऽस्मिन्, प्रेम्णा चिक्षिपतुः सदा । फेलां तयाऽभवत् तस्य, वृत्तिर्जीवनमात्रिका ॥ ८०० ॥

सोऽथ प्रावृषि कूपोर्द्धगामिभिर्मलवारिभिः । प्रवाह्य बाह्यपरिखां, नीतो वप्रप्रणालकैः ॥ ८०१ ॥
क्षिप्तोऽथ परिखातीरि, लोलकलोललीलया । दैवादागतया प्राप्तो, धाम्ना देवतयेव सः ॥ ८०२ ॥

अथ सज्जोप्य मूर्च्छान्ते, निजं नीतो निकेतनम् ।

अभ्यङ्गस्तान-भोज्याद्यैः, पाल्यमानोऽभवन्नवः ॥ ८०३ ॥

अत्र चोपनयो योऽभ्युल्लिताङ्गोऽतिकामुकः । अतुष्टः कामभोगेषु, स संसारी शुचिस्मिते ॥ ८०४ ॥

आपातमधुरो यस्तु, परिणामे सुदुःसहः । राजस्त्रीभोगतुल्योऽसौ, विषयोत्थः सुखोदयः ॥ ८०५ ॥

तत्कूपकल्पगर्भान्तर्वासिनः फेलिकोपमैः । मातृमुक्तान्न-पानाद्यैर्धिगेतस्य भुजिक्रियाम् ॥ ८०६ ॥

कूपादिव ततो गर्भाद्, वाहितस्याथ बाह्यतः । सूतिकासदने तस्य, परिस्त्रोपमिका स्थितिः ॥ ८०७ ॥

धात्रिकोपमिता चात्र, सर्वोपग्रहकारिणी । सेयं परिणतिः पूर्वकर्मणां परिभाष्यताम् ॥ ८०८ ॥

पुनः पुनर्नवीभूतं, वीक्ष्य राज्ञी म्मरातुरा । अन्तराऽऽकारयेच्च, तत् किं तस्यात्र युज्यते ? ॥ ८०९ ॥

अथोचुर्वनिताः सोऽयमल्पनुद्धिरपि प्रभो ! । स्मरन् विष्टावटोद्भूतदुःखानां तत् करोति किम् ? ॥ ८१० ॥

अथोवाच प्रभुः सोऽपि, कदाचिन्मनुतेऽल्पधीः ।

अहं तु नानुमन्ये वो, वचः संसारकारणम् ॥ ८११ ॥

इति जम्बूकुमारस्य, संवेगामृतनिर्झरैः । वचोभिर्विषयाकाङ्क्षातापस्तासां शमं ययौ ॥ ८१२ ॥

अथोऽन्तरङ्गवैराग्यरसाद्गीर्भूतचेतसः । अष्टावपि समं जम्बूकुमारमिदमभ्यधुः ॥ ८१३ ॥

प्रमुखे सुखदैः स्वामिन् !, परिणामेऽतिदुःखदैः । इयत्कालं हृदा ! कष्टं, विषयैर्वेक्षिता वयम् ॥ ८१४ ॥

तत् त्वद्विवाहसम्बन्धादन्धात्तमसमज्जनात् । उद्धृताः स्मस्त्वया यद्वा, श्रेयसे सङ्गतं सताम् ॥ ८१५ ॥

आस्थितस्तत् त्वया पन्थाः, श्रितोऽस्माभिरपि स्वयम् ।

सहैव नेतर्नेतासि, त्वमस्मान् शिवपत्तनम् ॥ ८१६ ॥

उवाच प्रभवोऽप्युच्चैर्महासत्त्व ! भवद्रुणैः । कृष्टस्वामनुयास्यामि, पितृनापृच्छय निश्चितम् ॥ ८१७ ॥

मा प्रमादीर्महाभाग !, विवेकोचितमाचरेः । इत्युक्तो जम्बुना यातः, प्रभवो भवनं निजम् ॥ ८१८ ॥

ज्ञात्वा जम्बूकुमारस्य, सदारस्यापि निश्चयम् । श्वशुराः पितरौ चासंस्तमेवानुयियासवः ॥ ८१९ ॥

अथ जम्बूकुमारोऽपि, विधाय जिनेपूजनम् । सङ्घं विधिवदभ्यर्च्य, सम्मान्य स्वजनादिकान् ॥ ८२० ॥

स्नानीयगन्धपानीयकृतमज्जनमङ्गलः । चन्दनेन सितध्यानेनेव सर्वाङ्गभासुरः ॥ ८२१ ॥

रत्नाभरणसम्भारैः, सत्त्वसारैरिवाञ्जितः । असमैः कुसुमैः स्वस्य, यशोभिरिव शोभितः ॥ ८२२ ॥

लावण्याम्भोधिडिण्डीरपिण्डैरिव सितान्शुकैः । दिव्यैः सवीतसर्वाङ्गः, कर्पूरा-ऽगुरुधूपितैः ॥ ८२३ ॥

दानैरानन्दयन् दीनोस्तूर्यैर्मुखरिताम्बरः । बाह्यां नरसहस्रेण, शिबिकामधिरूढवान् ॥ ८२४ ॥

जनान्तरसीहादरसेन सहचारिणा । अनादृतेन देवेन, कृतनिष्कमणोत्सवः ॥ ८२५ ॥

प्रवेशिताभिराकम्प्य, सैन्ये चारित्रभूतः । स्मरसेनासमानाभिः, प्रियाभिस्ताभिरन्वितः ॥ ८२६ ॥

स्फूर्जज्जयजयारवप्रतिध्वान्तिदिङ्मुखः । मङ्गल्यधवलध्वानाकृष्टपौरवधूजनः ॥ ८२७ ॥

दुर्घटं घटयन् घण्टापथे पाणिन्धमावितम् । मायूरच्छत्रखण्डेन, मण्डलं तिरयन् रवेः ॥ ८२८ ॥

१ 'प्राच्योद्भू' पाता० ॥ २ 'न्धामसि निमज्ज' पाता० ॥ ३ 'व तेन नेता' खंता० ॥

४ 'त्युक्ते ज' खंता० ॥ ५ 'नमज्जन' खंता० ॥ ६ 'मैः कामं, य' खंता० पाता० ॥

वालोक्यमानो लोकेन, विस्मयालोलमौलिना । पौरीभिर्दीयमानाशीरक्षतक्षेपपूर्वकम् ॥ ८२९ ॥

बन्दिबृन्दमुखोद्गुह्यस्मरवीरजयोजितः । महामोहमहीपालमभिषेणयितुं ययौ ॥ ८३० ॥

॥ एकादशभिः कुलकम् ॥

सुधर्मस्वामिपादाब्जपावनं वनमीयिवान् । याप्ययानात् समुत्तीर्य, प्रतीष्टाचारमङ्गलः ॥ ८३१ ॥

प्रविश्य मध्ये पञ्चाङ्गसङ्गतक्षितिमण्डलः । प्रणम्य गणभृन्नाथं, जम्बूस्वामी व्यजिज्ञप्त ॥ ८३२ ॥

॥ युग्मम् ॥

संसारसागरोत्तारकर्णधार ! मुनीश्वर ! । मां कुटुम्भं च चारित्रयानपात्रेण तारय ॥ ८३३ ॥

ततः स्वपाणिपद्मेन, गणधारिधुरन्धरः । स्वजनैरन्वितं जम्बूकुमारं तमदीक्षयत् ॥ ८३४ ॥

प्रभवोऽप्यन्यदाऽभ्येत्य, सुधर्मस्वामिसन्निधौ । भावशत्रुप्रतिक्षेपदक्षो दीक्षासुपाददे ॥ ८३५ ॥

गणधारिधुरिणेन, तदानीं प्रभवो मुनिः । कृतः सुकृतवान् जम्बुपादाम्बुजमधुव्रतः ॥ ८३६ ॥

जम्बूप्रभृतिभिः शिष्यैः, कलितः कलभैरिव । अन्यदा गणभृच्चम्पां, यूथनाथ इवागमत् ॥ ८३७ ॥

तस्यां च बहिरुद्याने, गणभृत् सपरिच्छदः । देहिनां देहवान् पुण्यवासरः समवासरत् ॥ ८३८ ॥

ततस्तदीयापादारविन्दवन्दारवो जनाः । आययुर्ययुमुक्यानि, वाहनानि समाश्रिताः ॥ ८३९ ॥

लोकमालोकयन् यान्तं, कोणिकः श्रेणिकात्मजः । सद्यो मेदुरितानन्दो, राजाऽप्युद्यानमागमत् ॥ ८४० ॥

स पुण्यभ्यमभ्यर्च्य, गणभृच्चरणाम्बुजम् । आसीनः श्रोत्रमसृणामशृणोद्धर्मदेशनाम् ॥ ८४१ ॥

देशनान्ते प्रभोः शिष्यवर्गे जम्बूमुनि नृपः । पुरं स्मरमिवाद्राक्षीदु, भवभीत्या धृतव्रतम् ॥ ८४२ ॥

अपृच्छच्च प्रभो ! कोऽयं, द्विपेष्विव सुरद्विपः । सुधांशुरिव त्रिपण्येषु, त्रिदशद्विरिवाद्विषु ॥ ८४३ ॥

शालिधान्यमिवाग्नेपु, कल्पद्रुम इव द्रुपु । अम्भोधिष्विव दुग्धाब्धिष्वम्पकं कुसुमेष्विव ॥ ८४४ ॥

हिरण्यमिव लोहेपु, रसेष्विव सुधारसः । अद्भुतस्तव शिष्येषु, सविशेषं प्रदीप्यते ॥ ८४५ ॥

॥ विशेषकम् ॥

भूनाथं प्रत्यथोवाच, वाचंयमचमूपतिः । श्रीजम्बूस्वामिनः पूर्वजन्मवृत्तान्तमादितः ॥ ८४६ ॥

तपःप्रभावप्रभवं, रूपं सौभाग्यमस्य च । चरमं केवलित्वं च, विच्छेदं च ततः परम् ॥ ८४७ ॥

॥ युग्मम् ॥

तदाकार्प्य महीनाथो, हृष्टश्चम्पापुरीं ययौ । जम्बूयुतः सुधर्माऽपि, श्रीमहावीरमभ्यगात् ॥ ८४८ ॥

श्रीमहावीरपादान्ते, दान्तेन्द्रियगणो गणी । जन्तुजातोपकाराय, विजहार धरातले ॥ ८४९ ॥

ततः श्रीवीरनिर्वाणाद्, व्यतीत्य दशहायनीम् । जम्बूस्वामिनमाधाय, गच्छभारधुरन्धरम् ॥ ८५० ॥

श्रीसुधर्मगणाधीशे, श्रिते निःश्रेयसश्रियम् । जम्बूः प्रबोधयामास, महीं नवदिवाकरः ॥ ८५१ ॥ युग्मम् ॥

अथ वर्षचतुःषष्टौ, गतायां वीरनिवृत्तेः । श्रीजम्बूस्वामिना चक्रे, गच्छेशः प्रभवः प्रभुः ॥ ८५२ ॥

इत्थं ब्रह्मव्रतमयमहःसंहतध्वान्तबन्धः,

श्रीमज्जम्बूमुनिदिनपतिर्दत्तविश्वप्रबोधः ।

निःसामान्यक्रमसमुदितोदाममाहात्म्यसम्प-

लक्ष्मीं नित्याभ्युदयसुभगम्भावुकामाससाद

॥ ८५३ ॥

जीयात् काचिद् विश्वजैत्री धरित्र्यां, सौभाग्यश्रीरद्भुता जम्बुनाम्नः ।

लब्धे यस्मिन् केवलज्ञानलक्ष्मीर्धन्यमन्या नान्यमभ्याजगाम ॥ ८५४ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
श्रीसङ्कपतिचरिते लक्ष्म्यङ्कं महाकाव्ये जम्बूस्वामिचरित-
वर्णनो नामाष्टमः सर्गः ॥

खेलद्भिः सरदूषणास्तसुप्रभैः क्षीराब्धिवन्धोद्धतै-

रुचै रावणनाशभासुरतमैर्भिर्यशोभिनिजैः ।

भूमिं भूषयति प्रयी तनुकुलक्षोणीधवस्पर्धया,

श्रीसोमान्वयसम्भवोऽपि सपद्मि श्रीवस्तुपालः कृती ॥ १ ॥

अन्तः कज्जलमञ्जुलश्च यद्विदं शीतद्युतेर्योतने,

तन्मूढाः कचयन्ति लक्ष्म न वयं सृक्षमक्षिकाकाङ्क्षिणः ।

यद् यात्रोत्तमपमद्भुतं रचयता श्रीवस्तुपाल ! त्वया,

शीतांशौ लिखितं स्वनाम तद्विदं प्रत्यक्षमुर्द्धाक्षयं ॥ २ ॥

॥ ग्रन्थाम्भ ८६१ । उभयग्रन्थाम्भ २५४६ ॥

नवमः सर्गः ।

तपः सम्प्लतामूलं, दुःखकक्षाऽऽशुशुक्षणिः । इष्टार्थराजीराजीवखण्डमार्तण्डमण्डलम् ॥ १ ॥
परापरमहासिद्धिसौधाम्रोत्सङ्गमिच्छुना । तपःसोपानमास्थेयं, तद्यथा युगबाहुना ॥ २ ॥

तपोमाहात्म्ये युगबाहुचरितम्

पाटलीपुत्रमित्यस्ति, पुरं सुरपुरोपमम् । रत्नसौधसदालोके, यत्र मित्रत्विवो वृथा ॥ ३ ॥
एतस्मिन् रत्नगर्भाया, रहस्य इव पत्तने । गौणमेवानुमन्यन्ते, धनदं धनिनो जनाः ॥ ४ ॥
तत्र क्षत्रियकोटीरकोटीरदिमस्मितक्रमः । क्रमनिर्यद्यशःसिन्धुः, सिन्धुगाम्भीर्यधुर्यधीः ॥ ५ ॥
भुवोऽभवद् विभुः कीर्तिविनिर्जितसितद्युतिः । चण्डांशुदुःसहः शत्रुमर्दनः शत्रुमर्दनः ॥ ६ ॥
अभून्मदनरेखेति, कलत्रं तस्य भूभुजः । यदास्यदास्यवानासीदक्कितस्तुहिनद्युतिः ॥ ७ ॥
धरित्रीशस्य मन्त्रीशस्तस्यासीन्मतिसागरः । राज्ये यद्बुद्धिविध्वस्तशत्रौ शोभेव पत्तयः ॥ ८ ॥
तेनोदप्रौढसौराज्यभरो विश्वम्भराविभुः । वैशारद्यं सुखस्वादेष्वाससाद प्रियान्वितः ॥ ९ ॥
अन्यदाऽन्तःपुरं यातः, प्रातः प्राणप्रियां नृपः । दर्श दर्शनीयश्रीश्चिन्तयाऽऽच्चान्तचेतनाम् ॥ १० ॥
जगाद सादरं भूपः, स्वरूपविजितस्मरः । तद्बुद्धिस्तुजिज्ञासुर्वितर्काकुलमानसः ॥ ११ ॥
सकज्जलक्षणजलैः, कपोलफलके लिपिः । येयं विलिखिता देवि !, सैव ब्रूते शुचं तव ॥ १२ ॥
निःश्वासधूमवत्त्वेन, हेतुना दुःखकेतुना । कश्चिच्चिन्तानलश्चित्ते, जागरूकोऽनुमीयते ॥ १३ ॥
समादिश शुचां हेतुं, तत् प्रसीद प्रिये ! मम । कः स्वजीवितसावज्ञस्तवाज्ञाखण्डनं व्यधात् ? ॥ १४ ॥
चक्रे केनापराधो वा, यमवेश्म यियासुना ? । सुमूर्ध्नाऽथ मूर्खेण, केन तेने पराभवः ? ॥ १५ ॥
कश्चित् किञ्चिन्मयैवाध, न हितं विहितं तव ? ।
किं वा राज्येऽपि तद् यत्न, त्वदायत्तं मम प्रिये ! ? ॥ १६ ॥
वितर्कशतसम्मूढं, ननु ताम्यति मन्मनः । अधीतपूर्वं यन्नैतन्महत्पत्यरिसङ्केते ॥ १७ ॥
तत् प्रक्षाल्य जलैर्देवि !, बाष्पाग्निः कलुषं मुखम् ।
शशाङ्कः साङ्गपङ्कोऽयं, चिरान्न्यक्तियतां त्वया ॥ १८ ॥
इतो विलोक्य ततो, विशालाक्षि ! प्रसीद मे । भवत्प्रेष जनस्तूर्णं, नीलोत्पलपराङ्मुखः ॥ १९ ॥
प्रदेशः पेशलालपैर्भूयाद् मूयः प्रिये ! तव । राजहंसाङ्गानावृन्दमञ्जुकृजितपूजितः ॥ २० ॥
इत्युक्त्वाऽवस्थिते राज्ञि, मौनमूनीकृतद्विषि । उवाच वाचं दन्तांशुस्फुरणेन शरीरिणीम् ॥ २१ ॥
न भर्तवर्तते किञ्चिदन्यद्बुद्धस्य कारणम् । लालितायास्त्वया पत्या, विहाय निरपत्यताम् ॥ २२ ॥

१ नास्ति विक्रमबाहुः श्रीसङ्कतैकनिकेतनम् ॥ ६ ॥ युग्मम् ॥ इत्येवंश्रुतः पाठः खंता० ॥
२ शि, सा मुखेन्दुसुधोज्ज्वलाम् । उवाच इति खंता० पाठः ॥

तस्याः शस्यामिमां वाचं, समाकर्ण्य नरेश्वरः । आरादाराधयामास, त्रिसन्ध्यं कुलदेवताम् ॥ २३ ॥
 तत्रसादं समासाध, सद्यो विकसिताकृतिः । तस्यामुत्पादयामास, क्षत्रगोत्रस्तुतं सुतम् ॥ २४ ॥
 एतस्य स्वापते नास्ति, युगबाहु रिति क्रमात् । समं मनोरथै राज्ञो, वर्धमानो मनोहरैः ॥ २५ ॥
 कियत्पि गते काले, पण्डितेभ्यः पठन्नयम् । प्रज्ञावज्ञातवागीशः, प्रपेदे सकलाः कलाः ॥ २६ ॥ युग्मम् ॥
 अधान्यदा समायातस्तदुपाध्यायमन्दिरे । विपश्चित् कश्चिदतिथिः, सोऽभाविष्ट ससौष्ठवम् ॥ २७ ॥
 श्रूत लोकोत्तरस्फूर्तिः, कथं भूयात् पुमानिति ? । जगदुर्जगतीशेन, गौडेनाभिहिता बुधाः ॥ २८ ॥
 शस्त्रे शस्त्रे च जागर्ति, यस्य कीर्तिरनुचरा । भाषितः पुरुषः सैव, बुधैर्लोकोत्तरः परम् ॥ २९ ॥
 तथा यतेषास्तद् बत्स !, शत्रुमर्दननन्दन ! । यथा शस्त्रे च शस्त्रे च, तवाद्वैतं भवेद् यशः ॥ ३० ॥
 उपाध्यायगिरं ध्यायन्निमामेव नृपाञ्जनः । जगाम आमणीः पुंसां, मुनिपार्श्वे बहिर्वने ॥ ३१ ॥
 नमस्कृत्य मुनीनाह, साहसोत्साहवानसौ । लोकोत्तरकलावाप्तिः, केनोपायेन जायते ? ॥ ३२ ॥
 तेऽप्याहुः शृणु भूपालपुत्र ! सुत्रामविक्रम ! । कर्मानुकूल्येनैवैतत्, सर्वं सम्पद्यते शुभम् ॥ ३३ ॥
 पञ्चम्यादितपोयोगैर्देवताराधनेन च । तदभिव्यक्तिमायाति, मायातिगशुभं नृणाम् ॥ ३४ ॥
 निर्ममे निर्ममेशस्य, शस्यमस्य निश्चयम् च । तेन चित्ते वचोऽऽश्वदेशनावेशपेशलम् ॥ ३५ ॥
 कलाकामगवी नाम, शारदा तत्र विद्यते । युगबाहुस्तपः कुर्वस्तत् तदाराधनं व्यधात् ॥ ३६ ॥
 आराधनधनो धीमांस्तपस्तपनदुस्सहः । षण्मासान् स समासकस्त्रिसन्ध्यं साधितक्रमः ॥ ३७ ॥
 अथ पान्थवधूकोपकटाक्षच्छुरितद्युतिः । कालः सविद्युदम्भोदमेदुरः समुपागमत् ॥ ३८ ॥
 अम्भोदपटलैर्व्योम्नि, च्छादितः सितदीपितिः । मुखेन्दुः पान्थनारीणां, सकज्जलजलाश्रुभिः ॥ ३९ ॥
 अपवारितरङ्गेण, सिन्धुना काश्यमाप्यत । अपवारितरङ्गेण, स्थितं आम्करतेजसा ॥ ४० ॥
 उल्लासितौ क्षता चैव, बहुकोकनदावलिः । वाहिन्यो भूभृतां मेजुः, सङ्कोचं चोच्छ्रयं च ताः ॥ ४१ ॥
 एवंविधेऽथ कालेऽस्मिन्, राजानं शत्रुमर्दनम् । कश्चिद् विज्ञपयामास, समासज्ञो नियोगवान् ॥ ४२ ॥
 तुङ्गरञ्जरञ्जौघपातितासन्नकानना । निर्मर्यादं समायाति, गङ्गा देव ! पुरं प्रति ॥ ४३ ॥
 गङ्गाप्रवाहादेतस्मान्नागराः सागरादिव । त्रातरातुरतां भर्जुस्तद् यत्नः क्रियतां प्रभो ! ॥ ४४ ॥
 समाविश विशामीश !, यत् कर्त्तव्यं विशारद ! । निश्चयं सम्यगेतस्मादादिदेश नृपः सुतम् ॥ ४५ ॥
 स्वर्णपुत्रकमादाय, गच्छ त्वं वत्स वत्सल ! । पूजानिर्वर्तनेनास्याः, शान्तिं सम्पादय द्रुतम् ॥ ४६ ॥
 स तथा प्रतिपद्याय, गङ्गाणोऽभ्यर्चनामागतः । निर्वर्त्य विविधां पूजां, चिक्षेप स्वर्णपुत्रकम् ॥ ४७ ॥
 अथैतस्मिन्नवसरे, तस्मिन् परिसरे कृती । कस्याब्धिचारुनेत्रायाः, शुश्राव करुणध्वनिम् ॥ ४८ ॥
 दिक्षु चक्षुः क्षिपन्नेष, दिदृक्षुर्विधुरां स्त्रियम् । उपकारमना यावदस्ति क्षितिपनन्दनः ॥ ४९ ॥
 तावदाविरभूदम्भोमध्ये काऽपि सृगोक्षणा । कुररीकरुणध्वनैर्द्रावयन्ती जलेचरान् ॥ ५० ॥
 साऽऽह साहसिकोत्तंसः, कश्चिदस्ति क्षितौ नरः । गङ्गोपहारभृतायाः, शरण्यः स्यान्ममात्र यः ? ॥ ५१ ॥
 रत्नगर्भाऽपि वन्ध्याऽसि, कुतो देवि ! वसुन्धरे ! ।
 यत्र जातस्त्वया कोऽपि, मत्प्राणत्राणकारणम् ॥ ५२ ॥

१ बृथ लो० संता० । कथं लो० पाता० ॥ २ "गदीशे" संता० ॥ ३ "स्स", विक्रमस्मापनम्" संता० ॥ ४ "ताऽऽह" पाता० ॥ ५ "स्मिन्नेत्य राजानमाकुलः" कश्चिद् संता० ॥ ६ भजे, तद् संता० ॥

श्रुत्वेति वचनं तस्या, भग्नेऽन्येषां पराक्रमे । स चचाळ स्थिरस्थामसिन्धुरः सिन्धुरोषसः ॥ ५३ ॥

तदाऽवगणयन्नेष, परिवारनिवारणम् । धीरोद्धतपदन्यासैः, कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ ५४ ॥

वार्यमाण इवाग्भोभिर्लुलुभिः सम्मुखागतैः । सेव्यमानो यशोबीजैरिव पाथः कणोत्करैः ॥ ५५ ॥

उद्दिधीर्धुरिमां कन्यां, बाहिनीवाहवाहिताम् । विवेश लसदावेशः, परोपकृतये नदीम् ॥ ५६ ॥

॥ विशेषकम् ॥

वीक्षितः सैनिकैः कन्यामुद्दिधीर्धुर्महीमिव । स्फुरन्नन्तर्जलं सोऽयं, नारायण इवाबभौ ॥ ५७ ॥

प्लवमानो यदैतस्याः, समीपं समुपागतः । कुमारस्तावदेवाऽपि, दूराद् दूरतरं ययौ ॥ ५८ ॥

हर्षोत्कर्षेण सैन्यस्य, तया च मृगचक्षुषा । समकालमदृश्यत्वं, भेजे भूमिमुजाङ्गजः ॥ ५९ ॥

अथ कर्तव्यमूढास्ते, सैनिकाः साश्रुचक्षुषः । सन्ति गङ्गातटे यावत्, कुमारादर्शनाकुलाः ॥ ६० ॥

तावत् तन्नाशसाक्षित्वपातकादिव पातुकः । आससाद निषिर्धानामस्तपर्वतमस्तकम् ॥ ६१ ॥

॥ युग्मम् ॥

अस्तोकशोकभृल्लोकचक्रं चक्रन्द चक्रवत् । तत्र मित्रे स्फुरद्वातावेशे देशान्तरं गते ॥ ६२ ॥

दिदृक्षुरिव तं भानुः, कुमारं मारविग्रहम् । पाथोनाथपथेनाथ, पातालमुपजग्मिवान् ॥ ६३ ॥

अथो पुरान्तरागत्य, सैनिका निशि दुःखिनः । वार्तामार्ताशयाः सर्वा, कथयामासुरीशितुः ॥ ६४ ॥

दम्भोलिनेव भूपालस्ताडितो हृदयेऽपतत् । तद्वातादुःखसङ्कटजन्मना शोकशङ्कुना ॥ ६५ ॥

मुक्त्वा शोकं कुमारस्याधावल्लोको नृपान्तिकम् । चन्दन-व्यजनादीनि, सकलः कलयन् करे ॥ ६६ ॥

तेन शैत्योपचारेण, कृतेन कृतिनां वरः । अथ प्रथितचैतन्यो, जगाद जगतीपतिः ॥ ६७ ॥

क सा भक्तिः? क सा शक्तिः?, क सा क्षान्तिः? क सा मतिः? ।

एकैकशोऽपि दृश्यन्ते, हा हन्त ! नहि ते गुणाः ॥ ६८ ॥

त्वं तातवत्सलो वत्स !, जन्मतोऽपि प्रभृत्यम् । मां जराजर्जरं हित्वा, तत् सम्प्रति गतः कुतः ? ॥ ६९ ॥

उपेक्ष्य प्रेक्षणीयानां, मूर्धन्य ! त्वां कुलश्रियम् ।

कन्याकृते त्यजन् प्राणान्, स्थूलक्षयोऽसि निश्चितम् ॥ ७० ॥

अमात्योऽपत्यदुःखेन, विलपन्तं पतिं भुवः । अभाषिष्ट तदोऽऽचारविचाररुचिरं वचः ॥ ७१ ॥

भवादृशां विशानाथ !, पाथोनाथगभीरिमन् ! । युक्तं भवे भवेदेव, न देव ! परिदेवनम् ॥ ७२ ॥

स्वकर्मफलभोगेन, संसाराल्धौ शरीरिणः । बुद्धुदा इव यान्त्येके, समायान्त्यपरे पुनः ॥ ७३ ॥

यदेवेष्टविबोगादि, विरक्तेः कारणं सताम् । मोहान्धानां तदेवाहो !, क्रोध-शोककरं परम् ॥ ७४ ॥

न चक्रिणा न शक्रेण, कृतविक्रमसङ्क्रमम् । विश्वैकवीरमाख्यान्ति, दैवमेवंविधं बुधाः ॥ ७५ ॥

स्वामिन् ! सैन्येन दैन्येन, सेवितैः परिदेवितैः । असौ प्रकृतिदुर्दान्तः, कृतान्तः केन गृह्यते ? ॥ ७६ ॥

इदं वचः समाकर्ण्य, मतिसागरमन्त्रिणः । कृपाणं पाणिनाऽऽकृष्य, धावितः पृथिवीपतिः ॥ ७७ ॥

कृतं कृतान्त ! गर्वेण, व्रज दृष्टिपथं मम । यथा तवैतद्व्यसनं, छिनत्ति च्छन्नसन्ननः ॥ ७८ ॥

अनल्पमिति जल्पन्तमल्पितारिपराक्रमम् । साटोपकोपं भूपालमुवाच सचिवेश्वरः ॥ ७९ ॥

किं देवं ? देव ! कश्च त्वं ?, संगमः कं प्रति प्रभो ! ? ।

विचारय रयं त्यक्त्वा, न शक्यमिदमस्ति यत्	॥ ८० ॥
तदेव देवं यत् कुर्यात्, कर्म जन्तुः शुभा-ऽशुभम् । शोभैव सृष्टि-संहारकारिकारणवर्णना	॥ ८१ ॥
तत् परित्यज्य संगममुत्तरास्त्वं कुरु क्रियाः । अनित्यं विश्वमालोक्य, स्थैर्योपायपरो भव	॥ ८२ ॥
सुप्रातमङ्गलाचारचारुराविरभूदथ । मांसलो दुन्दुभिध्वानैर्गभीरः शङ्खनिस्वनः	॥ ८३ ॥
अथ सत्वरमागत्य, कश्चिदाश्चर्यतत्परः । उद्यदानन्दसन्दोहमेदुराश्रुरदोऽवदत्	॥ ८४ ॥
आन्ध्यहेतुतमःस्तोमच्छेदभासुरभास्वतः । दिष्टा त्वं वर्धसे देव !, युगबाहोरिहागमात्	॥ ८५ ॥
पारितोषिकदानेन, तं सत्कृत्याथ पूरुषम् । नृपतिर्विस्मयस्मेरो, यावदुत्तिष्ठति स्वयम्	॥ ८६ ॥
तावत्तल्लोककोकानां, शोकमुन्मूलयन्नयम् । स्वच्छेशोचिरलङ्कारभासुराकारविग्रहः	॥ ८७ ॥
स्वयमीक्षणराजीवजीवातुः प्रातरागतः । भास्वानिवोदयकलादुर्निरीक्षो नृपाङ्गजः	॥ ८८ ॥ युग्मम् ॥
नन्दनं चन्दनस्यन्दसुन्दराकारभासुरम् । प्रणमन्तं परिष्वज्य, जगाद जगतीपतिः	॥ ८९ ॥
अदृश्यत्वं स्त्रिया साकं, यावत् त्वमभजस्तया । वृत्तमाख्यायि तत् तावत्, तावकैः सेवकैर्मम	॥ ९० ॥
अतः परं परं धीमन् !, संवृत्तं यद्यदद्भुतम् । वत्स ! तत् सर्वमप्युच्चैर्मदग्रे वक्तुमर्हसि	॥ ९१ ॥
स रूपमन्मथो वाचमथोवाच नृपाङ्गजः । प्रक्षालितामिवात्यन्तविशदैर्दशानांशुभिः	॥ ९२ ॥
मूर्च्छामुषितचैतन्यस्तामेवानुव्रजंस्तदा । कोऽहं ? किमर्थं ? कुत्रास्मीत्येवं न प्रतिपन्नवान्	॥ ९३ ॥
क्षणेनैव ततस्तात !, स्वमपश्यं सचेतनः । मौक्तिकक्षोदमेदस्त्विसिक्ते सैक्ते स्थितम्	॥ ९४ ॥
न तत् पुरं न सा गङ्गा, न सा कन्या न सा रसा । आकस्मिकमिदं जज्ञे, किं विचारपथातिगम् ?	॥ ९५ ॥
किमिन्द्रजालं ? किं स्वमः ?, किं वा चैतन्यविप्लवः ? । उत मन्येऽहमन्येह, जातिर्जातिस्मरस्य मे ?	॥ ९६ ॥
विचिन्त्येति क्षणं स्वामिज्जुत्थायाथ परिभ्रमन् । अपश्यमेकं कल्पद्रुकाननं हसिताननः	॥ ९७ ॥
तदन्तःपक्षिभिः पृष्ठकुशलोऽहं पुरो व्रजन् । मुमुदे नितरामन्तरारामं तं विलोकयन्	॥ ९८ ॥
अप्रतश्च गतश्चित्रकारणं तापवारणम् । प्रासादमेकमद्राक्षमुच्चैः सप्तक्षणं क्षणात्	॥ ९९ ॥
प्रविश्य तस्मिन्नारूढः, पृष्ठीं यावदहं भुवम् । जज्ञे कर्णातिथिस्तावन्मम सङ्गीतनिःस्वनः	॥ १०० ॥
गत्वाऽप्रतस्ततस्तत्र, द्वारदेशे विलम्बितः । कयाचिद् वेत्रधारिण्या, क्षणादागत्य भाषितः	॥ १०१ ॥
अहं श्रीशारदादेव्या, त्वदाकारणहेतवे । शब्दविद्याप्रतीहारी, प्रेषिता तत् पुरो भव	॥ १०२ ॥
तत् तथाऽहं सह प्राप्तः, शारदाचरणान्तिकम् । अपश्यं तुम्बुरुस्फीतगीतप्रीतिस्मितेक्षणाम्	॥ १०३ ॥
चारुचारीप्रचारेण, नृचेनाप्सरसां पुरः । प्रेक्षाकौतुहलेनोच्चैः, क्षणमाक्षिप्तचक्षुषम्	॥ १०४ ॥
हंसेन विहितोपास्ति, सेवितां देव-दानवैः । वादयन्तीं स्वयं वीणां, हिरण्यकमलासनाम्	॥ १०५ ॥
निजकान्तिसुधापूरैर्लिम्पन्तीमिव सेवकान् । विभ्रतीं पुस्तकं हस्ते, रोहन्मोहमहौषधम्	॥ १०६ ॥
तर्क-साहित्यविद्याभ्यां, वाम-दक्षिणपार्श्वयोः । वालव्यजनपाणिभ्यां, वीज्यमानां मुहुर्मुहुः	॥ १०७ ॥
प्रशान्तपावनीं भूर्तिं, दधानां वचनातिगाम् । शारदां शारदाम्भोर्देविशदस्वच्छवासम्	॥ १०८ ॥
॥ षड्भिः कुलकम् ॥	

अथाहं हर्षसोत्कर्षचेता विकसिताननः । नमोऽकार्षं तदा देवीं, मधुर-स्निग्धमीक्षितः ॥ १०९ ॥
 वादेऽप्यहं स्वयं पादपीठेऽथ विनिवेशितः । क्षणं जज्ञे किल प्राप्तो, मोक्षीदपि परं पदम् ॥ ११० ॥
 हारहरानुहारिण्या, गिरा देव्याऽथ भाषितः । मा वत्स ! विस्मयायतं, कार्षींश्चित्तं नृपाङ्गज ! ॥ १११ ॥
 इत्थमाराधनाभाजस्तव स्तवन-पूजनैः । गङ्गाकन्यकया चक्रे, मया सत्त्वपरीक्षणम् ॥ ११२ ॥
 किञ्च पेप्य प्रतीहारीमिहानीतोऽसि सम्प्रति । इदं दर्शयितुं वत्स !, स्वकीडाभवनं तव ॥ ११३ ॥
 तत् तवाहमनेनोच्चैः, साहसेनास्मि विस्मिता । कुरुषे पुरुषेष्वन्य !, कथमाराधनामिमाम् ? ॥ ११४ ॥
 किञ्चानाराधिताऽप्युच्चैः, प्राच्यैस्ते पुण्यकर्मभिः । परतन्त्रेव तुष्टाऽस्मि, सकर्णाऽऽकर्णय क्षणम् ॥ ११५ ॥

युगबाहुकुमारस्य पूर्वभवः

तथाश्वासीत् पुरा पुष्पपुरे जितमरुपुरे । निर्धनः कोऽपि दारिद्र्यराजधानीव देहिनी ॥ ११६ ॥
 महेऽन्येद्युः स कौमुद्यामुद्याने वीक्ष्य नागरान् । अर्थिस्तङ्कुरूपकल्पद्रुनिव साक्षादचिन्तयत् ॥ ११७ ॥
 मन्दभाग्योऽतिनिर्लज्जः, पात्रं निन्दितकर्मणाम् ।
 मया समः समस्तेऽपि, नास्त्यन्यः कोऽपि भूतले ॥ ११८ ॥
 यदस्मिन्नुत्सवे पौरान्, वीक्ष्य दानाद्यलङ्कृतान् । नैवाद्यापि विमुच्येऽहं, प्राणैः पाषाणनिष्ठुरैः ॥ ११९ ॥
 इहान्तरेषां पौराणामहो ! मे सम्पदुत्तमा । निर्वाणाङ्गारकस्येव, शोणमाणिक्यमध्यतः ॥ १२० ॥
 समानेऽपि मनुष्यत्वे, विशेषोऽयं यदद्भुतः । तदत्राहमहो ! मन्ये, पुण्या-ऽपुण्ये निबन्धनम् ॥ १२१ ॥
 तन्मया यत् कञ्चित् किञ्चिन्न कृतं सुकृतं पुरा । दुःखपात्रं तदत्राहमभवं विभवं विना ॥ १२२ ॥
 अङ्गत्यागं ततो गत्वा, करिष्ये किल भैरवे । यथा भवाम्यहं दुःखभाजनं न भवान्तरे ॥ १२३ ॥
 पर्यालोच्येति तत्रागादुत्सुको भैरवोपरि । अभीष्टदेवतायाश्च, नमस्कारं चकार सः ॥ १२४ ॥
 क्षम्पापातं चिकीर्षुश्च, दिशो व्यालोकयन्नयम् । शमं मूर्त्तिमिवाशोकतले मुनिमुदैक्षत ॥ १२५ ॥
 दृष्ट्वा च तं नमश्चक्रे, भावपावनमानसः । क्षणं चोपासनाहेतोः, पुरस्तादुपविष्टवान् ॥ १२६ ॥
 ध्यानान्तेऽथ मुनीन्द्रोऽपि, ज्ञानत्रयमयः स्वयम् । ज्ञात्वोपकारमैवे तं, सुधामधुकिरा गिरा ॥ १२७ ॥
 कुतस्त्वमागतो वत्स !, वनमेतदमानुषम् ? । कथं चेत्यद्भुतानन्दो, वर्तसे प्राप्तरत्नवत् ? ॥ १२८ ॥
 उवाच सोऽपि दारिद्र्यसमुद्रस्य महासुने । पारं तीर्थममुं प्राप्य, भैरवं मुदितोऽस्म्यहम् ॥ १२९ ॥
 तदत्र कृतकृत्योऽस्मि, युष्मद्दर्शनतोऽधुना । विशुद्धमियता मन्ये, भवान्तरमहं निजम् ॥ १३० ॥
 अथोवाच मुनीन्द्रस्तं, वाचा मधु-सुधासुधा । कुतस्त्वैमिति मूढोऽसि, वत्साविदिततत्त्ववत् ॥ १३१ ॥
 सुलभा जीवलोकैऽस्मिन्, धृति-श्री-सुख-सम्पदः । चिन्तारत्नमिवात्यन्तदुर्लभं जन्म मानुषम् ॥ १३२ ॥
 तत् तस्यानुपभुक्तस्य, त्यागः किमिति युज्यते ? ।

• यदस्य न पुनः प्राप्तिः, सहस्रेणापि जन्मनाम् ॥ १३३ ॥
 कृतेन मृत्युना जन्तोर्देह एव विनश्यति । लाभान्तरायकृत् कर्म, न पुनः पूर्वनिर्मितम् ॥ १३४ ॥
 तत्तत्कर्मविनाशाय, प्रायः कायस्तपोऽग्निना । संशोष्य निर्मलः स्वात्मा, बुद्धिमद्भिर्विधीयते ॥ १३५ ॥
 तदन्तरायकृत् कर्म, कृतमज्ञानपूर्वकम् । ज्ञानाराधनशुद्धेन, तपसा हि विलीयते ॥ १३६ ॥

१ 'हारि', मयाऽऽनीतो' खंता० ॥ २ 'मूचेऽमुं, सुधामधुरया गिरा' खंता० ॥ ३ 'स्त्वमिति' वता० ॥

महात्मन् ! पूर्वदुष्कर्मनिर्मूलनसमीहया । युज्यते तपसाऽऽराहुं, ततस्ते ज्ञानपञ्चमी ॥ १३७ ॥
 तावज्जाण्वज्जरोद्गारैर्जीयन्ते हन्त ! जन्तवः । यावन्नाविर्मवत्युच्चैस्तपस्तपनवैभवम् ॥ १३८ ॥
 येषां तपःकुठारोऽयं, कठोरः स्फुरति स्फुटम् । मूलादुच्छेदमायान्ति, तेषां दुष्कर्मवीरुषः ॥ १३९ ॥
 भावेनाराधितो येन, तपोधर्मोऽतिनिर्मलः । एतेनाराधितो दान-शीलधर्मावपि ध्रुवम् ॥ १४० ॥
 सम्पन्नान्मसामान्यतपःसन्दोहदोहदः । वितनोति फलस्फाति, मनोरथमहीरुहः ॥ १४१ ॥
 तत् ते क्षीणान्तरावस्य, पञ्चमीतपसाऽमुना । मनोरथतरुः सर्वं, बाञ्छितार्थं फलिप्यति ॥ १४२ ॥
 इत्युक्तो मुनिना तेन, सैष निष्पुण्यपूरुषः । निवृत्य मृत्योरागत्य, गृहं चक्रे तपोऽद्भुतम् ॥ १४३ ॥
 स पूजनं जिनेशस्य, प्रथयन् विभबोचितम् । वरिवस्यन् गुरुंश्चापि, निन्ये जन्म कृतार्थताम् ॥ १४४ ॥
 अथायं परिपूर्णयुः, संजज्ञे नृपतेः सुतः । युगबाहुरिति ख्यातः, स त्वं सत्त्वनिकेतनम् ॥ १४५ ॥
 तत् त्वया तोषिताऽस्म्युच्चैर्धर्ममाराध्यता पुरा । निःशङ्कितमतो ब्रूहि, वत्स ! बाञ्छितमात्मनः ॥ १४६ ॥
 देव्या प्रसादादित्युक्ते, शस्त्रे शस्त्रे च कौशलम् । लोकोत्तरं मयाऽप्याचि, प्रतिपन्नं तथा च तत् ॥ १४७ ॥
 प्रतिपक्षप्रतिक्षेपक्षममेकं परं पुनः । महामन्त्रं ददौ देवी, कलाकोशलदायिनम् ॥ १४८ ॥
 यावद् गृहीतमन्त्रोऽहं, नमामि परमेश्वरीम् । अपश्यं तावदात्मानं, नदीपुलिनगामिनम् ॥ १४९ ॥
 प्रमोदविस्मयस्मेरवदनस्तदनन्तरम् । उत्सुकोऽहं जवादेव, देवपादान्तमागमम् ॥ १५० ॥
 नृपस्तदा तदाकर्ण्य, सुतस्य महिमाद्भुतम् । यौवराज्यं ददौ सर्वपुरोत्सवपुरःसरम् ॥ १५१ ॥
 कुमारोऽपि श्रियं प्राप्य, सहकार इवाद्भुताम् । गमयामासिवान् काममार्थिसार्थं कृतार्थताम् ॥ १५२ ॥
 अर्द्धरात्रेऽन्यदा वासगृहे पर्यङ्कवर्तिनः । युवराजस्य शिष्याय, श्रवणं रुदितध्वनिः ॥ १५३ ॥
 जिज्ञासुः प्रभवं तस्य, कुमारः करुणामयः । कृपाणपाणिर्निर्गन्ध, गतवानध्वनि ध्वनेः ॥ १५४ ॥
 असावन्तर्वर्णं यातस्तत्र वित्रस्तलोचनाम् । म्लानीभवन्मुलाम्भोजां, सायमम्भोजिनीमिव ॥ १५५ ॥
 लावण्यपुष्पतन्वङ्गी, प्रातःशशिकलामिव । रुदतीं सुदतीमेकामपश्यद् विस्मयाक्षितः ॥ १५६ ॥ युग्मम् ॥
 नरेण दिव्यरूपेण, पुरःशोलासितासिना । तामर्थ्यमानामालोक्य, स तस्थौ विटपान्तरे ॥ १५७ ॥
 स नरश्चादुकारोऽपि, रोपितावज्ञमीक्षितः । सुमुखीं विमुखीमेतां, रूक्षाक्षरमदोऽवदत् ॥ १५८ ॥
 मयि प्रपन्नदास्येऽपि, दास्यते यदि नोत्तरम् । तदसिद्ध्यतामेव, स्मर्यतामिष्टदैवतम् ॥ १५९ ॥
 ऊचेऽथ कन्या रे मूढ !, स्मरामि कमिवापरम् ? । युगबाहुकुमारोऽस्ति, हृदि मेऽद्वैतदैवतम् ॥ १६० ॥
 यद्यत्र मन्दभाग्याया, नैव दैवेन दर्शितः । भवान्तरेऽपि मे भूयात्, प्राणनाथस्तथापि सः ॥ १६१ ॥ युग्मम् ॥
 हृष्टः स्वनामश्रवणात्नामसामान्या शङ्कितः । विस्मितो वनितारूपाज्जुगुप्सुः कूरकर्मणा ॥ १६२ ॥
 कुमारः सङ्गमाकृष्य, ततः क्रोधादधावत । स्त्रीघातपातकिन् ! कूर् !, क रे ! यासीति तर्जयन् ॥ १६३ ॥
 ॥ युग्मम् ॥
 अथासौ पुरुषः प्राह, भद्र ! द्रुतमितः सर । रजकस्याऽऽयुषि क्षीणे, स्वरवन् म्रियसे कथम् ? ॥ १६४ ॥
 कुमारोऽप्यब्रवीत् प्राणैरेभिः सत्वरगत्यैः । यशःपुण्यमयस्वार्थपरं मां विक्रोषि किम् ? ॥ १६५ ॥
 किञ्चातिक्रमेतत् ते, निर्मातुं कर्म नोचितम् । लोकद्वयविरुद्धं हि, विदधाति सुवीः कुतः ? ॥ १६६ ॥
 नरोऽप्युवाच साचिव्यं, किमहो ! मद्गृहे तव । हितोपदेष्टा येनाभूयुस्तुरपि सम्प्रति ? ॥ १६७ ॥
 इत्युक्त्वा बाधिते तस्मिन्, नरे रणरसातुरे । सङ्गासङ्गि चिरं वृद्धं, युद्धमुद्धतमेतयोः ॥ १६८ ॥

अञ्चार्यं रिपुर्मत्वा, कुमारं मारविक्रमम् । निःशुको दन्दशूकाक्षं, साक्षेपः क्षिप्रमक्षिपत् ॥ १६९ ॥
 ततोऽहिपाशनाशाय, मन्त्रमन्त्रस्तमानसः । कुमारः शारदादत्तं, वैरिषस्मरस्मरत् ॥ १७० ॥
 तयोरित्यल्लमलेण, विनिवारयतोर्मिथः । शारदामन्त्रमाहात्म्यादङ्गस्तम्भो रिपोरभूत् ॥ १७१ ॥
 ततः कुमारमाहात्म्याद्, विस्मितोऽसौ गतस्मयः । मलं ममार्जं दौर्जन्यजनितं वचनामृतैः ॥ १७२ ॥
 तदाऽवदानमालोक्य, त्रैलोक्योपरिवर्तितं तत् । परोपकारन्यापारसजितं च तदूर्जितम् ॥ १७३ ॥
 रूपं चानन्यसामान्यं, तच्च सौभाग्यमद्भुतम् । सा कन्या विस्मयोत्तानमानसैवमचिन्तयत् ॥ १७४ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

स एव यदि राजेन्दुनन्दनोऽयमिहागमत् । उपचक्रे ममैतर्हि, तर्हि विद्याधराधमः ॥ १७५ ॥
 तदाऽरिचर्चनैर्यावत्, कुमारस्य प्रसेदुषः । विमुक्तस्तम्भनः शत्रुदान्तः पादान्तमागमत् ॥ १७६ ॥
 तावदाविर्बभूवाग्रे, कोऽप्युत्तीर्य विमानतः । भास्वरोदारनेपथ्यधरो विद्याधरोत्तमः ॥ १७७ ॥
 कुमारस्य पुरः सोऽपि, विस्फुरत्करकोरकः । जगाद युगबाहो ! त्वं, सुस्थितः शृणु मे वचः ॥ १७८ ॥
 तथास्थिते कुमारे च, पुरुषे च पुरःसरे । कथां प्रस्तावयामास, विद्याधरधुरन्धरः ॥ १७९ ॥
 भरतक्षेत्रसीमन्तवैताल्योत्तरदिग्गतम् । अम्ल्यपास्तामरपुरं, पुरं गगनबल्लभम् ॥ १८० ॥

मणिचूडाभिधस्तत्र, पतिविद्याधरेश्वरः । प्रिया च तस्य पूर्णेन्दुवदना मदनावली ॥ १८१ ॥
 कुलदेवतया दत्ता, सुताऽनङ्गवती तयोः । जज्ञेऽद्वैतचतुष्पष्टिकलाकौशलशालिनी ॥ १८२ ॥
 आरूढयौवना सा च, प्रतिज्ञामिति निर्ममेयः । कोऽपि दाम्यति प्रश्नचतुष्केऽपि ममोत्तरम् ॥ १८३ ॥
 स एव भावी भर्ता मे, खेचरो भूचरोऽधवा । ततः श्रुत्वा प्रतिज्ञां तां, विद्याधरनराधिपाः ॥ १८४ ॥
 गर्वतः सर्वतोऽभ्येत्य, प्रश्नोत्तरबहिर्मुखाः । वृथाऽभवन्नपुण्यानामिव लक्ष्मीमनोरथाः ॥ १८५ ॥
 ततश्चात्तेन भूभर्ता, पृष्ठो नैमित्तिकोत्तमः । युगबाहुं शशंसास्या, भाविनं भूचरं वरम् ॥ १८६ ॥
 तैतैः प्रमृति सा तत्र, लक्ष्मीरिव मुरद्विषि । बद्धभावाऽभवत् कामं, गुणैः श्रुतिपथंगतैः ॥ १८७ ॥
 पूर्वेषुः प्रातरेवास्य, सभासीनस्य भूभुजः । आगात् पवनवेगास्यः, स्वगः शङ्खपुरेश्वरः ॥ १८८ ॥
 पुत्रीमुद्धोदुकामोऽयमकृतप्रश्ननिर्णयः । विलक्षो हृतवानेतां, द्विको मुक्तालतामिव ॥ १८९ ॥
 ततोऽनुपदिनस्तस्याः, खेचरा सर्वतो ययुः । अस्यास्तु मातुलः सोऽहमिहायातोऽस्मि दैवतः ॥ १९० ॥
 पुरः पवनवेगोऽयं, जामेयी च ममाप्यसौ । प्राणप्रदस्य सर्वेषां, किं ते प्रतिकरोमि तत् ? ॥ १९१ ॥

रत्नचूडाभिधे तस्मिन्नेवं वदति खेचरे । मणिचूडनृपोऽप्यागात्, तत्रैव सपरिच्छदः ॥ १९२ ॥
 उवाच च महाबाहो !, सुतेयं मम जीवितम् । सर्वस्वमपि चैतन्मे, तत्त्वयैवाऽऽत्मसात् कृतम् ॥ १९३ ॥
 मम नैमित्तिकेनास्याः, कथितस्त्वं पतिः पुरा । साम्प्रतं ज्ञापितश्चासि, मम विद्याधरेश्वरैः ॥ १९४ ॥
 तत् त्वां प्रतिप्रदानेऽस्याः, का नाम प्रभुता मम ? ।

किन्तु प्रतिज्ञानिर्वाहोऽप्यस्यांस्त्वय्येव तिष्ठति ॥ १९५ ॥
 निष्कारणोपकर्तारः, क नाम स्युर्भवादृशः ? । दृष्टः किं विष्टपोज्जीवी, यदि वा न दिवाकरः ? ॥ १९६ ॥
 एवं वदति सानन्दं, विद्याधरनरेश्वरे । ज्ञात्वा वृत्तान्तमाजग्मे, तत्र विक्रमबाहुना ॥ १९७ ॥
 सङ्गमस्तत्र चान्योन्यमुभयोरपि भूभुजोः । प्रशस्यः समभूद् गङ्गा-कालिन्दीभोतसोरिव ॥ १९८ ॥

ततः पवनवेगोऽपि, नृपं नत्वेदमब्रवीत् । भृत्योऽस्मि विक्रमक्रीतस्ताताहं युगबाहुना ॥ १९९ ॥
 मणिचूडादयस्तत्र, सर्वे विद्याधरेश्वराः । राज्ञा समर्प्य सौधानि, सत्कृता बसना-ऽशनैः ॥ २०० ॥
 पुरीपरिसरे रम्ये, तत्र संसृज्य मण्डपम् । सुधर्मायाः सधर्माणं, कर्मणं विश्वचक्षुषाम् ॥ २०१ ॥
 परितः कारयामास, मांसलान् भूमिवासवः । मञ्चान् विमानसन्तानमानमुद्रामलिम्बुचान् ॥ २०२ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

सकौतुकप्रपञ्चेषु, मञ्चेष्वथ यथायथम् । मूचराः खेचराः सर्वे, निषेदुर्मेदुरश्रियः ॥ २०३ ॥
 ततो विक्रमबाहुश्च, मणिचूडश्च पार्थिवौ । निविष्टौ मण्डपे तत्र, चन्द्रा-ऽर्काविव पर्वणि ॥ २०४ ॥
 सप्रागरुम्येषु सभ्येषु, स्थितेषु स्मेरविस्मयम् । आसीनेषु ससम्मदं, कोविदानां गणेषु च ॥ २०५ ॥
 स्वदेश-परदेशेभ्योऽभ्यागतेषु सकौतुकम् । अपरेष्वपि लोकेषु, निषण्णेषु यथायथम् ॥ २०६ ॥
 एत्य लक्ष्मी-सरस्वत्योरिव जङ्गमसङ्गमः । आसाञ्चके कुमारोऽसौ, पादपद्मान्तिके पितुः ॥ २०७ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

ततोऽनङ्गवती तत्र, मूर्तेवाज्ञा मनोभुवः । क्षीरोदनिर्गतेव श्रीः, कलाकेलिरिवाङ्गिनी ॥ २०८ ॥
 याप्ययानात् समुत्तीर्य, प्रतीहारीभिरावृता । सानन्दमिन्दुलेखेव, तारकानिकराक्षिता ॥ २०९ ॥
 प्रणम्य चरणौ पित्रोः, पादाङ्गुष्ठापितेक्षणा । निषसादाप्रतो लोकलोचनाञ्चलवीजिता ॥ २१० ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

राजात्मजागुरुः प्राह, कुमार ! कियतामयम् । राजपुत्रीकृतप्रश्नचतुष्टयविनिर्णयः ॥ २११ ॥
 अभ्यधातुपुत्रोऽथ, पित्रोरानन्दमुद्गिरन् । उच्चैर्वाच्यमीमूय, जनैः साक्षेपमीक्षितः ॥ २१२ ॥
 याऽप्रेऽस्ति स्वर्णापाञ्चाली, निर्वाचालीकृतानना । कर्ता मद्रचनादेषा, समस्तप्रश्ननिर्णयम् ॥ २१३ ॥
 ततः सा बालिका पाञ्चालिका साऽप्यार्ययेकया । उच्चैरुच्चैरतुः प्रश्नमुत्तरं च क्रमादिदम् ॥ २१४ ॥

तद्यथा—

कः सकलः ? सुकृतरुचिः, कः सद्बुद्धिर्विवेककरणगणः ।

कः सुभगः ? शुभवादी, को विश्वजयी ? जितक्रोधः ॥ २१५ ॥

ततस्तुष्टेषु सभ्येषु, स्तुतवत्सु गुणवत्सु च । कुमारी सचमत्कारं, कुमारमपि च दृशा ॥ २१६ ॥

तं वधू-वरसम्बन्धवन्धं विदधतो विधेः । तदाऽनौचित्यकारित्ववाच्यमुन्मूलितं जनैः ॥ २१७ ॥

विप्राणां मन्त्रनिषेधैर्जनानां हर्षनिःस्वनैः । बन्दि कोलहलैस्तूर्यैः, शब्दाद्वैतं तदाऽभवत् ॥ २१८ ॥

अथ मौहूर्त्तिकादिष्टे, लभे सर्वप्रहेक्षिते । क्षितरेषिपती पाणिं, ग्राहयामासतुः सुतौ ॥ २१९ ॥

वधू-वरं च हस्त्यश्व-रथा-ऽलङ्करणशुकैः । अर्चयामासतुः स्नेह-विभव-प्राभवोचितैः ॥ २२० ॥

पाठसिद्धाश्च साध्याश्च, तत्तत्कर्मसु कर्मठाः । जामात्रे प्रददौ विद्या, विद्याधरनरेश्वरः ॥ २२१ ॥

सप्रपञ्चमहामन्त्रमुदारद्वार-तोरणम् । उत्पताकं विशामीशस्ततः प्रावीविशत् पुरम् ॥ २२२ ॥

सम्मान्य मणिचूडादीन्, विद्याधरधराधवान् । राजधानी निजानेजां, राजा हृष्टो विसृष्टवान् ॥ २२३ ॥

नृपः पवनवेगोऽपि, गोपिताविनयस्ततः । सत्कृत्य कृत्यदक्षेण, प्रैषि विक्रमचाहुना ॥ २२४ ॥

आपृच्छञ्च पौरधौरेयानभ्यर्च्य पुरदैवतान् । विमोच्य बन्धनक्षिप्तान्, दीनादीननुकम्प्य च ॥ २२५ ॥

पुण्यपात्राय पुत्राय, दत्त्वा राज्यश्रियं स्वयम् । नृपेणान्यैः सुदुष्पापा, संयमश्रीरुपाददे ॥ २२६ ॥
 युगबाहुमहीनाथो, विद्यासिद्ध्याऽतिदुर्धरः । नृपां ह्रिपान् नति निन्ये, हेलयैव महाबलः ॥ २२७ ॥
 तथा मनोरथारामसफलीकारकारणम् । धर्ममाराधयामास, मनो-वचन-कर्मभिः ॥ २२८ ॥
 मणिचूडनृपेणापि, स्वयं दीक्षां जिघृक्षुणा । युगबाहुनृपश्चक्रे, सर्वविद्याधरेश्वरः ॥ २२९ ॥
 इति जन्मान्तरोपात्तपःसम्भूतवैभवः । आराधयदिदं राज्यद्वयं लोकद्वयं च सः ॥ २३० ॥

इति नृपयुगबाहोः सच्चरित्रं पवित्रं,

तव सचिवशचीश ! स्पष्टमेतत् प्रदिष्टम् ।

सततमपि निषेव्यं सिद्धिकामैः प्रकामं,

निरुपमसुखलक्ष्मीकेलिदीपस्तपस्तत्

॥ २३१ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्क्षपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये तपःप्रभावोपवर्णनो
 युगबाहुचरितं नाम नवमः सर्गः ॥

मुष्णाति प्रसभं वसु द्विजपतेर्गौरीगुरुं लङ्कयन्,

नो घत्ते परलोकनो भयमहो ! हंसापलापे कृती ।

उच्चैरास्ति कचक्रवालमुकुट ! श्रीवस्तुपाल ! स्वयं,

भेजे नास्तिकतामयं तव यशःपूरः कुतस्त्यामिति ? ॥ १ ॥

आयाताः कति नैव यान्ति कति नो यास्यन्ति नो वा कति,

स्थानस्थाननिवासिनो भवपथे पान्थीभवन्तो जनाः ? ।

अस्मिन् विस्मयनीयबुद्धिजलधिर्विष्वस्य दस्यून् करे,

कुर्वन् पुण्यनिधिं धिनोति वसुधां श्रीवस्तुपालः परम् ॥ २ ॥

॥ ग्रन्थाम्रम् २४७ । उभयम् २७९३ ॥

१ 'मश्रीः समावदे' खंता० पाता० ॥ २ 'मेवोपदि' खंता० ॥ ३ 'रितनामा नव' पाता० ॥ ४ 'पतेर्गौरी' खंता० पाता० ॥ ५ 'ल ! स्फुटां, भेजे' खंता० पाता० ॥ ६ 'लघेर्वि' पाता० ॥ ७ 'ध्वस्तद्' खंता० ॥ ८ 'निधेर्धिनो' पाता० ॥ ९ 'सर्गग्रन्था' खंता० ॥

दशमः सर्गः ।

कर्मणं शर्मलक्ष्मीणां, मूलं धर्ममहीरुहः । आस्पदं सम्पदामेकमिदं दीनानुकम्पनम् ॥ १ ॥
श्रीमन्नेमिजिनेनेव, तदिदं बुद्धिशालिना । पालनीयं प्रयत्नेन, लोकोत्तरफलार्थिना ॥ २ ॥

दीनानुकम्पायां श्रीनेमिजिनचरितम्

इहैव भरतक्षेत्रे, जम्बूद्वीपविभूषणे । अस्ति स्वर्गोपमं धाम्ना, नाम्नाऽचलपुरं पुरम् ॥ ३ ॥
गृहान् सप्तक्षणान् यत्र, वीक्ष्य सप्ताश्वसप्तयः । क्षणं स्खलन्ति मध्याह्ने, स्फुटं कृतकुटीभ्रमाः ॥ ४ ॥
श्रीविक्रमघनो नाम, तत्रासीदीक्षिता भुवः । यत्सौ यमुनाधाम्नि, मग्ना यान्ति द्विषो दिवि ॥ ५ ॥
रेजे रणाजिरं यस्य, भिन्नेभरद-मौक्तिकैः । छिन्नवैरियशोवृक्षशास्ताकुसुमसन्निभैः ॥ ६ ॥
शम्भोरुमेव रम्भोरुरम्भोरुहविलोचना । धारिणीति प्रिया तस्य, बभूव सहचारिणी ॥ ७ ॥
अन्यदाऽसौ निशादोषे, सुखसुप्ता व्यलोकयत् । स्वप्नान्तर्मज्जरीमञ्जुसहकारकरं नरम् ॥ ८ ॥
जगाद सोऽप्यसौ देवि !, सहकारमहीरुहः । करुपादपकरुपश्रीरारोप्यस्त्वद्गुहाङ्गणे ॥ ९ ॥
ततश्चोद्धारमुद्धारमयमारोपितो मया । आम्नो नवमवेलायां, फलिनाऽनवमं फलम् ॥ १० ॥
अत्रान्तरे स्फुरत्तौषैः, पेटे मञ्जलपाठकैः । प्रभाते भाषया पकरसालरससारया ॥ ११ ॥
अद्वितीयफलोद्भासिमास्वदुद्गमकारणम् । विभात्यभिनवश्चूतदुरिवायं प्रवेक्षणः ॥ १२ ॥
अथोत्थाय महीनाथवल्लभा विकसन्मुखी । राज्ञे विज्ञपयामास, स्वमवृत्तान्तमद्भुतम् ॥ १३ ॥
नृपोऽप्युचे सुतो भावी, भवत्याः कश्चिदुत्तमः । न जानीमस्तु यत्तस्य, वारानारोपणं नव ॥ १४ ॥
अथ गर्भं बभूवैषा, निर्भरानन्दशालिनी । शस्यदोहदसन्दोहसूचिताद्भुतलक्षणम् ॥ १५ ॥
वासरेष्वथ पूर्णेषु, पूर्णेन्दुमिव सुन्दरम् । अस्मत्तासौ सुतं पूर्णमासीवासीमतेजसम् ॥ १६ ॥
दशाहानन्तरं तस्य, सुतस्य जगतीपतिः । आनन्दवद्धितोत्साहो, धन इत्यभिधां व्यधात् ॥ १७ ॥
वर्द्धमानवपुलक्ष्मीर्नूतनेन्दुरिव क्रमात् । सकलाः स कलाः प्राप, स्पष्टदृष्टाष्टधीर्गुणः ॥ १८ ॥
असौ भाग्योद्यतश्रीकः, सौभाग्यरुचिरद्युतिः । अद्वितीयकलाशाली, द्वितीयमजद्वयः ॥ १९ ॥
यौवराज्याभिषेकेऽथ, निवृत्ते नृपनन्दनः । नानाविधामिः क्रीडाभिश्चिक्रीड सुखलालसः ॥ २० ॥
सवयोभिर्महामात्यपुत्रैर्मित्रैः समन्वितम् । घनं वनगतं कश्चिदेवमेतं व्यजिज्ञपत् ॥ २१ ॥
आज्ञापितोऽस्मि देवेन, यद् दूतं सिंहभुजः । मेलयामुं कुमारस्य, मान्यमस्य च वाचिकम् ॥ २२ ॥
उद्यानस्य बहिः सोऽयं, विद्यतेऽद्यापि सुप्रभो ! । समादिश समायातु, यातु वा साम्प्रतं किम् ? ॥ २३ ॥
स राजपुरुषो राजकुमारानुमतादथ । प्रावेशयदमुं दूतमन्तःसममुखरः ॥ २४ ॥
विशिष्टं वेत्रिणाऽऽदिष्टे, निविष्टमथ विष्टरे । सविस्मयं वचोऽवादीज्जगतीपतिनन्दनः ॥ २५ ॥

हेमोऽस्ति पाटलीपुत्रपतेः सिंहमहीभुजः । कार्येण केन प्राप्तोऽसि, झटित्येवं निवेदय ॥ २६ ॥
 स वचस्वी ततः प्राह, तस्याक्षेमः कुतो भवेत् ? । श्रीविक्रमधनो यस्य, मित्रमश्वस्तुमानसः ॥ २७ ॥
 परमस्यां तु वेलायां, शीघ्रं यदहमगतः । कारणं शृणु तत्र त्वं, प्रयोजनमिदं तव ॥ २८ ॥
 कलत्रे विमलानाम्नि, स्वामिन् ! सिंहमहीभुजः । आस्ते धनवती पुत्री, सौन्दर्यस्येव देवता ॥ २९ ॥
 तत्र चित्रकरं कश्चिद्, दिव्यचित्रधरं त्वम् । एषा रेषाविशेषज्ञाऽपश्यद् भूपस्य नन्दनी ॥ ३० ॥
 व्यलोकयन् तच्चित्रे, कश्चिन्नृपतिनन्दनम् । हृदयानन्दनं राज्यलक्षणैः शुभशंसिभिः ॥ ३१ ॥
 तमथ प्राह सा चित्रं, यत् त्वयैतद् विनिर्ममे । तत् कलाख्यापनायैव, प्रतिच्छन्दोऽथ कस्यचित् ? ॥ ३२ ॥
 सोऽप्युवाच कुमारी तच्चित्रं यद् वर्ण्यते मम । विज्ञानाद्भुतमप्येतद्, विगोपककरं परम् ॥ ३३ ॥
 प्रतिच्छन्दो हि यस्यायमसौ सोमसमाकृतिः । यदि दृग्गोचरं गच्छेत्, तच्चित्रं स्यान्न चित्रकृत् ॥ ३४ ॥
 सतां चित्ते कृतावासः, स यशःकुमुमेपुमिः । वशीकरोति त्रैलोक्यं, द्वितीय इव मनमथः ॥ ३५ ॥
 समाकर्ष्येति तद्वाचं, सा चन्द्रवदनाऽवदत् । स कुत्र ? कस्य वा पुत्रस्तस्य किं नाम वा ? ॥ ३६ ॥

सोऽपि प्राहाऽचलपुरे, श्रीविक्रमधनात्मजः ।

धनोऽस्ति मूर्तिस्तस्यैषा, मयाऽलेखि स्वकौतुकात् ॥ ३७ ॥

श्रुत्वेति तत्प्रभृत्येषा, विशेषात् त्वयि रागिणी । क्रीडां पीडामिव ज्ञात्वा, कन्यान्तःपुरमाययौ ॥ ३८ ॥
 त्वदेकतानचित्तेयमपि व्यापारितेन्द्रिया । त्वया व्याप्तं जगद् वेत्ति, योगिनीव परात्मना ॥ ३९ ॥
 एकं विहाय त्वां देव !, सा महीपतिनन्दनी । स्त्रीरूपमथवा स्त्रीवं, मन्यते जगदप्यदः ॥ ४० ॥
 देवीमुखादिदं सर्वं, वृत्तान्तं मेदिनीपतिः । विज्ञाय गुणविज्ञाय, भवते मां व्यसर्जयत् ॥ ४१ ॥
 मामत्रागामुकं मत्वा, मेदिनीपतिनन्दनी । अयं लेखप्रतीहारं, हारं दूतमिवाऽऽर्पयत् ॥ ४२ ॥
 उक्तत्वेति दूतो लेखेन, सहितं चरणान्तिके । कुमारस्यामुचन्मुक्ताहारं तस्याभृतीकृतम् ॥ ४३ ॥
 छोटयित्वा ततो लेखमेष वेषजितस्मरः । जवादवाचयत् तोषचयपोषचमत्कृतः ॥ ४४ ॥
 भवन्मूर्तिनिरस्तेन, कामेन ज्वालितं मम । मानसं त्वत्कृतावासं, सिक्तं नेत्राम्बुविन्दुभिः ॥ ४५ ॥
 न शान्तिं याति तन्नाथ !, शान्तिं नय दयां कुरु । दृढारम्भपरीरम्भदम्भपीयूषनिर्झरैः ॥ ४६ ॥
 परितः परितसाङ्गी, मदनज्वलनार्चिषा । वर्धिष्णुप्रेमकल्लोले, क्षिप मां निजमानसे ॥ ४७ ॥
 इति लेखार्थसम्भारं, हारं च हृदये दधौ । स्निग्धोज्ज्वलस्फुरद्गुणैः, कुमारः कारणं मुदाम् ॥ ४८ ॥
 विमृश्याथ कुमारोऽपि, प्रतिलेखं लिलेख सः । शृङ्गारेणेव मूर्तेन, मृगनाभिमयाभ्रसा ॥ ४९ ॥
 रतिरूपसपत्नीं त्वां, दधानस्य भगवोरसि । रुषा रतिपतिः शङ्के, किरत्यविरतं शरान् ॥ ५० ॥
 गुणैः श्रवणमार्गेण, तवाध्यासितमेव मे । मनो विविशुरक्षाणि, सर्वाप्यपि सुखेप्सया ॥ ५१ ॥
 इति लेखेन दानेन, मानेन च कृतार्थितः । कुमारेण चरः प्रैषि, सम्भूतप्राभृतोच्चयः ॥ ५२ ॥
 लक्ष्म्याभिरथैतस्य, भूपो भूपसुताऽपि सा । कलयामासतुस्तोषं, कुमारगमकाङ्क्षया ॥ ५३ ॥
 विनीतः सोऽपि निर्णीतलम्नस्त्योपरि भूषभूः । प्रयाणैः कैश्चन प्राप, तत् पुरं सपरिच्छदः ॥ ५४ ॥
 सम्मुखाम्बागतेनाथ, सिंहेन सह भुभुजा । प्रविवेश पुरीं वीरो, नृत्यन्तीमिव केतुभिः ॥ ५५ ॥
 पुरे प्रतिशृङ्खलं रत्नसम्भेधु प्रतिबिम्बितः । क्षिप्यमाणो भृगाक्षीभिः, क्षणं गलितचेतनम् ॥ ५६ ॥

मनस्सु पुरनारीणां, मनोभूतगरेष्विव । एककालं विशन् विधां, दर्शयन् बहुरूपिणीम् ॥ ५७ ॥
 स रत्नभिषितेजोभिरस्फुटद्वारभूमिकम् । प्रविवेश नृपावासं, दौवारिकगिरा परम् ॥ ५८ ॥ विशेषकम् ॥
 स क्रमेणाथ भूपालसौधमूर्धानमासदत् । पूर्वपर्वतशृङ्गाप्रविभागमिव मानुमान् ॥ ५९ ॥
 अथ नारीजने भूरिभूषणद्विगुणद्युतौ । धवलध्वनिपीयूषसञ्जीवितमनोभवे ॥ ६० ॥
 वेदोच्चारचमत्कारसप्रतापत्रयीतनौ । ब्राह्मणानां गणे स्पर्धनिरुद्धसदनाङ्गणे ॥ ६१ ॥
 काहलानलयन्त्रोत्थकिङ्कराननमारुतैः । दीपिते जनचित्तेषु, मकरध्वजपावके ॥ ६२ ॥
 अद्भुतं वाद्यमानेषु, मृदङ्गेषु मुहुर्मुहुः । अम्बोधरध्वनिभ्रान्त्या, नृत्याकुलकलापिषु ॥ ६३ ॥
 कुमारी च कुमारश्च, योजयित्वा कराम्बुजे । ततः पुरोधसा बहेः, कारितौ तौ प्रदक्षिणाम् ॥ ६४ ॥
 ॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

आसीदश्रु न चित्राय, होमधूमे विसर्पति । तदाऽऽसवे तयोर्वहौ, कम्पो विस्मयभूरभूत् ॥ ६५ ॥
 परस्परं तयोः पाणिस्पर्शं पीयूषवर्षिणि । अमुच्छदङ्कुरान् क्षेत्रे, शृङ्गारः पुलकच्छलात् ॥ ६६ ॥
 सर्वाङ्गपूर्णयोः कामरसेन भृशमेतयोः । पाणिपीडनतः स्वेदच्छलात् किञ्चिद् बहिः स्थितम् ॥ ६७ ॥
 तदा कुमारवक्त्रेन्दुः, कोऽप्यपूर्वः स्मयं दधौ । कुमारीवदनाम्बोजसमुल्लासनलौसकः ॥ ६८ ॥
 नमश्चक्रे क्रमेणाथ, गुरुवर्गं नृपाङ्गजः । तया दयितया साकं, बद्धाञ्चलविलम्बया ॥ ६९ ॥
 कतिचिद् बासरांस्तत्र, स्थित्वा नृपतिनन्दनः । प्रयातः स्वपुरी रेमे, समं वनितया तया ॥ ७० ॥
 मुनिर्वसुन्धरो नाम, पवित्रितवसुन्धरः । अन्येचुराजगामात्र, चतुर्ज्ञानधरः पुरे ॥ ७१ ॥
 नमस्कर्तुमयं राजा, कुमारेण समं ततः । ययौ पुरवनीखण्डमखण्डगुरुमक्तिकः ॥ ७२ ॥
 मुदा वसुन्धरापीथो, वसुन्धरमुनीश्वरम् । प्रणम्य पादपीठाग्रे, क्षितिपीठे निविष्टवान् ॥ ७३ ॥
 नवस्थानरसालदुन्यासस्वमविचारैणाम् । अष्टच्छत् पृथिवीभर्ता, प्रेयसीप्रेरितस्ततः ॥ ७४ ॥
 सर्वज्ञं मनसा पृष्ट्वा, समाचष्ट मुनीश्वरः । कुमारोऽयं जिनो भूत्वा, फलिता नवमे भवे ॥ ७५ ॥
 श्रुत्वेति प्रीतिमान् भूपो, मुनिं नत्वा पुरं गतः । बाह्व्यूहखुरोद्धूतधूलिभूसरवासरः ॥ ७६ ॥
 स कुमारोऽन्यदा केलिशाली गत्वा वनावनौ । चिरं चिक्रीड सखिभिः, कलभैरिव कुञ्जरः ॥ ७७ ॥
 अथाऽपश्यदसौ कश्चिद्, भूमौ निपतितं मुनिम् । निरालम्बवियद्भ्रान्तिखिन्नं रविमिवाचिरात् ॥ ७८ ॥
 आश्वास्य चन्दनाम्बोभिरनिलैश्चानुलोमिकैः । चक्रे कुमारः सच्छायं, मुनिं धर्मदुमोपमम् ॥ ७९ ॥
 उत्तारितः कुमारेण, विपदम्बोगिरेर्मुनिः । तमुत्तारयितुं सोऽपि, तत् प्रारेमे भवोन्तरात् ॥ ८० ॥
 तत्कालं च समारोप्य, तच्चित्ते वाक्पुधारसैः । सम्यक्त्वपादपस्तेन, शतशाखो व्यतन्वत ॥ ८१ ॥
 कुमारस्योपरोधेन, स्थित्वाऽथ स्तोकवासरान् । कृतावद्यपरीहारो, विहारं विदधे मुनिः ॥ ८२ ॥
 बन्धुना धनदेवेन, धनदत्तेन चान्वितः । सवधूको धनोऽन्येद्युर्वतं प्राप वसुन्धरात् ॥ ८३ ॥
 तत्त्वा तपांसि भूयांसि, क्षीणायुःकर्मबन्धनाः । सौधर्मकल्पे सर्वेऽपि, श्रायसीं श्रियमाप्नयन् ॥ ८४ ॥
 अत्रैव भरतक्षेत्रे, वैताल्यगिरिर्मूर्धनि । उत्तरश्रेणिरोचिष्णुव्रतोजोऽभिधे पुरे ॥ ८५ ॥
 अरातिध्वान्तसूरस्य, सूरस्य पृथिवीपते । विद्युन्मत्यभिधानाया, देव्याः कुक्षिसरोरुहे ॥ ८६ ॥

जीवो धनकुमारस्य, पुण्याविष्टस्त्रिविष्टपात् । जातश्चित्रगतिर्नाम, हंसचित्रगतिः सुतः ॥ ८७ ॥
॥ विशेषकम् ॥

विद्यावैदग्यदुग्धाब्धिकेलिकलोलितैरयम् । विद्याधराणामानन्दकन्दं कन्दलितं व्यधात् ॥ ८८ ॥
किञ्चात्रैव गिरौ व्याप्तव्योम्नि वैताढ्यनामनि । दक्षिणश्रेणिकोटीरे, नगरे शिवमन्दिरे ॥ ८९ ॥
अनङ्गसेनसंज्ञस्य, मेदिनीहृदयेक्षितुः । पत्न्यां शशिप्रभानाम्भ्यां, शशिप्रभमुखस्त्विति ॥ ९० ॥
च्युत्वा धनवतीजीवः, सोऽपि सौधर्मतस्ततः । धाम्ना रत्नवतीवाम्भूजाम्ना रत्नवती सुता ॥ ९१ ॥
॥ विशेषकम् ॥

कलाकलापकुशलां, क्रमादाक्रान्तयौवनाम् । उत्सङ्गसङ्गिनीमेनां, विधाय वसुधाधवः ॥ ९२ ॥
पङ्कजिन्या इवामुष्याः, कः स्यादर्क इव प्रियः ? । दैवज्ञमित्यभाषिष्ट, निविष्टं विष्टरे पुरः ॥ ९३ ॥
॥ युग्मम् ॥

अथागद्यत सद्यम्कज्ञानामृतभृताऽमुना । अगाधज्योतिषग्रन्थसिन्धुमन्थानभृता ॥ ९४ ॥
प्रौढप्रधनपाथोधितरणैकतरण्डकम् । रणे कृपाणमाच्छिद्य, यस्ते हस्ते ग्रहीष्यति ॥ ९५ ॥
श्रीसिद्धायतने यस्य, मूर्धनि स्वर्धुनीनिभा । स्तुतिं प्रस्तुवतो दिव्या, पुष्पवृष्टिर्भविष्यति ॥ ९६ ॥
स एव भवितैतस्याः, श्रीपतिप्रतिमः पतिः । शुद्धपक्षद्वयो हंस्या, राजहंस इवामलः ॥ ९७ ॥
॥ विशेषकम् ॥

इत्याकर्ष्य कृतप्रीतिः, स खेचरशिरोमणिः । प्रैपीज्योतिषिकाग्रपथं, प्रीणयित्वा विभूतिभिः ॥ ९८ ॥
कदाचिद् भरतक्षेत्रे, व्योम्ना चित्रगतिश्चरन् । आर्त्तं किञ्चित् पुरं वीक्ष्य, मङ्गुलीणं भुवं दिवः ॥ ९९ ॥
तत्र भद्राकृतिं कश्चिदपृच्छत् खेचरो नरम् । केयं पुरी ? नृपः कोऽस्यां ?, दुःखं किमिदमप्यहो ! ॥ १०० ॥
ज्ञाताशेषकथो वाचमथोवाच स पूरुषः । अलङ्कृतमहीचक्रमिदं चक्रपुरं पुरम् ॥ १०१ ॥
प्रसुरत्रास्ति सुग्रीवः, प्रमीवः क्षितिपश्रियः । प्रिये यशोमती-भद्रे, तस्य ख्याते उमे शुभे ॥ १०२ ॥
सुमित्रः सूनुरेकस्या, जगन्मित्रमजायत । द्वितीयस्याः पुनः पद्मश्लघनः सद्य जङ्गमम् ॥ १०३ ॥
जीवत्यस्मिन् न मे सूनोर्भावि भूपालवैभवम् । भद्रेति सुचरित्राय, सुमित्राय विषं ददौ ॥ १०४ ॥
विषे ध्वान्त इवोदीर्घे, चरितैः श्यामया तया । सुमित्रो व्यसनं प्रापचित्रं पद्मे ननु स्मितम् ॥ १०५ ॥
म्लानिं गते सुमित्रेऽस्मिन्, मित्रवत् तेजसां निधौ । युक्तं चक्रपुरस्यास्य, दुःखं दुःसहतां गतम् ॥ १०६ ॥
इति चित्रगतिः श्रुत्वा, तमुजीवयितुं जवात् । परोपकारव्यसनी, विवेश नृपवेशमनि ॥ १०७ ॥

स मन्त्राम्भः सुमित्राङ्ग, बन्धुदग्भिः सहाक्षिपत् ।

स्मितं चक्षुः सुमित्रस्य, तद्द्वान्धवमुखैः समम् ॥ १०८ ॥

पुनरुज्जीविते जाते, सुमित्रे नेत्रपात्रताम् । दुःखबाष्पांस्तु बन्धूनां, प्रमोदाश्रुपदं ययौ ॥ १०९ ॥
अथ सोमे सुमित्रेऽस्मिस्तापं हरति देहिनाम् । पद्मे सङ्कुचिते भद्रा, भृङ्गीव कचिदप्यगात् ॥ ११० ॥
अथ जीवितदातारं, तदा तारं यशोमरैः । तं विद्याधरमानन्दी, ववन्दे नृपनन्दनः ॥ १११ ॥
ततः पितृभ्यां पादान्तप्रणतः स्तपितः सुतः । नेत्रकुम्भमुखोद्गीर्णैरानन्दाश्रुजलध्रुवैः ॥ ११२ ॥
विद्याधरकुमारोऽपि, ताम्यामालिङ्ग्य निर्भरम् । अनिच्छन्नपि सबक्के, वसना-ऽऽभरणादिभिः ॥ ११३ ॥
स्नेहादप्रेषितेनाथ, स चित्रगतिना सह । सुमित्रः कुरुते क्रीडां, विष्णुनेव पुरन्वरः ॥ ११४ ॥

अन्येषुः सुयशा नाम, केवली प्राप तत् पुरम् । जगाम तं नमस्कृतुं, सुग्रीवः सह बान्धवैः ॥ ११५ ॥
 तं प्रणम्योषद्विद्याध, देशनान्ते विशापतिः । पपच्छ क्व नु सा भद्रा, परितस्य ययाविति ? ॥ ११६ ॥
 सा नश्यन्ती हता चौरेर्विक्रीता वणिजो गृहे । नष्टा ततोऽपि दावान्दिदम्बा दुर्गतमभ्यगात् ॥ ११७ ॥
 अतिशोच्यमनन्तं सा, संसारं विचरिष्यति । इत्थं स कथयामास, केवली नृपतिं प्रति ॥ ११८ ॥
 तदाकर्ण्य नृपो दध्यौ, यत्कृते साऽकृतेदृशम् । सोऽस्त्यत्र नरके सा तु, गता वत्सलता हहा ! ॥ ११९ ॥
 इत्थं सिमः सुमित्राय, दत्त्वा राज्यं भुवो विमुः । कश्चिद् देशं च पश्याय, निर्मायो व्रतमग्रहीत् ॥ १२० ॥
 ततः सुमित्राचार्यशमापृच्छद्य कथमप्यमुम् । गतश्चित्रगतिस्तेन, सत्कृतो नगरं निजम् ॥ १२१ ॥

इतो रत्नवतीभ्राता, कमलोऽनङ्गसेनभूः । सुमित्रमगिनीं कृतात्, कलिङ्गस्याहरत् प्रियाम् ॥ १२२ ॥
 स्वमित्रस्य सुमित्रस्य, तामानेतुं सहोदराम् । वेगाच्चित्रगतिः प्राप, नगरं शिवमन्दिरम् ॥ १२३ ॥
 तं स्वमित्रस्त्वसुर्वीनवक्त्रायाश्चादुकारिणम् । उद्यानेऽत्रासयश्चित्रगतिः कमलमाकुलम् ॥ १२४ ॥
 कोपादनङ्गसेनोऽपि, पुत्राभिवसम्भवात् । योद्धुं चित्रगतिं सैन्यैरदैन्यैर्निरगात् पुरात् ॥ १२५ ॥
 उद्यमहाः सहानेन, चक्रे चित्रगतिर्युधम् । क्रमभ्रष्टाखिलाखेण, वैलक्ष्यमुपागच्छता ॥ १२६ ॥
 अनङ्गसेनपूलाः, स्वन्नरत्नमथास्मरत् । योद्धुमुद्धरधैर्योऽसौ, समं सूनुविरोधिना ॥ १२७ ॥
 अथ चित्रगतिर्मायातमः श्यामलितम्बरः । राज्ञः कृपाणमाच्छिद्य, गृहीत्वा मित्रसोदराम् ॥ १२८ ॥
 गत्वा चक्रपुरे तूर्णं, सुमित्रस्य समर्प्य च । आजगाम स वैतादृशं, पूर्वाद्रिमिव भानुमान् ॥ १२९ ॥

॥ युग्मम् ॥

श्रीवपुत्रः सुमित्रोऽपि, विरक्तः संसृतौ कृती । व्रतमासाद्य जैनेन्द्रं, विचचार चिरं क्षितौ ॥ १३० ॥
 आखेटकगतेनायमथ पद्मेन बन्धुना । पूर्वविद्वेषतः शल्यहतो निपतितः क्षितौ ॥ १३१ ॥
 असावनन्तसंसारी, मत्तो भवति बान्धवः । शोचन्नेवं स्वमात्मानं, विपक्षः स महामुनिः ॥ १३२ ॥
 बभूव ब्रह्मलोकेऽसौ, शकसामानिकः सुरः । अगण्यपुण्यनैपुण्यपण्याद्वैतनिकेतनम् ॥ १३३ ॥
 दुष्टाहिदष्टः पद्मोऽपि, सप्तमं नरकं ययौ । मन्येऽसौ चरणे धृत्वा, कृष्टः कालेन कौतुकात् ॥ १३४ ॥

एकदाऽगमदानन्दी, नन्दीश्वरवरं प्रति । विद्याधरगणो विभ्रदहम्पूर्विकया त्वराम् ॥ १३५ ॥
 अथापूज्यन्त निःशेषगीतवाद्यादिकौतुकैः । विद्याधरकदम्बेन, भक्तिविभ्राजिना जिनाः ॥ १३६ ॥
 कैः पुण्यैः पदमीदृक्षं, दुःस्त्रासदमासदम् ? । इदमत्रान्तरे दध्यौ, सुमित्रः स्वर्गितां गतः ॥ १३७ ॥
 इति चिन्तयताश्चिधे, मित्रं चित्रगतिः कृती । अतिप्रेम्णाऽवदानस्य, तदा तस्य स्मृतिं गतः ॥ १३८ ॥
 नन्दीश्वरे स तं वीक्ष्य, कुर्वाणं जिनपूजनम् । आगाद् वेगेन तत्रैव, मित्रस्तेहेन मोहितः ॥ १३९ ॥
 विद्याधरेषु शृण्वत्सु, स देवः कुर्वतः स्तुतिम् । मूर्ध्नि चित्रगतेर्हृष्टः, पुष्पवृद्धिं विस्तृष्टवान् ॥ १४० ॥
 अथ चित्रगतिं सर्वे, गर्बमुन्मुच्य खेचराः । विस्मिताः पुष्पवर्षेण, नमश्चक्रुर्गुणाधिकम् ॥ १४१ ॥
 मुमुधेऽनङ्गसेनोऽपि, स्मृत्वा गणकभाषितम् । पुष्पवृष्ट्याऽसिषष्टा च, हृतया तं सुतापत्तिम् ॥ १४२ ॥
 रत्नवत्स्थितिं तं प्राप्य, पयावविरतं दृष्ट्वा । मरुस्थलपथे पान्थाः, पाथः पूरमिवावरात् ॥ १४३ ॥
 सोऽपि चित्रगतिर्वीक्ष्य, कैराक्षीमिमां तदा । मन्नामुदधरत् कष्टं, तद्भावप्यहदे दृष्टम् ॥ १४४ ॥
 परस्परमथैताभ्यां, गताभ्यामेकतामिव । स्वं मनः प्रेमसर्वस्वकोशाध्यक्ष इवार्पितम् ॥ १४५ ॥

वयस्त्ववपुरं प्रापुः, प्रीताः सर्वेऽपि सेचराः । हर्षमुत्कर्षयन्तोऽन्तः, स्तुत्या चित्रगतेस्तथा ॥ १४६ ॥
 श्रीसुराऽनङ्गसेनाभ्यामादिष्टो गणकस्ततः । निश्चिकाय विवाहाय, राणिणोर्दिनमेतयोः ॥ १४७ ॥
 विवाह रत्नवत्याऽथ, सुरश्चित्रगतिं सुतम् । राज्ये न्यस्य समं विद्युन्मत्या व्रतमुपावदे ॥ १४८ ॥
 स जीवं धनदेवस्य, बन्धुं नाम्ना मनोगतिम् । धनदत्तस्य चपलगतिं च सुदमानयत् ॥ १४९ ॥
 मृतस्य मणिबुद्धस्य, स्वसामन्तस्य नन्दनौ । विभज्य विभवं राज्ञा, शश्वि-सुरौ च तोषितौ ॥ १५० ॥
 एकद्वयामिलेषण, कदाचिद् युध्यतोस्तयोः । मृतयोर्वर्तिया राजा, वैराग्यं हृदि भेजिवान् ॥ १५१ ॥
 सार्द्धं स्वकीयबन्धुभ्यां, वध्वा च वसुधाधवः । सुरैर्दमधराद् भेजे, व्रतं खज्जामतीव्रतम् ॥ १५२ ॥
 पुरं पुरन्दरो नाम, पुरन्दरपराक्रमः । अपालयन्पुपालस्य, तस्य सुनुरनुतधीः ॥ १५३ ॥
 पादपोषणं कृत्वा, प्राप चित्रगतिः कृती । माहेन्द्रकरुणे देवत्वमृमुममुनिभ्रमः ॥ १५४ ॥
 अस्ति प्रत्यग्विदेहेषु, देशः पञ्चाख्यया महान् ।
 यत्र ग्रामाऽजराशीनां, शैलानामपि नान्तरम् ॥ १५५ ॥
 पुरं सिंहपुरं तत्र, विद्यते विदितं भुवि । सौधाम्बुसीमुसाम्बानां, यत्रेन्दुर्दासवत् पुरः ॥ १५६ ॥
 हरिणन्दीति तत्रासीदवनीपालपुङ्गवः । विभाति यत्प्रतापस्य, तत्तांशुः प्रतिहस्तकः ॥ १५७ ॥
 स भेजे बलभामार्थमियदः प्रियदर्शनाम् । यस्याः शस्यौ रति-प्रीत्योः, केलिशैलरुचौ कुचौ ॥ १५८ ॥
 सोऽयं चित्रगतेर्जीवश्च्युत्वा माहेन्द्रकल्पतः । अपराजितनामाऽभूदग्रधामा तदङ्गजः ॥ १५९ ॥
 सत्त्वा विमलबोधाख्यस्तस्याभवदमात्यभूः । सहचारी सदा भागोरिव रहिमसमुच्चयः ॥ १६० ॥
 बाहाभ्यां बाहितावेतौ, बाह्यालीकमणेऽन्यदा । देशे दवीयसि गतावरण्ये पुण्यविक्रमौ ॥ १६१ ॥
 तत्रावतीर्य तौ वीर्यविनिर्जितपुरन्दरौ । निन्यतुस्तोयतीरेषु, तृषार्चं तुरगद्वयम् ॥ १६२ ॥
 अथ ऋशीकृताबन्धौ, विपन्नौ तौ तुरङ्गमौ । देशान्तरविहारश्रीनेत्रे इव तदा तयोः ॥ १६३ ॥
 अथ तत्र स्थितावेतौ, निराशौ गलितश्रियौ । कलुषौ कलिमाहात्म्याख्यायधर्माविवाङ्मनौ ॥ १६४ ॥
 अत्रान्तरे नरः कोऽपि, हन्ये हन्ये वदन्निदम् । प्रदत्ताभयदानेन, कुमारेण स्थिरीकृतः ॥ १६५ ॥
 स्थितो यावदसौ तत्र, तावदारक्षकाः क्षणात् । हत हतेति जरूपन्तोऽभ्याययुर्ययुवेगतः ॥ १६६ ॥
 ततः समं कुमारेण, वधवारणकारिणा । तदाऽऽरक्षकसैन्यं तत्, प्रारेमे युद्धमुद्धतम् ॥ १६७ ॥
 क्रूरवालः कुमारस्य, ततो दलयतो रणे । बलस्यास्य प्रभावाब्धिभगस्तिरिव पीतवान् ॥ १६८ ॥
 अथ ते व्यथितास्तेन, कुमारोपेन्द्रा भटाः । आशु विज्ञापयामासुर्वलिक्त्वा भूभुजं निजम् ॥ १६९ ॥
 तदाऽऽरक्षप्रतिक्षेपोदीप्रकोपः स भूपतिः । सनाथा दण्डनाथेन, प्राहिणोदसमां चमूम् ॥ १७० ॥
 खङ्गलेखा कुमारस्यावलेपजलघेस्ततः । इमां पराङ्मुखीचक्रे, वाहिनीमतुल्लवाम् ॥ १७१ ॥
 अथ स्वयमयं राजा, समारुह्य मतङ्गजम् । सङ्ग्रामाय समारेमे, संरम्भं कोषदुर्धरः ॥ १७२ ॥
 मन्त्रिपुत्रं कुमारोऽपि, व्यापार्य नररक्षणे । आरुरोह रणाद्योगमभिमानमतङ्गजम् ॥ १७३ ॥
 नृपङ्गजमुजेनाभादसिलेखा विकम्पिता । शिखेव मुक्ता वातास्ता, विरोधिवधसन्धया ॥ १७४ ॥
 तद्भुजस्य यमस्येव, रोमाच्चैर्मचक्रयुतेः । सहरन्ती रिपून् कृष्टा, जिह्वेवासिलता वभौ ॥ १७५ ॥
 मनो मन्त्री भुजे मित्रं, मानो धनमसिर्वलम् । इति वीरो विजग्राह, स युक्तं सह मूसुजा ॥ १७६ ॥

भग्ने सैन्ये प्रणिधितो, ज्ञात्वा तं नृपनन्दनम् । रणं निर्मुच्य पप्रच्छ, कुशलं कोशलेश्वरः ॥ १७७ ॥
 पितृमित्रं कुमारोऽपि, तं मत्वा मन्त्रिणो गिरा । नमश्चकार तत्कालाहङ्कारभ्रंशमासुरः ॥ १७८ ॥
 मुता कनकमालाऽस्मै, कुमाराय महीभुजा । दत्ता प्रमथनाथाय, पार्वतीव हिमाद्रिणा ॥ १७९ ॥
 अथ देशान्तरालोककौतुकायचचेतसौ । निशि निःसृत्य मन्त्रीश-धात्रीशतनुजौ गतौ ॥ १८० ॥
 अथ तौ कानने क्वापि, कामिन्याः करुणारवम् । आकर्ण्य कालिकादेव्या, मन्दिरे जम्भतुर्जवात् ॥ १८१ ॥
 समीपे बह्मिकुण्डस्य, रुदतीं कामपि स्त्रियम् । वीरो व्यलोकयत् तत्र, क्रान्तां केनापि खञ्जिना ॥ १८२ ॥
 अथ तं प्रथितोत्साहः, कुमारः प्राह खञ्जिनम् । न वेत्सि कूर ! रे ! भूमि, मया सस्वामिकामिति ॥ १८३ ॥
 विषते यदि ते शक्तिर्विधेहि प्रधानं ततः । इत्याकर्ण्य द्रुतं सोऽपि, चलितः कलितः कुधा ॥ १८४ ॥
 समुल्लासितनिस्त्रिशो, रणाय स्फुरितौ ततः । पतावुत्पाटितोद्दण्डगुण्डादण्डाविव द्विपौ ॥ १८५ ॥
 खञ्जेन धारया धारां, वारयन्तौ मुहुर्मिथः । युयुधातेतरामेतौ, दन्ताभ्यामिव दन्तिनौ ॥ १८६ ॥
 तमजेयतमं मत्वा, कुमारमसिना पुरः । कीडया पीडयामास, नागपाशप्रबन्धतः ॥ १८७ ॥
 बल्लीबन्धानिव गजः, स जगत्कौतुकप्रदः । नृपसूनुर्बलेनैव, नागपाशाननुत्तुट् ॥ १८८ ॥
 लोचने वञ्चयित्वाऽथ, कुमारेण रणाङ्गणे । कालिन्दीस्रोतसेव दुररातिः पातितोऽसिना ॥ १८९ ॥
 मूर्च्छां निमीलयामास, तस्येन्द्रियगणं ततः । समुल्लसत्तमःस्तोमा, पद्मखण्डमिव क्षपा ॥ १९० ॥
 अथ पानीयमानीय, त निषिच्य नृपाङ्गजः । चलच्छेलाञ्चलोन्मीलन्मारुतैरुदजयिवत् ॥ १९१ ॥
 सम्प्रीतः सोऽपि मूर्च्छान्ते, भूपसूनुमभाषत । विधृष्य मूलिकामेतां, लेपं घातेषु देहि मे ॥ १९२ ॥
 श्रुत्वेति भूपुत्रोऽपि, चक्रे तस्य वचः क्षणात् । नीरे रेखेव तत्सङ्गक्षतिर्देहे तदाऽमिलत् ॥ १९३ ॥
 अशोषितः स वीरेण, काऽसौ ! कोऽसीति भाषितः । उद्दुद्धवदाम्भोजमरन्दमसुरं वचः ॥ १९४ ॥
 आस्ते पुरश्चियां सीमा, पुरं श्रीरथनूपुरम् । तस्मिन्मृतसेनाप्यः, क्षितिपः खेचरेश्वरः ॥ १९५ ॥
 अस्ति कीर्तिमती नाम, तस्य कीर्तिमती प्रिया । रत्नमालाऽभिधा बाला, रतिरूपा तयोरियम् ॥ १९६ ॥
 हरिणन्दिधराधीशतनुभूरपराजितः । अस्या भविष्यति पतिर्ज्ञानिनेति निवेदितम् ॥ १९७ ॥
 श्रीषेणनन्दनः शूरकान्तनामाऽस्मि खेचरः । लावण्यलहरीसिन्धुमेनां याचितवानहम् ॥ १९८ ॥
 अपराजित एव स्यात्, प्रियो मे हरिणन्दिभूः । प्रविशाम्यथवा वह्निं, चक्रे निश्चयमित्यसौ ॥ १९९ ॥
 अपहृत्य ततः कोपादानीतेयं मया वने । भक्तिभिः शक्तिभिश्चापि, चापलादर्शिता भृशम् ॥ २०० ॥
 पूरयिष्यामि ते बहिर्प्रवेशनियमं ततः । इत्युक्त्वा कृष्टनिस्त्रिशो, मयि वीर ! त्वमागतः ॥ २०१ ॥
 वितन्वति कथामिथं, तत्र विद्याधरे तदा । पितरौ रत्नमालायाः, पुत्रीमीक्षितुमागतौ ॥ २०२ ॥
 मन्त्रिपुत्रगिरा ताम्यां, मत्वाऽयमपराजितः । रत्नमालां रतिमिव, प्रभुभः परिणायितः ॥ २०३ ॥
 विद्याधरैः कुमाराय, व्रणसंरोहणौषधीम् । चिन्तितार्थकरीं दत्त्वा, गुलिकां च क्वचिद् ययौ ॥ २०४ ॥
 अथो यथागतं सर्वे, जम्भुस्तौ तु महाशयौ । चिरकालं वने भ्रान्तौ, दिव्यीन्दु-तपनाविव ॥ २०५ ॥
 कुमारः सहकारस्य, तलेऽथ तृषितः स्थितः । ययौ सचिवसूनुस्तु, वारिमहणहेतवे ॥ २०६ ॥
 कुतोऽपि तोयमादाय, यावत् सोऽयमुपागतः । तावदाभ्रतरोर्मिले, न पश्यति नृपाङ्गजम् ॥ २०७ ॥

१ तं मित्रनन्दं खंता० ॥ २ खनं वं खंता० ॥ ३ अबद्धं वदनां खंता० ॥

४ निदेशितम् खंता० ॥ ५ धरकुमारोऽथ, व्रणं खंता० ॥

असावसोढा तन्मित्रविरहं निरहङ्कृतिः । चिरं बभ्राम कान्तारे, यूथभ्रष्ट इव द्विपः ॥ २०८ ॥
 अथ भ्रमन् गतो नन्दिपुरोपान्तमुरालये । एत्य खेचरयुग्मेन, स प्रोचे दुःखदुर्मनाः ॥ २०९ ॥
 आकारयति मित्रं ते, भूपभूरपराजितः । तदा चापहृतः सोऽयमावाभ्यां विपिनान्तरात् ॥ २१० ॥
 प्रभुः कमलभानुर्नौ, हारयामास खेचरः । कुमुदिन्याः कृते पुत्र्याः, कमलिन्याश्च तं यतः ॥ २११ ॥
 अयमेवानयोर्बाल्ये, न्यवेदि ज्ञानिना वरः । प्रभुणा निर्मिते सोऽस्ति, प्रासादे त्वद्विनाऽर्दितः ॥ २१२ ॥
 विवाहेऽपि निरुत्साहः, स भवन्तं विनाऽभवत् । तदेहि देहि तस्याच, मुदमब्धेरिवोडुपः ॥ २१३ ॥
 इत्याकर्ण्य हृदि प्रीतः, स ताभ्यां सह जग्मिवान् । तस्याप्तिमुदितः कन्ये, वीरः पर्यणयच्च ते ॥ २१४ ॥

अथ श्रीमन्दिरपुरे, तौ गत्वा सत्त्वदुःसहौ । स्थितौ कामलतानामन्या, वारनार्या निकेतने ॥ २१५ ॥

पुरेऽस्मिन्नेकदा कश्चिदभूत् कोलाहलो मग्नान् । रथघण्टापथत्यागव्याकुलार्कतुरङ्गमः ॥ २१६ ॥
 तत् परम्परया ज्ञात्वा, निहतं घानकैर्नृपम् । वेद्यार्यं मन्त्रिसूराख्यदथ मज्जीवनौषधम् ॥ २१७ ॥
 तद् भूभृन्मन्त्रिणे तूर्णं, वेद्ययाऽपि निवेदितम् । अयं मद्गृहवास्तव्यः, किञ्चिद् वेनि महौषधम् ॥ २१८ ॥
 मन्त्रिणा भक्तिभुग्मेन, तत् तदाऽऽकारिताविमौ । औपधेन धराधीशं, क्षणाच्चकतुरक्षतम् ॥ २१९ ॥
 हरिणन्दिनृजोऽयमिति मत्वाऽथ भूभुजा । रम्भानाह्नः स्वनन्दन्याः, प्रदानेनैव सत्कृतः ॥ २२० ॥
 तत्रैव तामपि त्यक्त्वा, पुनः प्रचलिताविमौ । कञ्चित् केवलिनं वीक्ष्य, पुरे कुण्डपुरे स्थितौ ॥ २२१ ॥
 नत्वा केवलिन भक्तिभावितः सुहृदा सह । अपराजितवीरोऽयं, निविष्टः क्षितिविष्टरे ॥ २२२ ॥
 पप्रच्छ स्वच्छधीर्भाविशुभा-ऽशुभमथाऽऽत्मनः । मित्रस्य च स्वकीयस्य, मेदिनीनाथनन्दनः ॥ २२३ ॥
 द्वाविशमतीर्थकृद् भावी, नेमिस्त्वं पञ्चमे भवे । अयं सुहृच्च प्रथमो, गणभृत् ते भविष्यति ॥ २२४ ॥
 वाचं सम्यग् निशम्येति, प्रथितां मुनिनाऽमुना । स प्राप प्रमदं भाविमुक्त्यानन्दानुवादिनम् ॥ २२५ ॥
 मुनौ कृतविहारेऽथ, केवलज्ञानभास्करे । तौ कुतूहलिनौ देशान्, द्रष्टुमभ्रमतां पुनः ॥ २२६ ॥

इतश्चास्ति जनानन्दे, लङ्काशङ्काकरे पुरे । जितशत्रुर्धरित्रीशो, धारिणी चाम्य वल्लभा ॥ २२७ ॥
 सोऽपि रत्नवतीजीवक्युत्वा माहेन्द्रकल्पतः । देव्याः कुशिसरोहंसी, जज्ञे प्रीतिमती मुता ॥ २२८ ॥
 अथासौ यौवनं प्राप्ता, प्रतिज्ञामिति निर्ममे । विद्यया मां विजेता यः, स मे भर्ता भविष्यति ॥ २२९ ॥
 स्वयंवरार्थमुर्वीशस्ततो निर्माय मण्डपम् । पञ्चेपुरोचिषो भूरीनमीमिलदिलाधिपान् ॥ २३० ॥
 सपाञ्चालीप्रपञ्चेपु, ते मञ्चेपु निवादिनः । किरन्ति रागं प्रत्यङ्गं, भूपामणिविमानिभान् ॥ २३१ ॥
 अत्रान्तरे नरेशस्य, सचिवस्य च तौ मुतौ । पश्यन्तौ काश्यपीखण्डमखण्डस्मयमीयतुः ॥ २३२ ॥
 विधाय गुलिकायोगादन्यं वेषमुभौ ततः । मूले मञ्चम्य कम्यापि, स्थितावुत्तालकौतुकौ ॥ २३३ ॥

कस्याश्चिन्मञ्चपाञ्चाल्या, मूर्ध्नि न्यस्तकराम्बुजः ।

कुमारस्तस्थिवान् पश्यन्, भूभुजस्तृणवत् तदा ॥ २३४ ॥

अथ रत्नपथक्रोडं, प्राप प्रीतिमती तदा । पुरोवर्तिप्रतिहारीप्रथिताग्रपथान्तरा ॥ २३५ ॥

समालोक्य समायान्तीमथ ते पृथिवीभृतः । चेष्टान्तराणि तत्कालं, चकिरे चलचेनसः ॥ २३६ ॥

परिश्रायति लीलाञ्जे, चक्षुश्चिक्षेप कश्चन । इह तद्वक्त्रशोभाऽस्ति, न वेतीव विलोकयन् ॥ २३७ ॥

अङ्गुलिभ्यां भ्रमयतः, करात् कस्यापि चम्पकम् । क्षितौ पपात तत्कान्तिविजितं नु ! विलज्जितम् ॥ २३८ ॥
 विमलं केतकीपत्रं, नलैः कश्चिददारयत् । तदीयदशनोन्मीलनमयूखश्रीमल्लिखम् ॥ २३९ ॥
 तदीयाङ्गरिष्वङ्गतिरोधानविधायिनम् । कश्चिदभ्रमयत् पाणैराकटुमिव कङ्कणम् ॥ २४० ॥
 जगतीपतिषु स्पष्टमिति तेषु विलासिषु । पुरः प्राह प्रतीहारी, मुदा प्रीतिमतीं प्रति ॥ २४१ ॥
 एते देवि ! मुदे विश्वविजयोज्ज्वलविक्रमाः । आजगमुस्त्वत्कृते भूपाः, स्मररूपा गुणाब्धयः ॥ २४२ ॥
 यः कश्चित् ते मुदं चित्ते, दत्तेऽमीषु विशेषतः । वृणु तं भाग्यसौभाग्यप्रसादसदनं नृपम् ॥ २४३ ॥
 असौ मौक्तिकताडङ्गहंसोत्तंसमुखाब्जजः । राजा भुवनचन्द्राख्यः, शौर्य-धैर्य-धियां निधिः ॥ २४४ ॥
 अयं हाराक्षितग्रीवो, राजा सुमरकेतनः । स्मरे हरभयोद्भ्रान्ते, रूपश्रीरमुमाश्रिता ॥ २४५ ॥
 भूपः कुबेरनामाऽयं, सख्युर्मुखमवेक्षते । उत्तीर्णो भुवि चेतोभूर्देवः शिवभयादिव ॥ २४६ ॥
 अयं सोमप्रभो राजा, करोद्यत्केलिकन्दुकः । प्रविष्टो हृदि नारीणां, स्यादसावेव मन्मथः ॥ २४७ ॥
 भूपः क्षराभिषः सोऽयं, लीलानीलारविन्दवान् । अमुं भेजे रतित्यं, प्रियेऽनङ्गे तदाशया ॥ २४८ ॥
 भीमः श्रीमानसौ राजा, कुण्डले कुरुते करम् । स्मरं रतिरतं मत्वा, यं प्रीतिस्तद्वदाश्रिता ॥ २४९ ॥
 क्षमाधवो धवलः सोऽयं, स्मेरनीलाश्मशेखरः । यत्कान्तिकिङ्करः कामो, भुवनेषु विजृम्भते ॥ २५० ॥
 इति ज्ञात्वा प्रतीहारीवचनेन नृपानिमान् । क्रमेण प्रष्टुमारेभे, कन्या विद्यासु कौशलम् ॥ २५१ ॥
 अथ जित्वा कुमारी, ताननुप्रश्न निरुत्तरान् । वरं नरेभ्यो नारीति, ज्ञात्वा प्रीतिपराऽभवत् ॥ २५२ ॥
 तामथ व्यथमानात्मा, कुमारो जितकाशिनीम् । तथैव मञ्चपाञ्चाल्या, मणिस्पर्शादवीवदत् ॥ २५३ ॥
 चमत्कारकरी पुसां, प्राह पाञ्चालिका ततः । आक्षिप्य क्षमापतेः पुत्रीं, मूर्तमानभृता गिरा ॥ २५४ ॥
 किमु गर्जसि वामाक्षि !, विजित्य नृपशून् नृपान् ? । न किं जानासि मामत्र, पुरः स्फुरितकौतुकात् ? ॥ २५५ ॥
 भवत्या यदि जीयेऽहं, तद् गुरुलज्जते मम । मन्मौलौ न्यस्तहस्तोऽय, हरिणन्दिनृपात्मजः ॥ २५६ ॥
 चमत्कृतेति पाञ्चालीवाचा सा चारुलोचना । शारदेव स्वयं वादसादरा मुदमुद्दधौ ॥ २५७ ॥
 कन्या पप्रच्छ कः शूरो, जितात्मेति जगाद सा । को दक्षः ? साऽवदत् प्रोक्तं, तया श्रीभिरवञ्चितः ॥ २५८ ॥
 को दुःखीति तया प्रोक्तं, स्पृहा यस्येति साऽब्रवीत् । तयोक्तं को धनी ! यस्य, सुकृतानीखुवाच सा ॥ २५९ ॥
 इति प्रश्नोत्तरगिरा, पाञ्चाल्या विजिता सती । मुदा कण्ठे कुमारस्य, बाला मालामयो जयत् ॥ २६० ॥
 अथ पृथ्वीभृतः सर्वे, कुमारं प्रति कोपितः । सममेव समीकायानीकिनीः समनीनहन् ॥ २६१ ॥
 बलानि बलवान् राजा, तानि जित्वा नृपात्मजः । भूपैः प्रत्येकमेकाकी, साद्रे युद्धविधिं दधौ ॥ २६२ ॥
 हेलयैव महीपालानन्यान् निजित्य भूपभूः । केसरीव समारूढः, सोमप्रभनृपद्विषम् ॥ २६३ ॥
 स्वस्तीयो मातुलेनायं, विस्फुरन्नपराजितः । राजा सोमप्रभेणाथ, लक्षणैरुपलक्षितः ॥ २६४ ॥
 गलदश्रुजलो वीरमथ सोमप्रभो नृपः । भागिनेयं महाहर्षपूरितः परिब्रूयान् ॥ २६५ ॥
 हरिणन्दिनृजं मे, जाभेयमपराजितम् । अमुं जानीथ भूपानामिति सोमप्रभोऽदिशत् ॥ २६६ ॥
 जग्मुः स्वाजन्यमुर्वीशाः, सर्वेऽपीति प्रमोदिनः । मध्ये भूत्वा कुमारस्तैः, सोत्साहैश्च विवाहितः ॥ २६७ ॥
 अथ सम्मानिता राजा, सर्वेऽपि जितशत्रुणा । ययुर्निजनिजं स्थानं, नृपाः सोमप्रभादयः ॥ २६८ ॥

१ 'तुकम्' खंता० ॥ २ 'या पृष्टं, स्पृ' खंता० ॥ ३ 'किनी सम' खंता० ॥ ४ 'भोऽवदत्' खंता० ॥ ५ 'सर्वे प्रीतिप्रभो' खंता० ॥

ततस्तत्र स्थितं श्रुत्वा, कुमारमपराजितम् । आययौ पैतृको मन्त्री, समाकारयितुं रयात् ॥ २६९ ॥
 सर्वेऽपि परिणीतस्त्रीपितरोऽपि तमाययुः । सरिदोषा इवाम्भोधि, विद्याधरधराधिपाः ॥ २७० ॥
 मित्रेण मन्त्रिणा धात्रीश्वरैर्विद्याधरैश्च तैः । ऋक्षैरिव तुषारांशुः, कुमारः परिवारितः ॥ २७१ ॥
 कम्पिनीं सैन्यचारेण, स्विन्नां गजमदाम्बुभिः । भेजे निजपुरीमेष, दयितामनुरागिणीम् ॥ २७२ ॥
 बभौ पितरमालोक्य, वृक्षोऽम्बुदमिवाथ सः । प्रीतः प्रेक्ष्य च तं राजा, राजानमिव वारिधिः ॥ २७३ ॥
 रोमाश्चमेचकश्रीकः, प्रसरद्भुजपक्षतिः । पितृपादाम्बुजोत्सङ्गे, वीरो भृङ्ग इवापतत् ॥ २७४ ॥
 अथो कुमारमुत्थाप्य, बाहुभ्यां प्रीतिविह्वलः । राजा हृदि दधौ मूर्ध्नि, वर्षन् हर्षाश्रुभिन्दुभिः ॥ २७५ ॥
 अधोदधार नो मौलि, न्यस्य मातृपदद्वये । नखोष्णीषमणीनां तु, रदिमभिर्मथितं मिथः ॥ २७६ ॥
 मात्रा कथञ्चिदुत्थाप्य, मुदा मूर्धनि चुम्बितः । कुमारः शैशवसुखं, सस्मार सुरदुर्लभम् ॥ २७७ ॥
 तौ मनोगति-चपलगतिजीवौ प्रणेमतुः । सोदरौ स्मर-सोमाख्यौ, कुमारस्य पदद्वयम् ॥ २७८ ॥
 समर्थमथ मत्वा तं, निधाय स्वपदे सुतम् । व्रतं विश्वस्तहरिणं, हरिणन्दी मुदा दधौ ॥ २७९ ॥
 तपस्तपनविस्तारध्वस्तकर्मतमस्ततिः । हरिणन्दीमुनिपतिस्तत् प्राप परमं पदम् ॥ २८० ॥
 महिषीपदविद्योतमानप्रीतिमतीयुतः । शशास स्मर-सोमाभ्यां, सहोर्वीमपराजितः ॥ २८१ ॥
 मित्रं विमलबोधोऽपि, तस्य मन्त्रिपदेऽभवत् । दीप्ततेजःप्रदीपैकसदनं सदनन्तधीः ॥ २८२ ॥
 कुर्वन्पूर्वपतिस्तीर्थ-रथयात्रामहोत्सवम् । ददृशाऽनङ्गदेवाख्यमिभ्यमुद्विज्जयौवनम् ॥ २८३ ॥
 एतस्यैव द्वितीयेऽह्नि, मरणं परिभावयन् । धिक् ! संसृतिरसारेयमिति सारां धियं दधौ ॥ २८४ ॥
 इहान्तरे पुरोपान्ते, केवलज्ञानवान् मुनिः । आययौ यः कुमारत्वे, दृष्टः कुण्डपुरे पुग ॥ २८५ ॥
 पथं प्रीतिमतीपुत्रं, कृत्वा राज्येऽथ पार्थिवः । मुनेस्तस्माद् व्रतं प्राप, सकान्ता-ऽमात्य-बान्धवः ॥ २८६ ॥
 स तपो निबिडं तप्त्वा, पूर्णायुः सपरिच्छदः । समभूदारणे कल्पे, शक्रसामानिकः सुरः ॥ २८७ ॥
 जम्बूद्वीपाभिधे द्वीपे, क्षेत्रे भरतनामनि । कुरुदेशशिरोमाल्ये, श्रीहास्तिनपुरे पुरे ॥ २८८ ॥
 श्रीषेणनृपतेः पत्न्यां, श्रीमत्यां शङ्क इत्यभूत् । जीवोऽपराजितस्याथ, पूर्णेन्दुस्वमतः सुतः ॥ २८९ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

जीवो विमलबोधस्य, मतिप्रभ इति श्रुतः । आसीद् गुणैर्निधेर्मन्त्रिकिरीटस्याङ्गजो गुणी ॥ २९० ॥
 क्रीडां वितनुतो मित्रीभूय तौ पूर्ववत् ततः । यौवनस्य वशं यातौ, वसन्तौ जनचेतसि ॥ २९१ ॥
 चौर्यदावाग्निदग्धाङ्गः, सीमादेशजनोऽन्यदा । आगत्य क्षितिनेतारं, विजेतारं व्यजिज्ञपत् ॥ २९२ ॥
 विशालभृङ्गः स गिरिः, सा चन्द्रशिशिरी नदी । दुर्गेऽस्मिन् दुर्ग्रहः पल्लीपतिः समरकेतनः ॥ २९३ ॥
 हरत्येव सदेशस्थः, स देशस्य श्रियं सदा । दोषा दोषाकरोऽम्भोजवनस्येव समापतन् ॥ २९४ ॥
 गिरं जनपदस्येति, दुःखदाहसगद्गदाम् । समाकर्ण्यभिवद् मूषः, कोपवह्निहसन्तिका ॥ २९५ ॥
 कटकाय कटुस्वान्तः, समारम्भं विभावयन् । आदिदेश नृपः पत्ति-द्विप-बाह-रथाधिपान् ॥ २९६ ॥
 अथ विज्ञापयामास, कुमारः क्षितिवासवम् । अन्तः स्फुरति कोपेऽपि, निर्विकारमुखाकृतिः ॥ २९७ ॥
 स्वर्गेशो नागतः स्वर्गाज पातालाद् बलिर्बली । कथमित्थं प्रभो ! पल्लीपतिमात्रे प्रकुप्यसि ? ॥ २९८ ॥
 मा कोपीरहमेवासुं, निग्रहीष्यामि हेलया । व्यापारं हि कुठारस्य, नखच्छेधे करोति कः ? ॥ २९९ ॥

इत्याकर्ण्य नरेन्द्रेण, समादिष्टः प्रमोदिता । कुमारः शत्रुसंहारहेतवे कटकं व्यधात् ॥ ३०० ॥
 कृत्वा शून्यमथो दुर्गं, कतिचित्पत्तिपालितम् । तस्थौ दूरेण पल्लीशमृच्छलय सह सैनिकः ॥ ३०१ ॥
 इति मत्वा कुमारोऽपि, समारोपितसैनिकः । प्रेरितैः पत्तिभिर्दुर्गं, ग्राहयामास कैश्चन ॥ ३०२ ॥
 जगामान्तः समं सैन्यैः, शङ्कोऽयमिति शङ्कया । बलैरनर्गलेर्दुर्गं, पल्लीपतिरवेष्टयत् ॥ ३०३ ॥
 अथ संरुद्धदुर्गं तं, वरुणन्तं विक्रमोजितैः । पल्लीशं वेष्टयामास, कुमारः परितो बलैः ॥ ३०४ ॥
 अन्तर्बहिर्बलस्तोमैर्दुर्गान्ते वध्यतां गतम् । मत्वाऽऽत्मानमथो मानममुचत् पक्वणाधिपः ॥ ३०५ ॥
 भूर्त्तं मदमपीपिण्डमिवायातं हृदो बहिः । वहन् कण्ठे कुठारं स, कुमारमनुनीतवान् ॥ ३०६ ॥
 बलमानः सहानेन, वीरोऽथ कटकान्तिके । अर्धमार्गेऽर्धरात्रे स, शुश्राव रुदितं स्त्रियाः ॥ ३०७ ॥
 अथ शब्दानुसारेण, तां जगाम नृपाङ्गजः । एकः सन्नलतोद्रेकप्राजिष्णुभुजमूरुहः ॥ ३०८ ॥
 कुमारस्तामथोवाच, किमिदं भीरु ! रुद्यते ? । इति साऽपि तदाकारविश्रुता दुःस्विताऽवदत् ॥ ३०९ ॥

अङ्गदेशेषु चम्पायां, जितारिनुपतेः सुता । कीर्तिमत्यामभूत् भूरिपुत्रोपरि यशोमती ॥ ३१० ॥
 गुणश्रवणमात्रेण, शङ्कोः श्रौषेणनन्दने । अनुरागोऽभवत् तस्याः, सरोजिन्या रवाविव ॥ ३११ ॥
 स्वाजन्याय ततो राजा, श्रौषेणनृपतिं प्रति । विशिष्टं प्रेषयामास, वाक्पीयूषपयोनिधिम् ॥ ३१२ ॥
 समयेऽस्मिन्निमां बालां, मणिशेखरखेचरः । जट्टे मया सह महस्तिरस्कृतसहस्ररुक् ॥ ३१३ ॥
 अटव्यामिह मुक्ताङ्गं, निन्ये कन्या तु साऽन्यतः । तस्याः श्रीमन्नहं धात्री, तद्वियोगेन रोदिमि ॥ ३१४ ॥
 किंवदन्तीं कुतस्तस्या, लभेयमिति चिन्तयन् । इमामाश्वासयामास, कुमारः काम्यया गिरा ॥ ३१५ ॥
 अथ तद्वीक्षणपरे, वीरे शौर्यसत्त्वः स्वयम् । पूर्वाशापतिरुष्णांशुं, शैले दीपमिवामुचत् ॥ ३१६ ॥
 तदटन्नटवीगर्भे, कन्यावीक्षणसत्वरः । शैले विशालमृङ्गाख्ये, कन्दरामन्दिरदोरे ॥ ३१७ ॥
 शङ्क एव मम स्वामी, वदन्तीमिति बालिकाम् । खेचरं चाटुकारं च, सोऽपश्यन्मणिशेखरम् ॥ ३१८ ॥

॥ युग्मम् ॥

क्रोधादभिमुखं धावन्, पश्यन् कन्यां च सस्पृहम् । कुमारः खेचरेन्द्रेण, तत्प्रियत्वेन निश्चितः ॥ ३१९ ॥
 समयातः प्रियोऽयं ते, शङ्कः पश्यैष हन्यते । तां प्रतीतिं प्रतिज्ञाय, प्रचञ्चल स खेचरः ॥ ३२० ॥
 तल्लिङ्गपङ्कपाणाग्रसङ्क्रामेण नृपाङ्गजः । खेचरं विगलद्वास, दासं चक्रे विजित्य तम् ॥ ३२१ ॥
 स्मिन्त्वा व्यलोकयद् बाला, तं कुमारं जितद्विषम् । प्रभाते परिभूतेन्दुं, पञ्चिनीव दिवाकरम् ॥ ३२२ ॥
 अथ व्योम्नो मनोवेगा, मणिशेखरपत्न्यः । पेतुर्नृपसुतोपान्ते, सरसीव सितच्छदाः ॥ ३२३ ॥
 उभौ पुरे च सैन्ये च, प्रैषीद् भूपाङ्गजः खगौ । एकं यशोमतीधात्र्याः, समानयनहेतवे ॥ ३२४ ॥
 निकाममुपरोधेन, कुमारः खेचरेशितुः । प्रणमन् सिद्धचैत्यानि, कन्यया साकमेतया ॥ ३२५ ॥
 आयातः कनकपुरे, विद्याधरपुरे ततः । भूमिभालाभवैताढ्यविशेषककलामृति ॥ ३२६ ॥ युग्मम् ॥
 दिवानि कतिचित् तत्र, तस्थौ भूजानिनन्दनः । खेचरश्रणिशौजन्यक्षीरनीरशकेशवः ॥ ३२७ ॥
 अथ तस्मै ददौ पुत्रीं, खगेशो मणिशेखरः । ददारे खेचरैरन्यैरपि विद्या निजा निजाः ॥ ३२८ ॥
 अथ विद्याधरैः सर्वैः, परितः परिवारितः । द्विषद्भयादकम्पायां, चम्पायां पुरि यातवान् ॥ ३२९ ॥
 यशोमत्यादिकाः कन्याः, स तत्र परिणीतवान् । रोहिणीप्रभृतीः शीतद्युतिर्दाक्षायणीरिव ॥ ३३० ॥

बिंभाटितकपाटोष्ठप्रतोलीमुखनिःसृतैः । सौधांशुभिर्विहसितामिव चम्पां विवेश सः ॥ ३३१ ॥
 यशोधरो गुणधरः, कुमारस्य सहोदरौ । सम्मुखौ द्वावपि प्राप्तौ, तौ जीवौ^१ सूर-सोमयोः ॥ ३३२ ॥
 बाहुभ्यामिव बन्धुभ्यां, वाम-दक्षिणपक्षयोः । चतुर्वहुरिवादृशि, कुमारो नागरैस्तदा ॥ ३३३ ॥
 अथौसौ पितरौ नत्वा, कृतार्थम्मन्यमानसः । बभूव विपुलप्रीतिवह्नीप्रोक्षासपादपः ॥ ३३४ ॥
 वसुधराधुरौ^२ धुर्यै, राज्ये कृत्वाऽथ तं सुतम् । राजा गुणधराचार्यपादान्ते जगृहे व्रतम् ॥ ३३५ ॥
 वनीमिवावनीमेनां, सेचं सेचं नयाम्बुभिः । मालाकार इव क्षमापः, स यशोभिरपुष्पयत् ॥ ३३६ ॥
 अन्यदा केवलज्ञाननिधिर्विवुधसेवितः । श्रीपेणः क्षीणदुष्कर्मा, प्राप्तस्तस्याः पुरः पुरः ॥ ३३७ ॥
 परीवारपरीतोऽयमथ शङ्कुः क्षमापतिः । मुनीन्द्रं पितरं नत्वा, देशनान्ते व्यजिज्ञपत् ॥ ३३८ ॥
 स्वामिन् ! प्रेम्णा यशोमत्यामत्यासक्तिः कुतो मम ? । ऊचे मुनिरथानेकभवसम्बन्धितामिह ॥ ३३९ ॥
 आगामिनि भवे भावी, नेमितामा जिनो भवान् । मन्त्री च बान्धवौ चैतौ, गणेशास्तव भाविनः ॥ ३४० ॥
 इयं गजीमती भूत्वा, त्वदेकमयमानसा । अनृद्वैव व्रत त्वत्तः, प्राप्य निर्धैतिमाप्स्यति ॥ ३४१ ॥
 निशम्येति मुनेर्वाचं, शङ्कुः शङ्कोज्ज्वलाननः । कुमारं पुण्डरीकास्थं, राज्ये व्यधित दुर्धरम् ॥ ३४२ ॥
 ततः समं यशोमत्या, बन्धुभ्यां सचिवेन च । अवाप क्षमापतिर्दीक्षां, वीक्षां मुक्तिस्त्रिया इव ॥ ३४३ ॥
 सोऽर्हद्भक्त्यादिभिः स्थानैस्तीर्थकृत्कर्म निर्ममे । विधायऽऽराधनां चान्ते, पादपोषणं व्यधात् ॥ ३४४ ॥
 परीवहोपसगच्छैः, स परैरपराजितः । अपराजितसंज्ञेऽभूद्, विमाने भासुरः सुरः ॥ ३४५ ॥

तन्मिन्नखण्डितमुखासृतपानपीनः,

सोऽयं सुरः स्फुरदनुत्तररूपसम्पत् ।

हर्षप्रकर्षमयमद्भुतभूरिभाय-

लक्ष्मीमयं च समयं गमयाम्बभूव

॥ ३४६ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिचिरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्क्षुपतिचरिते लक्ष्म्यङ्गे महाकाव्ये श्रीनेमिनाथप्राच्य-
 भववर्णनो नाम दशमः सर्गः ॥

पीयूषादपि पेशलाः शशध्वज्योत्स्नाकलापादपि,

स्वच्छा नूतनचूतमञ्जरिभरादप्युल्लसत्सौरभाः ।

वान्देवीमुखसामसूक्तविशदोद्गारादपि प्राञ्जलाः,

केषां न प्रथयन्ति चेतसि मुदं श्रीवस्तुपालोक्तयः ? ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थाम् ३५२ । उभयम् ३१४५ ॥

१ अथ श्वसुरमापृच्छय, परिवारैः समं निजैः । पित्रोरुत्कण्ठितः प्राप, कुमारो हस्तिना-
 पुरम् ॥ ३३१ ॥ इतिरूपः श्लोकः खंता० ॥ २ जीवौ शशि-सूरयोः वता० ॥ ३ 'थायं पित' पाता० ॥
 ४ 'राजीव' पाता० ॥ ५ 'श्ववावेतौ' खंता० ॥

एकादशः सर्गः ।

इतश्च मथुरापुर्या, यदुनामा नृपोऽभवत् । बृहद्रथाङ्गजो भूरिमृषान्ते हरिवंशभूः ॥ १ ॥
 शूरो जातस्ततः शौरि-सुवीरौ तस्य चाऽऽत्मजौ । शूरः शौरिं नृपं कृत्वा, व्रते प्रवृत्ते कृती ॥ २ ॥
 सुवीरं स्वपदे न्यस्य, शौरिः सोदरवत्सलः । स्वयं कुशार्तदेशेषु, चक्रे शौरिपुरं पुरम् ॥ ३ ॥
 शौरेरन्धकवृष्ण्याद्या, बभूवुः किल सूनवः । सुवीरस्य महावीरा, भोजवृष्ण्यादयः पुनः ॥ ४ ॥
 भूपमन्धकवृष्णिं तत्, कृत्वा शौरिधराधिपः । सुप्रतिष्ठान्मुनेः प्राप्य, व्रतं निर्वृतिमासदत् ॥ ५ ॥
 सुवीरस्तनुजं राज्ये, भोजवृष्णिं विधाय च । विदधे सिन्धुषु स्वस्मै, सौवीरं नाम पत्नम् ॥ ६ ॥
 मथुराम्भोजसूर्यस्य, भोजवृष्णेर्महीभुजः । जाम्रदुमगुणग्राम, उग्रसेनः सुतोऽभवत् ॥ ७ ॥
 आसन्नन्धकवृष्णेस्तु, सुभद्रायां सुता दश । समुद्रविजयो जिष्णुरक्षोभ्यः क्षोभितद्विषन् ॥ ८ ॥
 स्तिमितः शमितारतिः, सागरः सागरोपमः । हिमवान् हिमवत्कीर्तिरचलोऽचलनिश्चयः ॥ ९ ॥
 धरणी धरणीभूषा, पूरणः शत्रुचूरणः । अभिचन्द्रो वितन्द्वात्मा, वसुदेवश्च विश्वजित् ॥ १० ॥

॥ विशेषकम् ॥

समुद्रविजयं न्यस्य, स्वपदेऽन्धकवृष्णिना । सुप्रतिष्ठान्मुनेरेव, प्रव्रज्य प्रापि निर्वृतिः ॥ ११ ॥
 राज्ये न्यस्योग्रसेनं च, भोजवृष्णिर्महाभुजः । सुप्रतिष्ठस्य पादान्ते, दान्तात्मा व्रतमग्रहीत् ॥ १२ ॥
 कंसेन तु सुभद्राख्यरसविक्रयिसूनुना । पठतो वसुदेवस्य, मैत्री सौरिपुरेऽभवत् ॥ १३ ॥
 ततश्चिकीडतुः कंस-वसुदेवौ सदैव तौ । मिथश्चैतन्यवत्कायप्रतिच्छायनिभावुभौ ॥ १४ ॥
 समुद्रविजयस्योर्वीभृतोऽन्येद्युः सभाजुषः । अर्द्धचक्रिजरासन्धराजादेशः समाययौ ॥ १५ ॥
 अस्मद्वंश्योऽस्ति वैताढ्यतटे सिंहस्थो नृपः । एनं बद्धोद्धतक्रोधं, यः कश्चन समानयेत् ॥ १६ ॥
 इष्टो दीयेत देशोऽस्मै, तथा जीवयशाः सुता । राजादिष्टं तदित्येतन्मेने मानवपुङ्गवः ॥ १७ ॥
 समुद्रविजयाद् राजादेशार्थैकसमर्थधीः । ययाचे स्वयमादेशं, वसुदेवः प्रतिज्ञया ॥ १८ ॥
 नरेन्द्रादेशतः कंससारथिः सारसैनिकः । वीरो जगाम वैताढ्यमद्वैताढ्यपराक्रमः ॥ १९ ॥
 अथो सिंहस्थो युद्धदुःसहः सहसाऽभ्यगात् । वसुदेवं प्रति जवात्, किरिः केसरिणं यथा ॥ २० ॥
 अथ युद्धप्रबन्धेन, भ्रमे सैन्यसमुच्चये । वसुदेवः समं सिंहस्थेन युयुधे स्वयम् ॥ २१ ॥
 ततः परिघमुद्यम्य, कंसस्तं सहसा द्विषम् । आहत्य वसुदेवस्य, पुरो बद्धमढोकयत् ॥ २२ ॥
 अथैत्य दैत्यविक्रान्तः, क्रान्तसिंहस्थो रयात् । समुद्रविजयस्याङ्गी, वसुदेवोऽनमन्मुदा ॥ २३ ॥
 वसुदेवमथावादीनृपस्तुभ्यं प्रदास्यति । राजा तुष्टो जरासन्धस्तां जीवयन्नासं सुताम् ॥ २४ ॥
 पतिन्तातकुलोच्छिद्यं, सा तु ज्ञातमिदं मया । क्रोष्टुकिशानिवचसा, तत् तत्त्यागे मतिं कुरु ॥ २५ ॥
 ध्यात्वाऽथ वसुदेवोऽपि, जगाद नृपतिं प्रति । युद्धे कंसेन बद्धोऽयं, तद् यशोऽयैव दीयताम् ॥ २६ ॥

१ सूरौ पाता० ॥ २ सूरः पाता० ॥ ३ 'क्रयस्' संता० पाता० ॥ ४ शौरि' संता० पाता० ॥

५ तस्यागे तन्मति संता० ॥

तदगद्यत भूपेन, जरासन्धनृपः कथम् । सुतामपि बलिष्ठाय, वणिकपुत्राय दास्यति ? ॥ २७ ॥
 अवावि वसुदेवेन, मन्ये नासौ वणिकसुतः । जानामि विक्रमेणेति, तत्पिताऽऽकार्यं पृच्छयते ॥ २८ ॥
 अथाऽऽह्य सुभद्रोऽयं, कंसोऽसितसन्निधिः । राज्ञा सगपथं पृष्टः, सुतोऽयं ते किमौरसः ? ॥ २९ ॥
 इत्युक्ते भूभृताजोचत्, सुभद्रोऽपि यथातथम् । गतोऽहमेकदा शौचहेतवे यमुनामनु ॥ ३० ॥
 अदर्शि कांस्यमङ्गुषा, तत् तरन्ती रयानमया । आकूप्योद्घाटिता तस्यां, दृष्टोऽयं महसानिधिः ॥ ३१ ॥
 मुद्रिकायुगभाजोऽस्य, गृहीतस्य शिरस्तले । लब्धेयमिति मूर्पाङ्गिपुरः पत्रौ मुमोच सः ॥ ३२ ॥
 उग्रसेनसुतेऽसृग्मिन्, धारिण्याः कुशिवर्तिनि । पूरितश्छन्ननाऽमालैः, पत्यन्त्रस्वाददोहदः ॥ ३३ ॥
 पितृवैरीति सञ्चिन्त्य, पुत्रः प्राणमियोऽप्यसौ ।

मात्रार्जतनिन्धः कालिन्ध्याः, प्रवाहेऽस्मिन् प्रवाहितः ॥ ३४ ॥ युग्मम् ॥
 पत्रिकां वाचयित्वेति, मुमुदे मेदिनैश्वरः । निजगोत्रावतसं तं, कंसं विज्ञाय तत्क्षणात् ॥ ३५ ॥
 जरासन्धमुपस्थाय, समुद्रविजयस्ततः । कंसस्य शौर्यमाख्याय, तं मिह्रथमारपयत् ॥ ३६ ॥
 दत्त्वा सुतां नृपोऽपृच्छद्, देशमिष्टमनेन तत् । पितृद्विषा ययाचे स, कंसेन मथुरापुरी ॥ ३७ ॥
 तज्जरासन्धदत्तोप्रचलोऽयं मथुरां गतः । उग्रसेननृपं कंसः, काष्ठपञ्जरकेऽक्षिपत् ॥ ३८ ॥
 मया त्यक्तोऽसि नो वेत्ति, वार्तामपि पिना तव । एवमुक्तेऽपि धारिण्या, नोग्रसेनं मुमोच सः ॥ ३९ ॥
 कंसानुजोऽतिमुक्ताख्यः, पितृदुःखाकुलस्ततः । कृती व्रतं स जग्राह, मुक्तिमार्गैकपल्वलम् ॥ ४० ॥
 समुद्रविजयः सोऽपि, स्वामिना सत्कृतस्ततः । ययौ शौरिपुरे शूरसमुच्चयशिरोमणिः ॥ ४१ ॥

वसुदेवहिण्डिः

वसुदेवाङ्गसौभाग्याकृष्टस्त्रीविप्लवाकुलैः । नृपः कदाऽपि विजसो, नागरैर्नयसागरैः ॥ ४२ ॥
 समुद्रविजयेनाथ, तादृग्विप्लवभीरुणा । अभाषि वसुदेवोऽयमुत्सङ्गारोपपूर्वकम् ॥ ४३ ॥
 अहर्निशं बहिर्भ्रान्त्या, दुर्बलोऽसि ततस्त्वया । स्थेयं सदा मदावासे, कलाभ्यासविनोदिना ॥ ४४ ॥
 गुरोर्गिरं शिरस्येष, शेषामिव निधाय ताम् । सौधं एव स्थितश्चक्रे, कलाभ्यासमहर्निशम् ॥ ४५ ॥
 स कदाऽपि शिवादेव्या, प्रेषितं भूपतिं प्रति । चन्दनोद्वर्तनं चेटीहस्ताजग्राह नर्मणा ॥ ४६ ॥
 उक्तश्चेतिकया सोऽपि, वसुदेवः सहासया । राज्ञा स्त्रीनर्मदोषेण, त्वमनेनासि यन्त्रितः ॥ ४७ ॥
 इत्यसौ परमार्थेन, निजं मत्वा नियन्त्रणम् । देशान्तरविलोकाय, निःससार पुराजिज्ञि ॥ ४८ ॥
 रचयित्वा चित्तमेव, इमं शानभुवि मूर्ध्नि । निक्षिप्य मृतकं किञ्चिदन्तरज्वालयन्मुदा ॥ ४९ ॥
 स्तम्भं न्यस्य तटे तस्य, पत्रिकायां लिलेख सः । गुरुभिर्दूषितगुणो, वसुदेवोऽनलेऽविशत् ॥ ५० ॥
 इति कृत्वा वज्रं दृष्टः, कयाऽपि पथि कान्तया । आरोपितो रथे खिन्न, इति ब्राह्मणवेषभृत् ॥ ५१ ॥
 तद्गमे तद्गृहे स्नात-मुक्तो यक्षालयस्थितः । शुश्रावामौ मृतोऽशोचि, वसुदेवः स्वकैरिति ॥ ५२ ॥
 अथाऽऽत्मज्ञाननिर्भीकः, प्रचलन्नप्रतो बली । कयाऽपि किल कामिन्या, रथमारोपितो निजम् ॥ ५३ ॥
 पुरे विजयखेटाख्ये, मुग्धैर्वक्ष्मापतेः सुते । श्यामा-विजयसेनाख्ये पर्यणैषीत् कलाजिते ॥ ५४ ॥
 ततो विजयसेनायामुत्पाद्याऽङ्कुरमङ्गजम् । अटन्नटव्यां तस्थौ स, जलावर्ताख्यपल्वले ॥ ५५ ॥

१ °पाङ्ग्रेः, पु° पाता० ॥ २ °प्ययम् खंता० पाता० ॥ ३ °नीपतिः खंता० ॥ ४ °मुक्तोऽपि खंता० ॥ ५ °यन्त्रितम् खंता० ॥

द्विपं मत्तमिहायातं, वशीकुर्वन्सौ वशी । खगाऽर्चिमालि-पवनञ्जयाभ्यां सहसा हृतः ॥ ५६ ॥
 उच्चाने कुञ्जरावर्ते, नीतस्याम्य मुदा ददौ । खेचरोऽशनिवेगाख्यः, इयामां नाम निजात्मजाम् ॥ ५७ ॥
 अयं तथा प्रवीणात्मा, वीणावाचेन तोषितः । ददौ वरं तयाऽयाचि, सदाऽप्यविरहस्ततः ॥ ५८ ॥
 अवियोगस्तवयाऽयाचि, कुतः सुतनु ! कथ्यताम् ? । इत्युक्ते वसुदेवेन, सा बभाषे मृगोक्षणा ॥ ५९ ॥
 पुरे किञ्चरणीताख्ये, वैताढ्यगिरिमूषणे । राजा ज्वलनवेगोऽभूदर्चिमालिनृपात्मजः ॥ ६० ॥
 नाम्ना चाऽशनिवेगोऽस्ति, स्वगस्तदनुजो बली । आस्ते ज्वलनवेगस्य, सूनुरङ्गारकः पुनः ॥ ६१ ॥
 एतस्याशनिवेगस्य, सुताऽहमभवं विभो ! । वती ज्वलनवेगोऽभूत्, कृत्वा मत्पितरं नृपम् ॥ ६२ ॥
 तदङ्गारकवीरेण, विद्या-बलविलोभिना । जित्वा मत्पितरं राज्यमिदमद्भुतमाददे ॥ ६३ ॥
 अष्टापदेऽन्यदाऽऽख्यातं, मत्पितुश्चारणर्षिणा । जलावर्ते गजं जेता, राज्यदस्ते भविष्यति ॥ ६४ ॥
 तदादि तत्र मुक्ताभ्यां, स्वगाभ्यां त्वं जितद्विपः । हृतोऽसि राज्यलोमेन, दत्ता तुभ्यमहं पुनः ॥ ६५ ॥
 स्त्रीयुतं यः खगं हन्ति, स विद्याभिर्विमुच्यते । इत्याचारः सदैवास्ति, समये व्योमचारिणाम् ॥ ६६ ॥
 तत् क्रूरोऽङ्गारकस्तुभ्यं, मा कार्षीत् प्रिय ! विप्रियम् । अवियोगस्तदेतेन, कारणेन मया वृतः ॥ ६७ ॥
 प्रतिपद्य गिरं सद्यस्तदीयामिति वृष्णिभूः । तत्रावतस्थे सौस्थ्येन, समं दयितया तया ॥ ६८ ॥
 सुतः स चान्यदा राज्ञी, वीरो वनितया समम् । अङ्गारकेणपहतो, वसुदेवः प्रबुद्धवान् ॥ ६९ ॥
 को मे हर्तेति विमृशन्, ददर्श निजवल्लभाम् । इयामामङ्गारकेणैव, खङ्गावज्जितं वितन्वतीम् ॥ ७० ॥

अङ्गारकेण सा इयामा, खङ्गेनाऽऽशु द्विखण्डिता ।

द्वे इयामे युध्यमाने तद्, वसुदेवो व्यलोकयत् ॥ ७१ ॥

अथ मायामिमौ मत्वा, वाष्ण्योऽङ्गारकं रुषा । जघान मुष्टिना मूर्ध्नि, केशरीव करीश्वरम् ॥ ७२ ॥

उद्धातपातरुणेन, विमुक्तोऽङ्गारकेण सः । च्युतश्चम्पापुरीपार्श्वे, सरोवरपयोऽन्तरा ॥ ७३ ॥

तत् तीर्त्वाऽऽशु सरस्तीरे, वासुपूज्यालयं गतः । जिनिं नत्वा सहैकेन, द्विजेन पुरि जग्मिवान् ॥ ७४ ॥

यूनो वीणाजुषः प्रेक्ष्य, हेतुं पप्रच्छ स द्विजात् । अथो कथयितु तम्मै, प्रारेमे द्विजकुञ्जरः ॥ ७५ ॥

इह गन्धर्वसेनाऽस्ति, चारुदत्तवणिकसुता । सा प्राह स पतिः स्यान्मे, यो मां जयति वीणया ॥ ७६ ॥

वीणाचार्यौ यशोग्रीव-सुग्रीवाविह तिष्ठतः । वीणाभ्यासं तदभ्यासे, तन्वन्त्येते तदिच्छया ॥ ७७ ॥

मासे मासे परीक्षा स्यान्न कोऽर्पि च जयत्यमूम् । वसुदेवो निगम्येति, विद्याविकृतरूपकृत् ॥ ७८ ॥

विप्रवेषधरो गत्वा, सुग्रीवं प्रत्यदोऽब्रुवत् । वीणायां तव शिष्योऽस्मि, चारुदत्तसुताकृते ॥ ७९ ॥

सोपहासमुपाध्यायः, स्थापयामास तं ततः । अहासयज्जनान् सोऽपि, मूर्खत्वमिव दर्शयन् ॥ ८० ॥

अथाऽऽजगाम मासान्ते, चारुदत्तस्य नन्दनी । वीणाभ्यासकृतां यूनां, परीक्षां कर्तुमात्मना ॥ ८१ ॥

उपाध्यायेन शिष्यैश्च, चारुचीरधरस्तदा । वसुदेवः प्रहासाय, स्थापितः प्रौढविष्टरे ॥ ८२ ॥

ते युवानोऽथ सर्वेऽपि, वीणया विजितास्तया । वादाय वसुदेवोऽथ, तैरुच्ये परिहासिभिः ॥ ८३ ॥

अथाऽऽप्राय निजं रूपं, चमत्कारकरं नृणाम् । वीणाः प्रदूष्य यूनां च, तस्या वीणां करोऽग्रहीत् ॥ ८४ ॥

गेयो विष्णुकुमारस्य, त्रिविक्रमपराक्रमः । गन्धर्वसेनयेत्युक्ते, स चक्रे सर्वमप्यदः ॥ ८५ ॥

१ वृष्णिभूः संता० ॥ २ 'माने च, वसु' संता० ॥ ३ 'मां ज्ञात्वा संता० ॥ ४ 'पि तु जं' संता० पाता० ॥

इहेन चारुदत्तेन, स गृहे जगृहे मुदा । ततो विवाहदीक्षायां, पृष्टे गोत्रादिकेऽहसत् ॥ ८६ ॥
वणिक्पुत्रीवमिति मा, हासीः पृष्टे कुले सति । चरितं श्रव्यमस्त्यस्यास्तमित्यूचे तदा वणिक् ॥ ८७ ॥
अथ तां परिणीयासौ, श्यामाख्य-विजयाद्वये । पर्यणैषीद् यशोम्रीव-सुप्रीवतनये अपि ॥ ८८ ॥

चारुदत्त-गन्धर्वसेनयोश्चरितम्

अथ गन्धर्वसेनाया, वृत्तं कथयितुं वणिक् । अपरेद्युः समारेमे, वसुदेवं प्रति स्मितः ॥ ८९ ॥
पुराऽहं जीवतोः पित्रोः, सुभद्रा-मानुसञ्जयोः । अगां सुहृज्जनैः साकं, हेलया सिन्धुरोधसि ॥ ९० ॥
तत्र स्त्री-पुंसयोः पादप्रतिविम्बानुसारतः । सञ्चरन्महमद्राक्षं, सतरूपं कदलीगृहम् ॥ ९१ ॥
तरुणं तरुणा साकं, कीलितं तत्र दृष्टवान् । ओषधीमूलिकास्तिस्रस्तथा तत्त्वन्नकोशगाः ॥ ९२ ॥
तामिरप्युपरिन्यस्तपत्रीज्ञानप्रभावतः । निष्कीलमव्रणं मुक्तमूर्च्छं च तमहं व्यधाम् ॥ ९३ ॥

अथोन्मीलितनेत्राब्जः, प्राप्तसञ्ज्ञोऽवदत् स माम् ।

किं निष्कारणवन्द्योस्ते, विदधामि किल प्रियम् ? ॥ ९४ ॥

अहं वैताढ्यकोटीरे, नगरे शिवमन्दिरे । महेन्द्रविक्रमश्चापसुतोऽमितगतिः श्रुतः ॥ ९५ ॥
सुतां हिरण्यरोमाख्यमातुलम्य तपस्यतः । यथार्थनामानमहं, व्यवहं सुकुमारिकाम् ॥ ९६ ॥
अभिलाषी मया तस्यां, सन्वा धूमशिक्षामिधः । ज्ञातः स तु न दाक्षिण्यमुक्तो मित्रं हि दुस्त्यजम् ॥ ९७ ॥

सहाऽऽयातेन तत् तेन, च्छलाद् विश्वस्तघातिना ।

कीलितोऽस्मि दुर्मेऽमुष्मिन्, हत्वा च दयितां गतः ॥ ९८ ॥

तत् तवाहं जीवितव्यदातुर्मातुरिवाधुना । अनृणः करुणासार !, भविष्यामि भवे कथम् ? ॥ ९९ ॥
अथ त्वद्दर्शनैवेव, कृतकृत्योऽस्मि सर्वथा । इत्युक्ते स मया मैत्र्यं, प्रतिपद्य समुद्ययौ ॥ १०० ॥

मातुलस्याथ सवार्थनाम्नो मित्रवर्ती सुताम् । अंतुच्छेनोत्सवेनाहं, पितृभ्यां परिणायितः ॥ १०१ ॥
कलासक्तमथो मुक्तभोगं मत्वा पितैव माम् । लीलाललितगोष्ठीषु, प्रमोदनिधिषु न्यधात् ॥ १०२ ॥

अहं कलिङ्गसेनायास्तनयामभजं ततः । वेश्यां वसन्तसेनाख्यां, प्रमोदमधुपभिनीम् ॥ १०३ ॥

वर्षैर्द्वादशभिः स्वर्णकोटीः षोडश तद्गृहे । भुक्तवान् निर्धनीभूतस्तत् तयाऽहं बहिष्कृतः ॥ १०४ ॥

गतो गृहं मृतौ मत्वा, पितरौ दुःखितश्चिरम् । तत् कान्ताभूषणान्येव, नीवीं रचितवानहम् ॥ १०५ ॥

मातुलेन सहोत्सीरवर्तेऽहं नगरे गतः । क्रीतः कर्पासराशिश्च, दग्धः सोऽपि कृशानुना ॥ १०६ ॥

मातुलेनापि निर्भाय, इति मुक्तोऽपरां दिशम् । गच्छन् पथि मृत्युं वाहे, पदातिश्चलितोऽस्म्यहम् ॥ १०७ ॥

तत् प्रियङ्गुपुरे कष्टाद्, गतस्तत्र स्थिरीकृतः । नाम्ना सुरेन्द्रदत्तेन, पितृमित्रेण सम्मदात् ॥ १०८ ॥

द्रव्यलक्षं गृहीत्वाऽहं, वणिग्म्यस्तत् कलान्तरात् । अबधौ गतागैरष्टैर्, स्वर्णकोटीरुपाज्ययम् ॥ १०९ ॥

स्वदेशे चलितो भग्ने, पोतेऽथ फलकप्रहात् । उदुम्बरावतीविलातीरेऽगां सप्तमेऽहनि ॥ ११० ॥

अथ राजपुरोपान्तवने दिनकराभिधम् । त्रिदण्डिनं प्रणम्याहं, पुरः श्रान्तो निविष्टवान् ॥ १११ ॥

१ अतुच्छमुत्सवं कृत्वा, पितुं पाता० ॥ २ तै गत्वा पुरे ततः । क्रीतः कर्पासभारस्त-
दग्धः खंता० ॥

उक्क्षिदण्डिना भद्र !, द्रव्यार्थैव विभाव्यसे । दर्शयिष्यामि तत् तेऽहं, रसकूपं कृपारसात् ॥ ११२ ॥
 इत्युचवाऽस्मिन् प्रचलिते, पृष्ठे लभ्योऽहमुन्मुदः । व्याख्याकुलितोपान्तां, गतस्तत्र गिरेस्तटीम् ॥ ११३ ॥
 क्रान्तं बहुशिलायन्त्रैर्द्वारसुद्धाख्य मन्त्रतः । तत्राविशद् विले सोऽथ, दुर्गपातालनामनि ॥ ११४ ॥
 अन्वगामहमप्येनं, लोभपाशैर्नियन्त्रितः । भ्रान्तस्तमसि कथेन, रसकूपं व्यलोकयम् ॥ ११५ ॥
 तस्मिन्नलबुहस्तोऽहं, क्षिप्तः कूपे रसेच्छया । योगिना सहसा रज्जुबद्धमञ्चिकया क्रमात् ॥ ११६ ॥
 तच्छतः पुरुषप्रान्ते, मेखलोपरि सुस्थितः । दृष्ट्वा रसं नमोऽर्हद्वय, इति यावदहं ब्रुवं ॥ ११७ ॥
 तावत् केनापि तत्राहं, व्यक्तमुक्तो महात्मना । साधर्मिक ! महाभाग !, रसं माम् स्वयं ग्रहीः ॥ ११८ ॥
 रसार्थमहमप्यत्र, वणिक् क्षिप्तस्त्रिदण्डिना । काङ्क्षन् धनमधोनाभं, भक्षितोऽस्मि रसेन च ॥ ११९ ॥
 तन्मा विश रसं दास्ये, तुभ्यं मे तुम्भमर्पय । तदर्पितं मया सोऽपि, भृत्वा मम समर्पयत् ॥ १२० ॥
 तद्रज्जुचलनात् कृष्णा, त्रिदण्डी मञ्चिकां तदा । तत्तुम्भं याचते द्वारासत्त्वं मा न तु कर्षति ॥ १२१ ॥
 अयं द्रोहीति मत्वा तत्, क्षिप्तः कूपे मया रसः ।
 मुक्तस्तेनाप्यहं कोपान्मेखलायां ततोऽपतम् ॥ १२२ ॥
 तदुक्तं वणिजा साधु, रसान्तः पतिनो न यत् । मा च शोचीर्यदायाति, गोधा रसपिपासया ॥ १२३ ॥
 कूपेऽस्मिन् रसमापीय, व्रजन्त्याः पुच्छमादरात् । सर्वथैवावलम्बन्थाः, सम्यग् धर्ममिवातुरः ॥ १२४ ॥
 ॥ युग्मम् ॥
 नमस्कारं च मे देहि, परलोकाध्वशम्बलम् । कृते मयाऽथ तत्प्रोक्ते, परलोक जगाम सः ॥ १२५ ॥
 तद्रसग्रसनप्राप्तगोधापुच्छग्रहादहम् । निःसृतो मूर्च्छितः प्राप्तसञ्ज्ञोऽग्नये ततोऽभ्रमम् ॥ १२६ ॥
 अटवीमहिषेणाऽऽस्तसदाऽऽरूढो महाशिलाम् । तत्राजगरसरुद्धमन्तोऽहं द्रुतमन्त्रसम् ॥ १२७ ॥
 तत् प्रयातोऽटवीप्रान्तग्रामे रोगेण पीडितः । अहं मातुलमित्रेण, रुद्रदत्तेन पालितः ॥ १२८ ॥
 गृहीत्वाऽलक्तकं स्वर्णभूमौ तेन सदाऽचलम् । इषुवेगवतीं तीर्त्वा, गिरिकूटं विलङ्घ्य च ॥ १२९ ॥
 क्रमाद् क्षेत्रवनं गत्वा, देशं तङ्कणमागतौ । ततः क्रीतच्छगारूढावुत्तीर्णौ वज्रमेदिनीम् ॥ १३० ॥ युग्मम् ॥
 रुद्रदत्तोऽवदत् पन्था, नैवातः पादचारिणाम् । मन्त्रं कुर्वन्शृङ्गौ हत्वा, बहिरन्तर्विपर्ययात् ॥ १३१ ॥
 तदन्तरस्थितावावां, भारुण्डैरामिषभ्रमात् । उत्पाख्याम्भोनिधौ स्वर्णमहीं नेप्यावहे जवात् ॥ १३२ ॥
 श्रुत्वेत्यथावदं दुर्गपथसम्बन्धनधन्ववौ । छागविमौ ततः कार्पाः, पाप मातुल ! माऽतुलम् ॥ १३३ ॥
 नैतौ त्वदीयावित्युक्त्वा, स्वं स च्छागं कुष्माऽवधीत् । मदजो मन्मुखं दीनमुन्मस्तेन व्यलोकयत् ॥ १३४ ॥
 तन्मयोक्तं तव त्राणे, नाहमीशस्तथापि ते । धर्मोऽस्तु मद्विरा जैनः, परलोकविशुद्धये ॥ १३५ ॥
 मया दिष्टं ततो धर्म, मनसा प्रतिपद्य सः । मत्पदत्तं नमस्कारं, मुदा शृण्वन् हतोऽमुना ॥ १३६ ॥
 तद्भ्रान्तर्गताबावां, भारुण्डाभ्यां छुरीजुषौ । इतौ ततोऽन्यभारुण्डपुद्धेऽहं सरसि च्युतः ॥ १३७ ॥
 शस्त्रीदीर्णाजिनस्तीर्णसरस्तत्राटवीमटन् । आरूढः शैलमनमं, कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् ॥ १३८ ॥
 धर्मलाभं ततो दत्त्वा, मुनिरेवमुवाच माम् । चारुदत्त ! कथं प्राप्तः, पथि त्वं खेचरोचिते ! ॥ १३९ ॥
 महात्मन् ! खेचरः सोऽहं, यः पुरा मोचितस्त्वया ।
 स्वामाष्टच्छय गतोऽन्वेष्टुं, तदा दारापहारिणम् ॥ १४० ॥

गैतश्चाष्टापदे हृष्टोऽपश्यमेकाकिनीं मियाम् । ततः श्रुतं मया वैरी, यद् भीतः प्रपलायितः ॥ १४१ ॥
दक्षिणां तामुपादाय, ततो यातः पुरं निजम् । नीतः पित्रा ततो राज्यभारोद्धारे धुरीणताम् ॥ १४२ ॥
विधाधरश्रमणयोर्हित्पय-स्वर्णकुम्भयोः । सकाशे स्वयमग्राहि, तातेन व्रतमद्भुतम् ॥ १४३ ॥
जज्ञे मनोरमाकुक्षौ, सुतः सिंहयशः मम । बराहप्रीवनामाऽन्यो, मान्यो दर्पवतामपि ॥ १४४ ॥
सुता गन्धर्वसेनेति, जाता विजयसेनया । सर्वगान्धर्वसर्वस्वसङ्केतैकनिकेतनम् ॥ १४५ ॥

दत्त्वा च सुतयो राज्यं, यौवराज्यं च तन्मया ।

विधाः सम्पाद्य च प्रापि, पितृगुर्वन्तिके व्रतम् ॥ १४६ ॥

द्वीपोऽयं कुम्भकण्ठाख्यः, क्षारचारिधिमध्यगः । गिरिः कर्कोटकश्चायं, कथमत्राऽऽगतो भवान् ॥ १४७ ॥
इत्यस्मिन् पृच्छति ख्यातं, सर्वं स्वचरितं मया । अथास्य नन्दनौ प्राप्तौ, खेचरौ तं च नेमतुः ॥ १४८ ॥
नम्यतां चारुदत्तोऽयमित्युक्तौ तेन तौ नतौ । तदैत्य च सुरैः कोऽपि, मां नत्वाऽथ मुनिं नतः ॥ १४९ ॥
खेचराभ्यां तदा पृष्टस्त बन्दनविपर्ययम् । अयं वैमानिकः प्राह, प्रमोदभरपूरितः ॥ १५० ॥
पूर्वजन्मन्यहं छागष्टङ्कणो रुद्रमारितः । एतस्मात् प्राप्तसर्वज्ञधर्मः सौधर्ममासदम् ॥ १५१ ॥
धर्माचार्यस्ततोऽयं मे, तेनाऽऽदौ बन्धितो मया । चारुदत्तः कृपाशिरिति नोल्लङ्घितः क्रमः ॥ १५२ ॥
तौ खगौ प्रतिबोध्येति, स देवः प्राह मां प्रति । वद प्रत्युपकारं ते, कीदृशं करवाण्यहम् ॥ १५३ ॥
मयोक्तं समये तूर्णमेतन्मयम् सोऽगमत् । अगृह्ये खेचराभ्यां च, ताभ्यां निजपुरं प्रति ॥ १५४ ॥
तच्चिरं सक्तुनस्ताभ्यां, तज्जनन्या च तस्थिवान् । स्वसा गन्धर्वसेनेयमन्येचुर्दक्षिता च मे ॥ १५५ ॥
निवेदितं च यत् तातः, प्रव्रजन्निदमब्रवीत् । चारुदत्तोऽस्ति मे मित्रं, भूचरो जीवितप्रदः ॥ १५६ ॥
उत्कीलितोऽस्मि तेनाहं, यदकारणबन्धुना । तस्य गन्धर्वसेनेयमर्पणीया कथञ्चन ॥ १५७ ॥
परिणेष्यत्यमूं मत्स्यो, वसुदेवः कलाजिताम् । इत्युक्तं ज्ञानिनाऽस्मभ्यं, ततः कार्यं तथैव तत् ॥ १५८ ॥
स्वपुत्रीं तद्ब्रह्मणैतां, श्रुत्वाऽहमपि तद्वचः । एनामादाय सद्योऽपि, गृहायोत्कण्ठितोऽभवम् ॥ १५९ ॥
इहान्तरे समायासीद्, देवोऽसावजजीवजः । तेन ताभ्यां खगाभ्यां च, सह सोऽहमिहाऽऽगमम् ॥ १६० ॥
स देवो भूरि दत्त्वा मे, हेम-रत्नादिकं ततः । जगाम त्रैदिवं धाम, वैताढ्यं खेचरौ च तौ ॥ १६१ ॥
सर्वार्थो मातुलः शीलगृहं मित्रवती च सा । वेश्या वमन्तसेना च, बद्धवेणिर्मयेक्षिता ॥ १६२ ॥
उत्पत्तिरियमेतस्या, नासौ वीर ! वणिक्सुता । श्रुन्वेति वसुदेवन्तामुपयेमे रमासमाम् ॥ १६३ ॥
रक्तया चाथ विरक्तया च, च्छलेन च बलेन च ।

कलाजयेन चानेकदेशोद्देशान् परिभ्रमन् ॥ १६४ ॥

भूपानां खेचराणां च, द्विजानां वणिजामपि । कन्याः सौन्दर्य-सौभाग्य-लावण्यादिगुणास्पदम् ॥ १६५ ॥
स कदाप्युपरोधेन, कदापि हठतः पुनः । कदापि कौतुकेनैव, परितः परिणीतवान् ॥ १६६ ॥ विशेषकम् ॥
सुकोशलाभिधां पुत्रीं, कोशलस्य स्वगेशितुः । कोशलायां पुरि प्राप्तः, स कदाचिदुद्वहवान् ॥ १६७ ॥
सुतः श्रान्तो रतान्तेऽसौ, केनाप्यकुष्ठचालनात् । उत्थापितो बहिर्गत्वा, कोऽयमेवमचिन्तयन् ॥ १६८ ॥
अथो वतन् पदोपान्ते, कुमारोणोपलक्षितः । खेचरोऽनुचरोऽसौ मे, चन्द्रहास इति स्वयम् ॥ १६९ ॥

१ ततं संता० ॥ २ तदा चेत्यहं पाता० ॥ ३ रः कश्चिन्मां संता० ॥ ४ द्रुतो मृतः । एं पाता० ॥ ५ ताभ्यां गन्धर्वं संता० पाता० ॥ ६ हमिति तं संता० पाता० ॥ ७ चन्द्रहास इति संता० ॥

ततः सगौरवं गौरवचसा तमुवाच सः । कुमार ! प्रमदामोदसद्योविद्योतिमानसः ॥ १७० ॥

केन प्रयोजनेन त्वं, कुतः स्थानादिहागतः ? । एतावत्यां तमस्विन्यां, तथ्यमिर्त्यं निवेदय ॥ १७१ ॥

अथावददयं विद्याधरः प्रमददुर्धरः । शृणु देव ! कथामेकां, कौतूहलनिकेतनम् ॥ १७२ ॥

पेढालपुरमित्यस्ति, पुरं मूलण्डभूषणम् । स्मरस्य खुरलीवामृदु, यल्लोलाक्षीकटाक्षितैः ॥ १७३ ॥

हरिश्चन्द्रोऽप्युद्दन्तिहरिश्चन्द्रोज्ज्वलाशयः । तत्रास्ति भूविभुः कीतिकुसुमामरमालिकः ॥ १७४ ॥

लक्ष्मीवतीति तस्यास्ति, रूपलक्ष्मीवती प्रिया । नीरे यदास्यदास्याय, तत् तपस्तप्यतेऽम्बुजैः ॥ १७५ ॥

सती सुतामसूताऽसौ, सरसीव सरोजिनीम् । जनलोचनलोलालिलिङ्गमानमुत्साम्बुजाम् ॥ १७६ ॥

तस्या जन्मदिने स्वर्णवर्षमुत्कर्षकृद् बभौ । मेरोरुपागतं सेवाकृते जितमिव त्विषा ॥ १७७ ॥

पितृभ्यां कौतुक-प्रीतिपूरिताभ्यां मुनिर्भरम् । सत्यं कनकवत्येषा, नामतोऽपि ततः कृता ॥ १७८ ॥

तत् प्रपेदे क्रमेणासौ, कलाभ्यासमयं वयः । रतिप्राणप्रियोऽप्यासीद्, यस्मिन् वासाय सस्पृहः ॥ १७९ ॥

चन्द्रमूर्तिरिव स्वच्छा, रवेरिव गुरोरियम् । प्राप्य कश्चित् कलोद्देशं, प्रपेदे सकलाः कलाः ॥ १८० ॥

तद्भूपस्तनयारूपानुरूपमनिरूपयन् । प्रवरं स वरं कश्चित्, समारमे स्वयंवरम् ॥ १८१ ॥

स्वयंवरदिने मासमात्रासत्रे च सा स्वयम् । गवाक्षेऽक्षणीव गेहस्य, तस्थौ तारेव कन्यका ॥ १८२ ॥

अत्रान्तरे पुरस्तस्या, गतिशिक्षामतिः किल । हारेण हस्यमानोऽपि, हंसः कोऽपि दिवोऽपतत् ॥ १८३ ॥

कस्याणकिङ्किणीकान्तभूषणाननुष्णात्कृतिः । स तथाऽऽरोपितः पाणौ, मरालः कमलत्विवि ॥ १८४ ॥

अथासौ शश्वद्भोजमरन्दस्वादहृद्यया । चमत्कृतिकृता मर्त्यभाषया तामभाषत ॥ १८५ ॥

यदि ते कुतुकं किञ्चिच्छित्ते तन्वि ! तदद्भुता । संबदन्ती सुधास्यन्दैः, किंवदन्ती निशम्यताम् ॥ १८६ ॥

अथावददियं तावत्, त्वं वक्तव्यमुक्तं महत् । सा कथाऽप्यद्भुता हंस !, मविष्यत्याशु तद् वद ॥ १८७ ॥

हंसोऽप्याह मुदे वार्ता, सुधाकृतसुधारसा । प्रविशन्ती श्रुती देवि !, श्रूयतां सावधानया ॥ १८८ ॥

एकदाऽस्मि गतो देवि !, कोशलायां पुरि भ्रमन् । दूराददर्शि तत् तेजो, मया जितरविच्छवि ॥ १८९ ॥

किमेतदिति सम्भ्रान्तो, यावद् द्रष्टुमधोऽपतम् । तावदमे नरः कान्तिपूरिताम्बरगङ्गरः ॥ १९० ॥

सुता च खेचरस्यैषि, कोशलस्य सुकोशला । अतिरूपयुताऽप्येषा, दीनश्रीस्तस्य सन्निधौ ॥ १९१ ॥

॥ युगम् ॥

तन्मयाऽचिन्ति सत्यस्मिन्नज्ञो न मनोभवः । अनङ्गा तु रतिर्दृष्ट्या, यदस्य न समीपगा ॥ १९२ ॥

धन्येयं मेदिनी यस्यां, वीरोऽयं मुकुटायते । असावपूर्णपुण्यस्तु, स्त्रीरत्नं यत्र नाहितम् ॥ १९३ ॥

अनुरूपप्रियाहीनमेनमालोकयन् मुहुः । शोचन् निर्माणमेतस्य, गगनाङ्गणमभ्यगात् ॥ १९४ ॥

ध्यायतस्तदिदानीं मे, हृदि तज्जन्म निष्फलम् । सधः सफलतां नीतं, देवि ! त्वद्दर्शनामृतैः ॥ १९५ ॥

जाने यदि समीपेऽस्य, पश्यामि भवतीमहम् । मन्दारपादपस्यान्ते, कल्पवल्लीमिवोद्भूताम् ॥ १९६ ॥

इत्याकर्ण्य मरालं सा, जगाद मदनातुरा । दशनद्युतिदुग्धेन, स्नपयन्ती मुहुर्मुहुः ॥ १९७ ॥

अमार्गेणैव कर्णेन, मनःसन्धान मेऽविशत् । दृशा घण्टार्पणैवैव, कदाऽसौ सङ्गरिष्यते ? ॥ १९८ ॥

वार्तायामसमाप्तार्यामित्युद्धीय सितच्छदः । सहसैवोन्मुखस्तस्या, दृशा सह खमुद्ययौ ॥ १९९ ॥

१ 'तथं' मध्येदयत् पाता० ॥ २ 'स्त्रीमुत्तानां' बभौ साङ्कः, दाशाङ्को यत्र किङ्करः ॥ इतिरूपः पाठः खंता० पाता० ॥ ३ 'पथेनेव', पाता० ॥ ४ 'यामयोद्धी' खंता० ॥

अदृश्येऽथ मरालेऽस्मिन्, विललाप कुमारिका ।

आस्तां तद्दर्शनं तावत्, तत्कथाकथकोऽप्यगात् ॥ २०० ॥

हा ! घातर्दशितोऽसौ मे, कुतः सितविहङ्गमः ? । दर्शितो वा ततोऽकस्मात्, कस्मादपहृतस्त्वया ? ॥ २०१ ॥

विलफन्त्यामिदं तस्मां, चित्रश्चित्रपटोऽप्रतः । पपात च नभोदेशादुच्चचार च भारती ॥ २०२ ॥

अहं स हंसस्तच्चित्रपटं त्वत्पुरतोऽमुचम् । अस्यानुसारतः सोऽयमुपलक्ष्यः स्वयंवरे ॥ २०३ ॥

अनुरागं तवेवाहं, तस्याप्याधातुमातुरः । यास्यामि न यतः कापि, सन्धिः सन्तप्त-शीतयोः ॥ २०४ ॥

इत्युक्त्वा तत्र तूष्णीके, सा ते चित्रगतं वपुः । दध्यौ यत्ननिबद्धस्य, जीवितस्येव यामिकम् ॥ २०५ ॥

तत् त्वया देव ! यातव्यं, तत्र तस्याः स्वयंवरे । विजितानङ्गसङ्गोऽस्तु, भवतोरनुरूपयोः ॥ २०६ ॥

एतच्चेतश्चमत्कारि, निशम्य वचनं तदा । जगाद् वसुदेवोऽपि, मित्र ! हंसो भृशं न सः ॥ २०७ ॥

समयुगमाभिवञ्जाय, स्मरस्तं प्राहिणोद् विधुष । अथवा मम तस्याश्च, मूर्तं पुण्यमिव व्यधात् ॥ २०८ ॥

चन्द्रापीड ! त्वया चेयं, ज्ञाता मित्र ! कथं कथा ? । हंसीभूय स्वयं वा त्वं, मत्कृते कृतवानिदम् ? ॥ २०९ ॥

इत्युक्ते स्मयमानोऽयं, कुमारेषोपलक्षितः । आलिङ्गितश्च बाहुभ्यां, तादात्म्यमिव तन्वता ॥ २१० ॥

समं तेनाथ निश्चित्य, स्वयंवर्गतिं कृती । तं च प्रहित्य पर्यङ्के, निविष्टो नीतवान् निशाम् ॥ २११ ॥

सुकोशलामथाऽष्टच्छय, प्रातरुत्कण्ठितो ययौ । पेढालनगरोपान्ते, लक्ष्मीरमणकानने ॥ २१२ ॥

वाक्सुधास्यन्दचन्द्रेण, हरिश्चन्द्रेण सक्तुतः । सैन्यमावासयत् तत्र, वसुदेवो बनावनौ ॥ २१३ ॥

पुरा पुरो नमिभिर्भोर्लक्ष्मी रेमेऽत्र रासकैः । लक्ष्मीरमणमित्येतद्, वनं मत्वेति सोऽधिकम् ॥ २१४ ॥

प्रमोदपेशलस्तत्र, वने नमिजिनालये । पूजयित्वा जिनाधीशान्, वनन्दे पुलकाङ्कितः ॥ २१५ ॥

॥ युग्मम् ॥

अथो जितः पुरस्याम्य, धनाढ्यैरिव सन्धये । अवातरद् विमानेन, धनदोऽस्मिन् वने दिवः ॥ २१६ ॥

पूजयित्वा च नत्वा च, स भक्त्याऽस्मिन् वने जिनाम् ।

हस्ताग्रसंज्ञयाऽऽह्लासीद्, विस्मितो वृष्णिनन्दनम् ॥ २१७ ॥

असौ महर्द्धिको देवस्तीर्थकृद्भक्तिभाक् पुनः । माननीय इति ध्यायन्, वसुदेवो मुदा ययौ ॥ २१८ ॥

तमायान्तमथालोक्य, पुरो लावण्यसागरम् । रूपे पुरन्दरस्यापि, धनदो निर्मदोऽभवत् ॥ २१९ ॥

अथादिशेति जल्पन्तं, पुरस्तं धनदोऽभ्यधात् । द्वैत्यं कनकवैत्यां मेऽनन्यकृत्यं कृतिन् ! कुरु ॥ २२० ॥

वरणीभस्त्वया श्रीदोऽवतीर्णस्त्वत्कृते दिवः । स्वयं देहेन गच्छ धां, मानुष्येऽपि सुरीभिव ॥ २२१ ॥

सा वाच्येति द्रुतं गच्छ, कन्यान्तःपुरमात्मना । यामिकैर्मत्प्रभावेण, त्वमदृश्यो गमिष्यसि ॥ २२२ ॥

शिक्षां धनपतेरित्थं, प्राप्य धीरो विशुद्धधीः । स्पृहणीयां सुरैः कन्यां, धन्यां ध्यायन्मुदाऽचलत् ॥ २२३ ॥

सामान्यजनमानेन, वेषमाकलयन्नयम् । ययौ कन्यागृहोत्सङ्गं, रक्षाकृद्भिरलक्षितः ॥ २२४ ॥

तमकस्मात् पुरो वीक्ष्य, राजपुत्री सविस्मया । अभ्युत्थानं व्यधादन्तर्मुदिता परिकम्पिनी ॥ २२५ ॥

दध्यौ किन्तु ममानूतैः, पुण्यैरेव विरञ्चिता । चित्रं पटगतं जीवन्वासेनोद्धृतमेव तत् ? ॥ २२६ ॥

अथैनामाह वीरोऽसौ, सुधासोदरया गिरा । अनङ्गमपि कन्दर्पं, कुर्वन् साङ्गमिवाग्रतः ॥ २२७ ॥

१ °यमिति व्य° संता० ॥ २ °न्द्रातप ! त्व° संता० ॥ ३ दौत्यं संता० ॥

४ °बल्या मे° संता० गता० ॥

तन्वि ! मित्रं महेशस्य, महेन्द्रसदृशः भ्रिया । त्वत्कृते त्रिदिवादयः, धनद्वौऽप्यनिमागतः ॥ २२८ ॥
 कृतोऽहं तस्य वामाक्षि !, त्वयि तेन नियोजितः । त्वया वरयितव्योऽयं, नृवरेषु स्वयंवरे ॥ २२९ ॥
 अथो कनकवत्साह, भावेन भित्तरस्वरा । स सुरोऽहं मनुष्या तु, कथमेनं वृणोमि तत् ? ॥ २३० ॥
 अपरूप्य किमात्मानं, दूतीभूतो वदस्वदः ! । भविता भुवनोत्तंस !, भुवि भर्ता त्वमेव मे ॥ २३१ ॥
 मित्रमेव त्रिनेत्रस्य, शक्रतुल्योऽस्तु तेन किम् ? ।

महेशोऽपि महेन्द्रोऽपि, मम देव ! त्वमेव यत् ॥ २३२ ॥

निष्कर्म्येवं वचस्तस्याः, स दधौ विस्मितो हृदि । मन्ये चित्रपटस्यानुसारेणाहं मतोऽनया ॥ २३३ ॥
 अथ तामवदद् वीरः, श्रीर्ददूत्येऽहमागतः । शृण्वन्मयीति वार्तां ते, लिप्ये पापेन यामि तत् ॥ २३४ ॥
 अभिधाबेदमहाय, सोऽयमहामिव प्रभुः । अतीतो हृक्पथं साऽभूत्, ततो स्थानमुत्साम्बुजा ॥ २३५ ॥
 तस्मिन् गते चित्रपटं, सा वीक्ष्य न मुदं दधौ । सहस्रांशोऽपि तद्रूपं, यतस्तत्र न पश्यति ॥ २३६ ॥
 सोऽपि गत्वा बथावृत्तं, कथयन् विनयानतः । विज्ञातं सर्वमप्येतदिति श्रीदेन वारितः ॥ २३७ ॥
 देवदूष्यांशुकद्वन्द्वमनेन परिधापितः । धनदेन मुदा शौरिः, पारितोषिककर्मणा ॥ २३८ ॥
 मुद्रिकमर्जुनस्वर्णमयीं तस्याकुलौ पुनः । चिक्षेप धनदः सोऽपि, तयाऽभूद्भनदोपमः ॥ २३९ ॥
 अथो मण्डपसुर्वीशाः, स्वयंवरदिने गताः । तस्युर्मध्येषु शृङ्गारभाजः शृङ्गारयोनिवत् ॥ २४० ॥
 तेषु तुल्याकृती श्रीद-वसुदेवौ व्यराजताम् । इन्द्रोपेन्द्राविव तदा, समस्तेषु सुपर्वसु ॥ २४१ ॥
 मण्डपेऽस्मिन्नथाऽविक्षज्जनाकीर्णं नृपाङ्गजा । अम्बरे चन्द्रलेखेव, नक्षत्रावलिमालिते ॥ २४२ ॥
 सा दधाना करे मालां, यौष्णी चापलतामिव । बभावायुधशालेव, जङ्गमाऽनङ्गभूभुजः ॥ २४३ ॥
 चक्षुःक्षेप निःशेषानथ पृथ्वीपतीन् प्रति । नालक्षयत् प्रियं श्रीदसदृशं मुद्रया कृतम् ॥ २४४ ॥
 अदृष्टवहमे तस्मिन्, भूरिभूषेऽपि मण्डपे । अचम्पक इवोद्याने, भृङ्गीवाऽपि मुदं न सा ॥ २४५ ॥
 अथ तस्यां विलक्षायां, नर्म निर्मुच्य गुह्यकः । अर्जुनस्वर्णमुद्रां तां, वसुदेवाद्याचत ॥ २४६ ॥
 मुक्तावामभ मुद्रायासुन्दरितनिजाकृतिः । मेघमुक्त इव भ्रेजे, भानुरानकदुन्दुभिः ॥ २४७ ॥
 तृप्ते कनकवत्यास्तश्चिराय तृषिते दृशौ । तेषु क्षारोदनीरेषु, सुधाकूप इव प्रिये ॥ २४८ ॥
 हसन्ती हर्षतो भृङ्गरवपुष्पविमानिभात् । मालाऽक्षिप्यत तत्कण्ठे, धन्यमन्येव कन्यया ॥ २४९ ॥
 अथाऽऽयु धनदादिष्टदुन्दुभिर्भविनिर्भिर्युः । हरितो हसितं हृष्टाः, सद्व्युगमसमागमात् ॥ २५० ॥
 पर्यवैषीदथ क्षापनन्दनीं यदुन्नन्दनः । चिरकार्त्वाजितप्रीतिः, शर्वः पर्वतजामिव ॥ २५१ ॥
 शौरिः श्रीदमशष्टच्छद्वितामन्दसम्मदः । कुतः कनकवत्यां वः, प्रसादविशदं मनः ? ॥ २५२ ॥
 श्रीदस्तदवदद् वन्तस्तुतिविद्योतिताकृतिम् । गिरं चिरन्तनप्रीतिचयं यदुत्तुतं प्रति ॥ २५३ ॥

कनकवत्याः पूर्वभावः

अस्ति कोशलदेशस्य, किरीटं कोशला पुरी । प्रतोली-तोरणदलभूषम्भ्रान्तघुपचन ॥ २५४ ॥
 आरुह्य गृहमालासु, बालाः सुखसमुद्भूतैः । यस्यां गगनगङ्गाजैरवतंसं वितन्वते ॥ २५५ ॥

सतीतेजोमयीमेतां, राहुभीत्या समाश्रिते । सूर्य-सोमश्रियौ मन्ये, मुस्ताब्जतिलकच्छलात् ॥ २८७ ॥
 मन्ये तदीयवक्त्रेन्दोर्लाञ्छनं कवरीच्छलात् । पश्चान्निर्यातमस्तोकलोकदृग्दण्डसण्डितम् ॥ २८८ ॥
 मुरलीरूपनिर्माणैरभ्यस्याभ्यस्य पद्मभूः । स्वप्रत्ययाय निर्माय, रतिमेतां ततो व्यधात् ॥ २८९ ॥
 अस्या वदन-दृक्पाणि-क्रमं निर्मातुमञ्जवत् । प्रविवेश स्वयं देवः, स्वयम्भूरपि वारिजम् ॥ २९० ॥
 तुल्यं तदीयरूपस्य, न पश्यति वरं भुवि । भूपस्तेन समारोहे, स्वयंवरमहोत्सवम् ॥ २९१ ॥
 आद्ययुर्मरयो भूपा, भीमाभ्यर्थनया ततः । स्वामिन् ! समं कुमारभ्यामभ्येतव्यं त्वयाऽपि तत् ॥ २९२ ॥
 तदुक्तं सर्वमुर्वीशस्तथेति प्रतिपद्य सः । सत्कृत्य कृत्यविद् दूतं, प्रचंचालाऽचलाधवः ॥ २९३ ॥
 अथाऽऽससाद सूनृभ्यां, साकं कोशलनायकः । सैन्येभकृतमार्गद्वुसण्डनः कुण्डिनं पुरम् ॥ २९४ ॥
 भीमः सम्मुखमागत्य, सत्कृत्य निषथाधिपम् । मुदितः कुण्डिनोपान्तरुखण्डे न्यवासयत् ॥ २९५ ॥
 आकारयन्तमसुखध्वजाङ्गुलिलैश्चलैः । अथाऽऽजगमुर्महीनाथाः, स्वयंवरणमण्डपम् ॥ २९६ ॥
 न्यविशन्नय मञ्चेषु, पञ्चेषुद्युतिजित्वराः । स्वस्यान्यस्य च पश्यन्तो, रूपं भूपा मुहुर्मुहुः ॥ २९७ ॥
 एकस्मिन् निषधो मञ्चे, सुताभ्यां सह तस्थिवान् ।
 पार्श्वद्वयनिलीनाभ्यां, पक्षाभ्यामिव पक्षिराद् ॥ २९८ ॥
 मुखपूर्णेन्दुपीयूषबिन्दुवृन्दानुकारिणा । आनाभि कण्ठमुक्तेन, मुक्ताहारेण हारिणी ॥ २९९ ॥
 जिताभ्यां पुष्पदन्ताभ्यामिकाऽऽस्यतिलकश्रिया । माणिक्यताडपत्राभ्यामुपकर्णं निषेविता ॥ ३०० ॥
 प्रभिन्नानङ्गमादनिर्झरद्वयधया । प्लावयन्ती सभागर्भमभितः प्रमया दृशोः ॥ ३०१ ॥
 हसद्भ्यां नलतेजोमिर्गति गज-मरालयोः । चरणाभ्यां चमत्कारिशङ्कारिभृतहंसका ॥ ३०२ ॥
 मूर्च्छां कीर्तिं स्मरस्येव, गीयमानां मधुव्रतैः । पश्यन्ती विभृतां सख्या, स्वयंवरणमालिकाम् ॥ ३०३ ॥
 मण्डपं प्रविवेशथ, भूरिभूपतिसम्भृतम् । द्रवदन्ती मरालीव, सरः कमलसङ्कुलम् ॥ ३०४ ॥
 ॥ षड्भिः कुलकम् ॥
 मूर्च्छं तस्या मणिस्तम्भप्रतिबिम्बेष्वपि क्षणात् । कानाम द्रवदन्तीति, राज्ञा तरलिता दृशः ॥ ३०५ ॥
 द्रवदन्तीं प्रति ततो, दर्शयन्ती धराधिपान् । व्याजहार प्रतीहारी, हारीकृतरदद्युतिः ॥ ३०६ ॥
 भानुर्वेहप्रभापास्तसम्पन्नम्पाधिभूरयम् । यदङ्गघटनोच्छिष्टैर्द्रव्यैरघटि मन्मथः ॥ ३०७ ॥
 रोहितकाख्यदेशाब्धिचन्द्रोऽयं चन्द्रशेखरः ।
 चित्रस्थेऽपि स्मरे दृष्टे, द्विपलस्यन्ति यद्भ्रमात् ॥ ३०८ ॥
 क्षमापतिः शश्वलक्ष्माऽयं, प्रकाशः काशिनायकः ।
 उन्मिषन्ति द्विषद्भालैर्यस्य क्रमनखत्विषः ॥ ३०९ ॥
 नृदेवो यद्भदेवोऽयं, चक्रोऽनङ्गोपमप्रभः । दध्युर्वन्देऽपि साफल्यं, यं विलोक्य रिपुस्त्रियः ॥ ३१० ॥
 युद्धवर्द्धिष्णुवृष्णोऽयं कृष्णो हूणमहीपतिः । यत्र न्यधाद्धराभारं, श्रीपतिः श्रीसुतभ्रमात् ॥ ३११ ॥
 सुंसमारपुरेशोऽयं, दक्षिणः कलार्णवः । माति नित्योदयः किन्तु, पश्य यस्य यशःशशी ॥ ३१२ ॥
 निषधोऽयं द्विषद्रेदकुशलः कोशलेश्वरः । जिग्ये येनातिकामेन, तेजोभिः शाम्भवः शिखी ॥ ३१३ ॥
 नलोऽयं नैषधिर्यस्य, स्फुरन्ति न पुरः स्थिताः । कामन्यकारिखवण्यधन्यमन्याः क्षमाभुजः ॥ ३१४ ॥

विलङ्घ्य भूभृतो भूरीन्, नले लावण्यवारिचौ । दम्भयन्त्यास्ततो दृष्टिस्तटिनीव न्यलीयत ॥ ३१५ ॥
 अथो विशददृक्पातघृतिजातविलेपने । मालामयोजयद् बाला, नलस्य गलकन्दले ॥ ३१६ ॥
 बद्धकुबोऽपि मृपास्ते, तदा न प्रामवन् नले । द्रवदन्तीसतीत्वेन, स्तम्भिता इव बहयः ॥ ३१७ ॥
 प्रमोदमेदुरामेनां, मेदिनीनाथनन्दिनीम् । नलस्तदनलः स्वाहामिव व्यवहदुन्महाः ॥ ३१८ ॥
 ततश्चकार सत्कारं, जमातुर्भीमभूपतिः । हर्षेण हास्तिका-ऽध्रीय-वसना-ऽऽभरणादिभिः ॥ ३१९ ॥
 अन्यानपि धराधीशानशनैर्वसनैरपि । सत्कृत्य कृत्यवित् प्रैषीदसौ निजनिजं पुरम् ॥ ३२० ॥
 अथ नक्तं पुरीलोकविलोकनसमुत्सुकः । व्यदधान्निषधक्ष्मापः, प्रयाणं प्रति कोशलोम् ॥ ३२१ ॥
 कियन्तमप्यथाध्वानमनुव्रज्य निवर्त्यता । जगदे गद्गदं तेन, नन्दनी मेदिनीभुजा ॥ ३२२ ॥
 चरित्रेण पवित्राऽसि, पुत्रि ! किं तव शिक्षया ! । तथापि जनकस्नेहमोहेन मुखरोऽस्म्यहम् ॥ ३२३ ॥
 पतिमाराधयेः शुद्धैर्वाष्पनः-कर्मभिक्षिभिः । स एव देवता स्त्रीणां, चित्तं वित्तं गुरुः सुहृत् ॥ ३२४ ॥
 किञ्च वैभवमभ्येत्य, सकालुप्यान्तराशया । पातयन्ती जवादेव, स्वयं सविधवर्धितान् ॥ ३२५ ॥
 स्वच्छतामुपगच्छन्ती, पुनः प्रक्षीणवैभवा । सत्यतां पुत्रि ! मा नैषीः, स्त्रीनदीवदिदं वचः ॥ ३२६ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

पतिमेवानुगच्छेत्, वत्से ! स्वच्छेन चेतसा । क्षिप्ताऽपि दूरतः प्रातश्छायेव निजपादपम् ॥ ३२७ ॥
 शिक्षयित्वा सुतामिच्छमथ भीमो न्यवर्तत । तद्विरुद्धोत्थसन्तापमश्रुभिः शमयन्निव ॥ ३२८ ॥
 बद्धाविव प्रेमगुणैः, शक्तौ विघटितुं न तौ । द्रवदन्ती-नलावेकरथारूढौ प्रचेलतुः ॥ ३२९ ॥
 स्फुटध्वस्वलच्चक्ररथघूर्णितयोर्युहुः । मिथःसङ्घट्टसङ्घर्षकल्पपादपतां ययौ ॥ ३३० ॥
 तदा दीप्तौषधीनुजैर्गुहाभ्य इव भूभृताम् । ध्वान्तैः कोकवियोगाग्निधूमैरिव विजृम्भितम् ॥ ३३१ ॥
 धाराधरैरिव ध्वान्तैर्निरुद्धे मरुदध्वनि । चुम्बना-ऽऽलिङ्गनैराशु, तयोः प्रेमलताऽफलत् ॥ ३३२ ॥
 ध्वान्तैरध्वनि रुद्धेऽपि, नृपे वासमतन्वति । जनो जगाम सैन्येभरत्तादर्शप्रभामनु ॥ ३३३ ॥
 तदा च धुर्यमाधुर्यं, मधुव्रतकुलध्वनिम् । निशम्य भीमनन्दन्या, वल्लभः समभाष्यत ॥ ३३४ ॥
 न तावद् भाति सौरभ्यसंरम्भः कानने कचित् ।

तत् कुतः कुतुकोल्लासकारिणी भृङ्गजात्कृतिः ? ॥ ३३५ ॥

प्रिये ! किं ज्ञायते ध्वान्ते !, तदा कान्ते वदत्यदः । ममार्जं पाणिपद्मेन, मालं भीमनृपाङ्गजा ॥ ३३६ ॥
 दीप्तोऽथ तिलकस्तस्याः, प्रताप इव भास्वतः । अकस्माद् भस्मयामास, तमःसमुदयं वने ॥ ३३७ ॥
 वनेभगण्डसङ्क्रान्तमदाविलमथो नलः । कायोत्सर्गजुषं कञ्चिन्मुनि वीक्ष्य मुदं दधौ ॥ ३३८ ॥

करिषट्टेऽपि नाचालीत्, कर्मभिस्तद्वहिष्कृतैः ।

व्याख्यातोऽयमलिव्याजाद्, गुणा प्राञ्चा रिपोरपि ॥ ३३९ ॥

वदन्निदं नलस्तूर्णमुत्तीर्णः प्रियया सह । नमस्कृत्य च तं साधुं, पुनः स्यन्दनमागमत् ॥ ३४० ॥
 काकिणीरत्वस्पर्द्धिभैमीतिलकतेजसा । ध्वान्ते हतेऽथ तत्सैन्यं, चक्रिसैन्यमिवाचलत् ॥ ३४१ ॥
 क्रमादथ पुरं प्राप, निषेधः क्षमापकुञ्जरः । चलच्छेलाञ्चलोत्तसैः, प्रणर्तितभुजामिव ॥ ३४२ ॥

१ 'छिन्नलिनीव न्य' खंता० ॥ २ 'लान्' खंता० ॥ ३ 'धधक्ष्मापनन्दनः' खंता० ॥

निषायाथ नलं राज्ये, यौवराज्ये च कूबरम् । आत्मानं शमसाम्राज्ये, न्यधत् निषधाधिपः ॥ ३४३ ॥
 पयोधिपरिस्त्रामुर्वीमपालयदथो नलः । निरन्तरचतुर्वर्णावासकीर्णा पुरीमिव ॥ ३४४ ॥
 महीभृङ्गससन्दोहपरिदाहपटीयसः । तेजसा नान्तरं दावानलस्य च नलस्य च ॥ ३४५ ॥
 कूबरस्तं छलान्वेषी, बन्धुतावसलं नलम् । दुरोदरविनोदेषु, चिक्षेप क्रूरमानसः ॥ ३४६ ॥
 दबदन्त्या च मित्रैश्च, द्यूतव्यसनतस्तदा । विरराम निषिद्धोऽपि, नैषधिनैष धिग् ! विधिम् ॥ ३४७ ॥
 कूबरेण सह क्रीडन्, मोहध्वान्ताकुलो नलः । अहारयत् तदा राज्यं, सान्तःपुर-परिच्छदम् ॥ ३४८ ॥
 निकृतः कूबरेणाथ, क्षमानाथः कूरचेतसा । गात्रमात्रपरीवारोऽचलद्वेशान्तरं प्रति ॥ ३४९ ॥
 नलानुगामिनीं मैत्रीं, कूबरः प्राह साहसी । हारिता यज्जलेनासि, न त्वं तद् गन्तुमर्हसि ॥ ३५० ॥
 अथेवं स वदल्लुक्कः, पौरैः कूर ! करोषि किम् ? । जननीमिव मन्यन्ते, भ्रातृजायां हि साधवः ॥ ३५१ ॥
 जननीति न चेन्नीतिस्तैवैतां प्रति सम्प्रति । तदस्याः पाप ! शापेन, भृशं भवसि भस्मसात् ॥ ३५२ ॥
 इत्ययं भाषितः पौरैः, शिक्षितश्च नलानुजः । रथमारोप्य वैदर्भी, न्ययुक्कानुनलं तदा ॥ ३५३ ॥
 अथ त्यक्तरथः कान्तायुक्तो निषधनन्दनः । चर्चार चरणापातपवित्रितधरातलः ॥ ३५४ ॥
 सिक्तो घण्टापथस्तस्य, प्रस्थितस्य वनं प्रति । पौरैर्नैत्राम्बुजोपातन्तवानैः सलिलबिन्दुभिः ॥ ३५५ ॥
 हा ! हा ! हताः स्मो दैवेनेत्यातैः प्रतिगृहं खनैः । गब्दाद्वैतं तदा जज्ञे, रोदःकन्दरमन्दिरे ॥ ३५६ ॥
 पुरीपरिसरोपान्ते, तस्मिन्नवनं पार्थिवः । अमात्य-पौरप्रभृतीन्, बोधयित्वा न्यवर्तयत् ॥ ३५७ ॥
 राज्यत्यागे निषिद्धोऽपि, नैषधितैरनेकशः । सत्यमेव पुरस्कृत्य, प्रतस्थे सुस्थमानसः ॥ ३५८ ॥
 प्रपथ जननीत्वेन, कूबरेण निवारिता । नलेनानुमताऽप्यस्थानैर्वा सा भीमनन्दिनी ॥ ३५९ ॥
 तद् वनं भवनं वृक्षाः, कल्पवृक्षास्त एव मे । चरणैरार्यपुत्रस्य, पावित्र्यं यत्र सूच्यते ॥ ३६० ॥
 दबदन्ती तदित्युक्त्वा, विसृज्य च परिच्छदम् । चचालोज्ज्वलवक्त्रेन्दुर्नलवर्मानुवर्तिनी ॥ ३६१ ॥
 असिस्वदत् फलश्रेणीं, पथःपूरमपीप्यत । व्यशिश्रमन्सुहुमार्गे, मैत्रीं भूमीपुङ्गवः ॥ ३६२ ॥
 अथ कामप्यरण्यानीं, निरन्तरतैरद्रुमाम् । दुर्मेहामिव दुर्गोर्वीं, तमसामामन्दनूपः ॥ ३६३ ॥
 तत्राऽऽह बल्लभं मैत्री, लगित्वा पादपद्मयोः । अलङ्कुरु कुलोत्तंस !, पद्म्यां तातपुरीमिति ॥ ३६४ ॥
 यद् वदिष्यसि देवि ! त्वं, तत् कार्यं ह्य(ध)स्तनेऽहनि ।
 कृतकृत्येव मैत्रीति, पिप्रिये प्रेयसो गिरा ॥ ३६५ ॥
 अथास्तमगमद् भानुर्नलस्येव महोदयः । दुष्कीर्त्या कूबरस्येव, व्यानशे नमसा जगत् ॥ ३६६ ॥
 उत्तरीयं धराधीशो, नीत्वा पल्लवङ्गतां ततः । भुजोपधान एवाऽऽप, स्वापं बल्लभया सह ॥ ३६७ ॥
 निशीथे पृथिवीनाथो, निद्रास्पृशिशि मृगीदृशि । अचिन्तयन्निचिं चित्ते, नियत्या निहतोद्यमः ॥ ३६८ ॥
 आकारयिष्यति प्रातः, प्रिया निजपितुर्दृष्टि । श्रयन्ते श्वशुरं नीचाः, कयामि ? करवाणि किम् ? ॥ ३६९ ॥
 श्वः करिष्यामि यद् देवि !, वक्तासीति मयोदितम् ।
 तद्वाक्षिष्यमयं वाक्यं, बाढं दुःखाकरोति माम् ॥ ३७० ॥
 त्यजामि यथामुं सुप्तां, तत् प्रसरति दुर्यशः । अन्यथा मामियं प्रातः, प्रापयत्येव कुण्डिनम् ॥ ३७१ ॥

१ 'चाल च' खंता० पाता० ॥ २ 'न्दिरम्' खंता० ॥ ३ 'नैवासौ मी' खंता० ॥ ४ युग्मम्
 पाता० ॥ ५ 'तरु-द्रुमाम्' खंता० ॥ ६ 'गृहम्' खंता० ॥ ७ 'ति प्रतिश्रुतम्' खंता० ॥

स्वस्तीत्यखिलात्मानं, वरं शुभामि तामिमाम् । न कुण्डिनगतो वैश्वं, मन्दो मन्दाक्षमुद्वे ॥ ३७२ ॥
 निश्चित्वेति नलः कान्ताकपोलतलो भुजम् । मन्दं चकर्ष निर्मातुमवाञ्छन्तमिव भिषात् ॥ ३७३ ॥
 उत्तरीयस्य पर्यङ्गीकृतस्यार्द्धग्रहेच्छया । आचकर्ष ततः शशीं, निश्चित्वेन सत्रपः ॥ ३७४ ॥
 बाष्पोर्मिरुद्धदृग्दर्शना, शुचा गलितचेतनः । वसनाय करं व्योम्नि, न्ययुक्त व्याकुलो नलः ॥ ३७५ ॥
 तस्य ध्यात्वा क्षणेनाक्षी, पंरिमृज्यैकपाणिना । चेलं चिकर्तिषोः कम्पाक्षिपपात क्षुरी करात् ॥ ३७६ ॥
 पुनः कृपाणिकां पाणौ, गृहीत्वा दुर्मनायितः । उवाच नैषधो दुःखमग्नमन्दतरस्वरम् ॥ ३७७ ॥
 दमयन्त्या वनत्यागे, सपत्या मत्करग्रहात् । अपि निश्चितपुत्रीयं, पपात सुवि विग् ! नलम् ॥ ३७८ ॥

धाराधिरूढविज्ञाने !, सद्गुरो ! स्निग्धतानिषे । ।

निष्कृपस्य कुकार्थेऽपि, कृपाणि । कुरु मे कृपाम् ॥ ३७९ ॥

इत्युत्त्वा क्षणमुद्धृत्य, धैर्यं वैक्लव्यतो नलः । चकर्ष चीवरं प्रेमबन्धनेन समं तदा ॥ ३८० ॥

अथ देव्या मुत्साम्भोजमालोकयितुमुन्मनाः । ममार्ज पाणिना मालमुन्मीलतिलकप्रभम् ॥ ३८१ ॥

अथाऽध्यायन्नलो मुग्धमुखस्याऽहो ! महो महत् । येन जागर्ति शेते वा, नेति निश्चिनुते मतिः ॥ ३८२ ॥

उवाच देवि ! त्वद्वक्त्रालोके भाग्यं न मे दृशोः ।

न च त्वत्परिचर्यायां, योग्यताऽपि हतात्मनः ॥ ३८३ ॥

प्रियाननोपरिन्यस्तद्विष्टरेवं वदन् नलः । दधौ हस्तेन बाष्पाम्भस्तत्प्रबोधमयान्मुहुः ॥ ३८४ ॥

अकूपः सकूपे ! गोत्रकलहो गोत्रदीपिके ! । दुराचारः सदाचारे !, कुर्वं नतिमपक्षिमाम् ॥ ३८५ ॥

देवि ! त्वच्चरितेनेन्दुरकलङ्कः किलाभवत् । अन्ववायगुरुः किन्तु, मद्भूतेन कलङ्कितः ॥ ३८६ ॥

अहो ! अभीरुर्वैलवान्, यद्भीरुमबलां नलः । मुक्त्वा वनान्तरे याति, स्वयं वसति पत्तने ॥ ३८७ ॥

ब्रुवन्निति क्षतस्वाङ्गक्षरत्क्षतजलेखया । अक्षराण्यलिलद् दीनो, देव्याश्चेलाम्बले नलः ॥ ३८८ ॥

विदर्भेषु वटेनाध्वा, वामे । वामेन गच्छति । दक्षिणे । दक्षिणेनैतैः, कोशलायां तु किशुकैः ॥ ३८९ ॥

यत्र ते प्रतिभात्येव, देवि ! तत्र स्वयं व्रजे । आत्मानं दर्शयिष्येऽहमुत्तमे ! न तवाधमः ॥ ३९० ॥

लिखित्वेति नलो मन्दपदपातमथाचलत् । पिबन् मुत्साम्बुजं देव्या, दृग्भ्यां वलितकन्धरः ॥ ३९१ ॥

रक्षामि शशितां यावद्, यामिनीं स्वामिनीमिति ।

नलः पश्यन् प्रियां वल्लीमण्डलान्तरितः स्थितः ॥ ३९२ ॥

विभातायां विभावर्था, देव्या जागरणक्षणे । मृदु-द्रुतपदापातमचलन्नलभूपतिः ॥ ३९३ ॥

अथो हृदयसन्तापं, स्फुटीभूतमिवाऽऽत्मनः । नलो व्यलोकयद् दावानलं ज्वलितमग्रतः ॥ ३९४ ॥

रविचंशनरोचंस् !, निषधक्षमापनन्दन ! । महाबल ! नल ! त्राणदक्ष ! संरक्ष मां दवात् ॥ ३९५ ॥

इत्याकर्ष्य गिरं दावानलमध्योत्थितां नलः । अचिन्तयदिदं वेत्ति, कोऽत्र मां निर्जने वने ? ॥ ३९६ ॥

अथोवाच नृपः कस्त्वं, मां परिज्ञाय भाषसे ! । इत्युक्ते पुनरुद्धता, भारती दावपावकात् ॥ ३९७ ॥

मुजगोऽहमदग्ध्यायां, वल्ली सकुचितैः स्थितः । निर्गन्तुं मृमितापेन, न शक्नोमि दवानलात् ॥ ३९८ ॥

उपकारं करिष्यामि, महान्तं ते महीपते ! । मूर्तादिब यमकोषादमेतत् कर्ष कर्ष माय् ॥ ३९९ ॥

इत्याकर्ण्य विलोक्याथ, पटप्रान्तं नृपोऽक्षिपत् । सर्पे तदग्रमारूढे, क्षणेन पुनराक्षिपत् ॥ ४०० ॥

अथ निःसृत एवास्य, भुजाग्रं भुजगोऽदशत् । तदात्वमेव कुब्जत्वमाससाद ततो नृपः ॥ ४०१ ॥

दृष्ट्वाऽथ भूपः स्वं रूपं, दधौ दृष्टं मया रयात् । धिग् ! देवीत्यागपापद्रुफलोत्पत्तिप्रसूनकम् ॥ ४०२ ॥

अधुना वनमार्यान्त्या, देव्या यादृक् कृतो मया । उपकारोऽमुना तादृग्, दवाकृष्टेन मे कृतः ॥ ४०३ ॥

सविलक्षं हसन्नाह, सरीसृपमथो नृपः । उपकारस्त्वयाऽकारि, स्वस्ति ते गम्यतामिति ॥ ४०४ ॥

अथ कोऽप्यग्रतो भूत्वा, प्रीतः प्राह नरो नृपम् । वत्स ! जानीहि मां देवीभूतं पितरमात्मनः ॥ ४०५ ॥

भास्वन्तं दुर्दिनेऽपि त्वां, तेजसा मास्म शत्रवः ।

जानन्तु हन्त ! तेन त्वं, मया नीतोऽसि कुब्जताम् ॥ ४०६ ॥

समुद्रकं गृहाणेदं, यदा कार्यं भवेत् तव । परिधेयं तदाऽमुष्माद्, देवदूष्यांशुकद्वयम् ॥ ४०७ ॥

इत्थं समर्पयन्नेव, देवः प्राह पुनः सुतम् । क्व भवन्तं विमुञ्चामि !, कमचारो हि दुःखदः ॥ ४०८ ॥

सुंसारपुरे शुब्ध, नलेनेत्यमथोदिते । देवः क्वचिद् ययौ स्वं तु, तत्रापश्यदसौ पुरे ॥ ४०९ ॥

अकस्माद् विस्मयस्मेरस्तत् पश्यन् पुरतः पुरम् ।

यावच्चलति सोऽश्रौषीत्, तावत् कोलाहलं पुरः ॥ ४१० ॥

ततः किमेतदित्यन्तश्चिन्तयत्याकुले नले । नश्यतां नश्यतामित्यभ्युचुरुच्चैस्तुरङ्गिणः ॥ ४११ ॥

स्पर्द्धयेव प्रधावन्तीं, प्रन्तं छायामपि स्वकाम् । मुहुःकृताकृतस्पर्शं, वायुनाऽपि मयादिव ॥ ४१२ ॥

मधुमैतैरतितरां, धावद्भिर्मदलिप्तया । अनासादितकर्णान्निमित्तविरितचारतः ॥ ४१३ ॥

उदस्तशुण्डमुड्डीनानपि खण्डयितुं खगान् । क्षयोत्क्षिप्तमहादण्डमिव दण्डधरं कुधा ॥ ४१४ ॥

धर्मपुत्रानिबाब्दस्यं, स्वशब्दस्पर्द्धितध्वनेः । भिन्दन्तं दन्तघातेन, पादपौधान् पदे पदे ॥ ४१५ ॥

मूर्धातिधूननैर्गण्डप्रोड्डीनालिकुलच्छलात् । क्षिपन्तं खण्डशः कृत्वा, ज्योमाङ्गणमपि क्षणात् ॥ ४१६ ॥

अस्यन्तं कुम्भासिन्दूरेणुद्वतधूननैः । मूर्धाध्वनिःसृतध्मातक्रोधानलकणान्नि ॥ ४१७ ॥

कश्चिदुच्चालितक्षोणिखण्डं चण्डांघ्रिपाततः । व्यालं व्यालोकयामास, नलः प्रबलविक्रमम् ॥ ४१८ ॥

॥ सप्तभिः कुलकम् ॥

उर्द्धाङ्कित्य भुजासुर्वीभुजा बाहयुजा ततः । व्याहृतं दधिपर्णेन, क्षणव्याकुलचेतसा ॥ ४१९ ॥

यः कोऽपि कोपिनममुं, करिणं कुरुते वशे । लक्ष्मीं तनोमि तद्रेहोत्सन्नैर्जनार्त्तकीम् ॥ ४२० ॥

अथाऽऽकर्ण्येति कुतुकी, सत्वरं प्राचलन्नलः । कालप्रायमपि व्यालं, मन्यमानः शृगालवत् ॥ ४२१ ॥

भो कुब्ज ! कुब्ज ! कीनाशमुखे मा विश मा विश ।

इत्युक्तोऽपि जनैर्वीरैः, केसरीव ययौ गजम् ॥ ४२२ ॥

रे रे शुण्डाल ! म्ग बाल-विप्र-पेनु-वधूर्वधीः । एषेहि मददुर्दान्त !, दान्ततां दर्शयामि ते ॥ ४२३ ॥

वल्गान्तमिति वाचाळं, कोपादनुचचाल तम् । करी कराग्रविक्षेपप्राप्ता-ऽप्राप्तशिरोरुहम् ॥ ४२४ ॥

पतन्नुधन् मिलन्नस्य, निन्नन् घातं च वञ्चयन् । अङ्गुष्ठाङ्गुलिस्मद्वैरद्वयन् पुष्करं छलात् ॥ ४२५ ॥

भ्रान्त्वा दक्षिणपक्षेण, चक्रवद् अमयन् मुहुः । चतुर्णामपि पादानां, प्रविश्याधोऽपि निःसरन् ॥ ४२६ ॥

१ 'यान्त्यां, देव्यां या' पाता० ॥ २ 'स्य, शब्दस्य स्प' संता० ॥ ३ 'विमुञ्च' संता० ॥ ४ 'नैर्वीरैः' संता० ॥

निमेषाद्धात् पुरः पश्चात्, पक्षयोश्च स्फुरन् नलः । खेदयामासिवानेकोऽप्यनेकवदनेकपम् ॥ ४२७ ॥

॥ विशेषकम् ॥

सोऽथ खिन्नमपि क्रोधाद्भावन्तं द्विपयुन्मदम् । वशीकर्तुं पटीं मूर्त्तामिव प्रज्ञां पुरोऽक्षिपत् ॥ ४२८ ॥

रूपबुद्ध्याऽथ तां हन्तुं, विनमन्तं मतङ्गजम् । दन्तन्यस्तपदः शैलं, केशरीवारुरोह सः ॥ ४२९ ॥

कलापकान्तरन्यस्तपदस्तदनु दन्तिनम् । सृणिमादाथ रोमाञ्चकवची तमचीचल्त् ॥ ४३० ॥

पुरस्य कृपया कोऽपि, किमसावाययौ सुरः ? । स्वयम्भूरथवा पौरपुण्यपूरैरैथाभवत् ? ॥ ४३१ ॥

अन्नमूवल्लभस्पष्टिवर्द्धितद्विपराकमः । ययौ भुवनमीमोऽपि, गजोऽयं यस्य वश्यताम् ॥ ४३२ ॥

इत्थं परस्परं पौरैः, प्रीतिगौरैः पदे पदे । कुब्जोऽपि स्तूयमानश्च, वीक्ष्यमाणश्च रेजिवान् ॥ ४३३ ॥

॥ विशेषकम् ॥

प्रीतात्मा स्वयमारुह्य, गोपुरं पुरनायकः । तस्याधो गच्छतः कण्ठे, दाम रत्नमयं न्यधात् ॥ ४३४ ॥

अधोपनीय शालायां, गजमाकलयन् नलः । लीलाविलोलशुण्डाग्रमाहिताहारपिण्डकम् ॥ ४३५ ॥

प्रीतः प्रदाय रत्नानि, वसना-ऽऽभरणानि च । अथ मित्रैर्मिवोर्वीशः, पुरः कुब्जं न्यवीविशत् ॥ ४३६ ॥

कुतस्तव कलाम्यासः ? कस्त्वं ? वससि कुत्र च ? । राज्ञेति दृष्टो दृष्टेन, नलमूपतिरभ्यधात् ॥ ४३७ ॥

सूपकारो नलस्याहं, प्रियो हुण्डिकसंज्ञकः । नलादाप्तकलाम्यासः, कोशलायां वसामि च ॥ ४३८ ॥

अज्ञासीद् यन्नलः सर्वं, तं कलौषं मयि न्यधात् । अन्यच्छाशिक्षयत् सूर्यपाकां रसवतीमपि ॥ ४३९ ॥

बन्धुना हारितैर्धर्यैः, कूबरैणाधमेन सः । नलः स्वामी बने गच्छन्, विपन्नः प्रियया सह ॥ ४४० ॥

ततो राजन् ! परित्यज्य, कूबरं कुलपांसनम् । आश्रितोऽहं कलावन्तं, भवन्तं नलवन्मुदा ॥ ४४१ ॥

इति श्रुत्वा नलक्ष्मापवार्तामार्तारवोऽरुदत् । दक्षिपणौऽशुकच्छन्नवदनः सपरिच्छदः ॥ ४४२ ॥

कृत्वा नलस्य पर्यन्तकृत्यानि कृतिनां वरः । अपारयश्चिरं चित्ते, दक्षिपर्णनृपः शुचम् ॥ ४४३ ॥

रसवत्या नलः सूर्यपाक्या नृपमन्यदा । अप्रीणयद् यथायुक्तसप्रसरपुष्टया ॥ ४४४ ॥

अथ बासांसि रत्नानि, तस्मै भूरीणि भूपतिः । ग्रामपञ्चशतीं दृक्कलशं च प्रीतिमान् ददौ ॥ ४४५ ॥

राज्यं ययौ नलस्यापि, ग्रामैर्नाम करोमि किम् ? ।

तं कुब्जमिति जल्पन्तं, प्रीतः प्राह पुनर्नृपः

॥ ४४६ ॥

प्रीतोऽस्मि तव सत्त्वेन, सत्त्वाधिकशिरोमणे ! । याच्यतां रुचितं किञ्चिदित्युक्तोऽभिर्दधे नलः ॥ ४४७ ॥

मृगव्य-मदिरा-भूतव्यसनानि स्वसीमनि । यावज्जीवं निषेध्यानि, श्रुत्वेदं तद् व्यधात्नृपः ॥ ४४८ ॥

अथ वर्षगणेश्चितीते, कश्चिदेत्य द्विजः सभाम् । वेत्रिणाऽऽवेदितः स्वस्तिपूर्वकं नृपमब्रवीत् ॥ ४४९ ॥

श्रीश्रीमेन समायातद्वदन्तीगिरा चिरात् । नलप्रवृत्तिमन्वेष्टुं, प्रेषितोऽहं तवान्तिके ॥ ४५० ॥

भैरवीं निशम्य जीवन्तीं, नलोऽपि कापि जीवति ।

तद्विरेति विनिश्चित्य, प्रीतः प्रोवाच पार्थिवः

॥ ४५१ ॥

नलस्य सूपकारोऽयं, कुब्जो राज्येऽस्ति मे गुणी ।

एतद्विरा मयाऽभ्रावि, विपन्नः सप्रियो नलः

॥ ४५२ ॥

तवैतन्मा पुनर्वाचा, प्रीतोऽस्मि द्विज ! तद्वद । कथं तयोर्विभोगोऽभूद्, वैदर्भी कथमागता ? ॥ ४५३ ॥

अथ द्विजोऽवदद् देव !, प्रविवेश नलो वनम् ।

कान्तामेकाकिर्नी सुतां, त्यक्त्वाऽन्येषुर्धयौ कचिद् ॥ ४५४ ॥

तद् विरामे विभावयां, भ्रैमी स्वप्नमलोकयत् । सपुष्प-फलमारूढा, सहकारमहं पुरः ॥ ४५५ ॥

स्वादिस्तान्यस्य पीयूषजित्वराणि फलान्यथ । आम्रो व्यालेन भग्नोऽथ, भ्रष्टाऽहमपि मृतले ॥ ४५६ ॥

स्वप्नान्ते निद्रया मुक्ता, प्रफुल्लनयनान्बुजा । प्रातः प्रियमपश्यन्ती, व्याकुलैवमचिन्तयत् ॥ ४५७ ॥

जहुर वनदेवी वा, खेचरी वा प्रियं मम । स ययौ जलमानेतुं, प्रातःकृत्याय वा स्वयम् ॥ ४५८ ॥

अथवा नर्मणा तस्थौ, वल्लीजालान्तरे कचिद् । तत् पश्यामि जलस्थान-वल्ली-द्रुमतलान्यहम् ॥ ४५९ ॥

इत्युत्थाय प्रियं द्रष्टुं, यत्र यत्र जगाम सा । तत्र तत्राप्यपश्यन्ती, वैलक्ष्येणातिवाधिता ॥ ४६० ॥

छा चरन्ती लतालीषु, शृगान् वीक्ष्य रवोत्थितान् । मुमुदे च प्रियभ्रान्त्या, मुहुः खिन्ना च निश्चयात् ॥ ४६१ ॥

आमं आममथ भ्रान्ता, नलकान्ता समाकुला । पाणिपल्लवमुत्क्षिप्य, पूरुर्वन्तीदमभ्यधात् ॥ ४६२ ॥

एषेहि दर्शनं देहि, परिरम्भं विषेहि मे । नर्मापि शर्मणे नातिक्रियमाणं भवेत् प्रिये ॥ ४६३ ॥

इति प्रतिरवं श्रुत्वा, निजोक्तेरेव हर्षिता । आकारयति मां भर्त्तव्यागाद् गिरिगुहामु सा ॥ ४६४ ॥

तत्राप्यसावपश्यन्ती, वैदर्भी प्राणवल्लभम् । स्वप्नं सचेतना रात्रिप्रान्तदृष्टं व्यचारयत् ॥ ४६५ ॥

रसालोऽयं नलः पुष्प-फलानि नृपवैभवम् । तत्र देवीपदारूढा, जाताऽहं फलभोगभाग् ॥ ४६६ ॥

द्विषोऽन्य कूबरो भक्ता, भ्रंशो मे विरहस्त्वयम् । स्वप्नार्थेनामुना तन्मे, सुलभो नैव वल्लभः ॥ ४६७ ॥

धिग् ! मां दिग्मण्डनयशा, यन्मुमोच नलो नृपः ।

तं मानिनं पितुर्वेदम्, नेतुं धिग् ! मे कदाग्रहम् ॥ ४६८ ॥

अवाञ्छन् श्वसुरावासवासं मानधनः सुधीः । ममाऽऽग्रहं च तं वीक्ष्य, साधु तत्याज मामपि ॥ ४६९ ॥

प्राणान् शुञ्चन्ति नो मानं, धीरास्तन्मां मुमोच सः । मानच्छिदाग्रहप्रस्तां, मानी प्राणसमामपि ॥ ४७० ॥

हा कान्त ! कुलकोटीर !, हा विवेकनिकेतन ! । एकोऽपि नापराधोऽयं, दास्या मे किमसद्यतः ? ॥ ४७१ ॥

त्वदादेशस्य किं दूरे, कदाचिदभवं विभो ! ? । यदेवं देव ! मुक्ताऽहं, न निषिद्धा कदाग्रहात् ॥ ४७२ ॥

ज्ञातं वा नान्यथा चक्रे, मद्बचोऽपि कचिद् भवात् ।

ततस्त्यक्ताऽस्मि नोक्तृसा वागमाननमानना ॥ ४७३ ॥

हा दैव ! दुर्मतिर्वूरं, निर्ममे किं ममेदृशी ? । तदा कदाग्रहेऽशुष्मिन्, नलस्येव दुरोदरे ॥ ४७४ ॥

ध्यायं ध्यायमिदं मन्दभार्येमन्या वियोगिनी । प्राणेश ! पाहि पाहीति, वदन्ती मूर्च्छिताऽवतत् ॥ ४७५ ॥

अथ क्षणेन मूर्च्छान्ते, बाढं विरहविह्वला । माम्सा गा नाथ ! नाथेति, तारं दीना रुदोद सा ॥ ४७६ ॥

तदा चक्रन्द सा भर्तृनामग्रहं मुहुस्तथा । हृदयानि विदीर्णानि, शैलानामप्यहो ! यथा ॥ ४७७ ॥

अथास्या नलवश्यायाः, कृपयोलास्य चीवरम् । अनलस्य वयस्योऽपि, तां वर्णालीमदीहृशत् ॥ ४७८ ॥

स्वपाणिना स्वरक्तेन, प्रियेण लिखितां लिपिम् । दृष्ट्वा नलमिवाऽऽधत्, हृदयेऽन्तर्बहिश्च सा ॥ ४७९ ॥

अथ प्रमुदिता देवी, व्यचिन्तयदिवं हृदि । अहो ! अद्यापि विषेऽहं, हृदये हृदयेशितुः ॥ ४८० ॥

यदादिदेश मे वर्त्म, स्वरकलिखिताक्षरैः । गमिष्यामि पितुर्गेहमेतैरेव सहायकैः ॥ ४८१ ॥

निश्चित्येस्यचलद् भीमनन्दनी बटवर्त्तना । स्वपावहतपत्रालीध्वनितेभ्योऽपि बिभ्यती ॥ ४८२ ॥
 कुक्षेयु रत्नगर्भायाः, सपत्न्या अपि सनुषु । मुहुः स्निग्धेषु विभ्रान्ता, साऽचलद् मूपतिप्रिया ॥ ४८३ ॥
 तस्यास्तिककविद्योतपिङ्गदिगमनक्षितेः । चलन्त्या दावकीलाया, इव हिंसा वनेऽत्रसन् ॥ ४८४ ॥
 अथावासितमग्रे सा, सार्धमेकं व्यलोकयत् । व्यासं शकटमण्डल्या, सवप्रमिव पत्तनम् ॥ ४८५ ॥
 सार्धेन सममेतेन, सुखं गहनलङ्घनम् । चिन्तयन्तीति वैदर्भी, दधौ मुदमुदित्वरीम् ॥ ४८६ ॥
 सार्धं बाबदलक्षके, सा मरालीव पञ्चलम् । तावत्तं रुरुष्वधूराः, क्रूराः कृषिमिवेतयः ॥ ४८७ ॥
 अत्र सार्धे मया त्राते, रे ! मा कुरुत विह्वलम् । सिंहीजुषि वने शान्तिमङ्गाय न मतङ्गाः ॥ ४८८ ॥
 भाषमाणामिदं भैमी, चातुलामिव तस्कराः । अवज्ञाय तदा पेतुः, सार्धं भृङ्गा इवाम्बुजे ॥ ४८९ ॥
 पञ्चपानथ हुङ्कारान्, सा चकारं पतिव्रता । नेशुश्चौरास्तमःपूरास्तैर्भास्करकरैरिव ॥ ४९० ॥
 शीलवधिरधिष्ठातृदेवतेव तदैव सा । अर्चिता सार्धवाहेन, जगृहे च गृहे जवात् ॥ ४९१ ॥
 मातेति मन्यमानस्य, सार्धवाहस्य पृच्छतः । भिन्दन्ती हृदयं दुःस्वैस्तद् द्यूतादि जगाद सा ॥ ४९२ ॥
 अथासौ सार्धवाहेन, विवेकाद्भूतमकिना । अस्थाप्यत गृहे भैमी, नलपत्नीति यत्नतः ॥ ४९३ ॥
 घनागमेऽन्यदोद्गमैर्यपि व्योम घनावनैः । तुच्छीभूतार्णवोन्मीलदौर्वधूमभरैरिव ॥ ४९४ ॥
 गर्जावाधैस्तडिचैर्धाराध्वनिनगीतिभिः । मेघो दिनत्रयं यात्रामनुद्धाटेन निर्गमे ॥ ४९५ ॥
 तत्र कर्दमसम्मर्दभीममालोक्य भीमजा । अविज्ञाता जनैः शुद्धमूवासाय ततोऽचलत् ॥ ४९६ ॥
 तडितुल्यमुत्सृज्वालं, धोरनिधेषधुर्धरम् । बलाकाकुलसङ्काशकीकसावलभूषणम् ॥ ४९७ ॥
 अतिवृष्टा तदा व्योमस्त्रुटित्वाऽब्दमिव च्युतम् । पथि सा कौणपं कालं, करालं कश्चिदैक्षत ॥ ४९८ ॥
 ॥ युग्मम् ॥
 अथैनां राक्षसः प्राह, भोक्ष्यसे त्वं स्थिरीभव । चातकेनेव लब्धाऽसि, मेघधारेव यच्चिरात् ॥ ४९९ ॥
 अथावष्टम्भमुद्भाव्य, भैमी भीमं जगाद तम् । कुर्वन्न ! ममावज्ञां, त्वं भविष्यसि भस्मसात् ॥ ५०० ॥
 पश्यन्नित्यभयां भैमी, मुदितः कौणपोऽवदत् । तुष्टोऽस्मि तव धैर्येण, रुचितं याच्यतामिति ॥ ५०१ ॥
 ततोऽवददमुं भैमी, यदि तुष्टोऽसि तद् वद । ज्वलिष्यति कियत्कालं, नलस्य विरहानलः ! ॥ ५०२ ॥
 आरूप्यत् तदवचिज्ञानात्, सैव भैमि ! भविष्यति । हर्षाय द्वादशे वर्षे, पतिसङ्गः पितुर्गृहे ॥ ५०३ ॥
 मुञ्चामि भवतीं तत्र, यदि वैदर्भि ! भापसे । अहं क्षणार्द्धमात्रेण, किमु भ्रमसि दुःखिता ! ॥ ५०४ ॥
 इत्याकर्ण्य वचः कर्ण्यमस्य हृष्टमनास्ततः । बभाषे भीमभूमीशनन्दनी विशदाशया ॥ ५०५ ॥
 पत्युः कथयता सङ्गं, त्वयोपकृतमेव मे । गम्यतां स्वस्ति ते नाहं, यामि साकं परैर्नरैः ॥ ५०६ ॥
 सदा भवेद् भवान् धर्मगृष्ट इत्युदितस्तथा । स्वं रूपं दर्शयन् दिव्यं, कौणपः स तिरोदधे ॥ ५०७ ॥
 प्राप्यो द्वादशवर्षान्ते, वर्षान्तं इव भास्करः । नलिन्या इव मे भर्ता, मत्वेत्यभ्यग्रहीच्च सा ॥ ५०८ ॥
 ताम्बूलमरुणं वासः, कुसुमं विकृतीस्तथा । नादास्ये सत्यमेतानि, प्रियौण्याऽऽप्रियसङ्गमात् ॥ ५०९ ॥
 निश्चित्येदं तदा देवी, चलिता मन्थरं पुरः । गिरेर्ददर्श कस्यापि, कन्दरां फलितदुमाम् ॥ ५१० ॥
 वर्षाकालविरामाय, रामेयं तत्र कन्दरे । एका केसरिकान्तेव, तस्थौ निर्भयमानसा ॥ ५११ ॥
 भावितीर्थकृतः शान्तिनाथस्य प्रतिमामिह । निवेश्य मृन्मयीं पुणैः, साऽर्चयद् गलितैः स्वयम् ॥ ५१२ ॥

१ 'सर्वे भू' अन्ता० ॥ २ 'र मृपात्मजा । अन्ता० ॥ ३ 'वर्षान्ते विशदच्छब्दः । अन्ता० ॥
 ४ प्रियाप्यप्रिय' वता० ॥

चतुरा सा चतुर्धादि, तपःकर्म वितन्वती । चकार पारणं पाकपतितैर्मूर्खां फलैः ॥ ५१३ ॥
 अथापश्यन्निमां चक्रश्चक्रवन्धुप्रभामिव । बभ्राम विधुरं सार्धे, सार्धेशस्तामविह्वलः ॥ ५१४ ॥
 ततोऽनुपदिकीभूय, सार्धेशस्तां गतो गुहाम् । जिनार्चातत्परामेनामभिवीक्ष्य मुदं दधौ ॥ ५१५ ॥
 सार्धनाथः प्रणम्याथ, भ्रैमीमग्रे निविश्य च । पप्रच्छ देवि । देवोऽयं, कस्त्वया परिपूज्यते ? ॥ ५१६ ॥

ततः प्रीतिभरस्मेरा, दमयन्ती जगाद तम् ।

पूज्यतेऽसौ महान्तिः, शान्तिः षोडशतीर्थकृत् ॥ ५१७ ॥
 तथाऽसौ कथयामास, धर्ममार्हतमुज्ज्वलम् । सावधानमनोवृत्तिं, मुद्रा सार्धपतिं प्रति ॥ ५१८ ॥
 निशम्य वचनान्यस्यास्तापसास्तद्वनौकसः । तस्थुः समीपमागत्य, धर्माकर्णनकौतुकात् ॥ ५१९ ॥
 मुलेन्दुज्योत्स्नयेवास्या, धर्माख्यानगिरा ततः । बोधितं सार्धेवाहस्य, शुद्धं कुमुदवन्मनः ॥ ५२० ॥
 दमयन्तीं गुरुकृत्य, कृत्यमेतदिति ब्रुवन् । अङ्गीचकार तीर्थेशधर्मं सार्धेशशेखरः ॥ ५२१ ॥
 अत्रान्तरे गिरा तस्या, जितेव गगनापगा । भूमौ पतितुमारेमे, त्रपयाऽज्जलच्छलात् ॥ ५२२ ॥
 अथ दुर्धरभारालधाराधरजलाकुलः । त्रेमुस्तपोधना स्तोके, पयसीव तिमिव्रजाः ॥ ५२३ ॥
 तानथ स्थापयित्वैकैस्थाने पृथ्वीपतिप्रिया । दण्डेन परितो रेत्नामेतेषामकृतं स्वयम् ॥ ५२४ ॥
 तत् तापसास्तथा तत्पुस्तदाज्ञाकुट्टिमन्तरे । यथा वर्षति पर्जन्ये, लम्बा वारिच्छटाऽपि न ॥ ५२५ ॥
 अथ स्थितेऽनुदे प्रौढप्रभावा काऽप्यसाविति । तां गुरुचकिरे जैनधर्मकर्मणि नापसाः ॥ ५२६ ॥
 तत् तापसपुरं तत्र, चारुश्रीकमचीकरत् । सार्धेशः स्वपुरभ्रान्तिगतम्बलितस्वेचरम् ॥ ५२७ ॥
 देवानापततो वीक्ष्य, कदाचिदचलोपरि । दमयन्ती समं सर्वैरध्यारोहदधित्यकाम् ॥ ५२८ ॥
 सिंहकेसरिणं सखः, प्रस्फुरत्केवलं मुनिम् । सुरैः कृतार्चनं वीक्ष्य, नन्वा देवी पुरोऽविशत् ॥ ५२९ ॥
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य, कश्चित् केवलिनं मुनिः । पुरः सपरिवारोऽपि, निविष्टो हृष्टमानसः ॥ ५३० ॥
 अथासौ प्रथयामास, धर्मं कर्मद्रुपावकम् । केवली कलिनानन्तगुणकैलिकितनम् ॥ ५३१ ॥
 देशनाभिः सुधापूरसनाभिभिरथ स्मितः । व्रतं केवलिनस्तस्मादयाचन्मुस्यतापसः ॥ ५३२ ॥
 अथ प्रत्याहृतमास्तं प्रत्याह स केवली । वाचं दशनविद्योतपूरनासीरभासुराम् ॥ ५३३ ॥

देवरोऽस्याः कुरङ्गाद्याः, कूबरोऽस्मि नलानुजः ।

कोशलाधिपतेस्तस्य, सुतोऽहं सिंहकेसरी ॥ ५३४ ॥
 सङ्कापुरीकिरीटस्य, सुतां केसरिणो मया । विवाह्य चलितेनासाः, श्रीयशोमद्रसूरयः ॥ ५३५ ॥
 तेषां व्याख्यानमाकर्ण्य, मुधाकृतसुधारसम् । पृष्ट्वा मयाऽतिहृष्टेन, कियदायुर्मेमेत्यमी ॥ ५३६ ॥
 अथाऽऽचल्युः शुचिज्ञानाः, श्रीयशोमद्रसूरयः । इतो दिनानि पञ्चैव, तवाऽऽयुरवशिष्यते ॥ ५३७ ॥
 इत्याकर्ण्य विवर्णास्यः, सोऽहं मोहान्मुचौ ब्रुवन् । आरोपितस्तपःपोते, श्रीयशोमद्रसरिभिः ॥ ५३८ ॥
 परिपाक्य व्रतं सम्यग्, ज्ञानमुत्पादितं मया । ममैष मोक्षकालस्त्वं, व्रतयिष्यन्ति सूरयः ॥ ५३९ ॥
 इत्युक्त्वा क्षीणनिःशेषकमाऽसौ सिंहकेसरी । निर्वाणं प्राप निर्वाणोत्सवं देवाश्च तेनैरे ॥ ५४० ॥
 श्रीयशोमद्रसूरीणां, समीपे सपरिच्छवः । आनन्दरसनमिभ्रो, मेजे कुलपतिर्व्रतम् ॥ ५४१ ॥

१ निवेद्य संता० ॥ २ देवदेवो संता० ॥ ३ त्वेषा, स्थाने संता० ॥ ४ रथाऽऽरो संता० ॥ ५ गङ्गा पाताळं ॥ ६ व्याख्यां समां पाता० ॥

अथ प्रभाते सार्धेशपुरस्कृतमहोत्सवा । अवाप तापसपुरं, वैदर्भी सह सूरिभिः ॥ ५४२ ॥

प्रतिष्ठां श्रान्तिचैत्यस्य, सम्यक्स्वारोपणं तथा । गुरुभ्यः कारयामास, दमयन्ती ससम्पदा ॥ ५४३ ॥

इति तत्रैव वैदर्भ्याः, सप्त वर्षाण्यगुस्ततः । विरञ्चिवर्षदीर्घाणि, प्राणप्रियवियोगतः ॥ ५४४ ॥

अन्यदा कश्चिदागत्य, तां प्रति प्राह पूरुषः । नलः प्रतीक्षमाणोऽस्ति, भवती वनवर्त्मनि ॥ ५४५ ॥

अहं यास्यामि सार्धो मे, दवीयान् भवति क्रमात् ।

तमित्युक्त्वा जवाद् यान्तं, मैमी त्वरितमन्वगात् ॥ ५४६ ॥

क मे स्फुरति भर्तेति, व्याहरन्ती मुहुर्मुहुः । मैमी मार्गादपि अष्टा, प्रयातः सोऽप्यदृश्यताम् ॥ ५४७ ॥

अथ भ्रमन्ती कान्तारे, मृगीव मृगलोचना । अपश्यत् कौणपीं काञ्चिदुच्चलद्रसनाञ्चलाम् ॥ ५४८ ॥

साऽप्याह मैमीमाकृष्टा, त्वं मया मायया रयात् । मोक्ष्ये त्वामधुना राहुरसनेन्दुतनूनिव ॥ ५४९ ॥

इति तां विकृतां वीक्ष्य, मैमी त्वं धर्ममस्मरत् । तत्प्रभावादियं त्रस्ता, तमिमेव दिवाकरात् ॥ ५५० ॥

अथैषा तृषिता देवी, भ्रमन्ती निर्जले वने । व्याकुलाऽजनि निष्पुष्पे, भ्रमरीव वनस्पतौ ॥ ५५१ ॥

तदाऽऽह मम साजिध्यं, कुरुष्व वनदेवताः । यथा वनमृगीवाऽहं, दाहं नहि सहे तृषः ॥ ५५२ ॥

इन्द्रजालिकमन्त्रोक्तिस्पर्दिन्या तद्विरा ततः । दुकूलं तद्भुवः कूलङ्घ्याऽऽविरभवत् पुरः ॥ ५५३ ॥

प्राप्तेरथ जलैर्मह्यं, म्लानाऽप्यौज्वल्यमाययौ । क्षणात् क्षयं व्रजिष्यन्ती, तैलैर्दीपशिखेव सा ॥ ५५४ ॥

कुतोऽपि सार्धतः प्राप्तेरथैषाऽभाषि पूरुषैः ।

काऽसि त्वं ? वनदेवी किं ?, तथ्यमित्याशु कथ्यताम् ॥ ५५५ ॥

साऽपि प्राह वणिक्पुत्री, यान्ती पत्या समं वने ।

सार्थाद् अष्टाऽस्मि यूयं मां, स्थाने वसति मुञ्चत ॥ ५५६ ॥

अथ तैः सा समं नीत्वा, श्रेयःश्रीरिव देहिनी । अर्पिता धनदेवाय, सार्धवाहाय मीमभूः ॥ ५५७ ॥

सार्धवाहोऽपि मन्वानस्तनुजामिव तामथ । आरोप्य वाहने देवीं, नीत्वाऽच्चलपुरेऽमुचत् ॥ ५५८ ॥

लीलाकोककुलातङ्गहेतुवक्त्रेन्दुदीधितिः । मृगाक्षी तृषिता वार्पी, कामपि प्राविशत् ततः ॥ ५५९ ॥

राश्याश्चन्द्रयशोनाम्न्या, ऋतुपर्णमहीभुजः । पुष्पदन्तीकनिष्ठायाश्चेटीभिरियमैक्ष्यत ॥ ५६० ॥

तच्चन्द्रयशसे तामिस्तदा रूपवतीति सा । निवेदिता द्रुतं गत्वा, द्वितीयेन्दुतनूरिव ॥ ५६१ ॥

मागिनेयीमजानन्ती, पुष्पदन्तीसुतामिमाम् । आनाय्य निजगादेति, ऋतुपर्णनृपप्रिया ॥ ५६२ ॥

सहोदरेव मत्युज्याश्चन्द्रमत्याः सुलोचने ! । वत्से ! कृतार्थयेदानीं ऋतुपर्णनृपश्रियम् ॥ ५६३ ॥

निवेदय पुनः काऽसि, विकासिगुणगौरवाः । नहि सामान्यवामाक्ष्या, रूपमीदृक्षमीक्ष्यते ॥ ५६४ ॥

तां मातृभगिनीं सुभ्रूजानानाज्वदत् तदा । यथोक्तं धनदत्तस्य, सार्धवाहस्य पत्तिषु (?) ॥ ५६५ ॥

कदाचिद् भोजनाकाङ्क्षाप्राप्तप्रियदिदृक्षया । सा चन्द्रयशसः सत्रागारैश्वर्यमयाचत ॥ ५६६ ॥

ओमित्युक्तेऽथ भृगुलप्रिययाऽतौ प्रियंवदा । अर्थिनां कल्पवल्लीव, सत्रागाराधिभूरुत् ॥ ५६७ ॥

देवि ! मां रक्ष रक्षेति, वदन्तं बद्धमन्यदा । रक्षकैर्नीयमानं सा, पुरश्चौरं व्यलोकयत् ॥ ५६८ ॥

आरक्षकानथाऽष्टच्छद्, देवी किममुना हृतम् ? । आचर्युस्ते ततश्चन्द्रमतीरत्नकरण्डकम् ॥ ५६९ ॥

देवी ततो दिदेशाऽथ, सुखतैर्न तपस्विनम् । तद्विरा मुमुचुर्नैति, भीता विश्वम्भराभुजः ॥ ५७० ॥

आच्छोऽयदं देवी, तदम्भश्चलुकैस्त्रिभिः । बन्धास्तैरनुत्तु न नागपाशास्तार्क्ष्यनक्षैरिषि ॥ ५७१ ॥
 अथातिमुमुदे लोकैरालोकयेदं कुतूहलम् । आश्चर्यमृतुपर्णोऽपि, तदाकर्ण्य तदाऽप्ययौ ॥ ५७२ ॥
 प्रीतोऽपि प्राह भूपस्तां, किं चौरः पुत्रि । मोच्यते ? । ॥ ५७३ ॥
 व्यवस्था पृथिवीशानां, कथमित्थं विजृम्भते ? ॥ ५७४ ॥
 अथाऽऽह नलभूपालवल्लभा भूमिवल्लभम् । आर्हत्या न मया दृष्टश्चौरोऽपि त्रियते पितः । ॥ ५७५ ॥
 अथाऽऽह हेण वैदभ्याः, सुताया इव भूपतिः । अमृमुचदंश्च चौरं, प्रीतिप्रोत्फुल्ललोचनम् ॥ ५७६ ॥
 देवीं प्रीतः प्रणम्याथ, स जगाद मलिम्लुचः । देवि ! त्वमद्वितीयाऽपि, द्वितीया जननी मम ॥ ५७७ ॥
 अथायमन्वहं देव्याः, कुलदेव्या इव क्रमौ । प्रातः प्रातः समागत्य, प्रणिपत्य प्रमोदते ॥ ५७८ ॥
 चौरः पृष्ठोऽन्यदा देव्याः, समीचीनं न्यवेदयत् । अस्मि दासो वसन्तस्य, श्रीतापसपुत्रप्रभोः ॥ ५७९ ॥
 पिङ्गलौह्योऽहमेतस्य, हत्वा रलोत्करं प्रभोः । नश्यन् मार्गे धृतश्चौरैर्न क्षेमः स्वामिवच्छिनाम् ॥ ५८० ॥
 अथास्य नरदेवस्य, सेवकोऽहमिहाऽभवम् । सर्वतोऽप्यतिविश्रम्भादवारितगतागतः ॥ ५८१ ॥
 तदा तदाऽप्य भूपालपुत्रीरत्नकरण्डकम् । अहर्षं त्वत्पदप्राप्तिपुष्पेरेतया धिया ॥ ५८२ ॥
 निर्गच्छन् यामिकैर्दृष्ट्वा, सलोम्नः क्षमाभुजोऽर्पितः । ॥ ५८३ ॥
 ज्ञात्वाऽहं भूभुजा चौरौ, रक्षकेभ्यः समर्पितः ॥ ५८४ ॥
 ततो दृष्टिप्रपातेन, त्वदीयेन तदा मम । सर्वाङ्गमनुत्तु बन्धाश्चौर्याय च मनोरथाः ॥ ५८५ ॥
 अपरं च तदा देवि !, निःसृतायां पुरात् त्वयि । वसन्तसार्थैवाहोऽयं, भोजनादिकमत्यजत् ॥ ५८६ ॥
 सप्तमेऽहनि सम्बोध्य, श्रीयशोमद्रसूरिभिः । कथञ्चिद् भोजयाञ्चके, देवि ! त्वहुःखदुर्नर्नाः ॥ ५८७ ॥
 उपादाय वसन्तोऽयमपरैरुपुष्ययानम् । कुशलः कोशलां गत्वा, प्रणनाम नलानुजम् ॥ ५८८ ॥
 ददौ पृथ्वीपतिः प्रीतस्तस्य तापसपत्ने । चामरालीमरालीभिः, शोभितां राजहंसताम् ॥ ५८९ ॥
 अथ हृष्टः प्रविष्टः स्वां, वसन्तनृपतिः पुरीम् । मौक्तिकस्वस्तिकव्याजराजत्वस्वेदविन्दुकाम् ॥ ५९० ॥
 सोऽपि देवि ! प्रभावप्ते, सोऽभूद् यद् भूपतिर्वेणिकम् । ॥ ५९१ ॥
 हन्ति गर्भगृहध्वान्तं, दर्पणोऽर्ककगर्पणात् ॥ ५९२ ॥
 तद्वृत्तिपदप्रीता, तं देवी निजगाद तत् । यदि ते हृदि कोऽप्यस्ति, विवेको मार्गदीपकः ॥ ५९३ ॥
 उत्सहिष्णुस्तदाऽऽदत्स्व, वत्स ! पापच्छिदे व्रतम् । ॥ ५९४ ॥
 तदादेशाद् व्रतीभूय, सोऽप्यगाद् गुरुभिः सह ॥ ५९५ ॥ युग्मम् ॥
 प्राग्दृष्टः कुण्डिनादेत्य, हरिमित्रोऽन्यदा द्विजः । ॥ ५९६ ॥
 वीक्ष्य क्षोणीपतिं क्षिप्रमगाच्चन्द्रयशोऽन्तिकम् ॥ ५९७ ॥
 देवी तं वीक्ष्य पप्रच्छ, कुशला-कुशलादिकम् । कथामकथयत् सोऽपि, वैदर्भीन्यागतः पराम् ॥ ५९८ ॥
 नलस्य दमयन्त्याश्च, वार्तामातान्तराशयः । ज्ञातुं श्रीमीमभूमीशो, भूमीभागे न्ययुक्ता माम् ॥ ५९९ ॥
 अरण्य-नगर-ग्राम-गिरि-कुञ्जादिकं ततः । समालोकि मया प्रापि, पृथुतिरपि नैतयोः ॥ ६०० ॥
 तद्वार्तां काऽपि युष्माकमाकस्मिकतयाऽप्यभूत् । तदिदं ज्ञातुमत्राहमागतः का गतिः परा ? ॥ ६०१ ॥
 इत्याकर्ण्य कथां चन्द्रयशसा सहसा ततः । आक्रान्दि मेदिनीखण्डवर्णितेतिखिलमण्डनम् ॥ ६०२ ॥

१ 'न्येति कु' खंता० पाता० ॥ २ नाहरन्त्या मया पाता० ॥ ३ 'लाक्षोऽहं' वता० ॥
 ४ 'तनम्' चा' खंता० ॥ ५ 'ण्डितालिकमण्ड' खंता० सं० ॥

अन्वरोदि तश्च भूप्रियापरिजनैरपि । नवदाबिबसाहस्य, शोभां लेभे यथा नभः ॥ ५९८ ॥
 अबेत्यमाकुले राजकुले क्षुल्लुञ्चितोदरः । हरिमित्रस्ततः सत्रागारं प्रति ययौ द्विजः ॥ ५९९ ॥
 अकिञ्चन इवालोभ्य, भैमीं कल्पलतामिव । अजिह्वावर्णनीयानां, स तदाऽभूत् पदं मुदा ॥ ६०० ॥
 स प्रीतस्तां प्रणम्याथ, हनुमज्जित्स्वरत्नरः । सत्रागारेऽस्ति भैमीति, समेत्याऽहं नृपप्रियाम् ॥ ६०१ ॥
 कर्णामृतमिति श्रुत्वा, वाचं प्रीता नृपप्रिया । असिञ्चत् तं ततः स्वर्ण-रत्नाभरणवृष्टिभिः ॥ ६०२ ॥
 कुत्र कुत्रेति जल्पन्ती, पद्भ्यां परिजनैः सह । सत्रागारं ययौ चन्द्रयक्षाश्चन्द्रमुखी मुदा ॥ ६०३ ॥
 देवी ततोऽवदत् पुत्रि !, वञ्चिताऽस्मि स्वगोपनात् । यन्मातुरधिका मातृत्वसेति वितथीकृतम् ॥ ६०४ ॥
 इत्युपालम्भसंरम्भिवाष्पा भूपालवल्लभा । निकेतनमुपेताऽसौ, पुरस्कृत्य नलप्रियाम् ॥ ६०५ ॥
 भूषयित्वा स्वहस्तेन, भैमीं साश्रुविलोचना । अभ्यर्णमृतपुष्पस्य, निनाय विनयानताम् ॥ ६०६ ॥
 साऽपि चन्द्रयशोवाचा, सम्प्राज्यं प्रकटं व्यधात् । भास्वन्तमिव भास्वन्तमलिके तिलकाङ्कुरम् ॥ ६०७ ॥
 अथ प्रणम्य भूपालं, पितृवद् भीमनन्दनी । उपविष्टा पुरः पृष्टा, स्ववृत्तान्तं न्वेदेदयत् ॥ ६०८ ॥
 स्वबन्धनलवृत्तान्ते, कथ्यमानेऽथ तादृशे । लज्जमान इवामज्ज्यगमुखो रवरिभुधौ ॥ ६०९ ॥
 रवावस्ते समस्तेऽपि, क्षमापतिः प्राप विस्मयम् । सभान्तर्भान्तमालोकमालोक्य तिमिरावहम् ॥ ६१० ॥
 राज्ञी विज्ञपयामास, मनो मत्वा नृपं प्रति । भास्वन्तं शाश्वतं भैमीभाले तिलकमीदृशम् ॥ ६११ ॥
 भूपतिस्तपितेवास्या, भालं प्यषित पाणिना । तच्छलान्वेषिमिरिव, प्रादुर्भूतं तमोभैः ॥ ६१२ ॥
 करेऽपसारिते राज्ञा, तत् तस्यास्तिलकांशुभिः । किशोरकैरिवाप्राप्ति, घाससङ्घातवत् तमः ॥ ६१३ ॥
 क्षणेऽस्मिन् कश्चिदागत्य, भाभासुरनभाः सुरः । नत्वा मध्येसभं भैमीं, प्राह वन्धुरकम्धरः ॥ ६१४ ॥
 यस्तव्या तस्करो बद्धगलः पिङ्गलसंज्ञकः । मोचयित्वा तदा देवि !, बोधयित्वा व्रतीकृतः ॥ ६१५ ॥
 स तापसपुरं प्राप्तो, विहरन् सह सुरिभिः । सशानेऽश्मनरप्रायः, कायोत्सर्गं निशि व्यधात् ॥ ६१६ ॥
 चिताभवदवज्ज्वालाजालेन कबलीकृतः । अमुक्तध्यानधैर्योऽयं, सौधर्मत्रिविधं ययौ ॥ ६१७ ॥
 अहं स हंसगमने !, त्वां नमस्कर्तुमागतः । त्वत्प्रसादप्रभावद्विबद्धितेदृशवैभवः ॥ ६१८ ॥
 इत्युक्त्वा सप्त कल्याणकोटीवृष्ट्या ययौ सुरः । वृत्तेनैतेन राजाऽपि, जिनभक्तोऽभवत् तदा ॥ ६१९ ॥
 हरिमित्रोऽन्यदाऽवादीद्, भूपं भूप्रियामपि । प्रेप्यतां दवदन्तीयं, प्रीणानु पितरौ चिरात् ॥ ६२० ॥
 समं चमूसमूहेन, वैदर्भीमथ पार्थिवः । प्रैषीञ्चन्द्रयशोदेव्या, कृतानुगमनां स्वयम् ॥ ६२१ ॥
 श्रीचन्द्रयशसं देवीं, प्रणम्याथ नलप्रिया । अल्पैः प्रयाणकैरुर्वीमण्डनं प्राप कुण्डिनम् ॥ ६२२ ॥
 ईयतुः सम्मुखौ तस्याश्चिराकारणसोत्पुङ्गौ । पितरौ स्मितरोचिर्भिः, सचिताधरविद्युयौ ॥ ६२३ ॥
 पितरं तरसा वीक्ष्य, रसाद् युयं विमुच्य सा । अनमत् क्रमराजीवयुग्मबिन्ध्यस्तमस्तका ॥ ६२४ ॥
 पङ्क्तिं तं किलोद्देशमसाम्भःसम्भ्रमो व्यधात् । विनम्रेणाम्बुजेनेव, मुखेन तु स भूषितः ॥ ६२५ ॥
 अथ राज्ञा सहायातामियं मातरमातुरा । नमश्चकार हर्षाश्रुमुक्तास्तवकिन्तेशणाम् ॥ ६२६ ॥
 सकलेनापि भूनाबलोकेनाथ नमस्कृता । कुण्डिनं मण्डयामास, सा त्रैलोक्यशिरोमणिः ॥ ६२७ ॥
 गुरु-देवार्चनै राजा, पुरे सप्तदिनावधि । महोत्सवमहोरात्रमतिमात्रमकारयत् ॥ ६२८ ॥
 साक्षात् तत्रास्ति धात्रीशनलध्यानधुरन्धरा । कृशा कृशानुकल्पेन, विरहेण विदर्भजा ॥ ६२९ ॥

कथयन्ती कथामित्यं, स्वयं स्वजननीं प्रति । मयाऽश्रूयत वैदर्भी, तुभ्यमावेदितं च तत् ॥ ६३० ॥
 इदानीं तु भवद्दूतः कोऽपि भूपालमभ्यधात् । यदस्ति दक्षिपर्णस्य, पार्श्वे कुब्जः कलानिधिः ॥ ६३१ ॥
 नलस्य सूपकारोऽहमिति वक्ति करोति च । अधीतां नलतः सूर्यपाकां रसवतीमसौ ॥ ६३२ ॥
 इत्याकर्ण्य समीपस्था, भैमी भूमीशमभ्यधात् । नान्यो रसवतीवेत्ता, कुब्जोऽमृञ्जल एव सः ॥ ६३३ ॥
 द्रष्टुमेवमहं देव !, तद्भूमीमेन नियोजितः । धिक् कुब्जोऽस्मिन् नलाशङ्का, कृष्णागारे मणिग्रमः ॥ ६३४ ॥
 आकर्ण्य दक्षिपर्णोऽयमिति विस्तरतः कथाम् । श्रुतां कुब्जेन साक्षेण, यथोत्तरसनाटिना ॥ ६३५ ॥
 शरीराभरणस्तोमदानेनाऽऽनन्द्य सम्मदी । प्रैषीत् तं ब्राह्मणं राजा, कुब्जस्तु जगृहे गृहे ॥ ६३६ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अभोज्यत स कुब्जेन, रसवत्याऽर्कपाकया । स्वर्णादिकं नृपालब्धं, दत्त्वा च प्रीणितस्ततः ॥ ६३७ ॥
 अथायं कुब्जमापृच्छथ, गतः कुण्डिनपत्तनम् । तदीयं दान-भोज्यादि, सर्वमुर्वीमुजेऽभ्यधात् ॥ ६३८ ॥
 तं निशम्याऽवदद् भैमी, सुदिता मेदिनीपतिम् । नल एव स कुब्जत्वं, ययौ केनापि हेतुना ॥ ६३९ ॥
 तद्दानं सा मतिः सूर्यपाका रसवती च सा । सन्ति नान्यत्र कुत्रापि, युष्मज्जामतारं विना ॥ ६४० ॥
 तामालोच्य ततस्तत्ता !, समुन्मेषय शेषुषीम् । नलो यथा रयादेव, प्रकटीभवति स्वयम् ॥ ६४१ ॥
 सोत्साहमाह भूपस्तच्चरं सम्येष्य कञ्चन । आकार्यो दक्षिपर्णोऽयं, त्वत्स्वयंवरणच्छलात् ॥ ६४२ ॥
 गत्वा यथाथैवर्णोऽयं, कथयिष्यति तं प्रति । श्वस्तने यद्दिने भावी, दमयन्त्याः स्वयंवरः ॥ ६४३ ॥
 तत्पार्श्वे यदि कुब्जोऽयं, नलः स्यादवनीधवः । तदश्वहृद्याभिज्ञस्तमानेष्यत्यतौ द्रुतम् ॥ ६४४ ॥
 इति निश्चित्य भूमीमेन, भूभृता प्रेषितश्चरः । सुंसमारपुरं गत्वा, दक्षिपर्णमदोऽवदत् ॥ ६४५ ॥

न प्रापि नलवार्ताऽपि, कापि तेन करिष्यति ।

भूयः स्वयंवरं भैमी, प्रभुणा प्रेषितोऽस्मि तत् ॥ ६४६ ॥

किन्तु मार्गे विलम्बोऽभूद्, देहस्यापाटवान्मम । प्रत्यासन्नतरं जातं, तल्लभं श्वस्तने दिने ॥ ६४७ ॥
 तूर्णं देव ! तदेतव्यमित्युक्त्वाऽस्मिन् गते चरे । अचिन्तयन्नलश्चित्ते, किमेतदिति विस्मितः ॥ ६४८ ॥
 वर्षिष्यति विषैरिन्दुर्वेदिष्यत्यनृतं मुनिः । किमन्यमपि भर्तारं, दमयन्ती करिष्यति ? ॥ ६४९ ॥
 विवोढुं प्रौढिमा कस्य, मत्पत्नीं मयि जीवति ? । सिंहेऽभ्यर्णगते सिंहीं, मानसेनापि कः स्पृशेत् ? ॥ ६५० ॥
 इति ध्यात्वा चिरं चित्ते, दक्षिपर्णं जगाद सः । आसन्नलम्न-दूरोर्वीगतिचिन्तापरायणम् ॥ ६५१ ॥
 समर्पय हयान् जात्यान्, रथं गाढं च कञ्चन । यथाऽहमश्वहृद्वेदी, नये श्रुतिं कुण्डिने ॥ ६५२ ॥
 इति प्रीतिमताऽऽकर्ण्य, दक्षिपर्णेन मूषुजा । उक्तोऽग्रहीच्छतुर्वाही, रथं चाह्नीनपौरुषम् ॥ ६५३ ॥
 अथ चामरभृद्युग्म-च्छत्रभृद्भूपमासुरम् । नियुक्तवाजिनं कुब्जो, रथं तूर्णमावाहयत् ॥ ६५४ ॥
 जुनैरथ रथे वाहैर्वनैः पवनैरिव । अपतद् भूपतेरंसात्, पटी शैलादिवाऽऽपगा ॥ ६५५ ॥
 राजा तदाऽवदत् कुब्ज !, स्थिरिकुरु हयानिमान् । एतदादीयते यावद्, वासो वसुमतीगतम् ॥ ६५६ ॥
 जगाद कुब्जको राजन्नपतद् यत्र तैऽशुकम् । पञ्चावशतियोजन्या, साऽमुच्यत वसुन्धरा ॥ ६५७ ॥

न राजन् ! वाजिनोऽस्मी ते, तादृक्षगुणलक्षिताः ।

इयत्या वेलया यान्ति, पञ्चाशद् योजनानि ये

॥ ६५८ ॥

१ सं० विनाऽन्यत्र—“त्वाऽऽशु प्री” वता० । “त्वा तत् प्री” वता० ॥ २ दक्षवन्त्याः वता० ॥
 ३ नयै श्रुतिं कुण्डिनम् वता० ॥

अक्षवृक्षमथो वीक्ष्य, कलां दर्शयितुं निजाम् ।

कियन्त्यस्मिन् फलानीति, राजा कुब्जकमत्रवीत् ॥ ६५९ ॥

अजानति ततः कुब्जे, फलसङ्ख्यां धराधवः । आख्यदस्मै परिस्पष्टमष्टादशसहस्रिकाम् ॥ ६६० ॥

मुष्टिधातेन दिग्दन्तिधातधारेण तक्षलः । अपातयदशेषाणि, फलानि कलिपादपात् ॥ ६६१ ॥

यावद् गणयते तावत्, तावन्येवाभवत् पुरः । अश्वहृदिद्यया सङ्ख्याविद्यां कुब्जस्तदाऽऽददे ॥ ६६२ ॥

धावन्नथो रथोऽनावि, स्वैर्यं कुब्जेन सत्वरम् । भीमपुर्यां मुखे तारतिलकायितकेतनः ॥ ६६३ ॥

अथ तस्या निशः प्रान्ते, मैत्री स्वप्नमलोकयत् । दृष्टा तद्भीमभूषण्य, समागत्य न्यवेदयत् ॥ ६६४ ॥

स्वप्नेऽनुना मयाऽदर्शि, तात ! निर्वृतिदेवता । इहाऽऽनीय तया व्योम्नि, दर्शितं कोशलावनम् ॥ ६६५ ॥

सहकारमिहाऽऽरोहं, तद्विराजं फलाकुलम् । समाप्यत स्मितं पाणौ, तया तामरसं ततः ॥ ६६६ ॥

मदारोहात् पुरारूढः, पतन् कोऽप्यपतत् तदा । आम्नाद् भुवि रविकान्तादम्नात् पूर्णं हवोद्धुपः ॥ ६६७ ॥

अथ भीमोऽवदत् पुत्रि !, प्रापि स्वप्नोऽयमुत्तमः । निर्वृतिस्तव भाग्यश्रीर्मता तनुमती ननु ॥ ६६८ ॥

कोशलावैभवं भावि, कोशलावनवीक्षणात् । सफलाम्नाधिरोहेण, सराज्य-रमणागमः ॥ ६६९ ॥

निपतन् यः पतन् कोऽपि, त्वयाऽदर्शि रसालतः ।

भवत्याऽध्यासिताद् राज्यात्, पतिष्यति स कूबरः ॥ ६७० ॥

अथ सद्यः स्वचित्तेऽसङ्गस्त्व भविष्यति । यः प्रातः प्राप्यते स्वप्नः, सद्यः स हि फलेग्रहिः ॥ ६७१ ॥

तदाऽऽयातं पुराऽभ्यर्णं, दक्षिणधरंधराधवम् । आगत्याचीकथत् कोऽपि, श्रीभीमाय महीभुजे ॥ ६७२ ॥

अथ सम्मुखमागत्य, श्रीमान् भीमरथो नृपः । सम्मानेन पुरोत्सङ्गे, दक्षिणधर्मवीविशत् ॥ ६७३ ॥

उचै मिथः कथागोष्ठ्यां, दक्षिणं विदर्भराट् । कुब्जाद् रसवतीं सूर्यपाकां कारय मन्दुदे ॥ ६७४ ॥

तदुक्तो दक्षिणधर्मे, कुब्जो रसवतीं व्यधात् । इन्दुपुष्टिकृदकौशुसम्पर्कसुरसीकृताम् ॥ ६७५ ॥

लोकैः साकं रसवती, भुभुजे भुभुजाऽथ सा । विचाराक्षमवैदग्ध्यैर्मिथः पश्यद्विराननम् ॥ ६७६ ॥

आनायितां परीक्षार्थमथैतां भीमभूपम् । स्वादयित्वा रसवतीं, कुब्जं निरचिनोन्नलम् ॥ ६७७ ॥

तद् वैदर्भीं विदर्भेशं, प्रत्याह प्रीतिपूरिता ।

आस्तां कुब्जोऽपि खञ्जोऽपि, निश्चितः सैव नैषधिः ॥ ६७८ ॥

शानिना मुनिमुल्लेन, कथितं मत्पुरः पुरा । नलो रमवतीमर्कपाकां जानाति नापरः ॥ ६७९ ॥

सा(त्वा)भिज्ञानान्तरं तात !, पुनरेकं समस्ति मे । नलस्पर्शेन विपुलपुलकं यद् भवेद् वपुः ॥ ६८० ॥

तन्मदङ्गमयं कुब्जः, स्तोकं स्पृशतु पाणिना । इत्युक्ते भीमवचसा, तामकुल्या नलोऽस्पृशत् ॥ ६८१ ॥

वपुः सपुलकं तस्यास्तन्नलस्पर्शतः क्षणात् । प्रीतिपूरबहिःक्षिसास्तोकशोकमिवाभवत् ॥ ६८२ ॥

अन्तर्भैमी नलं निन्ये, तद् बलादबलाऽप्यसौ । अतुतुषत् तथा चादुमेमामृतकिरा गिरा ॥ ६८३ ॥

दमयन्त्युपरोधेन, नलश्छन्न इवानलः । जज्ञे बिल्वकरण्डाभ्यामाविष्कृतनिजाकृतिः ॥ ६८४ ॥

वृत्स्वरूपं तद्वपुः, वीक्ष्य कं कं रसं न सा । भजे भीमसुता धार्ष्ट्य-त्रपासम्पातकातरा ? ॥ ६८५ ॥

तदा माति स्म वैदर्भीं, स्वेदाम्भःकणभासुरा । उपशान्तवियोगाग्निः, स्नाता हर्षाभसीव सा ॥ ६८६ ॥

अभितो वीज्यमानाग्नी, नलनेत्राञ्चलैश्चलैः । सद्यः स्वेदोदकस्नाता, सा चकम्पे चकोरदृक् ॥ ६८७ ॥

साम्बुनेत्राङ्गलिभ्यां सा, तुल्यं दयित-कामयोः । तदान्तःकान्तिदूर्वाभ्यां, व्यषादधर्मनर्घयोः ॥ ६८८ ॥
 अदक्षि दर्शनीयश्रीरथाऽऽयतो बहिर्जनैः । नैषधिस्यक्तकुञ्जलो, राहुमुक्त इवांशुमान् ॥ ६८९ ॥
 अपराद्धं यदज्ञानान्मया नाथ । क्षमस्व तत् । दधिपर्णोऽवदजेवमपतन्नलपादयोः ॥ ६९० ॥
 त्वचं वेत्रीम्रवन् भीमो, भद्रपीठे निवेश्य तत् । अभ्यषिच्छन्नं नाथस्त्वमस्माकमिति भुवन् ॥ ६९१ ॥
 ऋतुपर्णः प्रियायुक्तः, सार्धेशोऽपि वसन्तकः । सुल-दुःखांशदायादावाहतौ नलकान्तया ॥ ६९२ ॥
 वसन्त-दधिपर्ण-र्तुपर्ण-भीमैः समं नलः । चिकीड लोकपालैः स, चतुर्भिरिव पञ्चमः ॥ ६९३ ॥
 घनदेवोऽपि सार्धेशः, कुतोऽपि प्राप कुण्डिनम् । तस्य प्रत्युपकारं सा, कारयामास भूभुजा ॥ ६९४ ॥
 कश्चिदेव्य दिवोऽन्येषुर्देवः पश्यत्सु राजसु । भैमीं नत्वाऽवदद् देवि, त्वत्पसादो मयीदृशः ॥ ६९५ ॥
 सम्बोध्य तापसेन्द्रोऽहं, पुरा प्रवाजितस्त्वया । विमाने केसरेऽभूव, सौधर्मे केसरः सुरः ॥ ६९६ ॥
 इत्युक्त्वा सप्त कल्याणकोटीवर्षन् पुरः सुरः । विषुद्वण्ड इवोद्वण्डः, समुत्पत्य तिरोदौ ॥ ६९७ ॥
 बलादेशेन देशेभ्यः, स्वभ्यः स्वभ्यस्ततो नृपाः । ऋतुपर्णादयः स्वं स्वं, सैन्यमानाययन् जवात् ॥ ६९८ ॥
 नलस्तदैव दैवज्ञदत्तेऽहि प्रति कोशलात् । प्रयाणं कारयामास, वासवोपमविक्रमः ॥ ६९९ ॥
 भूभृतः सैन्यचारेण, स्थावरानपि कम्पयन् । देवभूतमपि क्षौदैः, स्थगयन् सूरमण्डलम् ॥ ७०० ॥
 कैश्चित् प्रयाणकैः प्राप, नलः कोशलपचनम् । नमयन् घृतनाक्रान्तं, पातालेन्द्रमपि क्षणात् ॥ ७०१ ॥
 आकर्ष्य कोशलोद्यानविद्यमानबलं नलम् । अथो यमातिथिमन्यश्चकम्पे कूबरो नृपः ॥ ७०२ ॥
 पुनर्लक्ष्मीं पणीकृत्य, धृतार्थं दूतभाषया । नलः कूबरमाकार्य, दीव्यन् जित्वाऽग्रहीन्महीम् ॥ ७०३ ॥
 अथाऽऽनन्दी नलो मन्दीकृतक्रोधो निजानुजम् ।
 अपि क्रूरं व्यधाद् यौवराज्ये प्राज्यमहोत्सवात् ॥ ७०४ ॥
 अथ सम्प्रेष्य निःशेषं, राजकं राजकुञ्जरः । कोशलाचैत्यचक्रेषु, चक्रं कान्तान्वितोऽर्चनाम् ॥ ७०५ ॥
 बह्वन्यब्दसहस्राणि, भैम्या सह सहर्षया । त्रिलण्डां खण्डितारातिरपालयदिलां नलः ॥ ७०६ ॥
 एत्य देवो दिवोऽन्येषुनिषधो न्यगदन्नलम् । फलं गृहाण मानुष्यमूरुहस्य व्रताभिषम् ॥ ७०७ ॥
 प्राग् मया प्रतिपन्नं ते, व्रतकालनिदेशनम् । तद् वृथा मा विलम्बिष्ठा, यात्यायुर्जलबिन्दुवत् ॥ ७०८ ॥
 इत्युक्त्वाऽस्मिन् गते देवे, नलः कान्तान्वितो ययौ । जिनसेनाभिषं सूरिं, विज्ञातागमनं तदा ॥ ७०९ ॥
 प्रणम्य नैषधिः सूरिं, निविष्टः क्षितिविष्टरे । पपच्छ स्वस्य देव्याश्च, कारणं सुल-दुःखयोः ॥ ७१० ॥
 निर्जूनमन्मथो वाचमधोवाच महाशुनिः । प्रदक्षमिश्रशर्माणि, प्राक्शर्माणि शृणु क्षणात् ॥ ७११ ॥
 जम्बूद्वीपशिरोरत्नं, भरतक्षेत्रभूषणम् । अष्टापदसमीपेऽस्ति, श्रीसङ्गरपुरं पुरम् ॥ ७१२ ॥
 तत्राऽऽसीन्मम्मणो राजा, तस्य वीरमती प्रिया ।
 अन्यदाऽऽखेटके गच्छन्, मृषोऽपश्यत् पुरो मुनिम् ॥ ७१३ ॥
 मन्वञ्जकुनं सोऽथ, धारयामास तं कुधा । तद् द्वादशघटीप्रान्ते, कृपयाऽमुमुचत् पुनः ॥ ७१४ ॥
 तदर्हिसामयो धर्मः, साधुनाऽस्मै निवेदितः । राज्ञाऽप्यङ्गीकृतो वीरमत्या दयितया संमम् ॥ ७१५ ॥
 ताम्यां राजसभावेन, तद् व्रती प्रैतिपालितः । अपराधं क्षमस्वेत्थमुक्त्वा मुक्तो जगाम सः ॥ ७१६ ॥
 सेवामसादिता वीरमतीं श्रासनदेवता । धर्मस्थैर्यकृते निन्येऽन्येषुरष्टापदोपरि ॥ ७१७ ॥

अङ्गुष्ठं प्रतितीर्षेत्, विंशतिं विंशतिं ततः । आचाम्लानि चमत्कारिमक्तिचारुः सुलोचना ॥ ७१८ ॥
 तथा तिलकमेकैकं, जिनेशानां व्यधापयत् । सौवर्णमर्णः सम्पूर्णमणिस्सन्दर्भगमितम् ॥ ७१९ ॥
 तदुधाधमकं कृत्वा, प्रीता भूकान्तकामिनी । मुनीनानन्ध दानेन, चारणान् पारणान् व्यधात् ॥ ७२० ॥
 तत् तीर्षेणपदाम्भोजसेवाहेवाकशालिनी । राजधानीं राजवधूराजगाम प्रमोदिनी ॥ ७२१ ॥
 चिरारुद्धजिनाधीशधर्मनिर्मलितवध । व्यपद्येतामुभौ वीरमती-मम्मणमूपती ॥ ७२२ ॥
 भूपजीवोऽथ बह्वलीदेशान्तः पोतने पुरे । आभीरघम्मिलामस्य, सुतोऽमुद् रेणुकाग्रम् ॥ ७२३ ॥
 तत्रैव धन्वसम्पत्स्य, धूसरी नाम वल्लभा । आसीद् वीरमतीजीवः, पूर्ववत् प्रेमभाजनम् ॥ ७२४ ॥
 वर्षासु मन्निषीर्धन्यध्वारयन्न्यदा वने । वर्षत्यम्भोजरेऽपश्यदेकपादस्थितं मुनिम् ॥ ७२५ ॥
 न्यधात् तदुपरि च्छत्रं, धन्यो भावनया ततः । अपारवारिमुद्गराघोरणीवारणक्षमम् ॥ ७२६ ॥
 न तिष्ठत्यम्बुदो वर्षन्, साधुः सैर्यं न मुञ्चति ।

धन्वस्यजति न च्छत्रं, त्रयोऽपि स्पद्दिनोऽभवन् ॥ ७२७ ॥

सप्तमेऽहि निवृत्तेऽब्दे, कायोत्सर्गमपारयत् । मुनिः पूर्णप्रतिज्ञोऽसौ, ततो धन्येन वन्दितः ॥ ७२८ ॥
 स्वस्थवृत्तिरथापृच्छन्मुनीशं धूसरीवरः । भवतां व्रजतां कुत्र, मेघोऽयं विप्रतां गतः ? ॥ ७२९ ॥
 अथावददः साधुर्लङ्कायां गुरुसन्निधौ । गच्छतो मम मेघेन, प्रारेमे वृष्टिरीदृशी ॥ ७३० ॥
 अभिग्रहं गृहीत्वा च, तद्वृष्टिविरमावधिम् । कायोत्सर्गं व्यधां तत्र, त्वया साहायकं कृतम् ॥ ७३१ ॥
 ततः सधनं धन्येन, सममाकारितो व्रती । निषिध्य महिषारोहं, प्राचालीत् पङ्क्तिं पथि ॥ ७३२ ॥
 क्षैरेयीपारणं पुण्यकारणं सप्तमेऽहनि । मुनीशं कारयामास, शुद्धात्मा धूसरीधवः ॥ ७३३ ॥
 करुणातरुणीहारो, विहारोद्यमविक्रमी । वर्षात्यये यथाकामं, ब्रामाद् ब्रामं जगाम सः ॥ ७३४ ॥
 धन्वोऽपि मुनिना दत्तं, आवकत्वं प्रियान्वितः । पालयित्वा चिरं हैमवते युगलधर्म्यभूत् ॥ ७३५ ॥
 ततोऽपि क्षीरदण्डीराभिधानो दम्पती दिवि । शोभमानो प्रभूताभिस्तावभूतां विमृतिभिः ॥ ७३६ ॥
 तद्व्युत्था क्षीरदण्डीराजीवोऽमृषैवधिर्भवान् । प्रिया ते क्षीरदण्डीरादेवीजीवश्च भीमभूः ॥ ७३७ ॥
 यद् द्वादश षटीर्वधे, मम्मणेन त्वया मुनिः । तत्प्रियाविरहो राज्यभ्रंशश्च द्वादशान्विदकः ॥ ७३८ ॥
 यच्छत्रधारणं क्षीरपारणं च मुनेः कृतम् । त्वया धन्येन धन्येन, तेनायं विभवस्तव ॥ ७३९ ॥
 भैमी त्वद्वल्लभा वीरमतीजन्मनि यन्मुदा । अष्टापदेऽर्हतां रत्नतिलकानि व्यधापयत् ॥ ७४० ॥
 करप्रकरविस्तारकिङ्करीकृतभास्करः । तदस्याः शाश्वतो माले, तिलको भाति भांसुरः ॥ ७४१ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

इति प्रागभवमाकर्ण्य, समं दयितया नलः । पुष्कलाख्ये सुते राज्यं, नियोज्य व्रतमाददे ॥ ७४२ ॥

व्रतेनातीव तीव्रेण, कृतव्रतिचमत्कृती । एतौ यशःसुधापूरैः, शुभयामासत्सुर्विदशः ॥ ७४३ ॥
 नैलो विलोचन वैदर्भीमन्यदा मदनातुरः । गुरुभिर्न्यत्कृतः स्वगादित्य पित्रा प्रबोधितः ॥ ७४४ ॥
 तद्वल्लोऽनशनं मेघे, व्रतपालनकातरः । नलानुरागतः साध्वी, प्रपदे भीमभूरपि ॥ ७४५ ॥

१ विपद्याभवतमेतौ, दम्पती दिवि पूर्ववत् ॥ संतासं ॥ २ स्वच्छवृत्तिरथा पाता ॥

स्वच्छवृत्तिरथा संता ॥ ३ रीधवः पाता ॥ ४ सं विनाऽन्यत्र—व्यधात् तत्र, क्ता संता ॥

५-६-७ रद्विण्डी पाता ॥ ८ भास्वरः संता ॥ ९ नलोऽवल्लो संता ॥

वसुदेव ! नलः सोऽहं, सज्ञातोऽस्मि घनाधिपः । विपद्य साऽपि वैदर्भी, बन्धु मम वल्लभा ॥ ७४६ ॥
 अथेयं झटिति च्युत्वा, ततः कनकवस्त्रभूत् । तेन पूर्वानुरागेण, बद्धः सोऽहमिहाऽऽगमम् ॥ ७४७ ॥
 इहैव कर्म निर्मूल्य, सेयं यास्यति निर्धृतिम् । इत्याख्यन्मे विदेहेषु, विमलस्वामितीर्थकृत् ॥ ७४८ ॥
 इत्युक्त्वा वसुदेवस्य, पुरः किंपुरुषेश्वरः । शरीरैः पूरयन्शुपूरै रोदस्तिरोदधे ॥ ७४९ ॥
वसुदेवोऽन्यदा खेलन्, खेचरीभिः सहान्वहम् । सूर्पकैणैकदा जह्रेऽमोचि गङ्गाजले ततः ॥ ७५० ॥
 उत्तीर्य वीर्यवान् गङ्गां, पल्लीं कामपि जग्मिवान् । असौ परिभ्रमन् साकं, पथिकैः पथि कैश्चन ॥ ७५१ ॥
 जराभिषां स्मराटोपमल्लीं पल्लीन्दुनन्दनीम् । तत्रोपयेमे रेमे च, चन्द्रकामिव चन्द्रयाः ॥ ७५२ ॥
 तस्यां जराकुमाराल्यं, समुत्पाद्याथ नन्दनम् । विचरन्जन्यतोऽभाषि, साक्षाद् देव्या कयाचन ॥ ७५३ ॥
 कन्या रुधिरभूषय, दत्ता ते रोहिणी मया । ब्रज पाणविकीभूय, तूर्णं तस्याः स्वयंवरे ॥ ७५४ ॥
 इत्युक्तः स तथा शौरिर्गतोऽरिष्टपुरं प्रति । जरामन्धादिभूपाल्वस्वयंवरणमण्डपे ॥ ७५५ ॥
 रूपेण त्रिजिह्वितारोहिणी रोहिणी ततः । स्वयंवरणमाल्येन, राजमानाऽऽजगाम सा ॥ ७५६ ॥
 शृङ्गारितेऽप्यरूपेऽस्मिन्, राजकेऽस्याः स्थिता न दृक् ।
 वर्ण्यवर्णेऽपि निर्गन्धे, कर्णिकार इवालिनी ॥ ७५७ ॥
शौरिरेषोऽन्यवेधोऽथ, विस्फूर्जस्तूर्यवादिषु । वादयामास पटहमित्थं पटुभिरक्षरैः ॥ ७५८ ॥
 आगच्छाऽऽगच्छ मां तन्वि !, नन्वितः किमु वीक्षसे ? ।
 अस्मि त्वदनु रूपोऽहं, कृतोत्कण्ठः सुकण्ठि ! यत् ॥ ७५९ ॥
 वादयन्तमिति प्रेक्ष्य, शौरिं शरनिभ्रमम् । रोहिणी रोहदानन्दाऽनन्दयद् वरमालया ॥ ७६० ॥
 अथ पाटहिके तस्मिन्, वृते रुधिरकन्यया । अहसन् सहसा सेष्यं, मवेऽप्युर्वीशकुञ्जराः ॥ ७६१ ॥
 अहो ! कौलीन्यमेतस्याः, कुलीनमवृणोद् यतः । इति वार्ता मिथश्चक्रुः, पश्यन्तो रुधिरं च ते ॥ ७६२ ॥
 अथ तेषु सहासेषु, प्राह पाटहिकः कुधा । दोर्दण्डे यस्य कण्ठ्वातिः, कौलीन्यं तस्य दृश्यते ॥ ७६३ ॥
 श्रुत्वा शौरिर्गिरिं दावकीलालीमिमामथ । तद्वधाय जरासन्धः, स्वभूषान् समनीनहत् ॥ ७६४ ॥
 सन्नद्धनिजसैन्येऽथ, रुधिरौऽपि घराधिपः । जरामन्धेन युद्धाय, क्रुद्धः शौरैः पुरोऽस्फुरत् ॥ ७६५ ॥
 सारथीभूय शोडीरावधिर्दधिष्ठुस्वाभिधः । मेचरः समरकूरं, रथे शौरिमवीविशत् ॥ ७६६ ॥
 वेगाद् वेगवतीमात्राङ्गारमस्याऽर्पितानि तत् । चण्डः कोदण्ड-तूणानि, जगृहे विग्रहाग्रही ॥ ७६७ ॥
 जरासन्धधराधीशे, रुधिरं युधि रंहसा । भग्न वीक्ष्य गिरा शौरैः, खेचरो रथमैरयत् ॥ ७६८ ॥
शौरिं स्ववर्ग्यभूमीभृकुम्भिकेमरिणं रणे । पश्यन्नुचे जरासन्धः, समुद्रविजयं प्रति ॥ ७६९ ॥
 न पाणविकमात्रोऽयं, तदेनं माधय स्वयम् । वनं भञ्जन्निभः केन, रक्ष्यः पञ्चाननं विना ? ॥ ७७० ॥
 शरमेनं निराकृत्य, त्वं भवन् रोहिणीधवः । मद्यशःकुमुदं स्मेरीकुरुष्वानेन मुद्रितम् ॥ ७७१ ॥
 वृत्तान्तरनिष्ठायान्, न धवोऽस्या भवास्यहम् । जेयोऽसौ तु त्वदादशादित्युत्तमौ समुद्रराट् ॥ ७७२ ॥
 ततः समुद्रमुद्रवेलं खेलन्तमाहवे । अवलोक्य स्म कुर्वन्ति, देवाः कल्पान्तविभ्रमम् ॥ ७७३ ॥
 युयुधाते कुधा तेजस्तिरस्कृतदिवाकरौ । शौरी दूरीकृतत्रासावथ प्रथम-पश्चिमौ ॥ ७७४ ॥

१ 'पल्लीशिशुः' सुताम् । तत्रो' खंता० ॥ २ 'विहर' खंता० ॥ ३ 'पाण्ये, स्व' खंता० ॥
 ४ पुरोऽविशत् खंता० ॥

कृतस्य प्रतिकुर्वाणवविशेषतया चिरम् । अयुध्येतामुभौ धीरौ, नृणां कृतचमत्कृती ॥ ७७५ ॥
 समुद्रविजयं सम्यगधिगम्य विनीतधीः । चिक्षेप साक्षरं नम्रं, वसुदेवः शरं पुरः ॥ ७७६ ॥
 पाणौ बाणमथाऽऽदाय, समुद्रोऽवाचयल्लिपिम् । तदा च्छलेन यातस्त्वां, वसुदेवो नमाम्यहम् ॥ ७७७ ॥
 वत्सलो वत्स ! वत्सेति, समुद्रोऽथ वदन्नदः । अभ्यधावद् रथं मुक्त्वा, तं प्रतीन्दुमिवाम्बुधिः ॥ ७७८ ॥
 प्रीतिमान् वसुदेवोऽपि, समुत्तीर्य समुत्सुकः । निपतन् पादयोर्दोर्म्यामुद्धृत्यानेन सस्वजे ॥ ७७९ ॥
 क स्थितस्त्वमित्यकालमिति पृष्टोऽग्रजन्मना । समग्रमात्मनो वृत्तं, वसुदेवो न्यवेदयत् ॥ ७८० ॥
 बाष्पेणो दशमः सोऽयमिति मत्वा पराक्रमात् । दधिरे रुधिरावीश-जरासन्धादयो मुदम् ॥ ७८१ ॥
 प्रसङ्गायातनिःशेषभूषालविहितोत्सवम् । पुण्येऽहि वसुदेवोऽथ, रोहिणीं परिणीतवान् ॥ ७८२ ॥
 जरासन्धादयो जम्बुर्मुजो रुधिराचिन्ताः । तत्रैव यद्वः सर्वे, तस्थुः कंसान्विताः पुनः ॥ ७८३ ॥
 अन्येषुर्जरती काऽपि, श्रीममुद्रे सभाजुषि । आगत्य गगनोत्सङ्गाद्, वसुदेवमवोचत ॥ ७८४ ॥
 मम पुत्र्यौ चिराद् बालचन्द्रा वेगवती तथा । त्वद्वियोगातुरे देव !, सजाते बाददुर्बले ॥ ७८५ ॥
 इति श्रुत्वा मुखं पश्यन्, समुद्रेण स भाषितः । गच्छ वत्स ! चिरं तत्र, मास्म स्थाः पूर्ववत् पुनः ॥ ७८६ ॥
 इत्याकर्ण्य तया साकं, वसुदेवो दिवा ययौ । नदागमोत्सुकः प्राप, समुद्रोऽपि स्वपत्तनम् ॥ ७८७ ॥
 कन्ये काञ्चनन्दं द्रुम्य, खेचरन्द्रम्य वृष्णिभूः । उपयेमे प्रसन्नस्ते, पुरे गगनवल्लभे ॥ ७८८ ॥
 विवोढा पूर्वोढा निजनिजपुरेभ्यो मृगदशः,

समादाय भ्राम्यन् दिशि दिशि दशाहोऽथ दशमः ।

ममागम्य न्योन्ना स्वपुरमपरैः खेचरचम्-

समूहैर्लक्ष्मीवाननमत ममुद्रं स्मितमतिः ॥ ७८९ ॥

॥ इति श्रीविजयमेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्क्षपनिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये वसुदेवयात्रावर्णनो
 नामैकादशः सर्गः ॥

दृश्यः कस्यापि नायं प्रथयति न परप्रार्थनादैन्यमन्य-

स्तुच्छामिच्छां विधत्ते तनुहृदयतया कोऽपि निष्पुण्यपण्यः ।

इत्थं कल्पद्रुमेऽस्मिन् व्यसनपरवशं लोकमालोक्य सृष्टः,

स्पष्टं श्रीवस्तुपालः कथमपि विधिना नूतनः कल्पवृक्षः ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थग्राम् ७९८ । उभयम् ३९४३ ॥

द्वादशः सर्गः ।

इतश्च कश्चन श्रेष्ठी, जज्ञे श्रीहस्तिनापुरे । ललितस्तत्सुतो मातुः, प्राणेश्योऽपि प्रियोऽभवत् ॥ १ ॥
 अथान्यो गर्भतो दुःखदाता मातुः कृतज्वरः । पातहेतून् वृथाकृत्य, द्वैतीयीकः सुतोऽभवत् ॥ २ ॥
 स दास्या त्याजितो मत्वा, पित्रा च्छत्रीकृतः किल । ववृधे गङ्गदत्ताख्यो, लालितो ज्येष्ठबन्धुना ॥ ३ ॥
 ललितः श्रेष्ठिनं प्रोचेऽन्येद्युरेष गृहे यदि । भोज्यते गङ्गदत्तस्तत्, सुन्दरं तात ! जायते ॥ ४ ॥
 स्वमातुश्छन्नमेवैतत्, कार्यमेवमुवाच सः । ललितोऽथ तमानीय, नल्पस्याधो न्यषादयत् ॥ ५ ॥
 ललितक्षिप्तमन्नं च, भुज्जानं हर्षनिर्भरम् । गङ्गदत्तं कथञ्चित् त, व्यालोक्य जननी कृथा ॥ ६ ॥
 दण्डकाष्ठं समुद्यम्य, गृहीत्वा चिह्नुरव्रजे । क्षणालिप्कासयामास, कुट्टयन्ती मुहुर्मुहुः ॥ ७ ॥ युग्मम् ॥
 तमेवानुगतौ श्रेष्ठि-ललितौ कलितौ शुचा । पुरो वीक्ष्य मुनि तम्य, मातृवैगमपृच्छताम् ॥ ८ ॥
 ऊचे मुनिः कचिद् आमे, बन्धू अभवतामुभौ । एकदा शकटं काष्ठैः, पूर्णं ग्रामाय निन्यतुः ॥ ९ ॥
 ज्येष्ठः पुरश्चरन् मार्गे, चकलण्डां महोरगीम् । वीक्ष्य प्रोचेऽनुजं सूतं, रक्षयाऽसौ शकटादिति ॥ १० ॥
 इति तद्वाक्यविश्वस्ता, सा स्थितैव भुजङ्गमी । सूतेन चूरिना गन्ध्याऽम्बिभङ्गध्वनिकौतुकात् ॥ ११ ॥
 सा ज्येष्ठे दधती प्रीतिमप्रीतिं च कनीयसि । गन्त्रीचक्रेण भग्राङ्गी, चकलण्डा व्यपद्यत ॥ १२ ॥
 सा ते जाता प्रिया श्रेष्ठिन् !, ज्येष्ठः स ललितम्वमी ।

गङ्गदत्तः कनिष्ठस्तु, प्राकृतं प्रिया-ऽप्रियौ ॥ १३ ॥
 इत्याकर्ण्य भवोद्विग्नः, श्रेष्ठी सुउद्वयान्वितः । जैनं प्राप व्रत पापमतङ्गजमृगाधिपम् ॥ १४ ॥
 नौ श्रेष्ठि-ललितावायुः, पूरयित्वा तपोनिधी । देवलोकं महाशुक्रं, जम्भतुस्तिग्मतेजसौ ॥ १५ ॥
 जगाम विश्ववाल्यमिदानीं गङ्गदत्तकः । तपस्तपनपूर्वाद्विस्तमेव त्रिदशालयम् ॥ १६ ॥
 च्युत्वा ललितजीवोऽयं, तन्महाशुक्रकल्पतः । रोहिण्या वसुदेवस्य, प्रेयस्या उदरेऽभवत् ॥ १७ ॥
 वदने विशतः स्वप्ने, हलभृज्जन्मसूचकान् । सा मृगाङ्क-मृगेशा-ऽब्धीन्, निशाशेषे व्यलोकयत् ॥ १८ ॥
 ततोऽज्ञतेजसा ध्वान्तद्रोहिणं रोहिणीं मुनम् । अस्मत् भूतधात्रीर्वै, तजितद्युमणिं मणिम् ॥ १९ ॥
 रामो नाम्नाऽभिरामत्वात्, पितृभ्यां तत्प्रतिष्ठितः । क्रीडन् भोगीव बालोऽपि, जानः परभयङ्करः ॥ २० ॥
 वसुदेवोऽन्यदाऽऽहूतः, कंसेन प्रीतिशालिना । ययौ राजानमापृच्छय, मथुरायाममन्थरः ॥ २१ ॥
 वसुदेवमथ प्राह, कंसो जीवयशोऽन्वितः । अस्तान्द्रपुरनियांसां, नगरी मृत्तिकावती ॥ २२ ॥
 राजा तत्र पितृव्यो मे, देवकः सेवकप्रियः । वर्तते नतितश्रीका, मुता तस्यापि देवकी ॥ २३ ॥
 सा कान्तिसुमनोवल्ली, त्वं यौवनवनदुमः । युवयोस्तद् द्वयोर्लक्ष्मीवेगमनोरस्तु सङ्गमः ॥ २४ ॥
 नस्यां ननु वरो भावी, भवाननुवरस्त्वहम् । तदेहि देवकाद् याच्या, देवकन्येव देवकी ॥ २५ ॥
 इदमालोच्य निश्चित्य, शौरिः कंसान्वितो गतः । नगर्या मृत्तिकावत्यां, राजा सम्मुखमाययौ ॥ २६ ॥

१ "जितो ज्ञात्वा, संताप पाता" ॥ २ "जं स्वं तं, रक्षासौ वंता" ॥ ३ "हिणी रोहि" वंता" ॥
 ४ "व, निर्जित" संता" ॥

बहिर्निवेश्य सैन्यानि, देवकेन पुरस्कृतौ । पुरान्तर्जम्मतुः कंस-शौरी पौरनिरीक्षितौ ॥ २७ ॥
 अथोपविविशुर्भूपसदः प्राप्य त्रयोऽपि ते । त्रैलोक्यरक्षासामर्थ्यं, मन्त्रयन्त इवाऽऽत्मसु ॥ २८ ॥
 सुहृत्सेमोर्मिहंसेन, ततः कंसेन देवकः । याचितः प्रीतिवार्तासु, वसुदेवाय देवकीम् ॥ २९ ॥
 स स्वयं प्रार्थनीयेऽर्थे, प्रार्थ्यमानोऽथ देवकः । ऊचे वयं त्वदायत्ता, देवकी देव! कीदृशी ? ॥ ३० ॥
 पुराऽपि नारदाख्यातगुणधनुरागयोः । तयोरथ विवाहोऽभूत्, देवकी-वसुदेवयोः ॥ ३१ ॥
 देवकोऽथ दशार्हाय, बहुस्वर्णादिकं ददौ । नन्दं गोकोटियुक्तं च, दशगोकुलनायकम् ॥ ३२ ॥
 वसुदेवोऽद्भुतानन्दस्ततो नन्दसमन्वितः । मधुरां सह कंसेन, प्रयातो दयितायुतः ॥ ३३ ॥
 सुहृत्पाणिग्रहोपज्ञं, कंसश्चक्रे महोत्सवम् । अमानमदिरापानमत्तनृत्यद्वभूजनम् ॥ ३४ ॥
 कंसानुजोऽतिमुक्तोऽथ, पूर्वोपात्तव्रतः कृती । अगादोकसि कंसस्य, पारणाय महातपाः ॥ ३५ ॥
 वीक्ष्य मत्ता तमायान्तं, प्रीता कंसप्रिया ततः । गृहि देव! नृत्याबो, जल्पन्तीति गलेऽलगात् ॥ ३६ ॥
 अथोचे व्यथितः साधुर्यन्मिचितोऽयमुत्सवः । तस्य सप्तमगर्भेणोच्छेद्यौ त्वपितृ-बलभौ ॥ ३७ ॥
 श्रुत्वेति मुनितो मुक्तमदा जीवयशा जवात् । गत्वा स्फारस्फुरत्स्वेदं, कंसायेदं न्यवेदयत् ॥ ३८ ॥
 याच्यः सोहार्दतः सप्त, गर्भान् शौरिरसौ सुहृत् । निश्चित्येदमगात् कंसो, वसुदेवं प्रियान्वितः ॥ ३९ ॥
 प्रारब्धप्रेमवार्तासु, मत्तेनेवामदेन तत् । स मेने देवकीगर्भान्, सप्त कंसं याचितः ॥ ४० ॥
 आकर्ष्य शौरिरन्येद्युरतिमुक्तकथामथ । चित्खिदे वञ्चितो गर्भयाच्चायां सुहृदा च्छलात् ॥ ४१ ॥
 इतश्चासीन्नाम इति, श्रीभद्रिलपुरे वणिक् । प्रियाऽभूत् तस्य सुलसा, कुलसागरचन्द्रिका ॥ ४२ ॥
 अतिमुक्ताभिधः साधुश्चारणोऽस्म्यैश्च शैशवे । निन्दुरिन्दुमुखी सेयं, भाविनीति न्यवेदयत् ॥ ४३ ॥
 परमश्चाद्वयाऽऽराधि, सुरः कश्चित् तयाऽप्यथ । तुष्टोऽयाचि सुतानेष, प्राह ज्ञात्वाऽवघेस्ततः ॥ ४४ ॥
 हन्तुं शौरिसुतान् प्रीतिकृटात् कंसेन याचितान् । अहं सञ्चारयिष्यामि, निन्दोः सुतपदे तव ॥ ४५ ॥
 इति देवः प्रतिज्ञाय, चक्रे शक्त्या स्वकीयया । देवकी-सुलसापत्यप्रसवे तुल्यकालताम् ॥ ४६ ॥
 सुषुवाते समं ते तु, देवक्याः षट् सुतान् क्रमात् ।
 सुलसायै ददौ देवो, देवक्यै सौलसान् मृतान् ॥ ४७ ॥
 स्फारमास्फालयद् ग्राणि, कंसो निन्दुसुतान् स तान् ।
 अवर्धन्त च देवक्याः, सूनवः सुलसागृहे ॥ ४८ ॥
 नान्ताऽनीकयशोऽनन्तसेनावजितसैनिकः । निहतादिर्वैवयशाः, शत्रुसेनश्च ते श्रुताः ॥ ४९ ॥
 निशान्ते प्रैक्षत स्वप्ने, सिंहा-ऽर्का-ऽग्नि-गज-ध्वजान् । विमान-पद्मसरसी, ऋतुस्नाताऽथ देवकी ॥ ५० ॥
 तस्याः कुशाववातार्षोद्, गङ्गादत्तञ्जुतो दिवः । नभःसिताष्टमीरात्रिमध्येऽथ तमसूत सा ॥ ५१ ॥
 सान्निध्यं तेनिरे तस्य, पुण्यपूर्णस्य देवताः । तज्जन्मनि ततः स्वापमापुस्ते कंसयामिकाः ॥ ५२ ॥
 तदाऽऽहूय प्रियं, प्राह, देवकी रक्ष मे सुतम् । वञ्चयित्वा द्विपं कंसं, मोच्योऽसौ नन्दगोकुले ॥ ५३ ॥
 यशोदा जननीवाप्तं, सानन्दा नन्दबलभा । पालयिष्यति यद् बालमुपचारेनैवैवैः ॥ ५४ ॥
 वसुदेवोऽपि तन्मत्वा, तमादायाङ्गं व्रजन् । पार्श्वस्थदेवीकल्पाष्टदीप-च्छत्रजुषा पथा ॥ ५५ ॥
 अथो धवलरूपेण, शिशुसान्निध्यदेवताः । पुरतो गोपुरद्वारकपाटान्युदघाटयन् ॥ ५६ ॥

आयातो गोपुरे शौरिरुग्रसेनेन भाषितः । भास्वन्तं दर्शयन् बालं, सानन्दमिदमब्रवीत् ॥ ५७ ॥
 पुत्रव्याजेन शत्रुस्ते, कंसोऽनेन हनिष्यते । त्वमुद्धरिष्यसे भवैव, पुनः कापि प्रकाशयेः ॥ ५८ ॥
 आकर्ष्येत्पुत्रसेनेन, हर्षानुमत्तस्ततः । जगाम नन्दकान्ताया, यशोदाया निकेतनम् ॥ ५९ ॥
 तस्यास्तमात्मजं शौरिः, समर्प्याथ तदात्मजाम् । ननयां समुपादाय, देवक्याः पुरतोऽमुचत् ॥ ६० ॥
 इति कृत्वा गते शौरौ, प्रबुद्धाः कंसयामिकाः । कन्यामिमां समादाय, कंसाय द्रागदौकयन् ॥ ६१ ॥
 स्त्रीमयं सप्तमं वीक्ष्य, तं गर्भं निर्भयो नृपः । विदधे च्छिन्ननासाप्रां, मानी जानं हसन मुनेः ॥ ६२ ॥
 अममूचदम् कंसो, देवक्या एव सन्निधौ । पुनर्जातियमित्यन्तः, प्रमोदं प्राप साऽप्यथ ॥ ६३ ॥
 स कृष्ण इति संहृतः, कृष्णाङ्गत्वेन गोमिभिः । वसुदेवकुलोत्तंसो, गोकुलान्तरवर्धत ॥ ६४ ॥
 गते मासि सुतं द्रष्टुमुत्सुका देवकी ययौ । सह स्त्रीभिः प्रियं पृष्ट्वा, गोकुले गोऽर्चनच्छलात् ॥ ६५ ॥
 मुवं दधौ यशोदाङ्गवर्तिनं निजनन्दनम् । श्रीवत्सलान्छितं स्निग्ध-श्याममालोक्य देवकी ॥ ६६ ॥
 सदैव देवकी तत्र, गोपूजाव्याजतो ययौ । आविर्भव लोकंऽत्र, ततः प्रभृति गोव्रतम् ॥ ६७ ॥
 वैरेण वसुदेवस्यान्यदा शकुनि-पूतने । विद्यया तत्सुतं मत्वा, निहन्तुं कृष्णमारात ॥ ६८ ॥
 बभूवैका समारुह, शकतं कटुनादिनी । पूतना नूतनक्ष्वेडलिप्तं स्ननमपाययत् ॥ ६९ ॥
 सान्निध्यं विदधानामिदं वतामिस्तदा मुदा । कृष्णस्य देहमाविश्य, हते तेनैनसैव ते ॥ ७० ॥
 एव नन्दोऽथ वीक्ष्य देवं, खेदं मनसि धारयन् । यशोदां प्राह नैकाकी, बालो मोच्यः कदाचन ॥ ७१ ॥
 तं पालयति सानन्दा, यशोदाऽथ स्वयं सदा । छलादुच्छृङ्खलो बालः, प्रयातीतस्ततः स तु ॥ ७२ ॥
 दानोदुखलब्धेन, तस्य बद्धाऽन्यदोदरम् । यशोदा तद्गतेर्भीता, गृहेऽगात् प्रतिवेशिनः ॥ ७३ ॥
 तदा पितामहद्वेषादेत्य सूर्पकक्षः शिशुम् । तं मध्ये पेष्टुमभितो, जगामार्जुनयुग्मनाम् ॥ ७४ ॥
 अनयोः कृष्णदेव्याऽथ, माधश्चके महीरुहोः । ऊचे गांपैस्ततोऽभन्नि, कृष्णो नार्जुनयोर्युगम् ॥ ७५ ॥
 तदाऽऽकर्ण्येति नन्दश्च, यशोदा च समीयतुः । तौ धूलिधूसरं वीक्ष्य, प्रीतो बालं वुचुम्बतुः ॥ ७६ ॥
 बद्धो यददरे दान्ना, नान्ना दामोदगस्ततः । ख्यातोऽयं गोकुले बालो, वल्लवीपीनिपल्लवी ॥ ७७ ॥
 मत्वा शताङ्ग-शकुनि-पूतना-ऽर्जुनसङ्कथाम् । दध्यौ शौरिगुं कंसो, ज्ञास्यन्येवविधौजसा ॥ ७८ ॥
 माऽपकार्षीत् किमप्यस्य, मत्वाऽपि क्रूरधीरसौ । अहं तदस्य ग्वायै, कञ्चिन्मुखांमि नन्दनम् ॥ ७९ ॥
 तद् यथातथमाख्याय, राममुद्दामविक्रमम् । सुतत्वेनार्पयामास, यशोदा-नन्दयोर्मुदा ॥ ८० ॥
 सहेलं खेलतस्तत्र, राम-दामोदरौ तनः । गोकुले गोमनि व्योम्नि, मतारे शशि-सूर्यवत् ॥ ८१ ॥
 आयुधेषु समग्रेषु, श्रमं रामेण कारितः । प्रकृत्या विक्रमौ कृष्णः, सपक्षाहिरिवावयौ ॥ ८२ ॥
 गोपस्त्रियः प्रियममं, गृहोन्मुद्रितमन्मथाः । समालिङ्गन्ति चुम्बन्ति, बालव्यवहृतिच्छलात् ॥ ८३ ॥
 साकूताभिरनाकूतः, खेल्यते गोपखेलनैः । स गोपीभिः पणीकृत्य, चुम्बना-ऽऽलिङ्गनादिकम् ॥ ८४ ॥
 अस्फुटं कृष्ण कृष्णेति, जल्पन्त्यः प्रति तं मुहुः । पतन्ति मदिरोद्धूतमदव्याजेन गोष्पिकाः ॥ ८५ ॥
 तं मध्येकृत्य नृत्यन्ति, गोप्यो मण्डलनर्तनैः । तत्र तालध्वजस्तालाघावं वितनुते मुदा ॥ ८६ ॥
 एनं केनाप्युपायेन, काऽपि गोपी कदाचन । स्पृशन्ती निर्विकारैव, सेष्यमन्याभिरिष्यते ॥ ८७ ॥

तं वीक्ष्य विवशा गोप्यो, निमीलितबिलोचनाः । पिण्डीकृत्योरसि रसात्, तरसैव न्यपीडयन् ॥ ८८ ॥
 कृष्णः सदाऽपि मायूरपिच्छपूरविभूषणः । जगौ गोपालबालभिः, सह गोपालगूर्जरीम् ॥ ८९ ॥
 वंशनाववसैनैत्र-गति-कान्तिजितैरिव । सोऽयं कुरङ्ग-मातरङ्ग-मुजगैरनुगैर्वभौ ॥ ९० ॥
 राम-गोविन्दयोः क्रीडासन्निर्मलभोरिति । गोपयोर्जम्बुरकादवदेकादश वत्सराः ॥ ९१ ॥
 इतश्च कार्तिके कृष्णद्वादश्यां त्वाप्त्येगे विधौ । ममुद्रविजयाख्यस्य, पत्न्यां शौर्यपुरेशितुः ॥ ९२ ॥
 शिवावाः कुक्षिमध्यान्त, शङ्खजीवोऽपराजितात् । सा निशान्ते महास्वप्नांश्चतुर्दश वदर्थं च ॥ ९३ ॥
 गजोन्न-मिह-लक्ष्मी-सक्-चन्द्रा-ऽर्क-कलश-ध्वजाः ।
 पद्माकर-विमाना-ऽब्धि-रन्तपुञ्जा-ऽम्रयस्तु ते ॥ ९४ ॥
 नारकाणामपि स्वर्गजुषामिव तदा मुखम् । क्षणमासीत् प्रकाशश्च, चकास्ति स्म जगत्स्वपि ॥ ९५ ॥
 पत्युरत्युत्सुका स्वप्नानाम्यद् देवी प्रबुध्य तान् ।
 गजा तदैव देवज्ञोऽपृच्छयन् क्रोष्टुकिः स्वयम् ॥ ९६ ॥
 स व्याचख्यौ सुतो भावी, जिनो वां त्रिजगत्पतिः । श्रुत्वेति तावपि प्रीतो, पीयूषस्नपितायिव ॥ ९७ ॥
 गर्भस्थितेन तेनाथ, स्वामिना नृपकामिनी । वभौ स्मितमुक्त्वाभोजा, हंसेनेव सरोजिनी ॥ ९८ ॥
 निशीथे सितपद्मभ्यां, श्रावणे त्वाप्त्येगे विधौ । शङ्खध्वजं शिवाऽसूत, सुतं जीमूतमेचकम् ॥ ९९ ॥
 पदपञ्चाशदथाऽऽगत्य, दिक्कुमार्यां यथाक्रमम् । शिवा-जिनेन्द्रयोश्चकुः, सूक्तिकर्माणि भक्तितः ॥ १०० ॥
 पञ्चरूपो हरिः स्वर्गादथाऽऽगत्य यथाविधि । अतिपाण्डुकम्बलायां, शिलायां नीतवान् विभुम् ॥ १०१ ॥
 तत्र सिंहासनारूढः, सोऽयं स्वाङ्गं जिनं दधौ ।
 त्रिषष्ट्या त्वपरैः शकैः, स्नात्रं चक्रेऽच्युतादिभिः ॥ १०२ ॥
 अङ्गे तदीशमीशानो, दधौ सिंहासनासनः । सौधमेन्द्रोऽकृत स्नात्रा-ऽऽरात्रिक-स्तवनादिकम् ॥ १०३ ॥
 प्रभोरप्सरसः पञ्च, धात्रीराधाय वामवः । कृत्वा नन्दीश्वरं यात्रां, मुदितः स्वपदं ययौ ॥ १०४ ॥
 सप्रभावं प्रभावन्तं, राकेन्दुमिव नन्दनम् । तमालोक्य ममुद्रोऽभूदनुद्रितमहोदयः ॥ १०५ ॥
 हृष्टो रिष्टमणेर्नैमिर्मात्रा स्वप्नेऽत्र गर्भगे । अरिष्टनेमिरित्याग्यां, सुनोस्तद् विदधे पिता ॥ १०६ ॥
 मधुसायामथाऽऽतेन, नैमिजन्ममहोत्सवम् । दशाहो दशमस्तेन, कंसस्तस्याऽऽययौ गृहम् ॥ १०७ ॥
 छिन्ननासापुटां वीक्ष्य, खेलन्तीं तत्र तां सुताम् ।
 भीतः कंसोऽधिकं सोऽथ, स्मृत्वाऽनुजमुनेर्वचः ॥ १०८ ॥
 नैमित्तिकं स कंसस्तदपृच्छत् सद्नेन गतः । स्त्रीगर्भः सप्तमः सोऽयं, मुनिनोक्तो भवेत्त वाः ॥ १०९ ॥
 ऊचे नैमित्तिकः साधुगिरो विपरियन्ति न । काप्यस्ति हस्तिमल्लोजाः, स गर्भस्ते भयङ्करः ॥ ११० ॥
 तमरिष्टीख्यमुक्षाणं, हयेशं केशिनं च तम् । खर-मेधौ च तौ मुञ्च, क्रमाद् बृन्दारके वने ॥ १११ ॥
 अत्युग्रानपि तान् खेलन्, सहेलं यो हनिष्यति । हन्त ! हन्ता स ते सत्यं, निरगैलमुजार्गलः ॥ ११२ ॥
 पूजयेज्जननी यत् ते, शाङ्गं धन्व क्रमागतम् । आरोपयिष्यति पयःसितकीर्तिः स एव तत् ॥ ११३ ॥
 कालिबाहेर्देवयिता, चाणूरस्य विपादकः । हनिष्यति द्विपेन्द्रौ ते, स पञ्चोत्तर-चम्पकौ ॥ ११४ ॥
 आदिश्याऽथ श्रमायाऽसौ, मल्लौ चाणूर-मौष्टिकौ । अरिष्टादीन् वनेऽमुञ्चदरातिं ज्ञातुमात्मनः ॥ ११५ ॥

सरद्वानघनध्वानो, महोक्षो गाः क्षिपन् मुहुः । भञ्जन् भाण्डभरं तुङ्गशृङ्गो गोपान् लूलोप सः ॥ ११६ ॥

राम ! त्रायस्व गोविन्द !, त्रायस्वेति ब्रजे गिरः ।

श्रुत्वैव श्रौरिजन्मानौ, मानाध्मातावधावताम् ॥ ११७ ॥

अशोक्षाणं कुधावन्तं, धावन्तं वीक्ष्य केशवः । करावलितशृङ्गाग्रभग्नग्रीवं जघान तम् ॥ ११८ ॥

तस्मिन् काल इव क्रूरे, नीते कालनिकेतनम् । वल्लवाः पूजयामासुर्जनार्दनमुजौ मुदा ॥ ११९ ॥

मासः कंसकिशोरोऽथ, केशी क्रीडति केशवे । प्रकान्तवल्लवीनाशः, क्रीनाश इव दुःसहः ॥ १२० ॥

कुण्ठ्येन सोऽपि निर्भिन्दन्, सुरभीः सुरभीर्षणः । कूर्परापणतो वक्रत्रं, विदार्यामार्यत द्रुतम् ॥ १२१ ॥

स्वर-मेषमुखक्रीडस्वरमेघ ततोऽन्यदा । कृतगोपभयारोपमाजघान जनार्दनः ॥ १२२ ॥

अधायं मधुरानाथस्तन्माथप्रभवद्भयः । द्विषं निश्चेतुमानिन्ये, दसस्थचामिषाद्धनुः ॥ १२३ ॥

अत्यद्भुतभुजः शार्ङ्गः, यः कोऽप्यारोपयिष्यति । देयाऽस्मै सत्यमामेयमिति चायमघोषयत् ॥ १२४ ॥

महीभुजो भुजोष्मायमाणाः प्राणाधिकास्ततः । आगताः पर्यभूयन्त, नन्वनेनैव धन्वना ॥ १२५ ॥

सुनुर्मर्दनवेगाया, वसुदेवात्मजो रथी । चापारोपार्थमुत्कण्ठाकुलो गोकुलमागमत् ॥ १२६ ॥

तत्रोवास निशां राम-केशवस्नेहमोहितः । मार्गे गच्छन्नसौ प्रातः, कृष्णमेकं सहाऽनयत् ॥ १२७ ॥

अथ लूनं रथं मार्गेऽनाघृष्टौ मोक्षणाक्षमे । हेलया हरिरन्यत्रो, न्यग्रोधमुदमूलयत् ॥ १२८ ॥

इत्थं भुजालमालोक्य, तं पदातिं तदाऽन्तिके । दृष्टोऽनाघृष्टिरुत्तीर्य, परिष्वज्य रथेऽनयत् ॥ १२९ ॥

मधुरायामथानेकपृथ्वीनाथकुलाकुलाम् । धीरौ धनुःसमामेतौ, जग्मतुस्तिग्मतैजमौ ॥ १३० ॥

अस्नापयन्नृपस्तोमवीक्षतास्तमथ क्षणात् । सत्यभामा चिरं चक्षुः, कृष्णलावण्यमागरे ॥ १३१ ॥

ग्रहणादेव चापस्याऽनाघृष्टौ पतिते ततः । अष्टाङ्गभूषणे स्विस्ते, न यावदहसन् जनाः ॥ १३२ ॥

तावन्मृदुलदोर्दण्डचण्डिमानमदीहशत् । मुदा सदसि गोविन्दमन्वन धन्वाधिरौपणम् ॥ १३३ ॥

॥ युग्मम् ॥

अनाघृष्टिरथागत्य, मुक्त्वा द्वारि रथे हरिम् । गत्वा पितुः सदस्याख्यन्मयाऽऽरोप्यत तद्धनुः ॥ १३४ ॥

उक्तोऽथ वसुदेवेन, नश्य कंसेन हन्यसे । श्रुत्वेति स हरिं मुक्त्वा, ब्रजेऽथ म्वपुरेऽज्जत् ॥ १३५ ॥

चापमारोपयन्नन्दनन्दनः शब्द इत्यभूत् । कंसोऽपि हृदयारोपिशङ्काशङ्कुरजायत ॥ १३६ ॥

आहूय मृयसो मृपान्, मञ्चेषु मधुरापतिः ।

आदिशत् कलये मल्लान्, चापारोपोत्सवच्छलात् ॥ १३७ ॥

रामं जगाद गोविन्दः, श्रुत्वा मल्लरणोत्सवम् ।

द्रष्टुं मल्लभटीमावां, गच्छावः कौतुकं हि मे ॥ १३८ ॥

तं प्रति प्रतिपद्येति, यशोदामवदद् बलः । आवयोर्मह्यु पानीयं, म्नानीयं प्रगुणीकुरु ॥ १३९ ॥

बलस्तदलसां क्षित्ति, तां निरीक्ष्य रुषाऽवदत् । षड्वान्धववधाख्यानां, साक्षात्कर्तुं हरेः पुरः ॥ १४० ॥

आत्मानं माम् विस्मार्षमिदुक्तं न करोषि किम् ! ।

स्वाम्यादेशोऽप्युदासीना, दासी नाम कचिद् भवेत् ? ॥ १४१ ॥

१ भुत्वेति शौं संता० पाता० ॥ २ षणाः स्वता० पाता० ॥ ३ पर्यसूख्यन्त, पाता० ॥

४ नदेवाया, वता० ॥ ५ मग्रीष्मात् पाता० ॥ ६ द्वारि हरि रथे । गत्वा संता० पाता० ॥

वचनेनामुना म्लानमवलोक्य बलो हरिम् । स्नानाय सममादाय, यमुनायास्तटे ययौ ॥ १४२ ॥
 रामो हरिमथापृच्छदपच्छायोऽसि वत्स । किम् । त्वं प्रभातप्रभाराशिव्याहृष्ट इव दीपकः ? ॥ १४३ ॥
 तदेवं बलदेवं स, निजगाद सगद्गदम् । किञ्चरीति किमाक्षिप्ता, आतर्माता मम त्वया ? ॥ १४४ ॥

अथैनं प्रथयन् सामलीलां नीलाम्बरोऽवदत् ।

यशोदा जननी वत्स !, न ते नन्दो न ते पिता ॥ १४५ ॥

देवकी देवकक्षमापनन्दनी जननी तव । गोपूजाव्याजतोऽभ्येति, त्वां द्रष्टुं मासि मासि सा ॥ १४६ ॥

वसुदेवश्च देवेन्द्रप्रायरूप-पराक्रमः । पिता स तव तेनात्र, कंसत्रासादमुच्यथाः ॥ १४७ ॥

अहं च रोहिणीसूनुर्वैमात्रेयस्तवाग्रजः । तातेन स्वयमाहूय, त्वद्रक्षायै नियोजितः ॥ १४८ ॥

कंसात् किं भीतिरित्युक्ते, कृष्णेनाप्यन् पुनर्बलः । अतिमुक्तमुनेरुक्ति, तथा बन्धुवधप्रथाम् ॥ १४९ ॥

कृष्णस्तदा तदाकर्ण्य, क्रोधादनलवज्ज्वलन् । कंसध्वंस प्रतिज्ञाय, स्नानाय यमुनां ययौ ॥ १५० ॥

दृष्ट्वाऽथ कालियः कृष्णमतिक्रोधादधावत् । पश्यन्निवात्मनो मृत्युं, चूडारत्नप्रदीपवान् ॥ १५१ ॥

किमेतदिति सम्भ्रान्ते, रामे वामेन पाणिना । धृत्वाऽसौ हरिणा प्राणे, पद्मनालेन नस्तितः ॥ १५२ ॥

हरिः शरारुमारुह्य, तं भुजङ्गं महाभुजः । क्रीडन्नुडुपवल्लीरे, सविभ्रममविभ्रमत् ॥ १५३ ॥

मृतकल्पमनल्पौजास्तं मुक्त्वा निर्ययौ हरिः । तदेव्य समदाटोपैर्मोपैस्तौ बान्धवौ वृतौ ॥ १५४ ॥

ततः प्रचलितौ राम-गोविन्दौ मथुरां प्रति । गोपालकैः सहाऽभूतां, पुरगोपुरगोचरौ ॥ १५५ ॥

कंसादिष्टावथ द्विष्टाविभौ यमनिभौ क्रुधा । प्रधावितौ हतौ ताभ्यां, तौ पश्चोत्तर-चम्पकौ ॥ १५६ ॥

अरिष्टादिद्विषौ नन्दनन्दनौ ननु ताविभौ । दश्यमानौ मिथो रागसागरैरिति नागरैः ॥ १५७ ॥

गत्वा मलमटीभूमिं, सह बलभवत्सवैः । निषेदतुः कचिन्मञ्चं, तौ समुत्सार्थं तज्जनम् ॥ १५८ ॥ युग्मम् ॥

ततश्च वामो रामेण, रौद्रमूर्तिधरः पुरः । सैष मञ्चशिखोत्तंसः, कंसः कृष्णस्य दर्शितः ॥ १५९ ॥

सकौतुकप्रपञ्चेषु, मञ्चेषु विहितासनाः । कंसकृराशयज्ञानसावधानीभवद्भटाः ॥ १६० ॥

समुद्रविजयप्रष्ठा, जितज्वलनतेजसः । दशापि च दशाहांस्ते, गोविन्दाय निवेदिताः ॥ १६१ ॥

॥ युग्मम् ॥

विभाविभासुरच्छायौ, गुरप्रायौ नु काविभौ । चिन्तयद्भिरिति क्षमापैरैक्ष्येनां तौ प्रतिक्षणम् ॥ १६२ ॥

वधे सिन्धुरयोलेकैर्ज्ञापिते कुपितस्तदा । सशस्य इव कंसोऽभूद्, घूर्णमानेक्षणः क्षणम् ॥ १६३ ॥

अयुध्यन्ताद्विकं मल्लोत्तंसाः कंसाजया ततः । अथोदतिष्ठत क्रुश्याणूरः कंससंज्ञया ॥ १६४ ॥

करास्फोटैस्फुटाटोपः, स्फूर्जन्नृजस्वलं ध्वनन् । ऊर्ध्वीकृतभुजो भूमीभुजोऽधिक्षिप्य सोऽवदत् ॥ १६५ ॥

यः कोऽपि धैर्यधुर्योऽस्ति, पात्रं कोपस्य कोऽपि यः ।

स मे दोर्दण्डकण्डूति, यैषा खण्डयतु क्षणात् ॥ १६६ ॥

असहिष्णुरथो विष्णुश्चाणूरस्त्येति गर्जितम् । उत्तीर्य मञ्चात् पञ्चास्यध्वनिर्भुजमदिध्वनत् ॥ १६७ ॥

भुजास्फोटध्वनिर्विष्णोर्वर्द्धमानोऽथ दुर्धरः । कीर्तिविस्तृतये व्योमभाण्डे भग्नमिव व्यधात् ॥ १६८ ॥

तं मत्वाऽथ भुजास्फोटध्वनिनैवात्मधातकम् । एककौल्युधे कंसः, प्रेरयामास मौष्टिकम् ॥ १६९ ॥

१ 'वौ मुदा पाता० ॥ २ 'टस्फटा' खंता० पाता० ॥ ३ युद्धा खं खंतामं० पाता० ॥

४ 'कालं युधि कंसः, पाता० ॥

अथ दृष्ट्वा तमुत्तमदृष्टिकं मौष्टिकं हली । अथावत कुधा विष्णुपरामवमिया विभीः ॥ १७० ॥
 स्थिराया व्यथेतां ताम, नयन्तः क्रमसङ्क्रमैः । अथो युयुधिरे विष्णु-चाणूर-बल-मौष्टिकाः ॥ १७१ ॥
 कंसे पियासौ क्रीनाशपुराय प्रहितौ पुरः । तौ मल्लवथ शौरिभ्यां, मार्गालोकपराविव ॥ १७२ ॥
 इमौ हत हत क्षिप्रं, सह नन्देन गोमिना । वदन्तमिति मी-कोपद्विगुणस्फुरिताधरम् ॥ १७३ ॥
 कालाकान्तमहामञ्चः, सख्यन् पञ्चवक्त्रवत् । केशेषु केशवः कंसं, कृष्णल्लुटुदप्रतः ॥ १७४ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अथ कृष्णं प्रति कुद्धाः, कंसगृष्णा महीभुजः । मञ्चस्तम्भायुधेनोच्चैर्बलेन दलिता बलात् ॥ १७५ ॥
 कृष्णोऽपि रोपितपदः, शिरस्युरसि च लणात् । कंसं कोयन्तमत्यन्तमजघानं जघान तम् ॥ १७६ ॥
 भयस्पृशाऽधिकं सेना, कंसेनाऽऽनायि या पुरा ।

जरामन्धेरिता माऽपि, योद्धुः क्रोधादध्रुवन ॥ १७७ ॥
 तासु सन्नद्धमानासु, वाहिनीप्वर्धचक्रिणः । त्रासं दिदेश सन्नद्धः, समुद्रविजयः स्वयम् ॥ १७८ ॥
 यदवोऽथ दनोदग्रमहसः सहसा ययुः । सदनं वसुदेवस्य, समुद्रविजयादय ॥ १७९ ॥
 बुम्बन्तं लालयन्तं च, राम-नामोदरौ मुदा । किमेतदिति पप्रच्छ, वसुदेवं धर्मधवः ॥ १८० ॥
 देवकीदयितेनाथ, कथितेऽस्मिन् कथानके । स्वाङ्केऽधिरोप्य तौ धीरौ, राजा चिरमलालयत् ॥ १८१ ॥
 साकं तदुग्रसेनेन, काराकृष्टेन भूभुजा । कंसाय यमनानंघां, समुद्राया जल ददुः ॥ १८२ ॥
 हते कंसाहिते पित्रा, देयं पत्युर्जलं मया । इति जीवयशाः सन्धां, जरामन्धात्मजा व्यधात् ॥ १८३ ॥
 मधुरायामथो राम-कृष्णानुभावशब्दः । उग्रसेनं धर्मधार्थं, समुद्रविजयो व्यधात् ॥ १८४ ॥
 मुरारिरुग्रसेनेन, दत्तां पर्यणयत् ततः । मत्स्यभामां प्रभोहामां, क्रोष्टुकिप्रथिते दिने ॥ १८५ ॥
 ज्ञात्वा तं कंसवृत्तान्तमथ जीवयशोमुखात् । क्रोधवन्धाज्जगमन्धः, मन्धा यदुक्त्रे व्यधात् ॥ १८६ ॥
 हृत्वेन सोमकक्ष्मापः, समुद्रविजयं प्रति । जगमन्धनिर्देशेन, जगाम मधुरापुरीम् ॥ १८७ ॥
 यदुराजं सभामाजं, निजगाद स धीरधीः । कंसद्विषौ स ते स्वामी, याचने राम-कंशवौ ॥ १८८ ॥
 तौ समर्प्य भवन्तोऽपि, विभवन्तु विभूर्तिभिः । उच्छित्तिरनयोर्युक्ता, निजप्राभवगेगयोः ॥ १८९ ॥

अथाऽवदत् कुधाकम्पः, मोमकं प्रति भूपतिः ।

आभ्यां भ्रूणवधात् पापी, निन्ये कंसा यमौकसि ॥ १९० ॥
 प्राणप्रियाविमौ बालौ, नार्पयिष्यामि सर्वथा । विरोधेऽस्मिन् जरामन्धो, न भव्य भाणायिष्यति ॥ १९१ ॥
 अथाऽह सोमकस्तस्मिन्, दत्ते जामातरि प्रिये । त्रिज्वण्डक्ष्मापतिः कुद्धस्तेन युक्तो न विग्रहः ॥ १९२ ॥
 एतौ पटीमिव क्षिप्त्वा, यूयं जगति जीवत । क्रोधोद्धराज्जरामन्धगन्धमिन्धुरनोऽधुना ॥ १९३ ॥
 अथावददसुं दीप्तः, कोपनो गोपनायकः । नाम्नाकं स प्रभुस्तस्य, राज्ञस्तु प्रभवो वयम् ॥ १९४ ॥
 प्रियो यद्यस्य कंसोऽभूत्, तदायातु ग्यादयम् । यथाऽसु तस्य जामातुर्मल्य्यामि समुत्सुकम् ॥ १९५ ॥
 गच्छ रे ! मत्सरे बाढं, त्वमस्मान् माम् रोपय । माम् भूः स्वविभोर्गुल्युपधप्रस्थानडिण्डिमः ॥ १९६ ॥

१ 'प्रसाहसा सहसा ययुः' पाठा० ॥ २ 'दरौ तदा' संता० ॥ ३ 'राधिपः' संता० पाठा० ॥
 ४ 'तौ बालौ, रा' संता० ॥ ५ 'नया, स' संता० ॥ ६ 'हृत्वे' संता० ॥ ७ 'पुरां प्रति'
 संता० । 'पुरां पुरीम्' पाठा० ॥ ८ 'पापो, निन्ये' संता० । 'पापाभिन्ने' पाठा० ॥

इत्युको हरिणा सोमः, समुद्रेणाप्युपेक्षितः । तदाऽऽरूप्यद् द्विगुणं गत्वा, जरासन्धमहीमुजे ॥ १९७ ॥
 अथ कुदे जरासन्धे, विरोधिवधसन्धया । प्रयाणमकरोत् काल, इव कालकुमारकः ॥ १९८ ॥
 इतो योद्धुं समुद्रेण, पृष्ठः क्रोष्टुकिरभ्यधात् । प्रतीचीं प्रति पाथोधिकच्छे गच्छत सम्पति ॥ १९९ ॥
 सत्या सुते सुतौ यत्र, तत्र स्थाने कृते हरिः । जरासन्धवधाद् भावी, भरतार्द्धधराधवः ॥ २०० ॥
 सहोभ्रसेनभूयेन, श्रुत्वेदं यादवाप्रणीः । मुमोच मथुरामेकादशकोटिकुलान्वितः ॥ २०१ ॥

नीत्वा सूर्यपुरात् सप्त, कुलकोटीरपि द्रुतम् ।

मध्येविन्ध्यं ययौ पृष्ठे, प्रासः कालोऽप्यदूरतः ॥ २०२ ॥

कुष्णसामिध्यदेव्यस्तच्चितां पथि विचकिरे । एकामेकाकिनीं पार्श्वे, रुदतीं सुदतीं पुनः ॥ २०३ ॥
 किमेतदिति कालेन, पृष्ठे सा भीरुब्रवीत् । एष्यत्कालभयादभ्यां, चितायां यद्वोऽविशन् ॥ २०४ ॥

मद्भ्राता तैः सहाविक्षदिह वेक्ष्याम्यहं ततः ।

चितां साऽविशदित्युक्त्वा, दध्यौ कालोऽपि कोपनः ॥ २०५ ॥

ज्वलितानलदुर्गेऽस्मिन्, मद्भ्राता विविशुस्ततः । गत्वा तत्रापि हन्मीति, प्राविशन्मोहितश्चिताम् ॥ २०६ ॥
 क्षणेन ज्वलिते कालकुमारे सैनिकैस्ततः । तन्मोहाचरितं सर्वं, गत्वा राज्ञे निवेदितम् ॥ २०७ ॥
 यदवः प्रययुः कापि, दूरमित्युदिते चरैः । वृद्धालोचेन तन्मेने, देवतामोहितं नृपः ॥ २०८ ॥
 यादवानामथ पथि, व्रजतामतिमुत्तकः । चारणार्थिः समुद्रेण, पृष्ठो राज्ञैवमब्रवीत् ॥ २०९ ॥
 द्वाविशस्तीर्थकुलोमिभावी तव तनुद्भवः । राम-कुष्णौ द्विधौ जिष्णू, बलविष्णू भविष्यतः ॥ २१० ॥
 तन्मा भैषीद्विषद्रघस्त्वमित्युदीर्य गते मुनौ । सुराष्ट्रामण्डलं प्राप, समुद्रविजयो नृपः ॥ २११ ॥
 आवासेषु प्रदपेषु, रैवतात् प्रत्यगुचरे । सत्याऽसूत सुतौ तत्र, भानु-भामरसंज्ञकौ ॥ २१२ ॥
 तत् क्रोष्टुकिगिराऽभ्यर्च्य, हरिर्लहरिमालिनम् । तैत्राष्टमं तपस्तेपे, प्रत्यक्षः सुस्थितोऽभवत् ॥ २१३ ॥

पाञ्चजन्य-मुषोषाल्यौ, शङ्खौ सात्वत-कुष्णयोः ।

सुस्थितः प्राभृतीकृत्य, जगाद किमहं स्मृतः ? ॥ २१४ ॥

कुष्णोऽवदत् पुराऽभूद् या, विष्णूनां द्वारका पुरी ।

छादिता सा त्वयाऽभोभिस्तां मम प्रकटीकुरु ॥ २१५ ॥

अथेत्यार्क्यं देवेन, विज्ञसस्तेन वासवः । आदिश्य धनदं तत्र, कारयामास तां पुरीम् ॥ २१६ ॥
 नवयोजनविस्तारां, दैव्ये द्वादशयोजनीन् । द्वादशा-ऽष्टादशकरपृथुलोत्तुङ्गवैप्रिकाम् ॥ २१७ ॥
 रत्नोत्करस्फुरतेजःपुञ्जपिञ्जरीताम्बराम् । चकार जिनचैत्यानां, श्रेणिं तत्र धनाधिपः ॥ २१८ ॥
 प्रासादौ सर्वतोभद्र-पृथिवीजयसंज्ञकौ । पुरान्तर्विदधे श्रीदः, श्रीदामोदर-रामयोः ॥ २१९ ॥
 तत्पुरश्च सुधर्मायाः, सधर्माणं सभां व्यधात् । चैत्यं चाष्टोत्तरशतश्रीजैप्रतिमान्वितम् ॥ २२० ॥
 समुद्रविजयादीनां, सर्वेषामपि भूभुजाम् । प्रासादयोस्तयोः पार्श्वे, प्रासादाः कोटिशः कृताः ॥ २२१ ॥

१ 'रपि प्रभुम्' खंता० ॥ २ 'देवास्तच्चितां' पाता० । 'देव्यस्तु, चितां' खंता० ॥ ३ 'द्विषां' जिं पाता० ॥ ४ 'सकेऽष्टमं तपस्तेन, प्र' खंता० पाता० ॥ ५ 'द्वारिका' खंता० ॥ ६ 'जनान्' खंता० पाता० ॥ ७ 'वैप्रिकाम्' पाता० ॥ ८ 'एतदनन्तरं' पाता० 'युग्मम्' इति वर्तते ॥

तत्प्रीते वाससी मुक्तामालां मुकुट-कौस्तुभौ । गरुडाङ्गं रथं शार्ङ्गं, धन्व कौमोदकीं गदाम् ॥ २२२ ॥

अश्वत्थबाणौ शरणी, नन्दकांसि च विष्णवे । ददौ श्रीदोऽथ रामाय, वनमालां हलं धनुः ॥ २२३ ॥

तालपञ्चजं रथं तूणौ, मुशलं नीलवाससी । अर्हाणि च दशार्हेभ्यो, रत्नान्याभरणानि च ॥ २२४ ॥

मत्वाऽथ रुद्रघो युद्धे, बलवन्तं बलानुजम् । अपरोदधिपर्यन्तेऽभ्यपिञ्चन् हर्षनिर्भराः ॥ २२५ ॥

स्थायाम्बु सिद्धार्थ-दारुकाभिधसारथी । प्रविष्टावुत्सवोद्दामां, राम-दामोदरौ पुरीम् ॥ २२६ ॥

आसेदुः सदनान्यथो निजनिजान्येते जवाद् यादवा,

यक्षाधीश्वरदर्शितानि मणिभिः क्लृप्तानि लक्ष्मीमयैः ।

रत्नस्तम्भतलपितप्रतिकृतीन् यत्रावलोक्य प्रभृन्,

मुह्यन्तः प्रणमन्ति जल्पितरवैर्ज्ञात्वा परं सेवकाः ॥ २२७ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि

श्रीसङ्गपतिचरिते लक्ष्म्यङ्कं महाकान्ये कृष्णराज्यवर्णनो

नाम द्वादशः सर्गः ॥

शश्वच्छलाऽपि किल कृष्णमुखं कृपाणे,

पाणौ सरोजमुखमिन्दुसुखं मुखे च ।

भद्रेभकुम्भसुखमंसयुगे च लब्ध्वा,

लक्ष्मीः स्थिराऽजनि चिरादिह वस्तुपाले ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थाम् २३१ । उभयम् ४१७४ ॥

त्रयोदशः सर्गः ।

प्रद्युम्नकुमारचरितम्

ददन्मुदं दशार्हाणां, तस्यां हलियुतो हरिः । चिरं चिक्रीड महितो, यादवैर्द्विद्वलतादवैः ॥ १ ॥
तदन्तर्नेमिनाथोऽपि, बाल्यं साफल्यमानयत् । त्रिज्ञानवानपि क्रीडारसैर्यदुमदप्रदः ॥ २ ॥
आजन्म मन्मथजयी, निर्विकारमनाः क्रमात् । श्रीनेमिर्यौवनं प्राप, दशचापोन्नताकृतिः ॥ ३ ॥
पितृ-भ्रातृ-सुहृद्गैः, प्रार्थ्यमानोऽप्यर्हर्निशम् । न मेने नेमिनाथस्तु, पाणिग्रहमहोत्सवम् ॥ ४ ॥
अन्येषुः केलिवलीनां, नीरदो नारदो मुनिः । पर्यटन्नेत्य गोविन्दार्चितो भामागृहं ययौ ॥ ५ ॥
तत्रानभ्युत्थितायां तु, दर्पणालोककौतुकात् । कुद्वो दध्यौ ददाम्यस्याः, सापत्यमिति नारदः ॥ ६ ॥

अथ भीष्मकसूपालमुतायै कुण्डिने पुरे ।

रुक्मिण्यै रुक्मिसोदयै, व्याख्यात् कृष्णगुणान् मुनिः ॥ ७ ॥

तैस्याः कृष्णानुरक्ताया, रूपं चित्रपटस्थितम् । कृष्णाय दर्शयामास, नेत्रपात्रामृतं मुनिः ॥ ८ ॥

कृष्णसदनुरक्तोऽयं, सत्कृत्य मुनिपुङ्गवम् । रुक्मिणे रुक्मिणीयाच्चा-हेतोर्दत्तं नियुक्तवान् ॥ ९ ॥

दूतेन रुक्मिणीं रुक्मी, प्रार्थितोऽभिदधौ हसन् । शिशुपालाय देयाऽसौ, न तु गोकुलरक्षिणे ॥ १० ॥

इत्युक्त्वाऽस्मिन् गते दूते, रुक्मिणी कृष्णरागिणी ।

पितृष्वसा सहाऽऽलोच्य, न्ययुक्त हरये चरम् ॥ ११ ॥

मौचे मासि सिताष्टम्यां, वने नागार्चनच्छलात् । मामभ्युपेयुषीं हर्तुमागन्तव्यं त्वया रयात् ॥ १२ ॥

वचः श्रुत्वेति रुक्मिण्याः, दूतात् प्रीतो जनार्दनः ।

आहूतः शिशुपालस्तु, रुक्मिणा रुक्मिणीकृते ॥ १३ ॥

रामेण सह सङ्केतदिने गरुडकेतनः । आययौ कुण्डिनोद्याने, तत्राथ रथिना रथी ॥ १४ ॥

इतोऽपि रुक्मिणी नागपूजाव्याजेन निःसृता । पितृष्वसाऽप्यनुमता, रथं कृष्णस्य शिश्रिये ॥ १५ ॥

अथ स्वदोषमोषाय, सपूर्कारं पितृष्वसा । रुक्मिणेऽकथयज्ज्ञेह, रुक्मिणी हरिणा हठात् ॥ १६ ॥

पाञ्चजन्य-सुघोषास्त्रौ, शङ्खावापूर्य निर्भरम् । ह्रित्वा च रुक्मिणीं कृष्ण-रामावचलतां ततः ॥ १७ ॥

अपहारं स्वसुः श्रुत्वा, रुक्मी रोषारुणेक्षणः । शिशुपालान्वितोऽचालीत्, कृष्णस्यानुपदं तदा ॥ १८ ॥

तस्मै रामोऽय युद्धाय, ययौ तूर्णं तु केशवः । रथेन रुक्मिणीनेत्रस्पद्मांतरलवाणिना ॥ १९ ॥

रामस्तदनु सङ्गमकुशलो मुणालोद्धतः । ममन्मारिवलं गुण्डाचण्डो हृदमिव द्विपः ॥ २० ॥

१ 'यन्' खंता० पाता० ॥ २ 'हर्दिवम्' खंता० पाता० ॥ ३ तस्यां कृष्णानुरक्तायां, रूपं पाता० ॥ ४ 'य', पूजयित्वा तु नारदम् पाता० ॥ ५ प्राघमासे सितां खंता० । सिताष्टम्या-महं माघे, मासे नागार्चनच्छलात् । वनमेष्यामि मां हर्तुं पाता० ॥ ६ कृष्णस्य रथमा-कृत् पाता० ॥ ७ तां ह्रित्वा रुक्मिणीं खंता० पाता० ॥ ८ ततः खंता० ॥ ९ तूर्णं जनार्दनः पाता० ॥

सह सेनासहजेण, शिशुपालः पलायत । राममालोक्य रुक्मी तु, युद्धैकश्रद्धया स्थितः ॥ २१ ॥

कृत्वाऽथ विरथं रामो, रुक्मिणं रणमूर्धनि । क्षिप्रं क्षुरप्रनिर्लून-केशं तमिदमभ्यधात् ॥ २२ ॥

त्वं मत्कनिष्ठकान्ताया, रुक्मिण्याः सोदरो यतः ।

जीवन् मुकोऽसि तत् केशच्छेदैच्छुदितमस्तकः ॥ २३ ॥

रुक्मी कृतशिरस्तुण्डमुण्डनः कुण्डने पुरे । न जगाम द्विया चक्रे, तत्र भोजकटं पुरम् ॥ २४ ॥

इतश्च दर्शयामास, रुक्मिण्यै द्वारकां हरिः । न्यवेदयच्च पूरेषा, कृता श्रीदेन मत्कृते ॥ २५ ॥

सफलीकुरु हेलाभिरिहोपान्तावनीवनीः । लीलाशैल-सरो-वापी-सिन्धुबन्धुरिताः सदा ॥ २६ ॥

अथाऽऽह रुक्मिणी स्वामिन्नहमेकाकिनी हता । परिवारं ततो देहि, सत्यभामादिवन्मम ॥ २७ ॥

कार्या तदधिकाऽस्तीति, प्रतिपद्य जनार्दनः । रुक्मिणीममुचद् भामाधामान्तिकनिकेतने ॥ २८ ॥

परिणीयाथ गान्धर्वविवाहेन बलानुजः । क्षणवत् क्षणदां कृत्स्नामिमांरमयन्मुदा ॥ २९ ॥

अतिशुक्तमुनिः प्रापदन्यादा रुक्मिणीगृहम् । तन्मत्वा सत्यभामाऽपि, रमसा समुपागमत् ॥ ३० ॥

भावी मम सुतो नो वाऽ, रुक्मिण्येत्युदितो मुनिः ।

जनार्दनसमो भावीत्युक्त्वा तां स यथौ तदा ॥ ३१ ॥

अथाऽऽह रुक्मिणीं भामा, कथितो मे सुतोऽमुना । तेन वादेन ते याते, हरिमन्योन्यकोपने ॥ ३२ ॥

अथ तत्राऽऽगतो धैर्ययुगो दुर्योधनो नृपः । भामा तमाह जातो मे, सूनुर्वोदा सुतां तव ॥ ३३ ॥

रुक्मिणीं सत्यभामां च, प्राह दुर्योधनो नृपः । प्राग् भावी तनयो यस्यास्तस्यै देवा सुता मया ॥ ३४ ॥

अथाऽऽह भामा प्रथमं, यत्पुत्रः परिण्यते ।

तस्यै च्छित्त्वा शिरःकेशान्, द्वितीया स्वान् प्रदास्यति ॥ ३५ ॥

निश्चित्येदं तदा सत्या, रुक्मिणी च सभान्तरे ।

तत् साक्षीचक्रतुः कृष्ण-राम-दुर्योधनादिकान् ॥ ३६ ॥

दृष्टः स्वप्नेऽथ रुक्मिण्या, विशन्नास्ये सितो वृषः ।

तद्विचारं हरिव्याख्यद्, यद् भावी तेऽद्भुतः सुतः ॥ ३७ ॥

दासीमुख्यादिति श्रुत्वा, सत्याऽप्यागत्य कल्पितम् ।

आचस्यौ हरये स्वप्नं, यन्ममाऽऽप्स्ये गजोऽविशत् ॥ ३८ ॥

तं मत्वाऽपि हरिः स्वप्नं, कल्पितं जल्पितेज्जितैः । ना भूदस्या विषादस्तद्, व्याख्यद् वरसुतोद्भवम् ॥ ३९ ॥

अथो महर्षिकः कोऽपि, महाशुक्राङ्गयुतः सुरः । उदरे रुक्मिणीदेव्यास्तेजोरविरवातरत् ॥ ४० ॥

अथ सत्याऽप्यघाद् गर्भमुदरं ववृषे च तत् । यथावस्थोदैर्वास्थात्, पुण्यगर्भा तु रुक्मिणी ॥ ४१ ॥

कृष्णमेत्याऽप्यदा सत्या, प्राह सत्या न रुक्मिणी । उदरं मेदुरं नास्याः, पश्य गर्भं पुनर्मम ॥ ४२ ॥

वदन्त्यामिदमेवास्यां, दासी कृष्णमवर्धयत् । पुत्रोऽमृद् देव ! रुक्मिण्या, रुक्मत्वस्यतनुद्युतिः ॥ ४३ ॥

वचस्तस्यास्तदाऽऽकर्ण्य, कर्णपीयूषमभ्ययुतः । उत्थाय रुक्मिणीसौधं, प्रति प्रचलितो मुदा ॥ ४४ ॥

गच्छन्ती सदने लिङ्गा, तथा सत्याऽपि वार्तया । वर्त्मन्येव भयस्यूताऽसूत सा भानुकं सुतम् ॥ ४५ ॥

१ 'लायितः पाता० ॥ २ 'क्षुरप्रेण ततो लू' पाता० ॥ ३ 'दनुदि' पाता० ॥ ४ 'भाययी
ये' खंता० ॥ ५ 'दं गता सत्या, खंता० ॥

इतश्च रुक्मिणीसौधे, हरिः सिंहासने स्थितः । अपश्यत् पुत्रमानाख्य, विभाजितविभाकरम् ॥ ४६ ॥
 आनन्दाम्बुधिनिर्मग्नो, निजगाढ जनार्दनः । प्रद्युम्न इति तं नाम्ना, धाम्नां सीमा सुतो हि सः ॥ ४७ ॥
 ज्योतिष्कः पूर्ववैरेण, धूमकेतुस्तदा सुतम् । तं कृष्णाद् रुक्मिणीवेधो, हत्वा वैताढ्यमभ्यगात् ॥ ४८ ॥
 तं शूतरमणोषाने, बालं टङ्कशिलोपरि । ण्ष क्षुधातुरत्वेन, भ्रियतामित्यमुञ्चत ॥ ४९ ॥
 असावनपमृत्युस्तत्परमाङ्गतया शिशुः । अबाधितोऽपतद् भूरिपर्णाकीर्णमहीतले ॥ ५० ॥
 गच्छतः स्वपुरं कालसंवरस्य पुरान्तरात् । विमानमम्बलत् प्रातस्तत्रैव व्योमचारिणः ॥ ५१ ॥
 अथाधोदत्तदृष्टिस्तं, दृष्ट्वा बालं रविच्छविम् । पत्न्यै कनकमालायै, पुत्र इत्यर्पयत् स्वगः ॥ ५२ ॥
 अथाऽऽख्यन्मेघकूटाल्ये, स्वेचरः स्वपुरे गतः । गूढगर्भाऽधुनैवायुं, मत्पत्नी सुषुवे सुतम् ॥ ५३ ॥
 पुत्रजन्मोत्सवादृक्, संवरः सुदिने व्यधात् । तस्य प्रद्युम्न इत्याख्यां, दिक्प्रद्योतनतेजसः ॥ ५४ ॥
 अथैत्याप्रच्छिन्न रुक्मिण्या, श्रीगोविन्दः क नन्दनः^१ । अधुनैवाग्रहीः पुत्रं, हरिरित्युत्तरं ददौ ॥ ५५ ॥
 केनापि च्छलितोऽसीति, भाषमाणोऽथ रुक्मिणी । पपात मूर्छिता भूमौ, लब्धसंज्ञा रुरोद च ॥ ५६ ॥
 यदुमिः पद्मवन्मलानं, भास्वर्त्यम्मिन् गते मुते । कुमुद्वतीव भामा तु, मुदिता सपरिच्छदा ॥ ५७ ॥
 आसाय नारदायाथ, किमेतदिति पृच्छते । आख्यत् सर्वं हरिर्दुःखी, शुद्धिं वेत्सीति चाबदत् ॥ ५८ ॥

अथाऽऽह नारदो ज्ञानी, पुराऽऽसीदतिमुक्तकः ।

अधुना स गतो मुक्तिं, न ज्ञानं भारतेऽस्ति तत् ॥ ५९ ॥

तदहं प्राग्निदेहेषु, पृष्ट्वा सीमन्धरं जिनम् । कथयिष्यामि ते सर्वमित्युक्त्वा नारदो ययौ ॥ ६० ॥
 गत्वाऽथ ज्ञानिनिःसीमं, सीमन्धरजिनेश्वरम् । प्रणम्य नारदोऽपृच्छत्, कृष्णसूनुगतिप्रथाम् ॥ ६१ ॥
 अथाऽऽख्यत् तीर्थकृद् धूमकेतोः प्राग्वैरचेष्टितम् । विद्याधरगृहे वर्द्धमानं च हरिनन्दनम् ॥ ६२ ॥
 पृच्छते नारदायाथ, तस्य प्राग्वैरकारणम् । स्वामी सीमन्धरस्तत्रैव, सर्वमित्थमचीकथत् ॥ ६३ ॥

प्रद्युम्नस्य पूर्वभवचरितम्

अस्ति हस्तिपुरं जम्बूद्वीपे धरणिभूषणम् ।

विष्वक्सेनोऽत्र भूपोऽमृद्, विष्वक्सेनोद्भूताहितः ॥ ६४ ॥

मधुकैटभनामानौ, तस्याभूतामुभौ सुतौ । मेजे राजा व्रतं राज-युवराजौ विधाय तौ ॥ ६५ ॥

छळात् पल्लीपतिर्भीमस्तयोर्देशमुपादवत् । तं हन्तुमथ भूपालश्चालालचलविक्रमः ॥ ६६ ॥

मार्गे वटपुरेन्द्रेण, कनकप्रभभूभुजा । मधुर्भोजन-वस्त्रादिदानैः सानन्दमर्षितः ॥ ६७ ॥

तत्रासौ वीक्ष्य चन्द्रार्भा, कनकप्रभवलभाम् । चेतस्तत्रैव मुक्त्वाऽगाद्, भीमं पल्लीपतिं प्रति ॥ ६८ ॥

मधुः पल्लीपतिं हत्वा, कण्ठीरव इव द्विपम् । चलितः पुनरामन्त्रि, कनकप्रभभूभुजा ॥ ६९ ॥

अथाऽप्यच्छति चन्द्रार्भा, याचञ्जया कनकप्रभे । बलात्कारेण तां निन्ये, मधुर्भुसखातुरः ॥ ७० ॥

चन्द्राभाविरहाद् मेजे, वैकल्यं कनकप्रभः । मधुस्तु हास्तिनपुरं, प्राप्य रेमे समं तथा ॥ ७१ ॥

१ °त्यस्तङ्गते संता० ॥ २ °अ, तदा सर्वमची° पाता० । °अ, °सर्वमेवम° संता० ॥

३ भीमप° संता० ॥

उत्तरागतिमन्वेष्टुः, पृष्ठश्चन्द्राभ्या मधुः । पारदारिकवादेन, स्थितोऽस्मीदमवोचत ॥ ७२ ॥
 चन्द्राभा माह को वादोः, यत् पूज्याः पारदारिकाः । श्रुत्वेत्युक्तं नरेन्द्रेण, वध्या मे पारदारिकाः ॥ ७३ ॥
 चन्द्राभाऽन्ववदत् पूज्यो, निश्चितं पारदारिकः । अत्रार्थे स्पष्टद्वयान्तः, क्षोणीनाथस्त्वमेव मे ॥ ७४ ॥
 आकर्ष्येति महीपालस्त्वपालोऽभूदधोमुखः । प्राप्तो राजपथे नृत्यन्वितश्च कनकप्रभः ॥ ७५ ॥
 दुःखार्तं वीक्ष्य चन्द्राभा, स्ववियोगविसंस्थुलम् । अदीदृशद् दृशा बाष्परुद्धया मध्वे धवम् ॥ ७६ ॥
 तौ प्रत्यर्प्य विधायाऽथ, मधुर्वेन्दुसुतं नृपम् । सकैटभो व्रतं मेजे, मुनेर्विमलवाहनात् ॥ ७७ ॥
 तीर्थं तस्वा तपः साधुवैयावृत्यकराविमौ । जातावनशनाद् देवौ, महाशुक्रं महद्विकौ ॥ ७८ ॥
 ज्योतिष्को धूमकेतुबाल्यो, मृत्वाऽभूत् कनकप्रभः ।
 च्युत्वाऽभूत् तापसो मृत्वा, धूमकेतुरभूत् पुनः ॥ ७९ ॥
 महाशुक्रान्मधुच्युत्वा, रुक्मिण्यां सोऽप्यजायत । प्रागैवं स्त्रीकृते धूमकेतु-प्रद्युम्नयोरिदम् ॥ ८० ॥
 तैनुः षोडशवर्षान्ते, रुक्मिण्याः स मिलिष्यति । विद्या विद्याधरेन्द्राणां, हृद्या हृदि विनोदयन् ॥ ८१ ॥
 किं पुत्रविरहः स्वामिन् !, रुक्मिण्याः षोडशाब्दिकः ? ।
 नारदेनेति पृष्ठः श्रीजिनेशः पुनरादिशत् ॥ ८२ ॥

रुक्मिण्याः पुत्रवियोगकारणगर्भं पूर्वभवचरितम्

मण्डले मगधामिल्ये, जम्बूद्वीपस्य भारते । लक्ष्मीग्रामाभिधे ग्रामे, सोमदेवोऽजनि द्विजः ॥ ८३ ॥
 लक्ष्मीवतीति तद्गार्या, कुङ्कुमाद्रेण पाणिना । कदाऽप्युपवने स्पृष्ट्वा, मयूराण्डमशोणयत् ॥ ८४ ॥
 तमौज्ज्वलदन्धवन्माता, यावत् षोडश नाडिकाः । मेघवृष्ट्या ततो धौतं, स्वीचकार स्वमण्डकम् ॥ ८५ ॥
 भूयो लक्ष्मीवती याता, वने बालं कलापिनम् । तं निनाय गृहे शोकातुरगयामपि मातरि ॥ ८६ ॥
 भृत्वा षोडश मासान् सा, सकृपा स्वजनोक्तिभिः । नीत्वा तत्र वने मातुरातुरायाः पुरोऽमुचत् ॥ ८७ ॥
 ब्राह्मण्या तत्प्रमादेन, बद्धं षोडशवर्षिकम् । कर्मदं पुत्रविरहव्यथाप्रथितवेदनम् ॥ ८८ ॥
 शुनिं समाधिगुप्तं साऽन्यदा मिश्रार्थमागतम् । गृहात् पूकृत्य निष्काश्य, कपाटौ पिदधे द्रुतम् ॥ ८९ ॥
 सप्तमेऽङ्कि गल्लुङ्गीभूय व्रतिजुगुप्सया ।
 सा विवर्णाऽग्निना मृत्वा, भवान् भूरीन् किलाऽभ्रमत् ॥ ९० ॥
 भृगुकच्छलटे रेवातीरेऽभूद्वीवरात्मजा । त्यक्त्वा पितृभ्यां दौर्गेन्ध्यात्, काणाऽतौ दुर्भगाभिधा ॥ ९१ ॥
 उद्यौवनाऽन्यदाऽपश्यत्, कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् । सेयं समाधिगुप्तास्त्वं, शीतर्तौ निर्भरे निक्षि ॥ ९२ ॥
 असौ स्फीतेन शीतेन, निशायां मास्म बाध्यत । इति सार्द्धमनाः साधुं, तृणैः प्रावृणुते स्म तम् ॥ ९३ ॥
 ननाम सा शुनिं प्रातर्धर्ममास्थन्मुनिस्ततः । दृष्टोऽसि कचिदित्युक्तः, प्राग्भवानप्यचीकथत् ॥ ९४ ॥

१ 'स्वार्ता वी' खंता० ॥ २ प्रतिबुद्धो वि' पाता० ॥ ३ श्लोकस्यास्य पूर्वार्धोत्तरार्धयोः
 खंता० पाता० पुस्तकयोर्विपर्यासो दृश्यते ॥ ४ सोमदेवोऽजनि ग्रामे, लक्ष्मीग्रामाभिधे द्विजः इति-
 रूपमुत्तरार्धे पाता० ॥ ५ 'स्वकाण्ड' पाता० ॥ ६ कर्म सत्पुत्रविरहव्यथावेद्यमिदं तदा इति-
 रूपमुत्तरार्धे पाता० ॥ ७ 'मुनिः पुनः' पाता० ॥

साऽप्य दुर्गन्धतां मत्वा, स्वस्मिन् मुनिजुगुप्सया । जातजातिस्मृतिः प्रीता, क्षमयामास तं मुनिम् ॥ ९५ ॥

धर्मश्रीनामिकार्यायाः, श्राविका सार्ज्प साधुना ।

श्राद्धः साधर्मिकत्वेनान्वग्रहीद् गाङ्गिलोऽथ ताम् ॥ ९६ ॥

एकान्तरोपवासान् सा, द्वादशाब्दीं विधाय तत् । विपश्चानशनादेव, देवाधिपमहिष्यभूत् ॥ ९७ ॥

च्युत्वाऽसौ रुक्मिणी जाता, षोडशाब्दान्यसौ पुनः । मयूरचरितात् पुत्रविरहात् भविष्यति ॥ ९८ ॥

श्रुत्वेत्युत्पत्य वैशाखे, बालं तं वीक्ष्य नारदः । एत्य सर्वं तदावेद्य, रुक्मिणी-कृष्णयोष्यौ ॥ ९९ ॥

अन्ते षोडशवर्षाणां, सुनुसङ्गमशंसिना । जिनेशवचसा सुस्वावस्थातामथ दम्पती ॥ १०० ॥

समुद्रस्य सभाभाजोऽन्येषुः कुन्ती सहोदरा । सवधकैः सुतैः सार्द्धं, पञ्चभिः समुपागता ॥ १०१ ॥

अथार्चित्वा नरेन्द्राय, किमेतदिति पृच्छते । कुन्ती यथातथं प्राह, किमकथ्यं सहोदरैः ॥ १०२ ॥

राज्यं युधिष्ठिरे न्यस्य, पाण्डुभूपो व्यपद्यत । नकुलं सहदेवं च, मुक्त्वा माद्री तमन्वगात् ॥ १०३ ॥

प्रियो युधिष्ठिराद् भीमादर्जुनादपि तन्मया । इमौ संवर्द्धितौ माद्रीपुत्राविन्दु-रविच्छवी ॥ १०४ ॥

धार्तराष्ट्रेन दुष्टेन, द्यूते दुर्योधनेन तत् । हारयित्वा वयं राज्यं, वने प्रास्थापयिष्महि ॥ १०५ ॥

अपि द्रुपदपुत्रीयं, जिता द्यूते वधूटिका । दुर्योधनेन मुक्ता द्राक्, भीमभृङ्गभीरुणा ॥ १०६ ॥

कालं कालमिव क्षिप्वा, श्रुत्वा वः किल जीवतः । हृष्टाऽहमागता किञ्च, द्रष्टुं तौ राम-केशवौ ॥ १०७ ॥

इति श्रुत्वा समुद्रोऽपि, सहाऽक्षोभ्यादिसोदरैः । सुतैश्च राम-कृष्णायैस्तां सपुत्रामपूपुजत् ॥ १०८ ॥

ददुर्यद्वृद्धाः कुन्तीसुतेभ्यः स्वमुताः कमात् । लक्ष्मीवतीं वेगवतीं, सुभद्रां विजयां रतिम् ॥ १०९ ॥

इतः प्रद्युम्नमालोष्य, कलावन्तं सुयौवनम् । ऊचे कनकमाला सा, मदनज्वरजर्जरा ॥ ११० ॥

शैबरेण पथि भ्रष्टः, प्राप्तस्त्वं नासि मे सुतः । तन्मां भज स्मरप्रायः, माऽन्यथा मद्बन्धः कृथाः ॥ १११ ॥

विद्ये प्रहसि-गौर्यौ च, गृहाण मम सन्निधौ । यथा मदीयपुत्रैस्त्वं, जातुचिन्तहि जीयसे ॥ ११२ ॥

श्रुत्वेति तोऽपि नाकृत्यं, करिष्यामीति निश्चयी । मत्वा तद्वाक्यमादाय, विद्ये धीमानसाधयत् ॥ ११३ ॥

भाताऽसि पोषणाद् विद्यादार्ताच्च नियतं मम । इत्थं निषेधयामास, वृषस्यन्तीमिमामसौ ॥ ११४ ॥

तत् प्रद्युम्नः पुरोपान्ति, गतो वार्पी कलम्बुकात् ।

स्वनखैः स्वं विदार्याङ्गं, साऽपि कोलाहलं व्यधात् ॥ ११५ ॥

प्रद्युम्नैः कृतं सर्वमित्याचख्यौ सुतेषु सा । तेऽपि क्रुद्धा गता योद्धुं, प्रद्युम्नेन विनिर्जिताः ॥ ११६ ॥

धीबन्तस्तीडया जित्वा, शंखरोऽपि नभश्चरः । प्रद्युम्नेन निवेद्याऽथ, तत्कथां परितापितः ॥ ११७ ॥

१ 'गन्धितां' खंता० पाता० ॥ २ तयाऽर्पिता कचिद् ग्रामे, गाङ्गिलश्रावकस्य तत् इति-
रूपमुत्तरार्धे पाता० ॥ ३ कालात् कालादिषु ततः, ध्रु० पाता० ॥ ४ किञ्चिद्, द्र० खंता० ॥
५ 'त्वा' कुमारोऽपि, सहा० खंता० ॥ ६ संवरेण पथि भ्रष्टः, प्राप्तस्त्वं नासि मे सुतः । विद्ये
प्रहसि-गौर्यौभ्ये, गृहाण मम सन्निधौ ॥ १११ ॥ मन्वते मत्सता नाथ !, त्वमजेयबलस्ततः ।
भजस्व मां स्मरप्रायः !, माऽन्यथा मद्बन्धः कृथाः ॥ ११२ ॥ इतिरूपं श्लोकयुगलं पाता० वर्तते ॥
७ 'ति' विन्त्ययन् पाता० ॥ ८ 'नात् त्वं नि' खंता० ॥ ९ रतं प्रार्थयमानां तां, प्रद्युम्नोऽथ
व्येषेणवत् इतिरूपमुत्तरार्धे पाता० ॥ १० 'न्ते, वार्पी कलम्बुकां गतः पाता० ॥ ११ गतस्त-
त्पीडया धावन्, शंखरो पाता० ॥

भासोऽथ नारदमुनिः, प्रद्युम्नाय न्यवेदयत् ।

आदितः सकलां जन्म-वियोगादिकथाप्रथाम्

॥ ११८ ॥

सूनुः सम्प्रति भामाया, भानुकः परिणेष्यति । ततस्त्वज्जननीकेशान्, सा सपत्नी ग्रहीष्यति ॥ ११९ ॥

श्रुत्वेति द्वारिकामागात्, कृष्णसूनुः सनारदः । तूर्णं विमानमारुह्य, कृप्तं प्रहसिन्विद्यया ॥ १२० ॥

विमाने नारदं मुक्त्वा, स्वयमुत्तीर्य कृष्णभूः । तत्रैव भानुकोद्वाष्टां, हत्वा चिक्षेप कन्यकाम् ॥ १२१ ॥

निस्तृणा-ऽम्बुं हयीभूय, मर्कटीभूय निष्फलाम् । स सत्यावाटिकां कृत्वा, जातस्तुरगविक्रयी ॥ १२२ ॥

मूत्वेनाहं ग्रहीष्यामि, पश्याम्यारुह्य बाजिनम् । जल्पते भानुकायेति, स तुरङ्गममार्षयत् ॥ १२३ ॥

आरूढोऽथ हयेनायमनायि मुवि भानुकः । विपक्वफलवद् वातावधूतद्रुमशाखया ॥ १२४ ॥

सै द्विजीभूय भामायाः, कुब्जां दासीमृजुं व्यधात् ।

प्रीतयाऽपि तयाऽदर्शि, भामायै कपटद्विजः

॥ १२५ ॥

तमाह भामा कुरु मां, रुक्मिणीतोऽपि रूपिणीम् ।

सोऽप्यूचे मुण्डिता भूत्वा, त्वं मयीमण्डिता भव

॥ १२६ ॥

तत् कृत्वा तद्विरा भामा, रूपाय प्रयुणाऽभवत् । क्षुधितस्य न मे विद्या, स्फुरतीत्याह तु द्विजः ॥ १२७ ॥

भोक्तुं निवेशितः सर्वमन्नमाहृत्य धस्मरः । अतृप्त इव निर्यातः, कुपितः कपटद्विजः ॥ १२८ ॥

तद् बालसाधुवेषेण, रुक्मिण्याः सदनं ययौ । रुक्मिण्यां पीठहस्तायां, निविष्टः कृष्णविष्टरे ॥ १२९ ॥

एष कोऽपि न सामान्यो, मान्योऽयं दैवतैरपि । यदम्याविनयं सेहे, पीठाधिष्ठातृदेवना ॥ १३० ॥

ध्यात्वेति रुक्मिणी प्राह, वात्सल्योत्फुल्लया गिरा । बालर्षे ब्रूहि कार्येण, केनेदानीं त्वमार्गतः ? ॥ १३१ ॥

मुनिः प्राह क्षुधातोऽहं, षोडशाब्दान्युपोषितः । पीतं मातुरपि स्तन्यं, न मया जन्मतोऽपि यत् ॥ १३२ ॥

इदानीं त्वामुपायातं, तन्मां कारय पारणम् । अथोचै रुक्मिणी हर्ष-विषादाकुलमानसा ॥ १३३ ॥

धन्यं मन्येऽहमात्मानं, मुने ! त्वद्दर्शनाश्रितम् । धिक्करोमि तु सत्पात्रदानपुण्येन वञ्चितम् ॥ १३४ ॥

ब्रूषे विषण्णा किं नाम, त्वमित्युक्तंऽथ साधुना । रुक्मिण्युवाच नोद्वेगादद्य किञ्चिदुपस्कृतम् ॥ १३५ ॥

विषादहेतुमेतेन, पृष्टा प्रोवाच सा पुनः । जातमात्रोऽपि पुत्रो मे, हृतः केनापि पापिना ॥ १३६ ॥

तत्सङ्गमार्थमारुद्धा, सुचिरं कुलदेवता । तथापि व्यर्थयत्नत्वादुपक्रान्तः शिरोबलिः ॥ १३७ ॥

गोत्रदेव्यपि तुष्टाऽथ, महसादाह सा स्वयम् ।

वत्से ! धत्से मतिं कस्मात्, कर्म निर्मातुमीदृशम् ?

॥ १३८ ॥

अयं ते रुचिराकारः, सहकारः करिष्यति । अकाले दर्शितोद्दामप्रसूनः सूनुसङ्गमम् ॥ १३९ ॥

इत्याशातन्तुसन्तानबन्धसंरुद्धजीविता । षोडशागमयं वत्सवत्सलाऽपि हि वत्सरान् ॥ १४० ॥

तदयं मदयन्नुद्यैः, कोकिलांश्चतुपादपः । पुष्पितो मन्दभाग्याया, न पुनर्मे मनोरथः ॥ १४१ ॥

कुर्वेऽहं सर्वथा तासां, गवामप्यन्वहं स्पृहाम् । धनन्यक्पणितोत्कण्ठं, यासां स्तन्यं स्तनन्धयाः ॥ १४२ ॥

किं चन्दनेन ? पीयूषबिन्दुना किं ? किमिन्दुना ? । अङ्गजाङ्गपरिष्वङ्गपात्रं गात्रं भवेद् यदि ॥ १४३ ॥

अज्ञानं व्यसनं वेषो, विषमभरणं रणम् । भवनं च वनं जातं, विना वत्सेन मेऽधुना ॥ १४४ ॥

१ 'मारुहः', कृ° वता० ॥ २ विमाने मा° पाता० ॥ ३ भामादासीं अङ्गुचके, द्विजी-
भूयाऽथ कुञ्जिकाम् इतिरूपं पूर्वाधे पाता० ॥ ४ 'गमः' खंता० सं० ॥

मुने ! प्रसीद तद् ब्रूहि, कदा भावी स वासरः । यत्र पुत्रो ममोत्सन्नसन्नमङ्गीकरिष्यति ! ॥ १४५ ॥

मुनिरूचे क्षुधार्तोऽहं, तद् किञ्चिद् देहि भोजनम् ।

कथयामि यथा सुखस्त्वत्पुत्रागमवासरम् ॥ १४६ ॥

अथाऽऽह रुक्मिणी कृष्णमोदकाः सन्ति नापरम् ।

ते तु नान्यस्य जीर्यन्ते, तन्मुने ! किं ददामि ते ? ॥ १४७ ॥

किञ्चिन्मे दुर्जरे नेति, जरूपते साधवेऽथ सा । एकैकं मोदकं प्रादादाद कृत्स्नान् कमादसौ ॥ १४८ ॥

इतोऽपि सत्यभामानुयुक्ताः पटलिकाभृतः ।

रुक्मिणीमेत्य विजितान्, दास्यः केशान् ययाचिरे ॥ १४९ ॥

भृत्वा पटलिकास्तासामेव केशैः स कृष्णभूः । स्मितस्ताः प्रेषयामास, मुण्डितस्वामिनीसमाः ॥ १५० ॥

ताः प्रेक्ष्य कुपिता सत्या, प्रैषीज्जगिति नापितान् ।

कुण्डितास्ते कुमारेण, रुक्मिणीकुन्तलार्थिनः ॥ १५१ ॥

अथ भामा सभामेत्य, कोपना प्राह केशवम् । प्रयच्छ रुक्मिणीकेशान्, यदभूः प्रतिभूरिह ॥ १५२ ॥

रामो दामोदरेणाथ, केजार्थं प्रेषितो ययौ । कृष्णीभूय तदा चास्थात्, कुमारो मातुरन्तिके ॥ १५३ ॥

बलोऽवलोक्य तत् सर्वं, बलितो हृदि लज्जितः । मां प्रेप्य त्वमगास्तत्र, कृष्णमित्याह कोपतः ॥ १५४ ॥

श्रुत्वेति हलिलो वाचं, सत्यभामाऽतिकोपना । सर्वे कपटिनो यूयमित्युक्त्वाऽऽमगृहं गता ॥ १५५ ॥

प्रद्युम्नो नारदेनासौ, रुक्मिण्यै कथितस्ततः । तदा स्वं रूपमास्थाय, स्वजनन्यै नमोऽकरोत् ॥ १५६ ॥

स्तनयोरुज्ज्वलं प्रीत्या, साज्जनं नेत्रयोः पयः । मेने मूर्ध्नि पतद्गङ्गा, यमी स्नानं नमन्नसौ ॥ १५७ ॥

न ज्ञाप्योऽहं पितृयावच्चित्रं किञ्चन दर्शये । इत्युक्त्वा मातरं मायी, रथे न्यस्य चचाल सः ॥ १५८ ॥

हरेऽहं जीवतः कान्तां, हरेर्दृष्टां हरेरिव । स इत्याख्यान् जने शङ्कं, दध्मौ दुर्धरविक्रमः ॥ १५९ ॥

मुमूर्षुः कोऽत्र मूर्खोऽयं ?, वदन्निति बलान्वितः । कोपी गोपीषवो धन्व, विधुन्वन्नभ्यधावत ॥ १६० ॥

केशवः शैशवे तिष्ठन्, भंक्त्वा कृष्णचमूरम् । विरान्निरायुधं चक्र, वैकुण्ठं कुण्डितोद्यमम् ॥ १६१ ॥

तवाऽऽगतं हरिं प्रीतिभारदो नारदोऽवदत् । मा विषादीरसौ युद्धं, विधत्ते रुक्मिणीसुतः ॥ १६२ ॥

श्रुत्वेति सप्रमोदस्य, गोविन्दस्य पदाब्जयोः । प्रद्युम्नो न्यपतत् कुर्वन्नश्रुमुक्ताफलार्चनम् ॥ १६३ ॥

प्रविवेश गतावेशः, केशवः सबलः पुरीम् । प्रद्युम्न-रुक्मिणीरोचमानो मानधनाग्रणीः ॥ १६४ ॥

प्रद्युम्नहृतमुक्तां तां, दुर्योधननृपात्मजाम् । पर्यणैषीत् ततः सत्यातनुभूर्भानुकाभिधः ॥ १६५ ॥

रौक्मिण्येयविभृत्याऽथ, भामां दुर्मेनसं हरिः ।

अपृच्छत् किं विषण्णाऽसि, पूरये किं तवेहितम् ? ॥ १६६ ॥

भामा प्राह मयि प्रीतो, यदि देव । प्रयच्छ तत् । प्रद्युम्नमिव सद्युम्नं, नन्दनं चित्तनन्दनम् ॥ १६७ ॥

प्रत्यक्षीकृत्य तपसा, गीर्वाणं नैगमेषिणम् । हरिर्ययाचे भामायां, प्रद्युम्नप्रतिमं सुतम् ॥ १६८ ॥

१ 'वावावत्' कं खंता० ॥ २ 'कुण्डिता' खंता० ॥ ३ 'गत्य' हं खंता० पाता० ॥

४ 'पयात्' पुरतोऽभीतः, प्रद्युम्नो मन्मथद्युतिः इति रूपमुत्तरार्थं पाता० ॥ ५ तां, कन्यां पर्येणयत्

ततः । दुर्योधनसुतां भामानन्दनो भानुकाभिधः इत्येवंरूपः श्लोकः पाता० ॥

देत्वा हास्मन्तुं मां त्वं, रमयिष्यसि तस्सुतः । अद्भुतो भवितेऽस्युक्त्वा, दत्त्वा हारं ययौ सुरः ॥ १६९ ॥

प्रज्ञप्त्या तदथ ज्ञात्वा, प्रद्युम्नः प्राह रुक्मिणीम् ।

आत्मतुल्यं सुतं मातस्तव यच्छाम्यहं पुनः

॥ १७० ॥

रुक्मिणी प्राह तुष्टाऽस्मि, त्वयैकेन क्षमोऽसि चेत् ।

जाम्बवत्याः सपत्न्या मे, तद् यच्छात्मसमं सुतम्

॥ १७१ ॥

कृतभामाकृतिं जाम्बवतीं तद् रुक्मिणीसुतः । जनार्दनं प्रति प्रैषीद्, भामावासकवासरे ॥ १७२ ॥

असत्यसत्ययाऽकीडद्, दत्त्वा हारं हरिस्तया । महाशुक्राच्युतं साऽपि, कैटभं गर्भगं दधौ ॥ १७३ ॥

तस्यामथ प्रयातायां, सत्यभामा समाययौ ।

कयाऽपि च्छलितोऽस्मीति, सहाकीडत् तया हरिः

॥ १७४ ॥

किञ्चिद्भीतोऽथ तन्मत्वा, विष्णुः प्रद्युम्नचेष्टितम् ।

भीरुरस्याः सुतो भावी, निश्चिकायेति चेत्तसि

॥ १७५ ॥

अथ पूर्णैर्दिनैर्जाम्बवत्याः साम्बः सुतोऽभवत् । प्रद्युम्नस्य प्रियः पूर्वजन्मतोऽपि हि बान्धवः ॥ १७६ ॥

भामाया भीरुको नाम, सुतुर्जातः सदाभयः । जैजिरे हरिपत्नीनामन्यासामपि सूतवः ॥ १७७ ॥

रुक्मिण्या प्रेषितोऽन्येषुश्चरो भोजकंटे पुरे । वैदर्भी रुक्मिणः पुत्री, प्रद्युम्नार्थमयाचत ॥ १७८ ॥

रुक्मी वैरं स्मरन् प्राच्यमूचे तं कोपनश्चरम् । वरं ग्लेच्छाय यच्छामि, सुतां न तु हरेः कुले ॥ १७९ ॥

अवाप्सिन् रुक्मिणीदूते, रुक्मिणोति निराकृते । प्रद्युम्न-माम्बौ चण्डालरूपौ भोजकंटे गतौ ॥ १८० ॥

तत्र रुक्मिणमुत्सन्ने, वैदर्भी दधत् सुताम् । पर्यपीणयतामेतौ, मधुरस्वरगीतिभिः ॥ १८१ ॥

तत्र च स्तम्भमुन्मूल्य, कोपात् कोऽपि द्विपो ब्रमन् । बली विलोडयामास, वामवेभनिभः प्रजाः ॥ १८२ ॥

वीक्ष्य द्विपं नृपः प्राह, य एनं कुरुते वशे । मुदे हृदीप्सितं तस्मै, यच्छाम्यहमसंशयम् ॥ १८३ ॥

गीतेन दन्तिनि प्रीते, चण्डालाभ्यां वशीकृते ।

हृष्टस्तदाऽऽह रुक्मी तौ, याच्यता हृदयोऽप्यसत्

॥ १८४ ॥

अथाक्षसिद्धये शूपात्, वैदर्भी तौ ययाचतुः । तदिमौ रुक्मिणा कोपात्, पुरादपि बहिष्कृतौ ॥ १८५ ॥

प्रद्युम्नोऽथ ययौ व्योम्ना, निशि रुक्मिसुतान्तिकं ।

चण्डालादिचरित्रं च, स्वमेतैस्तै न्यवेदयत्

॥ १८६ ॥

प्रद्युम्नोऽयमिति ज्ञात्वा, तां हृष्टामनुरागिणीम् । पांणोजप्राह गान्धर्वविवाहेन हरेः सुतः ॥ १८७ ॥

रमेयित्वा निशि स्वैरं, प्रद्युम्नेन्दौ गते सति । प्रातः सा मीलयामास, निद्रया नेत्रकैरवम् ॥ १८८ ॥

१ त्वं सम्भोक्ष्यसे हा हारं मुक्त्वेत्यगात् सुरः ॥ १६९ ॥ इति

पाता० ॥ २ कदायिनम् पाता० ॥ ३ कच्युतं पाता० ॥ ४ अन्यास्वपि हरिस्त्रीषु, सुता

जाता महाभुजाः इति समुत्तरार्धं पाता० ॥ ५ कंटे गतः । प्रद्युम्नाय ययाचे स, वैदर्भी

रुक्मिणः सुताम् इति रूपः स्तम्भक. पाता० ॥ ६ कंटे गं खंता० ॥ ७ इत्यथ स्तम्भमुन्मूल्य,

करी कोऽपि स्फुरन् पुरे । इति रूपं पूर्वार्धं पाता० ॥ ८ अथ गीतिगिरा दन्ती, चण्डालाभ्यां

वशीकृतः पाता० ॥ ९ सुतां प्रति पाता० ॥ १० तस्या अचीकयत् पाता० ॥ ११ उपयेमे स

गान्धर्व पाता० सं० ॥ १२ विलस्य तां निशि स्वेच्छं, प्रद्युं पाता० ॥

विवाहितामिवालोक्ष्य, तामपृच्छत् प्रगे नृपः । न किञ्चिदप्युवाचासौ, रुक्मी प्रकुपितस्ततः ॥ १८९ ॥
तत्रैवाह्वय चण्डालौ, दत्त्वा तामन्वतप्यत । मत्वा प्रद्युम्न-साम्बौ तौ, तदवाप मुदं पुनः ॥ १९० ॥

उडवान् सुहिरण्याख्यां, साम्बो हेमाङ्गदात्मजाम् ।

नित्यं हन्ति स्म हेलासु, भामापुत्रं च भीरुकम् ॥ १९१ ॥

अथाऽऽरुह्यत् केशवो जाम्बवत्यै साम्बकुचेष्टितम् ।

सा प्राह पुत्रः सौम्यो मे, दश्येतां कोऽस्य दुर्णयः ? ॥ १९२ ॥

तस्याः प्रत्यायनायाश्च, जाम्बवत्या समं हरिः । आभीरीभूय विकेतुं, तर्कं द्वारि पुरः स्थितः ॥ १९३ ॥

तत्कल्मषिणी साम्बो, नगरद्वारि वीक्ष्य तौ । समाकारयदाभीरीं, तत्कक्षयणैकैतवात् ॥ १९४ ॥

सहाऽऽभीरेण साम्बं साऽवगाद् देवालयान्तिके ।

अन्तरप्रविशन्ती तां, साम्बोऽकर्षत् करग्रहात् ॥ १९५ ॥

रे ! किमेतदिति कुप्यन्नाभीरः साम्बमाक्षिपत् । दृष्ट्वा स माता-पितरौ, तौ साक्षात् तूर्णमत्रसत् ॥ १९६ ॥

दृष्टेयं सोमता सूनोराह जाम्बवतीं हरिः । कीलिकां घटयन् साम्बः, प्रातः प्राप्तः समान्तरे ॥ १९७ ॥

क्षेप्याऽसौ ह्यस्तनकक्षाकर्तुरास्ये वदजिदम् । अन्तः कोपं च हासं च, गोपीमर्तुरवर्षयत् ॥ १९८ ॥

दुर्न्याय इति कृष्णेन, साम्बो निष्कासितः पुरात् ।

तस्मै प्रज्ञप्तिविधां नत्, प्रद्युम्नो गच्छते ददौ ॥ १९९ ॥

अन्यदा भानुकं निम्रन्, प्रद्युम्नोऽभाषि भामया ।

रे वैरिन् ! कथमद्यापि, न पुराद् यासि साम्बवत् ? ॥ २०० ॥

गच्छ स्थेयं स्मशानान्तस्तदैतव्यं त्वया पुनः । यदा साम्बं करे धृत्वा, पुरान्तः स्वयमानये ॥ २०१ ॥

जगाम भामयेत्युक्तः, स्मशानं रुक्मिणीसुतः ।

मिलितस्तत्र साम्बोऽपि, स्वेच्छाचरणकौतुकी ॥ २०२ ॥

इतश्च रम्यमेकोनं, कन्याशतममेलयत् । भामा भीरुकृते किञ्च, कन्यामेकां स्म काङ्क्षति ॥ २०३ ॥

तन्मत्वा रुक्मिणीस्तुर्विकृत्य घृतनां स्वयम् । जितशत्रुर्नृपो जज्ञे, साम्बस्तस्य तु कन्यका ॥ २०४ ॥

तन्मत्वा भामया प्रैषि, पुरुषो जितशत्रवे । स गत्वा प्रार्थयामास, तां कन्यां भीरुहेतवे ॥ २०५ ॥

जितशत्रुरथ प्राह, तं भामाप्रैषितं नरम् । भामा यदि स्वयं हस्ते, कन्यामादाय गच्छति ॥ २०६ ॥

चेत् कारयति मत्पुत्रीकरं भीरुकरोपरि । पाणिग्रहणवेलायां, तद् ददामि सुतामहम् ॥ २०७ ॥

गत्वा तेन नरेणेति, कथिते सत्यशेषतः । तद्वीरकृत्य सत्याऽपि, कन्यार्थं चलिता स्वयम् ॥ २०८ ॥

प्रज्ञप्तिं प्राह साम्बोऽपि, जनोऽसौ साम्बमेव माम् ।

जानातु देवि ! भामा तु, कन्यकां सपरिच्छदा ॥ २०९ ॥

अथाऽऽगत्य स्वयं सत्या, कन्यामादाय तां करे । साम्बरूपतया लोकैर्दृश्यमानां गृहेऽनयत् ॥ २१० ॥

भीरोः करोपरि करं, साम्बः कुर्वन्नुद्ववान् । धृत्वैकोनशतस्त्रेण करान् दक्षिणपाणिना ॥ २११ ॥

अथ ताभिः समं साम्बः, प्रपेदे कौतुकालयम् । भीरुस्तेन भ्रुवाऽऽक्षिप्तः, सर्वं मातुर्न्यवेदयत् ॥ २१२ ॥

१ मे, शाठ्यं कञ्चन दर्शय पाता० ॥ २ तच्छाठ्यदर्शनायाश्च, विष्णुराभीररूपमाह ।

स्वसदभूपया जाम्बवत्या साम्बान्तिके स्थितः ॥ १९३ ॥ इतिरूपः श्लोकः पाता० ॥

कुपिताऽथाऽऽययौ भामा, साम्बः स्मित्वा ननाम ताम् ।

केनाऽऽनीतोऽसि रे घृष्ट !, साटोपमिति साऽवदत् ॥ २१३ ॥

अहं मातस्त्वयाऽऽनीय, कन्योद्वाहमकारिषि । इति जरुष्यथो साम्बे, साक्ष्यमूदसिलो जनः ॥ २१४ ॥

त्वया मायागृहेणाहं, कन्याकूटेन वञ्चिता । इत्युक्त्वा सत्यभामाऽपि, यथागतमगात् पुनः ॥ २१५ ॥

अथ ताः कन्यकाः कम्बुपाणिः साम्बाय दत्तवान् ।

ताभिर्जाम्बवतेयोऽभात्, ताराभिरिव चन्द्रमाः ॥ २१६ ॥

इतश्च जवनद्वीपवणिजो द्वारकापुरः । पुरे राजगृहे जम्बुर्विकेतुं रत्नकम्बलान् ॥ २१७ ॥

कम्बला जीवयज्ञसा, स्वल्पमूल्येन याचिताः । तदूचुर्वणिजो मूल्यं, द्वारकायामभून्महत् ॥ २१८ ॥

का द्वारकापुरी ! तस्यां, कश्चास्ति पृथिवीपतिः ? ।

ते जीवयज्ञसेत्युक्ताः, प्रोचुः कम्बलवाणिजाः ॥ २१९ ॥

मध्येपयोषि विदधे, द्वारकाख्या पुरी सुरैः । तत्र धात्रीधवः कृष्णो, देवकी-वसुदेवम् ॥ २२० ॥

इति जीवयज्ञाः श्रुत्वा, ताडयन्ती करैरुरः । दुःखयन्ती सम्बीचक्रमिति चक्रन्द मन्दधीः ॥ २२१ ॥

कथं रोदिषि पुत्रीति, जरासन्धाय पृच्छते । साऽऽख्यदद्यापि कंसारिर्जीवत्यवति चावनिम् ॥ २२२ ॥

तदहं मदहुङ्कारहीना दीना करोमि किम् ? । ममाद्य शरणं तात !, त्वत्प्रतापसम्बः शिखी ॥ २२३ ॥

अथेति शिलिनान्नाऽपि, ज्वलितो निजगाद सः । स्थिरीभव हरेनारीः, क्षेपयिष्यामि पावके ॥ २२४ ॥

इत्युदीर्य तदा वीर्यदुःसहः सहसा नृपः । पुरे सूचितिम्यात्रारम्भां भम्भामवादयत् ॥ २२५ ॥

सहसा सहदेवाद्याः, सह साहसिकैर्भटैः । परिवव्रुर्जरासन्धं, सूनवोऽथ नवोधमाः ॥ २२६ ॥

रिपुभूमीभुजां कालः, शिशुपालः करालहृक् । कौरव्योऽरिवधारम्भधुर्यो दुर्योधनः पुनः ॥ २२७ ॥

अन्येऽपि वेपितारातिकोटयः कोटिशो नृपाः । परिवव्रुस्तमागत्य, विन्ध्याद्रिमिव सिन्धुराः ॥ २२८ ॥

॥ युगम् ॥

पुरः प्रस्थानवन्मूर्ध्नि, पपात मुकुटं भुवि । हारतस्तुटितादायुर्विन्दुवन्मणयोऽगलन् ॥ २२९ ॥

पुरः क्षुतमभूत् कालजनिताह्वानशब्दवत् । चम्बलेऽङ्किश्च कीनाशपाशेनेवास्य वाससा ॥ २३० ॥

साक्षादशकुनानीति, नीतिज्ञोऽपि कुषाऽन्धलः । प्रयाणे गणनातीतान्यसौ गणयति मम न ॥ २३१ ॥

प्रतापतापितक्षोणिरथासौ पृथिवीधरः । दिवाकर इवास्ताय, प्रतीचीं प्रति चेलिवान् ॥ २३२ ॥

नारदर्विरथाऽऽचल्यौ, कलिकेलिकुतुहली । द्रुतमेत्य जरासन्धप्रयाणं कम्बुपाणये ॥ २३३ ॥

कृष्णोऽप्यथ द्विषद्वावारिदो हारिदेर्वलः । अताडयत् प्रयाणाय, पटहं पट्टहृत् ॥ २३४ ॥

बलारवकृतामुद्रसमुद्रविजयास्ततः । चेलुर्दशार्हाः सर्वेऽपि, समुद्रविजयादयः ॥ २३५ ॥

पितृष्वक्षेयकाः सर्वे, मातृष्वक्षेयका अपि । यद्गनां बहवोऽन्येऽपि, प्रीताः पृथ्वीभुजोऽमिलन् ॥ २३६ ॥

गृहीतरणदीक्षोऽथ, कृतयात्रिकमङ्गलः । विप्रवक्त्राम्बुजोन्मुक्तसूक्तसंवर्मितोद्यमः ॥ २३७ ॥

वन्दिबृन्दसमुद्गीर्णविकमस्कूर्जदुर्जितः । सम्बन्धि-वन्धु-वृद्धाभिराशीर्भिरभिवर्धितः ॥ २३८ ॥

पौरैर्जयजयारावमुखैरैरभिनन्दितः । शकुनैरनुकूलैश्च, निश्चितात्मजयोत्सवः ॥ २३९ ॥

अवार्यतूर्यनिर्घोषप्रतिनादितदिष्णुलः । सानन्दं पौरनारीभिः, साक्षतक्षेपमीक्षितः ॥ २४० ॥

दिने क्रोष्टुकिनाऽऽदिष्टे, रथी दारुकसारथिः । ततः पूर्वोत्तराशायां, विष्णुर्वल्लभतोऽचलत् ॥ २४१ ॥

॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

योजनानि पुरात् पञ्चचत्वारिंशत्मीयिवान् । ग्रामेऽथ शतपङ्क्याख्ये, स निवासानकारयत् ॥ २४२ ॥

चतुर्मिर्बोजनैः कृष्णे, स्थितोऽर्वाग् भगधेशितुः । एत्थ विद्यापरीः केऽपि, समुद्रनृपमम्बुः ॥ २४३ ॥

त्वद्भ्रातुर्वसुदेवस्य, गुणगृष्टा वयं नृप ! । तदागमाम वैताढ्यादाख्यातुं भवतां हितम् ॥ २४४ ॥

अन्येभ्यः किमु साहाय्यं, भवतां भुजशालिनाम् ? । तथापि सुजनस्नेहसम्मोहोऽदिदमुच्यते ॥ २४५ ॥

जरामन्धस्य मित्राणि, वैताढ्ये सन्ति स्वेचराः ।

असमायान्त एवामी, योग्याः साधयितुं द्विषः

॥ २४६ ॥

प्रद्युम्न-साम्बसहितं, वसुदेवं तदादिश । वयं यथा विगृहीमो, रिपुमित्राणि स्वेचरान् ॥ २४७ ॥

ओमिति क्षमाभृताऽऽदिष्टे, वसुदेवे चलत्यथ । प्रददौ भगवान्नेमिरौषधीमस्त्रवारणीम् ॥ २४८ ॥

अथाऽऽदिश्य जरासन्धो, हंम-हिम्भकमन्त्रिणौ । अमेघं रिपुचक्रेण, चक्रव्यूहमकारयत् ॥ २४९ ॥

चक्रस्यास्य सहस्रारीसहस्रं भूभुजोऽभवन् । भूरिस्म्यन्दन-हस्त्य-ऽध-पदातिपरिवारिताः ॥ २५० ॥

षट्सहस्रमहीपानां, दधिरे प्रधिरुपताम् । भूपपञ्चसहस्रीवान्, स्थितोऽन्तर्मगधाधिपः ॥ २५१ ॥

पृष्ठे सैन्धव-गन्धारसेनाऽभून्मगधप्रभोः । धार्तराष्ट्राः शतं युद्धदक्षा दक्षिणतोऽभवन् ॥ २५२ ॥

सन्धौ सन्धौ च पञ्चाशच्छकटव्यूहसङ्कटे । व्यूहेऽस्मिन् दधिरे गुल्मा, भूपानामन्तराऽन्तरा ॥ २५३ ॥

चक्रव्यूहस्य च बहिर्वहुधा व्यूहधारिणः । स्थाने स्थाने नृपास्तस्युर्महीयांसो महाभुजाः ॥ २५४ ॥

हिरण्यनाभं भूपालं, भूसुजां दण्डनायकम् । कृतं वीक्ष्य भयेनेव, स्रोऽप्यस्तमितस्तदा ॥ २५५ ॥

दोषायामथ दुर्धर्षा, यदवोऽपि दवोर्जिताः । चकिरे गरुडव्यूहं, चक्रव्यूहजयेच्छया ॥ २५६ ॥

अर्धकोटिः कुमारानां, व्यूहस्यास्य मुखे स्थिताः ।

शीरि-शार्ङ्गधरौ युद्धदुर्धरौ मूर्धनि स्थितौ

॥ २५७ ॥

वसुदेवभुजोऽक्रूरमुख्या द्वादश दुर्धराः । रथलक्षयुता विष्णोरभूवन् पृष्ठरक्षकाः ॥ २५८ ॥

पृष्ठे तेषाममुद्रप्रसेनः कोटिमितै रथैः । तत्पृष्ठरक्षकास्तस्य, चत्वारः सूनवोऽभवन् ॥ २५९ ॥

व्यूहस्य दक्षिणे पक्षे, समुद्रविजयैः स्वयम् । तस्थौ परिवृतो वीरैर्भ्रातृ-भ्रातृव्य-सूनुभिः ॥ २६० ॥

चञ्चन्तः पञ्चविंशत्या, रथलक्षैरथाऽपरे । समुद्रविजयं भूपाः, परिवृत्याऽवतस्थिरे ॥ २६१ ॥

वामपक्षे तथोद्दामधामानो रामनन्दनाः । युधिष्ठिरादयः पाण्डुसूनवश्चावतस्थिरे ॥ २६२ ॥

कृतास्त्रताण्डवास्तस्थुः, पाण्डवानां तु पृष्ठतः । भास्वन्तो भूरयो भूपा, धार्तराष्ट्रवचेच्छया ॥ २६३ ॥

यमदण्डोऽप्रदोर्दण्डा, अर्ककर्कशतेजसः । अभूवन् भूरयो भूपाः, परितो व्यूहरक्षिणः ॥ २६४ ॥

इत्येव गरुडव्यूहं, विदधे गरुडध्वजः । यं वीक्ष्यं विलयं प्राप, दर्पसर्पो विरोधिनाम् ॥ २६५ ॥

अथ प्रेषितमिन्द्रेण, जैत्रशस्त्रचयान्वितम् । युयुत्सुर्नेमिरारूढो, रथं मातलिसारथिम् ॥ २६६ ॥

समुद्रविजयेनाथ, चमूनाथपदे स्वयम् । कृष्णाभ्रमूरनाष्ट्रिभिक्षो महाभुजः ॥ २६७ ॥

स्कन्धावारे हरेरासीदथो जयजयारवः । विपक्षक्षितिपक्षोभकारी ब्रह्माण्डभाण्डमित् ॥ २६८ ॥

१ °धरः कोऽपि, समुद्रनृपमभ्यधात् खंता० ॥ २ °हादयमुद्यमः ॥ खंता० ॥ ३ °जयादयः ।

खंता० ॥ ४ °क्ष्य प्रलयं याति, दर्पं खंता० ॥ ५ °याञ्छितम् खंता० ॥ ६ °रथिः खंता० ॥

सैन्यद्वयेऽपि नासीत्वीरा युयुधिरे ततः । गर्जन्तोऽस्त्राणि वर्षन्तो, युगान्तघनवद् घनम् ॥ २६९ ॥
 गजेन्द्रगर्जिभिस्तूर्यरसितैर्हयहेषितैः । रथघोषैर्मटारावैः, शब्दाद्वैतं जगत्स्यूतम् ॥ २७० ॥
 जरासन्धभटैर्मनानिव वीक्ष्य भटानथ । ऊर्ध्वीकृत्य भुजादण्डं, धीरयामास केशवः ॥ २७१ ॥
 उत्तस्थिरे ब्रह्मनेमि-पार्थाऽनाष्टयस्त्रयः । तार्क्ष्यपक्षद्वयीचक्षुरूपा भूपावलीवृताः ॥ २७२ ॥
 दध्नुर्निजं निजं शङ्खं, तथामी दुर्धरास्त्रयः । यथा चेतश्चमत्कारं, श्रीनेमेरुपि चकिरे ॥ २७३ ॥
 कुङ्कुममनैः स्फुरन्मानैरथ तै रथिभिस्त्रिभिः । चक्रव्यूहो रथादेव, त्रिषु स्थानेष्वभज्यत ॥ २७४ ॥
 मां वीरत्रयी व्यूहे, विशन्तीमन्वगुरुपाः । हृदीभूताः पटे गाढे, सूचिकामिव तन्तवः ॥ २७५ ॥
 एतान् प्रत्युत्थितान् दुर्योधन-रौषिरी-रुक्मिणः । एतैरथ मिथः षड्भिर्द्वन्द्वयुद्धमुरीकृतम् ॥ २७६ ॥
 अथ तद्ब्रह्मवीराणां, कुप्यत्कीनाशतेजसाम् । मिथो विश्वत्रयत्रासचणः प्रववृषे रणः ॥ २७७ ॥

केऽपि भीताः परे क्रुद्धा, न तु कोपोऽप्यजायत ।

केपाञ्चित् खेलतां शत्रुशिरोभिः कन्दुकैरिव ॥ २७८ ॥

मौलौ कोऽप्यसिक्कतेऽपि, दन्तदष्टाधरः क्रुधा । रिपुं जघान हस्तेन, समालम्ब्य गलं बलात् ॥ २७९ ॥
 कोऽपि प्रसन्नगम्भीरो, वीरो निर्दारयन्नरीन् । दर्शयामास नेत्रौष्ठ-भ्रूमात्रंऽपि न विक्रियाम् ॥ २८० ॥
 शिरो वैरिशरोत्क्षिप्तं, कस्याप्यालोलवेणिकम् । सखज्जराहुसंभ्रान्त्या, दिवि देवानभापयत् ॥ २८१ ॥
 नृचे सद्यष्टिभ्रूभङ्गं, शत्रौ कृतशिरस्यपि । हन्तुर्लोहमयेनापि, शिरः स्वन्नं कम्पितम् ॥ २८२ ॥
 जिवांसुमिभमायान्तं, गृहीत्वा कोऽपि शुण्डया । अमयन्मन्त्रे अष्टशस्त्रो योद्धुमशङ्कयत् ॥ २८३ ॥
 क्रमव्यापारिताशेषप्रष्टशस्त्रो रणेऽपरः । नवैर्दन्तैरपि रिपून्, निभिदे सिंहविक्रमः ॥ २८४ ॥
 दशैव त्रासयन् वीरान्, हुङ्कारेणैव कुञ्जरान् । अभ्युद्यतास्त्र एवान्यः, परसैन्यमलोडयत् ॥ २८५ ॥
 ध्वान्ते धूलिकृते स्वन्नः, कस्यापि दलयन्नरीन् । केयूररत्नविम्बेन, धृतदीप इवावभौ ॥ २८६ ॥
 हत्वा चपेटयैवान्यः, पविपातसमानया । अल्लुटदिभान् भूमौ, पर्वतानिव वासवः ॥ २८७ ॥
 आस्फाल्यान्त्योन्यमन्योऽरिशिरांसि करलीलया । नालिकेरीफलानीव, बभञ्ज भुजकौतुकी ॥ २८८ ॥
 हकापराष्णसुः पुच्छे, धृतः केनापि कुञ्जरः । प्राणं कुर्वन् गतौ मुक्तो, मुखाम्रेणापतद् मुवि ॥ २८९ ॥

अन्योन्यास्फालन्त्युक्तस्फुलिङ्गैरसिभिस्तदा ।

धूमयानिं प्रदीप्तानां, शिखिनामिव दोष्मताम् ॥ २९० ॥

कचग्रहपरः शत्रुहस्तोऽसादसिना क्षतः । कस्याप्यपतितो हस्तिशोभां शुण्डानिमो दधौ ॥ २९१ ॥
 उद्यन्महा महानेमिर्विरथं रुक्मिणं व्यधात् । तन्महानेमये शक्ति, राजा शत्रुन्तपोऽक्षिपत् ॥ २९२ ॥
 श्रीमेयिनाथमालोच्य, मातर्लिर्वज्रसङ्क्रमम् । महानेमिशरे चक्रे, शक्तिस्तेन हताऽपतत् ॥ २९३ ॥
 शरैरतत्रसद् दुर्योधनं तत्र धनञ्जयः । बाणवृष्ट्याऽप्यनाष्टिर्विधुरं रौषिरे व्यधात् ॥ २९४ ॥
 इतोऽपि यदुभिर्वीरैर्वैरिसैन्यं विलोडितम् । जग्निगे मूरिशो भूपा, दुमाथा माघदुधमाः ॥ २९५ ॥
 संहताभ्यामितो रामाङ्गजैर्मगजैरिव । भीमा-ऽर्जुनाभ्यां कौरव्याः, शरज्जीचकिरे क्रुधा ॥ २९६ ॥

वेगादलक्षसन्धान-मोक्षः पार्थः शरान् किरन् ।

श्यामप्रभो बभौ धन्वी, वर्षन् धारा इवाम्बुदः ॥ २९७ ॥

अथाऽवलोक्य संहारमूर्तिमर्जुनमातुरः । संभूय मूरिभूपालैर्गर्जनं दुर्योधनोऽरुधत् ॥ २९८ ॥

मुक्तमार्गणसार्येन, पार्थेन विरथीकृतः । दुर्योधनः समुत्पत्य, प्रपदे शकुने रथम् ॥ २९९ ॥

कम्पन् ससुभो धीरमन्यानन्यानपि कुधा । पार्थः शरभैः पथान्, धारासारैरिवाभ्युदः ॥ ३०० ॥

शक्त्याऽवधीद् द्विषां शूल्यं, शूल्यं युधि युधिष्ठिरः ।

अमोघेनाऽऽशु वज्रेण, वज्रपाणिरिवाचलम् ॥ ३०१ ॥

हत्वा दुःश्वासनस्याऽऽशु, गदयाऽथ व्यदारयत् । उरो दुरोदरच्छन्नजयकुट्टो वृकोदरः ॥ ३०२ ॥

सहृद्देषकरोत्थेन, श्येनेनेव पतन्निगा । रयादुद्धीयमानेन, चिच्छिदे शकुनेः शिरः ॥ ३०३ ॥

दीप्तं कौरवसेनाया, जीवितव्यमिवेषुभिः । अस्तं निनाय गाण्डीवधन्वा युधि जयद्रथम् ॥ ३०४ ॥

ज्वालजालैरिव व्योम, व्याप्नुवन् विशिखैरथ । निर्दग्धमर्जुनं दाववर्णः कर्णः समुत्थितः ॥ ३०५ ॥

यशोमुक्ताक्षितं कर्णताडकमिव जीवितम् । हरन् पार्थोऽकृताश्रीकं, कौरवध्वजिनीमुखम् ॥ ३०६ ॥

मृगेन्द्र इव कर्णेऽस्मिन्, निहतेऽथ मृगा इव । मेनिरे हतमात्मानमहता अपि कौरवाः ॥ ३०७ ॥

हते कर्णेऽर्जुनस्याऽऽसीजितमेवेति निश्चयः । भीमश्वासमरुतूले, जीवत्यपि सुयोधने ॥ ३०८ ॥

गजेन्द्रसेनासीमन्तो, भीमं तोयं धिनिम्बनम् । क्रुद्धो दुर्योधनो राजा, सिंहं मृग इवाक्षिपत् ॥ ३०९ ॥

भीमोऽथ गुण्डया धृत्वा, महेभान् समराद् बहिः ।

दूरं चिक्षेप शेवालजालानीव सरोवरात् ॥ ३१० ॥

कल्लोलानिव कुम्भीन्द्रान्, ढोभ्यामुभयतः क्षिपन् । तदा तरीतुमारमे, भीमः सङ्गरसागरम् ॥ ३११ ॥

दाबाद् एव भीमस्य, युद्धभागेऽप्यदौकत । सज्जीकृतद्विपकुलो, नकुलोऽथ प्रतिद्विषः ॥ ३१२ ॥

ततः पाण्डव-कौरव्यबलयोः प्रबलस्त्वनाः । अमिलन्नाशु कीनाशकिङ्करा इव कुञ्जराः ॥ ३१३ ॥

कौचित् द्विषौ दृढघातभ्रष्टदन्तौ रणे मिथः । अस्पृश्येतां कराग्रेण, मन्दमग्रे द्विषीषिया ॥ ३१४ ॥

कोऽपि प्रतिद्विषं दन्ती, स्वदन्तप्रोतविग्रहम् । ऊर्ध्वमुत्पाटयामास, कृतान्तायापयन्निव ॥ ३१५ ॥

युद्धेन चलितं योद्धुमक्षमं दन्तमात्मनः । द्विषोऽन्यः गुण्डयोन्मुख्य, तेनाभैत्सीत् प्रतिद्विषम् ॥ ३१६ ॥

पराङ्मुखौ मिथो भङ्गादभूतां सम्मुखौ पुनः ।

स्वेभैः परभ्रमात् कौचित्, ताडितौ चलितौ गजौ ॥ ३१७ ॥

उद्धृत्य गुण्डया कोऽपि, प्रतिदन्तिरदं रणे । रुषाऽक्षिपन्मुखे मूर्त्तां, रिपुकीर्तिमिव द्विषः ॥ ३१८ ॥

उत्क्षिप्तः गुण्डया दूरं, केनापि करिणा करी । तनो भूमङ्गभीत्येव, दन्तदण्डे धृतः पतन् ॥ ३१९ ॥

लज्जवामासतुः स्वं स्वं, योधं कौचन सिन्धुरौ । एकलस्यन् परः पृष्ठे, व्रजलवमताङ्कुशः ॥ ३२० ॥

जानन्निवारिमग्नस्य, हृदयं निजसादिनः । करी प्रतिकरीन्द्रेणोपद्रुतः कोऽपि विद्रुतः ॥ ३२१ ॥

इतो व्यालोलकल्पान्तकालकल्पं सुयोधनः । भीमं द्विषद्वधाविष्टमभ्यधाविष्ट दुष्टपीः ॥ ३२२ ॥

धूतच्छलं स्मरन् भीमस्तथा तं गदयाऽपिषत् । यथाऽऽशु पवनेनैव, कीर्णा देहाणवोऽप्यगुः ॥ ३२३ ॥

ततो हिरण्यनाभस्य, शरैर्णं तद्धलं ययौ । परिवलुरनाधृष्टिं, तेऽपि यादव-पाण्डवाः ॥ ३२४ ॥

हिरण्यनाभसेनाजीः, सेनानीरजनीरविः । करैरिव शरैः शोषं, निन्येऽनाधृष्टिवाहिनीम् ॥ ३२५ ॥

अथाऽऽलोक्य तमामान्तमतुलं मातुलं निजम् ।

जयसेनो जयाकाङ्क्षी, शिवाग्रतः समुत्थितः ॥ ३२६ ॥

हिरण्यनाभोऽप्येतस्य, स्यन्दनध्वजमच्छिदत् ।

जयसेनोऽल्लुनात् तस्य, ध्वज-वर्मा-ऽश्व-सारथीन् ॥ ३२७ ॥
 कुद्धोऽथ दशभिर्बाणैर्जयसेनं जघान सः । मर्माविस्त्रिभिरं मत्तं, करजैरिव केसरी ॥ ३२८ ॥
 अथ धावन् महीसेनो, जयसेनसहोदरः । खड्ग-वर्मधरो दूरात्, क्षुरमेणामुना हतः ॥ ३२९ ॥
 अनाष्टृष्टिरोत्तस्थे, बन्धुद्वयवधकुषा । ऊष्मलो दोष्मतां सीमा, सह भीमा-ऽर्जुनादिभिः ॥ ३३० ॥
 हिरण्यनाभं सक्रोधमनाष्टृष्टिरयोधयत् । परस्परमदौकन्त, परेऽप्यथ महारथाः ॥ ३३१ ॥
 आमूलं वैरिनाराचकीलनेन स्थिरीकृते । धनुर्युजि भुजि कोऽपि, ननन्द प्रहरन् रथी ॥ ३३२ ॥
 सूते हतेऽपि पादाग्रधृतपाजनरश्मिकः । हयानवाहयत् कोऽपि, युयुधे च द्विषा रथी ॥ ३३३ ॥
 रथिकः कोऽपि बाणेन, पाणौ वामे कृतक्षते । ध्वजदण्डे धनुर्वद्धा, शरान् साक्षेपमक्षिपत् ॥ ३३४ ॥
 कस्यापि रथिनो बाणा, भेधं प्राणाधिका ययुः । अन्तःकृत्वा अपि द्वेषविश्वैर्मुजगा इव ॥ ३३५ ॥
 हन्तुमुच्छलितश्लिङ्गमौलिर्धेपथे रथी । कोऽपि प्रतिरथं गत्वा, रिपोमुण्डमखण्डयत् ॥ ३३६ ॥
 समरे विरथो व्यस्त्रश्चक्रवर्ती च कोऽप्यभात् । भग्नस्यात्मरथस्यैव, चक्रमादाय शस्त्रयन् ॥ ३३७ ॥
 छिन्नेषु कौतुकाद् योक्त्ररश्मिषु द्विषता शरैः । कस्यापि धनुराकृष्टिस्थान्नाभमुदन्मुखो रथः ॥ ३३८ ॥
 इतः सात्यकिना कृष्णजयार्णवहिमांशुना । जिग्ये भूरिश्रवा भूषो, योक्त्रवद्भगलग्रहात् ॥ ३३९ ॥
 इतो मूर्खाविव क्रोधौ, कृतरोधौ परम्परम् । अयुध्येतामनाष्टृष्टि-हिरण्यपृतनापती ॥ ३४० ॥
 अथोद्धृतासि-फलकौ, बलकौतुककारिणौ । उत्सृज्य रथमन्योन्यं, क्रोधाद् वीरावधावताम् ॥ ३४१ ॥
 अनाष्टृष्टिकृपाणेन, सर्पेणैवाथ सर्पता । हिरण्यस्य सम प्राणानिलैः कीर्तिपयः पथे ॥ ३४२ ॥
 अत्रान्तरे रणोद्धृतधूलीभिरिव धूसरः । अपराब्धौ गतः स्नातुमहामह्माय नायकः ॥ ३४३ ॥
 अथाऽऽसस्थानमायातौ, सायं व्यूहावुभावपि । करुपान्तविरतौ पूर्व-पश्चिमाभ्योनिधी इव ॥ ३४४ ॥
 व्यूहयोरनयोर्वीरव्यूहोऽथ रणकौतुकी । चतुर्युगीमिव श्यामाचतुर्यामीमन्यत ॥ ३४५ ॥
 अथ तथुद्धकीलालनदीरकादिवाम्बुधेः । उदियाय रविः कुप्यत्कान्तादृक्कोणशोणरुक् ॥ ३४६ ॥
 अथो निजं निजं व्यूहं, विरचय्य गणोत्सुकाः । अगर्जिषुर्जराभन्ध-जनार्दनचमूचराः ॥ ३४७ ॥
 जरासन्धाभिषिक्तोऽथ, शिशुपालश्चमूपतिः । पुरस्कृत्याश्वसैन्यानि, प्रचचाल प्रति द्विषम् ॥ ३४८ ॥
 अनाष्टृष्टिरो वाहवाहिनीं स्थिरयन् पुरः । अचम्बलत् खलमसुं, सिन्धुपूरमिवाचलः ॥ ३४९ ॥
 उत्पात्योत्पात्य निस्त्रिंश-गदा-पट्टिग-सुदूरान् । ततो युयुधिरे "धीरास्तुरङ्गाश्च जिहेषिरे ॥ ३५० ॥
 व्यालोलूपादकटकबद्धवज्रमहोत्थितम् । अष्टं कोऽपि समित्यधवारमारोहयद्वयः ॥ ३५१ ॥
 छिन्नाग्रपादतुण्डोऽपि, कोऽप्यश्वः समरान्तरात् ।
 कामन् पाश्चात्यपादाभ्यामाचकर्ष निषादिनम् ॥ ३५२ ॥
 खुराग्रैः कोटयस्त्रिभारैर्द्विद्विषातनिःसृताम् । कोऽप्यश्वः समरेऽधावत्, स्वसादिमनसा समम् ॥ ३५३ ॥
 छिन्नमौली द्विषा कौचित्, तुरङ्गम-तुरङ्गिणौ । प्रधावने च घाते च, स्पर्धयेव न निर्वृता ॥ ३५४ ॥
 अश्वः कोऽप्युरसाऽऽहत्य, साध्वारान् पुरो हरीन् । धावन्नपातयद् युद्धश्रद्धां च निजसादिनः ॥ ३५५ ॥

१ 'नोऽच्छिनत् तस्य, खंता० सं० ॥ २ 'मिजनिजव्यू' खंता० ॥ ३ 'त्य च सै' सं० ॥
 ४ 'हिस्ततो वा' सं० ॥ ५ 'वीरा' सं० ॥

हयतः पतितौ पादकटकस्खलितक्रमौ । केशकर्पादयुज्येतां, शस्या कौचिदधोमुखौ ॥ ३५६ ॥
 सारणेन रणे जने, तदा रामानुजन्मना । जवनाख्यो जरासन्धयवराजो महाभुजः ॥ ३५७ ॥
 ततः सुतवधकुद्धो, जरासन्धोऽपि जघ्निवान् । दश रामसुतान् तार्क्ष्यव्यूहाङ्गिनखरानिव ॥ ३५८ ॥
 कृष्णोऽपि शिशुपालस्य, मूर्धानमसिनाऽच्छिनत् । चक्राधिरूढकलशं, कुलाल इव तन्तुना ॥ ३५९ ॥
 तदाऽष्टाविंशतिस्तत्र, जरासन्धसुता हताः । बलेन मुशलेनाऽऽशु, निजाङ्गजवधकुधा ॥ ३६० ॥
 जरासन्धेर्न चापत्यपेक्षोऽपान्धचक्षुषा । आहतो गदया रक्तं, वमन् भुवि बलोऽपतत् ॥ ३६१ ॥
 तदा बन्धुपराभूतिक्रोधाविर्भूतिदुर्धरः । जरासन्धभुवोऽभैत्सीद्, विष्णुरेकोनसप्ततिम् ॥ ३६२ ॥
 तदोद्भुरविरोधेन, क्रोधेन मगधाधिपः । ज्वलश्चाल कृष्णाय, शरभायेव केसरी ॥ ३६३ ॥
 इहान्तरे जरामन्धशरासारनिरस्कृते । अभवद् यदुसैन्येऽस्मिन्, हतो हरिरिति प्रथा ॥ ३६४ ॥
 तदाऽऽकुलं यदुकुलं, श्रीमान् नेमिर्विलोकयन् । रथं मातलिना युद्धे, ससम्भ्रममभिभ्रमत् ॥ ३६५ ॥
 अथेन्द्रचापनिर्मुक्तैः, शरैः स्वामी रिपुव्रजम् । आच्छादयदुडुस्तोमं, कौरिव दिवाकरः ॥ ३६६ ॥
 एक एव तदा स्वामी, विश्वरक्षाक्षयक्षमः । विपक्षस्माभूतां लक्षं, रुरोधाऽघातकैः शरैः ॥ ३६७ ॥
 किरीटेषु ध्वजाग्रेषु, कुन्तप्रान्तेषु सारिषु । फलकेष्वातपत्रेषु, पेतुः प्रमुपतत्रिणः ॥ ३६८ ॥
 अथ श्रीनेमिसाहाय्यलब्धोत्साहो यदुव्रजः । परेषुमारुतप्रतौघमो दव इवाज्ज्वलत् ॥ ३६९ ॥
 भीमस्तदा रणक्षोणावन्विष्यान्विष्य कौरवान् । करीवोन्मूल्यामास, वनान्तः सल्लकीतरून् ॥ ३७० ॥
 भास्वानाश्वासनामाप्य, बलोऽपि प्रबलोद्यमः । अरीन् व्यरीरमद् वायुः, कज्जलध्वजवज्जवात् ॥ ३७१ ॥
 सद्योऽङ्गजव्रजध्वंसोद्दुद्धकंसवधकुधा । जिष्णुं जगाद जाज्वल्यमानधीर्मगधाधिपः ॥ ३७२ ॥
 अयुध्यमानो मल्लानां, पश्यन् कौतूहलं ललात् । अरे ! वीरकुलोत्तंसः, कंसः किल हतस्त्वया ॥ ३७३ ॥
 तस्मिन् रणाङ्गणोत्ताले, काले दत्तप्रयाणके । पलाय्याऽऽशु प्रविष्टोऽसि, पयोधिपरिखां पुरीम् ॥ ३७४ ॥
 तवाद्य केन दैवेन, दत्ता दुर्मद ! दुर्मतिः ? । स तादृशो दृशोमर्गि, यदस्माकमदौकथाः ॥ ३७५ ॥
 कुक्षौ कस्यां स कंसोऽस्ति ? वद त्वां हन्मि हेलया । प्रतिज्ञां पूरयाम्यद्य, तां जीवयश्शस्त्रिणात् ॥ ३७६ ॥
 ततस्तमाह गोविन्दः, किमालपसि बालिश ! । कंसकुञ्जरसिंहस्य, जरद्वव इवासि मे ॥ ३७७ ॥
 कंसोऽस्ति वामकुक्षौ मे, कुक्षिः शल्यस्तु दक्षिणः । इहाऽऽविश जवाद् येन, वृष्टः खेलामि भूतले ॥ ३७८ ॥
 प्रतिज्ञां पूरय रयात्, तां जीवयश्शसोऽधुना । त्वत्प्रेयसीनां सार्धेन, यात्वसौ दहनाध्वना ॥ ३७९ ॥
 अथ कुद्धोऽक्षिपद् बाणान्, मगधाश्चिच्छिदुश्च तान् । दिवि कृष्णशरा भानुकरानिव पयोधराः ॥ ३८० ॥
 पर्जन्याविव गर्जन्ती, तर्जयन्तावुभौ मिथः । युयुधाते कुधा तेजःपिञ्जरी कुञ्जराविव ॥ ३८१ ॥
 तयोस्तदेषुजातेन, जाते नभसि मण्डपे । नापूरि नाकनारीणां, रणालोकनकौतुकम् ॥ ३८२ ॥
 शबैस्तमपरैः शत्रुमजेयं परिभावयन् । मगधेऽस्मामग्रेयं, वानेयं विशिखे न्यधात् ॥ ३८३ ॥
 ज्वलनः प्रज्वलमुद्यद्मलेस्ताकृतस्तदा । शत्रुदाहं प्रतिज्ञातुं, मुक्तचूल इवाभवत् ॥ ३८४ ॥
 अथाऽऽलोक्य बलं ज्वालाजिह्वाकुलाकुलम् । अम्भोदाक्षं महारम्भो, जम्भारेणुजोऽमुचत् ॥ ३८५ ॥

१ °न तरपुत्रपेप° संता० ॥ २ अच्छा° संता० ॥ ३ कुम्भप्रा° संता० ॥ ४ °तोत्साहो
 दव संता० सं० ॥ ५ मान° संता० ॥ ६ °स्तथा संता० ॥

नैकं केवलसैन्यानि, तापयन्तं हुताशनम् । महोऽपि मगधेशस्य, शान्तिं निन्यस्तदाऽम्बुदाः ॥ ३८६ ॥
 वृत्तेन्द्रचापो निस्तापः, शरासारैस्तदाऽम्बुदः । श्रीनेमिरिव नीलश्रीरसैः सैन्यानि बद्धवान् ॥ ३८७ ॥
 बिलोकयन् नृपो मेघधारासाराकुलं बलम् । यशोमालिन्यमुच्छेत्तुं, मुमुचेऽसं स पावनम् ॥ ३८८ ॥
 द्रुतं बिदुद्वेवैः स्रुतेधनडम्बरमम्बरम् । मगधेशप्रतापश्च, भास्वान् दुःसहतामघात् ॥ ३८९ ॥
 सङ्कोचं प्रतनाङ्गेषु, कुर्वाणं भ्रमिदुर्धरम् । वायुप्रकोपं हन्ति स्म, हरिर्वाताशनौषधैः ॥ ३९० ॥
 यशःक्षीरं च वातं च, पीत्वा ते मगधेशितुः । प्रतापदीपं फूत्कारैः, शमयन्ति स्म पक्षगाः ॥ ३९१ ॥
 अथो फणिफणाघातकातरां वीक्ष्य वाहिनीम् । मुमोचासं नृपो धैर्यचारु गारुडमुत्कटम् ॥ ३९२ ॥
 ततपक्षास्ततो लक्षसङ्ख्या रुरुधुरुद्धराः । गरुडा गगनं मेरुकुलोत्पन्ना इवाद्रयः ॥ ३९३ ॥
 गरुडैरथ कंसारिर्नागास्त्रे विफलीकृते । भास्वानपि मुमोचासं, तामसं नाम सङ्गरे ॥ ३९४ ॥
 विदधानैस्तदाऽपास्तवार्त्तं मार्तण्डमण्डलम् । अन्धकारैर्जगन्नेत्रबन्दिनैर्विगुम्भितम् ॥ ३९५ ॥
 बलितैः स्खलितैरङ्गैर्निर्जैरेव परैरिव । अपश्यन्तोऽप्यवध्यन्त, जरासन्धबले भटाः ॥ ३९६ ॥
 मुमोचासमथ प्रौढवैरो वैरोचनं नृपः । प्रतापैरिव तद् भानुभारैराविरभावि खे ॥ ३९७ ॥
 मूलेषु जम्बुनागानां, तुरङ्गि-रथि-पतयः । नारायणबले तापाक्रान्ता यान्ति क दन्तिनः ॥ ३९८ ॥
 आहवै राहवीयासं, निदधेऽथ यदूदहः । चेलुस्वनः करालस्या, राहवो बहवोऽम्बरे ॥ ३९९ ॥
 अगिलन्नथ मार्तण्डमण्डलानि सहस्रशः । आकाशद्रुफलानीव, ते पक्षिण इव क्षणात् ॥ ४०० ॥
 अतृप्ता इव मार्तण्डमण्डलैर्गलितैरथ । विधुभ्रान्त्येव तेऽभावन्, परवीराननान्यभि ॥ ४०१ ॥
 लीलानिष्फलिताशेषदिव्यास्त्रेषु प्रैमाथिषु । राहुष्वथ कुधा चक्र, प्रतिचक्री मुमोच तत् ॥ ४०२ ॥
 बहूनामपि राहूणामथाऽऽधाय बधं युधि । हरिं प्रत्यचलच्चक्रं, सहस्रांशुसहस्ररुक् ॥ ४०३ ॥
 सम्भूय यदुर्भिसृक्तान्यपि शस्त्राणि भस्मयत् । दावपावकवच्चक्रं, वनमालिनमभ्यगात् ॥ ४०४ ॥
 आसन्नेऽपि तदाऽऽयाते, चक्रेऽस्मिन्नर्ककर्कशे । नाऽगाद् गोविन्दवक्त्रेन्दुर्मन्दमानं मनागपि ॥ ४०५ ॥
 तदा यादवसैन्यानामाकुलेस्तुमुलारवैः । परमार्थविदोऽप्यन्तश्चक्षुषुः कुलदेवताः ॥ ४०६ ॥
 क्रुद्धस्त्रीमुक्ताडङ्गताडं कष्टप्रदं तदा । नाभिपिण्डिकया चक्रं, तत् पस्पर्श हरेरुरः ॥ ४०७ ॥
 उत्को यावज्जरासन्धः, पश्यत्यरिशिरश्छलदाम् । तावद् विष्णोः करं चक्र, ददर्श व्योमि भानुवत् ॥ ४०८ ॥
 अभवद् वासुदेवोऽथ, नवमोऽयमिति ब्रुवन् । विष्णौ व्याधितं गन्धाम्बु-पुष्पवृष्टिं सुरव्रजः ॥ ४०९ ॥
 पूर्वाब्धिरिव कल्लोले, रविं चक्र करं दधत् । अथ कृष्णः कृपाविष्टो, जरासन्धमदाऽवदत् ॥ ४१० ॥
 आजीवमङ्गिराजीवभ्रमरीमूय भूयसीम् । भज लक्ष्मीं जरासन्ध !, बन्धो ! सन्धेहि जीवितम् ॥ ४११ ॥
 अथाम्यधाज्जरासन्धो, मुधा गोविन्द ! माघसि । मदुच्छिष्टेन लब्धेन, चक्रेण च्छत्रधारवत् ॥ ४१२ ॥
 तदुच्चैर्मुखं मुञ्चाहो !, चक्रं मां प्रति सम्प्रति । रे रे ! मदीयमेवेदं, प्रभविव्यति नो मयि ॥ ४१३ ॥
 ततः कृष्णकरोन्मुक्तं, स्फुलिङ्गैः पिङ्गयद् दिशः । तदायुधं जरासन्धस्कन्धबन्धं द्विधा व्याधात् ॥ ४१४ ॥
 चतुर्थं नरकं निन्ये, जरासन्धः स्वकर्मभिः । जयोज्ज्वलन्तु कृष्णोऽऽधाद्, वसुदेवागमोत्सुकः ॥ ४१५ ॥
 जरासन्धवधं श्रुत्वा, तद्ब्रूयैः स्वेचैरितः । विमुच्य रणसरम्भं, वसुदेवः समाश्रितः ॥ ४१६ ॥
 गृहीतोपायनैः साकं, तैर्विधावरपुङ्गवैः । प्रद्युम्न-साम्भवान् कृष्णं, वसुदेवः समाययौ ॥ ४१७ ॥

अथ प्रीतो हरिः सर्वैः, खेचैर्मूर्चैर्वृतः । वसुधां साधयामास, त्रिखण्डां चण्डविक्रमः ॥ ४१८ ॥
 भरताद्भ्रं विजित्याथ, प्रविष्टो द्वारकापुरीम् । स मेजे सम्भृतं भूपैरभिषेकमहोत्सवम् ॥ ४१९ ॥
 सम्बन्धि-बन्धुवर्गेषु, सेवकेषु सुहृत्सु च । यथौचित्यं ददौ राज्यसंविभागं गदाग्रजः ॥ ४२० ॥
 इत्थं निर्मथिताशेषोपसर्ग-ग्रह-विग्रहः । गोविन्दो विदधे न्यायधर्मशर्ममयीं महीम् ॥ ४२१ ॥

परिचरति पुरीयं वारिधौ न्यायधर्मे-

व्यतिकरमकरन्दस्यारविन्दस्य लक्ष्मीम् ।

जितसितकरमूर्तिस्फूर्तिभिः सच्चरित्रै-

रिह विहरति हंसः कंसविध्वंसनोऽसौ ॥ ४२२ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्घपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये हरिविजयो नाम
 त्रयोदशः सर्गः ॥

विश्वस्मिन्नपि वस्तुपाल ! जगति त्वत्कीर्तिविस्फूर्तिभिः,

श्वेतद्वीपति कालिकाकलयति स्वमालिकानां मुखम् ।

यत्तैस्तावककीर्तिसौरभमदान्मन्दारमन्दादरे,

वर्गं स्वर्गसदां सदा ज्युननिजज्वापारदुःस्थैः स्थितम् ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् ४३० ॥ उभयम् ४६९० ॥

चतुर्दशः सर्गः ।

खेलन्नितोऽपि शैवेयः, कृष्णायुधगृहं गतः । यामिकेन निषिद्धोऽपि, पाञ्चजन्यं करेऽकरोत् ॥ १ ॥
 शङ्खमादाय हंसायमानमाननपङ्कजे । नेमिर्दध्मौ दृढध्वानवधिरीकृतविष्टपः ॥ २ ॥
 चुचुम्ब मस्तुतं शङ्खं, विश्वस्वामीति हर्षतः । वीचीहस्तैर्ननर्ताब्धिस्तेन ध्वानेन विस्तृतैः ॥ ३ ॥
 दध्मौ मदधिकप्राणः, कः कम्बुमिति चिन्तयन् । कृष्णः शस्त्रगृहारक्षैर्विजसो नेमिविक्रमम् ॥ ४ ॥
 अथाऽऽगतं पुरो नेमिं, प्रीतः प्राह जनार्दनः । निजं भुजबलं भ्रातर्मम युद्धेन दर्शय ॥ ५ ॥
 जगादाथ जगन्नाथो, युक्तो नैव रणोत्सवः । बाहुवल्लिविनामेन, मन्तव्यस्तु बलावधिः ॥ ६ ॥
 प्रतिपद्येति कृष्णेन, धृतमत्यायतं भुजम् । वज्रार्गलनिभं नेमिर्मृणालवदनामयत् ॥ ७ ॥
 धृतेऽपि नेमिना बाहौ, बाहुयुग्मेन केशवः । ललम्बे द्रुमशाम्बायां, शाम्बासृग इवोत्प्लुतः ॥ ८ ॥
 नेमेर्नमयितुं बाहुमशक्तः प्राह केशवः । जेतास्मि त्वद्वलेनाहं, साहकारानपि द्विषः ॥ ९ ॥
 एवंविधबलोद्दामोऽरिष्टनेमिर्प्रदीप्यति । मम राज्यमिति ध्यायन्नृचे देवतया हरिः ॥ १० ॥
 पुरा नमिजिनेनोक्तं, भावी नेमिर्जिनः स हि । कुमार एव भविता, व्रती तन्मा भयं विधाः ॥ ११ ॥
 मत्वेदमथ सम्मानमतिमात्रं जिनेशितुः । चकार रुक्मिणीकान्तो, रेवतीरमणोऽपि च ॥ १२ ॥
 अविकारिमनाः स्वामी, यौवनस्थोऽपि बालवत् । अखेलदस्वलक्षन्तः पुरोऽपि बल-कृष्णयोः ॥ १३ ॥
 अथ कृष्णो वसन्तर्तौ, सान्तःपुर-पुरैत्रजः । जगाम स्वामिना साकं, रैवताचलकाननम् ॥ १४ ॥
 तत् कृष्णेन समं नेमिरिक्तीडत् कामिनीजनैः । सगमिः प्रत्युपकुर्वाणोऽप्यविकुर्वाणमानसः ॥ १५ ॥
 अहर्दिवमिति क्रीडां, विधाय गरुडध्वजः । आजगाम पुनर्द्वारवर्ती श्रीनेमिना सह ॥ १६ ॥
 ऋतुराजमथो जित्वा, वसन्तं भुवनेऽद्भुतम् । ग्रीष्मर्तुरुद्ययौ चण्डमार्तण्डेन प्रतापवान् ॥ १७ ॥
 श्रीचन्द्रनरसैर्धौतवसनैरपि देहिनः । मूर्तेर्ग्रीष्मर्तुराजस्य, यशोभिरिव रेजिरे ॥ १८ ॥
 हृतै नदी-नदादीनां, सर्वस्वे भास्वतः करैः । नदीनदेशः स्मेरोऽभूत्, धिगहो ! जलधीहितम् ॥ १९ ॥
 प्रतापं तपनस्योच्चैस्तदा वीक्ष्येव वैरिणः । पेतुर्भीतानि शीतानि, कूपेण्विति हिमं पयः ॥ २० ॥
 नभोऽपि प्रसृतं मन्ये, धर्महृत्पवनाशया । तच्चिरालङ्घ्यतेऽर्केण, महान्नस्तेन वासराः ॥ २१ ॥
 अथ सान्तःपुरो विष्णुर्नेमिना सह जग्मिवान् । तदैव रैवतोद्यानसरसीं क्रीडितुं रसी ॥ २२ ॥
 सरसि स्वच्छनीरेऽस्मिन्, समं स्त्रीभिर्वर्भौ हरिः । ज्योत्स्नीव चन्द्रिकापूर्णं, ताराभिः सह चन्द्रमाः ॥ २३ ॥
 गौराङ्गीषु च खेलन्तौ, सहेलं हरि-नेमिनौ । चञ्चच्चम्पकमालासु, अंजाते अमराविव ॥ २४ ॥
 स्त्रीणां नितम्बस्वन्धवृद्धाभुपिहिताम्बुजे । मुत्सूर्गाम्बुजेषु मृन्नाणां, दशः सरसि बभ्रमुः ॥ २५ ॥
 स्वस्तनप्रतिमां वीक्ष्य, धावत्यूर्ध्वं मृगीदृशः । हरिं भेजुर्भयादम्बः कुम्भिकुम्भस्थलभ्रमात् ॥ २६ ॥

लोलदम्भोरुहकैरै, रसवद्विस्तरकैः । निपत्य चपलैः कान्तावक्षो जेषु व्यलीयत ॥ २७ ॥
 जलयन्त्रोज्जितं नीरं, मुहुमार्जयतः करात् । सङ्क्रान्तमिव रागेण, तदा नेत्रेषु योषिताम् ॥ २८ ॥
 स्त्रीणां तदा कराघातैर्जले गर्जति मेघवत् । नृत्ता ग्रीष्ममपि प्रावृट्कालयन्ति स्म केकिनः ॥ २९ ॥
 मनोमुदे वरं मुक्त्वा, देवरं प्रति नेमिनम् । तास्ततश्चक्रिरे नीरप्रपञ्चं नर्मकर्मठाः ॥ ३० ॥
 करोद्धतैरपां प्रैरथ तासां निरन्तरैः । तदा न विव्यथे नेमिरब्दमुकैरिवाचलः ॥ ३१ ॥
 समन्ततः समं ताभिः, कृतप्रतिकृतौ कृती । चिक्रीड नेमिनाथोऽपि, तदा पाथोभिरद्भुतम् ॥ ३२ ॥
 इति खेल्न्तमालोक्य, तदानीं नेमिनं मुदा । कृतार्थीकृतदृक् तस्थौ, चिरं पयसि केशवः ॥ ३३ ॥
 निर्गत्य सरस्तीरि, तदा तस्थुः ससम्मदाः । अब्देव्य इव देदीप्यमाना माधवयोषितः ॥ ३४ ॥
 अथ निःसृत्य दन्तीव, नेमिनाथोऽपि पस्वलात् । लताभिरिव कान्ताभिस्तामिव्याप्ति पदे ययौ ॥ ३५ ॥
 प्रहृष्टा रुक्मिणी रुक्मपीठे नेमिं न्यवेशयत् । वाससा दाससामान्यमङ्ग्रे चास्य सृजां व्यधात् ॥ ३६ ॥
 अथाऽऽह रुक्मिणी नेमिनाथं मधुरया गिरा । अहं किञ्चन वच्मि त्वां, देवरं देव ! रञ्जिता ॥ ३७ ॥
 जितं बलेन कान्त्या च, केशवं बान्धवं जय । विधाय बद्धसम्बन्धमवरोधवधूजनम् ॥ ३८ ॥
 श्रीनाभेयादयस्तीर्थकराः के न मुमुक्षवः ? । परिणीय समुत्पन्नसूनवो दधिरे व्रतम् ॥ ३९ ॥
 त्वमप्यतो विवाहेन, पितृ-भ्रातृ-सहज्जनम् । आनन्दय दयासार !, दयास्थानमिदं महत् ॥ ४० ॥
 इत्युक्त्वा रुक्मिणी मत्स्यभामाप्रभृतिभिः सह । पपात पादयोर्नेमेः, पाणिग्रहकृताग्रहा ॥ ४१ ॥
 ततः सतृष्णः कृष्णोऽपि, पाणिग्रहमहोत्सवे । कुर्वन्मयर्थनां नेमेः, पाणौ दीन इवाल्गात् ॥ ४२ ॥
 अन्येऽपि यदवः सर्वे, विवाहे विहिताग्रहाः । बभूवुर्नेमिनाथस्य, पुरः पटुचट्टकयः ॥ ४३ ॥
 स्त्रिय एता अमी मूढास्तदेषामित्थमाग्रहे । कालनिर्गमनं कर्तुं, युक्तं वचनमाननम् ॥ ४४ ॥
 कदाचिदपि लप्स्येऽहमिहार्थे सन्निधूषणम् । ध्यात्वेदमोमिति प्रोचे, श्रीनेमिस्तानमोदयत् ॥ ४५ ॥
 शिवा-समुद्रविजयौ, तत्कथाकथके नरे । दातुं नापश्यतां वस्तु, राज्येऽप्यानन्दमानतः ॥ ४६ ॥
 स्वबन्धोरुचितां कन्यामन्विप्यन्नथ केशवः । अभापि भ्रामयाऽऽस्ते यन्मम राजीमती स्वसा ॥ ४७ ॥
 हरिः स्मृत्वाऽथ तां स्मित्वा, ययौ यदु-बलैः समम् । निवासमुग्रसेनस्य, नभोदेशमिवांशुमान् ॥ ४८ ॥
 अभ्युत्थायोग्रसेनोऽपि, विष्वक्सेनं ससम्भ्रमः । भद्रपीठे निवेश्याग्रे, तस्थावादशलालसः ॥ ४९ ॥
 याचितो नेमये राजीमतीं कृष्णेन स स्वयम् । तथेति प्रतिपद्याथ, सन्नक्रे चक्रिणं मुदा ॥ ५० ॥
 ततः कृष्णेन विज्ञप्तः, समुद्रविजयो नृपः । विवाहलग्नमासन्नं, पृष्टवान् क्रोष्टुर्किं तदा ॥ ५१ ॥
 दत्तेऽथ श्रावणश्वेतपञ्चां क्रोष्टुकिता दिने । उग्रसेन-समुद्रोर्वीनाथौ तूर्णमसज्जताम् ॥ ५२ ॥
 अथ पाणिग्रहासन्नदिने नेमिं यदुस्त्रियः । प्राप्सुस्त्वं स्थापयामासुस्तारप्रारब्धगीतयः ॥ ५३ ॥
 तमस्तपयतां मीत्या, राम-दामोदरी स्वयम् । बद्धप्रतिसरं नेमिप्रभुं, नाराचधारिणम् ॥ ५४ ॥
 अगादशोऽग्रसेनस्य, निकेतं तारुण्यकेतनः । स्वयं तद्विधिना राजीमतीमप्यप्यवासरत् ॥ ५५ ॥
 अथाऽऽगत्य गृहं विष्णुरिमां निर्वाह्य शर्वरीम् । मुदा संवाहयामास, विवाहाय जगद्गुरुम् ॥ ५६ ॥
 अथ श्वेतांशुवल्लोकदकैरवविकासकः । श्रीनेमिः श्वेतशृङ्गारः, श्वेताश्वं रथमास्थितः ॥ ५७ ॥
 तूर्यनिर्घोषसंहतपुरहृतैवधूजनः । बन्दिबृन्दमुखोन्मुक्तैः, सूकैर्मुखरिताम्बरः ॥ ५८ ॥

गीयमानगुणग्रामो, हृष्टैर्वन्धुवधूजैः । कामं जामिसमूहेन, क्रियमाणावतारणः ॥ ५९ ॥
 समं समग्रैर्यदुभिर्यदुनारीभिरप्यथ । उग्रसेनगृहासन्नो, जगाम जगदीश्वरः ॥ ६० ॥ कलापकम् ॥
 बयस्याभिरभिप्रायविद्धिः सा प्रेरिता ततः । गवाक्षमाययौ राजीमती नेमिदिदृक्षया ॥ ६१ ॥
 आयाति विश्वमालिन्यभिदि नेमौ भयाद् गतम् । पश्चाद्वक्ष्येव वक्त्रेन्दोर्दधाना कबरीभरम् ॥ ६२ ॥
 सीमन्तसीम्नि विभ्राणा, मुक्तास्तबकमद्भुतम् । लावण्याभोधिसम्मूतनवनिर्लाब्धनेन्दुवत् ॥ ६३ ॥
 मदनद्विरदालानमणिस्तम्भानुकारिणा । भालस्थलस्थकादमीरतिलकेन विभूषिता ॥ ६४ ॥
 समारूढरति-प्रीतिप्रियशैल्यशालिना । भूरजसज्जितेनोच्चैर्नासावर्शेन भासुरा ॥ ६५ ॥
 हम्भ्यां योग्याकृते क्षितैः, कर्णकोटरमध्यगैः । विशिखैरिव राजन्ती, कटाक्षैर्द्वुतपातिभिः ॥ ६६ ॥
 अन्तर्भित्तिसहनासाविभक्तौ मणिभासुरौ । कपोलौ विभ्रती कामप्रयस्योर्वासवेदमवत् ॥ ६७ ॥
 आस्येन्दुना निपीतस्य, शशाङ्क्यशसोऽधिकान् । उद्गारानिव तन्वाना, स्मितदन्तद्युतिच्छलात् ॥ ६८ ॥
 प्रियानुरागं चित्तान्तरमान्तमिव निर्भरम् । उद्भ्रान्तमधरच्छायाच्छन्नना दधती मुखे ॥ ६९ ॥
 कण्ठं नाभीहृदादीशदधं मग्नमिव स्मरम् । दाम्नेवास्येन्दुमुक्तेन, मुक्ताहारेण हारिणी ॥ ७० ॥
 दधाना मेखलारलं, दीपरूपमिव स्मरम् । उद्यत्कज्जललेखाभरोमराजिविवाजितम् ॥ ७१ ॥
 पादाम्यामङ्गुलिश्रेणिशोणितक्षोणिमण्डला । तर्जयन्तीव पद्मानि, मणिनूपुरसिञ्जितैः ॥ ७२ ॥
 हर्षपीयूषवर्षेणोद्भिन्नरोमाङ्कुरोत्करा । साऽऽरूरोह वरारोहा, गवाक्षं वीक्षिता जनैः ॥ ७३ ॥

॥ द्वादशभिः कुलकम् ॥

विभ्रौतिशायिसौभाग्य-भाग्य-लावण्यसम्पदम् । पिबन्ती निर्नमेषाक्षी, सा देवीभूमन्वभूत् ॥ ७४ ॥

विवोदुमप्युपायान्तं, सा तं वीक्ष्य व्यचिन्तयत् ।

एतत्पाणिग्रहे योग्यं, भाग्यं किं मे भविष्यति ?

॥ ७५ ॥

इतश्चाऽऽकर्णयन् नानाजीवानां करुणं रवम् । जानन्नपि जिनोऽपृच्छत्, किमेतदिति सारथिम् ॥ ७६ ॥

अथ सारथिनाऽभाषि, देवाऽऽतिथ्यकृते तव । उग्रसेनोऽग्रहीज्जीवान्, जलस्थल-नभश्चरान् ॥ ७७ ॥

तत् सर्वेऽपि कृपाकान्तं, वाटकान्तैः स्थिता अमी । तन्वते तुमुल प्राणभयं येन महाभयम् ॥ ७८ ॥

तदुवाच यदुस्वामी, यत्रामी सन्ति जन्तवः । म्यन्दनं नय तत्रापुमित्यकार्षीच्च सारथिः ॥ ७९ ॥

अथ व्यलोकित् दीनास्यैः, प्राणिर्बिर्व्यनां गतैः । स्वोक्त्या रक्षति जरुपद्भिः, पितेव तनुजैः प्रभुः ॥ ८० ॥

करुणाकरिणीकेलिकाननेनाथ नेमिना । अमी सर्वेऽप्यमोच्यन्त, जवादादिश्य सारथिम् ॥ ८१ ॥

मुक्तेषु तेषु जीवेषु, करुणावीचिवाधिना । स्यन्दनो जगतां पत्या, प्रत्यावासमचारयत् ॥ ८२ ॥

शिवा समुद्रविजयः, कृष्ण-रामादयोऽप्यथ । स्वस्वयानं समुत्तज्य, श्रीमन्नेमिनमभ्यगुः ॥ ८३ ॥

ततो नेमिनमुवाचे, पितरौ साश्रुलोचनौ । त्वया जात । किमारब्धमिवं नः प्रतिलोमिकम् ! ॥ ८४ ॥

प्रभुः प्राह मयाऽऽरब्धमेतद्विश्वानुकूलिकम् । पशुवन्मोचयिष्यामि, यद् युष्मान् स्वं च वन्धनात् ॥ ८५ ॥

तदाकर्णाय मूच्छालौ, पितरौ पेततुः क्षितौ । चन्दनादिमिराश्वास्य, कृष्णस्तौ नेमिनमभ्यवात् ॥ ८६ ॥

धिक् ! ते विवेकितामेतौ, पशुतप्यनुकम्पसे । द्रोढ्यसे पुनर्मातृ-पितृ-बन्धु-सुहृज्जनान् ॥ ८७ ॥

१ कुलकम् वता० ॥ २ अयं श्लोक. वता० नास्ति ॥ ३ भवेदिति संता० सं० ॥
 ४ रुणारवम् संता० सं० ॥ ५ स्तर्षिता सं० ॥ ६ भ्ययुः संता० ॥ ७ मेतान्, पशूँ संता० ॥

ततोऽभ्यधात् प्रभुः कृष्ण !, नोक्तं युक्तमिदं त्वया । विचारय चिरं बन्धो !, निर्बन्धस्याऽऽयति मम ॥८८॥
 संसारमुखमापातमधुरं स्यादपश्यवत् । प्रियङ्करः प्रियंश्चायं, शमस्तु कटुजायुवत् ॥ ८९ ॥
 सर्वेषां तत् प्रियाकर्तुं, प्रशमोऽयं श्रितो मया । हितं यत् परिणामे हि, हितं तत् पारमार्थिकम् ॥ ९० ॥
 इत्युक्त्वा स्वजनेष्वश्रुगद्गद्देष्टुं रुदत्तवपि । समाजगाम श्रीनेमिर्गृहमुद्राहनिःस्पृहः ॥ ९१ ॥
 तदा 'च समयं ज्ञात्वा, प्रसुर्लोकान्तिकामरैः । मुद्रा विज्ञपयाञ्चके, नाथ ! तीर्थं प्रवर्तय ॥ ९२ ॥
 अथाऽसौ वार्षिकं दानं, दातुं प्रारब्धवान् प्रभुः । कारुण्यसागरः क्लृप्तव्रतग्रहणनिश्चयः ॥ ९३ ॥
 अन्यतश्चलिते विश्वस्वामिन्यथ रवाविव । भजे मूर्च्छामियं राजीमती राजीविनीव सा ॥ ९४ ॥
 अमन्दैश्चन्द्रनस्यन्दैः, कौमुदीकोमलैरथ । अभिषिक्ता वयस्याभिर्बुद्धा कुमुदिनीव सा ॥ ९५ ॥
 सकज्जलैरश्रुजलैः, कपोलललितैरथ । त्रिलोपेयमेणाङ्गविम्बयन्ती मुक्ताम्बुजम् ॥ ९६ ॥
 रे देव ! यदि भाले मे, न नेमिलिखितः पतिः । ततः किमियतीं भूमिं, त्वयाऽहमधिरोपिता ? ॥ ९७ ॥
 यदि नेमिर्न मे भावी, भर्ता किं ढौकिनस्ततः ? । तन्नाऽलब्धनिधेर्दुःखं, दृष्टनष्टनिधेर्हि यत् ॥ ९८ ॥
 काऽहं ? क नेमिरित्यासीत्, वृत्पतित्वे मनोऽपि न । त्वद्गिरैव विवाहार्थं, स्वामिन्नस्मि प्रतारिना ॥ ९९ ॥
 त्वभाऽपि ममोद्वाहमनोरथतः स्वयम् । उन्मूलयन्निमं स्वामिन्नात्मनोऽपि न लज्जसे ? ॥ १०० ॥
 क्रन्दन्तीति वयस्याभिनिषिद्धा कथमप्यसौ । निश्चिकार्येत शैवेय, एव देवोऽस्तु मे गतिः ॥ १०१ ॥
 ववर्ष वार्षिकं दानमितश्च श्रीशिवासुतः । ममुद्रविजयादीनां, जलं च नयनोच्चयः ॥ १०२ ॥
 क्लृप्तदीक्षाभिषकोऽयमथाशेषैः सुरैश्चरैः । नागोत्तरकुलं रत्नशिविकामारोह सः ॥ १०३ ॥
 सुराऽसुर-नरैर्मातृ-जनक-स्वजनैरपि । स्वामी परिवृतो राजपथेन प्राचलन्मुद्रा ॥ १०४ ॥
 तदाऽऽलोक्य गृहासन्नं, प्रसन्नं नेमिनं जिनम् । अवाप व्याकुला राजीमती मूर्च्छां मुहुर्मुहुः ॥ १०५ ॥
 अथाऽऽससाद श्रीनेमिः, महस्त्राप्रवणं वनम् । वनान्तलक्ष्मीधम्मिलितुल्यरैवतकाचलम् ॥ १०६ ॥
 पूर्वाह्ने श्रावणश्चेतषष्ठ्यां षष्ठेन स प्रभुः । पूर्णाब्दत्रिंशतीकोऽथ, प्राव्रजत् त्वाप्यग्रे विधौ ॥ १०७ ॥

प्रतीप्य केजान् देवेशो, दृप्य स्कन्धे विभोर्न्यधात् ।

तान् परिक्षिप्य दुग्धाब्धौ, तुमुलं च न्यषेधयत् ॥ १०८ ॥

सामायिकमथाऽऽदाय, मनःपर्ययमासदत् । श्रीमान् नेमिश्च सोल्यं च, प्रपेदं नारकैरपि ॥ १०९ ॥
 सूभुजः प्राव्रजस्तत्र, सहस्रं सह नेमिना । स तैः प्रभाङ्गुतैर्व्यासः, सहस्रांशुरिवाऽऽवभौ ॥ ११० ॥
 अथ नत्वा गते लोकं, परमाज्जनं पारणम् । द्वितीयेऽह्नि विभुश्चक्रे, वरदत्तद्विजौकसि ॥ १११ ॥
 अयोत्सवे कृते तत्र, त्रिदशैर्लैर्यथाविधि । विजहारान्यतः स्वामी, कर्मनिर्मथनोद्यतः ॥ ११२ ॥
 रथनेमिश्चो नेमेरनुजो मदनातुरः । उपाचरच्चिरं राजीमतीं पाणिग्रहेच्छया ॥ ११३ ॥
 हेमपात्रेऽन्यदा पीतं, वान्त्वा दुग्धं प्रयोगतः । पिबेदमिति तं नेमिरथ राजीमती जगौ ॥ ११४ ॥

स तामुवाच श्वानोऽस्मि, किमु वान्तं पिबामि यत् ? ।

साऽप्याह नेमिवान्तां मां, भोक्तुकामोऽसि किं ततः ? ॥ ११५ ॥

आश्विने मासि पूर्वाह्नेऽमावास्यायां कृताष्टमः । वेतसाधः प्रभुः प्राप, केवलं त्वाप्यग्रे विधौ ॥ ११६ ॥

१ 'तु पुनः क' खंता० ॥ २ 'यस्यायं' खंता० ॥ ३ 'तु वद' खंता० ॥ ४ 'न्दचन्द' खंता० सं० ॥ ५ 'यन्मं स्वा' खंता० ॥ ६ 'वात्मजः' सं० ॥

देवैः समवसरणे, विहितेऽथ यथाविधि । अलङ्घ्ये विभुः सिंहासनं सिंह इवाचलम् ॥ ११७ ॥
 अथाऽऽगतं विभुं मत्वा, हरिः परिजनैः समम् । समागत्य नमस्कृत्य, जिनं हृष्टो निविष्टवान् ॥ ११८ ॥
 ततश्च वरदत्तादीनेकादश गणेश्वरान् । विभुः प्रवर्तिनीं चक्रे, राजपुत्रीं च यक्षिणीम् ॥ ११९ ॥
 देवक्युदरजैः षडभिर्द्वात्रिंशद्वल्लभायुतैः । नागसप्तस्थितैर्युक्तेऽगाद् भद्रिलपुरे विभुः ॥ १२० ॥
 अमी चरमदेहाः षट्, प्राञ्जन् नेमिबोधिताः । विजहुः स्वामिना सौकं, द्वारकां च ययौ विभुः ॥ १२१ ॥
 देवकीसूतवः षट् ते, भूत्वा युगलिनः क्रमात् । देवक्याः सदनं जग्मुः, षष्ठान्ते पारणेच्छया ॥ १२२ ॥
 मुदिता वीक्ष्य कृष्णाम्, पूर्वायातं मुनिद्वयम् । देवकी मोदकैः सिंहकैसरैः प्रत्यलाभयत् ॥ १२३ ॥
 द्वितीयं युग्ममायातमप्यसौ प्रत्यलाभयत् । युग्मं तृतीयमायातमथाभापत देवकी ॥ १२४ ॥
 किं दिग्मोहान्मुहुः प्राप्सौ, युवां ? किं मे मतिभ्रमः ? । किं वा भक्तादिकं नात्र, लभन्ते पुरि साधवः ? ॥ १२५ ॥
 तावूचतुः किमाशङ्का !, यद् वयं षट् सहोदराः । त्रिधा युगलिनो भूत्वा, भृशं त्वद्गुहमागताः ॥ १२६ ॥

तद् वध्यौ देवकी कृष्णतुल्याः किं मे सुता अमी ? ।

उक्ताऽतिमुक्तकेनाहं, जीवत्पुत्राष्टकाऽसि यत् ॥ १२७ ॥

इति श्रीनेमिनं प्रपुं, द्वितीयेऽह्नि जगाम सा । ऊचे नाथोऽपि तद्भावं, मत्वा ते षडमी सुताः ॥ १२८ ॥
 तेषां जीवितवृत्तान्तमाकर्ण्य च विभोर्मुखात् । सा ववन्दे प्रमोदेन, षडिमान् षडरिच्छिदः ॥ १२९ ॥
 ऊचे च मद्भुवां राज्यमुत्कृष्टमथवा व्रतम् । नाङ्के यल्लालितः कोऽपि, सुतस्तदतिवाधते ॥ १३० ॥
 प्रभुः प्राह त्वयाऽहारि, सपत्न्या रत्नसप्तकम् । प्राग्भवे यत् त्वया तस्यै, रुदस्यै चैकमर्पितम् ॥ १३१ ॥
 तत्प्राक्कर्मफलनामी, न त्वया पालिताः सुताः । श्रुत्वेति सा ययौ सौधमष्टमात्मजकाङ्क्षिणी ॥ १३२ ॥
 मत्वा मातुरभिप्रायं, गोविन्दो नैगमेषिणम् । देवमाराधयामासं, तुष्टः सोऽप्येवमब्रवीत् ॥ १३३ ॥
 भावी तवानुजः किन्दु, यौवने प्रव्रजिष्यति । तच्च तस्मिन् गते कृष्णः, प्रातर्मातुर्न्यवेदयत् ॥ १३४ ॥
 तदा च देवकीकुक्षौ, देवः कोऽपि दिवश्च्युतः । अवतीर्णः शुभस्वप्नसूचिताद्भुतवैभवः ॥ १३५ ॥
 बभूव समये विश्वरूपरूपस्ततः सुतः । नाम्ना गजमुकुमालो, देवक्या लालितः स्वयम् ॥ १३६ ॥
 उपयेमे क्षमापसुतामेष नाम्ना प्रभावतीम् । मोमां च क्षत्रियाजातां, सोमशर्मद्विजाङ्गजाम् ॥ १३७ ॥
 उचौवनः समं ताम्यां, श्रीनेमिव्याख्याया गजः । धीमानुत्पन्नवैराग्यः, प्रियाभ्यां प्राव्रजत् समम् ॥ १३८ ॥
 पृष्ट्वा प्रभुं स्मशाने च, मतिमान् प्रतिमां व्यधात् । दृष्टः श्वशुरकेणात्र, ब्रह्मणा सोमशर्मणा ॥ १३९ ॥
 सैव प्रव्रज्य मत्पुत्रीं, व्यडम्बयदिति कुधा । चित्ताङ्गारचितं मूर्ध्नि, घटीकण्ठं न्यधाद् द्विजः ॥ १४० ॥
 दग्धकर्मन्धनोऽङ्गारैस्तेरिवाद्भुतभावनः । गजः केवलमासाद्य, प्रपेदे परमं पदम् ॥ १४१ ॥
 वीक्षितुं दीक्षितं प्रातः, सोदरं सादरो हरिः । वर्न्दिर्तुं च प्रभोः पादांश्चाल सपरिच्छदः ॥ १४२ ॥
 चैत्यार्थमिष्टकावाही, द्विजो वृद्धः कृपाञ्जना । कृत्वा कृष्णेन साहाय्यं, ससैन्येन कृतार्थितः ॥ १४३ ॥

अथ नेमिं गतो विष्णुः, पप्रच्छ क ययौ गजः ? ।

विभुः सिद्धिं मुनेराख्यद्, वृत्तान्तात् सोमशर्मणः ॥ १४४ ॥

१ 'गशर्मस्थि' खंता० ॥ २ 'भद्रिल' सं० ॥ ३ 'सार्धं, द्वा' सं० ॥ ४ 'त्पञ्चक' सं० ॥ ५ 'स, पृष्टः सोऽप्यवदद् रयात्' खंता० सं० ॥ ६ 'तुं प्रभुपादाङ्गं, चचा' खंता० सं० ॥
 ७ अथ विष्णुर्गतो नेमिं, प्रप' सं० ॥

कृष्णोऽष्टच्छदथ क्रोधात्, कथं ज्ञेयः स दुर्द्विजः १ ।

प्रभुः प्राह त्वदालोके, शिरो यस्य स्फुटिष्यति ॥ १४५ ॥

रुदन्, कृष्णोऽथ संस्कार्य, राजं निजपुरेऽविशत् । सोमं तथाभृतं बद्धपादं बहिरचिक्षिपत् ॥ १४६ ॥

यदवो, राजद्वारेण, प्राव्रजन् बहवस्ततः । शिवादेवी च दाशार्हा, वसुदेवं विना नव ॥ १४७ ॥

विभोः सहोदराः सप्त, चान्ये हरिकुमारकाः । राज्ञीमती चैकनासा, कन्या चान्या यदुत्थियः ॥ १४८ ॥

॥ युग्मम् ॥

प्रत्याख्याच्च हरिः कन्योद्वाहं सोत्साहमानसः । तत्पुत्र्यः प्राव्रजन् सर्वा, वसुदेवस्य चाङ्गनाः ॥ १४९ ॥

देवकी-कनकवती-रोहिणीभिर्विना पुनः । गृहे कनकवत्यास्तु, जातं केवलमुज्ज्वलम् ॥ १५० ॥

तत्रोप्यमित्य गीवणैः, कृतोच्चैः केवलोत्सवा । प्रव्रज्यां स्वयमादाय, नेमिं वीक्ष्य ययौ वने ॥ १५१ ॥

कृत्वाऽऽहारपरीहारं, तत्र त्रिंशदसौ दिनान् । क्षिप्त्वा निःशेषकर्माणि, मोक्षलक्ष्मीमुपाददे ॥ १५२ ॥

शकोऽन्यदा सदस्याह, नाऽऽह वं कुरुतेऽधमम् । दोषान् परेषामुत्सृज्य, भाषते च गुणं हरिः ॥ १५३ ॥

तदश्रद्धता मार्गे, चक्रे देवेन केनचित् । दुर्गन्धः श्वा मृतः श्यामः, स्वैरं विहरतो हरेः ॥ १५४ ॥

गन्धत्रस्तजनं श्वानं, तं प्रेक्ष्य प्राह केशवः । इह श्यामैरुचौ दन्ता, भान्ति व्योम्नीव तारकाः ॥ १५५ ॥

हयस्त्वं हरन्तश्चहरीभूय पुरःसरः । ऊचे जितान्यसैन्योऽथ, स्वयमभ्येत्य विष्णुना ॥ १५६ ॥

स्थिरीभव के रे ! यासि !, त्रियसे मुञ्च बाजिनम् । इति वासवकण्ठं तं, जल्पन्तं त्रिदशोऽवदत् ॥ १५७ ॥

यच्छन्ति बाष्पितं युद्धं, शुद्धक्षत्रियैर्गोत्रजाः । पुताहवेन मां जित्वा, तद् गृहाण हयं निजम् ॥ १५८ ॥

निषिद्धाधर्मयुद्धोऽसौ, तुष्टाद्य हरिः सुरात् । मेरीं मेजे ध्वनिध्वस्तपाष्मासिकमहारुजम् ॥ १५९ ॥

इति प्रीते सुरे तस्मिन्, गते मेरीं हरिः पुरे । अवादयद् यदा लोके, रोगः क्षयमगान् तदा ॥ १६० ॥

अथ लक्ष्णेण लक्ष्णेण, तस्या मेर्याः पलं पलम् । विक्रीतं रक्षकेणैषा, पूर्णा श्रीखण्डखण्डकैः ॥ १६१ ॥

तां निष्पमावां तज्ज्ञात्वा, घातयामास रक्षकम् । हरिः सुरात् परां लेभे, मेरीमष्टमभक्ततः ॥ १६२ ॥

तद्वेरीभूरीनादेन, स चक्रे विरुधं पुरम् । पर्जन्यगर्जितेनेव, गतदुःखं महीतलम् ॥ १६३ ॥

अन्येषु द्वारिकां प्राप्ते, वर्षासु श्रीशिवसुतः । ततः प्रभुप्रणामाय, निर्मायः केशवो ययौ ॥ १६४ ॥

नत्वा शुश्रूषमाणोऽथ, पप्रच्छ स्वामिनं हरिः । न किं चलन्ति वर्षासु, दत्तहर्षाः सुसाधवः ॥ १६५ ॥

विश्वचक्रुरथाऽऽचरूयौ, नेमिर्गम्भीरया गिरा । बहुजीवकुलोत्कर्षा, वर्षां तन्नोचिता गतिः ॥ १६६ ॥

श्रुत्वेति श्रीपतिः श्रीमान्, जग्राह नियमं तदा । वर्षासु निःसरिष्यामि, कचिन्नाहं गृहाद् बहिः ॥ १६७ ॥

निश्चित्येति हरिर्नत्वा, नेमिं धाम जगाम सः ।

कोऽपि मोच्योऽन्तरा नेति, द्वारपालं तथाऽऽदिशत् ॥ १६८ ॥

वीराख्यस्तु पुरे तस्मिन्, कुविन्दो भक्तिमान् हरौ ।

अविलोक्य हृषीकेशं, न भुङ्क्ते स्म कदाचन ॥ १६९ ॥

आवासे न प्रवेशं स, लेभे द्वारस्थितस्ततः । सपर्यां विष्णुमुद्दिश्य, चक्रे नित्यमभोजनः ॥ १७० ॥

१ 'लोकात्, समन्ताद् यः स्फुटच्छिराः संता० सं० ॥ २ 'मृतं पादबद्धं बहि' वता० ॥

३ 'अपुनरौ' संता० सं० ॥ ४ 'क मो ! या' संता० ॥ ५ 'यवशाजाः सं० ॥ ६ 'युद्धोऽथ,

तुष्टादेव हरिः संता० सं० ॥ ७ द्वारि स्थि' संता० ॥

वर्षान्ते निर्ययौ विष्णुर्गृहाद् भानुरिवाम्बुदात् ।

अपृच्छद् वीरकं धीरः, किं कृशोऽसीति नीतिमान् ॥ १७१ ॥

तद्वृत्ते कथिते द्वास्थैर्गृहे सोऽस्त्वलितः कृतः । वीरकेण समं जग्मे, हरिणा नेमिसन्निधौ ॥ १७२ ॥

साधुधर्मं जिनाधीशात्, कर्ण्यमार्कण्यं सोऽवदत् । नास्मि श्रामण्ययोग्योऽहमस्तु मे नियमस्तु तत् ॥ १७३ ॥

न निषेध्यो व्रतात् कश्चित्, कार्यः किन्तु व्रतोत्सवः ।

सर्वस्यापि मया विष्णुरभिगृह्येत्यगाद् गृहम् ॥ १७४ ॥ युग्मम् ॥

विवाद्याः स्वसुताः प्राह, कृष्णस्तन्नन्तुमागताः ।

स्वामित्वमथ दास्यत्वं, भवतीभ्यो ददामि किम् ? ॥ १७५ ॥

स्वामित्वं देहि नस्तात्, तामिरित्युदितो हरिः । ग्राहयामास ताः सर्वाः, प्रव्रज्यां नेमिसन्निधौ ॥ १७६ ॥

जननीशिक्षिताऽवोचत्, कन्यका केतुमञ्जरी । भविष्यामि भुजिष्याहं, तात ! न स्वामिनी पुनः ॥ १७७ ॥

अन्याः कन्या ममेदृक्षं, मा वदसि विष्णुना । तद्विवाहधिया पृष्टो, विक्रमं वीरकः स्वयम् ॥ १७८ ॥

वीरम्मन्यस्ततो वीरः, कुविन्दोऽवोचदच्युतम् । वदरीस्थो मया ग्राह्या, कृकलासो हतो मृतः ॥ १७९ ॥

चक्रमार्गे मया वारि, वहद्वामाङ्गिणा धृतम् । मक्षिकाः पानकुम्भान्तर्गृता द्वारस्थपाणिना ॥ १८० ॥

समासीनो द्वितीयेऽङ्कि, विष्णुर्भूमीसुजोऽवदत् । वीरकस्यास्य वीरत्वं, कुलातीतं किमप्यहो ॥ १८१ ॥

येन रक्स्फटो नागो, निवसन् वदरीवने । निजघ्ने भूमिशस्त्रेण, वेमतिः क्षत्रियो ह्ययम् ॥ १८२ ॥

येन चक्रकृता गङ्गा, वहन्ती कलषोदकम् । धारिता वामपादेन, वेमतिः क्षत्रियो ह्ययम् ॥ १८३ ॥

येन घोषवती सेना, वसन्ती कलशीपुरे । निरुद्धा वामहस्तेन, वेमतिः क्षत्रियो ह्ययम् ॥ १८४ ॥

इत्युक्त्वा पौरुषं स्पष्टं, क्षत्रियेषु जनार्दनः । वीरेणोद्वाहयामास, स्वकन्यां केतुमञ्जरीम् ॥ १८५ ॥

वीरकस्तां गृहे नीत्वा, तस्या दास इवामवत् । आज्ञया केशवस्याथ, तां दासीमिव चक्रिवान् ॥ १८६ ॥

परामृता तु सा विष्णुं, रुदतीदं न्यवेदयत् ।

कृष्णोऽवोचत् त्वयाऽयाचि, दास्ये स्वाम्यममोचि तत् ॥ १८७ ॥

साऽवोचदधुनाऽपि त्वं, पितः ! स्वाम्यं प्रयच्छ मे । इति मात्राजयत् पुत्रीं, कृष्णोऽनुज्ञाप्य वीरकम् ॥ १८८ ॥

एकदा प्रवदौ विष्णुर्द्वादशावर्तवन्दनम् । विश्वेषामपि साधूनां, मुदा तदनु वीरकः ॥ १८९ ॥

ऊचै हरिर्विभुं पद्याऽधिकैर्युद्धशतैस्त्रिभिः । न श्रान्तोऽहं तथा नाथ ! यथा वन्दनयाऽनया ॥ १९० ॥

अन्यधत् ततः स्वामी, श्रीमन्नघ त्वयाऽर्जिते । साक्षात् क्षायिकसम्यक्त्व-तीर्थकृत्नामकर्मणी ॥ १९१ ॥

सप्तम्या दुर्गतेरायुरुद्धृत्याथ त्वया हरे ! साधुवन्दनया बद्धं, तृतीयैर्निरयावनौ ॥ १९२ ॥

कृष्णोऽवदत् पुनर्दयं, वन्दनं दमिनां मया । नरकायुर्यथा शेषमपि निःशेषतां भजेत् ॥ १९३ ॥

द्रव्यवन्दनमित्यं ते, न भवेद् दुर्गतिच्छिदे । इत्युक्तः स्वामिनाऽपृच्छद्, वीरकस्य फलं हरिः ॥ १९४ ॥

अथाम्यधत् तीर्थेशः, क्लेश एवास्य तत्फलम् । वन्दिताः साधवोऽनेन, यतस्त्वदनुवर्तनात् ॥ १९५ ॥

नत्वाऽथ नाथमावासे, ययौ द्वारवतीपतिः । दण्डणाख्यो हरेः सनुः, प्राव्रजन्नेमिसन्निधौ ॥ १९६ ॥

१ 'मे, ननु च हरिणा प्रभुम् ॥ खंता० सं० ॥ २ त्वं, स्वाम्यं तात ! प्रयं' खंता० सं० ॥
३ ऊचै विष्णुर्वि' सं० ॥ ४ 'नरकोचितम् ॥ खंता० सं० ॥ ५ 'ने शमि' खंता० सं० ॥
६ शेषं, मम मूलादपि मुटेत् खंता० सं० ॥

अन्यदा कर्म तस्योच्चैरुदगादान्तरायिकम् । स्वयं न लभते सोऽयं, हन्ति लाभं परस्य च ॥ १९७ ॥
 साधवोऽथ जगन्नाथमपृच्छन् किं न दृण्डणः । कुत्रापि लभते किञ्चिन्नगरे ऋद्धिमत्यपि ? ॥ १९८ ॥
 अथावदद् विभुमभि, धान्यपराभिषे पुरा । विप्रो मगधदेशेऽभूदयं नाम्ना परासरः ॥ १९९ ॥
 ग्रामे राजनियुक्तोऽसौ, ग्राम्यैः क्षेत्राणि वापयन् । सीतामकर्षयद् भक्तेऽभ्युपेतोऽपि पृथक् पृथक् ॥ २०० ॥
 बुभुक्षितानपि श्रान्तानपि तृष्णातुरानपि । वृषान् दासांश्च स क्रूरो, मुमोच न कथञ्चन ॥ २०१ ॥
 इत्यन्तरायमर्जित्वा, कर्म भ्रान्तवा भृशं भवे । दृण्डणोऽभूत् सुतो विष्णोः, पूर्वकर्मोदितं च तत् ॥ २०२ ॥
 समाकर्ण्येति संविग्रः, कृष्णसूनुः पुरः प्रभोः । अभ्यग्रहीदितं यत्न, मोक्ष्येऽहं परलब्धिभिः ॥ २०३ ॥
 परलब्धं न तद् भुङ्क्ते, लभते न स्वयं कचित् । कालक्षेपमसावित्थं, चक्रे दुष्करकारकः ॥ २०४ ॥
 कोऽतिदुष्करकारीति, प्रभुः पृष्टोऽथ विष्णुना । व्याचरुयौ दृण्डणं साधुं, सोढाऽलाभपरीषहम् ॥ २०५ ॥
 नत्वाऽथ स्वामिनं विष्णुः, पुरं द्वारवतीं व्रजन् । मुनिं दृण्डणमालोक्य, ननामोत्तीर्य कुञ्जरात् ॥ २०६ ॥
 ववन्दे विष्णुनाऽप्येष, धन्यः कोऽपि मुनीश्वरः । कोऽपि श्रेष्ठीति तं साधुं, मोदकैः प्रत्यलाभयत् ॥ २०७ ॥
 दर्शयन् मोदकान् सोऽपि, मुनिः प्रभुमभाषत । मम कर्माद्य किं क्षीणं, लब्धा यन्मोदका अमी ? ॥ २०८ ॥
 जिनो जगाद नो कर्म, क्षीणं लब्धिश्च नैव ते । वन्दमानं हरिं दृष्ट्वा, यत् त्वां स प्रत्यलाभयत् ॥ २०९ ॥
 परलब्धिमभुञ्जानः, स्थण्डिले मोदकान् मुनिः । द्राक् परिष्ठापयन् लेभे, केवलं भूरिभावनः ॥ २१० ॥
 प्रभुं प्रदक्षिणीकृत्य, स केवलिसभां गतः । विहृत्याथ भुवि स्वामी, द्वारकां पुनरागमत् ॥ २११ ॥
 रथनेमिरथान्येद्युर्मिक्षां भ्रान्त्वा पुरान्तरे । वलमानो गुहां काञ्चित्, प्रविष्टो वृष्टिपीडितः ॥ २१२ ॥
 नेमिं नत्वा तथा राजीमती यान्ती पुरं प्रति । वृष्टिदूना तमोगुप्तं, रथनेमिगुह्यामगात् ॥ २१३ ॥
 रथनेमिमजानन्ती, तमःस्तोमतिरोहितम् । उद्वापयितुमत्रासौ, वस्त्राण्युद्धाण्यमुञ्चत ॥ २१४ ॥
 तां तथा वीक्ष्य कामार्तो, रथनेमिरथाऽवदत् । पुराऽपि प्रार्थिताऽसि त्वमद्य मे कुरु वाञ्छितम् ॥ २१५ ॥
 रथनेमिमथो मत्वा, ध्वनिना भोजनन्दनी । संवृताङ्गी जवादेव, व्रीडाभारादुपाविशत् ॥ २१६ ॥
 राजीमत्याऽथ जल्पन्त्या, चिरं साधूचितं वचः । प्रत्यबोधि तदा प्रीतो, रथनेमिमाहा मुनिः ॥ २१७ ॥
 तदालोच्य प्रभोरग्रे, तपस्तीव्रतरं चरन् । स्वच्छात्मा वत्सरेणासौ, कलयामास केवलम् ॥ २१८ ॥
 विहृत्य पुनरन्येद्युः, स्वामी रैवतपर्वते । सेवितो देवतावृन्दैः, शमवान् समवासत् ॥ २१९ ॥
 हरिराह सुतान् प्रातर्त्यः प्राग् नस्यति नेमिनम् । यच्छामि वाञ्छितं तस्मै, वाजिनं रयराजिनम् ॥ २२० ॥
 श्रुत्वेति प्रथमं प्रातर्बालकः पालको मुदा । तुरङ्गस्यैव लोमेन, नेमिनाथं ननाम सः ॥ २२१ ॥
 श्याम्बस्तु प्रस्तुतध्याननिधानीमृतमानसः । स्थानस्थ एव तीर्थेशं, प्रणनाम निशात्यये ॥ २२२ ॥
 ययाचे पालकः प्रातर्हयं हरिरथाववीत् । प्रभुः प्राग् वन्दितो येन, दास्ये तस्यैव वाजिनम् ॥ २२३ ॥
 गैत्वाऽथ विष्णुना पृष्टः, स्वामी सम्यगभाषत ।

द्रव्यतः पालकः श्याम्बो, भावतः प्राग् ननाम माय ॥ २२४ ॥
 अमन्योऽयमिति कुड्रो, निचक्रे पालकं हरिः । श्याम्बाय मण्डलेशत्वमिष्टं च तुरगं ददौ ॥ २२५ ॥
 देशनान्तेऽन्यदा नेमिं, नमस्कृत्य जनार्दनः । पप्रच्छ द्वारकाऽप्येषा, कदाचिद् यास्यति क्षयम् ॥ २२६ ॥

१ 'नत्वा चिरं भवे । संता० सं० ॥ २ 'तकाचके संता० ॥ ३ नत्वा' सं० ॥ ४ 'ति भुत्वा, निच' संता० ॥

अथावदद् विमुः शौर्यपुरसीम्नि परासरः । सिधेवे तापसः काञ्चित्, कन्यां नीचकुलो पुरा ॥ २२७ ॥
 तद्भद्रैर्पायनो नाम, ब्रह्मचारी दमी शमी । वसन् वनेऽत्र मद्यान्धैः, शाम्बाधैः स हनिष्यते ॥ २२८ ॥
 स पुरीं धक्षयति कुद्धो, यादवैः सह तापसः । ब्राह्मजराकुमारात् ते, मृत्युभावी जरासुतात् ॥ २२९ ॥
 श्रुत्वा जराकुमारस्तत्, खिन्नचेताः प्रभोर्वचः । ययौ वनं जिने नत्वा, तूष्ण-कोदण्डदण्डमृत् ॥ २३० ॥
 श्रुत्वा द्वैपायनोऽपीदं, नृपरम्परया वचः । सर्वश्रयाय मा भूवमित्यमृद् वनमन्दिरः ॥ २३१ ॥
 नेमिं प्रणम्य कृष्णोऽपि, प्रति द्वारवतीं गतः । भावी मयादनर्थोऽयमिति मधं न्यवारयत् ॥ २३२ ॥
 अथ कादम्बरीं कादम्बरीसंज्ञगुहान्तरे । शिलाकुण्डे समीपाद्रेः, पौराः कृष्णाज्ञयाऽयजन् ॥ २३३ ॥
 एवं क्षयमियाऽऽपृच्छ, सिद्धार्थः सोदरो बलम् । देवीम्योपकर्तास्मि, गदित्वेत्यग्रहीद्वन्तम् ॥ २३४ ॥
 स घण्टासीं तपस्तप्त्वा, मुनीन्द्रस्मिदिवं ययौ । इतश्च कञ्चित् कुण्डस्थां, सुरां शाम्बानुगः पपौ ॥ २३५ ॥
 शाम्बायाथ सुरापूर्णां, चक्रे दितिमुपायनम् । आस्यत् पृष्ठः स शाम्बेन, शिलाकुण्डे स्थितां सुरां ॥ २३६ ॥
 द्वितीयेऽहि ययौ शाम्बः, कुमारैः सह दुर्धरैः । अतृप्तश्च पपौ स्वादुरसां स्वादुरसां चिरात् ॥ २३७ ॥
 द्वैपायनस्तदा ध्यानस्थितः शैलाश्रितः शमी । पूर्वाहहेतुरित्येव, रुषा शाम्बेनै कुङ्कितः ॥ २३८ ॥
 कृत्वाऽथ तं मृतप्रायं, ययुः सर्वेऽपि वेदमसु । कुङ्कितस्यास्य पुरीदाहे, प्रतिज्ञां श्रुतवान् हरिः ॥ २३९ ॥
 पटुमिष्यदुभिः शास्त्रवचोभिर्मक्तिभिस्तथा । कृष्णस्तं सान्त्वयामास, न पुनः शान्तवानसौ ॥ २४० ॥
 कोपकूरारुणाक्षोऽपि, मुनीशः कृष्णमब्रवीत् । सह रामेण मुक्तोऽसि, पुरीदाहेऽतिभक्तिभाक् ॥ २४१ ॥
 हन्यमानेन दुर्दान्तैर्मया तव कुमारैः । बद्धं निदानमयेति, पूर्वाहोऽस्तु तपःफलम् ॥ २४२ ॥
 कृष्णस्तपस्विनेत्युक्तः, सरामः प्रययौ पुरीम् । द्वैपायननिदानं च, तदमृत् प्रकटं पुरे ॥ २४३ ॥
 अथ कृष्णाज्ञयाऽभूवन्, धर्मनिष्ठाः पुरीजनाः । तदा रैवतकाद्रौ च, श्रीनेमिः समवासरत् ॥ २४४ ॥
 तत्र गत्वा प्रभुं नत्वा, चाश्रौषीद् देशनां हरिः । प्रद्युम्न-शाम्बौ निषध, उल्लूकः सारणादयः ॥ २४५ ॥
 कुमारः रुक्मिणी चात्र, सत्याधाश्च यदुल्लिख्यः । बह्वयः संसारनिर्विण्णा, देशनान्ते प्रवज्जुः ॥ २४६ ॥

॥ युगमम् ॥

समुद्रविजयादीन् स, स्तुवन् प्रव्रजितान् पुरा । निनिन्द स्वयमाल्लोचनं, हरिर्मुहुरदीक्षितम् ॥ २४७ ॥
 ज्ञातचेताः प्रभुः प्राह, जातुचिन्तैव शाङ्किणः । भजन्ते संयमं बद्धा, यन्निदानेन कैश्चन ॥ २४८ ॥
 किञ्चाधोगामिनः सर्वे, स्वभावेन भवन्त्यमी । श्रुत्वेति विधुरं वादं, तं स्वामी पुनरभ्यधात् ॥ २४९ ॥
 मा विधीद हरे ! भावी, त्वमर्हन्नत्र मारते । ब्रह्मलोकं बलो गत्वा, व्युत्वा मत्स्यो भविष्यति ॥ २५० ॥
 देवीमृतस्ततश्च्युत्वा, पुनरत्रैव मारते । भूत्वा ते तीर्थनाथस्य, शासने भोक्षमाप्स्यति ॥ २५१ ॥
 श्रुत्वेति नत्वा तीर्थेशं, कृष्णोऽग्राजगरीं निजाम् । भगवान् नेमिनाथोऽपि, विजहारान्यतस्ततः ॥ २५२ ॥
 पुनः कृष्णाज्ञया पौरा, वादं धर्मपराः स्थिताः । द्वैपायनोऽपि मृत्वाऽमृदयं बद्धिकुमारकः ॥ २५३ ॥
 पूर्ववैरिभूतेरेत्य, द्वारकां दग्धुमुदुरः । नालम्भूष्युत्सौ पौरतपःप्रतिहतः परम् ॥ २५४ ॥
 वर्षाण्येकादशालब्धच्छिद्रोऽस्थादेव रोषणः । द्वादशेऽब्दे प्रवृत्ते च, लोकश्चिक्चिमिति व्यधात् ॥ २५५ ॥
 अष्टस्तपोभिरस्माकं, सोऽपि द्वैपायनो भुवम् । राममहे ततः स्वैर, प्रवर्तितमहोत्सवाः ॥ २५६ ॥

१ °दुर्मदैः संता० । दुर्दैः सं० ॥ २ °न पिष्टि° संता० सं० ॥ ३ °क्षोऽय, मु° संता० सं० ॥
 ४ °त्मानमेकं मुदु° संता० ॥ ५ तदधो° सं० ॥ ६ °स्यूतेः प्रातो, द्वार° संता० सं० ॥

इति मासादने मधपानं च यद्वो व्यपुः । छिद्रान्वेषी स च च्छिद्रं, लेभे द्वैपायनासुरः ॥ २५७ ॥
 उष्का-निर्घात-मूकम्पा-ऽऽलेख्य-ग्रहसितादयः । उत्पाता विविधाः प्रादुरासस्तस्यां ततः पुरि ॥ २५८ ॥
 पिशाच-शाकिनी-भूत-वेतालादिपरिच्छदः । द्वैपायनासुरः सोऽपि, बभ्राम द्वारिकान्तरे ॥ २५९ ॥
 उपेतारूढं दक्षिणस्यां, यान्तं रक्षाशुकावृतम् । महिषारूढमात्मानं, स्वप्नेऽपश्यन् पुरीजनाः ॥ २६० ॥
 सीरादि सीरिणो नष्टं, रत्नं चकादि शार्ङ्गिणः । तत्र संवर्तकं वातं, विचकारासुरस्ततः ॥ २६१ ॥
 काननानि समप्राणि, दिग्म्योऽष्टाभ्योऽपि वायुना । उन्मूल्य स पुरीं काष्ठ-तृणादिभिरपूरयत् ॥ २६२ ॥
 भीत्या प्रणश्यतो लोकान्, दिग्म्योऽप्यानीय दुष्टधीः ।

द्वारकान्तर्निचिक्षेप, क्षणाद् द्वैपायनासुरः ॥ २६३ ॥

अथ क्षयानलप्राये, ज्वलने ज्वालिते द्विधा । तत्र बालैश्च वृद्धैश्च, कण्ठलनैर्मिथः स्थितम् ॥ २६४ ॥
 दैवकी-सीहिणीयुक्तं, वसुदेवमथो रथे । कण्ठं प्रज्वलनाद् रामयुक्तः कुष्णो न्यवेशयत् ॥ २६५ ॥
 न हया न वृषा नेमास्तं कण्ठं रथमीशते । स्तम्भितास्तेन दैत्येन, स्थिता लेप्यमया हव ॥ २६६ ॥
 कुष्ण-रामौ स्वसामर्थ्यात्, तं रथं द्वारि निन्यतुः । प्रतोलीकपाटे ते, पिदधावसुरः कुधा ॥ २६७ ॥
 अपाटयन् कपाटो तौ, रामः पादप्रहारतः । रथस्तु नाचलत् कृप्यमाणोऽपि गिरिशृङ्गवत् ॥ २६८ ॥
 अथ तौ पितरः प्राहुर्वत्सौ । द्वाग् गच्छतं युवाम् । निदानं स मुनिः कुर्वन्, युवामेव मुमोच यत् ॥ २६९ ॥
 शरणं नः पुनर्नेमिरयुनाऽप्यस्तु दुषियाम् । कस्यापि न वयं कोऽपि, नास्माकमिति निश्चयः ॥ २७० ॥
 इति ध्यानवतां भूमिं, तेषामग्निं ववर्ष सः । मृत्वाऽथ दिवि जग्मुस्ते, राम-कुष्णौ निरीयतुः ॥ २७१ ॥
 दक्षमानां पुरीं पास्यां, द्रष्टुमप्यक्षमौ शुचा । आलोच्याऽऽलोच्य तौ पाण्डुपत्तनं प्रति चैलतुः ॥ २७२ ॥
 पुरेऽथ प्रज्वलत्यास्मिन्, रामस्य कुञ्जवारकः । शिष्योऽस्मि नेमिनाथस्य, भावतोऽहं धृतव्रतः ॥ २७३ ॥
 भुवामिति संमुत्पाद्य, नीतोऽसौ जृम्भकामरैः । प्रावाजीत् पल्लवे देशे, श्रीमन्नेमिपदान्तिके ॥ २७४ ॥
 ॥ युगम् ॥

इतोऽपि क्षुधितं कुष्णं, मुक्त्वा हस्तिपुराद् बहिः । गत्वा बलो गृहीत्वो च, शम्बलं बलितः स्वयम् ॥ २७५ ॥
 तन्प्रेषणाऽच्छदन्तेन, चार्तराष्ट्रेण सीरभूत् । पिषाय नगरद्वारं, चैरोऽयमिति रोधितः ॥ २७६ ॥
 क्ष्वेडाहतेन कुष्णेन, बलादर्गलबाहुना । हेलहतकपाटेन, युक्तः सीरी द्विपोऽजयत् ॥ २७७ ॥
 अथ मुक्त्वा तदुपानं, तौ कौशाम्बवनं गतौ । तत्रार्तस्तृष्णया कुष्णस्तस्थौ रामोऽम्भसे गतः ॥ २७८ ॥
 अथ पीताम्बरच्छन्नतनोः सुप्तस्य कानने । लम्नो जानूपरिन्यस्ते, कुष्णस्याङ्गितले शरः ॥ २७९ ॥
 तदुत्थाय हरिः कौशमिल्यवादीदमर्षणः । उपलक्ष्य गिराऽऽगत्य, जरापुत्रो मुमूर्च्छं च ॥ २८० ॥
 उन्मेषसंज्ञां हृदयाह, पिग्मे जन्मेदमीदृशम् । पिग्मे मां यज्ञ तदा दीर्घः, श्रुत्वा तत् तीर्थकृद्वचः ॥ २८१ ॥
 ममार्पण्यगतस्यापि, यदभूः शरगोचरः । तन्मन्ये कुष्ण ! पूर्वगथा, न स्यादहं द्वजोऽन्यथा ॥ २८२ ॥
 अथ स हरिस्त्वाह, विषादेन कृतं कृतिन् । त्वं जीव यादवेष्वेको, व्रज वेगेन पाण्डवान् ॥ २८३ ॥
 भोविनस्ते सह्यावास्ते, चिरं क्षाम्याश्च मद्विरा । गच्छ यावद् बलो नैति, त्वां हनिष्यति स कुधा ॥ २८४ ॥
 ह्युक्त्वा प्रेषितः सैष, भोविन्देन जरासुतः । उन्मूल्यास्मै ददौ चायमभिज्ञानाय कौस्तुभम् ॥ २८५ ॥

कृष्णात्रेर्वाणमुद्धृत्य, प्रयातोऽथ जरासुतः । रामान्वेषभयात् किञ्चिद्, विपरीतैः पदैश्चलन् ॥ २८६ ॥
 उत्तराभिमुखीभूय, कृष्णोऽपि प्राञ्जलिस्तदा । पञ्चभ्यः परमेष्ठिभ्यो, नमश्चेक यथाविधि ॥ २८७ ॥
 प्रशशंस कुटुम्बं स्वं, पुरा प्रव्रजितं तदा । हृदा निनिन्द चात्मानमीदृशशयसनातुरम् ॥ २८८ ॥
 प्रहारपीडयाऽथाऽयं, निर्विवेकीभवन्नमनाः । ध्यातद्वैपायनद्वेषस्तृतीयां पृथिवीं ययौ ॥ २८९ ॥
 कृत्वाऽम्भः पद्मपत्रेऽथ, बलः कृष्णाग्रमागतः । असौ सुखेन विश्रान्तः, सुप्तोऽस्तीति क्षणं स्थितः ॥ २९० ॥
 वीक्ष्य रक्तं चिराच्चिरं, मृतं मत्वाऽथ बान्धवम् । सोऽपतन्मूर्च्छितो लब्धसन्नः सद्यो रुरोद च ॥ २९१ ॥
 विष्णोर्मुखाग्रमागत्य, जगाद च शुचाऽर्दितः । आर्तर्न किं वदस्यद्यः, कोऽपराधः कृतो मया? ॥ २९२ ॥
 लूनः कालो ममाद्येति, कुद्वक्षेत् तत् त्यज कुधम् । पयोमध्याङ्गुलीरेखोपमः कोपो महात्मनाम् ॥ २९३ ॥
 रामस्तमित्यजल्पन्तं, बैन्तु वात्सल्यमोहितः । स्कन्धेऽधिरोप्य बभ्राम, पूजयामास चान्वहम् ॥ २९४ ॥
 वष्मासान्ते कदाऽप्येष, कश्चित् पप्रच्छ पूरुषम् । मेलयन्तं रथं शैलोतीर्णं भग्नं पुनः समे ॥ २९५ ॥
 उत्तीर्य विषमाद् भग्नः, समे योऽयं रथः पथि । कथं सहस्रसण्डोऽयं, मूढ! मेलकमेप्यति? ॥ २९६ ॥

सोऽप्याह जित्वा युद्धानि, सुखसुप्तोऽप्ययं मृतः ।

चेत् ते जीविष्यति भ्राता, मिलिष्यति रथोऽपि तत् ॥ २९७ ॥

रामोऽन्यतः कमप्याह, वपन्तं प्राणि पद्मिनीः । लगिष्यन्ति महामूढ! , कथमैत्राप्यभूरिति ॥ २९८ ॥
 सोऽप्युवाच यदि भ्राता, जीविष्यति मृतस्तव । तदेताः कमलिन्योऽपि, गमिष्यन्त्यत्र वैभवम् ॥ २९९ ॥
 अन्यतोऽपि हली प्राह, नरं पृष्टदुसेचिनम् । रोक्ष्यत्येष कथं नाम, दग्धकीलोपमो द्रुमः? ॥ ३०० ॥
 सहासमाह सोऽप्येनमहो! महदिहाद्भुतम् । शवं स्कन्धे वहन् पृष्टदुसेके यद्वदस्यदः ॥ ३०१ ॥
 गोशबास्ये तृणं कश्चित्, क्षिपन् रामेणं भाषितः । रचयन्ति मृताः कापि, गावः कवलनक्रियाम्? ॥ ३०२ ॥
 स जगाद यदा स्कन्धे, जीविष्यति शबस्तव । करिष्यति तदा सद्यो, गौरियं कवलग्रहम् ॥ ३०३ ॥
 किं मृतो मेऽनुजः सीरीः, ध्यायन्निति तदुक्तिभिः । दिव्यरूपं पुरोऽपश्यत्, तं सिद्धार्थं स्वबान्धवम् ॥ ३०४ ॥
 स जगाद व्रताकाङ्क्षी, त्वयाऽहं प्रार्थितोऽभवम् । तेनाऽऽयातोऽस्मि मृदं त्वामध बोधयितुं बलात् ॥ ३०५ ॥
 रथादि मत्कृतं सर्वं, मोहं मुञ्च मृतो हरिः । इदं वदन् जराधनुकथामपि जगाद सः ॥ ३०६ ॥
 अथाऽहं सीरमृद् बन्धो! , साधु साध्वस्मि बोधितः । किं करोम्यधुनाऽहं तु, स्वबान्धववियोजितः? ॥ ३०७ ॥
 अथाभाषिष्ट सिद्धार्थो, जिनदीक्षां विनाऽधुना । बन्धो! न युज्यते किञ्चित्, तव कर्तुं विवेकिनः ॥ ३०८ ॥
 मत्वेति तद्वचस्तेन, देवेन सह सीरमृद् । चकार हरिसंस्कारं, सिन्धुसंस्मदसीमनि ॥ ३०९ ॥
 चारणर्वरथो नेमिनियुक्तात् प्राञ्जद बलः । तुङ्गिकाशिस्ररस्थायी, सिद्धार्थोऽमृच्छ रक्षकः ॥ ३१० ॥
 अन्यदा तं पुरे कापि, पश्यन्ती काऽपि कूपगा । कुम्भस्थाने स्वपुत्रस्य, ग्रीवायां रज्जुमक्षिपत् ॥ ३११ ॥
 आलोक्ष्येदं ब्रह्मो निन्दन्, निजरूपातिशायिताम् । तदादि नगर-आमगत्यमिग्रहमग्रहीत् ॥ ३१२ ॥
 सदा मासोपवासी स, वन एव स्थितः कृती । तृण-काष्ठादिहारिभ्यो, भिक्षया पारणं व्यधात् ॥ ३१३ ॥
 अस्मद्भाष्येच्छया धीरः, कोऽप्ययं तप्यते तपः । ध्यात्वेति भूरयो भूपास्तं हन्तुं तद् वनं ययुः ॥ ३१४ ॥
 सिद्धार्थः सन्निधानेऽथ, तस्य सिहान् विचक्रिवान् । मीतास्ततो बलं तत्वा, ययुर्निजपुरं नृपाः ॥ ३१५ ॥

१ 'कीलेभो' खंता० सं० ॥ २ 'ततस्त' खंता० ॥ ३ 'बन्धुवा' खंता० ॥ ४ 'मस्मिन्नद्' खंता० सं० ॥
 ५ 'ण वारितः' । खंता० ॥ ६ 'मुग्धं त्वा' सं० ॥ ७ 'सङ्गमस्मीम' खंता० सं० ॥

अथ सिंहादयोऽप्यस्मिन्, बलदेशनया वने । निवृत्तपिशिताहाराः, आवाकत्वं प्रपेदिरे ॥ ३१६ ॥
 प्राक्सम्बन्धी मुनेरस्य, कोऽपि जातिस्मरो मृगः । वनेऽशंसज्जनं साक्षमागतं मौलिसंज्ञया ॥ ३१७ ॥
 रथकारोऽन्यदा कोऽपि, दारुभ्यस्तद् वनं गतः । तत्रानयन्मृगो रामं, भिक्षाहेतोः पुरःसरः ॥ ३१८ ॥
 तदा भोक्तुं निविष्टोऽसौ, रथकृद् वीक्ष्य सीरिणम् । धन्योऽहं यदिहायातः, साधुरित्युत्थितो मुदा ॥ ३१९ ॥
 सर्वाङ्गस्पृष्टमूर्त्नत्वा, स मुनिं प्रत्यलाभयत् । भाग्यभागी भवत्वेष, भिक्षामित्यग्रहीन्मुनिः ॥ ३२० ॥
 स मृगोऽपि तदाऽप्यायद्, धिग् मे तिर्यक्त्वमागतम् । न शक्तोऽस्मि तपः कर्तुं, दानं दातुं च न क्षमः ॥ ३२१ ॥
 इति त्रयोऽपि सङ्ख्याना, रथकारेण-सीरिणः । वातेरितद्गुघातेन, ब्रह्मलोके ययुः समम् ॥ ३२२ ॥
 इतश्च पाण्डवा मत्वा, जरापुत्रात् कथामिमाम् । आक्रन्दमुखराश्चकुः, मुरारेरौर्द्ध्वदेहिकम् ॥ ३२३ ॥
 जरासन्नुमथ न्यस्य, राज्ये मार्तण्डतेजसम् । ते नेमिप्रेषिताद्धर्मबोषाचार्याद् व्रतं दधुः ॥ ३२४ ॥
 आर्या-ऽनार्येषु देशेषु, लोकं नेमिरबोधयत् । निर्वाणसमये चायं, ययौ रैवतकाचलम् ॥ ३२५ ॥
 कृते समवसरणे, देवैः कृत्वाऽन्तदेशनाम् । तत्र प्राबोधयन्नेमिस्वामी लोकाननेकशः ॥ ३२६ ॥
 सहितः पञ्चभिः साधुशतैः षट्त्रिंशताऽधिकैः । मासिकानशनी स्वामी, पादपोषणं व्यधात् ॥ ३२७ ॥
 अथ त्वाप्ये शुचिश्चेताष्टम्यां सङ्ख्यानमाश्रितः । सार्द्धं तैः साधुभिः सायं, विमुनिर्निर्वाणमासदत् ॥ ३२८ ॥
 कौमारे त्रिशती जज्ञे, छद्म-केवलयोः पुनः । शतानि सप्त वर्षाणां, सहस्रायुरिति प्रभुः ॥ ३२९ ॥

निर्वाणपर्वणि सुपर्वपतिर्विधाय, कृत्यानि तत्र सफलीकृतनाकिलक्ष्मीः ।

नन्दीश्वरे प्रशमितालिललोककष्टमष्टाहिकोत्सवमतुच्छमतिस्ततान ॥ ३३० ॥

तस्यां निर्वाणभूमौ मणिमयमतुलं मन्दिरं नेमिभर्तु-

श्वके शकेण शृङ्गप्रकरकवलितव्योमदेशावकाशम् ।

तत् पूर्वं रैवताद्रिः प्रथितमिह महातीर्थमेतत् पृथिव्यां,

देवी यत्राऽम्बिकाऽसौ किशलयति सतां सन्ततं क्षेमलक्ष्मीम् ॥ ३३१ ॥

॥ इत्याचार्यश्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्मान्भ्युदय-
 नाम्नि श्रीसङ्क्षपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीनेमिनिर्वाणवर्णनो

नाम चतुर्दशः सर्गः ॥

यात्रायां चन्द्रसान्द्रं लसदहितयशः कोटिशः कुट्टयित्वा,

क्षिप्तं सङ्क्षप्रतापानलमहसि मुदा यत् त्वया लीलयैव ।

अद्याप्युद्दामपूरप्रसरसुरभिताशेषदिकूचकवाल-

स्तेन श्रीधस्तुपाल ! स्फुरति परिमलः कोऽपि सौभाग्यभूमिः ॥ १ ॥

कृतस्त्वं ननु दीनमण्डलपतिद्वारिद्र्य ! तत् किं पुनः,

लिङ्गः साम्प्रतमीक्ष्यसे गतमहा धातः ! समाकर्ण्यताम् ।

त्वद्दृष्टामपि पत्तलां मम हठाद् दुःस्थालिभालाक्षर-

भ्रेणि सम्प्रति लुम्पति प्रतिमुहुः श्रीवस्तुपालः क्षितौ ॥ २ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् ३४० । उभयम् ४९१९ ॥

१ इति श्रीविं खंता० ॥ २ 'मिस्वामिनिर्वा' खंता० ॥ ३ अयं श्लोकः वता० प्रतौ नास्ति ॥

४ ग्रन्थाग्रम् - ३४५ । उभयम् - ४९२४ । वता० ॥

पञ्चदशः सर्गः ।

अयं धुब्धक्षीरार्णवनवसुधासन्निविभा-

नुभाकर्ण्यार्कर्ण्यनुपदमुपदेशानिति गुरोः ।

समस्तं ध्वस्तैना जनितजिनयात्रापरिकरो-

ऽकरोत् सुस्थं प्रास्थानिकविधिमधीशो मतिमताम् ॥ १ ॥

श्लाघ्येऽह्नि सङ्गसहितः स हितः प्रजानां, श्रीमानथ प्रथमतीर्थहृदेकचित्तः ।

सम्भाषणाद्गतसुधाभवचाञ्चाल, वाचालवारिदपथो रथचक्रनादैः ॥ २ ॥

सान्द्रैरुपर्युपरिबाहपदाग्रजाग्रजूलीपटैर्हृदि कुट्टिमतामटङ्गिः ।

मार्गे निरुद्धस्त्रदीधितिधामसङ्गे, सङ्गस्तदा भवनगर्भ इवावभासे ॥ ३ ॥

नामेयप्रभुभक्तिभासुरमनाः कीर्तिप्रभाशुञ्जिता-

काशः काशहृदामिधेऽथ विदधे तीर्थे निवासानसौ ।

चक्रे चारुमना जिनार्चनविधिं तद् ब्रह्मचर्यवता-

रम्भस्तम्भितविष्टपत्रयजयश्रीधामकामस्मयः ॥ ४ ॥

पुष्टभक्तिभरतुष्टया रयादम्बया हृतनमःकदम्बया ।

एत्य हृत्पथमथ प्रतिश्रुतं, सन्निधिं समधिगम्य सोऽचलत् ॥ ५ ॥

ग्रामे ग्रामे पुरि पुरि पुरोवर्तिभिर्मर्त्यमुख्यैः,

कृतप्रावेशिकविधितता व्योम्नि पश्यन् पताकाः ।

मूर्ताः कीर्तीरयममनुत प्रौढनृत्तप्रपञ्च-

आम्यल्लीलाद्गतमुजलतावर्णनीयाः स्वकीयाः ॥ ६ ॥

अध्यावास्य नमस्यकीर्तिविभवः श्रीसङ्गमहस्तमः-

स्तोमाविस्समुपत्यकापरिसरे श्रीमल्लदेवानुजः ।

श्रीनामेयजिनेशदर्शनसमुत्कण्ठोल्लसन्मानस-

स्त्रस्यन्योहमथाकरोह विमलक्षोणीधरं धीरधीः ॥ ७ ॥

तत्र स्नात्रमहोत्सङ्गव्यसनिनं मार्तण्डचण्डघुति-

ह्वान्तं सङ्गजनं निरीक्ष्य निखिलं सार्धभयमानसः ।

सद्यो माघदमन्दमेदुरतरब्धानिधिः शुद्धधी-

र्मन्वीन्द्रः स्वयमिन्द्रमण्डपमयं प्रारम्भयामासिधान्

॥ ८ ॥

मन्त्री मौलौ किल जिनपतेस्त्रिजवारित्रपात्रं,
 स्नात्रं कृत्वा कलशालुलितैः स्मेरकास्मीरजीरैः ।
 वने चञ्चलममदमयालेपन-स्वर्णभूषा,
 वण्यैः पूजाकुसुम-वसनैस्तं स कल्पद्रुकल्पम् ॥ ९ ॥
 मन्त्रीशेन जिनेश्वरस्य पुरतः कर्पूरपूराऽगुरु-
 श्लोचत्प्रेक्षितधूपधूमपटली सा काऽपि तेने मुश ।
 या तद्वस्त्रमहाध्वजप्रणयिनी स्वर्लोककल्लोलिनी-
 मिश्रेयं रविकन्यकेति वियति प्रत्यक्षमुत्प्रेक्ष्यते ॥ १० ॥
 इत्थं तत्र विधाय निर्मलमनाः सम्मान-दानक्रिया-
 सानन्दप्रमदाकुलां कुलनभोगाणिक्यमष्टाह्निकाम् ।
 विघ्नोन्मर्दिकपर्दियक्षविहितप्रत्यक्षसाम्प्रिध्यतः,
 धन्वावर्धितसम्मदादुद्वरन्मन्त्रीश्वरो भूधरात् ॥ ११ ॥
 अजाहरालये नगरे च पार्श्वपादानजापालनृपालपूज्यान् ।
 अभ्यर्च्यश्रेष्ठे पुरे च कोडीनारे स्फुरत्कीर्तिकदम्बमम्बाम् ॥ १२ ॥
 देवपत्तनपुरे पुरन्दरस्तूयमानममृतांगुलाञ्छनम् ।
 अर्चयन्भुजितचातुरीचितः, कामनिर्मथननिर्मलगुतिम् ॥ १३ ॥
 पीतस्फीतरुचिश्चिराय नयनैर्वामभ्रुवां वामन-
 स्थल्यामेव मनोविनोदजननं कृत्वा प्रवेशं पुरि ।
 धीमान् निर्मलधर्मनिमित्तिसमुल्लासेन विस्मापयन्,
 रैवं रैवतकाधिरोहमकरोत् सङ्गेन सङ्गेश्वरः ॥ १४ ॥ विशेषकम् ॥
 गजेन्द्रपदकुण्डस्य, तत्र पीयूषहारिभिः ।
 चकार मज्जनं मन्त्री, वारिभिः पापवारिभिः ॥ १५ ॥
 जिनमज्जनसज्जसज्जनं, कलशान्यस्ततदम्बुकुङ्कुमम् ।
 अथ सङ्गमवेक्ष्य सङ्कटे, विदधे वासवमण्डपोद्यमम् ॥ १६ ॥
 संरम्भसङ्कटितसङ्गजनौघदष्टामष्टाह्निकामयमिहापि कृती वितेने ।
 समूतभाषभरभासुरचित्तवृत्तिरुमृत्तकीर्तिचयशुम्भितद्विदम्बः ॥ १७ ॥
 लुम्पन् रजो विजयसेनमुनीशपाणिवासप्रवासितकुवासनभासमानः ।
 सम्यक्स्वरोपणकृते विततान नन्दिमानन्दमेतुरमयं रमयन् मनांसि ॥ १८ ॥
 वानैरानन्द्य बन्दिमजमसृजदनिर्वाहमाहारदानं,
 माली सम्मान्य साधूनपुषदपि मुञ्जोद्घाटकर्मदिकानि ।
 मन्त्री सन्कल्प्य देवार्चनरचनपरानर्चयित्वाऽयमुच्चै-
 रम्बा-प्रद्युम्न-साम्भानिति कृतसुकृतः पर्वतापुत्ततार ॥ १९ ॥

असाधि साधर्मिकमानदानैरनेन नानाविधधर्मकर्म ।
 असाधि सा चिह्नकरणेन माया, निर्माय निर्मायमनःसु पूजाम् ॥ २० ॥
 पुरः पुरः पूरयता पयांसि, घनेन साञ्चिध्यकृता कृतीन्दुः ।
 स्वकीर्तिवध्दयनदीर्घदर्श, धीष्मेऽतिभीष्मेऽपि पदे पदेऽसौ ॥ २१ ॥
 इति प्रतिष्ठाभिष नव्यकीर्तिप्रियः प्रयाणैरतिवाह्य वीथीम् ।
 आनन्दनिःस्वन्दविधिर्विधिः, पुरं प्रप्रेदे धवलककं सः ॥ २२ ॥
 समं तेजःपालान्वितपुरजनेर्भीरुधवल-
 प्रभुः प्रत्युद्यातस्तदनु सदनं प्राप्य सुकृती ।
 युतः सङ्केनासौ जिनपतिमयोत्तार्य रथत-
 स्ततः सङ्कस्यार्चामदान-वसनाद्यैर्व्यरचयत् ॥ २३ ॥
 अथ प्रसादाद् भूमर्तुः, प्राप्य वैभवमद्भुतम् ।
 मन्त्रीशः सफलीचक्रे, स्वमनोरथपादपम् ॥ २४ ॥
 भक्त्याऽऽखण्डलमण्डपं नवनवध्रीकलिपर्यङ्कि-
 बर्यं कारयति स्म विस्मयमयं मन्त्री स शत्रुजये ।
 यत्र स्तम्भेन रैवतप्रभुजिनौ शाश्वताऽम्बिकालोकन-
 प्रद्युम्नप्रभृतीनि किञ्च शिखराण्यारोपयामासिवान् ॥ २५ ॥
 गुरु-पूर्वज-सम्बन्धि-मित्रमूर्तिकदम्बकम् ।
 तुरङ्गसङ्गतं मूर्तिद्वयं स्वस्यानुजस्य च ॥ २६ ॥
 शातकुम्भमयान् कुम्भान्, पञ्च तत्र न्यवेशयत् ।
 पञ्चधाभोगसौख्यध्रीनिधानकलशानिव ॥ २७ ॥
 सौवर्णदण्डयुग्मं च. प्रासादद्वितयं न्यधात् ।
 धीकीर्तिकन्द्योदयभूतनादुरसोदरम् ॥ २८ ॥
 कुन्देन्दुसुन्दरप्रावपावनं तोरणद्वयम् ।
 इहैव धी-सरस्वत्योः, प्रवेशायैव निर्ममे ॥ २९ ॥
 अर्कपालितकं ग्राममिह पूजाकृते कृती ।
 धीवीरधवलक्ष्मापाद्, दापयामास शासने ॥ ३० ॥
 [***ध्रीपालिताख्ये नगरे गरीयस्तरङ्गलीलादलिता(तो)प्रतापम् ।
 तडागमागःक्षयहेतुरेतच्छकार मन्त्री ललिताभिधानम् ॥ ३१ ॥
 हर्षोत्कर्षं न केषां मधुरयति सुधासाधुमाधुर्यगर्जे-
 तोयः सोऽयं तडागः पथि मथितमिलत्पान्धसन्तापपापः ? ।
 साक्षादम्भोजदम्भोदिनमुदितमुखैर्लोलगोलम्यशब्दै-
 रब्देव्यो दुग्धमुग्धां त्रिजगति जगदुर्यत्र मन्त्रीशकीर्तिम् ॥ ३२ ॥ ***]

पृष्ठपट्टं च सौवर्णं, श्रीयुगादिजिनेशितुः ।
 स्वकीयतेजःसर्वस्वकोशान्यासमिवाऽऽर्पयत् ॥ ३३ ॥
 प्रासादे निवधे चास्य, काञ्चनं कलशत्रयम् ।
 ज्ञान-दर्शन-चारित्र्यमहारत्ननिधानवत् ॥ ३४ ॥
 किञ्चैतन्मन्दिरद्वारि, तोरणं नेत्रपारणम् ।
 शिलामिर्विदधे ज्योत्स्नागर्वसर्वस्वदस्युभिः ॥ ३५ ॥
 लोकैः पाञ्चालिकानृत्तसंरम्भस्तम्भितेक्षणैः ।
 इहामिनीयेते दिव्यनाल्यप्रेक्षाक्षणः क्षणम् ॥ ३६ ॥
 [**प्रासादः स्फुटमच्युतैकमहिमा श्रीनाभिस्नुप्रभो-
 स्तस्याग्रे स्थितिरेककुण्डलतुलां घसेतरां तोरणम् ।
 श्रीमन्श्रीश्वर ! वस्तुपाल ! कलयश्रीलाम्बरात्मिता-
 मप्युच्चैर्जगतोऽपि कौतुकमसौ नन्दी तथा(वा)ऽस्तु ध्रिये ॥३७॥**]
 अत्र यात्रिकलोकानां, विशतां व्रजतामपि ।
 सर्वथा सम्मुखैवास्ति, लक्ष्मीरुपरिवर्तिनी ॥ ३८ ॥
 [**यत् पूर्वैर्न निराकृतं सुकृतिभिः साम्मुख्य-वैमुख्ययो-
 र्द्वैतं तन्मम वस्तुपालसचिवेनोन्मूलितं दुर्यशः ।
 आशास्तेऽद्भुततोरणोभयमुखी लक्ष्मीस्तदस्मै मुदा,
 श्रीनामेयविभुप्रसादवशतः साम्मुख्यमेवाधुना ॥ ३९ ॥
 तस्यानुजक्ष जगति प्रथितः पृथिव्यामव्याजपौरुषगुणप्रगुणीकृतक्षीः ।
 भीतेजपाल इति पालयति क्षितीन्द्रमुद्रां समुद्ररसनावधिगीतकीर्तिः ॥ ४० ॥
 समुद्रत्वं श्लाघे महिमहिमधाम्नोऽस्य बहुधा,
 यतो भीष्मप्रीप्सोपमविषमकालेऽव्यजनि यः ।
 क्षणेन क्षीणायामितरजनदानोदकततौ,
 द्यावेला हेलद्विगुणितगुणत्यागलहरी ॥ ४१ ॥
 वस्त्रापथस्य पन्थास्तपस्विनां ग्रामशासनोद्गातात् ।
 येनापनीय नवकरमनवकरः कारयाञ्चक्रे ॥ ४२ ॥
 पुण्योल्लासविलासलालसधिया येनात्र शत्रुञ्जये,
 श्रीनन्दीश्वरतीर्थमपितजगत्पावित्र्यमासूत्रितम् ।
 एतच्चानुपमासरःपरिसरोद्देशे शिलासञ्चये,
 * व्यानद्धोद्धतबन्धमुखुरपयःकल्लोलमुक्तकृमम् ॥ ४३ ॥
 स्फुटस्फटिकदर्पणप्रतिमतामिदं गाहते,
 मुधाकृतसुधाकरच्छविपवित्रनीरं सरः ।

विकस्वरसरोरुहप्रकरलक्षलोलक्षते,

यदत्र हरिदङ्गनावदनविम्बनाडम्बरः

॥ ४४ ॥

शत्रुञ्जये यः सरसी निवेद्य, धीरैवताद्वौ च जटाधराणाम् ।

ग्रामस्य दानेन करं निवार्य, सङ्कस्य सन्तापप्रपातकार

॥ ४५ ॥

क्षोणीपीठमियद्रजःकणमियत्पानीयबिन्दुः पतिः,

सिन्धूनामियदङ्गुलं वियदियत्ताला च कालस्थितिः ।

इत्थं तथ्यमवैति यस्मिन्मुवने श्रीवस्तुपालस्य तां,

धर्मस्थानपरम्परां गणयितुं शङ्के न सोऽपि क्षमः

॥ ४६ ॥**]

एतत् सुवर्णरचितं, विम्बालङ्कुरणमनणुगुणरत्नम् ।

सङ्गाधीश्वरचरितं, हतदुरितं कुरुत हृदि सन्तः !

॥ ४७ ॥

[अथ प्रशस्तिः]

॥ स्वस्ति ॥

श्रीनागेन्द्रमुनीन्द्रगच्छतरणिः श्रीमान् महेन्द्रः प्रमु-

र्जज्ञे क्षान्तिमुधानिधानकलशः सौख्यासिचन्द्रोदयः ।

सम्मोहोपनिपातकातरतरे विश्वेऽत्र तीर्थेशितुः,

सिद्धान्तोऽप्यविमेषतर्कविषमं यं दुर्गमाशिश्रिंये

॥ १ ॥

तत्सिंहासनपूर्वपर्वतशिरःप्राप्तोदयः कोऽप्यभूद्,

भास्वानस्तसमस्तदुस्तमतमाः श्रीक्षान्तिसूरिः प्रमुः ।

प्रत्युज्जीवितदर्शनैप्रविकसद्भ्यौषधपाकरं,

तेजश्छन्नदिगम्बरं विजयते तद् यस्य लोकोत्तरम्

॥ २ ॥

आनन्दसूरिरिति तस्य बभूव शिष्यः, पूर्वोऽपरः शमधरोऽमरचन्द्रसूरिः ।

धर्मद्विपस्य दशनाविव पापवृक्षक्षोदक्षमौ जगति यौ विशदौ विभातः

॥ ३ ॥

अस्ताववाभ्ययपयोनिधिमन्दराद्रिमुद्राजुषोः किमनयोः स्तुमहे महिम्नः ! ।

बाह्येऽपि निर्दलितवादिगजौ जगाद, यौ व्याघ्र-सिंहशिशुकाविति सिद्धराजः ॥ ४ ॥

सिद्धान्तोपनिषत्त्रिषण्णहृदयो धीजन्मभूमिस्तयोः,

पट्टे श्रीहरिभद्रसूरिरभवच्चारित्रिणामग्रणीः ।

भ्रान्त्वा शून्यमनाश्रयैरितिचिराद् यस्मिन्नवस्थानतः,

सन्दुष्टैः कलिकालगौतम इति ख्यातिवित्तेने गुणैः

॥ ५ ॥

श्रीविजयसेनसूरिस्तत्पट्टे जयति जलधरध्वानः ।

यस्य गिरो धारा इव, भवदवभवदवधुविभवभिदः

॥ ६ ॥

१ 'शः पुण्याग्निचन्द्रो' खंता० सं० ॥ २ 'भ्रियत्' खंता० ॥ ३ 'ननुतिलसङ्गव्यौ'
खंता० सं० ॥ ४ 'धनोऽम' खंता० सं० ॥ ५ 'भूस्तपदे, पूज्यश्रीहरि' खंता० सं० ॥ ६ 'यैरिव'
वि' सं० ॥

[**पञ्चासराहवनराजविहारतीर्थे,
प्रालेयभूमिधरभूतिधुरन्धरेऽस्मिन् ।

साक्षादधःकृतभवा तदिनीव यस्य,

व्याख्येयमच्युतगुरुक्रमजा विभाति

॥ ७ ॥

भवोद्भटवनावनीविकटकर्मवंशाबलि-

च्छिदोच्छितमौक्तिकप्रतिमकीर्तिकीर्णाम्बरम् ।

असिश्रियमशिश्रियद् वितततीव्रतं यद्भूतं,

क्षितौ विजयतामयं विजयसेनसुरिर्गुरुः

॥ ८ ॥**]

शिष्यं तस्य प्रशस्यप्रशमगुणनिधेरन्यदाऽरण्यदाव-

ज्वालाजिह्वालदीप्तिर्मविकजनविषद्वह्निवार्दः रूपदीप्तिम् ।

देवी चाम्बा निशीथे समसमयमुपागत्य हर्षाश्रुवर्षा-

मेयश्रेयःसुभिक्षाविति निजगदतुर्गद्गदोद्दामनादम्

॥ ९ ॥

नाभूवन् कति नाम? सन्ति कति नो? नो वा भविष्यन्ति के?,

किन्तु कापि न कोऽपि सङ्गपुरुषः श्रीवस्तुपालोपमः ।

पश्येत्थं प्रहरन्नहर्निशमहो ! सर्वाभिसारोद्धरो,

येनायं विजितः कैलिः कलयता तीर्थेशयात्रोत्सवम्

॥ १० ॥

तस्मादस्य यशस्विनः सुचरितं श्रीवस्तुपालस्य तद्,

वाचाऽस्माकममोषया किल यथाऽध्यक्षीकृतं सर्वथा ।

त्वं श्रीमद्भुदयप्रभ ! प्रथय तत् पीयूषसर्वङ्गधैः,

लोकैर्यत्तव भारती समभवत् साक्षादिति श्रूयते

॥ ११ ॥

इत्युक्त्वा गतयोस्तयोरथ पथो दृष्टेः प्रभातक्षणे,

विज्ञाप्य स्वगुरोः पुरः सविनयं नम्रीभवन्मौलिना ।

प्राप्याऽऽदेशमसुं प्रभोर्विरचयामासे समासेदुषा,

प्रागल्भीमुद्धप्रमेण चरितं निस्पन्दरूपं गिराम्

॥ १२ ॥

किञ्च श्रीमल्लधारिगच्छजलधिप्रोलासशीतधुते-

स्तस्य श्रीनरचन्द्रसूरिसुगुरोर्माहात्म्यमाशास्महे ।

यत्पाणिस्मितपद्मवासविकसत्किञ्जरूपसंवासिताः,

सन्तः सन्ततमाश्रिताः कमलया भृङ्गधेव भान्ति क्षितौ

॥ १३ ॥

श्रीधर्माभ्युदयाह्वयेऽत्र चरिते श्रीसङ्गभर्तुर्मया,

दध्रे कान्यदलानि सङ्घटयितुं कर्मान्तिकत्वं परम् ।

किन्तु श्रीनरचन्द्रसूरिभिरेव संशोध्य चक्रे जग-
 त्पाविष्यक्षमपादपङ्कजरज पुञ्जै प्रतिष्ठास्पदम् ॥ १४ ॥
 नित्य व्योमनि नीलनीरजरुचौ यावत् त्विषामीश्वरो,
 दिक्पत्रावलिबन्धुरे कुवलये यावच्च हेमाचल ।
 हृत्पद्मे विदुषामिदं सुचरितं तावत्तवाविर्भव-
 त्सौरभ्यप्रसरं चिरं कलयतात् किञ्चलकलक्ष्मीपदम् ॥ १५ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्घपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीवस्तुपालसङ्घयात्रावर्णनो
 नाम पञ्चदशः सर्गः ॥ छ ॥ १५ ॥

मुक्तेर्मागं यदेतद् विरचितमुचितं सङ्घभर्तुश्चरित्रं,
 सत्रं पाविष्यपात्रं पथिकजनमनसं देविच्छेदहेतु ।
 अस्मिन् सौरभ्यधर्मासमरसवतीं सत्कथां पान्यसार्थां
 प्राप्य श्रीवस्तुपालप्रवरनवरसास्वादमासादयन्ति ॥ १ ॥
 श्रीशारदैकसदनं हृदयालयं के,
 नो सन्ति हन्त ! सकलासु कलासु निष्ठा ? ।
 तादृक् परस्य दृष्टो सुकवित्वतत्त्व-
 बोधाय बुद्धिबिम्बस्तु न वस्तुपालात् ॥ २ ॥
 नैव व्यापारिणं के विदधति करणग्राममात्मैकवदय ?,
 लेभे सद्योगसिद्धे फलममलमलं केवलं वस्तुपाल ।
 आकल्पस्थायि धर्माभ्युदयनवमहाकाव्यनाम्ना यदीय,
 विश्वस्याऽऽनन्दलक्ष्मीमिति विदधति यशो-धर्मरूपशरीरम् ॥ ३ ॥
 ॥ ग्रन्थाग्रम् १२१ । उभयम् ५०४१ ॥
 प्रत्येकमत्र ग्रन्थाग्रं, विगणय्य विनिश्चितम् ।
 द्वाविंशदक्षरश्लोकद्विपञ्चाशच्छतीमितम् ॥ ४ ॥

५ सं० १२९० वर्षे चैत्रशु ११ रवौ स्तम्भतीर्थबेलाकूलमनुपालयता
 महं श्रीवस्तुपालेन श्रीधर्माभ्युदयमहाकाव्यपुस्तकमिदम्-
 लेखि ॥ छ ॥ छ ॥ शुभमस्तु श्रोतृव्याख्यातृणाम् ॥

अथ परिशिष्टानि

प्रथमं परिशिष्टम् ।

धर्माभ्युदयमहाकाव्यान्तर्गतानामितिहासविदुषयोगिनां पद्यानामनुक्रमणिका ।

पद्यादिः	सर्गः	पद्याङ्कः	पद्यादिः	सर्गः	पद्याङ्कः
अजाहराख्ये नगरे	१५	१२	वेषपत्तनपुरे	१५	१३
अणहिलपाटकनगरा-	१	२२	नरचन्द्रमुनीन्द्रस्य	१	१३
अत्र यात्रिकलोकानां	१५	३८	नाभेयप्रभुभक्ति-	१५	४
अथ प्रसादाद्	१५	२४	पीतस्फीतरुचि-	१५	१४
अध्यावास्य नमस्य-	१५	७	पीयूषादपि पेद्यालाः	१०	प्रान्ते
अन्तः कञ्जलमञ्जुल-	८	प्रान्ते	पुण्योल्लासविलास-	१५	४३
अयं भुञ्जशीरणव-	१५	१	पुरः पुरः पूरयता	१५	२१
असाधि सार्धमिक-	१५	२०	पुष्टभक्तिभर	१५	५
आयाताः कति नैव	९	प्रान्ते	पृष्ठपट्टं च सौवर्णं	१५	३३
इति प्रतिष्ठासिम्ब	१५	२२	प्रासादः स्फुटमच्युतैक-	१५	३७
इत्थं तत्र विधाय	१५	११	प्रासादे निदधे आस्व	१५	३४
इहैव श्रीसरस्वत्योः	१५	३०	भक्त्याऽऽलङ्घ्यते-	१५	२५
एतेऽन्योन्यविरोधिनाः	६	प्रान्ते	मन्त्री मौलौ किल	१५	९
एतेषां च कुले गुरुः	१	२४	मन्त्रीशेन जिनेश्वर-	१५	१०
किञ्चित्मन्दिरद्वारि	१५	३५	मुष्णाति प्रसभं	९	प्रान्ते
कुम्भेन्दुसुन्दरप्राव-	१५	२९	यत् पूर्वैर्न निराकृतं	१५	३९
कलसस्त्वं ननु दीन-	१४	प्रान्ते	यस्तीर्थयात्राभव-	२	प्रान्ते
क्षोणीपीठमियग्रजः	१५	४६	यात्रायां चन्द्रसान्द्रं	१४	"
खेलद्भिः सरदृषणास्त-	८	प्रान्ते	या श्रीः स्वयं जिन-	३	"
गजेन्द्रपदकुण्डस्य	१५	१५	राजा लुलोठ पादाम्ने	१	१२
गुरुपूर्वजसम्बन्धि-	१५	२६	राजा श्रीवनराज	१	९
गुरुः श्रीहरिमद्रोऽयं	१	९	रिपुस्त्रीनेत्राम्मोघय-	१	७२
गुर्वाशीर्वैचसां फलं	१	१६	लुम्पन् रजो विजयसेन-	१५	१८
ग्रामे ग्रामे पुरि पुरि	१५	६	लोकैः पाञ्चालिका-	१५	३६
चौलुक्यचन्द्रलवण-	१	२१	वर्षीयान् परिलुप्त	१	प्रान्ते
जिनमज्जनसज्ज-	१५	१६	वस्त्रापयस्य पन्था-	१५	४२
जीयाद् विजयसेनस्य	१	१४	विभुताविक्रमविद्या-	१	२३
तत्र स्नात्रमहोत्सव-	१५	८	विश्वस्मिन्नपि वस्तु-	१३	प्रान्ते
तमस्तोमच्छिद्ये स	१	१०	व्याप्ताशेषहरि-	१	१५
तस्य श्रीवज्रसेनस्य	१ १२	प्रत्य०	शत्रुजये यः सरसी	१५	४५
तस्यानुजम्ब जगति	१५	४०	शम्भुल्लाऽपि किल	१२	प्रान्ते
दानैरानन्ध बन्दि	१५	१९	शातकुम्भमयान्	१५	२७
दृश्यः कस्यापि नाथं	११	प्रान्ते	श्रीपालिताख्ये नगरे	१५	३१

पद्यादिः	सर्गः	पद्याङ्कः	पद्यादिः	सर्गः	पद्याङ्कः
भीमत्प्राग्वाटगोत्रे	१	१८	सान्द्रैरुपर्युपरिबाह-	१५	३
श्रीवस्तुपालसचिवस्य परे	५	प्रान्ते	सोऽयं कुमारदेवी	१	१९
श्रीवासाशुजमाननं	७	"	सौवर्णदण्डयुग्मं च	१५	२८
ऋष्येऽङ्गि सङ्गसहितः	१५	२	स्फुटस्फटिकदर्पण-	१५	४४
सङ्गपतिचरितमेतत्	१	१७	स्वस्ति श्रीपुण्डरीक-	७	प्रान्ते
समं तेजःपाला-	१५	२३	हरिभद्रविभुविद्या-	१	११
समुद्रत्वं ऋष्येमहि	१५	४१	हर्षोत्कर्षं न केषां	१५	३२
संरम्भसङ्कटित-	१५	१७			

द्वितीयं परिशिष्टम् ।

धर्माभ्युदयान्तर्गतानामितिहासविदुषयोगिनां विशेषनाम्नामनुक्रमणिका ।

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
अक्षयतृतीया	पर्व	३३	चौलुक्य	वंशः	२
अज्ञापाल	राजा	१८५	जावड-डि	श्रेष्ठी	६३
अज्ञाहरा	तीर्थं नगरं च	१८५	ज्ञानपञ्चमी	पर्व	१०२
अणहिलपाटक	} नगरम्	२, ३	तेजःपाल	मन्त्री	२, १८६, १८७
अणहिलपुर			त्रिभुवनपालविहार	प्रासादः	६३
अनुपमासरः	सरः	१८७	देवपत्तन	नगरम्	१८५
अमरचन्द्रसुरि	आचार्यः	१८८	धर्माभ्युदय	काव्यनाम	१८९, १९०
अमरसुरि	"	३	धवलकक	नगरम्	१८६
अमृतांशुलाञ्छन	चन्द्रप्रभजिनमूर्तिः	१८५	नरचन्द्र	आचार्यः	१, १८९, १९०
अम्बा	देवी १८४, १८५, १८९		नागेन्द्र	गच्छः	३, १८८
अम्बिका	देवी	१८६	पञ्चम्यादितपः	तपः	९८, १०२
अर्कःपालित	ग्रामः	१८६	पञ्चासर	प्रासादः	३, १८९
आक्षण्डलमण्डप	शत्रुञ्जयस्थो मण्डपः	१८६	पालित	नगरम्	१८६
आनन्दसुरि	आचार्यः	१८८	पालितपालित	"	६१
आर्यवेद	ग्रन्थः	५३	प्राग्वाट	वंशः	२
आशुक	मन्त्री	६३	मधुमती	नगरी	६३
आसराज	वस्तुपालपिता	२	मल्लदेव	वस्तुपालभ्राता	२, १८४
इन्द्रमण्डप	शत्रुञ्जयस्थो मण्डपः	१८४	महेन्द्रसुरि	आचार्यः	३, १८८
उदयन	मन्त्री	६३	रैवत-क	पर्वतः	१८५, १८८
उदयप्रभ	आचार्यः	१८९	ललितसरः	सरः	१८६
कपर्दिन	यक्षः ६१-६४, १८५, १८९		लवणप्रसाद	वीरधवलपूर्वजः	२
कासह्व	नगरम्	१८४	वनराज	गूर्जेश्वरः	३
कुमारदेवी	वस्तुपालमाता	२	वनराजविहार	प्रासादः	१८९
कुमारपाल	गूर्जेश्वरः	६३	वलमी	नगरी	६३
कुमारपुर	नगरम्	६३	वस्तुपाल	मन्त्रीश्वरः २, ६, २२, २६, ५०, ५६, ६०, ६४, ९६, १०५, ११७, १४५, १५४, १७१, १८३, १८७-१९०	
कोडीनार	ग्रामः	१८५	वस्त्रापथ	तीर्थम्	१८७
गजेंद्रपदकुण्ड	गिरिनारगिरिगतः कुण्डः १८५		वाग्भट	मन्त्री	६३
गूर्जरत्रा	जनपदः	६३	वामनस्थली	ग्रामः	१८५
गोपालगूर्जरी	रासकमेदः	१४९	वासवमण्डप	शत्रुञ्जयस्थो मण्डपः	१८५
गोमुख	यक्षः	३६	विजयसेनसुरि	आचार्यः	१, ३, १८५, १८८, १८९
गोमत	मलविशेषः	१४८			
चण्डप	वस्तुपालपितामहपितामहः २				
चण्डप्रसाद	वस्तुपालप्रपितामहः २, २५, २८				

नाम	किम् !	पत्रम्	नाम	किम् !	पत्रम्
बिमलगिरि	पर्वतः	६२, १८४	सिद्धराज	गूर्जरेश्वरः	६३, १८८,
वीरधवल	राजा	२, १८६	सिद्धसेनदिवाकर	आचार्यः	१
शत्रुञ्जय	पर्वतः	५४, ५५, ६१, ६२, १८६, १८८	सिद्धाधिप	गूर्जरेश्वरः	६३
शान्तिसुरि	आचार्यः	३, १८८	सोम	वस्तुपालपूर्वजः	२
शिलादित्य	राजा	६३	स्तम्भनक	जिनः	१८६
सङ्गपतिचरित	काव्यनाम	२	हरिभद्रसुरिः	याकिनीसूनुः	१
सङ्गावीश्वरचरित	„	१८८	„	आचार्यः	१, ३, १८८
			हेमसुरि	„	१

तृतीयं परिशिष्टम् ।

धर्माभ्युदयमहाकाव्यान्तर्गतानां विशेषनाम्नामनुक्रमणिका ।

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
अकूर	(राजपुत्रः)	११९, १६५	अनुपमासरस्व	(सरः)	१८७
अक्षयतृतीया	(पर्व)	३३	अन्धकवृष्णि	(राजा)	११८
अक्षोभ्य	(दशरत्तराजः)	११८, १५९	अपरविदेह	(क्षेत्रम्)	९, १८
अङ्ग	(जनपदः)	११६	अपराजित	(विमानम्)	११७, १४९
अङ्गारक	(विद्याधरकुमारः)	१२०	अपराजित	(राजपुत्र)	१११, ११३-११५
अङ्गारमती	(विद्याधरी)	१४४	अपराजिता	(विद्या)	१४
अचल	(दशरत्तराजः)	११८	अपराजिता	(देवी)	१५-१७
अचलपुर	(नगरम्)	१०६, १०७, १३७	अपराजिता	(नगरी)	२३
अच्युत	(वासुदेवः)	२१, २७, १५६	अपराजिता	(दिक्कुमारी)	२५
अच्छदन्त	(राजा)	१८१	अपाच्यरुचक	(पर्वतः)	२५
अजापाल	(राजा)	१८५	अप्रतिचका	(देवी यक्षिणी)	३६
अजाहरा	(तीर्थं नगरं च)	१८५	अम्बकुमार	(भवनपतिः)	५७
अजितसेन	(सुलसापुत्रो देवकीगर्भः)	१४७	अग्निकुमार	(भवनपतिः)	२४
अञ्जन	(पर्वतः)	५७	अभयहूर	(राजा)	९-१४, १७
अणहिलपाटक	(नगरम्)	२, ३	अभयमती	(भेट्टिपली)	२०
अणहिलपुर			अमिचन्द्र	(कुलकरः)	२४
अतिपाण्डुकम्बला	(मेरुशिला)	१४९	"	(दशरत्तराजः)	११८
अतिमुक्त	(मुनिः)	६२, ११९, १४७, १५१, १५३, १५६, १५७, १६६	अमरचन्द्रसूरि	(आचार्यः)	१८८
अनघा	(प्राममहत्तरपत्नी)	६१	अमरसूरि	(आचार्यः)	३
अनङ्गदेव	(इभ्यः)	११५	अमरसेना	(राक्षी)	९
अनङ्गवती	(राजपुत्री)	१७	अमितगति	(विद्याधरराजः)	१२१
"	(विद्याधरराजपुत्री)	१०३	अमृतसागर	(आचार्यः)	२७
अनङ्गसेन	(राजा)	१०९-१११	अमृतसेन	(विद्याधरराजः)	११२
अनन्तसेन	(सुलसापुत्रो देवकीगर्भश्च)	१४७	अमृतांशुलालन	(चन्द्रप्रभञ्जनः)	१८५
अनाहत	(जम्बूद्वीपाधि- पतिर्देवः)	९४	अम्बा	(देवी)	१८४, १८५, १८९
अनाघृष्टि	(राजपुत्रः)	१५०, १६५-१६८	अम्मोदात्र	(अस्त्रम्)	१६९
अनिन्दिता	(दिक्कुमारी)	२५	अयोध्य	(नगरी)	२८, २९, ३३, ५८
अनीकयशस्व	(सुलसापुत्रो देवकीगर्भश्च)	१४७	अरिकेशरी	(लक्ष्मीपुरराजः)	१७
			"	(हस्तिनागपुरराजः)	७५
			अरिष्ट	(वृषभः)	१४९, १५१
			अरिष्टनेमि	(तीर्थकरः)	१४९, १७२
			अरिष्टपुर	(नगरम्)	१४४
			अर्कपाका	(रत्नवती)	१४०, १४१

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
मर्कपालित	(नगरम्)	१८६	उन्मग्ना	(नदी)	३९
अर्धिमालिन	(विद्याधरराजपुत्रः)	१२०	उत्सुक	(राजपुत्रः)	१८०
अर्जुन	(पाण्डवः) १५९, १६६-१६८		ऋतुपर्ण	(राजा)	१३७-१३९, १४२
अलम्बुसा	(दिक्कुमारी)	५६	ऋषभ	(तीर्थकरः)	२७, ४२, ५८
अवस्थापिनी	(विद्या)	७०	"	(भ्रेष्टी)	६८, ६९
अज्ञानिवेग	(विद्याधरराजपुत्रः)	१२०	ऋषभकुट	(पर्वतः)	४०
अशोकदत्त	(राममित्रम्)	२३	ऋषभसेन	(राजपुत्रः)	३५
अश्वहृद्विद्या	(विद्या)	१४१	एकनासा	(दिक्कुमारी)	२५
अष्टापद	(पर्वतः) ४२, ५२, ५३, ५५, ५७, ६०, १२०, १२३, १४२		"	(राजपुत्री)	१७७
अद्विकुमार	(भवनपतिः)	२४	ऐरवत	(क्षेत्रम्)	२७
आत्मण्डल- मण्डप	{ (शत्रुञ्जयस्थो मण्डपः)	१८६	कच्छ	(राजपुत्रः)	३१
आग्नेय	(अस्त्रम्)	१६९	कथाम्रिय	(राजा)	९१
आदिनाथ	(तीर्थकरः)	५८	कनकपुर	(नगरम्)	११६
आनकदुन्दुभि	(कृष्णपिता)	१२६	कनकप्रभ	(राजा)	१५७, १५८
आनन्दसूरि	(आचार्यः)	१८८	कनकमाला	(विद्याधरराज्ञी)	१५७, १५९
आपात	(भिल्लराजा)	३९	"	(राजपुत्री)	११२
आभीर	(जातिः)	१४३	कनकवती	(राज्ञी) १२४-१२६, १४४, १७७	
आरण	(कल्पः)	११५	"	(जम्बूपत्नी)	८९
आर्यवान्	(राष्ट्रीढः)	६५, ६६	कनकश्री	(")	६९, ८७
आर्यवेद	(शास्त्रम्)	५३	कनकसेना	(")	६८-८४
आर्यभि	(वक्रवर्ची भरतः)	४०, ५८	कन्दर्पकोश	(नगरम्)	९२
आशुक	(मन्त्री)	६३	कर्पदिन्	(यक्षः) ६१-६४, १८५, १८९	
आसराज	(वस्तुपालपिता)	२	कमल	(विद्याधरः)	११०
इक्ष्वाकु	(वंशः)	२८, ६३	कमलभानु	(विद्याधरराजः)	११३
इन्द्रमण्डप	(शत्रुञ्जयस्थो मण्डपः)	१८४	कमलमाला	(भ्रेष्टिपत्नी)	६८
इलादेवी	(दिक्कुमारी)	२५	कमलवनी	(जम्बूपत्नी)	६९
इषुवेगवती	(नदी)	१२२	कमलिनी	(विद्याधरराजपुत्री)	११३
ईशान	(कल्पः)	१८, १९	कम्बुपाणि	(वासुदेवः)	१६४
ईशान	(इन्द्रः)	२७, १४९	कर्कोटक	(पर्वतः)	१२३
ईशानचन्द्र	(राजा)	२०, २३	कर्ण	(राजा)	१६७
ईश्वरदत्त	(भ्रेष्टी)	२०	कलम्बुका	(वापी)	१५९
उग्रसेन	(राजा) ११८, ११९, १४८, १५२, १५३, १६५, १७३, १७४		कलाकामगवी	(शारदानाम)	९८
उत्तरकुरु	(क्षेत्रम्)	२८, १७५	कलिङ्ग	(विद्याधरः)	११०
उद्यन	(मन्त्री)	६३	कलिङ्गसेना	(वेष्ट्या)	१२१
उद्यप्रभ	(आचार्यः)	१८९	कंस	(राजपुत्रः)	११८, ११९
उदीचीरुक्क	(पर्वतः)	२५			१४५-१५२, १६९
उदुम्बरावती	(नदी)	१२१	कंसारि	(वासुदेवः)	१७०
			काञ्चनदंष्ट्र	(विद्याधरराजः)	१४५
			कादम्बरी	(गुहा)	१८०

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
कामलता	(वाराणसा)	११३	कृष्ण	(वासुदेवः) १२८, १४८-१५३, १५५	
कामसमृद्ध	(सार्यवाहः)	६७		१५६, १५९-१६१, १६३-१६५, १६८-१७०, १७२-१७८, १८०-१८२	
काल	(जरासन्धपुत्रः)	१५३, १६९	केतुमञ्जरी	(राजपुत्री)	१७८
काल	(संवरपुत्रः)	१५९	केशव	(भ्रष्टिपुत्रः)	२०, ६१
कालमुख	(यवनजातिः)	३९	केशव	(वासुदेवः) १५०, १५२, १५५, १५९, १६१, १६३, १६६, १७०, १७२, १७३, १७७, १७८, १८०	
कालसंवर	(विद्याधरराजः)	१५७	केसर	(विमानम्)	१४२
कालिका	(देवी)	११२	कैटभ	(युवराजः) १५७, १५८, १६२	
कालिन्दी	(नदी)	११९	कैलास	(पर्वतः)	८१
कालिय	(नागः)	१४९, १५१	कोडीनार	(ग्रामः)	१८५
काशहृद	(नगरम्)	१८४	कोणिक	(राजा)	९५
किष्करगीत	(नगरम्)	१२०	कोशल	(जनपदः)	१२६
किम्पुरुषेश्वर	(इन्द्रः)	१४४	कोशल	(विद्याधरराजः)	१२३, १२४
किरीट	(मन्त्री)	११५	कोशलपत्तन	(नगरम्)	१४२
कीर्तिमती	(राक्षी)	११२, ११६	कोशला	(नगरी) १२३, १२४, १२६, १२९, १३१, १३३, १३८, १४१, १४२	
कुञ्जरावर्त	(उद्यानम्)	१२०	कोशाम्बवन	(वनम्)	१८१
कुण्डपुर	(नगरम्)	११३, ११५	कौमुदकी	(गदा)	१५४
कुण्डिन	(नगरम्) १२८, १३०, १३१, १३८-१४०, १४२, १५५, १५६		कौरव	(राजकुमाराः) १६७, १६९	
कुण्डिनपत्तन	(नगरम्)	१४०	क्रोष्टुकि	(नैमित्तिकः)	१६५, १७३
कुण्डिनपुर	(नगरम्)	१२७, १२८	खण्डमपाता	(गुहा)	४१
कुन्ती	(राक्षी)	१५९	गगनवल्लभ	(विद्याधर-नगरम्) ८३, १०३, १४५	
कुबेर	(वेदयापुत्रः)	७२	गङ्गदत्त	(भ्रष्टिपुत्रः)	१४६, १४७
”	(राजा)	११४	गङ्गा	(नदी) २३, ३१, ७६, ९८-१०१, १४४, १६१, १७८	
कुबेरदत्त	(वेदयापुत्रः)	६८, ७१, ७२	गज	(मुनिः)	१७६, १७७
कुबेरदत्ता	(वेदयापुत्री)	७१, ७२	गजपुर	(नगरम्)	३२
कुबेरसेन	(भ्रष्टी)	६९	गजसुकुमाल	(राजपुत्रः)	१७६
कुबेरसेना	(वेदया)	७१-७३	गजेन्द्रपदकुण्ड	(गिरिनार-गिरिगतः कुण्डः)	१८५
कुञ्जधारक	(राजपुत्रः)	१८१	गन्धर्वसेना	(विद्याधर-राजपुत्री) १२०, १२१, १२३	
कुमारदेवी	(वस्तुपालमाता)	२	गन्धसमृद्ध	(नगरम्)	१८
कुमारपालदेव	(राजा)	६३	गन्धार	(जनपदः)	१८
कुमारपुर	(नगरम्)	६३	गन्धार	(राजपुत्रः)	१६५
कुमुदिनी	(विद्याधरराजपुत्री)	११३	गन्धिळा	(विजयम्)	३८
कुम्भकण्ठ	(द्वीपः)	१२३			
कुरु	(जनपदः)	११५			
कुशास	(जनपदः)	११८			
कूबर	(राजपुत्रः) १२७, १२९, १३३, १३४, १३६, १४१, १४२, ३९				
कुतमाल	(देशः)	३९			

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
गरुडचक्र	(राज्ञः)	१६५, १७२	चम्पा	(नगरी)	९५, ११६, ११७, १२८
गरुडचक्र	(सैन्यद्वयः)	१६५	चाणूर	(मल्लः)	१४९, १५१, १५२
गङ्गिक	(भाषकः)	१५९	चारुदत्त	(भेष्टी)	१२०-१२३
गाण्डीव	(धनुः)	१६७	चित्रकलका	(दिक्कुमारी)	२६
गारुड	(अस्त्रम्)	१७०	चित्रगति	(विद्याधरः)	१०९, १११
गुणधर	(आचार्यः)	११७	चित्रगुप्ता	(दिक्कुमारी)	२५
गुणाकर	(भेष्टिपुत्रः)	२०	चित्रा	(दिक्कुमारी)	२६
गूर्जरत्रा	(जनपदः)	६३	चूतर्मण	(उद्यानम्)	१५७
गोपालगूर्जरी	(रासकप्रकारः)	१४९	चोलुक्य	(वंशः)	२
गोमुख	(यक्षः)	३६	जनानन्द	(नगरम्)	११३
गोमत	(व्रतभेदः)	१४८	जनार्दन	(वासुदेवः)	१५०, १५५-१५७, १६२, १६८, १७२, १७८, १७९
गोविन्द	(वासुदेवः)	१४९-१५१, १५५, १५७, १६१, १६९-१७१, १७६, १८२	जम्बू	(भेष्टिपुत्रः मुनिश्च)	६५, ६८
गौड	(राजा)	६८	जम्बूकुमार	(७१, ७३, ७४, ७८, ८३, ८४, ८६, ८८, ८९, ९२, ९४-९६)	
गौतम	(गणधरः)	१	जम्बूस्वामिन्	(द्वीपः)	२०, २३, १०६, ११५, १४२, १५७, १५८
गौरी	(विद्या)	१५९	जम्बूद्वीप	(द्वीपः)	२०, २३, १०६, ११५, १४२, १५७, १५८
घनबाहन	(राजा)	१७	जम्भारि	(वासुदेवः)	१६९
चक्रपुर	(नगरम्)	१०९, ११०	जयद्रथ	(राजा)	१६७
चक्रव्यूह	(व्यूहरचना)	१६५, १६६	जयन्ती	(दिक्कुमारी)	२५
चक्षुष्मान्ता	(कुलकरी)	२४	"	(नगरी)	८७
चक्षुष्मान्	(कुलकरः)	२४	जयपुर	(नगरम्)	७०
चण्डव	(वस्तुपाल-पितामहपितामहः)	२	जयश्री	(भेष्टिनी)	६८
चण्डप्रसाद	(वस्तुपाल-प्रपितामहः)	२	"	(जम्बूपत्नी)	६९, ९१
चतुरिका	(दासी)	९३	जयसेन	(राजा)	१६७, १६८
चन्दनदास	(भेष्टी)	२३	जयसेना	(भेष्टिनी)	६९
चन्द्रकान्ता	(कुलकरी)	२४	जरा	(जराकुमारमाता)	१४४
चन्द्रकान्ता	(राक्षी)	१८	जराकुमार		१४४
चन्द्रमती	(राजपुत्री)	१३७	जरापुत्र	(राजपुत्रः)	१८०-१८३
चन्द्रयशस्	(कुलकरी)	२४	जरासूनु		
चन्द्रयशस्	(राक्षी)	१३७-१३९	जरासन्ध	(प्रतिवासुदेवः)	११८, ११९, १४४, १४५, १५२, १५३, १६४-१६६, १६८-१७०
चन्द्रशिखि	(नदी)	११५	जलावर्ष	(पल्लवम्)	११९, १२०
चन्द्रशेखर	(राजा)	१२८	जघन	(युवराजः)	१६९
चन्द्रहास	(विद्याधरः)	१२३	जघनद्वीप	(द्वीपः)	१६४
चन्द्रापीड	(?)	१२५	जाम्बवती	(राक्षी)	१६२, १६३
चन्द्राभा	(राक्षी)	१५७, १५८	जावड-डि	(भेष्टी)	६३
चमलगति	(विद्याधरः)	१११, ११५	जाहवी	(नदी)	७५
चम्पक	(इक्षः)	१४९, १५१			

नाम	किम् ?	पत्रम्
जितशत्रु	(वसन्तपुरस्वामी)	८६
"	(जनानन्दपुरस्वामी)	११३, ११४
जितारि	(राजा)	११६
जिनदास	(वणिग्)	८६, ८७
जिनसेन	(आचार्यः)	१८२
जीवयशस्	(राजपुत्री)	११८, १४६, १४७, १५२, १६४, १६९
जीवानन्द	(वैद्यः)	२०, २१
ज्ञानपञ्चमी	(पर्व)	१०२
ज्वलनवेग	(राजा)	१२०
टङ्कण	(जनपदः)	१२२, १२३
डिम्भक	(मन्त्री)	१६५
दण्डण	(मुनिः)	१७८, १७९
तक्षशिला	(नगरी)	३३, ४३, ४६, ४८, ५०
तगरा	(नगरी)	१२
तमालिनी	(नगरी)	७३, ८८
तमिष्ठा	(गुहा)	३९, ४१
तापसपुर	(नगरम्)	१३६-१३९
तामस	(अस्त्रम्)	१७०
तार्क्ष्यव्यूह	(सेनाव्यूहः)	१६९
तालध्वज	(रथः)	१५४
तालोद्घाटिनी	(विद्या)	७०
तुङ्गिका	(पर्वतः)	१८२
तुम्बुरु	(देवः)	१००
तेजःपाल	(मन्त्री)	२, १८६, १८७
तोयधारा	(दिक्कुमारी)	२५
त्रिपथगा	(नदी)	४१
त्रिभुवनपालविहार	(विहारः)	६३
थावधानन्दन	(श्रेष्ठीपुत्रः)	६२
दधिपर्ण	(राजा)	१२८, १३२, १३३ १४०-१४२
दधिमुख	(विद्याधरः)	१४४
दमधर	(आचार्यः)	१११
दमदन्ती	* (राक्षी)	१२७-१३१, १३३, १३६-१४१
दमयन्ती		
दशदन्ती		
दशकण्ठधर	(प्रतिवासुदेवः)	६३
दशार्ह	(राजसमूहः)	१४५, १४७

नाम	किम् ?	पत्रम्
दामोदर	(बासुदेवः)	१४८, १५२, १५३, १६१-१७३
दारुक	(सारथिः)	१५४, १६५
दिगम्बर	(सम्प्रदायः)	१८८
दिनकर	(त्रिदण्डी)	१२१
दुर्गपाताल	(बिलम्)	१२२
दुर्गिला	(स्वर्णकारपत्नी)	७८, ८०
दुर्भगा	(धीवरपुत्री)	१५८
दुर्योधन	(राजा)	१५६, १५९, १६१, १६४, १६६, १६७
दुःशासन	(युवराजः)	१६७
दृढधर्म	(देवः)	१८
दृढधर्मन्	(इन्द्रपुत्रः)	६८
देवक	(राजा)	१४६, १४७, १५१
देवकी	(राक्षी)	१४६-१४८, १५१ १६४, १७६, १७७, १८१
देवदत्त	(स्वर्णकारः)	७८-८०
देवद्विज	(स्वर्णकारपुत्रः)	७८, ७९
देवपत्तन	(नगरम्)	१८५
देवयशस्	(सुलसापुत्रः)	१४७
द्रविड	(राजा)	६२
द्रुपद	(राजा)	१५९
द्रुम	(राजा)	१६६
द्वारवती	(नगरी)	१७२, १७९, १८०
द्वारिका	(नगरी)	१५३, १५६, १६०, १६४, १७१, १७६, १७७, १७९-१८१
द्वीपकुमार	(भवनपतिः)	२४
द्वैपायन	(ऋषिः असुरश्च)	१८०-१८२
धन	(सार्थवाहः)	७-९, १७, ६१
"	(धेष्टी)	२०
"	(राजपुत्रः)	१०६-१०९
धनञ्जय	(पाण्डवः)	१६६
धनद	(लोकपालः)	२८, १२५, १२६, १५३
धनदत्त	(वणिग्)	८८
"	(राजपुत्रः)	१०८, १११
"	(सार्थवाहः)	१३७
धनदेव	(नौवणिग्)	७७

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
धनद्वेष	(राजपुत्रः)	१०८, १११	कन्दोत्तरा	(दिक्कुमारी)	२५
"	(सार्यवाहः)	१३७, १४२	नमस्तिलक	(पर्वतः)	१९
धनपति	(लोकपालः)	१२५	नमःसेना	(जम्बूपत्नी)	६९, ८५
धनवती	(राजपुत्री)	१०७	नमि	(विद्याधरः)	३१, ३२, ४०, ६२
धनप्रिय	(लोकपालः)	१४४, १५३	"	(जिनः)	१२५, १७२
धनप्रवह	(भेष्टी)	७६, ७७	नरचन्द्र	(आचार्यः)	१, १८९, १९०
"	(वणिग्)	८८	नल	(राजा)	१२८-१३६, १३८-१४४
धनुष्	(राजा)	१५०	नवमिका	(दिक्कुमारी)	२५
धन्य	(आभीरपुत्रः)	१४३	नाग	(देवता)	१५५
धम्मिलाम	(आभीरः)	१४३	"	(अरुम्)	१७०
धरण	(नागपतिः)	३२	"	(वणिग्)	१४७, १७६
"	(दशारराजः)	११८	नागकुमार	(भवनपतिः)	२४
धर्मघोष	(मुनिः)	७, ८, १८	नागलोक		
धर्मचक्र	(स्थापना)	३३	नागदत्त	(राष्ट्रकूटः)	६५
धर्मभी	(साध्वी)	१५९	नागशमन्	(माणवः)	९१
धर्मस्तुदय	(काव्यनाम)	१८९, १९०	नागश्री	(माणवा)	९१, ९२
धवल	(राजा)	११४	नागिल	(गृहपतिः)	१९
धवलकक	(नगरम्)	१८६	नागिला	(राष्ट्रकूटी)	६५-६७
धातकी	(द्वीपः)	१९	"	(इभ्यपत्नी)	७३
धान्यपुर	(ग्रामः)	१७९	नागेन्द्र	(गच्छः)	३, १८८
धारिणी	(वज्रसेनस्य राक्षी)	२१	नाट्यमाल	(देवः)	४१
"	(धेष्टिनी)	६८	नाभि	(कुलकरः)	२४, २५, २८
"	(विक्रमधनस्य राक्षी)	१०६	नाभिनन्दन	(तीर्थकरः)	३२, ४३, ४५, ४८, ५१, ५२, ६३, १८४, १८७
"	(जितशत्रुराजराक्षी)	११३	नाभेय		
"	(उग्रसेनराजराक्षी)	११९	नारद	(ऋषिः)	६२, १५५, १५८, १६०, १६१
धूमकेतु	(देवः)	१५७-५९	नारायण	(वासुदेवः)	१७०
धूमशिख	(विद्याधरः)	१२१	निमग्ना	(नदी)	३९
धूसरी	(आभीरी)	१४३	निर्नामिका	(गृहपतिपुत्री)	१९
नकुल	(पाण्डवः)	१५९, १६७	निर्वृति	(देवता)	१४१
नन्द	(गोपालः)	१४७, १४८, १५१, १५२	निषघ	(राजा)	१२७, १२८, १४२, १८०
नन्दक	(असिः)	१५४	"	(राजपुत्रः)	१८०
नन्दन	(उद्यानम्)	१८, २९, ३०, ४३	निहतादि	(राजपुत्रः)	१४७
"	(मेरुगतं वनम्)	५७	नुसिंह	(राजा)	११, १२
नन्दा	(दिक्कुमारी)	२५	नेमि-नाथ-जिन	(तीर्थकरः)	१, ६३, १०६, ११३, १४०, १५३, १५५, १६५, १६६, १६९, १७०, १७२-१८१, १८३
नन्दिग्राम	(ग्रामः)	१९, ८५	नैगमेविन्	(देवः)	२६, १६१, १७६
नन्दिपुर	(नगरम्)	११३	नैषध	(राजा)	१३०, १३१
नन्दिवर्धना	(दिक्कुमारी)	२५			
नन्दीश्वर	(द्वीपः)	२६, २७, ५७, ११०, १४९, १८३, १८७			

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
पञ्चम्यादितपः	(तपः)	९८, १०२	पुण्यहीन	(वणिक्पुत्रः)	८७, ८८
पञ्चासर	(प्रासादः)	३, १९८	पुरन्दर	(राजपुत्रः)	१११
पण्डिता	(धावमाता)	१९, २०	पुरिमताल	(नगरम्)	३३
पन्न	(जनपदः)	१११	पुष्कल	(विजयम्)	६७
"	(राजपुत्रः)	१०९, ११०	"	(राजपुत्रः)	१४३
पन्नरथ	(राजा)	६७	पुष्कलपाल	(राजपुत्रः)	२०
पन्नवती	(दिक्कुमारी)	२५	पुष्कलावती	(विजयम्)	९, २१, २२
पन्नधी	(जम्बूपत्नी)	६८, ७५	पुष्पदन्ती	(राक्षी)	१२७, १३७
पन्नसेना	(जम्बूपत्नी)	६८, ७८	पुष्पपुर	(नगरम्)	११, १७, १०१
पन्नहृद्	(हृद्)	२७	पुष्पमाला	(दिक्कुमारी)	२५
पन्नावती	(भेष्टिनी)	६८	पुतना	(व्यन्तरी)	१४८
पन्नोसर	(हस्ती)	१४९, १५१	पूरण	(दशार्हः)	११८
परासर	(ब्राह्मणः)	१७९	पूर्णभद्र	(सार्थवाहपुत्रः)	२०
पर्वमित्र	(कल्पितं नाम)	८९, ९०	"	(भेष्टिपुत्रः)	२३
पल्लव	(जनपदः)	१८१	पूर्वविदेह	(क्षेत्रम्)	३२
पवनजय	(विद्याधरः)	१२०	पृथिवी	(दिक्कुमारी)	२५
पवनवेग	(विद्याधरः)	१०३, १०४	पृथिवीजय	(प्रासादः)	१५३
पाञ्चजन्य	(शङ्खः)	१५३, १५५, १७२	पृथ्वीपाल	(राजा)	२०
पाटलीपुत्र	(नगरम्)	८९, ९७, १०७	पेडालपुर	(नगरम्)	१२४, १२५
पाण्डक	(उद्यानम्)	२७	पोतनपुर	(नगरम्)	१४३
पाण्डु	(राजा)	१५९	पौरस्त्यरुचक	(पर्वतः)	२५, २६
पाण्डुकम्बला	(शिला)	२७	प्रज्ञप्ति	(विद्या)	३२, १५९, १६०, १६२, १६३,
पाण्डुपत्न	(नगरम्)	१८१	प्रज्ञालोक	(मन्त्री)	१७
पार्थ	(राजा)	१६६, १६७	प्रणाममित्र	(कल्पितं नाम)	८९, ९०
पार्थ्व	(तीर्थकरः)	१, ६३	प्रतिरूपा	(कुलकरपत्नी)	२४
पालक	(देवः)	२६	पतीचीरुचक	(पर्वतः)	२५
"	(विमानम्)	२६	प्रत्यग्विदेह	(क्षेत्रम्)	७, १११
"	(राजपुत्रः)	१७९	प्रद्युम्न	(राजपुत्रो मुनिश्च)	६२, १५७, १६३, १६५, १७०, १८०, १८५, १८६
पालित	(नगरम्)	१८६	प्रम	(राजपुत्रः)	७०
पालितपालित	(नगरम्)	६१	प्रमव	(राजपुत्रः चौरश्च)	७०, ७१, ७३, ९४, ९५
पिङ्गल	(दासपुत्रः)	१३८, १३९	प्रभासेन्द्र	(देवः)	३८
पीठ	(अमात्यपुत्रः)	२१, २२, २८, ३३	प्रमद	(उद्यानम्)	१९
पुण्डरीक	(गणधरः)	३५, ३६, ५४, ५५, ६२	प्रसन्नचन्द्र	(राजा)	७
"	(पर्वतः)	६४	प्रसेनजित्	(कुलकरः)	२४
"	(राजपुत्रः)	११७	प्रान्विवेह	(क्षेत्रम्)	१९, २१, १५७
पुण्डरीका	(दिक्कुमारी)	२६			
पुण्डरीकिणी	(नगरी)	९, १२, १९, २१, ६७			
पुण्यसार	(भेष्टिपुत्रः)	७६, ७७			

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
प्राग्वाट	(ज्ञातिः)	२	भारत	(क्षेत्रम्)	५२, १५७,
प्रियङ्गुपुर	(नगरम्)	१२१	भारती	(देवी)	१८९
प्रियदर्शना	(श्रेष्ठिपुत्री)	२३	भीम	(राजा) ११४, १३८, १४०-१४२, १५७, १५९, १६६-१६९	
"	(राक्षी)	१११	भीमरथ	(राजा)	१२७, १४१
प्रीतिमती	(राजपुत्री)	११३, ११५	भीमपुरी	(नगरी)	१४१
बन्धुदत्त	(श्रेष्ठि)	७७	भीरुक	(राजपुत्रः)	१६२, १६३
बन्धुमती	(श्रेष्ठिपुत्री)	७७	भीष्मक	(राजा)	१५५
बर्बर	(प्रजामेवः)	३९	भुवनचन्द्र	(")	११४, ११५
बल-देव	(राजपुत्रः) १५०-१५२, १६१, १६९, १७२, १७३, १८०-१८३		भूता	(श्रेष्ठिपत्नी)	७३
बलाहिका	(दिक्कुमारी)	२५	भूरिश्रवस्	(राजा)	१६८
बडली	(जनपदः) ३३, ४३, ४६, १४३,		भृगुकण्ठ	(नगरम्)	१५८
बहुला	(इभ्यपत्नी)	७३	भोगङ्कुरा	(दिक्कुमारी)	२५
बालचन्द्रा	(राक्षी)	१४५	भोगपुर	(नगरम्)	७६, ७७
बाहु	(राजपुत्रः) २१, २२, २८		भोगमालिनी	(दिक्कुमारी)	२५
बाहुबलिन्	(राजा) २८-३३, ४३, ४५, ५१		भोगवती	(")	२५
बुद्धि	(वृद्धा)	८५, ८६	भोजकट	(")	१५६, १६२
बृहद्रथ	(राजा)	११८	भोजनन्दनी	(राजपुत्री)	१७९
ब्रह्मलोक	(दवलोकः) ६५, ६८, १८०, १८३		भोजवृष्णि	(राजा)	११८
ब्राह्मी	(ऋषभजिनपुत्री) २८, २९, ३५, ५१, ५२		भोलिग	(यक्षः)	८५
भद्रशाल	(मेरुगतं वनम्)	२७	मगध	(जनपदः)	६५, १५८, १६९, १७९
भद्रा	(दिक्कुमारी)	२५	मणिचूड	(राजा)	१०३-१०५, १११
"	(राक्षी)	१०९, ११०	मणिशेखर	(विद्याघरः)	११६
भद्रिलपुर	(नगरम्)	१४७, १७६,	मतिप्रभ	(मन्त्रिपुत्रः)	११५
भरत-मर्ध	(क्षेत्रम्) २३, २७, ३८, ३९, ४३, १०६, ११५, १४२, १७१		मतिसागर	(मन्त्री)	९७
भरत	(चक्रवर्त्ती) २८-३२, ३४, ३५, ३७, ३८, ४०, ४२, ४७, ५०, ५२-५५, ६०, ६३,		मथुरा	(नगरी)	७२, ११८, ११९, १४६, १४७, १४९-१५३
"	(वाशरथिः)	६२	मदनरेखा	(राक्षी)	९७
भवदत्त	(राष्ट्रिपुत्रः)	६५, ६६	मदनवेगा	(राक्षी)	१५०
भवदेव	(")	६५, ६६	मदनाबली	(राक्षी)	१०३
मानु	(श्रेष्ठि)	१२१	मधु	(राजपुत्रः)	१५७, १५८
"	(राजपुत्रः)	१५३	मधुमती	(नगरी)	६३
मानुक	(राजपुत्रः)	१५६, १६०, १६१, १६३	मनोगति	(राजपुत्रः)	१११, ११५
भामर	(")	१५३	मनोरमा	(राक्षी)	१२३
सामा	(राक्षी) १५५-१५७, १६०-१६४		मन्दिरपुर	(नगरम्)	११३
			मम्मण	(राजा)	१४२, १४३
			मरीचि	(राजपुत्रः)	३५, ५४
			मरुदेव	(कुलकरः)	२४

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
मरुदेवा-वी	(कुलकरपत्नी)	२५, २६, ३४	मौष्टिक	(मल्लः)	१४९, १५१, १५२
मलघारिन्	(गच्छः)	१८९	यक्षणी	(राजपुत्री)	१७६
मल्लदेव	(वस्तुपालभ्राता)	२, १८४	यक्षदेव	(राजा)	१२८
महाकच्छ	(राजपुत्रः)	३१	यमक	(उद्यानपालः)	३४
महाबोधा	(घण्टा)	२७	यमुना	(नदी)	७१, ११९, १५१, १५२
महानेमि	(राजपुत्रः)	१६६	यवन	(प्रजाभेदः)	३९
महापीठ	(सारथेवाहपुत्रः)	२१, २२, २८	यशस्विन्	(कुलकरः)	२४
महाबल	(राजा)	१८	यशोग्रीव	(वीणाचार्यः)	१२०, १२१
महाविदेह	(क्षेत्रम्)	१९, ६७	यशोदा	(गोपपत्नी)	१४७, १४८, १५०, १५१
महावीर	(तीर्थकरः)	९५	यशोधर	(राजपुत्रः)	११७
महाशुक	(कल्पः)	१४६, १५६, १५८, १६२	यशोचरा	(दिक्कुमारी)	२५
महीधर	(राजपुत्रः)	२०	"	(राक्षी)	६७
महीसेन	(")	१६८	यशोभद्र	(आचार्यः)	१३६, १३८
महेन्द्रसूरि	(आचार्यः)	३, १८८,	यशोमती	(राक्षी)	१०९, ११६, ११७
महेन्द्रविक्रम	(राजा)	१२१	युगन्धर	(भ्रमणः)	१९
महेश्वर-दत्त	(इभ्यः)	७३	युगबाहु	(राजपुत्रः)	९७, ९८, १००, १०२-१०५
मागध	(तीर्थम्)	३७-३८	युगादिजिन	(तीर्थकरः)	१, २७, ३४, ४३, ४७, ५५, ६१, ६२, १८७
माणिभद्र	(श्रेष्ठी)	८, १८	युधिष्ठिर	(पाण्डवः)	१५९, १६५, १६७
मातङ्गी	(विद्या)	८३	योनक	(प्रजाभेदः)	३९
मातलि	(सारथिः)	१६५, १६९	रतिकर	(पर्वतः)	२६
माद्री	(राक्षी)	१५९	रत्नचूड	(विद्याधरः)	१०३
माधव	(वासुदेवः)	१७३	रत्नक्षीप	(क्षीपः)	७७
मानस	(सरः)	१०	रत्नमाला	(राजपुत्री)	११२
मासाहस	(पक्षी)	८९	रत्नवती	(")	१०९-१११, ११३
माहेन्द्र	(कल्पः)	१११, ११३	रथजू पुर	(नगरम्)	११२
मित्रकेशी	(दिक्कुमारी)	२६	रथनेमि	(राजपुत्रः)	१७५, १७९
मित्रवती	(राक्षी)	१२१, १२३	रमणीय	(नगरम्)	९१
मुरारि	(वासुदेवः)	१५२, १८३	रम्भा	(अप्सरः)	३१
मुनिसेन	(मुनिः)	२०	"	(राजपुत्री)	११३
श्रुतिक्रावती	(नगरी)	१४६	राजगृह	(नगरम्)	६८, १६४
मेघकूट	(नगरम्)	१५७	राजपुर	(")	१२१
मेघङ्गरा	(दिक्कुमारी)	२५	राजीमती	(राजपुत्री भ्रमणी च)	१७३-१७५, १७७, १७९
मेघमाला	(")	२५	राम	(बलदेवः)	६२, ६३
मेघमालिनी	(")	२५			१४८-१५६, १५९, १६१, १६२, १७३, १७४, १८१, १८२
मेघमुख	(देवाः)	३९, ४०			
मेघरथ	(विद्याधरः)	८३			
मेघवाहन	(राजा)	१३			
मेरु	(पर्वतः)	२५, २६, ४२			

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
राष्ट्रकूट	(वंशः)	६५	वज्रमेदिनी	(प्रवेशः)	१२२
राहवीयाख	(अखम्)	१७०	वज्रसेन	(चक्रवर्ती जिनः)	१९, २०, २१, २२, ३२
रुक्मिन्	(राजा)	१५५, १५६, १६२, १६३, १६६	वज्रायुध	(राजा)	८९
रुक्मिणी	(राक्षी)	१५५, १५७, १५८, १६०-१६२, १७३, १८०	वटपुर	(नगरम्)	१५७
रुचक	(द्वीपः)	२६	वत्समित्रा	(विक्रुमारी)	२५
रुद्रवत्	(वणिग्)	१२२, १२३	वनमाला	(राक्षी)	६७
रुधिर	(राजा)	१४४, १४५	वनमालिन्	(वासुदेवः)	१७०
रुपा	(विक्रुमारी)	२६	वनराज	(राजा)	३
रुपासिका	(,,)	२६	वनराजविहार	(बौध्यम्)	१८९
रुपिकावती	(,,)	२६	वरदत्त	(द्विजः गणधरः)	१७५, १७६
रेणुका	(माभीरी)	१४३	वरदाम	(तीर्थम्)	३८
रेषती	(राष्ट्रौढान्वया)	६५, ६६	वराहग्रीव	(विद्याधरः)	१२३
रेवा	(नदी)	७४, ७५, ८४, १५८	वलभी	(नगरी)	६३
रैवत	(उद्यानम्)	१७२	वसन्त	(राजा)	१३८, १४२
रैवत-क	(पर्वतः)	१५३, १७२, १७५, १७९, १८०, १८३, १८५, १८८	वसन्तपुर	(नगरम्)	७, १८, ८३, ८६, ८७
रोहिणी	(राक्षी)	१४४-१४६, १५१, १७७, १८१	वसन्तसेना	(गणिका)	१२१, १२३
रोहित	(जनपदः)	१२८	वसुदेव	(राजा)	११८-१२१, १२३, १२५, १२६, १४४-१४८, १५०-१५२, १६४, १६५, १७०, १७७, १८१
लक्ष्मी	(राक्षी)	१९	वसुधर	(भ्रमणः)	१०८
लक्ष्मी	(मन्त्रिपत्नी)	२०	वसुधरा	(विक्रुमारी)	२५
लक्ष्मीग्राम	(ग्रामः)	१५८	वसुपालित	(श्रेष्ठी)	६९
लक्ष्मीपुर	(नगरम्)	१७	वसुमती	(वणिक्पत्नी)	८८
लक्ष्मीरमण	(वनम्)	१२५	वस्तुपाल	(मन्त्री)	२, ६, २२, ३६, ५०, ५६, ६०, ६४, ९६, १०५, ११७, १४५, १५४, १७१, १८३, १८७-१९०
लक्ष्मीवती	(विक्रुमारी)	२५	वस्त्रापथ	(गिरिजारगत-स्थानविशेषः)	१८७
"	(राक्षी)	१२४	वह्निकुमार	(भवनपतिः)	५७, १८०
"	(ब्राह्मणी)	१५८, १५९	वान्देवी	(देवी)	१०१
ललित	(श्रेष्ठिपुत्रः)	१४६	वाग्भट	(मन्त्री)	६३
ललिताङ्ग	(देवः)	१८, १९	वामनस्थली	(नगरी)	१८५
"	(श्रेष्ठिपुत्रः)	९२-९४	वायुकुमार	(भवनपतिः)	५७
ललितासरः	(सरः)	१८६	वारिषेणा	(विक्रुमारी)	२५
लघनप्रसाद	(राजा)	२	वारुणी	(,,)	२६
लीलावती	(राक्षी)	९२, ९३			
लोहार्गल	(नगरम्)	१९, २०			
वज्रजङ्घ	(राजा)	१९, २०			
वज्रदत्त	(चक्रवर्ती)	६७			
वज्रनाभ	(राजपुत्रः)	२१, २२, २४, ३२			

नाम	किम् ?	पत्रम्
बालि	(भ्रमणः)	६२
बालिकिल्ल	(भ्रमणः)	६२
बासवमण्डपः	(शत्रुञ्जयमण्डपः)	१८५
बासुकी	(राष्ट्रकुटान्वया)	६५, ६७
बासुदेव	(राजा)	१७०
बासुपूज्य	(तीर्थकरः)	१२०
बिक्रमधन	(राजा)	१०६, १०७
बिक्रमबाहु	(,,)	१०३, १०४
बिचित्रा	(दिक्कुमारी)	२५
विजयखेट	(नगरम्)	११९
विजयधी	(अष्टिनी)	६८
विजयसेनसूरी	(आचार्यः)	१, ३, १८५, १८८, १८९,
विजयसेना	(राज्ञी)	११९, १२३
विजया	(दिक्कुमारी)	२५
"		१२१, १५९
विदर्भ	(जनपदः)	१२७, १३१, १३२, १४१
विदेह	(क्षेत्रम्)	२०, १४४
विशुम्भती	(विद्याधरी)	१०८, १११
विशुम्भालिन्	(देवः)	६८, ८३
विनिमि	(राजपुत्रः)	३१, ३२, ४०, ६२
विनीता	(नगरी)	२८, ४४, ४६, ५३
विन्ध्य	(पर्वतः)	७, ७०, ७४, ८४, ८८, १५३
विमल	(,,)	६२, १८४
विमलबोध	(मन्त्रिपुत्रः)	१११, ११५
विमलवाहन	(कुलकरः)	२४
"	(भ्रमणः)	१५८
विमलस्वामिन्	(तीर्थकरः)	१४४
विशालशृङ्ग	(पर्वतः)	११५, ११६
विश्वप्रिय	(जनपदः)	६७
विष्णु	(बासुदेवः)	१५१-१५४, १६२, १६५, १६९, १७०, १७२, १७३, १७६-१७९, १८२
विष्णुकुमार	(भ्रमणः)	१२०
विष्णुक्सेन	(राजा)	१५७
"	(,,)	१७३
वीरघोषका	(नगरी)	६७

नाम	किम् ?	पत्रम्
वीर	(तीर्थकरः)	१, ६८, ९५
वीरक	(शालापतिः)	१७८
वीरधवल	(राजा)	२, १८६
वीरमती	(अष्टिपत्नी)	६९
"	(राज्ञी)	१४२, १४३
वृकोदर	(पाण्डवः)	१६७
वृन्वारक	(वनम्)	१४९
वृषभ	(तीर्थकरः)	४५
वृष्णि	(राजा)	१२०, १२५, १४५
वगवती	(राज्ञी)	१४४, १४५, १५९
वेन्नवण	(वनम्)	१२२
वमति	(शालापतिः)	१७८
वैकुण्ठ	(कृष्णः)	१६१
वैजयन्ती	(दिक्कुमारी)	२५
वैताळ्य	(पर्वतः)	१४, १८, ३२, ३८, ८३
		१०३, १०८-११०, ११६, ११८, १२०, १२१, १२३, १५७, १५९, १६५
वैताळ्यकुमार	(देवः)	३८, ४०
वैदर्भी	(राजपुत्री)	१३०, १३४, १३५, १३७-१४१, १४३, १४४, १६२
वंभार	(पर्वतः)	६८, ६९, ८१
वैरोचन	(नृपः)	१७०
शकटव्यूह	(युद्धव्यूहः)	१६५
शकटानन	(वनम्)	३४
शकुनि	(व्यन्तरी)	१४८
"	(राजा)	१६७
शङ्ख	(राजपुत्रः)	११५-११७, १४९
शङ्खपुर	(नगरम्)	१०३
शतपल्ली	(ग्रामः)	१६५
शतबल	(राजा)	१८
शतायुध	(राजा)	९२
शत्रुञ्जय	(पर्वतः)	५४, ५५, ६१, ६२, १८६-१८८
शत्रुन्तप	(राजा)	१६६
शत्रुमर्दन	(,,)	९७, ९८
शत्रुसेन	(राजपुत्रः)	१४७
शब्दविद्या	(प्रतीहारी)	१००
शमक	(आयुधामाररक्षकः)	३४
शम्य	(राजा)	१६७

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
शाशकम्भ	(राजा)	१२८	शेषांस	(राजा)	३२, ३३
शशिक्ष	(राजपुत्रः)	१११	श्वेताम्बर	(सम्प्रदायः)	६६
शशिक्षमा	(राज्ञी)	१०९	सगर	(चक्रवर्त्ती)	६३
शंवर	(राजा)	१५९	सङ्कष्याविद्या	(विद्या)	१४१
शान्तिनाथ	(तीर्थकरः)	१, १३५, १३६	सङ्करपुर	(नगर)	१४२
शान्तिसूरि	(आचार्यः)	३, १८८	सङ्गापुरी	(नगरी)	१३६
शाम्ब	(राजपुत्रः)	१६५, १७०, १७९, १८०, १८६	सङ्घपतिचरित	(काव्यनाम)	२
शारदा	(देवी)	९८, १००, १०३	सङ्गाधीश्वरचरित	(")	१८८
शार्ङ्ग	(धनुः)	१४९, १५०, १५४	सतेरा	(दिक्कुमारी)	२६
शालिग्राम	(ग्रामः)	८४	सत्यभामा	(राज्ञी)	१५०, १५२, १५३, १५६, १६१-१६४, १७३
शिलादित्य	(राजा)	६३	सत्या		
शिव	(राजपुत्रः)	६७	समरकतन	(राजा)	१३४
शिवमन्दिर	(नगरम्)	१०९, ११०, १२१	समाधिगुप्त	(भ्रमणः)	१५८
शिवादेवी	(राज्ञी)	११९, १४९, १७३, १७४, १७७	समाहारा	(दिक्कुमारी)	२५
शिद्युपाल	(राजपुत्रः)	१५५, १५६, १६४, १६८, १६९	समुद्र	(श्रेष्ठी)	६८
शीलवती	(श्रेष्ठिपत्नी)	२०	समुद्रदत्त	(")	६८, ७३
शुक	(भ्रमणः)	६२	समुद्रप्रिय	(")	९३
शूर	(राजा)	११८	समुद्रविजय	(दशार्हः)	११८, ११९, १४४, १४५, १४९, १५१-१५३, १५९, १६४, १६५, १७३-१७५, १८०
शूरकान्त	(विद्याधरः)	११२	समुद्रश्री	(जम्बूपत्नी)	६८, ७३
शेषवती	(दिक्कुमारी)	२५	सर्वप्रभा	(दिक्कुमारी)	२६
शैलक	(भ्रमणः)	६२	सर्वार्थ	(श्रेष्ठी)	१२१, १२३
शौरि	(राजा)	११८, १२६, १४४, १४६, १४८, १५०, १५२	सर्वार्थसिद्धि	(विमानम्)	२२, २४, २८
शौरिपुर	(नगरम्)	११८, ११९, १४९	सहदेव	(पाण्डवः)	१५९, १६४, १६७
शौर्यपुर	(")	१८०	सहमित्र	(कल्पितं नाम)	८९, ९०
श्यामा	(राज्ञी)	११९-१२१	सहस्राभ्रवण	(उद्यानम्)	१७५
भ्रमणदत्त	(श्रेष्ठी)	६९	शंवर	(विद्याधरः)	१५७
श्री	(दिक्कुमारी)	२६	साकेतपुर	(नगरम्)	८३
श्रीकान्ता	(कुलकरपत्नी)	२४	सागर	(दशार्हः)	११८
श्रीपति	(वासुदेवः)	१७७	सागरचन्द्र	(श्रेष्ठी)	२३
श्रीप्रभ	(विमानम्)	१८	सागरदत्त	(सार्वपतिः)	२०
श्रीमती	(राजपुत्री)	१९, २०	"	(राजपुत्रः)	६७
"	(राज्ञी)	११५	"	(श्रेष्ठी)	६८
श्रीवर्ण	(राजा)	११२, ११५-११७	सागरसेन	(भ्रमणः)	२०
श्रुतदेवता	(देवी)	१	सात्यकि	(सारथिः)	१६८
श्रेणिक	(राजा)	६८, ९५	सात्यत	(राजा)	१५३
			साम्ब	(राजपुत्रः)	१६२-१६४, १८५
			सारण	(")	१६९, १८०

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
सिद्धराज	(राजा)	६३, १८८	सुभद्र	(तैलिकः)	११८, ११९
सिद्धसेनदिवाकर	(आचार्यः)	१	सुभद्रा	(श्रेष्ठिनी)	१२१
सिद्धाधिप	(राजा)	६३	"	(राजपुत्री)	१५९
सिद्धार्थ	(उद्यानम्)	३१	सुमङ्गला	(राक्षी)	२८
"	(सारथिः)	१५८,	सुमति	(मन्त्री)	१२
"	(राजपुत्रो देवश्च)	१८०, १८२	सुमित्र	(राजपुत्र)	१०९, ११०
सिद्धि	(वृद्धा)	८५, ८६	सुमघा	(दिक्कुमारी)	२५
सिन्धु	(नदी)	२३, ३८-४०, ११८,	सुयशस्	(कवलीश्रमणः)	२२
सिन्धुदेवता	(देवी)	३८	सुगदेवी	(दिक्कुमारी)	२५
सिंह	(राजा)	१०६	सुराष्ट्रा	(जनपदः)	६३, १५३
सिंहकसरिन्	(राजपुत्र)	१३७	सुरूपा	(कुलकरपत्नी)	२४
सिंहनिषद्य	(प्रासाद)	५८	"	(दिक्कुमारी)	२६
सिंहपुर	(नगरम्)	१४, १६, १७, १११	सुरेन्द्रदत्त	(श्रेष्ठी)	१२१
सिंहयशस्	(राजपुत्र.)	१२३	सुलसा	(श्रेष्ठिनी)	१४७
सिहरथ	(राजा)	११८, ११९	सुवत्सा	(दिक्कुमारी)	२५
सिंहल	(प्रजाविशेष)	३०	सुवर्णजङ्घ	(राजा)	१९, २०
सीता	(दिक्कुमारी)	२५	सुविधि	(वधः)	२०
सीमन्धर	(तीर्थकरः)	१०७	सुवीर	(राजा)	११८
सुकुमारिका	(राजपुत्री)	१२१	सुषेण	(भ्रात्री)	६९
सुकोशला	(,)	१२३-१२५	सुषेण	(मन्त्री)	३८-४२, ४७
सुग्राम	(ग्राम)	६५, ६६	सुषेणा	(श्रेष्ठिनी)	६९
सुग्रीव	(राजा)	१०९, ११०	सुसीम	(ग्रामः)	७३
"	(")	११९-१२१	सुस्थित	(लवणाधिपतिर्देवः)	६५, ७७, १५३
सुघोष	(शङ्खः)	१५३, १५५	सुहिरण्या	(राजपुत्री)	१६३
सुघोषा	(घण्टा)	२६	सुसमागपुर	(नगरम्)	१२८, १३०, १४०
सुधर्मस्वामिन्	(गणधर)	६८ ७१, ९५	सूर	(राजपुत्र)	१०८, १११, ११४, ११५, ११७
सुनन्दा	(राक्षी)	२८	सूरतजस्	(नगरम्)	१०८
सुनासीर	(मन्त्री)	२०	सूर्यक	(व्यन्तर.)	१४४, १४८
सुन्दरा	(राक्षी)	१२७	सूर्यपाका	(रसवर्ताभेदः)	१३३, १४०, १४१
सुन्दरी	(राजपुत्री श्रमणी च)	२८, २९, ३५, ४१, ५१, ५२	सूर्यपुर	(नगरम्)	७३, १५३
सुपर्ण	(भवनपतिः)	२४, ३७	सैन्धव	(राजा)	१६५
सुप्रतिष्ठ	(श्रमणः)	११८	सोम	(वस्तुपालपूर्वजः)	२
सुप्रदत्ता	(दिक्कुमारी)	२५	सोम	(राजपुत्र)	११५, ११७
सुप्रबुद्धा	(")	२५	"	(द्विज)	१७७
सुष्माह	(मन्त्रिपुत्रः)	२१, २२ २८	सोमक	(राजा)	१५२, १५३
सुबुद्धि	(")	२०			
"	(श्रेष्ठिपुत्र.)	३२			
१					

वीर सेवा मन्दिर

पुस्तकालय

१८. १. ३६१

काल नं०

उदयपुर, झारखण्ड

लेखक

मुनि

शीर्षक

व्यामिश्रित महाकाव्य

खण्ड

क्रम संख्या

४२०६